

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

**İBN HAVKAL'IN SÛRETÜ'L-ARD ADLI ESERİNİN
TERCÜME VE DEĞERLENDİRMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Emine OPÇİN

GAZİANTEP
MAYIS 2015

T.C.
GAZIANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

**İBN HAVKAL'IN SÛRETÜ'L-ARD ADLI ESERİNİN
TERCÜME VE DEĞERLENDİRMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Emine OPÇİN

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Murat AĞARI
II. Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ

GAZIANTEP
MAYIS 2015

T.C.
GAZIANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

**İBN HAVKAL'IN SÛRETÜ'L-ARD ADLI ESERİNİN
TERCÜME VE DEĞERLENDİRMESİ**

Emine OPOÇIN

Tez Savunma Tarihi: 27. 05. 2015
Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. Emine BAYRAKTAR
SBE Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylıyorum.

Yrd. Doç. Dr. Murat ÇELİKDEMİR
Enstitü ABD Başkan Vekili

Bu tez tarafımca (tarafımızca) okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ

II. Tez Danışmanı

Doç. Dr. Murat AĞARI

Tez Danışmanı

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:

Doç. Dr. Murat AĞARI

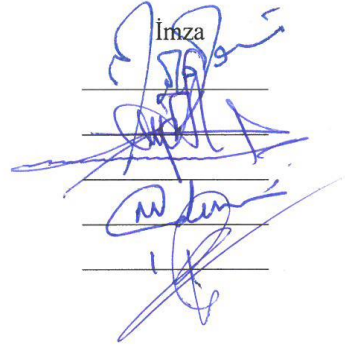
Doç. Dr. İsmail KIVRIM

Yrd. Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ

Yrd. Doç. Dr. Murat ÇELİKDEMİR

Yrd. Doç. Dr. Yüksel BAYIL

İmza

ÖZET
İBN HAVKAL'IN SÛRETÜ'L-ARD ADLI ESERİNİN
TERCÜME VE DEĞERLENDİRMESİ

OPÇİN, Emine
Yüksek Lisans Tezi, Tarih ABD
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Murat AĞARI
Mayıs 2015

Ortaçağ tarihi coğrafya kaynaklarından İbn Havkal'ın Sûretü'l- Ard isimli eserinin çevirisi olan çalışmada, öncelikle yapılmış olunan çevirinin Ortaçağ tarihi coğrafyacılarına ve bu konuyla alâkalı bilim dallarına sağlayacağı yararlar ve kitabın önemi anlatıldıktan sonra, I. Bölümde eserin müellifi olan İbn Havkal'ın hayatı ve eserine yer verildi. II. Bölümde eserin çevirisi ve bu çevirinin olgunlaşması sürecinde kullanılan yöntem metodları anlatılarak, eserin değerlendirmesinde bulunuldu. Ayrıca eserde diğer bilim dallarını ilgilendiren bilgiler başlıklar altında sınıflandırıldı. III. bölümde ise eserin çevirisi yapıldı.

Anahtar kelimeler: İbn Havkal, Mâverâünnehir, Endülüs

ABSTRACT
TRANSLATION AND EVALUATION OF THE WORK OF
IBN HAVKAL CALLED SÛRETU'L-ARD

OPÇİN, Emine

M.A Thesis, Department of History
Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Murat AĞARI

May 2015

In this study, which is the translation of Ibn Havkal's work titled Suretu'l- Ard as it is one of the geography sources of the Medieval history, the life of the author and the work itself are mentioned in the first part after explaining the importance of this translation and its benefits to the geographers of the Medieval history and other disciplines concerning this topic. In the second part, the translation of the work and the methods made use of in this process are given with the evaluations. Also, the translation of the work is done in the third part.

Key words: Ibn Havkal, Transoxiana, Andalusia.

KISALTMALAR

- (as) : Aleyhisselam
(c.c.) : Celle Celâluhu
(ra) : Radiyallahu anh
Bk : Bakınız
cm : Santimetre
Çev. : Çeviren
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
H. : Hicri
HB : İbn Havkal'ın Paris'te bulunan 3.nüshasının özetine işaret.
HC : London Üniversitesi kütüphanesinde bulunan İbn Havkal Nüshası.
HT : Arap coğrafya neşriyatının 2.cildinde İbn Havkal Baskısı.
HT : Arap coğrafyası kütüphanesinde bulunan ve İstahrî'ye ait olan.
HV : Bodliyan Kütüphanesi'ndeki İbn Havkal nüshasına işaretettir.
H.z. : Hazreti
km : Kilometre
m : Metre
M. : Miladi
s. : Sayfa
S. : Sayı
vb. : Ve benzeri

vd. : Ve devamı

Yay. : Yayınları

ÖNSÖZ

Ortaçağ dönemine ait Tarihi Coğrafya olarak adlandırılan coğrafya eserleri, içeriklerinin ve anlatılan bilgilerin geniş bir alana hitap etmesi sebebiyle Ortaçağ Tarihi ve tarihçiliği bakımından önemli eserlerdir. Bu kaynaklar araştırmacılar için çok kıymetli birinci elden kaynaklar olarak değerlendirilir. Bu bilgiler genelde kitabın yazarı tarafından tasdik edilen önemli bilgilerdir. Bu alanda yazılan eserlerde coğrafi bilgiler ağırlıklı olmakla beraber; kültürel, ekonomik, antropolojik, demografik, etnolojik bilgiler de yer almaktadır. Zengin bilgi içeriğinden dolayı bu coğrafya eserleri, Ortaçağ Tarihi araştırmacıları için vazgeçilmez ilk elden kaynaklar arasında yerini almıştır. Bu geniş bilgi içeriklerini şu başlıklar altında toplamak mümkündür;

- Coğrafi bilgiler
- Tabiata dair bilgiler
- Tarihi bilgiler
- Folklorik bilgiler
- Türklere ait bilgiler
- Kürtlere ait bilgiler

Yukarıdaki bilgileri artırmak mümkündür. Bu başlıklar çok zengin bilgi içeriği taşıdığı için farklı alanlarda çalışan araştırmacılar tarafından kullanılabilir. Bu bilgi zenginliğiyle, tarih araştırmaları daha anlaşılır bir nitelik kazanacak ve bu bilgiler toplumlar ve yaşadıkları yerler hakkında insanlığı aydınlatacaktır. Türk araştırmacı ve okuyucularının bu gibi çevirilerle ihtiyaçları giderilebilecektir.

Sağlıklı bir çeviri yapabilmek, çevirinin imlasında birliği sağlamak için çok gayret gösterildi. Ancak yine de gözden kaçan aksaklıklar olabilecektir.

Çalışmanın bu aşamaya gelmesinde akademik desteklerini benden esirgemeyen Tez Danışmanım Sayın Doç. Dr. Murat AĞARI'ya, teknik yardımlarından dolayı ağabeyim Yusuf YILDIRIM'a ve kız kardeşim Namiye YILDIRIM'a, manevi desteklerinden dolayı eşime ve kızlarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

2015 MAYIS
Emine OPÇİN

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
KISALTMALAR.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
1. GİRİŞ.....	1
1.1. İBN HAVKAL'IN HAYATI.....	1
1.2. SÛRETÜ'L- ARD.....	3
2. YÖNTEM VE DEĞERLENDİRME.....	5
2.1. YÖNTEM.....	6
2.2. DEĞERLENDİRME.....	6
2.2.1. COĞRAFİ BİLGİLER	6
2.2.2. TABİATA DAİR BİLGİLER.....	9
2.2.3. TARİHİ BİLGİLER	10
2.2.4. FOLKLORİK BİLGİLER	10
2.2.5. TÜRKLER'LE İLGİLİ BİLGİLER	13
2.2.6. KÜRTLERLE İLGİLİ BİLGİLER	14
3. SÛRETÜ'L- ARD'IN TERCÜMESİ.....	16
3.1. MÜELLİFİN ÖNSÖZÜ	16
3.2. YERYÜZÜNÜN ŞEKLİ.....	18
3.3. ARAP DİYARI.....	29
3.4. FARS DENİZİ.....	47

3.5. MAĞRİB	61
3.6. ENDÜLÜS.....	100
3.7. SİCİLYA	108
3.8. MISIR.....	120
3.9. ŞAM	145
3.10. RÛM DENİZİ.....	163
3.11. eI- CEZİRE	174
3.12. IRAK	193
3.13. HUZİSTÂN	205
3.14. FARS-İRAN	212
3.15. KİRMÂN.....	242
3.16. SİND.....	249
3.17. ERMENİSTÂN- ÂZERBAYCÂN VE RÂN	258
3.18. EL- CİBAL DAĞLAR ÜLKESİ.....	276
3.19. DEYLEM VE TABERİSTÂN.....	289
3.20.HAZAR DENİZİ.....	297
3.21. FARS VE HORASAN ARASI ÇÖLLER.....	306
(ÇÖL BÖLGELER)	306
3.22. SİCİSTÂN	313
3.23. HORASÂN COĞRAFYASI	323
3.24. MÂVERÂÜNNEHİR'İN HARİTASI	345
SONUÇ	394
KAYNAKLAR	397
ÖZ GEÇMİŞ	400
VITAE..	398
EKLER	398

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. İBN HAVKAL'IN HAYATI

Doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak bilinmemektedir. 325'te (M.937) Bağdat'ta¹ gördüğü bir olayı daha sonra anlatacak kadar hatırlaması ve 320'de (M.932) Medâin'de² şahit olduğu bir konuşmayı nakletmesi bu tarihten önce doğduğunu göstermektedir. Aslen Nusaybinlidir³; çocukluğunu ve gençliğini Nusaybin, Musul ve Bağdat'ta geçirmiş, öğrenimini bu şehirlerde tamamlamıştır.

¹ İslâm dünyasının önemli tarih, ilim ve kültür merkezlerinden biri ve bugünkü Irak'ın başşehridir. Dicle nehrinin her iki yakasında 33° 26 18 kuzey enlemi ile 44° 23 9 doğu boylamı üzerinde yer alan şehir, VIII. yüzyılda Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr tarafından kurulmuştur. Kuruluşundan Abbâsî Devleti'nin yıkılışına (1258) kadar hilâfet merkezi olarak kalan Bağdat Osmanlılar devrinde Bağdat vilâyetinin merkezi ve 1921'de de Irak'ın başşehri oldu. Halife Mansûr kurduğu bu şehre, Kur'ân-ı Kerîm'de (el-En'âm 6/127; Yûnus 10/25) "cennet" mânâsında kullanılan dârüs.elâm kelimesinden ilham alarak Medînetüs.elâm adını verdi. Bu isim resmî belgeler, sikkeler ve ağırlık ölçü birimlerinde kullanılmaktaydı. Bağdat yerine Buğdân, Medînetü Ebû Ca'fer, Medînetü'l-Mansûr, Medînetü'l-hulefâ ve ez-Zevrâ gibi adlar da kullanılmıştır. Arap yazarlar Halife Mansûr'un bu şehri İslâm öncesi devirde pek çok yerleşim alanının bulunduğu bir yerde kurduğunu söylerler. Bunların en önemlisi, Sarât'ın kuzeyinde Dicle'nin batı yakasında bulunan Bağdat köyüdür. Bazıları buranın yıllık panayırının kurulduğu Badurya olduğunu belirtirler ki bu, Kerh'in daha sonra neden önemli bir ticaret merkezi haline geldiğini açıklamakta yardımcı olur. Bk. Abdülaziz ed-Dûrî. (1991). "Bağdat", *DİA*, IV, s. 425-433.

² Sâsânîler'in başşehridir. Bugünkü Bağdat'ın 30 km. kadar güneydoğusunda Dicle nehrinin her iki yakasına Partlar ve Sâsânîler döneminde karşılıklı kurulan yedi ayrı şehirden meydana gelmiş, bu şehirler taş veya duba köprülerle birbirine bağlanmıştır. Arapça medîne (şehir) kelimesinin çoğulu olan medâin, Ârâmîler tarafından bu şehirler topluluğuna verilen aynı anlamdaki medîne adının Arapça'ya uyarlanmış şeklidir. Burası Sâsânîler'in başşehri ve hükümdarların kışlık ikametgâhı olduğu gibi yahudi ve Nestûrîler'in önemli merkezlerinden biriydi. Ârâmî, Pers, Rum ve Suriyeliler'den meydana gelen kozmopolit nüfus içinde yahudi, hıristiyan ve Mecûsîler çoğunlukta idi. Başşehrin yönetim, endüstri ve ticaret bölgeleri arasına saray ve köşkler, bahçeler, merasim binaları, anıtlar ve çeşitli meydanlar serpiştirilmişti. Bk. Casim Avcı. (2003). "Medâin", *DİA*, XXVIII, s. 289-291.

³ Güneydoğu Anadolu bölgesinde Mardin iline bağlı ilçe merkezidir. Mardin-Midyat eşiği adı verilen dağlık kütleden (eski coğrafyacıların verdiği isimle Tur Abdin) inen Çağçağa suyunun (Eskiçağ'daki adı Mygdonios olan Çağçağa suyu Fırat'ın kolu olan Habur çayına Suriye topraklarında kavuşur) Türkiye sınırını terkettiği kesimde deniz seviyesinden 500 m. yüksekte düz bir alanda kurulmuştur. Şehrin adının Asurlular döneminde Nasibina şeklinde olduğu bilinmektedir. Büyük bir ihtimalle Sâmî diline ait olan bu isim eski sikkeler üzerinde NE İBİ şeklini korumuş olduğu gibi çeşitli kaynaklarda Nitibin, Nitibeni, Nizzibi, Nsepi, Nsebin, Nisibis, Nesebis vb. şekillerde geçer. Arap kaynaklarındaki Nasîbîn imlâsı Türkçe'de Nusaybin'e dönmüştür. Bazı yayınlarda, daha kuzeybatıda bulunan başka bir Nusaybin (Fırat nehri kenarında günümüz idarî taksimatında Şanlıurfa ili sınırları içinde Siverek ilçesine bağlı Nisibin / Azıklı köyü) ile burasının birbirine karıştırıldığı dikkati çeker. Bundan dolayı eski kaynaklarda bu ikincisi Nasîbînü'r-Rûm (Nasîbînü's-sağır) adıyla anılarak Nusaybin'den ayırt edilmiştir. Bk. Metin Tuncel. (2007). "Nusaybin", *DİA*, XXXIII, s. 269-270

Hayatı hakkındaki bilgiler Sûretü'l-Ard (el-Mesâlik ve'l-memâlik⁴) adlı eserinden elde edilmektedir. Gençliğinde Bağdat'ta ticaretle uğraşmış, bu arada çeşitli ülkelerden bahseden eserleri okuyup öğrendiklerini tüccar ve seyyahlardan dinlediği hatıralarla zenginleştirmiştir. Sonunda topladığı bilgilerin birbirinden farklı olması dikkatini çekmiş, okuduklarını ve duyduklarını gördükleriyle düzeltmek ve bilgisini artırmak için ticaret kervanlarına katılarak İslâm ülkelerini dolaşmıştır. H.331–367 (M.943–977) yılları arasında İslâm dünyasında seyahat edip çağdaşı Muhammed b. Ahmed el-Makdisî⁵ gibi daha çok bizzat tuttuğu seyahat notlarını esas alıp adı geçen eserini meydana getirmiştir. Bazı müellifler, kitabındaki ifadelerine dayanarak onun Fâtımî⁶ taraftarı olduğunu söylerse de bu konuda kesin delil yoktur; nitekim koyu Sünnî Sâmânîler'i de övmektedir. Muhtemelen Bağdat'a hâkim olan Büveyhîler'in⁷ kötü idaresi onu Fâtımîler için iyi ifadeler kullanmaya zorlamıştır.⁸

⁴ Coğrafyaya dair bazı eserlerin ortak adıdır. Ebû'l-Abbas Ca'fer b. Ahmed el-Mervezî, İbn Hurdâzbih, İstahrî, Mühellebî, Ebû Ubeyd el-Bekrî ve Şerîf el-İdrîsî gibi müellifler tarafından çeşitli coğrafya kitapları yazılmıştır. İslâm ülkelerini tanıtan bu eserler idarî, iktisadî ve tarihî konulara, bu ülkelerde yaşayan halkların durumlarına, örf ve âdetlerine de temas etmiş, bu arada hızla genişleyen İslâm coğrafyasında toplanan vergiler bakımından yöneticilere yardımcı olmuştur. Bu tür eserler seyahatnâmelere (rihle) alternatif teşkil eder. Bk. Ebû Ubeyd el-Bekrî; İbn Havkal; İbn Hurdazbih; İstahrî. (2004). "el-Mesâlik ve'l-Memâlik", *DİA*, XXIX.

⁵ Ahsenü't-tekasîm adlı esriyle tanınan İslâm coğrafyacısıdır. 335 (946-47) yılı civarında Beytûlmakdis (Beytûlmakdis) adıyla da tanınan Kudüs'te doğdu; bu sebeple nisbesi kaynaklarda Makdisî veya Mukaddesî olarak geçer. Hayatı hakkında bilinenler, Ahsenü't-tekasîm fi ma'rifeti'l-eşkâlîm adlı eserinde anlattıklarından ibarettir. İlköğrenimine Kur'an'ı ezberleyerek başladı; arkasından Arapça nahiv dersleri aldı. Daha sonra Bağdat'a giderek Kadî Ebû'l-Hüseyn el-Kazvîni gibi hocalardan Hanefî fihkî öğrendi; bunun için kendisini Hanefî sayar. Fakat farklı mezheplere hoşgörülle bakması ve Fâtımîler'e yakın ilgi duyması, onun bir Şîî dâisi veya en azından Şîa sempaticanı olduğu kanaatini uyandırmaktadır. Hayatının yirmi yılından fazlasını Endülüs, Sind ve İran'ın doğusunda yer alan Sicistan bölgeleri hariç İslâm dünyasını gezerek geçirdi. Gayri müslim ülkelerini gezmediği gibi onlardan bahsetmek ihtiyacını da duymamıştır. Bk. Marina A. Tolmacheva. (2003). "Makdisî", *DİA*, XXVII, s. 431-432.

⁶ 909-1171 yılları arasında Kuzey Afrika, Mısır ve Suriye'de hüküm süren bir Şîî devletidir. Hânedan adını Hz. Fâtîma'dan alır. Kurucuları Hz. Fâtîma ve Hz. Ali yoluyla Hz. Peygamber'in soyundan geldiklerini iddia ederler. Bu iddianın doğruluğu eski ve yeni âlimler arasında tartışma konusu olmuştur. İfrikiye'de ortaya çıkan Fâtımî Devleti'nin esasî İsmâîlîlik hareketine dayanır. Bu hareket, altıncı imam Ca'fer es-Sâdık'ın çevresinde başlatılan tartışmalarla ortaya çıktı. İsmâîlîler Ca'fer es-Sâdık'ın, oğlu İsmâîl'i nas yoluyla halef tayin ettiğini kabul ederler. İsmâîl 145 (762) yılında daha babası hayatta iken vefat edince sonradan İmâmîyye Şîasî (İsnâaşeriyye) diye bilinen grup Ca'fer es-Sâdık'ın ikinci oğlu Mûsâel-Kâzım'ı yedinci imam olarak kabul etti. Ca'fer es-Sâdık'ın oğlu İsmâîl'in imametini kabul edenler iki gruba ayrılmaktadır. Bk. Eymen Fuâd es-Seyyid. (1995). "Fâtımîler", *DİA*, XII, s. 228-237.

⁷ 932-1062 yılları arasında İran ve Irak'ta hüküm süren Deylem asıllı bir hânedandır. Tarih. Hânedan adını, Sâsânî Hükümdarı Behrâm-ı Gür'un soyundan olduğu rivayet edilen Büveyh (Büye) b. Fennâ (Penâh) Hüsrev'den alır. Deylemliler önceleri Mecûsî ve putperest bir kavimken IV. (X.) yüzyılın başında Ali evlâdından Hasan el-Utrûş'un gayretleriyle müslüman oldular ve Şîîliği benimsediler. Daha sonra Abbâsî Halifeliği dâhil müslüman devletlerin ordularında büyük ölçüde yer aldılar. Ayrıca kendi bölgelerinde küçük beylikler kurdukları gibi güneye doğru inerek İran ve Irak'ta vuku bulan siyasî olaylarda da önemli rol oynamaya başladılar. Bk. Erdoğan Merçil. (1992). "Büveyhîler", *DİA*, VI, s. 496–500.

⁸ Ramazan Şeşen. (1999). "İbn Havkal", *DİA*, XX, s. 34–35.

1.2. SÛRETÜ'L- ARD

İbn Havkal, H.7 Ramazan 331 (M.15 Mayıs 943) tarihinde Bağdat'tan hareket ederek önce Arap yarımadasının çeşitli bölgelerini, H.336'dan H.340'a (M.947–951) kadar Kuzey Afrika ve İspanya ile Büyük Sahra'nın güney kısımlarını, H.344'te (M.955) Mısır, Doğu Anadolu ve Azerbaycan'ı, H.350–358 (M.961–969) yılları arasında İran, Horasan ve Batı Türkistan'ı, H.362'de de (M.973) Sicilya'yı dolaştı. H.340 (M.951) yılına doğru Ebû Zeyd el-Belhî'nin⁹ öğrencilerinden coğrafyacı İbrahim b. Muhammed el-İstahrî¹⁰ ile tanıştı. İstahrî'nin isteği üzerine onun, hocası Ebû Zeyd el-Belhî'nin Suverü'l-Ekâlîm adlı eserini esas alarak yazdığı Sûretü'l-Ard adlı kitabındaki haritaları ve bilgileri tashih etti. İstahrî'nin eserini görmesi yazmayı düşündüğü coğrafya kitabı üzerinde etkili oldu. Her ne kadar çalışmasının kaynağı bu eser ise de İbn Hurdâzbih¹¹, Ceyhânî¹² ve Kudâme b.

⁹ Filozof, ahlâkçı, tabip ve coğrafyacıdır. 236 (850) yılında Horasan'ın Belh şehri yakınındaki Şâmistiyan köyünde doğdu. İlköğrenimini babasından gördü. Daha gençlik yıllarında uzun seyahatler yapmayı, özellikle Irak'a gidip oranın bilginlerinden ders okumayı planlıyordu. Nitekim katıldığı bir hac kafilisiyle Irak'a gitti. Burada sekiz yıl kaldı. Çeşitli yöreleri dolaşıp tanıdığı bilginlerden dersler aldı. Bu döneminin en kayda değer olayı onun İslâm filozofu Kindî'nin öğrencisi olmasıdır. Bu ünlü filozofun yanında felsefî disiplinleri iyice kavradı. Bu arada din ilimleri ve tıp konularında araştırmalarda bulundu. Fikrî arayışları kendisini bir aralık astrolojiye yönelttiyse de tabiat ilimleri ve matematikte ilerledikçe astrolojinin geçerliliğine olan inancını kaybetti. Aynı dönemde bir edebî şahsiyet olarak da ün yaptı. Nitekim İbnü'n-Nedîm kendisini filozof olarak değerlendirmesine rağmen edebiyatçılar grubu içinde zikreder (el-Fihrist, s. 153). Gerek patlak gözlü (câhizü'l-ayn) oluşu gerekse ilim ve edebiyatı entelektüel şahsiyetinde birleştirmiş olmasına işaretlerle Belhî'nin adı sık sık ünlü Mu'tezile bilgin ve edibi Câhiz'in adıyla birlikte anılmıştır. Bağdat'ta geçirdiği yıllar içinde kendisine "Horasan'ın Câhiz'i" lakabının takılmış olması aynı benzetmenin bir ürünü olmalıdır. Bk. İlhan Kutluer. (1992). "Belhî", *DİA*, V, s. 412–414.

¹⁰ Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik adlı eseriyle tanınan coğrafyacıdır. Eserleri günümüze ulaşan İslâm coğrafyacılarının klasik dönem temsilcilerinden olup Belh okuluna (bk. COĞRAFYA; BELHÎ, Ebû Zeyd) mensuptur. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Nisbesinden İran'ın Fars bölgesindeki İstahr şehrinden olduğu anlaşılmaktadır. İran'ın diğer bölgelerini de gören İstahrî Mâverâünnehir, Arabistan, Suriye, Mısır ve Sind'de bulunmuştur; hayatının son döneminde Hûzistan'daki veya Bağdat civarındaki bir yerde oturduğu sanılmaktadır. Kendisi gibi Belh okuluna bağlı coğrafyacı Ebû'l-Kâsım İbn Havkal ile 340 (951-52) yılında Sind'de veya Bağdat'ta görüştüğü bilinmektedir. Bk. Marina A. Tolmacheva. (2001). "İstahrî", *DİA*, XXIII, s. 203–205.

¹¹ Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik adlı eseriyle tanınan İslâm coğrafyacısı. Eserleri günümüze ulaşan İslâm coğrafyacılarının en önemli ilk temsilcisidir. Büyük babası Abbâsîler'in ilk döneminde İslâmiyet'i kabul eden bir Mecûsî'dir; Çok iyi tahsil gören İbn Hurdâzbih, Bağdat eşrafı ve Halife Mu'temid-Alellah'ın (870-892) yakın dostları arasında yer alıyordu. İçinde bulunduğu çevre ve dolayısıyla ulaşabildiği resmî belgeler eserlerinin güvenilirliğinde etkili olmuştur. Kaynaklardan öğrenildiğine göre İbn Hurdâzbih, coğrafyanın yanı sıra döneminin sosyal hayatını yansıtan hemen bütün konularda çalışma yapmıştır. Bunlar arasında mûsiki ve saray erkânının davranışlarını düzenlemeye yönelik teşrifât kurallarıyla ilgili eserlerin ağırlıkta olduğu anlaşılmaktadır. Bk. Sayyid Magbul Ahmad. (1999). "İbn Hurdâzbih", *DİA*, XX, s. 78–79.

¹² Sâmanî veziri ve meşhur İslâm coğrafyacısı. Hayatı ve yazdığı eserler hakkında fazla bilgi bulunmadığı gibi bilinen hususlarda da kesinlik yoktur. Ceyhânî, Sâmanî Hükümdarı Nasr b. Ahmed'in (913-943) hizmetine girip veziri oldu. O sıralarda bölgeden geçen İbn Fadlân, Şeyhülâmid unvanını taşıyan Ceyhânî adlı bir vezirin Sâmanî hükümdarı ile tanışmasını sağladığını ve kendisini misafir ettiğini bildirmektedir. Mes'ûdî ise 947'de yazdığı Mürücü'z-zeheb'de, Ceyhânî'nin IV. (X.) yüzyılın başlarında yazdığı yedi ciltten oluşan Kitâbü'l-Mesâlikve'l-memâlik adlı ünlü eserinden

Ca'fer'in¹³ kitaplarından da faydalanmıştır. Sûretü'l-Ard, Belhî'nin tarzında kaleme alınmış bir İslâm dünyası coğrafya kitabı olup kısa bir takdimi takip eden iki ana bölümden meydana gelir. Birinci bölümde, dünya haritası ve eserin telifinde takip edilen metotla ilgili bilgilerin verildiği bir girişten sonra sırasıyla Arap yarımadası, Basra körfezi ve çevresi, Kuzey Afrika, Endülüs¹⁴, Sicilya¹⁵, Mısır, Suriye, Akdeniz, el-Cezîre¹⁶ ve Irak anlatılır; ayrıca her bölgenin haritası verilir ve açıklaması yapılır. İkinci bölümde İslâm dünyasının doğu yarısı yani İran, Azerbaycan, Sind¹⁷, Horasan, Sicistan, Hazar denizi ve çevresiyle Batı Türkistan ele alınır ve her bölge anlatılırken gayri müslim komşu ülkeler hakkında önemli bilgiler verilir; Türkler, Ruslar, Güney İtalya şehirleri, Nubya ve Sudan hakkında anlatılanlar bu husustaki en güzel örneklerdir. Ebû Zeyd el-Belhî ve İstahrî'nin eserleri, “es-Sûretü'l-Memûniyye (es-Sûretü'l-Hindiyye)” denilen haritanın tashihi ve yeniden yapılmış şerhleriydi. İbn Havkal ise dolaştığı İslâm ülkeleri ve komşuları hakkında topladığı siyasî, idarî ve iktisadî coğrafyaya dair bilgileri seleflerinin eserleriyle karşılaştırarak ortaya gerçek ve müstakil bir çalışma koymuştur. Onun özellikle, bir bölge hakkında bilgi verdiği zamanki durumundan başka daha önceki siyasî durumuna ve geçirdiği değişikliklere de işaret etmesi dikkat çeker. İslâm coğrafyacılarının eserleri arasında, çeşitli bölgelerde üretilen ve ticaret yapılan mallara dair en çok ve en sağlam bilgileri veren onun eseridir ve bu konuda en güzel örneği Mâverâunnehir bölgesine ayırdığı bölüm teşkil eder. İbn Havkal'ın kitabı uzun bir çalışmanın ürünü olup ikisi müellifin kendi hayatında olmak üzere üç kere telif edilmiştir.¹⁸

bahsetmediği halde daha sonra kaleme aldığı et-Tenbîh ve'l-İsrâf'ta (s. 75) bu kitabın muhtevası hakkında bilgi vermiştir. Bk. Rıza Kurtuluş. (1993). “Ceyhânî”, *DİA*, c. 7, s. 467–468.

¹³ Şiir tenkidi ve kamu maliyesi alanlarındaki eserleriyle tanınan Abbâsî divan kâtibi. Bk. Cengiz Kallek. (2002). “Kudâme”, *DİA*, XXVI, s. 311-312.

¹⁴ İslâm hâkimiyetindeki İspanya'dır.. Bk. Mehmet Özdemir. (1995). “Endülüs”, *DİA*, XI, s. 211-225.

¹⁵ Akdeniz'in en büyük adasıdır. Bk. Mahmut H. Şakiroğlu. (2009). “Sicilya”, *DİA*, c. 37, s. 138-139.

¹⁶ İslâm coğrafyacıları tarafından Yukarı Mezopotamya'ya verilen ad. Bk. Ramazan Şeşen. (1993). “Cezîre”, *DİA*, VII, s. 509–511.

¹⁷ Hindistan alt kıtasında tarihi bir bölge ve günümüzde Pakistan'da bir eyalettir. Bk. Azmi Özcan. (2009). “Sind”, *DİA*, XXXVII, s. 242–244.

¹⁸ Ramazan Şeşen, a.g.e. , s. 34–35.

İKİNCİ BÖLÜM

2. YÖNTEM VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada bir metod ve değerlendirme süreci bulunmaktadır. Çevirinin olgunlaşması sürecinde bir takım kurallara bağlı kalındı. Yöntem başlığı adı altında genellikle çeviride izlenen kurallar paylaşıldı. Değerlendirmede ise eserin içeriği ele alındı. Eserin içeriği analiz edildi.

2.1. YÖNTEM

Eserin çevirisinde bir takım husulara dikkat edildi. Çalışmanın daha rahat anlaşılması için bilgilerin bu başlık altında verilmesi uygun görüldü. Eserin diline bağlı kalınmaya çalışıldı. Yazarın üslubu aktarılmaya çalışıldı.

Çalışmada dipnotlar kullanarak çalışma zenginleştirilmeye çalışıldı. Uzunluk ve ağırlık ölçülerinin açıklamaları dipnotlarla belirtildi. Eserdeki bazı isimler, yerler ve kelimeler dipnotla açıklandı. Böylece metinde akışkanlık sağlanmaya çalışıldı.

Eserdeki isimler, lakap ve aidiyet bildiren kelimelerle ayrılmamaya özen gösterildi. Ebû İshak İbrahim b. Alptekin örneğinde olduğu gibi isim aidiyetiyle birlikte belirtildi. Kelimelerin imlasında a, u ve i sesleri sık olarak kullanıldı. Özellikle isimlerin okunmasında a, u ve i sesleri kullanılmaya dikkat edildi. Ancak Irak örneğinde olduğu şekliyle yaygın kullanım olduğu için Irak tercih edildi. El takısı akıcılığı engellememesi için kullanılmadı. Fakat bu konuda bir istisna vardır: Yaygın olarak kullanılması sebebiyle el-Cezîre ifadesi bu şekliyle kullanıldı.

Coğrafi bir çalışma olduğu için çok sayıda Coğrafi kavram ve terimden bahsedilmektedir. Şimde bu kavramların hangi anlamda kullanıldığına bakalım:

İklim: Ekvatordan kuzey kutbuna doğru yeryüzünün ayrıldığı yedi bölgeden her biri coğrafi alan, mıntıka, diyar.¹⁹ Çalışmada da diyar, bölge anlamında kullanıldı.

¹⁹ Mahmut Ak. (2000). "İklim", *DİA*, XXII, s. 28–30.

Nas: Genelde hüküm kaynağı olması yönüyle kitap ve sünnetin ifadeleri anlamında fıkıh usulünde lafzın açıklık düzeyini belirtmek üzere kullanılan bir terimdir.²⁰

Bâdiye: genel anlamda çölü ve çöl hayatını ifade eden coğrafya terimi²¹

Merhale: Gündüz aralıksız yola devam edilmesi mümkün olmadığından üç günlük mesâfeden maksat 1 günde ortalama yürünebilecek miktarın üç katıdır; bu sebeple buna üç merhale de (üç konak=24 fersâh) denir.²²

Yukarıdaki kelimelerden daha fazla kelime kullanılmıştır. Ancak yukarıdakiler sık geçtiği için yalnızca bunlar belirtilmekle yetinildi. Bazıları gerektiğinde dipnotlarla belirtilecektir.

2.2. DEĞERLENDİRME

İbn Havkal'ın Suretu'l- Ard isimli eseri bir İslâm Dünyası coğrafya eseridir. Kitapta bir takdimden sonra iki ana bölüm bulunur. Eser 22 bölüm halinde İslâm Dünyasını ele alır. Eserdeki bilgiler şu başlıklar altında ele alınabilir:

- Coğrafi Bilgiler
 - Tarihi Bilgiler
 - Antropolojik Bilgiler
 - Tabiata Dair Bilgiler
 - Folklorik Bilgiler
 - Türklerle İlgili Bilgiler
- Şimdi bu bilgileri başlıklar halinde değerlendirelim;

2.2.1. COĞRAFÎ BİLGİLER

Sûretü'l-Ard isimli eser ülkeleri anlatan bir kitap olmasıyla beraber, öncelikli olarak coğrafya içeriklidir. Bu bilgilerin ağırlık noktası şehirler ve şehirler arasındaki mesâfelerdir. 22 başlık altında ele alınan eserde bütün bölümlerde ayrı bir mesâfeler başlığı söz konusudur. Bu bilgiler genel itibariyle bölüm sonunda verilmiştir.

—Arap diyarı Mesâfeleri 39 ve 40. sayfalarda,

—Mağrib Toprağı Mesâfeleri 86, 87 ve 88. sayfalarda,

²⁰ Fahretin Atar, “Sefer”, *DİA*, XXXVI, s.29.

²¹ Bâdiye, bedevi, çöl ve vahalarda develeriyle birlikte konargöçer olarak yaşayan Araplar'averilen addır. Bk. Mustafa Fayda. (1992). “Bedevi”, *DİA*, V, s. 311-317.

²² Fahretin Atar, “Sefer”, *DİA*, XXXVI, s. 296.

- Endülüs Toprakları Mesâfeleri 115 ve 116. sayfalarda,
- Mısır Ülkesi Mesâfeleri 138, 139, 140 ve 141. sayfalar arası,
- Şam Diyarındaki Mesâfeler 185 ve 186. sayfalarda,
- Rûm Denizi Mesâfeleri 195 ve 196. sayfalarda,
- el -Cezîre Mesâfeleri 210. sayfada,
- Irak Mesâfeleri 235. sayfada,
- Huzistân Mesâfeleri 258 ve 259. sayfalarda,
- Fars-İran Ülkesi Mesâfeleri 282, 283 ve 284. sayfalarda,
- Kirmân Toprakları Mesâfeleri 313, 314 ve 315. sayfalarda,
- Sind Toprakları Mesâfeleri 326. sayfada,
- İrmenistan-Azerbaycân- Rân Mesâfeleri 349 ve 350. sayfada,
- Cibâl (Dağlar) Ülkesinin Mesâfeleri 360. sayfada,
- Deylem ve Taberistân Mesâfeleri 383 ve 384. sayfalarda,
- Hazar Denizi Mesâfeleri 397. sayfada,
- Fars ve Horasân arası Mesâfeleri 407, 408 ve 409. sayfalarda,
- Sicistân Toprağı Mesâfeleri 423. sayfada,
- Horasân Toprağı Mesâfeleri 453, 454 ve 455. sayfalarda,
- Mâverâünnehir Toprağı Mesâfeleri 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524 ve 525. Sayfalarda verilmiştir.

Bu bölgeler, ülkeler anlatılırken öncelikle çevresi verilmiş ve şehrin uzunluğu, eni vb. özellikleri hafızalarda bir resim oluşturmuştur. Örnek verecek olursak; Irak bölgesi anlatılırken,

“Irak uzunlukta Tikrit’ten Abbâdan’a kadar uzanır. Abbâdan Fars Denizi kıyısında bir şehirdir. Genişliği ise Kadisiye’den Kûfe ve Bağdat üzerinden Hulvân’a kadardır. Genişliği Vâsıt civarında Vâsıt toprağından (682) Tibin yakınına kadar uzanır. Basra bölgesinde Basra’da da Cuba sınırına kadardır. Tikrît hududunu dolaşıp doğuya dönen Şühreverdi ve Şehrisar hududuna geçer. Sonra Hulvân, Seyravan ve Samira hududunun üzerinden geçer. Tîb ve Sûs hududunu geçer. Oradan Cabay hududunda sona erer.”²³ Şeklinde bir şablon oluşturmuştur. Bu durum kitapta anlatılan bütün bölgeler için geçerlidir.

Eserde en geniş kapsamlı olarak anlatılan Mâverâünnehir, Mağrib, Fars-İran ve Arab diyarıdır.

²³ (İbn Havkal). (1938). *Kitâbu Sûretü'l-Arz*, neşr. F. Sezgin, Leiden, 1938 (Frankfurt, 1992), s. 231.

Sûretü'l- Ard'da mesâfeler dışında şehirler ve özellikleri ile ilgili geniş kapsamlı bilgiler verilmektedir. Şehirlerin büyüklükleri, sınırları, kaleleri, içme suları, bağları, bahçeleri, yetiştirilen ürünleri, surları, nehirleri, gölleri, geçitleri, madenleri, dağları, iklimi, kalelerin kapıları, yönleri, isimleri, hayvan barınakları, memleketlerin nitelikleri, nicelikleri, vasıfları tek tek anlatılmış, hepsinin coğrafyadaki şekli gösterilmiştir.

En çok bilgiye yer verdiği yerlerden biri olan Mağrib bölgesini batı ve doğu olarak ikiye ayırmıştır.

“Her ikiside gelişmiş güzel bölgelerdir. Garbi tarafı Mısır ve Berka'dan başlar. Afrika'ya Tunus tarafına, Sebte ve Tancaya'ya uzanır. Sade Araplar'a aittir. Bu iklim katmanlarındaki herşey Araplar'a aittir. Mağrib'in şark tarafına gelince burası Rûm diyarındır. Şam diyarının sınırından başlar. Konstantiniyye'ye kadar uzanır. Oranın Roma bölgesinden Klorya'ya, Engüberde, Fransa ve Galicia'ya uzanır. Sonra bunun geri kalanı da Araplar'a ait Endülüs'lerin elindedir.”²⁴

Yine yazarın en çok yer verdiği yerlerden biri olan Mâverâünnehir detaylı olarak anlatılmıştır. Buhârâ, Semerkant, Kiş, Eşteykan, Mâverâ, Neseif, Ustrûşene, Harezmi, Şaş, İlâk, Bankos, İsbâcab, Hocâde, Fergânâ gibi şehirleri birçok özelliği ile anlatılmıştır. Örneğin Mâverâünnehir'de Fergânâ'deki köylerden daha büyük köy olmadığını anlatmıştır. Özellikle şehirlerin kalelerinden, bu kalelerin kapılarının yönü ve adlarından, dağları, akarsuları gibi coğrafi özelliklerinden bahsedilmiştir. Özellikle Semerkant şehrini oldukça geniş anlatılmıştır.

“İslâm diyarında dış görünüş olarak Buhârâ'nın manzarasından daha güzel bir manzara görmedim ve duymadım demiştir.”²⁵

“İbn Havkal, eserine Arap yurdunu anlatarak başlamıştır.”²⁶Çünkü Kâbe, Mekke ve Medîne ondadır. Mekke ve Medîne'ye gösterilen hassasiyettir. Öncelikle Arap yurdunun sınırları verilerek anlatılmaya başlanmıştır. Mekke, Medîne, Tâif, Hicr, Tebük, Cu'fe, Tihâme, Yemen, Aden, Oman şehirleri hakkında bilgi verilmiştir. Bu bölge ile ilgili özellik ve mesâfelerin anlatımıyla Arap yurdunun tanıtımını bitirmiştir.

Bu bölgelerin dışında Fars Denizi²⁷, Endülüs toprağı²⁸, Sicilya toprağı²⁹, Mısır toprağı³⁰, Şam bölgesi³¹, Rûm Denizi³², el-Cezîre toprağı³³, Irak bölgesi³⁴,

²⁴ İbn Havkal, a.g.e. , s. 60.

²⁵ İbn Havkal, a.g.e. , s. 472.

²⁶ İbn Havkal, a.g.e. , s.18.

²⁷ İbn Havkal, a.g.e. , s. 42–59

²⁸ İbn Havkal, a.g.e. , s.108–117

²⁹ İbnHavkal, a.g.e. , s. 118–131.

Huzistan,³⁵Fars-İran toprağı³⁶, Kirmân ülkesi³⁷, Sind ülkesi³⁸, Ermenistan Azerbaycân ve Ran bölgesi³⁹, Cibâl Dağları⁴⁰, Deylem ve Taberistân toprağı⁴¹, Hazar denizi⁴², Fars ve Horasan arası çölleri⁴³, Sicistan ve Horasân⁴⁴ coğrafyası hakkında da benzer bilgiler verilmektedir.

2.2.2. TABİATA DAİR BİLGİLER

Tabiata dair bilgiler aslında coğrafi bilgilerin bir devamı niteliğindedir. İbn Havkal'ın kitabında dikkati çeken bir konu da şudur: Fars ve Horasân Arası Çölleri⁴⁵, Fars Denizi⁴⁶ ve Rûm Denizi⁴⁷, ayrı bir başlık altında değerlendirilmiştir.

Arap yurdunun anlatımından başlayarak Mâverâünnehir toprağıyla anlatımı son bulmuştur. Bu anlatımında her bir bölgenin dağları, nehirleri, bağ-bahçeleri, suları, hayvancılık ve hayvanları, tarım ve tarım ürünleri, varsa madenleri, vadileri, şehirlerin surları, kumsalları, gölleri, ovaları, geçim kaynakları, çölleri detaylarıyla belirtilmiştir. Örneğin

“İrak coğrafyasının nehirlerini, çölleri ve nehirlerinin nasıl denize döküldüklerini yazmıştır.⁴⁸ Şaş,⁴⁹ Fırat,⁵⁰ Dicle⁵¹ ve Ceyhun⁵² gibi büyük nehirlerin yanı sıra küçük nehirlere de yer vermiştir. Ayrıca buldukları bölgelere göre demir,⁵³ altın,⁵⁴ gümüş,⁵⁵ civa,⁵⁶ nişadır,⁵⁷ cam,⁵⁸ bakır,⁵⁹ kurşun,⁶⁰ nefis,⁶¹ zift,⁶² feyruze,⁶³ bahsi geçen bazı madenlerdendir.

³⁰ İbn Havkal, a.g.e. , s. 132–164.

³¹ İbn Havkal, a.g.e. , s. 165–189.

³² İbn Havkal, a.g.e. , s. 190–205.

³³ İbn Havkal, a.g.e. s. 206–230.

³⁴ İbn Havkal, a.g.e. , s. 231–247.

³⁵ İbn Havkal, a.g.e. , s. 249–259.

³⁶ İbn Havkal, a.g.e. , s. 260–304.

³⁷ İbn Havkal, a.g.e. , s. 305–315.

³⁸ İbn Havkal, a.g.e. , s. 316–330.

³⁹ İbn Havkal, a.g.e. , s. 331–355.

⁴⁰ İbn Havkal, a.g.e. , s. 356–373.

⁴¹ İbn Havkal, a.g.e. , s. 374–385.

⁴² İbn Havkal, a.g.e. , s. 387–398.

⁴³ İbn Havkal, a.g.e. , s. 398–410.

⁴⁴ İbn Havkal, a.g.e. , s. 411–458.

⁴⁵ İbn Havkal, a.g.e. , s. 398.

⁴⁶ İbn Havkal, a.g.e. , s. 42.

⁴⁷ İbn Havkal, a.g.e. , s. 190.

⁴⁸ İbn Havkal, a.g.e. , s. 242.

⁴⁹ İbn Havkal, a.g.e. , s. 239.

⁵⁰ İbn Havkal, a.g.e. , s. 242.

⁵¹ İbn Havkal, a.g.e. , s. 511.

⁵² İbn Havkal, a.g.e. , s. 475.

⁵³ İbn Havkal, a.g.e. , s. 487.

⁵⁴ İbn Havkal, a.g.e. , s. 505.

⁵⁵ İbn Havkal, a.g.e. , s. 505.

⁵⁶ İbn Havkal, a.g.e. , s. 487.

İbn Havkal, Buhara'yı

“Dış görünüş ve manzaralarından daha güzel bir manzara görmedim ve duymadım. Çünkü eğer sen, iç kalenin üstüne çıkarsan Buhârâ'nın her tarafında gözlerin yeşillikten başka bir şey görmez. Sanki yemyeşil manzarası gök nehriyle birbirine karışmıştır. Sanki mavi gök yemyeşil halıların üzerine çökmüş gibidir. Bu manzara arasında saraylar, evler, konaklar yeşil bahçeler içinde sanki bembeyaz nur saçan yüksek yıldızlar gibi görünürler” sözleriyle anlatmıştır.

2.2.3. TARİHİ BİLGİLER

Sûretü'l- Ard, yoğunluklu olarak bir coğrafya eseridir. Bundan dolayı tarihi bilgiler çok azdır. Direk olarak tarihi bir bilgiye rastlamıyoruz. Bazı bölgelerde ara ara tarihi olaylarla ilgili direk olmasa da az bilgilere değinmiştir. Horasan'ın şehirlerinden Nişâbur'dan bahsederken tarihi nitelikli aşağıdaki bilgileri vermiştir.

“Şehir düz ova bir arazidedir. Binaları kerpiçtendir. Önce binaları çok dağınık idi. Bir fersâh bölgede yayılmışlardır. (H.549 senesine kadar böyleydi. Oğuzlar'ın Melikşah oğlu Sancar'ı mağlup edene kadar böyleydi. Onlar Horasan'ı istila ettiler. Bu sene Oğuzlar Nişâbur'a girdiler. Yağmaladılar. Halkın çoğunu öldürdüler. Geri kalanlar da memleketi terk ettiler. Sonra onların üzerine zamanın belaları peşpeşe geldi, felaketlerin sıkıntısına uğradılar. Harabe hale gelinceye kadar böyle devam etti. Sonra zalimlerin eli onlardan çekilince Allah-u Teâlâ rahmetiyle onlara yaklaşınca eski şehre yakın batıdaki bir yere döndüler ve bu yeni yere Soykan adını verdiler. Sonra yüksek tepe dediler. Burada evler ve saraylar yaptılar. Çarşılar, hamamlar, oteller, camiler yaptılar. Eskisinden daha çok güzel ve daha çok mamur bir hale geldi. Şehre Nişâbur adını verdiler. H.580'de mamur olan bölgenin eski şehrin yerine kavuştuğunu duydum.”

Yine Sicistan'ı anlatırken *“Hâcip Alptekin'in Gazne ve çevresini istila etmesinden⁶⁴ Arap diyarından bahsederken Ebu Ali b. Mansur'dan,⁶⁵ Fars bölgesinden Hüseyin b. Masur El Hallac'dan⁶⁶ küçük pasajlar şeklinde bahsetmesi tarihi konular hakkında bize küçük bilgiler verir.*

2.2.4. FOLKLORİK BİLGİLER

Folklorik bilgiler olarak değerlendirilebilecek çok fazla bilgiye sahibiz. Halkların özellikleri, gelenek, görenek, örf, adetleri, giyim şekilleri, misafir

⁵⁷ İbn Havkal, a.g.e. , s. 505.

⁵⁸ İbn Havkal, a.g.e. , s. 487.

⁵⁹ İbn Havkal, a.g.e. , s. 487.

⁶⁰ İbn Havkal, a.g.e. , s. 487.

⁶¹ İbn Havkal, a.g.e. , s. 487.

⁶² İbn Havkal, a.g.e. , s. 487.

⁶³ İbn Havkal, a.g.e. , s. 487.

⁶⁴ İbn Havkal, a.g.e. , s. 424.

⁶⁵ İbn Havkal, a.g.e. , s. 26.

⁶⁶ İbn Havkal, a.g.e. , s. 294.

ağırlamaları, vb, bilgiler bu başlıkta değerlendirilebilir. Özellikle Mâverâünnehir halkından övgüyle bahseder. Onların misafirperverliklerini anlatırken başkaları mallarının mülklerinin çokluğuyla övünürken, bunlar mallarını misafirlerine harcamakla övünürler, iftihar ederler der.

Özellikle Mağrib, Mâverâünnehir, Endülüs ve Fars bölgelerinde folklorik bilgilere rastlamak mümkündür. Örneğin Endülüs'ü anlattığı pasajlarda, ürettikleri ürünlerle ilgili önemli bilgiler yer alır:

“Yünden giyecek şeyler Ermeniler'den işlenmiş olarak gelen en yüksek fiyatlarla, moda en iyi yünlülerden daha güzeldir. Onların yünden ve onun boyasından, Endülüs'e mahsus bitkilerin boyalarıyla boyamaktan sıkıntı çekiyorlar. Bu boyayla fiyatı yüksek Mağrib keçesi boyanır. Bir de bu boyayla her türlü ipek kumaşı da boyuyorlar. Onlardan ipek kumaş alınır. Yeryüzünde keçecilik sanatında onlara denk olan hiç bir millet yoktur. Şu kadar var ki bunların genişliği beş altı karıştır. Bunlar en iyi sergilerdendir. Burada mümlü bir kumaş yapıyor ki giyenin vücuduna yağmur geçmez. Fiyatlara gelince ucuzluk memleketidir denilen memleketlerle aynıdır. Hayır, bereket bolluk çoktur. Meyveleri güzel olduğu halde orta hallidir. Sanki para verilmez beleş gibidir. Endülüs'te ketenden çeşitli elbiseler yapılır ki birçok bölgeye, memleketlere kadar ihraç edilir. Beycana'da yapılan elbiselere gelince Mısır'la Mekke'ye, Yemen'e ve başka yerlere kadar gönderilir. Onlarda hem halka hem sultana ketenden elbiseler yaparlar ki ibrişim kumaşından daha az kıymetli değildir.”⁶⁷Yine Mâverâünnehir bölgesinde Buhârâ'da halkın kullandığı dili şöyle anlatmıştır:

“Buhârâ dili Sugd dilinin aynısıdır. Fakat Buhârâ'lılar bazı kelimeleri tahrif ederek söylüyorlar. Bir de deriye dilleri vardır. Buhârâ halkı edbiyat, ilim, fıkıh ehli olan bir halktır. Hepsi diyanet ehli, emanet ehli, güzellik ehli bir halktır, muameleleri güzeldir.”⁶⁸

Fars'ı anlattığı bölümde kullandıkları kıyafetlere dair önemli bilgiler sunmuştur.

“Elbiselerine gelince: sultanların elbiseleri kaftanlardır. Sultanları süvari alsalar da zırhlı giyerler. Zırhlı giyenlerin cübbeleri boldur. Cepleri geniştir. Zırhlarının cepleri kâtiplerin zırhlarına benzer. Sultanların sarıklarının altında yüksek külah vardır. Kılıçları hamal ile taşırlar. Bellerinde bel kuşağı vardır. Ayakkabıları Horasan halkından daha küçüktür. Zamanımızda sultanların elbiseleri değişmiştir. Adamlarının kıyafetleri Deylem halkının kıyafetleridir. Kaduları kalay, suva vb. kulakları açıkta bırakılan bir çeşit kalansuva giyerler. Gömlek ve cübbe giyerler. Zırh ve eskimiş, yırtılmış ayakkabı giymezler. Kulakları kapatan kalansut giymezler. Kâtipleri Irak kâtipleri gibi giyinmezler. Kaptan ve Teylesan kullanmazlar.

Tunnaları kâtiplerin ve tacirlerin arasında Teylesan, Rida, Eksiyе, Kumis ve Haziye giyerler ve sarık takarlar. Sağlam ayakkabı giyerler gömlek, cübbe, iç çamaşır

⁶⁷ İbn Havkal, a.g.e. , s. 114-115.

⁶⁸ İbn Havkal, a.g.e. , s. 490.

giyerler ve iyi elbiseleri tercih ederler. Elbiseleri Irak halkının kıyafetlerine benzer. Krallar hizmetçiler, tüneller, sultanın işleri takip eden divanda sorumlu kişiler ve hepsi kişilik sahibi kişilerdir. Hal ve tavırlarında işlerinde yemek sofraları hazırlarken, güzel ve çeşitli yemekler hazırlama konusunda ve yemek öncesindeki meyva sunumlarında, söylenmesi hoş olmayan ifadelerden kaçınmada, kötü söz ve ahlâk dışı ifadeler kullanmakta, evlerine tezihin konusunda, elbiselerinde sofralarında abartıya kaçmadan ve birbirleri ile yarışmadan bir hayat sürerler.”⁶⁹

Yine yörelerin ürettikleri ürünler hakkında bir örnek verecek olursak, “Huzistan bölgesinde Tüster’den bütün ufuklara iklimlere ipek ve ipekli kumaşlar gider. Daha önce Kâbe’nin örtüsü burada ipekten dokunurdu. Bu sultan Fakın düşünceye kadar böyle devam etti. Sultan ölünce bunu yapma farızası ondan sakıt oldu. Çünkü o kendi kendine bunu farz kılmişti. Sus’da ağır ipek kumaşlar yapılır ve her tarafa gönderilir. Sûs’da bir çeşit kumaş vardır. Güzel kokar. Bir avuç kadardır. Ancak benzeri Mısır’da vardır. Mısır’daki çok azdır. Kurkûb’da çöl sosunu vardır ki her tarafa gönderilir.”⁷⁰

Bu başlıkta değerlendirilebilecek bir başka bilgi türü de paralar, ağırlıklar ve bunların karşılıkları ile ilgilidir. Irak ülkesi bahsinde,

“Bazı eski metinlerde gördüm ki Kubad için Irak Sevadı’ndan öteki bölgelerin dışında 150 milyon miskal⁷¹ verginin toplandığını okudum. Hz.Ömer buranın sahasının ölçülmesini istedi. Alus’tan Dicle doğrultusunda Abbâdân’a kadar 125 fersâh⁷² olduğu tespit edildi. Hepsi amirdir. Gelir getirir. Hiç bir boş alan, çöl yoktur. Mamurluğundan bir akibet ve fütür yoktur. Geliri 30 milyon ceribe⁷³ ulaşır. Buğdayın her ceribinden 4 dirhem⁷⁴ vergi

⁶⁹ İbn Havkal, a.g.e. , s. 389.

⁷⁰ İbn Havkal, a.g.e. , s. 256.

⁷¹ Miskal, eski bir ağırlık ölçüsü ve para birimidir. İslam’dan önceki 14,16 gramlık İbrâni şekelleri / Grek staterleri, 8,5 gramlık İbrâni hafif şekelleri / Grek didrahimleri / Pers darikleri, 5,6- gramlık darik / siklos / sextula adındaki Pers gümüş denierleri, 4,72- ve 4,53- gramlık exaggion, sextans veya sextula da denen Roma altın solidusları, 4,25 gramlık Grek drahmeleri / İbrâni hafif beka’ları vb. Araplar’ca miskal diye adlandırılmıştır. Bunlardan sonuncusu şer’i ağırlık birimi miskal olarak kabul edilmiştir. Halife Abdülmelik’in bastırıldığı İslam’a has ilk altın sikkelerin (dinar) ağırlığı da gr. Geldiği için halk arasında miskal ve dinar kelimeleri dönüşümlü bir şekilde kullanılmıştır. Bk. Cengiz Kallek, “Miskal”, *DİA*, XXX, s.182 vd.

⁷² Fersâh, eskiden kullanılan bir yol mesâfesi ölçüsü. Kâmûs-i Osmânî’de 3 mil uzunluğunda mesâfeye fersâh denildiği kayıtlıdır. 1 fersâh İran’da, atın normal yürüyüşüyle 1 satte gittiği mesâfe karşılığı kullanılmakta olup bu da 6000 zirâ (6,23km) yapmaktadır. Arap fersâhı ise “fersâh-ı tûl-î, fersâh-ı sathî, fersâh-ı cismî” olmak üzere üçe ayrılıyordu. Bunlardan fersâh-ı tûlî 3 mile eşit olup (12.000 tûlî zira) her mil 40 mısır el arşını kadardı. Mısırlılar’ın el arşını ise 49,875cm uzunluğunda olup bu da 4 şer’i arşına yani bir kulaca (bâc) karşılıktı. Dolayısıyla 3 mil 5,985km etmekteydi. Fersâh-ı sathî ve fersâh-ı cismîalan ölçüleri olarak kullanılmakta olup sathî m2, cismî ise m3 cinsinden değerlendirilmektedir. 1 fersâh denizcilikte 3 deniz mili yani 5,570km karşılığı kabul edilmektedir. Yusuf Halaçoğlu, “Fersâh”, *DİA*, XII, s.412 vd.

⁷³ Cerîb, Hz. Ömer zamanından itibaren İslâm dünyasında kullanılan alan ve hacim ölçüsüdür. Mısırlı alim Reyys, kaynaklarda yer alan çeşitli tariflere dayanarak bu ilk dönemdeki cerîbin büyüklüğünün 1366,0416m² olduğunu ortaya koymuştur. Ona göre cerîb = 10 kasabe, kasabe = 6 arşın (zirâ), cerîb = 3600 arşın²’dir. Miktarları değişik çeşitli arşınlar arasında “zirâu’l-melik” veya “zirâu’l-Hâşimiyeti’l-kübra” diye bilinen ve 61,6cm olan arşının bu cerîb tarifi için esas alındığını uzun araştırması sonucunda bulan Reyys, cerîb = (61,6cm x 61,6cm) x 3600 = 1366,0416 m²’yi bulmuştur. Bk. Mustafa Fayda. (1993). “Cerîb”, *DİA*, VII, s. 402.

almır.” Yine diğer bölgelerin paraları, ağırlıkları ve bunların karşılıkları metin içerisinde yeri geldikçe dipnot olarak verilmeye çalışıldı.

2.2.5. TÜRKLER’LE İLGİLİ BİLGİLER

Sûretü’l-Ard’da Türkler’le ilgili bilgiler yoğunluklu değildir. Anlatılan bazı bölgelerde pasajlar halinde Türkler hakkında bilgilere rastlanılmaktadır. Özellikle Mâverâünnehir bölgesinde bu konu ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Mâverâünnehir bahsinde Türkler’in yerlerini belirtir:

“Mâverâünnehir’in doğusunda Famir, Râşt, Hind’den ekvator çizgisinde Huttel’e sınır olan bölgesidir. Batısı Oğuzlar’ın ve Karluk sınırından Târaz sınırına kavisli bir şekilde Fârâb, Bîskend, Semerkand’ın Sugd’una uzanır. Buhârâ bölgelerinde Hârzem’e oradan Harzem gölünde sona erer. Kuzeyinde Karluk, Türkler’in diyarıdır. Fergânâ’nın en uzak bölgesinde müstakim çizgideki Târaz’a kadar uzanır. Güneyi Bedahşan’daki Ceyhun nehrinden Hârzem gölüne kadar yine müstakim çizgide sona erer. Hârzem ve Huttel Mâverâünnehir bölgesindedir. Çünkü Huttel, Ceryâb ve Vahşâb nehirleri arasındadır. Ceyhun’un gövdesi Ceryâb’dır. Onun aşağısındaki Mâverâünnehir bölgesidir. Harzem şehri Mâverâünnehir’dedir. Hârzem Mâverâünnehir şehirlerine Horasan’ın şehirlerinden daha yakındır.”⁷⁵

Sicistan bölgesi bahsinde Halac kavminin Türkler’den bir sınıf olduğu İbn Havkal tarafından belirtilmiştir.

“Çok eski zamanlarda Hint ve Sicistan arasındaki yerlere yerleştiler. Yerleri Gûr’un arkasıdır. Şekilleri Türkler’in şekillerine benzer. Kıyafetleri de onlara benzer.”⁷⁶

Yine Mâverâünnehir bölgesinin anlatımında bir pasajda Türkler hakkında şöyle bilgiler verilmiştir:

“Güç ve kuvvetlerine gelince İslâm diyarının hiçbir bölgesinde cihatta bunlar kadar payı olan başka bir millet yoktur. Çünkü Mâverâünnehir’in bütün sınırları diyar-ı küfür ile komşudur. Diyar-ı Harp ile takımdır. Hârzem bunlardan biridir. Esbîcâb bölgesindedir. Burası Oğuz Türkleri’ne karşı ribattır. Esbîcâb bölgesi Fergânâ’nın en son noktasıdır. Burası Karluklar’a karşı ribattır. Sonra Mâverâünnehir hududu Şikniyye’den ve Hint sınırından Huttel’in arkasından Türk sınırına kadar hepsi Mâverâünnehir’i çevreler, Müslümler bu sınırlarda düşmana galebe çalarlar. Müstefit bölgesi İslâm için dârü’l-Harp değildir. Onlar Türkler’den daha güçlüdür. Orası Türkler’e karşı İslâm’ın ribatıdır.”

⁷⁴ Dirhem, bir ağırlık ölçüsü ve gümüş para birimidir. İslâmî dirhem teorik ağırlığı 2,97gramdır (14 kırat). Ancak bunun biraz daha hafif ve ağırları da vardır. IX. yüzyılın üçüncü çeyreğine kadar bu ağırlıktan fazla uzaklaşmamıştır. Bununla birlikte Vâsik-Billâh’ın hilafetinden (842-847) itibaren tedavülde 3 gramdan daha ağır, hatta az da olsa 4-6gr. arasında dirhemler darbedilmiştir. Halil Sahillioğlu. (1994). “Dirhem”, *DİA*, IX, s.368 vd.

⁷⁵ İbn Havkal, a.g.e. , s. 459.

⁷⁶ İbn Havkal, a.g.e. , s. 418.

İslâm diyarını onlara karşı korurlar. Onların zararlarına engel olurlar. Mâverâ'nın hepsi ribattır. Türkler'e karşı savaşırılar. Sabah akşam onlardan tehdit ve korku vardır. Müstefat bölgesindeki Mücahitler Nasr b. Ahmet'in komutasında olan gazi Müslümanlar'dır."⁷⁷

2.2.6. KÜRTLERLE İLGİLİ BİLGİLER

İbn Havkal'ın kitabında Kürtlerle ilgili bilgilere küçük pasajlar halinde değinilmiştir. En geniş, en detaylı bilgiye Fars bölgesi anlatılırken rastlanmaktadır.

"Fars'taki Kürt bölgelerine gelince Kurmâniyye, yine Râmâniyye, Medeser, Muhammed b. Bişr, Bakîliye, Bendâde Mehrayye, Hayyu b. İshâk, Sabâhiyye, İshâkiyye, Ezerkâniyye, Şehrekiyye, Tahmâdeheniyye, Zübâdiyye, Şehreviyye, Bendâdekiyye, Hasreviyye, Zenciyye, Saferiyye, Şehyâriyye, Mehrekiyye, Mübârekiyye, İştâmehriyye, Şâhveniyye, Fırâiyye, Selmûniyye, Sîriyye, Ezdâdehtiyye, Memâliyye, Şâhâkâniyye, Kecetiyye, Celîliyye bunların hepsi Kürtlere ait bölgelerdir. Bunlar Kürtler'in meşhur olan bölgeleridir. Bunların sayısının istatîğini öğrenmek zekât ve sadaka divanlarına bakmakla mümkündür. 500 bin evden daha fazladır. Bir tek bölgeden bin süvari çıkar. Yaz kış meradan meraya göç ederler. Yazlıkları, kışlıkları vardır. Onların birazı soğuk bölge sınırındadır. Sıcak bölgede olanlar yerlerinden ayrılmazlar, intikal etmezler. Kendi bölgelerinden oradan oraya dolaşırlar. Kürtler silah, güç, kuvvet ve kudrete sahiptirler. Adamları, hayvanları bölgeleri çoktur. Sultan onları zayıflatmakta ve onları boyun eğdirmekte çok zor durumdadır. İbn Düreyd bu Kürtler'in Arap asıllı olduklarını iddia eder. Onların çoğu hamasette Kürt b. Murt b. Amir'in çocuklarıdır. Ebu Bekir b. Hasan Bin Düreyd Arap göbek isimlerini haberlerini nefsinde toplayan biridir. Bu konuda ve diğer konularda iddia ettikleri doğru kabul edilen bir arap bilginidir. Kürtler koyun, keçi, sığır sürülerine sahiptir. Ancak Mazincan bölgesinin Kürt asil atları vardır. Onlar İsfahan hududunda otururlar. Binekleri beygirler ve savaş atlarıdır. Halleri çok güze bolluk ve bereket içindedirler. Göçebelikte yerleşik düzenekte mezhepleri Araplar'ınki ile aynıdır. Onların yüzden fazla aşireti olduğu söylenir. Ben ancak onlardan 30 küstür aşiret yazabildim."⁷⁸

İbn Havkal eserinde bazı yerlerde abartılı anlatım kullanmıştır. Mesela Buhara'dan bahsederken, iç kalenin üstüne çıkınca Buhara'nın her tarafında yeşillikten başka bir şey görülmeyeceğini, yemyeşil manzarasının gök nehriyle birbirine karıştığını, mavi göğün yemyeşil halıların üzerine çökmüş gibi olduğunu, bu manzaranın içinde evlerin, konakların ve sarayların yeşil bahçeler içinde sanki bembeyaz nur saçan yüksek yıldızlar gibi görüldüğünü abartarak anlatmıştır.

Kürtlerle ilgili bilgi verirken de yine bu abartılı anlatım görülmektedir. Kürtler'in yaşadığı bölgeleri belirttikten sonra, Kürtler'in sayısının bilinmediğini,

⁷⁷ İbn Havkal, a.g.e. , s. 467.

⁷⁸ İbn Havkal, a.g.e. , s. 279.

sayısının istatigini öğrenmenin ancak zekat ve sadaka divanlarına bakmakla mümkün olabileceğini söylemiştir. Ancak elinde sayısal bir veri ve kesin bilgi olmadan abartıya kaçarak 500 bin evden daha fazla olacağını ve bir tek bölgeden bin süvari çıkabileceğini söylemiştir. Eserde bu şekilde anlatımlara rastlanmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 3. SÛRETU'L ARD'IN TERCÜMESİ

3.1. MÜELLİFİN ÖNSÖZÜ

Rahmân⁷⁹ ve rahîm olan Allah(c.c.)'ın adıyla, nimetleriyle kendisine hamdedilen Allah(c.c.)'a hamd olsun. Yarattığı şeylerle ve onların taksimatıyla kendisine şükredilen Allah(c.c.)'a hamd olsun. Mahlûkatın en hayırlısı ve asil zürriyetlerin en temizini, en iyisi olan Hz. Muhammed(as)'e⁸⁰ salâtu selam olsun.

Mevzûya gelince; şüphesiz şereflere yükselenlerin en müstahakı ve orada zirveye yükselen mahlûkatının takdim ettiği en seçkin sıfatla güzel olan, geçmiş fiilleri kendisini üstün kılan, O'na düşmanlık edenler mağlup olmuşlardır. İkincisi yoktur. İmkânsızdır. O'na teslim olan güvendedir. O'nun ipine sarılan rahattadır. O'na sığınan başarmıştır. O'na hamdu senâ eden tasdik edicidir. O ilmin ve ilim ehlinin dostu ve yardımcısıdır. Edebe ve O'nunla aziz olan gûrurlanan özeldir ve şerefliidir. Onlarada ilim ve edep kökleşmiştir. O'nun düşünce ve ahlâkıyla dolunmuşdur. Bu Ebû'l Seri el- İsfahâni'dir. İleri atılanların çekilmiş kılıcıdır. Sıkıntıdan kurtaranların parlak yıldızıdır. Çaresizlerin sığınacağıdır. Faziletlerin

⁷⁹ Rahmân, Allah'ın isimlerinden (esmâ-i hüsnâ) biridir. Sözlükte “merhamet etmek, severek ve acıyarak korumak” anlamındaki rahmet (ruhm, merhamet) kökünden türeyen rahmân kelimesi “şefkat ve merhamet eden, acıyan” demektir. Kelimenin kök mânâsında “yufka yürekli olmak, acımak, birinin üzüntüsüne ortak olmak” gibi beşerî-duygusal unsurlar bulunduğundan Allah'a nisbet edildiğinde “sonsuz merhametiyle lutuf ve ihsanda bulunan” şeklinde anlam verilmiştir. Bk. Bekir Topaloğlu. (1998). “Rahmân”, *DİA*, XXXIV, s. 415.

⁸⁰Hiz. Muhammed, Hz. İbrâhim'in oğlu İsmâil'e nisbetle İsmâilîler diye de anılan ve iki büyük Arap topluluğundan birini teşkil eden Adnânîler'e (Arab-ı müsta'ribe) mensuptur (diğeri Arab-ı âribe, Kahtânîler'dir). Soy kütüğünün yirmi birinci göbekten atası olan Adnân'a kadar uzanan kısmı güvenilir bulunarak zikredilmiş, ondan sonrası Hz. Peygamber'in de işaretleriyle yaygınlık kazanmamıştır (İbn Sa'd, I, 56, 58). Bizzat kendisi tarafından kabul edilip bütün İslâm kaynaklarınca zikredilen soy kütüğü şöyledir: Muhammed b. Abdullah b. Abdülmuttalib (Şeybe) b. Hâşim b. Abdümenâf b. Kusay b. Kilâb b. Mürre b. Kâ'b b. Lüey b. Gâlib b. Fihri (Kureyş) b. Mâlik b. Nadr b. Kinâne b. Huzeyme b. Müdrike b. İlyâs b. Mudar b. Nizâr b. Mead b. Adnân'dır. Bk. Mustafa Fayda.(2005). “Muhammed”, *DİA*, XXX, s. 408-423.

kendisinde toplandığı kişidir. Bütün has olanların kutbudur. Şöyle diyenin sözüne müstahak olandır. Beni nice tanıyan var ki ben onları bilmem beni görmediği halde benden haber veren, vatanım yurdum evim uzak olsa da haberim onlara ulaşır. Onun ömrünün uzatmasını, derecesinin yükseltmesini, mertebesini şerefli kılmasını yüce Allah(c.c.)’tan niyaz ederim. Şüphesiz o yakındır, duaları kabul edendir.

Yeryüzü şekilleri uzunluk ve genişlikteki miktarını, ülkelerin iklimlerini, bütün İslâm ülkelerinde umran(bayındır) olan ve olmayan yerleri, şehirlerini tafsilatıyla, bütün amellerin bir araya geldiği yerlerin taksimini anlatan bu kitabımı ona anlattım. Yeryüzünün yedi bölgeye ayrıldığını kastettim. Çünkü Kavâziyân’da bulunan Hindistan⁸¹ coğrafyası doğru da olsa çok karışıktır. Her bölge için bir tasvir ve şekil yaptım. Bir iklimin yerini anlatıp sonra o iklimi kuşatan bölgeleri anlattım. Bölgelerinde bulunan şehirleri ve çevrelerini, bölgeye ait kumsalları, yükseklikleri, nehirleri ve denizleri, bilinmesine ihtiyaç duyulan şeyleri topluca anlattım. Bu iklimle ilgili malların çeşitleri, vergileri, öşürleri, haraçları, yolların mesâfelerini, bu yollarda bulunan cazibeli yerleri, ticaret yerlerini anlattım. O zaman bu ilimleri sadece siyasetle uğraşan krallar, şahsiyetli kişiler ve ileri gelenler bilirdi.

Bu kitabın telif ve tasnîfine beni teşvik eden, resmine cezbeden şey şudur: Küçük yaşlarımdan itibaren memleketlerin arasındaki yolların nasıllık ve nicelikleriyle alâkalı bilgiler ve hakikatler ile ilgili kitapları okudum. Yolları, bunların himmetlere etkisinin miktarını husumata mariflere, ilimlere, özel ve genel şeylerle ilgi duyardım sonra büyüdüm. Bilinen önemli kitapları okudum. Nitelikli ve kıymetli telifleri okudum fakat mesâlikle (yollarla) ilgili ikna edici bir kitap okumadım. Bu yolda uygun bir resim (harita) de bulamadım. Bu durum bu kitabı yazmaya beni teşvik etti.

Bu konuda konuşmaya, çeşitli yönleri söylemeye, hitap etmeye yetkili olduğumu anladım. Bu konuda sürekli seferlerde bulunmam bana yardım etti.

⁸¹ Hindistan, Güney Asya’da ülke’dir. Uman deniziyle Bengal körfezi arasında, kuzeyde Himalaya sıradağlarından güneyde Hint Okyanusu’na doğru giderek daralan bir üçgen biçiminde uzanır. Büyük kısmının devâsâ boyutlarda (kuzey-güney 3214 km., doğu-batı 2977 km.) bir yarımada olmasından dolayı “subcontinent” (bir kıtanın coğrafi bağımsızlığı bulunan büyük parçası [yarı kıta]; coğrafya literatüründe subcontinent denilince akla Hindistan gelir) terimiyle nitelenen geniş topraklar üzerinde kurulmuş yirmi iki eyaletle (federe devlet) birlik toprağı (union territory) statüsünde dokuz bölgenin birleşmesinden meydana gelen federal yapılı bir cumhuriyettir. Hintçe adı Bhârat Varşa, Birleşmiş Milletler tarafından kullanılan resmî adı Republic of India olup kısaca Union of India (Indian Union) adıyla da anılır; başşehri 1934’ten beri Yeni Delhi’dir. Bk. Sırrı Erinç. (1998). “ Hindistan”, *DİA*, XVIII, s. 69.

Vatanımda rızık için çektiğim sıkıntılar, isteklerime ulaşma arzusu, sultanın zulmü, Doğu halkına peş peşe belaların ve düşmanlıkların musallat olması, sultanların adaletten sonra zulme ve azgınlığa meyletmeleri, ihtiyaç ve musibetlerin çokluğu, yüklerin ve belaların peş peşe gelmesi, nimetlere hanel ve zarar gelmesi ve yağmurun yağmaması neticesinde bütün bunlar sürekli seferlere çıkmama sebep oldu.

Bu yolculuğuma Ramazan ayının yedinci gününde perşembe günü Medînetü's-Selâm (Bağdat'tan) şehrinden yola çıktım. Aynı gün Ebu Muhammed el-Hasan b. Abdullah b. Hamdan Bağdat şehrinde yenilgiye uğramış olarak Türkler'in elindeki Râbia diyarına yola çıktı. İşleri yolunda iken orada onun için durumlar genişlerken ameller onu şereflendirirken yükselmenin ilerlemenin sonuna geldi ve Nasıru'd-Devle lakabı ile lakaplanmıştı. Onu yakalamak ve tutuklamak istediler. O zaman ben küçüktüm gençliğe ve onu sarhoşluğuna yeni adım atıyordum. Malım çok ve gücüm yerindeydi.

Kitabımın sonunda nasıl ilden ile gezdiğimi denize girmeden karada, kıtalar arasında nasıl dolaştığımı anlattım. Yeryüzünü enine boyuna dolaştım. Güneşi arkama alarak dolaştım. Ülkelerde devlet adamlarıyla görüşüm, vasıflarını yazdım. Kralların güç sahibi adamlarını yazdım. Şehirlerin insanlarını, bütün nahiye ve beldelerde iyilikte ileri gidenleri yazdım. Onların iyiliklerinden nadir olanları yazdım. Şereflerini cömertliklerini, ikramlarını yazdım.

Okuyanı bıktırır korkusuyla uzatmadım. Bu kitaptan maksadım, görenlerden öğrendiğim ve kimsenin zikretmediği bu iklimlerin tasvirini yazmaktır. Ama şehirleri, dağları, nehirleri, denizleri ve oradaki mesâfeler hakkında zikredeceğim şeylerin çoğu tarihi kaynaklarda geniş olarak vardır. Benim anlattıklarımın, isteyenler tarafından anlatılmasında sakınca yoktur. Her beldenin ehlinin durumlarını öğrenebilirler. Çeşitli memleket ve kabilelerle ilgili mutaassıb olanlar benim anlattıklarımın hilafına doğru anlatmayabilirler ama ben olduğu gibi yazdım. Hakikatleri öğrenmek isteyenlere harita yaptım. Her şeyi olduğu gibi yazdım.

3.2. YERYÜZÜNÜN ŞEKLİ

Anlatılması gereken mesâfeleri, şehirlerin görünüşlerini tamamen içinde okyanuslarında bulunduğu yeryüzünün bir yönden Kavâziyan haritasına benzeyen bazı yerler ve ona benzemeyenleri yazdım. Haritasını yaptım. Anlattığım bütün iklimlerin yerlerini, birbirlerine bitişik olan iklimleri, bütün bölgelerin genişliklerini, uzunluklarını daire, üçgen ya da dikdörtgen olduklarını yazdım. Her şehrin komşu

diğer şehirlere göre yerini, haritada kuzeyini, güneyini, doğusunu ve batısını yazdım. Bakan kişiler için her iklimin yerini, bölgesini, hedeflediğim düzenin şekillerini anlattım.

Hallerini haberlerimi hikâye ettim. Bazen bu haritaya bakana yerin uzunluğu ve büyüklüğü hakkında şüphe vaki olabilir. el-Ceyhâni'nin kitabı bu telife yaklaşamaz. İbn Hurdadbih de benim haritama muvafık olamaz. Allah(c.c.) doğru yolu gösterebilir. Bu kitabı okuyanın görevi şüphe ettiği şeylere iyice bakıp düşündürmektir. Doğruyu araştırmanı tahammül gücüyle iyice düşünmelidir. Onda, nakledilenlerin çok bozukluğu, yanlışlığı vardır. Bilgisi olmayan yolculuk yapanların yalanları vardır. İsteklerinde maksatları hakkı ortaya koymak değildir. Bilinsin ki bu kitabı telife teşvik eden sebepler işini ilgilendirdiği için bu telife karar vermiştir. Maksadına ulaşmada isabet etmeden lezzet almak içindir. Her beldeyi açıklama zaferinden muhabbet alsın diye, her gördüğüm yararlı ehli tahsilin, ilim erbabının, güzel anılarını naklettim.

İslâm ülkelerini iklim iklim, bölge bölge, köy köy ve kasaba kasaba tafsilatlı olarak geniş bir şekilde anlattım. Arap ülkelerini anlatmakla işe başladım. Arap diyarını tek bir ikili kıldım. Çünkü onda bütün şehirlerin anası olan Mekke ve Kâbe vardır. Bana göre Mekke Arap ikliminin tam ortasındadır. Arap diyarında bulunan herşeyi içine alan resmi gerçekleştirdim. Dağları, kumsalları, çölleri, yolları, mücavir olan Fars denizine ulaşan nehirleri yazdım. Çünkü tan diyarının çoğunluğunu kuşatıyor. Bunların hepsini şekillendirdim. Fars denizi batıda Muskat adasıyla çevrilidir. Oradan Mekke 'ye ve Kulzum'a⁸² uzanır. Umman'dan oraya 50 fersâh mesâfe vardır. Bu yer Cümcüme başı diye isimlendirilir. Sonra Mağrib'i yazdım ve iki yönden resmettim. Mısır toprağının havzasını içine alacak şekilde başladım. Oradan Mehdi'ye Kayravan'a kadar resmettim. Buradaki topraklarda azda olsa bulunan şehirleri yazdım. Kayravan, Mehdiye oradan Tanca toprağına kadar olan yerleri takip ederek yazdım. Buralarda deniz kenarında bulunan şehirleri resmettim. Yollarının durumunu doğuya ve batıya gidişlerini ve diğer cihetlerin yollarını yazdım. Mağrib resminin durumuna göre Mısır'ı iki şekilde zikrettim. İşin uzun olduğundan dolayı bu iki şekilde ki şehirleri durumlarını ve akarsularını kenarlarına düşen yerlerini yazdım. Sulardan uzak olan yerleri ve şekilleri yazdım. Dağlarını, körfezlerini ve kollarıyla beraber sularını çizdim. Birbirine bitişen ve birbirinden

⁸² Kulzum Denizi ile kastedilen Kızıldeniz'dir. Bk. İbn Havkal, a.g.e. , s. 42.

ayrılan dağlarını çizdim. Yine birbirine bitişen ve birbirinden ayrılan ve denize ulaşan nehirlerini çizdim. Feyyum nehrinin Akna gölüne döküldüğü yerleri çizdim. Sonra Şam ve etrafını, dağlarını, nehirlerini, denizlerini, sularını, sahilde bulunan şehirlerini yazdım. Taberiye gölünü ve Zugar (Lut Gölü) gölünü yazdım. Benî İsrail çölünü ve Şam'ın dışındaki yerini çizdim. Sonra Rûm denizinin durumunu ve şeklini yazdım bu denizin doğu tarafında bulunan (2B) Rûmlara ait yerleri, şehirleri yazdım. Bu denizin hizasına düşen Mağrip ülkesini yazdım. Ona yakın olan Rûmlar'a ait olan şehirleri yazdım. Pelepones diye bilinen boğazı ve Akdeniz'den İstanbul Boğazı'na varan Halic'i çizdim. Rûm diyarının sularını, büyük nehirlerini, büyük şehirlerini yazdım. Mağrib eşgali içinde bulunan Endülüs'ü işaret ettim. Ondan fazla bir şey tekrar etmedim.

Rûm denizinde bulunan ve içinde insanların yaşadığı meşhur adaları resmettim. Meşhur ve meskûn oldukları için isimlerini zikretmeye hacet kalmadı. Sonra meşhur olan, Râbia diyarı diye bilinen 11 adayı yazdım. Mudar ve Bekr cezîrelerini yazdım. Dicle ve Fırat nehirlerinin nicelik ve niteliklerini anlattım. Kapsadıkları sınırlarını, dağlarını, vesair yollarını anlattım.

Onu tâkiben Irak coğrafyasının nehirlerini, çölleri ve nehirlerinin nasıl denize ulaştığını yazdım. Birbirlerinden ayrılarak Şattu'l- Arab'dan sonra denize döküldüklerini yazdım. Irak hududundaki Huzistan bölgesini zikrettim. Huzistan'ın nehirlerini, coğrafi şekillerini, durumlarını yazdım. Fars coğrafyasındaki bütün nehirleri, gölleri, şehirlerinin yerlerini, denizinin kıyısında bulunan şehirleri yazdım. Ondan sonra Kirman coğrafyasını zikrettim. Denizini, toprağını, sahillerini, dağlarını, diğer bütün yollarını zikrettim. Sonra Sind ülkesini çizdim. Sind ülkesinin şehirlerini, yollarını yazdım. Ondaki Muhran nehrini anlattım. Bu nehrin Multan da nasıl ortaya çıkıp akmaya başladığını, Sind'e yakın olan Hind ve İslâm ülkelerini anlattım. Sonra Âzerbaycân'ı ekledim. Âzerbaycân'daki dağları, yollarını, Aras gibi tatlı su nehirlerini ve şekillerini anlattım. Sonra Ahlât ve Urmiye göllerini anlattım. Bu iki gölün de denizlerle bir bağlantısı yoktur. Bu bölgedeki Kafkas dağının tesbitini yaptım. Sonra dağlarını ve onların etraflarını bölgelerini anlattım. Şehirlerinin bulunduğu merkezleri yazdım. Oranın hududundan ayrılıp Horasan'a ve Fars'a geçen yerleri anlattım. Sonra Deylem ve Taberistan ve çevresindeki Hazar denizi ile bazı yollarını resmettim. O zaman oraların tamamını ilmim ihata etmiyordu. Sonra Taberistan gölünü ve adasını ekledim ve bu göle dökülen suları zikrettim ve göle yakın olan dağları resmettim. Oralarda bulunan Müslüman

topluluklarının miktarını zikrettim. Başkalarına ait bölgeleri ve sınırlarını gösterdim Fars ve Horasân'ın arasındaki çölleri belirttim. Orada hududu bulunan komşu bölgelere ulaşan yollarını yazdım. Oraya yakın olan Sicistân'ın vilayetlerini yazdım. Onlara komşu olan Gûr ülkesinin dağlarını ve Zereh gölüne dökülen sulara işaret ettim. Horasan ve Horasan' da bulunan Toharistan, Bamyân, Tûs, Kuhistan'ı bütün akarsularıyla meşhur dağlarıyla, çölleriyle ve bilinen yollarıyla ilgili şeyleri yazdım.

Sonra Ceyhun nehri maverasında bulunan Buhârâ vilayetlerini Semerkand, Ustrûşene, İsbicab, Şaş, Harezm ve buralarda bulunan bütün ırmakları zikrettim. O bölgede bulunan bütün yolları zikrettim bu sayfada bulunan resim bütün yeryüzünün resmidir (3b ve 42).

Yerküresi resminde bulunan isimlerin ve nasların açıklaması ve izahı: Resmin üst tarafında Cenûp ve bunun altında sağında ve solunda bütün yeryüzünün sureti vardır. Alt tarafı şimal, sağ tarafı mağrib, sol tarafı maşrik yönlerini gösterir. Yeryüzü iki kısma ayrılmıştır. Güney yarım küredeki ve kuzey yarım küredeki topraklar. Güney topraklarında Nil nehri resmedilmiştir. Bu bölümünde Nubya ülkesi, Dankal ve üstü yazılmıştır. Güney toprakların kuzey tarafında yukarı Said, sonra Mısır ve çevresi yazılmıştır. Bu toprağın sahilinde, Nil nehrinin sağında Mağrip toprakları vardır. Bunun üst tarafında karasal kısmından önce, Berke ve çevresindeki topraklar vardır. Sonra yukarıdan sağa doğru, Sirte ve çevresi, Trablus bölgesi ve çevresi vardır. Sonra karaya doğru deniz sahilinde Afrika ve etrafındaki bölgeler vardır. Sonra okyanus denizi sahilinde Tanca ve etrafındaki idari bölgeler vardır. Bundan sonra sahili takip edersek Odegust müslümanlara ait, Gana kâfirlere aittir. Küğa, Sâme, Caryo ve Kezum kâfirlere aittir. Bu isimlerin arka taraflarında okyanus denizinin sahilinde memleketler, sonra sahilde güney toprakları vardır. Sonra karasal açıdan Fars denizi başlar. Bu Fars denizinin aslıdır. Bu denizin sahilinde Zenci ülkeleri vardır. Zenci ülkesi ve Habeşistan⁸³ arasında Habeşistan toprakları vardır. Burayla Nil arasında Büca, Çelem, Tûs ve çevresinde topraklar vardır. Burada Nil'in karşı tarafında Vahalar ve oraya bağlı bölgeler vardır. Buranın arkasındaki topraklar Calutun oğullarının memleketi diye okunur. Sonra Sicilmase

⁸³ Habeşistan(Etiyopya), Doğu Afrika'da bir ülkedir. Doğudan Somali, kuzeyden Cibuti ve Eritre, batıdan Sudan, güneyden de Somali ve Kenya ile çevrilmiş bulunan Etiyopya (eski adı Habeşistan: Abys.inia), 1.106.060 km² yüzölçümüyle Afrika'nın en büyük ülkelerinden biridir. Ülkenin başşehri Adisababa, dinî ve etnik bakımdan çeşitlilik gösteren nüfusu 50.341.000'dir (1990). Bk. Davut Dursun. (1995). "Etiyopya", *DİA*, XI, s. 488.

tarafı, Uzak, Sus ve Ağmat toprakları vardır. Resmin sağında halic diye okunan ve kuzey topraklarından ayrılan bir bölge vardır. Onun yanında Konstantiniyye halici diye okunan bu bölge, Rûm diyarı diye okunan Konstantiniyye halicinin ortasında, küçük bölgenin sahilinde ve onun akabinde meczume etrafındaki sahilleri takib eder. Sonra Kesmuğla ve Pelepones (boğaz), Bizrem, Conbanadika, Edirnet, Calabria vardır. Engiberte, Fransa, Galicia ve Endülüs memleketi vardır. Okyanusun alt taraflarında kara parçaları vardır.

Kuzey kelimesi kuzey toprakların diğer bölgelerde Haliç'in solunda yazılıdır. Şimal kelimesinin arkasındaki bölge de Ye'cüc ve Me'cüc bölgeleri diye okunur. Sonra yukarıya doğru Slavlar vardır. O küçük bölgenin parçasıdır. Sonra bunun arkasında doğu yönden de Bulgar ve Rus ülkeleri vardır. Sonra Trabzon bölgesi vardır. Sonra nehrin üstten Bulgar ve Rus yönünde Başkırt, Bartas Hazar bölgeleri vardır. Solda Âzerbaycan ve Rûm ülkeleri vardır. Ermeniyen'in sağında Dicle nehri sonra Fırat nehri vardır. İkisinin arasında el- Cezîre bölgesi vardır. Fırat ile Dicle arasındaki bölgeye Şam toprakları adı verilir. Sonra bu iki nehrin denize döküldüğü bölgeye Irak adı verilir. Irak'ın diğer taraflarında Arap toprakları vardır. Sonra Irak'ın solunda deniz kıyısında Huzistan, sonra Fars, Kirman ve Sind bölgeleri vardır. Bu dağların arkasında Fars uzantısı Sicistan vardır. Bunun arkasında Deylem, Taberistan, Aras, Harezmi, Oğuzlar, Horasan bitişik Ceyhun nehri Maveraünnehir'in arkasındadır. Bundan sonrası Çin toprakları diye isimlendirilir. Sonra Çin'in yanında Hindistan ve orada Muhran nehri vardır. Bundan sonra Karluklar ve Tibet, onun ardından Okyanus denizi, Oğuzlar diyarı, Kırgız ve Çin ülkesi vardır.

Bu yeryüzünün tamamıdır. Mamur olanı ve olmayanı hepsi bunun içindedir. Yeryüzü memleketlere krallıklara bölünmüştür. Yeryüzünün dört büyük bölgesi vardır. En çok imar olan ve en çok hayır bereketle dolu olan ve siyasette istikameti en iyi olan, imarları düzgün vergileri çok olandır. İranşehir memleketi, onun kutbu olan Babil bölgeleri, buralar Fars memleketidir. Farmlar zamanında bu memleketin sınırları belliydi. İslâm gelmiş bütün memleketlerden bir pay aldı. Rûm ülkesinden de Şam, Mısır, Mağrib ve Endülüs'ü aldı. Diğer Çin krallığından Maveraünnehir'i aldı. İslâm'a bu büyük ülkeler eklendi. İkinci Rûm diyarı onların sınırlarını Sicilya ve onlara komşu olan Rûm krallığı ve Slav sınırları ve onlara mucvir olan Rus, Serir,

Alan ve Hıristiyan⁸⁴ dinini kabul edenler girer. Çin krallığı bölgesine bütün Türk toprakları ve Tibet'in bir kısmı ve bazı putperest ülke toprakları girer. Sonra Hint krallığı bölgesine Sind, Keşmir, Tibet'in bir tarafı ve onların dininde olanların toprağı girer. Zenci ülkelerini Büca ve onlardan meydana gelen milletleri anlattım.

Çünkü krallıkların dinlere ve ilim hikmete dayalı, doğru siyasetle imaratın düzeltilmesine ve bu konularda zikretmediklerimi ihmal ettim. Çünkü medeniyet konusunda onların payları yoktur. Anlattıklarımından dolayı onların ülkelerini diğer ülkelerden ayırdım. Ancak gelişmiş bölgelere, ülkelere yakın olan zenci bölgeleri riyazete ve hikmete dayalı olan yerleri ve bu gelişmiş ülkelerin hallerine yakın olanları yazdım. Nubya ve Habeşistan bölgeleri Hıristiyan ve Rûm mezheplerini kabul ediyorlar. Bunlar İslâm'dan önce komşu oldukları için Rûm krallığıyla irtibat kuruyorlardı. Çünkü Nubya toprağı Mısır ile komşuydu. Habeşistan Kızıldeniz kenarındadır. Onların toprakları ile Mısır toprakları arasında gelişmiş bölgeler vardır. Orada altın madeni vardır. Kızıldeniz yoluyla Mısır ve Şam diyarıyla irtibatlıdır. Bu bilinen memleketler İslâm memleketi genişledikçe ve bu adı geçen bilinen ülkeler İslâm diyarından gelen yenilikler çoğaldıkça şereflendiler ve büyüdüler.

Yeryüzü kuzey ve güney diye ikiye bölünür. Okyanustan Çin'in körfezinden itibaren yine Mağrib'te okyanusa dayanan topraklara kadar Endülüs'ün ve Tanca topraklarına kadar olmak üzere dünyayının iki kısma ayrıldığını görürsek bu bölünmenin çizgisi doğuda Çin denizinden başlar Hint ülkesini geçer, sonra İslâm topraklarının ortasından, oradan Mısır'a oradan Mağrib'e ve okyanusa uzanır bu iki kısım çizginin kuzey tarafına düşen bölgelerin halklarının beyanıdır. Kuzeye doğru ilerledikçe insanların beyazlıklarında artar. Buralar soğuk iklimlerdendir bu çizginin

⁸⁴ Hıristiyanlık, Hz. İsa'nın peygamberi olduğu ilâhî dindir. 2 milyara yaklaşan nüfusuyla mensuplarının sayısı bakımından dünyanın en büyük dini olan Hıristiyanlık bugün Katolik, Ortodoks ve Protestan kiliselerinden teşekkül eden üç büyük mezheple daha küçük çaptaki birçok mezhep veya tarikattan meydana gelen çeşitli cemaatlere ayrılmış durumdadır. Doktrinel kaynakları göz önüne alınırsa Hıristiyanlık her şeyden önce İsa Mesih anlayışı üzerine temellenen bir inanca sahiptir. Ana fikri Yeni Ahid'de (Ahd-i Cedid) bulunan bu inanca göre İsa Mesih hem tanrının oğlu hem de insanlığın kurtarıcısıdır. Tanrı insanlığı günahattan kurtarmak üzere "biricik oğlunu" yeryüzüne göndermiştir. İsa Mesih, "ilâhî planı" yürürlüğe koyacak şekilde insanlığı kurtarışının sembolü olarak önce çarmıha gerilmiş, sonra da "ölülerden kıyam ederek" Baba'nın yanındaki yerini almıştır. Hıristiyan inancının merkezinde bulunan bu doktrin, hıristiyan teolojisi içerisinde işlenerek değişik görüşlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bununla birlikte Hz. İsa ve onun getirdiğine inanılan mesaj, bütün hıristiyanları birbirine bağlayan ortak bir bağ olarak varlığını sürdürmektedir. Bk. Kürşat Demirci. (1998). "Hıristiyanlık", *DİA*, XVII, s. 328.

güney tarafına düşen halkların renkleri de siyahdır güneye uzaklaştıkça bu siyahlık daha da artar. Bu iki rengin ortası bu çizginin iki tarafındanda yakın olanlardır.

Allah (c.c.)'ın izniyle bu iklimlerin tek tek anlatacağım. İklimin yakınlığının yeri ve İslâm memleketini gelince doğusu Hint toprakları ve Fars denizidir. Batısı okyanus kıyısı, zenciler memleketi Odegust topraklarına ve çöllerine ulaşır. İslâm topraklarının kuzeyinde Rûm diyarı Alan, Erran, Serir, Hazar, Rus, Bulgar, Slav ve Türk boyları vardır ve buranın da kuzeyinde Çin'in bazı bölümleri ve buraya ulaşan Türk toprakları ve İslâm topraklarının güneyinde Fars denizi vardır. Rûm ülkesine gelince, doğusunda İslâm toprakları, batısında ve güneyinde okyanus, kuzeyinde bazı Çin'e ait topraklar ve bölgeleri vardı. Türkler ve Rûmlar arasında Sakâlibe'leri⁸⁵ ve diğer ülkeleri Rûm bölgesine ekledim. Çin memleketine gelince, doğusunda ve batısında okyanus, güneyinde İslâm memleketi vardır. Batısı yine okyanusdur. Çünkü Ye'cüc ve Me'cüc ve onların çevresi Çin'den okyanusa kadar uzanır. Hind'e gelince, doğusu Fars denizi, kuzeyi Horasan toprakları ve Çin'dir. Anlattığım memleketlerin hudutları bunlardır.

Denizlere gelince meşhurları iki tanedir. Büyükleri Fars denizi⁸⁶, sonra Rûm denizidir.⁸⁷ Onlar karşı karşıya iki haliçtirler ve okyanusa ulaşırlar. Enine boyuna en geniş Fars denizidir⁸⁸.

Fars denizine dâhil olan yerler Çin'den Kızıldeniz'e kadardır. Kızıldeniz'den Çin'e kadar Ekvator çizgisinin mesâfesi 100 merhaledir. Kızıldeniz'den Mağrib denizine kadar yürürsen mesâfenin 180 merhale olduğunu görürsün. Kızıldeniz'den Irak'a kadar ki mesâfe bir aylık mesâfedir. Irak'tan Belh nehrine kadar ki mesâfe iki aydır. Belh'ten Fergânâ sınırındaki İslâm'ın son topraklarına kadarki mesâfe 20 merhaledir. Buradan da Tokuzoğuzlar topraklarına kadar 30 kusur merhaledir. Bu Çin'in sonuna okyanusa kadar iki aylık merhaledir. Kim Kızıldeniz' den Çin'e kadar deniz yoluyla gitmek isterse bu denizlerdeki engebelerden dolayı mesâfe uzar. Rûm denizine gelince, Mağrib ve Endülüs arasında okyanustan başlar. Şam diye bilinen bölgeye uzanır ve mesâfesi dört ay kadardır.

Fars denizine, eğer Haliç ağzından girersen bu denizin çoğunda tek bir rüzgârla karşılaşırısın. Fars denizinin dili diye kabul edilen Kızıldeniz'den Rûm denizine kadar ki mesâfe 3 merhaledir.

⁸⁵ Sakâlibe ile kastedilen Slav ırkıdır. Bk. İbn Havkal, a.g.e. , s. 190.

⁸⁶ Fars denizi ile kastedilen Hind Okyanusu'dur. Bk. İbn Havkal, a.g.e. , s. 41.

⁸⁷ Rum denizi Bahru Rûm ile kastedilen Akdeniz'dir. Bk. İbn Havkal, a.g.e. , s.189.

⁸⁸ Metinde Fâris şeklinde geçmektedir. Fakat yaygın kullanımından dolayı Fars şeklinde kullanıldı.

Bazı tefsirciler⁸⁹ (Aralarında bir berzah vardır birbirine karışmazlar) ayetinin işaret ettiği yerin bu yer olduğunu söylerler. Diğer bir taraftan bu ayeti başka türlü tevil ederler. Şu kadar varki Rûm denizinden Ferama'ya kadar 20 kûsür merhale geçer. Bu Mağrib'in tafsilatında geniş olarak anlatılmıştır. Mısır'dan Mağrib'in en sonuna kadar olan mesâfe 180 merhaledir. Sanki yeryüzünün en batısında en doğusuna kadar ki mesâfe 400 merhaledir.

Yeryüzünün genişliğine gelince kuzeydeki en üst noktasından güneydeki en son kısmına kadardır. Okyanusa denizin sahilinden yola çıkarsan Ye'cüc ve Me'cüc toprağında sona varırsın. Sonra Slavlar'ın toprağından geçersin. Slav ve Bulgar toprağını kat edersin, Rûm memleketinden Şam'a, Mısır'a ve Nubya'ya ulaşırsın. Sonra karadan ve zenci ülkelerinden okyanusa varırsın. Bu yeryüzünün güneyi ve kuzeyi arasındaki ekvator hattıdır. Bu hattın mesâfesi hakkında bildiğim Yecüc'den Bulgar ve Slav memleketine kadar takriben 40 merhaledir Rûm diyarında olan Slavlar'dan Şam'a kadarki mesâfe 60 merhale kadardır. Şam'dan Mısır ülkesine kadar ki mesâfe 30 merhale kadardır. Şam'dan Nubya topraklarının sonuna kadar ki mesâfe 80 merhaledir. Sonra yol gitmeyen topraklara kadar uzanır. Buranın mesâfesi 210 merhaledir. Buraya kadarki bütün bölgeler meskûn ve mamur olan bölgelerdir. Ama kuzeyde Ye'cüc ve Me'cüc'den okyanusun güneydeki Sudan topraklarına ve okyanusa kadar çöldür, harapdır. Umran değildir, orada umran olan bir bölgenin bulunduğu bana hiçbir bilgi ulaşmadı. Bu iki karasal bölge arasındaki denizin mesâfesi hakkında bilgi yoktur. Bunun sebebi de aşırı ve şiddetli soğuklardan dolayı oralara varmanın mümkün olmaması ve orası hakkında bir şey bilinmemesidir(5b). Güneydeki aşırı sıcaklık imara ve hayata engeldir. Mağrib ve Çin arasındaki bütün bölgeler mamur ve meskûndur. Okyanus yeryüzünü halka gibi kuşatır. Fars denizinin de Rûm denizinin de başladığı yerler okyanuslardır.

Hazar denizine gelince: Hazar denizinin bu iki deniz ile herhangi bir ilgisi yoktur. Bu deniz hakkında büyük yazarlar tarafından çok hikâyeler anlatılmaktadır. Birden fazla kaynakta coğrafyalardan okuduğuma göre bu deniz Rûm denizinden desteklendiği şeklinde Batlamyus'tan rivayetle yazmışlar. Batlamyus gibisinin böyle

⁸⁹ Tefsir, Kur'ân-ı Kerîm âyetlerini açıklamayı ve yorumlamayı ifade eden terim; Kur'an âyetlerini yorumlama ilmi ve bu alandaki eserlerin ortak adıdır. Sözlükte "açıklamak, beyan etmek" anlamındaki fessr kökünden türeyen tefsîr "açıklamak, ortaya çıkarmak, kelime veya sözdeki kapalılığı gidermek" demektir. Kur'ân-ı Kerîm'in yorumu için fessr ve aynı anlamda tefsire kelimeleri kullanılırsa da tefsir yaygınlık kazanmıştır. Bk. Abdülhamit Birışık. (2011). "Tefsir", *DİA*, XL, s. 281.

mümkün olmayan şeyleri yazmasından ve hakikata ters bir şey anlatmasından Allah (c.c.)'a sığınırım. Bu denizin hiçbir denizle ilgisi yoktur. Bu denizi besleyen suların hepsi yer altı suları ve tatlı su nehirleridir. Rus nehri Etil (Volga) ve Kurra nehri, Aras nehri, Cibâl, Teberistan ve Oğuz bölgesinin bütün suları bu denize ulaşır. Hepsi tatlı sulardır. Toprak kokusu hasta yapar. Bu denizde suyun rengi ve kokusu değişir ve bu öyle bir denizdir ki eğer bir yolcu Azerbeycân da bu deniz kenarında yola girse Deylem'e, Taberistan'a Cürcan'a ve karadan bu deniz etrafını dolaşmaya devam etse sonunda yürümeye başladığı aynı yere döner. Karşısına tatlı su nehirlerinde başka herhangi bir tuzlu su engel çıkmaz. Ama Hârzem⁹⁰ gölüne gelince bu herhangi başka bir denizle irtibatlı değildir. Zenci topraklarında ve ülkelerinde körfezler vardır. Yine Rûm ülkesinin bölgelerinde körfezler ve denizler vardır ki bu denizlere yakın oldukları ve de çok oldukları için zikredilmezler.

Okyanustan bir körfez, Slav topraklarının üzerinden geçer. Rûm topraklarının Konstantiniye üzerinden boğazından sonra Rûm denizine dökülür.

Rûm diyarının sınırı okyanustan Galicia ve Fransa, Roma'da ve Atina'dan Konstantiniye'ye uzanır. Sonra Slav toprağına doğru uzanır. Takriben 170 merhaledir. Bu da kuzey de Slav çöllerinden Slav sınırlarına kadar ki mesâfe 2 aylık mesâfedir. Şu tespit edilmiştir ki güneyin en uç kısmından kuzeyin en uç kısmına kadar ki mesâfe 210 merhaledir. Rûm diyarı Roma sınırındadır. Slav sınırına kadar ona ek olan Rûm diyarı Fransa, Galicia ve diğerleri memleketleri bir, dilleri çeşit çeşittir. İslâm toprağında memleket bir olduğu halde diller çeşit çeşittir.

Çin memleketi: Ebû İshak el- Farisi el-İstahri'nin iddia ettiğine göre Horasan sahibinin hacibi olan Ebu İshak İbrahim b. Alptigin'in iddia ettiğine göre 4 ay çarpı 3 ay mesâfesindedir. Körfezin ağzından Maverâ'daki İslâm'ın son topraklarına kadar 3 ay mesâfededir. En doğudan en batıya Tibet toprağından Tokuzoğuz, toprağına Kırgız toprağına Kimek'in üzerinden denize uzanırsa bu da 4 aydır. Çin diyarında çeşitli diller vardır. Bütün Türkler, Tokuzoğuz, Kırgız, Kimek ve Karluk bunların hepsinin dilleri birdir. Birbirlerini anlarlar. Çin ve Tibet'te Türkler'in diline muhalif bir dil vardır. Sanhace dili, Odegust ve Sirt dili gibi ve Kastiliye ehlinin dili gibi ve berberilerden olan diğer diller. Onların kendilerine has dilleri vardır. Berberi dili onları bir arada topluyor ve onlar birbirlerini anlıyorlar. Çin ülkesinin hepsi Humdan'da mukim olan Çin'in sahibine aittir. Rûm memleketinin hepsi

⁹⁰ Hârzem gölü ile kastedilen Ceyhûn ve Seyhûn nehrinin döküldüğü Aral gölüdür. Bk. İbn Havkal, a.g.e. , s. 13.

Konstantiniyye’de mukim olan(oturan) krala ait olduğu gibi. Hint ülkesinin hepsi Kannuc’ta mukim olan Hint kralına aittir. İslâm memleketinin hepsi Bağdat’da mukim olan Halife’ye aittir.

Türkler’in diyarında ülkeleriyle mütemeyyiz (tanınan) olan krallar vardır. Oğuz ülkesine gelince onların diyarlarının sınırı Hazar, Kimek, Karluk ve Bulgar ülkeleriyle çevrilidir. İslâm ülkelerinin sınırlarını Cürcan’dan Fârab, İsbicab’a Kimek diyarı bunların kuzeyinde Karluklar’ın arkasındadır. Oğuzlar Kırgızlar’a, Slavlar’ın sırtlarına kadar uzanır. Ye’cüc’e ve Me’cüc’e gelince, onlar kuzeydedir. Slavlar ve Kimekler arasını katedersen ülkeleri oradadır. Onların ülkelerinin ve sayılarını Allah(c.c.) bilir yüksek dağlardır. Bu dağlara hayvanlarla ve de tırmanarak yaya olarak ancak insanlar tırmana bilir. Onlar hakkında Horasan sahibi olan İbrahim b. Alptigin’den daha iyi haber veren kimseye rastlamadım. Bu adamın bana haber verdiğine göre onların ticari eşyaları ancak insanlar ve keçilerin sırtında taşınmaktadır. Onların Harezmi taraflarındaki tacirleri belkide dağlara bir haftada veya on günde tırmanabilmektedirler. Kırgızlar’a gelince onlar Tokuzoğuzlar diyarıyla Kimek, Okyanus denizi ve Oğuz toprakları arasındadır. Tokuzoğuzlar’a gelince onlar büyük bir kabiledirler. Onların geniş diyarları Kırgız ve Çin toprakları arasındadır. Çin ise okyanus denizi, Tokuzoğuz, Tibet, Fars körfezi arasındadır. Slav toprağı geniş ve uzundur. İki ay mesâfeye sahiptir. Bulgar küçük bir şehirdir çok vilayeti yoktur meşrudur çünkü o, bu krallıkların tatil bölgesidir. Ruslar buraları silip süpürdüler ve Hazar, Semender ve Etil’i H.358 senesinde aldılar. Onların üzerinde Rûm diyarına ve Endülüs’e vardılar ve iki fırkaya ayrıldılar.

Ruslar düzensiz, aç ve barbar bir kavimdir. Etil nehri kıyısında Bulgar bölgeleriyle Slavlar arasında oturlardı. Türkler’den bir kısmı kendi topraklarından koptular. Hazarla Rûm bölgeleri arasında bulunanlara Peçenekler denilir. Onların ülkeleri eskiden gelen yurtları değildir. Onlar oraya hücum ettiler ve galip geldiler (bela oldular). Onlar eskiden Endülüs’e, Berdea’ya akınlar yapmışlardır. Hazarlar bir cins insana verilen addır. Ülkeleri küçüktü, iki taraflıydı bir tarafı Etil nehri ismi ile bilinir diğer tarafına ise Hazaran denir. Bu Etil nehri Rus diyarından çıkar. Bu şehrin çok bölgeleri ve geniş memleketleri yoktur. Hazar ülkesi Hazar denizi, Serir, Rus ve Oğuz ülkeleri arasındadır. Tibet ülkesi, Çin, Hint, Karluk, Tokuzoğuz ülkeleri ve Fars denizi arasındadır. Bir kısmı Hint toprağında bir kısmı da Çin toprağındadır. Onları bizzat idare eden bir kralları vardır denilir ki bu kralın aslı Tubbaa’dan gelmiştir. Doğrusunu Allah(c.c.) bilir. Zenci ülkesinden itibaren.

Yeryüzünün güneyine gelince; onların en batısındaki ülkeler okyanusun kıyısında karışık ülkelerdir. Hiçbir krallıkla irtibatları yoktur. Şu kadar varki bir sınır okyanus denizine ulaşır, bir sınırı kendileriyle Mağrip arasındaki çöle ulaşır, bir sınırı da kendileriyle Mısır arasındaki vahaların sırtındaki topraklara ulaşır. Bir sınırında zikrettiğim gibi aşırı sıcaktan dolayı hiçbir bitki yetişmeyen hiçbir ümran ve hayat olmayan yerlere uzanır. Bir sınırı da kendileriyle Mısır toprağı arasındaki vahaların sırtındadır.

Buranın toprağının uzunluğu bin fersâhtır. Genişliği de o kadardır. Fakat bu sınır Vahalara değil denize uzanır. Uzunluğu genişliğinden daha fazladır.

Nubya toprağının bir sınırı Said hududundan Mısır'a uzanır. Bir sınırı Sudan ve Mısır'a, bir sınırı Büca toprağına, orayla Kızıldeniz arasındaki topraklara uzanır. Bir sınırı da yol geçmeyen ulaşılmayan bu karaya ulaşır. Büca toprağı genişliği ve uzunluğu küçük olan bir diyardır. Güneyde Nil nehri ve Kızıldeniz arasına uzanır. Yani Habeşistan ve Nubya arasında uzanır. Kus hududundan geçişi yolu olduğundan karaya doğru uzanır. Nüfus sayım, medeni durumları kralların durumları ve inançları ve İslâm dinine nasıl intikal edip girdikleri malumdur. Ahlâkları Zarif, nazik ve güzeldir. Fakat herhangi bir siyer ve tarih kitabında onlar hakkında bir bilgi olduğunu bilmiyoRûm. İleride onların haberlerini kısaca yazacağım. İsteyen Habeşistan'a gelince onların toprağı Kızıldeniz'in kıyısındadır. O Fars denizidir. Onların bir sınırı zenci ülkelerinde sona erer. Bir sınır Nubya ve Kızıldeniz arasına uzanır. Bir sınırda Büca topraklarına ve yol geçmeyen karaya doğru uzanır. Zengi toprağı Sudan'ın en uzun toprağıdır. Habeşistan'dan başka, (6B) başka bir memlekete ulaşamaz. Habeşistan bölgesi çok geniş bir bölgedir. Bizim zamanımızda bir kraliçeleri vardır. 30 yıldan beri onların başındadır. Bu kraliçenin haberleri en nadir ve güzel haberlerdir. Habeşistan, Yemen, Fars ve Kirman'ın karşısındadır. Hindistan'ın bir kısmının hizasına düşer. Hindistan doğudaki Fars denizi diyarının karşısına düşer. Uzunluğu Mansura ve Sind arazisindeki Mukran, Kannuc toprağından, oradan Tibet topraklarına uzanır. Bu mesâfe 4 aylıktır. Kannuc toprağından genişliği Fars denizinden başlar. Bu genişlik 3 aylık bir mesâfe kadardır.

Bizim bu zamanımızdaki İslâm diyarının uzunluğu Fergana sınırlarından başlar. Horasan diyarı Irak ve Arap diyarını kat eder. Yemen sahillerine uzanır. Bu mesâfe 5 aylık bir mesâfedir. Genişliği ise Rûm diyarından Şam'ı, el-Cezîre'yi, Irak'ı, Fars'ı, Kirman'ı kateder. Fars denizi kıyısındaki Mansura'ya kadar uzanır. Bu genişlik 4 aylık mesâfedir. İslâm diyarının uzunluğundan, Mağrip ve Endülüs'ü terk

ettim. Çünkü burası elbise üzerindeki başlık gibidir. Çünkü Mağrib'den Mısır'ı geçtiğin zaman Mağrib'in güneyinde zencilerin ülkeleri vardır. Kuzeyi ise Rûm denizi ve Rûm toprağıdır. Eğer İslâm diyarından, Fergana diyarından Mağrib ve Endülüs toprağına kadar uzunluk mümkün olsaydı her yöne yolu 300 mehale olurdu. Çünkü Fergana'dan Belh vadisinin arasındaki mesâfe 20 kûsür merhaledir. Belh vadisinden Irak'a kadar ki mesâfe 60 merhale kadardır. Irak'tan Mısır'a kadar ki mesâfe 30 merhaledir. Mağrib mesâfesi hakkında tespit olan şudur ki: Mısır'dan Mağrib'in sonuna kadar ki mesâfe 180 merhaledir. Mısır'dan Endülüs toprağının sonuna kadar ki mesâfe 180 yarısı kadardır. İslâm diyarını iklim iklim anlattığım zaman her iklimin yeri ve etrafındaki diğer iklimler bilinecektir. Bu coğrafyada bulunan bütün iklimlerin ayrı ayrı özellikleri vardır. Hepsini bir iklim içinde anlatmak mümkün değildir. Her iklimin ayrı ayrı uzunluğu ve genişliği daire, kare, dikdörtgen veya üçgen şekillerinde olanları vardır. Üzerindeki bütün şekiller bir değildir. Her iklime bir yer vardır ve burayı bir iklime göre anlattım. (Bu iklim konusu olan diğer iklimleri her iklimde ayrı bir coğrafya bölgesine ayırdım. Bunda bu iklimin şeklini, içinde bulunan bölgeleri ve şehirleri ve bilinmesi gereken bütün şeyleri yazdım.) Yeri gelince bütün bunları tafsilatlı olarak yazacağım inşallah.

18

3.3. ARAP DİYARI

Arap diyarından başladım. Çünkü kible ve Mekke ondadır. Mekke bütün şehirlerin anasıdır. Bu Arap ülkesi ki onların vatanıdır. Bu vatanda Araplar'dan başkası yoktur.

Arap diyarını çevirenlerden Fars Denizi, Abbâdân'dan (Abbâdân, Dicle Nehri'nin denize döküldüğü yerdir.) başlar, oradan Bahreyn'e uzanır. Ummân'da sona erer. Sonra Mehre, Hadramevt ve Aden'i dolaşır Yemen sahillerinde sona erer. Oradan Cidde'ye uzanır. Oradan Câr ve Medyen'e uzanır ve Eyle'de sona erer. Sonra buradan Arap diyarı sınırı denizde sona erer. Burası denizin dili gibidir. Bu dile Kızıldeniz denir. Bu dil şeklindeki denizin kenarındaki Kulzum, bir şehrin adıdır. Târân, Cübey ve Cübeylât kat edilirse Kulzum'a ulaşılır. Bu anlatılanlar Arap diyarının doğusu ve güneyidir. Batısının da bir parçasıdır. Sonra Eyle'den devam eder. Lût kavminin diyarına Medyen'e ve Ölü göle uzanır. Bu Ölü göl Zugar Denizi diye bilinir. Oradan Şârat ve Belkâ'ya uzanır. Burası Filistin bölgesi'dir. Oradan Havrân'a, Beseniyye'ye ve oradan Şam Gûtası'na uzanır. Oradan Ba'lebekke

tarafına uzanır. Baalabeke Şam bölgesi içindedir. Tedmür ve Selemye'ye uzanır. Bu ikisi Hıms bölgesindedir. Sonra Hünâsıra ve Bales'e uzanır. Bu ikisi Kınnesrîn bölgesindedir. Bu sınır Fırat Nehrin'de sona erer. Sonra Fırat Nehri Arap (7b) diyarına uzanır. Rakka'ya, Karkîsiye'ye, Rahbe'ye, Dâli'ye, Hadîs'e, Hiyt ve Enbâr'a oradan Kûfe'ye doğru akar. Oradan Batha'ya (çöle) uzanır. Kûfe ve Hîre'den devam eder. Havernak ve Kûfe üzerinden Vâsit sınırına ulaşır. Vâsit'ta Dicle'ye bir merhale yaklaşır. Sonra Basra toprağından ve çölünden akmaya devam eder. Oradan Abbâdân'a ulaşır.

19

Arap diyarını kuşatan Abbâdân'dan Eyle'ye kadar olan mesâfe Fars denizidir. Bu, Arap diyârının üç çeyreğini içine alıyor. Bu da doğu, güney ve batısının da bir kısmıdır. Batıda kalan sınırı Eyle'den Bâlis'e kadar, oradan Şam'dan ve Bâlis'ten Abbâdân'a kadar olan bu mesâfe kuzey sınırdır. Bâlis'ten Enbâr'ı geçinceye kadardır ve Irak sınırı Eyle tarafında Arap toprağına ulaşır. Beni İsrail Tîhi (çölü) diye bilinen bir kara parçası vardır. Burası karasaldır. Arap diyârına bitişse de onların diyarından değildir. Burası Amâlika ve Yunâniye toprakları arasında bir Kıpt toprağıdır. Arapların burada bir suyu ve bir mirası yoktur. Bunun için onların diyarına dâhil değildir.

Mudar ve Rebîa Arap kabilelerinden bazıları, el-Cezîre'ye yerleştiler. Hatta burası onlara yurt ve meralar oldu. Cezîreden Arap diyarına savaş açan hiç kimseyi görmedim. Onlar bu el-Cezîre'ye gelmeden önce buralar Fars ve Rûm topraklarıydı. Hatta bu Arapların bazıları Hıristiyanlaştılar ve Rûmlarla Hıristiyan ve berberilik dinini kabul ettiler. El-Cezîre toprağında bulunan Rebîa'dan Taglib kabilesi, Yemen'den gelip Şam'a yerleşen Gassân Behrâ ve Tenûh kabileleri de Hıristiyanlaştılar.

Arap diyarı Mekke Medîne Yemâme çevresini, Bahreyn'e ulaşan Hicaz Necdi'ni, Irak bâdiyesini el-Cezîre bâdiyesini, Şam ve Yemen badiyesini, Tihâme, Yemen Necdi'ni, Ummân, Mehre, San'a topraklarını Aden ve Yemen etrafındaki bölgeleri ve Serrîn sınırından Yelemlem sınırında sonlanıncaya kadar uzanır. Sonra Tâif'in üzerinden Yemen Necidi'ne uzanır. Oradan doğuda Fars denizine uzanır. Bu yazılanlar Arap diyârının üçte ikisini içine alır. Fars denizi kıyısında bulunan Serrîn sınırından Medyen yakınına kadar oradan doğuya dönerek Tay dağlarına uzanır. Oradan Yemâme üzerinden Fars denizine kadar olan bölgeler Hicaz bölgesindedir.

20

Yemâme'den Medyen yakınına kadar olan kısım Arap diyarı coğrafyasıdır. Asıl nüshasında (s.8 B) bulunur.

21

Basra bâdiyesine yönelir oradan Bahreyn'e uzanır.(denize uzanır) Necid'den ve Abbâdân'dan Necid'e yönelik olarak, Enbâr'a kadar ve Esed diyarı üzerinden Hicaz' a kadar Tayy, Temim ve Mudar' ın diğer kabileleri vardır. Irak badiyesinden, Anbar sınırından Bahse kadar, Şam bâdiyesine muvâcihtir yönündedir. Teyma toprağı üzerinden Husâf toprağına kadar Vâdi'l-Kura'nın yakınına kadar olan bölgeler, el-Cezîre bâdiye ve Hicr bölgesine kadar olan yerlerdir. Bâlis'ten Eyle'ye, oradan Fars Denizi üzerinden Hicaz'a yönelen, oradan Tebük toprağına muarız olan Medyen'e uzanır. Oradan Tay diyarına ulaşan bu bölgeler Şam diyarının topraklarıdır. Bazı âlimler yakın olduğu için Medîne' nin Necd'e, Mekke' nin de Yemen' in Tihâmesi'ne ait olduğunu iddia ederler.(8B)

Bu sahifede olan resim(harita) Arap diyarı haritasında bulunan isimlerin açıklaması: Bu resmin üst iki tarafında batı Mağrib ve Kuzey yazılıdır. Bu kısımda Nil nehri çizilmiştir. Bu resmin altında Mısır tarafı ve ona bağlı olan yerler yazılmıştır. Yukarı Said, Büca meskenleri, Dunkala ve çevresi, yüksekliği yazılmıştır. O ikisi iki şehirdir. Nehir üzerinde bulunan şehirler Fustat, Cize ve ikisi arasında Cezîre vardır. Nil ile Irak Denizi sahili arasında Asuvan vardır. Deniz sahilinin sol tarafının altında zenci ülkesi ve çevresi vardır. Zenci ülkesi ve Habeşistan ülkeleri arasında bir geçit ve Habeşistan toprakları vardır. Sonra Barbana; sonra üst sahilin sonunun yakınında Ayzab yazılıdır. Beni Haddan Adası sonra Kulzum denizinin sona erdiği yerdir. Denizde Sencek Adası ve Zeyle sakinleri vardır.

Denizin karşı tarafında sahilinde Kulzum'u takip eden şehirlerden, Raye, Eyle, Aynune, Tuba- El Car, Cidde, Siyirin, Huly, Hamdan, Aşer Şerce, Harda, Calafka, Maha ve Aden şehirleri vardır.

22

Sonra Hadramevt gelir. Aden memleketi açısından Resul Cumcuma ve Sahar şehirleri vardır. Sonra bu sahili tâkiben Katîf şehri vardır. Denizin bu bölgesinde Harek ve Emel Adaları vardır. Harita resminin ortasında Mekke şehri resmedildi. Mekke etrafını birbirine bitişik dağlar kuşatmaktadır. Yine bu dağlar da Mekke' nin alt tarafına düşen Tâif şehri vardır. Sol tarafında bulunan dağlara Tihâme

dağlarının yanında Ku'aykan, Rahe diyarı vardır. Bu dağlarla deniz arasında bulunan bölgede Makad, Zubeyd, Müzeyhure, Kedra, Muhcan şehirleri vardır. Bu bölge San'a, Sada, Necran, Beyşe, Cereş, Tebale şehirleri vardır. Sonra dağ tarafı canibinde, haç şeklinde yazılmış Hicaz Necdî vardır. Sonra dağ ve Hadramut arasında Şabam Dağı ve orada Şabam şehri vardır. Şehirle Şabam dağı arasındaki bölge Hemedan ve Hulvan diye söylenir. Ortada dağlar en alt tarafta iki tarafa bölünmüş ve ortasında Hicaz Necdî diye yazılmıştır. Sol tarafında Tihâme dağları vardır.

Sağ tarafında Fer dağı ve Fer şehri vardır. Bu bölge ile deniz arasında Yemâme ve Bahreyn memleketleri vardır. Bu ikisinde Akbar, Ahsa, Hacer şehirleri vardır. Sonra Katif'in sağında deniz üzerinden Heciz kumsalının en üst tarafına işaret edilmektedir. Mekke ile Heciz kumsalı arasında kalan dağ tarafına Ebu Kubeys bölgeleri adı verilmiştir. Mekke'nin sağında, Mekke ile Heciz kumsalı arasında, Vefid şehri vardır. Hicr kumsalını geçtikten sonra bu iki şehre uğrayan yol Kadisiye'ye ve Küfe'den Dicle Nehri üzerinde bulunan Bağdat' a kadar gider. Medîne- i Münevvere'den Vâdi'l-Kurâ'ya bir yol gider. Sonra Tebük'e, Maan'a, Selmiye'ye ve Hansi'ne ulaşır. Sonra Fırat Nehri üzerinde bulunan Bales'e ulaşır. Tebük ve Fırat arasında Semave diye söylenir. Buradan Fezare kabilesi diyarı ve Beni Kelb diyarıdır. Onu Hassaf ve Siffin takip eder. Yine bu yolda Teyma ve Tedmur bulunur. Vâdi'l- Kurâ ve Fırat arasında Semud kavmi diyarı ve Tâif Dağı bulunur. Ovayla deniz arasında Lahm, Cuzzan, Cuheyne ve Yeli şehirleri bulunur. Fırat ve Dicle arasındaki bölgeye Cezîre ve Râbia diyarı adı verilir. Sonra Fırat kenarında Rakka, Enbar şehirleri vardır. Enbâr'dan Dicle'ye kadar Sarrah vardır. Bağdat'tan bu körfeze İsa adında bir nehir akar. Bağdat ve deniz arasında Kulvazi, Medain, Vasıt, Eble şehirleri vardır. Eble'den Basra'ya bir nehir akar ve Basra'nın karşısındaki Muakkal Nehri'ne ulaşır. Basra ve Hecir kumsalı arasındaki bölgeye Beni Esed diyarı adı verilir. Sonra sahilin yakınında Mudar kabileleri vardır.

23

Harita resminin en altında deniz kenarında bulunan şehirleri Mehruban, Siykiye, Tevvec, Cenabe, Nuçeyrim, Seyraf şehirleridir. Bunun arkasında karada Huzistan ve Fars haç şeklinde yazılmıştır. Resmin altındaki alt tarafta doğu ve güney yazılıdır.

(8b) Bu diyarlar büyük ülkelerdir. Tehlikeli kralları vardı. Firavunlar ve Tubbaa kralları vardır. Geçmiş zamanlarda bu krallar yeryüzünün çoğunluğunu

hâkimiyetleri altına alırlar. San'a ve Semirkand da ikamet eden Tuba kralı gibi 1 yıl Sana'da, 1 yıl Semerkan'da ikamet ederdi. Bu diyarların Ehli İbrahim'in firavununun adı Sinan b. Ulvan'dır. Musa'nın firavununun adı, Musab b. el-Velid'dir. Bu diyara birçok peygamber gönderilmiştir. Onların en kerimi de Peygamberimiz Efendimiz Hz. Muhammed (sav) idi. Bu topraklar üstünde geçmiş zamanlarda şanı yücelmiş, krallığı genişlemiş, topladığı vergileri çoğalmış olarak Tubbaa kralları ve Zülkarneyn vardır. Krallıkları sabit kalmış, mallar, fazilet ve şahsiyette harikalar meydana getirmiş, burayla beraber yeryüzünün çoğunluğunu idare eden ehli İslâm hükümdarı gibi kimse yerinden atılmamış ve ayrılmamışlardır. Etraftaki herkes onlara dua eder. Onlara muhafet olanlardan onlara bol bol mallar, paralar geldi.

Bu zamanımızda sultanlardan ve krallardan ulaşan paralara gelince, Bahreyn ehlinden sonra en ileri gelenleri Ebi'l Ceyş İshak b. İbrahim b. Ziyad'dır . Onun eli altında olan Şarca'dan sahil boyunca uzanan Aden'e kadarki bölgeden, Yemen'den Tihame toprağı arasındaki mesâfe miktarı on iki merhaledir.

24

Genişliği dağlardan Yemen Denizi sahiline kadar önde gösterdim. Tihâme bölgesine kadarki mesâfenin miktarı 4 merhaledir. Çoğunluk geliri öşürlerden 500000 dinar eder. Zübeyd kabilelerinden gelen gelirin miktarı 200000 dinardır. Dağ sultanlarının çoğu için zamanımızda onların adına hutbe veriliyor. Aden vergilerinden, öşür vasıtalarından çoğu zaman istenilen miktar garantide değildir.

Bazen vergiler emniyet için muvaffakta uygun olur. Emanet yoluyla işler. Bazen genişler çoğalır bazen eksilir. Burada senede en yüksek gelen vergi takriben 200.000 dinardır. Bazen çok çok fazlalır. Bazen de çok azalır. Aden sahillerinde ve çevresinde Enbâr bulunur. Bunun bir vergisi vardır ki yetkililere ulaşır. Dehlek adası sahibiyle anlaşması vardır. Ona köleler, misk-u amber, pahalı kaplan derileri ve buna benzer şeyler hediye olarak gelir ve bu kraliçenin hediyeleri hiç kesilmez. (Bu satırların yazarı diyor ki: ben 540 h. yılında Aden'e girdim. Aden'deki amir Bilal b. Cerir'di. Vergilerin müşrifidi de sultan Muhammed b. Seba'nın tayın ettiği benim dayım Ahmet b. Gıyas'dı. Gemilerden alınan vergi 114 bin murabıt dinardı, bu da kitabın yazarının anlattığının kat kat fazlasıydı). Basra sahibi bu hediye ve bağışları güç, kuvvet ve kudretle takip ederdi. Onun mülkü geliri çeşitli vergilerden elde ediliyordu. Ona ulaşan vergiler Ebu'l Ceyş b. Ziyad'a ulaşan vergilerin yarısı karardı. Onu güç ve kudrette Haly sahibi Cirâmi takip ediyordu. Onun güç ve kudreti İbn Taraf altında bir makamda idi. Bu zikredilen üçü Yemen Tihamesi'nin

krallarıydılar. Bin taraf ve Cirâmi her ikisi de İbn Ziyad'ın emrindeydiler. Onun ismiyle hutbe veriyorlardı. Sonra hepsi zamanımızda Mağrib sahibinin ismiyle hutbe veriyorlardı. Yemen Tihamesi'nin en büyük sultanları dağların kralları diye bilinen Esad b. Ebü Ya'fur'dur. O burada senelerce krallık yaptı Sana'ya da krallık yaptı. İbn Ziyad adıyla hutbe verdi paralarını onların adıyla bastırdı. Bu konuda krala ulaşan hiçbir hediyesi de yoktur. Gelen vergileri 400 bin dinarın altındaydı. Onun şahsiyeti, şerefi misafirleri onun adına gelenler Tübbaa sülalesinden geliyorlardı. Böylece Yemen valilerinin topladığı bütün vergilerin gelirleri misafirlerin onlara gelen şeref ehline sarf edilirdi. Dağda bulunan bütün kralların vergileri paraları bu sayının altındaydı.

25

Onlara refakat edenlere yetecek kadardı ama Sa'da Sahibi el-Hasan'a gelince, onun çok vergileri vardır. Tabakanelerde elde edilen gelirler, kabilelerden kesilen vergiler çoktu. İyilik yapma yollarında ibn tarafın yüksekliği ve nafakalarıyla yarılıyordu. (8b) Allah-u Teâlâ'nın sadakaların, öşürlerin, haraçların şart edilmesi konusunda övünüyordu. Vergiler bazen artıyor bazen azalıyordu. Sirriyn'in sahibine gelen, ona gelen gelirler yaptıklarını karşılıyordu. Onu ve ehlini idare ediyordu, kayda değer bir hali yoktur. Yemen'den gelen giden gemilerdeki tüc.c.arın getirdiği kölelerden ticaret mallarından aldığı vergiler vardır.

Bahreyn şehirlerine gelince ki bu şehirler Hecer, Ahsa, Katif, Ukayr, Bişe Harac ve Uval şehirleri idi. Bahreyn Ebû Said el- Hasan b. Behram ve oğluna ait bir adaydı. Bahreyn'den gelip geçen gemilerden çok büyük vergiler geliyordu. Bu zamanımıza kadar bu ada ve gelen gelirler onun hedeflerine ve nesline aittir. Ebu Said'in nesli kadın erkek 400 civarındaydı. Bahreyn'de mallar, öşürler ona refakat edenler kanunlar gözetleme yerleri miktarı belli vergiler Basra badiyesinden Kufe'den Mekke yolundan geliyordu. Bahreyn'deki meyvelerin, buğday, arpa ve hurma gibi ziraai mahsullerin vergisi kendisinin bilinen etbai için alınıyordu. Miktarı 30 bin dinar idi. Bunun dışındaki mallarında vergisini alıyor. Emri bil ma'ruf iyiliği emretme kötülüğü yasaklama hall ve akd işleri yürütüyordu. Mekke yoluyla ulaşan vergilerde vardı. Oman malları Remle ve Şam'dan vergiler gidiyordu. Ebû Muhammed Senber b. Hasan b. Senber'in bu konuda Ebu Said'in hayatta kalan çocukları görüşleri aynı idi.

Bu adam kavminin en kâmil en güçlüsü idi. Senelik gelirler gelip toplandığı zaman taksim günü her sene belli idi. Gelirlerin 5 te biri zamanın sahibine ayrılırdı 5'

te 3 de koydukları kanunlara göre Ebu Said'in çocuklarına ayrılırdı geri kalan 5'te biri de ve Ebu Muhammed'e teslim edilirdi. Oda bunu kendisi ve babasının çocukları arasında bölerdi ki hepsi 20 adamdı. Ebu Said'in çocukları ta'zim ve ikram görürlerdi en büyükleri sabur'du, amcaları onu öldürünce güçleri dağıldı.

26

Halleri değişti onların gelirlerin beşte üçünde hakları vardır. Bu onlara ganimetlerden gelen gelirlerin dışındaydı. Bu gelirler rütbelerine göre dağıtılırdı. Elli sekiz senesine kadar onlara has gelirler ve nimetler vardır. Onlar Sabur'u öldürünce birbirlerinden uzaklaştılar. Bir araya gelmekten sakındılar. Onların vergilerinden biri de gemilerden alınan vergilerdi. Özel olarak onlara ve çocuklarına aittir. Bunlar Cerâ denilen ve istatistik olarak hesabın kıblesi kabul edilen yerde toplanırlardı. Gençler atları üzerinde mızraklarıyla oynarlardı. Sonra son derece tevazu içinde ayrı ayrı dağılırlar. Sadece beyaz giyerlerdi. Beyazdan başka renk giymezlerdi. Vergiler hakkında Cer'a'da istişare toplantısı yaparlardı. Düşmana karşı kiminle çıkılacağına da istişare yaparlar. Hep beraber topluca karşı çıkmaya karar verirler. Sadece en güvenilir olan adamları merkezde kalır. Geri kalanlar toplu halde hep beraber savaşa çıkarlar. Ebû Ali b. Mansur'u, Oman'ı fethettiler. O Oman'ı fethedemeyince hep beraber oraya gittiler ve Oman'ı fethettiler. Ebû Ali b. Ebi'l Mansur'u Şam'ı fethettiler. Oradan döndüğünde onu hain zannettiler. Oraya Kısra b. Ebi'l- Kasım b. Ebi'l-Kasım ve Sahr b. Ebi İshak'ı gönderdiler. Onlarla Ebu Muhammed Hasan b. Ubeydullah arasında geçenleri yeri gelince anlatacağım inşallah. Muvaffakiyet Allah(c.c.)'tandır.

Sonra el-Muti onların kızgınlıklarını giderdi. Kalplerini birbirlerine yaklaştırmaya çalıştı. 360 yılında onların güçlerini birleştirdi. Benim Ebû'l- Hüseyin Ali b. Ahmed el- Cezerî'den duyduğuma göre bu olay 361 yılında olmuştur. Bu adamı Sicilya'da gördüm. O Mağrib'e oradan haberleri öğrenmek için gitmişti. Yanında sır olarak sakladığı bazı şeyleri bana haber verdi. Sonra sözü değiştirdi. Sonra dedi ki: İhsa'da ve diğer yerlerde İkdaniler'de bulunanların hepsi helak oldu. Onların içinde cahiller ve gafiller olduğu gibi Benu'l- Gamr gibi ilim sahibi büyük adamları da vardır.

27

Onların büyüğü Basra dışında Câferiye'de mukim olan Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Gamr idi. Kufe'de ise kardeşi Ebu Tarif Adl b. Muhammed b. Gamr oturuyordu. Ebu'l Hasan Ali b. Ahmed b. Bişr el- Harisi onların adamlarını, malları,

vergilerini idare ediyorlardı. Onlardan hudutta mukim olan adamları vardır ve 100 yaşını bulmuşlardır. Onların ordu komutanları Sevr b. Sevr yaşlıydı. Yaşlı olmasına rağmen bütün işlerinde yeterli olan biriydi. Her yere savaşa bu adam giderdi. Ondan daha büyük olan ve dirayeti tam olan Ebu Hasan Ali b. Osman el-Kilabi idi. Bu adamın 120 yaşında olduğu iddia ediliyordu. Bu adam Ebu Zekeriyya el-Temami ile karşılaşanlardandı. Onların ilk davetine şahit olanlardandı. Dili fasih beyanı çok güzel süratli ve hareketli biriydi. Onlar için birçok yere gitmişti onlar için hareket ediyordu. Onların kadılık görevinin naipliğini yaptı. Biat etmelerini sağladı, onlardan ahitname akdetti.

Bunlar Sabur b. Süleyman'ı öldürünce bağları zayıfladı, güçleri azaldı. Keskinlikleri köreldi. Ben 50 küsur yaşındayken birden fazla kişiden dinledim. Ebu Tarif Adi b. Muhammed b. El- Gamr'dan ve Kadı İbn Arafе'den dinledim ki sözleri birbirlerine yakındı. Efendilerimin Basra ve Kufe'de hacılardan aldıklarından, Oman'dan gelen vergiler ve ganimetler ki bütün bunlar humusun (5'te 1)altındaydı. Bunlar zamanın sahibine 1.200.000 dinar veriyorlardı.

Arap diyarının şehirlerinin duRûmunun bilinmesine ihtiyaç duyulan meşhur olan ve olmayan haberlerine gelince: Arap diyarında gemi taşıyacak bir nehir ve deniz olduğunu bilinmiyor. Çünkü Zügar diye bilinen Ölü Deniz (göl) bâdiyeye yakın olsa da ondan değildir.

28

Yemen toprağındaki Seba bölgesinde suyun toplandığı yer, suyun akıp geldiği bir yerdir. Önünde bir set (baraj yapıldı) orada çok su toplanıyordu. Bu suyu köylerde ve ziraatta kullanıyorlardı. Tâki bu su sayesinde Şam'a kadarki bütün yerleri imar ettikten ve müreffeh bir hayattan sonra nimeti inkâr ettiler ve Allahu Teâlâ bu mekâna bir afet musallat etti. Su tutmamaya başladı, bu konuda Allah u Teâlâ şöyle buyuruyor (Onlarla mübarek kıldığımız köyler arasında... kıldık) ve ayetin devamında Cenab-ı Hak (onları her türlü parçalamayla paramparça ettik) buyurdu. Beladan sonra bu su günümüzde yok oldu. Ama küçük ırmaklar çeşmeler ve sulaklar çoktur.

Ben Arap diyarına Mekke'den başlayacağım. Mekke dağlar arasında kurulan bir şehirdir. Ma'lât'tan Mekke'ye uzunluk 2 mildir. Güney sınırından kuzeye kadardır. Ciyâd'ın en aşağısından en yukarısının dışına kadar bu mesâfe üçte ikisi kadardır. Binaları taşandır. Mescit de Mekke'nin ortasındadır. Ka'be mescidin ortasındadır. Kâbe'nin kapısı yerden 1 boy yüksektir, doğuya doğrudur ve 2 mısra

kadardır. Toprağı kapısıyla beraber yerden yüksektedir. Karşısında zemzem kubbesi birkaç adım vardır. Makam-ı İbrahim, zemzem kubbesine yakındır. Ka'be'nin önünde batıya meyleden tarafta dairevi 2 kapılı bir yer vardır ki buraya Hacer denilir. Tavaf, bu Hacer'in ve Ka'be'nin etrafında dolandır. Hacer tarafındaki 2 köşe birisi Rüknu'l- Irâkî, diğeri de Rüknu'ş- Şâmi diye bilinir. Diğeri 2 rüknden birisi kapı ve Hacerü'l- Esved'in yanındadır. Hacerü'l- Esved bir insan boyu kadar yükseklikte bu rükne yerleştirilmiştir. 4. rükne ise Rüknu'l- Yemâni diye isimlendirilir. Hacılara su verme işi Abbas'ın su vermesiyle bilinir. Bu zemzemin üstündedir. Zemzem Abbas'ın sikayesiyle Ka'be arasındadır. Dâru'n-Nedve, Mescid-i Haram'ın 2.batısındadır. Bu Abdullah b. Cüdan El-Teymi'ye aittir. Bu adam Daru'n-Nedve'yi Faluzee tatlısıyla doldururdu. Onun adına insanları Fâlûze yemeğe çağırın bir davetçisi vardı. Bu adam hac mevsiminde haydi buyurun faluzee yemeğe diye hacıları davet ederdi. Daru'n- Nedve, Mekke'de yapılan ilk binadır. Onunla Mekke'nin hakkında şair diyor ki: Onun adına Mekke' de bir davetçisi vardır. Diğeri evinin üstünde çağırırdı.

29

Kim Safâ üzerinde durursa Hacerü'l Esved'i görür. Sa'y, Safâ ve Merve arasında yapılır. Merve, Kuaykian sınırında bir taşdır. O Ka'be'nin batısında bulunan bir dağdır. Minâ, Arafat yolu üzerindedir. Mina da Mekke'nin şiabindandır. Uzunluğu iki milden azdır. Genişliği bir ok atımından daha kısadır. Mina ile Mekke arasındaki mesâfe üç mildir.

Mina da çok bina vardır. Her bir İslâm ülkesinin Mina'da bir sarayı vardır. Yine Mina'da Mescidü'l-Hayf vardır. Mina'nın ortasına yakın bir yerdedir. Mina'nın Mekke'ye yakın olan tarafındadır. Akabe Mina'nın sonundadır. Yine Mekke'ye yakın taraftadır. İlk ve orta cemrelerin ikisi de Mescidü'l-Hayf'ın üstündedir. Yine Mekke'ye bakan taraftadır. Müzdelife hacıların gecelediği yerdir. Mağrib yatsı namazlarının cemi tehir olarak kılındığı yerdir. Hacılar Arafâ' tan ayrıldıkları zaman Müzdelife'ye gelirler. Müzdelife Batn-ı Muhassir ve Mâzimeyn ile Arafat arasında bir vadidir. Arafat Urane vadisiyle Benî Amîr duvarı arasındadır. Kayalara dönüktür. Burada imamın mevkii vardır. Yine Arafat, Haden yoluna kadar uzanır. Beni Amir duvarı yanında bir hurmalık vardır. Arafat ve Urane'nin batısında mescidin yakınında imamın öğle namazıyla ikindi namazını Arefe günü cem ettiği yerdir. Hanif hurmalığı ve çeşme Abdullah b. Âmir b. Kureyz'e nispet edilir. Arafat Haremden değildir. Harem onun altında 10 mil kadardır. Yani bir günlük yol

kadardır. Mescidi haramın etrafında yapılmış minareler vardır. Diğer minarelerden ayrı özelliktedir.

Mekke'de akarsu yoktur. Ancak bir akarsudan oraya bazı valiler tarafından suyolu yapılmıştır. Halife Muktedir zamanında tamamlanmıştır. Bir su kanalına verilmiş. Benî Şeybe'nin kapısının yanında bu suya bir kanal yapılmıştır.

30

Bütün suları yağmur suları idi. Sarnıçlara dolardı. Buralar su için imar edilmiş idi. Sonra bu su vakıfları Mutevelilerin istila etmeleriyle buraları tahrip ettiler. Onların suları içilen kuyuları yoktur. Mekke 'nin bâdiyede yetişen ağaçtan başka meyve veren bir ağacı yoktur. Haremi geçersen orada çeşmeler, kuyular ve çok duvarlar vardır. Yeşillik, ekinlerin, hurmalıkların bulunduğu vadiler vardır. Denizler ki Fâh'da dağınık ve az miktarda hurmalıklar vardır. Onlar harem bölgesine aittir. Fakat ben bunları görmedim. Sebir, Minâ'dan ve Müzdelife'den görülen bir dağdır. Câhiliye döneminde hacılar güneş bu Sebir Dağı'nın üzerine doğmadan Müzdelife'den ayrılmazlardı. Müzdelife'de Meş'ari'l- Haram Mescidi vardır. İmamın akşam ve yatsı namazlarını gecikmeli olarak kıldırıldığı mescittir. Sabah namazını da zamanında kılar. Hudeybiye'nin bir kısmı helal bir kısımda haram bölgesindedir. Burası Mekke müşriklerinin Resulullah (sav) ve Ashabını hareme girmesini engelledikleri yerdir. Burası haremın uzunluğunda ve genişliğinde değildir. (10 b) Ancak burası Haremın açınsındadır. Bunun için Hudeybiye ile Mescid-i Haram arası bir günden fazla yoldur.

Medîne-i Münevvere, Mekke' nin yarısından daha azdır. Medîne toprağı tuzlu ve taşlıklı olan bir yerdir. Medîne'de çok hurmalıklar, bahçeleri vardır. Hurmalıkların ve ekinlerin suları kuyulardan çıkarılır. Bu sulamayı köleler yaparlar. Üzerinde bir su vardır. Mescid Medîne'nin ortasındadır. Hz. Peygamber'in kabri mescidin doğusunda kible ve şark duvarının yakınındadır. Evin çatısı ile mescidin arasında yüksek bir evdedir. Kabir olan evin kapısı yoktur. İki açısı vardır. Hz. Peygamber'in hitap ettiği minber diğer başka bir minberle kuşatılmıştır. Ravza minberin önünde minber ile kabrin arasındadır. Hz. Peygamber bayram namazlarını Medîne'nin batısında surun içinde olan musallada kılardı. Bakî'u'l-Garkad surların dışındadır. Medîne'nin doğusundaki batı kapısındadır. Kuba iki mil Medîne'nin dışında kible tarafındadır.

Kuba bir grup ensarın evlerinin bulunduğu ve köye benzeyen bir yerdir. Uhud, Medîne'nin kuzeyindedir. Medîne'ye en yakın dağdır. İki fersâh uzaktadır.

Uhud yakınında çiftlikler vardır. Oralarda Medîne ehline ait evler vardır. Vâdi'l-Akîk, Uhud'la Fur'a arasındadır.

31

Fur, Uhud'un güneyinde dört günlük mesâfededir. Orada Cuma mescidi vardır. Fakat bu yerlerin çoğu zamanımızda harabe duRûmdadır. Yine Medîne etrafında yıkılmış çok yerleşim yeri vardır. Akîk Medîne'nin kible tarafında Mekke yolunda 4 mil uzaktadır. Bu bölge de en tatlı sular Akîk kuyularının sularıdır. Hz. Peygamber Efendimiz(sav) 'den rivayet edilir ki: Medîne'nin tozu cüzzam hastalarına bir emandır. Kim Medîne'de ikamet ederse toprağında ve havasında başka havalarda bulunmayan çok güzel bir koku ve değişmeyen bir cevher bulur. Toprağı misk kokusundan daha güzeldir. Übülle nehrinin rüzgârından daha lezzetlidir. Macunlar ve kokuları kaldıkları müddetçe değişmezler.

Yemâme bir vadidir. Burada bulunan şehrin adı Hadraman'dır. Resulullah (sav.)'ın şehrinin alt tarafındadır. Buranın hurmalıklar ve meyveleri Medîne'den ve hicazın bütün bölgelerden daha çoktur. Burası Mudar ve Râbia kabilelerinden daha çoktur. Buraya Beni Uhaydır gelince Araplar buradan Mısır adasına gittiler ve Nil ile Kızıldeniz arasına yerleştiler. Burası Mudar ve Râbia kabilelerinin mülkleri oldu. Mudar'a ve Temim kabilesine sanki eskiden beri burada ikamet ediyorlar gibi vatan oldu. Orada birden fazla mescid ve minber yaptılar. Asuvan'ın dışındaki Muhdis ve Alaki mescitleri gibi. Burası insanların alan ettiği bir yerdir. Hacılar buradan Ayzab'a geçerler. Onlar altın maddesinin ehlidir. Bazı sebeplerden dolayı orada ikamet ediyorlar. Yeri gelince ileride bunları yazacağım. Hicaz'da Mekke ve Medîne'den sonra Yemame'den daha büyük yer yoktur. Büyüklükte Yemâme'yi Vâdi'l-Kura takip eder. Vâdi'l-Kura da hurmalıkların olduğu bir yerdir. Bahreyn Necd tarafındadır. En büyük şehirleri Hecer'dir. Hecer hurmanın en çok olduğu bir bölgedir. Burası Hicaz'dan değildir. Fars Denizi'nin kıyısındadır. Karmatîler'in makamı buradadır. Onların yurdudur. Çok köyleri vardır. Hâkimiyetleri zayıf olduğu için buralar ellerinden ayrılmıştır.

El- Car, Medîne'nin bir gediğidir. Medîne 'ye 3 merhale uzaklıktadır ve deniz kenarındadır. Cüdde'den daha küçüktür. Cüdde Mekke'nin denize açılış yeridir ve iki merhale uzaktadır. Cidde gelişmiş ticareti malları çok olan bir liman şehridir. Hicaz da Mekke'den sonra Cidde'den daha çok malı ve ticareti olan bir yer yoktur.

32

Ticaretleri Farıslar'la idi. İbn Câfer el-Hasan, Cidde de ikamet edince ticaret erbabı dağıldı ve halleri çöktü.

Tâif, Vâdi'l- Kurâ tarafına düşen ağaçlıkları ve meyveleri çok olan küçük bir şehirdir. Meyvesinin çoğunluğu da zeytindir. Raif'in havası güzeldir. Mekke'nin meyvesi ve bakliyatı Tâif'den gelir. Tâif Gazvân dağı üzerindedir. Gazvân'da Benî Sa'd diyârı ve Huzeyl gibi sâir kabileler vardır. Benim bildiğim Hicaz'da bu dağın başında su donar buz olur. Bu yerden başla hicazda suyun donduğu başka bir yer yoktur.

Hicr, küçük bir şehirdir. Sakinleri azdır. Vâdi'l- Kurâ'dan bir gün mesâfesi uzaklıktadır. Dağlar arasındadır. Orası Allah u Teâlâ (c.c.)'nın haklarında (Onlar sevinç içinde dağlarda evleri oyarak meydana getiriyorlar) buyurduğu Semûd kavminin yurdudur.

İbn İshak el- Fârisi'nin zikrettiğine göre onların evleri bizim evlere benzer. Fakat onlar dağlarda çoğu kazma ile oyarak meydana getirmişlerdir. Bu dağlar Esâlibe diye isimlendirilir. Bu dağlar peş peşe gelen birbirinden kopuk tek başına duran dağlar halindedir. Onlardan her dağın etrafında dolaşılabilir. Bu dağların ötesinde kum dağları vardır. Onların zirvesine çok meşakkat çekmeden çıkmak mümkün değildir. Burada Allahu Teâlâ (c.c.)'nın hakkında (Deve için bu kuyudan su içme, belli günde sizin de su içme hakkınız vardır.) dediği Semut kuyusu vardır.

Tebük, Hicr ile Şam'ın başlangıç tarafı arasında, buradan 4 merhale uzaktadır. Şam yolunun ortasındadır. Tebuk bir kaledir, bir su kaynağı vardır. Hurmalıklar vardır ve Hz. Peygamber'e nisbet edilen bir duvar vardır. Denilir ki Allahu Teâlâ'nın kendilerine Şuayb peygamberi gönderdiği Eyke halkının yurdu burasıdır. Şuayb onlardan değildir. Şuayb Medyenli idi. Medyen Kulzum'un kenarında bir memlekettir. Tebuk paralelinde alt merhale uzaktadır. Medyen Tebuk'ten daha büyüktür. Medyen Hz.Musa aleyhiselamin Şuayb'ın koyunlarını suladığı yerdir. Bu kuyu üstü örtülmüş bir kuyudur, üzerinde bir ev yapılmıştır.

33

Medyen ehlinin suyu akar bir çeşmeden gelir. Medyen Hz. Şuayb'ın kendilerinden olduğu kabilenin ismidir. Bu bölgeye bu kabilenin ismi verilmiştir. Hz. Şuayb da bu kabiledendir.

Cuhfe, mamur bir yerdir. Denizle arasındaki uzaklık iki mil kadardır. O büyüklükte ve imarda Feyd şehri gibidir. Mekke ve Medîne arasında ondan daha

mamur olan bir yer yoktur.(Medîne ve Irak arasında Feyd şehri gibi müstakil olan mamur bir başka yer yoktur). Feyd, Tay diyarındadır. Tay'ın iki dağı buradan iki günlük mesâfe uzaklığındadır. Tay da az hurmalık ve ziraat vardır. Orada hoş olamayan bir su vardır. Tay'ın bâdiye yaşayanları buranın sakinleridir. Senenin bir kısmında mera için oradan ayrılırlar. Hayber hurmalıkları ve ziraatları çok olan bir kaledir.

Yenbu' suyu, hurmalıkları ziraat arazisi olan bir kaledir. Oradan Hz. Ali b. Ebî Tâlib'e ait vakıflar vardır. Çocukları onun mütevellisini devam ettiriyorlar. Yenbu yakınında Radvâ dağı vardır. Radvâ yüksek bir dağdır. Geçitler ve vadiler vardır. Bu dağın baklagiyat yeşili gibi yeşil olduğunu gördüm. Bazı dostlarımız bu dağın vadilerinde gezdiklerinde orada çok su ve ağaçlar gördüklerini söylüyorlar. Keysâniyye Fırka- i Muhammed b. el- Hanefiyye İbn Ali b.Ebî Tâlib'in bu dağda mukim olduğunu ve hayatta olduğunu iddia ediyorlar. Oradan misinne taşı diğer ufuklara memleketlere taşınır. Burayla Cüheyne ve deniz arasında Hasaniyyînlere ait bir yurt vardır. Kıl çadırdan yapılan evlerde oturuyorlar. Bunlar 700 ev kadardır. Bedevi Araplar gibi su ve mera için göçebe hayatı yaşıyorlar. Bedevi Araplar gibi giyiniyorlar. Giyim ve ahlâk bakımından aralarında bir fark yoktur. Bunların yurtları doğuya doğru Veddân Vadisi'ne ulaşır. (11 b) Cuhfe'den bir merhale uzaktadır. Burası ile hac yolundaki batıya düşen Ebvâ arası altı mil kadardır. Ca'fer b. Ebî Tâlib Oğulların'dan olan Ca'ferîler'in başkanı burada yaşar.

34

Onun Sâire'de çok bölgeleri ve aşiretleri ve etbai vardır. Onlarla hasım Ali b. Ebi Talib çocukları arasında savaşlar ve kan davaları vardır. Hatta Yemen 'de Harboğulları diye bilinen bir tâife onların bölgelerini istila ettiler.

Onlara karşı toplandılar. Onlara muhalefette zayıfladılar. Teyma Tebuk'ten daha mamur bir kaledir. Teyma Tebuk'ün kuzeyindedir. Hurmalıklar vardır. Badiyenin en çok yağmur düşen yeridir. Orayla Şam'ın evveli arasında üç günlük yol vardır.

Irak, Şam ve Yemen arasında Araplar'da mera ve su için göçebe bedevî hayat yaşayan bir Tâife vardır. Ancak Yemâme, Bahreyn ve Ummân arasında Abdü'l-Kays bölgesinin arkasında hiçbir su, mera ve kuyu bulunmayan bir çöl vardır. Kuraktır. Oradan geçilmez ve orada oturulmaz. Ama Kadisiye ile Şukuk kadar genişlik ve uzunlukda, Semâve'den Basra bâdiyesine kadar mesâfe vardır. Sakinleri Esedoğullarından bazı kabilelerdir. Bu gedikleri geçersen Tay diyarına ulaşırsın. Nukra madenlerini geçtiğinde Yemâme ve Bahreyn tarafındaki Necd hududuna

ulaşırsın. Sonra Medîne'nin sonunda madeni geçersin. Benî Süleym'e diyarına ulaşırsın. Medîne'nin sağında orayı geçersen Cüheyne diyarına ulaşırsın. Medîne ve Mekke arasında Mudar'dan bazı kabilelerle, Bekr b.Vâil kabilesi ki bunlar Hasaniyyîn ve Ca'feriyyîler'den meydana gelir. Çoğunlukla Mekke'nin doğu tarafında Benî Sa'd ve Benî Sa'd Hüzeyl'den bazı kabileler beraber yaşarlar. Mekke'nin batısında Müdlîc ve bazı Mudar kabileleri yaşar. Çoğunluğu Temim kabilesindedir. Bahreyn ve Yemâme 'ye kadar uzanır, onlardan sonra Abdü'l-Kays bölgesi gelir. el-Cezîre kumsalına gelince orada Rebi'a'dan ve Yemen'den kabileler meskendir. Çoğunluğu Yemen'in Kelb kabilesindedir. Onlardan bir kabile Benî Uleys diye bilinmektedir. Mısır ordusunu mağlub eden ve Şam'a saldıran, isyan eden Şam sahibi çıkınca ona karşı halife Müktefi çıktı. Onun için Dûmetü'l Cendel'den Aynü't- Temr'e kadar el-Cezîre'nin bâdiyesinden Husaf kırsalı alındı.

35

Rakka ve Bâlis arasında ki Husaf arazisi Şam'a gidenin sağında kalır. Sıffın bu cezîre bâdiyesindedir ve Fırat'ın yakınındadır. Rakka ve Bâlis arasındadır. Burası Hz. Ali ve Muaviye'nin savaştığı yerdir. Bu yeri gördüm ve orada acayip şeyler gördüm. Biz bu yerin Fırat'ın alt tarafında yürüyorduk. Burası büyük bir tepedir. Bu tepenin üzerinde sekiz veya dokuz mezar saydık. Üst tarafında daha yüksek bir tepe vardı. Bu tepe üzerinde ondan fazla mezarı apaçık bir şekil de gördük. İçinde olduğum cemaatin hepsi bu mezarların varlığı ve sayısında hiç ihtilafa düşmediler. Sonra kabirleri saydığımız tepenin üzerine tırmandık. Bu kabirlerin hiçbirinden bir eser görmedik. Bu bölgeyi iyi bilen birisini dinledim. Bana dedi ki: Ben Hz. Ali'nin Beytü'l Mâl'i gördüm ve Hz. Ali bizzat onun içinde duruyordu dedi. Şam ve çevresine gelince burada Fezâre, Lahm, Cüzâm kabileleri, Yemen, Rebîa ve Mudar'dan gelen çeşitli kabileler vardır. Çoğu Yemen'dedir.

Hebir diye bilinen Rem'l aslı gediklerden meydana gelen Rem'l'dir. Genişliği Ecfur'a kadardır. Uzunluğu Tay Dağı'nın arkasından, Mısır toprağındaki Cifar'a kadar uzanır. Sonra Nil'i ve Mukattam Dağı'na uzanır. Nil'in her iki tarafından Nubya diyarına kadar gider. Feyyum'un üst tarafından Nil' i geçer Fezza ve toprağında Mağrib'e ulaşır. Mağrib'den Sicilmâse ve Odegust topraklarına buradan da Okyanus Denizi'ne kadar uzanır. Bu mesâfe beş aylık mesâfedir. Onda, bir ırk vardır.

Kadisiye'den Bahreyn'e uzanır. Denizi geçer. Huzistan ve Fars'ın doğusuna gelir. Oradan Sicistân' a ulaşır. Oradan da Fars ve Horasan toprağına uzanır.

Tabeseyn ve Kuhistan'a varır. Doğu Merv'e ulaşır. Ceyhun üzerinden yol alarak Harezmi topraklarına ulaşır. Sonra Ceyhun 'a geçer. Ceyhun onu ikiye böler. Onun içinden Karatigin köyüne gelir. Karluk ülkesini ve Tibet'in bazısını alır.

36

Çin'e ve doğuda okyanusa ulaşır.

Anlattığım ve takip ettiğim gibi doğudaki okyanustan batıdaki okyanusa uzanır. Oğust Okyanus Denizi yanındaki sahalardan Gana ve Küğa topraklarına ve bütün zencilerin ülkesine ulaşır. Oradan yol geçmeyen çöllere gelir. Yerden güneyi çevreler. Orada yüksek ve büyük üstüne çıkılamayacak dağlar vardır. Bir kısmı kolay yerdedir. Bir yerden bir yere intikal etmek kolaydır. (Bazı yerlerinin hiçbir hareketi bilinmez. O mekândan.)Onun bir kısmı yumuşaktır, bir kısmı kırmızıdır, bir kısmı gök mavisi, bir kısmı koyu siyahtır. Bir kısmı sürmeli Nil gibidir. Kar gibi beyazdır. Bazısının tozu nimet sayılır. Bazısı serttir. Dokunulmaz. (Mısır ahvalinden sonra Ceffar zikredildiğinde kumun sıfatı iade edilecektir.

Tihâme'ye gelince, orası Yemen'den bir parçadır. Sıra dağlardan meydana gelir. Evveli Kızıldeniz'in yanından başlar. Kızıldeniz'in hem doğusunu hem batısını takip eder. Sa'de, Cürüş ve Necran'a ulaşır. Kuzeyi Mekke sınırındadır. Güneyi San'a'dan 10 merhale kadardır. Arap diyârı haritasında bazı Tihâme dağlarını tasvir ettim.

Haylan diyârı ehli tarafından mamul edilmiştir. Şehirleri, çiftlikleri, suları içine alır. Her tarafı ziraatla kaplıdır. Yemen kabilelerinden insanlar burayı mesken edinmiştir. Necran ve Cürüş büyüklükte birbirine yakın iki şehirdir. Hurmalıklar vardır. Yemen'in bazı bölgelerini içine alır. San'a daha büyük, daha mamurdur. Sana'da elde edilen katık sadede edinilir. Necran, Cürüş ve Tâif'te çok ve bol katık elde edilir. Çoğunluğu vadiden gelir. Orada tacirler ve onların aldığı ticari mallar çoktur. Zeydiler⁹¹ diye bilinen, Hasanîler⁹² burda mukimdir.

Yemen'in çevresi geniştir, ehli daha çoktur ve ondan daha büyük bir şehir yoktur. San'a Ekvator çizgisinde olan bir memlekettir. Havası mutedildir. İnsan orada yaz kış mekân değiştirmez. Sana'da gece ve gündüz saatleri birbirine yakındır.

⁹¹ Zeydiler, Zeydiler'in Yemen'de kurulan koludur. Bk. İlyas Üzüm, "Zeydiler", *DİA*, XLIV, s. 326vd.

⁹² Hasaniyyîn, Zeydiyye imamlarından Hasan el-Alevî'nin (ö. 270/884) mensuplarına verilen ad. Bk. Mustafa Öz, "Hasan el-Alevî", *DİA*, XVI, s. 287vd.

37

Çünkü San'a üzerindeki mihveri mutedildir. Cüzzam San'a'da güneşin şiddeti az olduğundan görülür. Vucütlerine iyice geçildiğinde cüzzam görülür. Yemen krallarının yurtları San'a'daydı. San'a'da büyük binaların izleri vardır. Yıkılmıştır. San'a'nın yeri Mugdân diye bilinen büyük bir tepedir. Burası Yemen krallarının sarayıdır. Harab olduğu halde Yemen'de bu saraydan daha yüksek bir bina yoktur.

Müzeyhira, içinde el- Ca'ferîlerin⁹³ bulunduğu bir dağdır. Bana ulaşan bilgiye göre bu dağın üstü 20 fersâh genişliğindedir. Orada ziraatler ve sular vardır. Burada vers bitkisi yetişir. Bu ot zefarana benzeyen kırmızı bir ottur. İki menni bir dinara satılır. Onunla boya boyanır. Bu dağ yüksektir, çıkılmaz. Sanki aşağı tarafında Mağrib'de bir dağ vardır. Nefüse Dağı diye bilinir. Suları ve ağaçları çoktur. Toprağı güzeldir. Meyveleri çoktur. Burada hariciler yaşar. Burası Hariciler için hicret yurdudur. Abdullah b. Vehb el- Râsibi ve Abdullah b. İbaz da orada öldü. Oraya ancak tek bir yoldan gidilebilir. Müzeyhira eskiden beri Esed b. Ebi Yafu'a aittir. Sonra ehli Mağrib adına Muhammed b. Fazl ona galip geldi.

Şibam da büyük ve ulaşılması zor bir dağdır. Orada şehirler, çiftlikler ve çok sayıda sakinleri vardır. Orada bir cami vardır. Yemen dağlarının özelliklerini taşır. Ondan akîk, cez' ve cümet (ametis) diye bilinen bir taş çıkar. O taşı süs için arayanların çoğu bu taşı diğer taşlardan fark edemiyorlar. Bu taşın cevheri ateşle denendiği zaman anlaşılır. (Bana ulaştığına göre bu taş sahralarda bulunur. Sahralarda renkli çakıllar vardır. Bu taş, bu çakılların arasında aranır.

Aden, küçük bir şehirdir. Fakat deniz kıyısında olduğu için meşhurdur. Denizde yolculuk yapanlar Aden'e uğrarlar. Yemen'de ondan daha büyük şehirler vardır. Ama onun kadar meşhur değildirler. Yemen'de haricilerden bir Tâife vardır. Bunlar Hemdân ve Havlân tarafına yakındırlar. Cem diye bilinen bir belde vardır. Bu bölgedeki beldelerin en mamur olanıdır. Bol bol ziraat vardır. Saba, bölgelerin suyu en çok olan bölgesidir.

38

Hadramevt, Aden'in doğusunda denize yakındır. Kumsalları çoktur. Ahkaf diye bilinir. Küçük bir şehirdir. Buranın bir nahiyesi vardır. Geniş olan birçok işler vardır. Hud Aleyhisselam'ın kabri buradadır. Yine yakınında Berhut diye bilinen bir

⁹³ Mu'tezile kelâmcılarından Ca'fer b.Harb (ö.236/850-51) ve Ca'fer b. Mübeşşir'in(ö.234/849) görüşlerini benimseyenlere verilen ad. Bk. Ca'feriyye.(1993). *DİA*, VII.

bir kuyu vardır ki hiçbir insanın bu kuyuya inmediği bilinir. Mehre memleketi Hadramevt'in kasabasıdır. Şahr diye bilinir. Çorak bir memlekettir. Lisanları acem lisanıyla karışıktır ve nerede ise anlaşılmaz. Burada hiçbir hurmalık ve ziraat yoktur. Varlıkları develer, keçilerdir. Hayvanlarını yaprak diye bilinen küçük balıklarla yemlerler. Onlarla da vesair hayvanları da ekmek diye bir şey bilmezler ve ekmek yemezler. Gıdaları balık, süt ve hurmadır. Onların seçkin develeri vardır. Yola gitmeleri ve spor için bütün develerden bunlar tercih edilirler. Bütün dünyada kullanılan buhur buradan elde edilir. Ülkeleri bununla doludur. Mehre beldesi gelişmiş bir beldedir. Denilir ki: Burası Oman'ın vilayetlerindedir. Mühre beldesinin uzunluğu 400 fersâhtır. (Bu satırların yazarı der ki: Ben H.540 yılında buraya girdiğimde burada hakimiyet kuran, burayı idaresi altına alan Ahmet b. Mencuye'dir. Krallık sarayı Rıkat şehrinde. Bu deniz kenarın da küçük bir şehirdir. Bir buçuk günlük mesâfededir. Muhran'da Zafar diye bir şehir daha vardır. Bu şehir de bu kişiye aittir.)

Oman müstakil bölgeleri olan ve ehliyle bir memlekettir. Geniştir. Hurması ve meyveleri çoktur. Muz, nar, Arabistan kirazı ve daha pek çok meyveleri vardır. Merkezi Suhar'dır. Deniz kenarındadır. Sayılmayacak kadar tüccar ve ticaret vardır. Oman'ın en mamur şehridir. En çok mal, para giren şehridir. İslâm diyarının tamamında deniz kenarında, bu Suhar şehriden daha mamur ve malı daha çok başka bir şehir bilinmez. Oman'ın şehirleri çoktur. Oman ülkesinin mesâfesi 300 fersâhtır. Buraya hâkim olanlar, şariler haricilerdir. Onlarla Benû Sâme b. Lüey arasında savaş çıktı.

39

Bu Benû Sâme bu bölgelerin çoğunda bulunurlar.

Bunlardan Muhammed b. El-Kâsım es-Sâmî diye bir adamı halife Mu'tazıd'ın yanına çıktı. Mu'tazıd bunu oranın üzerine emir kıldı. Onunla beraber İbn Sevri gönderdi. Mu'tazıd için Ummân'ı fethetti. Onun adına hutbe okuttu. Şariler kendilerine ait Nezve diye bilinen bölgelerine çekildiler. Günümüze kadar bu nahiyede mukimdirler. Orada imamları, Beytü'l Malları ve cemaatleri bulunur.(2b)

Onlara yapılan zulüm ve hepsinde tahir olan ve hepsini yok etmeden dolayı, bu duRûma geldiler. Oman sıcak bir ülkedir. Duyduğuma göre Oman'ın denize uzak bir yerinden ince bir kar yağar. Bunu görenlerden değil sadece kulaktan kulağa duydum.

Yemen'deki Sebe toprağında ve Hadramevt, Hemdân, Eş'ar, Kinde, Havlân bölgelerinde Himyerîler'in çok kabileleri mukimdir. Yemen'in her tarafına yayılmışlardır. Necd'de de bulunurlar. Yemen Necd'i Tihame'nin doğusundadır. Bu kabile dağ kabilesidir. Yemen Necdî Hicaz Necdî'nden başkadır. Fakat Hicaz Necdî'nden başkadır. Fakat Hicaz Necdî'nin güneyi Yemen Necdî'nin kuzeyine ulaşır. Ummân ile Bahreyn arasında geçilmesi zor bir bölge vardır. Yemen'de çok maymun vardır. Duyduğuma göre bu maymunlar güç yetmeyecek kadar çoğalırlar. Ancak büyük bir toplama ile toplanırlar. Toplandıkları zaman bal arısının kralı gibi onların da kutsadıkları bir büyükleri vardır. Bu maymun da Udâr diye bir dabbe vardır. Duyduğuma göre bu dabbe insanı arar. Eğer insan üzerine düşerse, bulaşırsa onda bir yara meydana getirir ve insanı öldürür. Oman'daki Geylan'dan hayret verici şeyler hikâye edilir ki ben onu yazmak istemiyorum. Çünkü eğer inkârcı bir şeyi bilmiyorsa onun bilinmemesi daha mazurdur.

Arap diyarındaki mesâfelere gelince; Abbâdân'dan, Behreyn'e kadar 11 merhaledir. Bahreyn'den Ummân'a kadar bir aylık mesâfedir. Ummân'dan Mehre'nin önüne kadar ki mesâfe 100 fersâhtır. Kâsım el-Basrî'den şöyle dediğini işittim: Omân'dan Aden'e kadarki mesâfe 600 fersâhtır. Muskat'a kadar olan 50 fersâh mamur edilmiştir. Mehre beldesine kadar 50 fersâhta yerleşik kimse yoktur. O sahildir. Mesâfesi 400 fersâhtır. Bütün bunlardaki genişlik 5 il 3 fersâh arasındadır.

40

Hepsi de kumdur. Bu sahilin sonunda Aden'e kadar olan uzaklık bir aylık mesâfedir. Cüdde'den Cuhfe sahiline kadar olan mesâfe 5 merhaledir. Cuhfe'den Câr'a olan mesâfe 3 merhaledir. Câr'dan Eyle'ye kadar olan mesâfe 20 merhaledir. Eyle'den Bâlis arası 20 merhaledir. Bâlis'den Kûfe arası 20 merhaledir. Kûfe ve Basra arası 12 merhaledir. Basrayla Abbâdân arası iki merhaledir. Arap diyarının çevresi ve bu çevreyi kuşatan yerler bunlardır.

Katlarının mesâfesine gelince; Kûfe ile Medîne'nin arası 20 merhaledir. Medîne ile Mekke arası 10 merhaledir. Kûfe'de Mekke arasındaki yol Kûfe ile Medîne arasında ki yoldan 3 merhale daha kısadır. Nekra madenine ulaşıldığında Medîne'den dönülür. Benî Süleym madenine ulaşır. Sonra Zâtu Irk'a, Oradan da Mekke'ye ulaşır. Basra ile Medîne arası 18 merhaledir. Bu yol Nekra madeninin yakınında Kûfe yoluyla birleşir. Bahreyn ve Medîne arası 15 merhaledir. Rakka ile Medîne arası 20 merhaledir. Bu yol Tay Dağı'nın üzerinden geçer. Şam ile Medîne arasında 20 merhaledir.

Ehli Şam'ın toplanma yeri Eyle'dir. Mağrib'den gelen hacılar Mısır'dan geçer. Bazı Mısırlı hacılarıyla beraber, bazen de ayrı gelirler. Eyle, Şam tarafında badiyenin ilk hududur. Mısır ve Filistin ehlinin Medyen'i geçtikten sonra sonra iki yolları vardır. Birisi Bedâ ve bâdiyedeki Şuğb üzerinden Medîne'ye gider. Beni Mervan'ı orada barınır. İbn Şihab el-Zühri'nin mezarı buradadır. Yol buradan Merv üzerinden Medîne'ye varır. Bir yol da bir deniz sahilinde uzanır. Oradan Cuhfefe çıkar. Burada Irak, Şam, Filistin ve Mısır ehli toplanır.

41

Günümüzdeki Rakka yolu Araplar'ın bir kavimden başkalarına kapalıdır. Bunlar bu yoldan tek başına hacca giderler. Başkaları bu yoldan başka yollardan geçerler.

Aden ile Mekke arası bir aylık mesâfedir. Bunların iki yolu vardır. Biri deniz sahili yoludur ki bu uzaktır. Tihame yoludur. Buradan geçenler San'a, Sa'de, Curaş'a ve Tâif'den geçer ve Mekke'ye kavuşur. Diğer yol badiyelerden geçer. Bu yol Tihâme yolu dışındadır. Buraya Sudur denilir. Bir dağın üzerindedir. Burası 20 fersâhtır. Bu yol daha yakındır. Şu kadar ki bu yol Yemen kabileleri ve onlara muhalif olan kabileler arasından geçer. Has kimseler bu yoldan gider. Hadramut ve Mühre ehli kendi ülkelerinin toprağında yol alırlar. Ta ki Aden ve Mekke arasındaki yola kavuşurlar. Bu caddeye ulaşınca kadar ki mesâfe 22 merhaledir. Mekke'ye kadar yolları 50 küsur merhaledir. Omem'den kara yoluyla gelmek, çöllerin çokluğundan daha çok zordur. Onlar deniz yoluyla Cidde'ye gelirler. Eğer Mehre ve Hadramevt'ten Aden'e sahil yoluna girerlerse yol çok uzar. Bu yolu çok az kullanırlar. Yine Ummân ve Bahreyn arasında zor bir yol vardır, bu yola girmek meşakkatlidir. Çünkü burada birbirleriyle çekişme halinde olan Araplar'ın engelleri vardır. Bahreyn ve Abbâdân arasında ki yol kullanılamaz. Deniz yolu kullanılır. Basra ve Bahreyn arası 11 merhaledir. Süleyman b. Hasan bu yoldan Bahreyn'den Basra'ya su getirdi. Orada su yoktu. Sahildedir. Bahreyn Basra arası 18 merhaledir. Bu yol mamurdur ve fakat korkuludur.

Bunlar bilinmesine muhtaç olunan meselelerdir. Arap kabileleri arasındaki mesâfelere fazla ihtiyaç duyulmaz. Çünkü bâdiye ehli buraları çok iyi bilirler.

42

3.4. FARS DENİZİ

Arap diyârından sonra anlatılması gereken şey Fars denizidir. Çünkü bu deniz Arap diyârının sınırlarının çoğunu ihtiva eder. Arap diyarı ve İslâm ülkelerinin çoğu

bu denizin kıyısındadır. Sonra bu denizin içine aldığı sahilleri yazacağım. İlk önce Kulzum ile başlayacağım. Kulzum'un sahilinden sona erer. Sonra bütün zikrettiğim Arap yarımadasını dolandır. Buradan Abbâdân'a uzanır. Sonra Dicle genişliğini kat eder sahil yolu üzerinden Mahrûbân'a ulaşır. Sonra Cennâbâ'ya sonra Fars sahilinden Sîraf'a uzanır. Sonra Hürmüz sahillere uzanır. Kirmân'ın arkasından Deybul ve Mutlân sahiline uzanır. Burası (13B) Sind sahilidir. Burada İslâm diyarının sınırları sona erer. Hind sahillere, aradan Tibet sahillere uzanır. Kulzum'un batı tarafındaki toprakları ele alırsan Mısır toprakları hududundan yürürsen oradan Cezâire ulaşırsın. Benû Haddan'ı tanırsın, oradan hac.c.a gitmek isteyenler için gemiler vardır. Bu gemiler Cûr'a ve Cüdde'ye taşır. Sonra Buc.c.e geçitlerinden uzanır ki orada zümrüt, birazda altın madeni vardır. Adına Ayzan denilen deniz kıyısındaki şehre ulaşır. Bu şehir Cûr şehrinin karşısındadır. Sonra sahilden Sevakin'e ulaşırsın. Burası adanın üçte biridir. Orada Fars tacirleri ve Rebîa kabilesinden bir topluluk yaşar. Burada Mağrib sahibi için dua edilir. Burası Cidde'ye paraleldir. Sevakin Ayzab arasında Süncüle Adası vardır. Bu ada Davay Dağı'nın başı ile İbn Cerşem Dağı arasında bir adadadır. Bu ada çok güzel bir adadır. Burada inci için dalgıçların daldığı yer vardır.

43

Her zaman buraya erzak ve adamlar taşınır. Burası ile Cidde arası bir gün bir gecedir. Burada sahile giren yolcu Bâdı' adasına ulaşır. Yolcu oradan Dehlek'e varır. Burada su yolu vardır. Dehlek'ten Zeyla'a'ya altı mecra vardır. Bâdı' hayır bereket dolu bir adadır. Burası Hully'e paraleldir. Dehlek Adası Asir Adası'na paraleldir. Zeyla'a Adası sanki Galafika Aden arasındadır. Nece ve Barbara adaları Aden toprağına paraleldir. Bu adalardan dabbağlanan derilerin çoğu Aden ve Yemen'e gelir. Sığır derisi parlak ve ağır deriler gelir. Sonra deniz Habeşistan denizi üzerinden uzanır Nubya şehrine, oradan zenci diyarına ulaşır. Burası bu ülkelerin en genişidir. Bu sahil bütün İslâm ülkelerine paraleldir. Bu denizin mesâfeleri doğusu ve batısındadır. Bu denizde çeşitli adalar ve iklimler görürsün. Onları ancak deniz yolu ile yolculuk yapanlar bilir. Bu Çin taprağına ulaşır.

Bu fars denizinin haritasıdır (14b)

Fars denizi haritasında bulunan isimlerin ve nasların izahı: Resmin üst tarafında Fars denizi haritasının ismi vardır. Yukarı açıda güney ve doğu kelimeleri vardır. Resmin üst tarafında sağda ve solda deniz sahili vardır. Bükülen çizginin sağında okyanus denizi vardır. Karada ise güneyin boş meskûn olmayan toprakları

vardır. Sağda iç sahil üzerinde aşağıdan başlayan Habeşistan memleketi vardır. Zenc ve Habeşistan arasında Zenci memleketi yazılıdır. Bundan sonra aşağı kadar Bebere, Zeyla, Sevakın, Ayzap, Beni Hamdan adası Kızıl Deniz'in sona erdiği yerde karada Sevakın ve Ayzan arasında Davay ve İbn Cürşüm dağları vardır. Dâhilde bu sahile paralel Nil Nehri yazılıdır. Nil'in başladığı yerde Kamer Dağı vardır. Resmin en altında Nil kıyısında Dankele ve Assuvan şehirleri vardır. Nil ve sahil arasında Elbec.c.e, Nevbe, Ulva şehri vardır. Sonra Assuvan ve Ayzap arasında Alaki şehri vardır. Bunun solunda Said şehri vardır. Nil'in karşı yönünde vahalar yazılıdır.

44

Kulzum'un Arap diyârı sahilleri yazılıdır. Bu sahildeki şehirler: Raye, Eyle, Aynune, Taba, Elcar, Cüdde, Sırrin, Hully, Elhamde, Aser, Şerve, Harda, Galafka, Maha, Aden, Amman yazılıdır. Bu diyârın iç kısmında Mekke şehri, Arap memleketi ve Hicaz memleketi yazılıdır. Omam'ın solunda Bahreyn sonra Dicle Nehri yazılıdır. Bu nehrin yanında Irak nahyeleri yazılıdır. Bunu tâkiben yukarı doğru kara parçası vardır. Burada Huzistan bölgeleri vardır. Sonra Fars bölgeleri yazılıdır. Sonra Kirman bu bölgenin sahili üzerindedir.

Mehrûbân, Sifiz, Tuç, Cenabe, Seyrafe, İbn Ammara Kalesi, Sürva şehirleri yazılır. Sonra denizde halicin sona erdiği yerde Hürmüz yazılıdır. Onu tâkiben Mansur bölgesi, Mutlan ve Sind ülkesi yazılıdır. Bu bölgede Muhran nehri vardır. Sonra Hint ve Tibet ülkesi yazılıdır. Bunun solunda Çin memleketi yazılıdır. Bu denizin sahili üzerinde Deybel, Kinbeye, Sindan, Samur şehirleri yazılıdır. Çin diyârında deniz kenarında Hamdan, kuzeye doğru karasal sahilde kuzeye meylettiğinde okyanus denizi yazılıdır. Fars denizinde adalardan resmin yukarisından başlayarak Sabare, Serebze, Serendib sonra sağ sahilinde Katabla, haliçte Arabistan ile Fars arasında Elbecce, Dehlak, Bade, Suncule yazılıdır. Resmin en altında iki tarafta Mağrib ve kuzey yazılıdır. (14b) Bu denizi ve sınırlarını resmettim. Okuyucunun bilgi sahibi olması için bu resimdekileri tafsilatlı olarak anlatacağım.

Kulzum'a (Kızıldeniz) gelince Yemen'in göbeğinin hizasındadır. Uzunluğu 30 merhaledir. Genişliği geçmesi mümkün olan yerde üç gecedir. Sonra daralmaya devam eder. Bazı yerlere bakıldığında karşı taraf görünür. Kulzum şehrine varıncaya kadar daralır. Sonra diğer tarafa döner. Vadiler sahibi deniz olsa da ondan çok dağlar vardır. Su bu dağlara ulaşmaktadır. Gemi yolları bellidir. Bu yolu iyi bilen kaptan bulunmazsa gemiye zarar verilebilir.

45

Geceleri bu denizde yola çıkılmaz. Suyu gayet berraktır. İçindeki dağlar görünür. Bu denizde Kulzum ve Eyle şehirleri arasında Târân diye bilinen bir yer vardır. Taran bu denizdeki en kötü yerlerdendir. Çünkü doğusunda su girdapları vardır. Bu dağın başına rüzgâr çarptığı zaman rüzgâr ikiye bölünür. Bu dağda karşı karşıya iki şubeye iner. Rüzgâr karşılıklı olan bu iki şubenin tepesinden çıkar. Denize etki yapar bütün gemileri şaşirtir ve bu girdaba düşürür. Bu iki rüzgârın ihtilafı yüzünden kazalar olur. Allah(c.c.)'ın dilediğinden başka hiçbir gemi kurtulamaz. Güney rüzgârı yakın eserse o yola çıkmaya imkân yoktur. Bu kötü ve geçilmesi zor yerin mesâfesi 6 mildir. Ravilerin anlattığına göre Firavun'un boğulduğu yer burasıdır. Taran'a yakın Cübeylât diye bilinen bir yer vardır ki burası da tehlikelidir. Az bir rüzgârla dalgaları çarpıştır. O da korkunç bir yerdir. Batıda Sabâ'dan doğuda Dobur'dan bu denize girilmez. Eyle hizasına gelince burada çok büyük balıklar vardır. Renkli ve çeşitleri çoktur.

Yemen göbeğinin karşısına gelince buraya Aden Denizi denir. Aden'den sonrasına Zenc denizi denir. Oradan Fars denizine döner.

Bu geniş bir denizdir. Zenc Denizi'ne kadar uzanır. Mesâfeleri 700 fersâhtır. Karanlık bir denizdir. İçindeki hiçbir şey görülmez. Aden yakınında inci madeni vardır. Buradan çıkarılanlar Aden'e getirilir. Oman'ı geçip de İslâm hududundan Serendib yakınına kavuşulduğunda buna Fars denizi denilir. Bu çok geniş bir denizdir. Bu denizin sahilinde zenci ülkeleri vardır. Bu denizde çok tehlikeler, zor geçitler, çeşitli belalar vardır. En şiddetlisi de Cennâbe ile Basra arasındadır. Burası Cennâbe tehlikesi diye isimlendirilir. Korkunç bir yerdir. Neredeyse hiçbir gemi denizin tehlikelerinden kurtulamaz. Bu denizde Haşebât diye bir yer vardır.

46

Abbâdân'dan 6 mil mesâfededir. Dicle, nehir suyunun aktığı yerdedir. Çoğu zaman geminin üstüne doğru yaklaşır. Hatta büyük gemilerin bile karaya sürüklenmesinden korkulur.

47

Ancak med zamanı bu korku ve tehlike olmaz. Burada dikilmiş kuleler vardır. Gözetleme kuleleri olarak yapılmışlardır. İçinde gözlemci oturur. Gece gemilerin yolunu bulması için bu kuleler ışıklandırılır ve Dicle'ye giriş yerlerinin bilinmesi içindir. Gemi yolunu şaşırırsa suyun sığığından dolayı gemilerin zarar görmesinden korkulur. Cennâbe'nin karşısında Hark diye bilinen bir yer vardır.

Burası da inci bulunan bir yerdir. Az inci çıkarılır. Ama çıkan inciler çok kıymetlidir. Fiyatları çok yüksektir. Denilir ki (Durretu'l- Yetime) Yetîme İncisi buradan çıkarılır. Omân ve Serendip'te bu denizde iki maden vardır. Bu Fars denizinden başka yerde inci madeni olduğunu bilmiyoRûm. Bu denizde gece gündüz med cezir vardır. Kulzum sınırından Çin'e kadar medcezir vardır. Mağrib denizi ve Rûm denizinde med cezir yoktur. Ancak Endülüs'ün kuzeyinde denizde okyanusta med cezir vardır. Cebelu'l -Uyun bölgesinde Lüb'be, Ocsanaba, Şeleb'e ve Beni Verdis Sarayı'na, Lizbon bölgesine, Sintre ve Şenterin'e kadar şüphesiz buralarda med cezir fazlasıyla görülür. Burada sular 10 zîâ⁹⁴ yükselir. Basra'da yükseldiği gibi sonra iner, ilk seviyesine geriler. Tespit ettiğim bu denizin içinde adalar vardır. Lâfit, Uval, Hârik ve diğer adalar. Bunlar meskûn adalardır. Bunların sayısını zikrettim. Kızıldeniz'in batısında tatlı su ziraat hayvan sürüleri ve memeli hayvanlar vardır. Bütün bunlar bu denizin vasıflarındandır. Kulzum ve etrafındaki şeylerin sıfatları ile başlıyorum inşaallah.

Kulzum'a gelince, deniz kenarında bir şehirdir. Kızıldeniz bu şehirde sona erer. Kulzum şehrinde ekin, ağaç ve su yoktur. Suları uzak olan kuyulardan taşınarak oraya getirilir. Bu şehir imar yönünden tam mamur bir şehirdir. Burası Mısır ve Şam için bir intikal gediğidir. Mısır'ın ve Şam'ın Hicaz'a ve Yemen'e gidecek olan yükleri burada yüklenir.

48

Bu denizin sahilleri ile Mısır arasındaki mesâfe iki merhaledir. Sonra deniz kıyısında sona erer. Burada herhangi bir şehir yoktur. Bu denizde avlanmak için bazı insanlar burada ikamet ederler. Burası cumartesi avcılığını kendilerine haram kılan Yahudilerin şehriydi. Rivayet ehlinin zikrettiklerine göre burada Yahudilerin bir kısmı Allah (c.c.)'in emriyle maymuna, domuza dönüştüler. Orada oranın Yahudilerinin elinde Rasulullah (sav) için bir ahit vardı. Sonra bu deniz sahili Medyen'e, Cûr'a ve Cüdde'ye uzanır. İnsanların yerleşmediği yerlerdir. Bu denizin üzerinden Ummân'a ve Bahreyn'e oradan Abbâdân'a uzanır. Bu denizi Arap diyârını yazarken anlattım.

Abbâdân deniz kıyısında ve Dicle suyunun cem olduğu mamur olan küçük bir kaledir. Burası bir ribattı. Burada Sufriye ve Katariyelere ait muharipler, bazı deniz korsanları vardı. Bir zaman sonra Murabıtlar yerleştiler. (bu satırın yazarı

⁹⁴ Zira-arşın, metrik sisteme geçilmeden önce kullanılan bir uzunluk ölçüsüdür. Bk. Mehmet Erkal. (1991). "Arşın", *DİA*, III, s. 411-413.

dediki 538 h. yılında Abbâdân'ı geçtim). Orası Dicle ve Fırat arasında bir adadır. Dicle ve Fırat burada denize dökülür. Deniz suyu bu iki nehrin suyu ile karışır. Burada bir ribat⁹⁵ vardır. Burada sofilerden ve zahidlerden bir cemaat oturur. Aralarında hiç kadın yoktur. Bu adanın doğu tarafında bir mescit vardır. Bu adada hiçbir insana teslim edilmemiş yitik ve emanet şeyler vardır. Bu cemaat kararlaştırmışlardır ki kim Abbâdân'dan cinayet ve hırsızlık yoluyla bir şey alırsa hiç şüphesiz ki bu gemi batar. Tabi bu onların iddiasıdır. Hatta onlar diyorlar ki bir gemi onların izni olmadan Abadan toprağından biraz toprak bulunsa o gemi batar. Fakat gerçek onların dediği gibi değildir. Abadan'da bir kuyu vardır. Şiiler iddia ediyorlar ki bir kişi bu kuyunun başında durursa ve Allah (c.c.)'ın yarattığı bütün isimlere yemin ederse, bu kuyu suyu harekete geçer, coşar ve ta kuyunun ağzına kadar yükselir. Ben bu kuyunun olduğu yere çıktım Hz. Ali'nin ismi ile yemin ettim Allah'a yemin ederim ki kuyunun suyu ne hareket etti ne de kımıldadı. Sonra düşündüm ve dedim ki bu kuyu suyun ortasındadır. Bu suda gece gündüz med cezir olayı meydana geliyor. Bu kuyunun suyu da med cezir meydana gelince kuyunun suyunun yukarı çıkabileceği ihtimal dışı değildir. İşte bu saat anladım ki kim ki eşyanın hakikatini bilmezse doğruya kavuşamaz. Med cezir acayip şeylerdendir. Ay doğduğu zaman deniz yükselmeye başlar ve gittikçe yükselmesi artar. Ta ki ay semanın ortasına gelince sonra su çekilmeye başlar.(med cezir) Bu çekilme ay batı ufuklarına ulaşınca kadar devam eder.

49

Sonra ay dördüncü dereceye ulaşınca dünyanın toprağında med başlar. Ay doğuncaya kadar çekilmeye devam eder. Suyun yükselip alçalması (medcezir olayı) ayın doğması ve batması ile ilgilidir. Yaraticıların en iyisi olan Allah'ın şanı yücedir. Şimdi asıl nüshaya dönebilirsin.) Sonra Dicle genişliğini kat eder. Bu deniz sahil yoluyla Fars sınırından Mehrûbân'a ulaşır. Burada yol vermeyen engeller ile karşılaşır. Burada ancak deniz yoluyla devam edilebilir. Burada Huzistân suları, Devrak, Mehdi Kalesi ve Bâsiyan'da toplanır. Deniz suyuna ulaşır, engel bundandır. Mehrûbân küçük ve mamur bir şehirdir. Burası Errecan'nın ve etrafı da Fars bölgelerinin ve Huzistân'ın bir kısmının limanıdır. Sonra sahilde sona erer. Şiniz Mehruban'dan daha büyük bir şehirdir. Burada Siniz şehrine ait şeyler ufuklara taşınır. Sonra deniz Cennâbe şehrine uzanır. Cennâbe Mehrûbân'dan daha büyük bir

⁹⁵Ribat sınır boylarında ve stratejik mevkiilerde askeri amaçlı müstahkem yapılara verilen ad. İsmail Yiğit. (2008). "Ribât", *DİA*, XXXV, s. 76-79.

şehirdir. Burası diğer Fars bölgelerinin limanıdır. Verimlidir, çok sıcaktır. Bu kıyıda Cennâbe ve Necîrem şehirleri arasında köyler, çiftlikler, çeşitli meskenler vardır. Sıcağı şiddetlidir. Sonra Sîraf şehrine ulaşır. Burası Farlar'ın büyük bir limanıdır. Burası büyük ve kıymetli bir şehirdir. Binaları sazdandır. Binaları deniz boyunca uzanan bir dağa ulaşır. Burada güzel bir su bulunmaz. Ne ekin nede hayvancılık vardır. Burası farsın en zengin memleketidir. Sonra sahilde kesik kesik duran dağlarla ve dağların arasındaki geçitlerle karşılaşılır. Sonra İbn Umare kalesine ulaşılır. Bu deniz kenarında çıkılması zor olan bir kaledir. Bütün Fars'ta bundan daha çıkılması zor olan bir kale yoktur. Denilir ki bu kalenin sahibi Allah (c.c.)'ın hakkında Kur'an'da (Aralarında her gemiyi gasp eden bir kral vardır.) dediği kale burasıdır.

Deniz bu sahilde Hürmüz'e ulaşır. Burası Kirmân ülkesinin limanıdır. Zengin bir şehirdir. Hurmalıkları çoktur ve çok sıcaktır. Oklarıyla tanınır. İki dağın arasına yerleşmiş meskenlerden meydana gelir. 539 senesinde buraya ulaştım. O zamanki lideri Şîrâz ehlinden Muhammed b. el-Merzüban idi. Lakabı, kulu ve kalem sahibidir. Ömrüme yemin ederim ki o bu lakaba layık biriydi. Buranın ehli açıkça kişilik sahibidir. Tam riyaset sahibidir. Burada bazı tacirler vardır. Onlardan Hasan b. Abbas varlığıdır.

50

O'nun Hindistan ve Çin'in en uzak bölgelerine sefere çıkan gemileri vardır. Zenci köleleri vardır. Mescidin kapısında beş nöbetçi durur. Bu Kirmân kralı Muhammed b. Arslan Şah'a bildirildi. O dedi ki elli nöbetçi dursa itiraz etmem. Benim hazineme onun gemilerinden her sene 100.000 dinar gelir geliyor. Onunla esen rüzgâr ile yarışırım. Tekrar denizin şerhine dönüyoruz. Sonra bu deniz kıyısından Dübeyl'e ulaşır. Dübeyl mamur bir şehirdir. Ticaretle uğraşan insanlar bulunur. Dübeyl Sind ülkesinin limanıdır. Mansûre ve Zut arasındadır. Hazır cevap olarak bilinirler. Mutlân'a bitişiktirler. Sonra bu deniz Hind beldelerine ulaşır. Oradan Tibet ve Çin sahillerine ulaşır. Bundan sonra yol yoktur, kara biter.

Kulzum'da bu denizin batısını ele alırsan kurak boş bir toprağa ulaşır. Hiçbir şey yoktur. Sadece daha önce zikrettiğim bu çöl toprağının karşısında adalar ve Büca vardır. Buralarda kıldan yapılmış çadırlarda yaşarlar. Renkleri Habeşistan'dakilerden daha karadır. Arap kıyafetlerini giyerler. Köyleri, şehirlerinde ziraat yoktur. Ancak kendilerine Habeşistan, Mısır, Nubya diyarından gıdalar taşıyarak getirirler. Onlarla Habeşistan, Mısır ve Nûbe toprakları arasında kalan bölgede zümrüt, altın madeni

vardır. Bu madenin yeri Usvân'ın yakınından başlar. Ayzâb kalesine on merhale uzanır. Bu madenlerin bulunduğu yerde Râbia kabilesinden bir topluluk vardır. Burası Allâki diye bilinir. Kumluk ve düz bir arazidir. Burası ile Usvân'ı bazı yerlerde dağlar vardır. Bu madenden gelen mallar Mısır'a gider. Bu altın madenidir. Gümüş yoktur. Bu maden Râbia kabilesinin elindedir. Bunlar bu madenin has ehlidir.

Bu bölgede Büca milleti putlara taparlardı. Hicri 31 yılında Abdullah b. Said b. Ebi Serh Mısır'daki Usvân şehrini fethedince ki Usvan çok eski bir şehirdir. Abdullah b. Ebi Serh Hicaz'dan buraya geçti.

Saîd'de olan herkesi burada bulunca Büca firavunlarını katletti. Büca ehlinin çoğu Müslüman oldu.

51

İslâmın şartlarını öğrendiler. İki şahadeti açıkça söylediler. Bazı farzları yerine getirdiler.

Onlara yemek yedirmede kerem ve müsamahakârlı insanlar vardı. Onlara müsamaha ettiler. Onları muhafaza ettiler. Onlar kırsal kesimin koyun sürüleri sahipleridir. Dağlara ve ormanlara dağılmışlardır. Cahiliye hükümlerini devam ettirdikleri gibi bazıları İslâm hükümleri ile devam ettiler. Onlarla konuştuklarımı, işittiklerimi anlatacağım.

Asuvanlı El Câd kabilesinden Kesir b. Ahmed bana söyledi dedi: Usvân'ı Abdullah b. Ebi Serh 31 hicride fethetti. Sora Hif'i fethetti. Bu şehir Usvan'ın karşısında Nil'in batısındadır. Şakaf şehri diye bilinir.

Nil nehrinin ortasında bir kayanın üstünde bulunan Eblak'ı fethetti. Ada gibidir. Ulaşılması zordur. Usvân ile arası 6 mildir. Onun hizasında Nil'in doğu tarafında Rudayni mescidi ve Âliye sarayı vardır. Mescidin altında Nubya kilisesi vardır. Burası İslâmın son sınırındır. Nubya sınırının da başlangıcıdır. Burada Müslümanlar etrafındaki Büca ve Nubya'ya karşı 204 yılına kadar muzaffer olmaya devam ettiler. Büca şehri Kıft'ın uzunluk ölçülerini kullanıyorlardı. Büca Kus'u çeviriyordu. Büca'nın Kıft'a giren bir reisi vardı. Muha diye biliniyordu. Buğdayı ve hurmayı ölçerdi. İkrâm ve saygı görürdü. Kıft ehlinin de İbrahim el- Kifti diye bir reisi vardı. Ehlinden bir cemaatle beraber Benü Hıddan adaları tarafından denizden geçerek Aynuna'ya oradan hacca gitmek istiyordu. Yolu Büca'daki Muha ve cemaatinden geçiyordu. İbrahim bu bölgeyi çok iyi biliyordu. Bücalılar başkanları Muha'nın etrafında toplandılar. Bu yurdumuzu, sularımızı evlerimizi çok iyi biliyor biz ona güvenmiyoruz. Gel bu müslümanı öldürelim. Muha onlara karşı koydu. Fakat

cemeat onlara galip geldi. O da onların fikrine katıldı. İbrahim'i arkadaşları ile birlikte çöle mahkûm ettiler. Cemaatle birlikte susuzluktan öldüler. Onun küçük bir oğlu vardı. Buccalılar ona acıdılar. Onu Said tarafında Atfa'ya bölgesine götürdüler buranın ehli onu Kıft'a ulaştırdı. Onlara babasının başına gelenleri haber verdi. Kıftlılar bunun açıklamayıp sır olarak sakladılar. Âdeti üzere Muha kavminden otuz ileri gelen adamla beraber Kıft'a hurma ve buğday satmaya Kıftlılar onları pazar yerine indirdiler.

52

Topyekûn onlara saldırdılar. Bu haber Büca'ya ulaştı. Bücalılar Kıft'a yürüdüler. Kıftlılar batıya kaçtı. Bücalılar şehri fethettiler (204) 700 kişiyi esir aldılar. Çok sayıda insan öldürdüler. Kıft'ta Hasaniler'den birinin yeri vardı. Büca'ya saldırdı. Bazı esirleri ona geri verdiler. Kıft ehli Mısır'a geldi sultan bazı işleri ile meşgul idi. Mısır'da işkence ettiler. Yedi sene şikâyetlerini ilgililere götürdüler. Mısır'da Aylan Kaysı'ndan Beni Nasr b. Muaviye'den Hakem el- Nâbiği diye bilinen hayırsever ve cihad sahibi bir adam vardı. Şikâyetlerini ona götürdüler. Hakem onlara; bana kadıdan memleketin âlimlerinden fetva getirsinler ki istediğinizi yerine getireyim. Bu fetvayı getirdiler. Sene 212 de onlarla beraber yürüdü. 1000 adamla Kıft'a vardı. 500 atlı 500 yayaydı. Büca'ya savaş açtı. Büca'da üç sene kaldı onların diyârının haberini alıyor ve onları esir alıyordu. Burası günümüzde hakem suyu diye bilinir. Burası Ayzâb bir merhale uzaktadır. Allâki'den dört merhale uzaktadır. Bütün esirleri geri aldı Usvan geri döndü. Kus'a yakın bir şehrin yüksek yerinde ikamet etti. Oraya sahip oldu. Alevi el-Ömeri, Hakem el-Nabiği'den aman dilemesiyle oda onu gizledi. Sultan onu Hakemden geri istedi. Hakem yemin etti ki onun gizlendiği yeri bilmiyoRûm dedi. Sağından ve gizlendiği yerden çıktı. Sonra günler geçti. Bu Alevi, Hakemin evine geldi. Onu bir kayaya astı. Hakemin ona yaptığı iyiliklerin hilafına Alevi el-Ömeri ona bu zulmü yaptı. Haber çok uzundur. Kıft fetholdüğünde Usvan ve Kus surları 212'de bina edildi. Harap olmadan önceki hale getirildi.

Sonra Büca Saîd tarafından bulunan Onbu diye bilinen bir şehri fethetmek istedi.

53

Burasiyla Usvân arası bir merhaledir. 232H. Senesinde Mütevekkil adına fethedildi. Usvân, Aynuna ve Havra'yı Me'mun'un mevlası olan Ubayd b. Cehm idare ediyordu. Onbu şehri bu bölgeye dâhildi. Aynuna ve havadan denize girdi.

Ordusuyla birlikte Mısır'ın en uzak yerlerine yürüdü. Büca'yi abluka altına aldı. Öldürdü, esir aldı. Büca'nın Onbu'dan esir aldıklarını geri aldı. Usvân'a döndü. Aynuna'ya geçti. Onun adamları içinde altın bulan ve altını işleme işini bilenler vardı. Me'munun mevlası Ubeyd b. Cehm ile ilk oraya girdikleri zaman o sene memleketlerinde durdular. Bu Muhammed b. Yusuf el-Hasanî el-Uhaydar'ın Yemame'ye girdiği zamana tesadüf etti. Ehli onun zulmünden dağıldılar. Mısır ve Aden toprağına kaçanların sayısı binler idi. Orada bulunanlara galip geldiler. Alaki şehrinde Râbia ve Mudar kabileleri onların Yemame ehlinin tamamı idi. 238 senesinde toplandılar. Onlardan bir adamla Büca kâfirlerinden bir adam arasında kavga çıktı. Bücalı Hz. Muhammed (sav)'e küfretti. Bunu halife Mütevekkil'e yazdı. Halife Musa el- Eş'âri evladından Muhammed el- Kummi diye bilinen bir adamı görevlendirdi. Onu istediği kadar adam ve silahla donattı. Onu serbest bıraktığında istediğine karşı onu muhayyer bıraktı. O da 500 atlı 500 yaya olmak üzere 1000 adam ve 10000 dirhem istedi. Bunları Mısır'da teslim aldı. Usvân'a yürüdü. Allâki'ye geldi. Râbia, Mudar ve Yemen'den biner kişiden 3000 adam aldı. Büca'nın bu zamandaki kralı olan Ali Babayla karşılaştı. Bu Ali Babanın 200000 askeri vardı. Beraberlerinde 80000 deve vardı. İki ordu karşılaştığında Müslümanlar kalabalığı görünce korktular. DuRûm onlara ağır geldi. Kummi ordusuna dedi ki; hayatınızı kurtarmak için, kanınızı koRûmak için, şerefınızı koRûmak için savaşın. Siz kazanacaksınız. Ali Baba o anda Müslümanlara baskın düzenlemek istedi amma oraya gece girdi. Kummi demirden tel örgüyle askerine sur meydana getirdi. Bu demir tel örgü hala Usvân'dadır. Kummi katladığı tomar kâğıtlara altınla ve güzel bir yazıyla bir yazı yazdırdı. Bunları mızrakların başına taktı. Güneş doğduğunda şöyle hitap etti. Bunu Emirü'l Müminin size yazdı. Ey Büca topluluğu o bunu söylerken onlar saf bağlamışlardı. Bücalılar bunu görünce yeni bir ordu geldiğini zannettiler safları çözüldü.

54

Kummi bayrakları mızraklara dikti. Bücalılar yazılarla, tomarlarla ilgilenince davullar çalmaya başladı. Safları sarsılmaya başladı. Kummi onların üstüne hücum etmeye başladı. Develeri kaçmaya başladı ve dağıldılar. Hepsi bu aldatmacayla helak oldular. Develer onları çiğnedi. Kummi onları öldürdü ve esir aldı. Liderleri Ali Babayı esir aldı. Bir tepenin üzerine oturmuş ve oradan kalkmayacağına yemin etmişti. Kummi onu esir alınca, yanına onu ve elde ettiği ganimeti alarak Assuvan'a götürdü. Bu ganimeti sattı. 50 bin ukiye altın elde etti. Nubya kralı Berkiye haber

gönderdi. O da itaat ederek geldi. Hepsini yanına alarak Bağdat'a geldi. Hepsini ve her şeyi halifenin önüne getirdi. İkisinin aleyhinde çağrı yapıldı. Her herbiri için Büca kralına 7 dinar, Nubya kralına 9 dinar ulaştı. Her biri her gün parası kadar icra edildi. Cizye ödemeleri kabul edilince(176)Usvan'a döndü. Allakiye geldi. Onların üzerine Ubeyd b. Salebe el- Hanefî kabilesinden Eşheb Râbia'yı vekil bıraktı. Muhdise sahibi Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmet b. Ebi Yezid b. Bişran ceddidir. Muhdise Usvân'a sınır olan Râbia kabilesinin şehridir. Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah İshak b. Bişr'in amcasıydı. İnsanlara zulmü dokununca Kummi'ye şikâyet edildi. Onu yolladı. Yanında bir şey bulamadı. Onu uzun müddet hapsetti. Sonra onu bıraktı. Kummi'nin ona yaptığını unutmadı. Onu öldürmeye çalıştı. Bu Kummi'ye hatırlatıldı. Onun benim kanımla Allah'ın huzuruna çıkması benim onun kanıyla Allah'ın huzuruna çıkmamdan daha hayırlıdır. Eşheb onu 245 senesinde öldürdü.

O zamandan beri Allâki'de sultanın emri zail oldu. Mütevekkil öldü. Büca etrafını zapt etti. Bazı bölgelerinde İslâm ve Müslümanlar hasta olarak kaldı. Ülkeleri Nil ve deniz arasındadır. Tacirler onlara yün, pamuk, hayvan, köle ve deve getirirler. Memleketlerinde kalıp bölgelerine gidiyorlar. Burada sular Melahip diye bilinen dağa yetişen vadiler vardır. En büyük vadi Bereke vadisidir.

55

Kuleyib ve Bereke arasında ağaçlar ve küçük ormanlar vardır. Bir ağacın çevresi 40 ziradan elli altmış ziraya kadar vardır. Bu ağaçların altlarında filler, zürafalar, yırtıcı hayvanlardan gergedanlara, kaplan aslan vesaire vahşi hayvanların otlandığı avlandığı yerlerdir. Buranın ormanlarında sularında yayılıyorlardı. Şark tarafındaki bir vadiye kadar uzanıyorlardı. Burada yine çok su, ağaç ve vahşi hayvanlar vardır. Bereke çevresinde Büca'dan Acatlar diye bilinen kadim bölgeleri vardır. Yine Câse deniz sahillerinde ona bitişen ovalarda ve dağlarda bölgeler vardır. Sanki bu dağ vadilerini tuzlu denizlere kadar uzanır. Burası Nil suları ile sulanan ziraat arazileridir. Orada Nubya ehli mısır ve tütüsü bitkisi ekerler. Onlarla beraber Büca ve Bereke'den çok kabileler yaşarlar. Bunlar Bazin ve Bâriye diye adlandırılır. Bunlar çok milletlerdir. Savaşları sert cisimlerle ve zehirli oklarla ve mızraklarla yaparlar. Dağlarda ve vadilerde otururlar. Koyun ve sığır beslerler. Ekin ekerler. Berke vadisi ve dağı arasında İslâm'a dönen Melahib diye bir yer vardır. Kaleyib, Enburit, Derurit Dağı birbirine kavuşan sular, mamur olmuş beldeler, Büca kabilesinden Bivatike aittir. Sayıları fazladır. Sahranın derinliklerine dağıldıkları için sayıları bilinmez. Bereke Bâdı adasına yakındır. Aralarında bir günlük mesâfe vardır.

Üç merhaledir. Kasa nesilleriyle doludur. Burası dâhili Büca'nın en kıymetli yeridir. Bunlar daha çok mala ve güce sahiptir. Bunların ötesinde alt tarafında Duhra'ya bitişik Mismar vardır. Sitrab, Gûrkay, Duhunt ve Çivi Dağı'na ulaşır. Savala'nın paralelindedir. Rakabat ve Handiba diye bilinen sülalelerdir. Bunlar Abdek diye birinin eli altındadırlar ve onun koRûmasındadırlar. Bu Abdek, Allâki sahibi Ebu Bekir İshak b. Bişr'in çocuklarının dayısıdır.(17B) Bu kavmin bazıları Kük'ün koRûmasındadırlar. Bu Kük de Ebu'l Kasım Hüseyin b. Ali b. Bişr'in dayısıdır.

56

Abdek, Kük, Hodrabiye hepsinin reisleridir. Onlardan iki reis vardır. Bir reise bütün evlerin zümreleri bağlıdır. Bir reiste onların siyasi idarecisidir. Hodarib'in kolları; Aritike, Sutabaru, Hutama, Akonbira, Necrira, Cenitika, Vahila ve Harbile hepsi bir koldur. Bu her kolun bir veya iki reisi vardır. Hepsi göçebedir. Yerleşik düzenleri yoktur. Yağmur yağın, ekilen ve göçebelik yaptıkları ülkelerin uzunluğu iki aylık mesâfededir. Genişliği Nil ve deniz arasındadır. Kışlıkları deniz sahilindedir. Ülkenin ortasında olan suyun ve meranın bol olduğu vadilerdir. Yaz ve sonbaharda bu vadilerde kalırlar. Ülkelerinden atların çok olduğu yerlere göç ederler. Gıdaları et ve süttür. Zayıfları, fakirleri avcılıklar beslenirler. Geyik, yabani sığır, eşek gibi hayvanları avlar ve yerler.

Bunlar ismen Müslümanlardır. Kökleri av etleri yemeyi uygun görmezler ve ve yiyeceklere katılmazlar. Kap kullanmazlar. Onda süt sağıp içmezler. Dilleri bütün Buc.c.a'da genel olarak birdir. Hepsi Acemdir. Bazılarının kendilerinin has dilleri vardır.

Ülkeleri Habeş ve Nubya ülkelerine ulaşır, Nubya Habeş Hıristiyanlarıdır. Renkleri Araplar'a yakındır. Karada beyaz da vardır. Aden hizasına gelinceye kadar dağılır toplanırlar. Yemen'in ayakkabı içinde bağladığı parlak sığır derileri bu bölgeden gelir. Aden'e ve oradan Yemen'in diğer yerlerine dağılırlar. Hepsi barış ehlidir. Diyarları harp diyarı değildir. Onların bölgesinde deniz kenarında Zeypa denilen yerde bir su kaynağı vardır. Burası Hicaz'a ve Yemen'e geçmek için limandır. Sonra bu bölge Nubya'ya ulaşır. Nubya halkı hıristiyandır. Memleketleri Habeşistan'dan daha geniştir. Nil Mısır'ı baştan ikiye ayırır. Şehirleri köyleri mamurdur ve verimlidir. Hurmaları, ekinleri ve sebzesi bol bir memleketdir.

57

Mısır'ın en mamur bölgeleri yukarıdaki bölgelerdir. Şehirleri birbirine yakındır. Birbirine geçmiş binaları vardır, yolcu bir merhale yürürse birbirine bitişik

olan yerleşim yerlerinden geçer. Nil'in suları boldur. Ben o bölgede iken kralları Eusabius Kercuh b. Cuti idi. Bu on yedi yıl krallık yaptı. Ölünce yerine kız kardeşinin oğlu Stephanus b. Yorki geçti. Zamanımızda da kral bu kişidir. Bunların âdeti kral öldüğü zaman kralın kız kardeşinin oğlu kral olur. Bundan başka hiçbir akraba kral olamaz. Ülkenin uzunluğu Dunkula mülkünün sonu olan Mukarra bölgesinden başlar, Nil kıyısında Kursi memleketine uzanır bu mesâfenin uzunluğu bir aydır. Genişliği Nil'den Teflin'e kadardır. Bu da doğuya doğru sekiz merhaledir. Sansap nehri boyuncadır. Bu nehir Nil'e dökülür. Bu nehrin çıkışı Habeşistan'dır. Dücn diye bilinen nehir de Habeşistan'dan çıkar. Dücn'nün zirai bölgelerinde kesilir. Bu Dücn birbirine bitişik köylerden meydana gelir. Suları, ağaçları, ziraatları ve süt hayvanları çoktur. Bu vadinin ortasında Teflin beldelerindeki köylerden oluşur. Onlar (182) mera için badiyelerde yağmur olduğundan göçebe hayatı yaşarlar. Onların kuralları Müslümanlarındır. Arapça konuşurlar. Alma sahili tarafındadırlar. Teflin ehli deve sığırla uğraşır, ziraatleri yoktur. Birçok bölgede Müslümanlar vardır. Dinlerine göre ticaret yaparlar. Mekke'ye ve diğer bölgelere sefere çıkarlar. Teflin, Bâzin komşudur. Bâzinliler köylere benzer yerlerde yaşayan milletlerdir. Hayvanları sığırdır. Ekin sahibidirler. Başkanlıkları yaşlıların elindedir. Onların süvarileri yoktur sade piyadedirler, silahları mızrak ve kılıçtır. Kimseye itaatleri yoktur. Dinleri yoktur. Allah (c.c.)'ı ikrardan başka hiçbir şeriata kanuna bağlı değillerdir. Yalnız Allah (c.c.)'ı bilir ve ona teslim olurlar.

Allah (c.c.)'ın onların yanındaki ismi Enene'dir. Tiflin'den Bereke vadisine kadar ki mesâfe üç gündür. Bereke ırmağı Habeşistan'dan başlayıp Bâzin'i geçerek Büca'ya uzandığı Sevakın ve Bâdı arasında tuzlu denize döküldüğü daha önce yazılı idi. Alve ülkesinin yüksek taraflarında doğudan akan bir nehir vardır. Ur diye bilinir. Üzerinde Merenka Nubya'dan bir kabiledir. Nil'e dökülür. Üst tarafında iki günlük mesâfede Atamti Nehri vardır. Bu nehrin üzerinde Nubyalılar'dan Kürsi diye bilinen bir millet vardır.

58

Bunlar bu nehir üzerinden Habeşistan ülkesine ulaşırlar. Bu nehirler büyüktür. Suları çoktur. Bu sular Mukarra ülkesindeki Sube Nehri'ne dökülür. Dunkula beldesi Usvân'a ulaşır. Nil'in çıktığı en üst tarafta Kürsi memleketinin üst tarafları Tubli memleketine ulaşır.

Burada Nil üzerinde, Alve krallığının bittiği yerde bir kavim vardır. Kimseye katılmazlar. Kimseyle ticaret yapmazlar. Çıplaktırlar ve hiçbir örtü ile

örtünmezler. Gıdalarının ne olduğu bilinmez. Gidişatları siretlerinden bilinmez. Kürsi ehli dericilik ehlidir. Deri işlerler. Giyinince dizlerine kadar uzanır. Göbek üstünde bağlanır. Dericilik sanatına zifal denir. Nil'in batısında Mağrib tarafından akar büyük ve suları bol bir nehirdir. Beyaz Nil diye bilinir. Bu nehir kenarında Nubya kavmi yaşar. Beyaz Nil ile asıl Nil arasında daha önce de ismi geçen Alve memleketinde bir ada vardır. Nubya ve Kürsi ehli buranın sakinleridir. Engelli bir yer olduğundan ihata edilecek şekilde bilgi sahibi olunmaz. Bu Nil'in batısında Bağlılar diye bilinen bir millet vardır. Dunkala kralına itaat ederler. Bu Mukarra ve Meriyse kralıdır. Meriyse ülkesi Usvan sınırından Mukarra ülkesinin sonuna kadardır. Cebeliyyun diye bilinen bir millet ile Ulva arsında bir geçit vardır. Kumlarla kaplıdır. Amkul ülkesine kadar devam eder. Büyük bir bölgedir, sayılmayacak kadar köyleri, şehirleri vardır. Çeşitli milletler, çeşitli diller vardır. İhata edilmez. Gayelerine ulaşılamaz. Ahadiyyun diye bilinirler. Burada güzel altın, gümüş ve demir madeni vardır. Mağrib'e ulaşırlar. Sonu bilinmez. Elbiseleri Mağribliler'in elbiselerine benzer. Deve ve at erbabıdırlar. Küçük katırlar vardır. Mağribliler'in süngüsüne benzer süngü mızrak silahları vardır. Kılıçları tam değildir. Bunlarda bir ordu var açık uzun şalvar giyerler. Ayakkabıları Mağribliler'in ayakkabıları ile aynıdır. Hıristiyanlık dini üzerindedirler. Ulva kralının emri altındadırlar. Onlarla Alve krallığı arası beş merhaledir. Üç merhalesi uzun kanallı geçittir. Nubya kralı ikidir. Mukarra kralı Dunkala kralı ve Alve kralı Mukarra kralı Alve kralının altındadır.

59

Ama (18 b) Habeşistan ülkesinin kralı bir kadındır. Bu kadın Hasenin diye bilinen kralını öldürdü. Bu kral Hadâni'de oturuyordu. Bu kraliçenin günümüzdeki hâkimiyeti devam ediyor. Bu kraliçe hem kendi ülkesinden hem de Hadâni ülkesinden sorulur. Bu ülke büyük bir ülkedir. Sonu yoktur. Çöllere geçitlerine girilmez.

Sonra bu ülke Aden hizasında zenci toprağında sona erer. Mukarra ülkesinin hepsi Dunkala kralının elindedir. Alve kralının elinde bol altın ve gümüş madeni vardır. Başka yerde bu kadar bol altın ve gümüş madeni bulunmaz. Onlarda ona karşı gelecekte altınla uğraşacak onu ihraç edecek kimse yoktur. Meşhur olmasından Müslümanların oraya gidip gelmesinden korkarlar. Bu madenler de Nil kapısından zenci toprağına ulaşır. Daha sonra İslâm hudutlarını geçer. Bazı Hint bölgelerinin hizasına ulaşır. Bir kavmin anlattığına göre zenci ülkesi etrafında soğuk bölgelerde

beyaz insanlar yaşarmış. Daha önce yazdım, zenci ülkesinde imar azdır. Çoraktır ziraat yoktur. Ancak krallığın merkezine yakın yerler hariç.

60

3.5. MAĞRİB

Mağrib'in bazısı Mağrib Denizi boyunca iki batısında uzanır. Bu denizin iki tarafı vardır. Biri doğu biri batıdır. Her ikisi de mamur gelişmiş bölgelerdir.

Garbi tarafı Mısır ve Barka'dan başlar. İfrikiyye Tenes tarafına Septe ve Tancaya'ya uzanır. Sade Araplar'a aittir. Bu iklim katmanlarındaki her şey Araplar'a aittir. Mağrib'in şark tarafına gelince burası Rûm diyarıdır. Şâm diyarının sınırından başlar. Konstantiniyye'ye kadar uzanır. Oranın Roma bölgesinden Calabria, Engiberte, Fransa ve Galicia'ya uzanır. Sonra bunun geri kalanı da Araplar'a ait Endülüsler'in elindedir.

Şehirleri tasvir ettim. Bağlı bölgelerin yüksekliklerini orada olan ticaretlerini ve hayvancılığı ve buna benzer şeyleri yazdım. Endülüs adasında deniz kenarında olanları yazdım. Orayla Rûm diyarını bir arada yazdım. Sonra birbirinden ayırma fikrine vardım her birinin haritasını sahiplerine göre resmettim. Sonra sınırlarını yazacağım. Endülüs toprağının hizasına uygun olan İslâm toprağı Sicilya'dır. Sicilya İfrikiye toprağından Aklebiye karşısındadır. Sonra Endülüs toprağı deniz boyunca uzanır.

Mağrib'i doğudan çeviren sınırlardan başladım. Mısır'ın İskenderiyesi'ne oradan Nil'e, Feyyum bölgesindeki Vâhat'ın sırtından Nubya toprağına sona eren topraklara uzanır. Okyanus Denizini alır sonra garbın hakikatine Gana bölgelerine ve Odegust topraklarına ulaşır.

61

Sonra kuzeye meyleder de Bergavata memleketine, Mase'ye, oradan Rûm denizine, oradan okyanusu yanına alarak Tanca ve Endülüs arasındaki Cebel-i Tarık Boğazı'na, sonra Tanca'dan deniz kıyısından Tunus bölgesine, Afrika toprağından Mehdiye üzerinden Trablus toprağına yönelir Berka'dan İskenderiye'ye ulaşır.

Azili, Endülüs toprağına hizasındadır. O da Sicilya ve Rûm memleketinin hizasına düşer. Sonra Endülüs toprağı deniz kıyısından uzanır. Mağrib toprağından Tunus'un karşısına düşer. Böylece Tabarka, Cezâyir, Tenes, Vahran'a Septe'den sonra Azili'ye uzanır.

Sonra güney okyanusu denizi Mâse ve Sicilmâse'nin batısına en uzak suyun açığına Odegus'dan, Zarahrin, Gana'ya Küğa ve Sâme'ye uzanır. Öyle bir

memlekete ulaşır ki ehlinin sayısı yoktur. Sonra bu deniz şimdiye kadar yol olmayan çöle ulaşır. Deberte ve zenci ülkeleri arasında büyük çöller vardır. Geçmiş zamanlarda yol olan kumsallar vardır. Bu kumsalda Mısır'dan Gana'ya yol vardır. Bu yoldan giden kabilelerin üzerine rüzgâr çıktığında kum fırtınaları birden fazla kabileyi helak etti. Birden fazla kişilerin üzerine esti ve onları helak etti. Onların asıl düşmanlarıydı. Onları birkaç defa helak etti. Bu yolu terk ettiler. Sicilmâse yolunu seçtiler. Buranın sakinleri Irak ehliendir. Basra ve Kûfe tuc.c.ardır. Bu yolu kateden Bağdatlılar ve onların çocukları ve ticaretleri devamlıdır. Tek olarak yolculukları da daimidir. Kabileleri hiç eksik olmaz. Çok büyük karlar ve çok büyük faydalar elde ediyorlar. İslâm diyarının tacirlerinin hallerinin zengin ve geniş olmaları ne güzeldi. Ben çek olduğunu gördüm, bu çekte borç yazıyordu. Muhammed b. Ali'nin borcunu yazıyordu. Bu borç 42 bin dinardı. İki adaletli şahit imzalamıştır.

Endülüs'e gelince o bir adadır.

62

Galicia civarında Fransa'nın küçük parçasına ulaşır. Bunların hepsi Mağrib'in içindedir. O adı geçen Halicin batısından okyanus denizi kuzeyinin bir kısmını kuşatır. Sınır Galicia'dan başlar. Şenterin Küresi'ne, Lizbon'a, Ocsonoba ve Uyun Dağları bölgesine ve oradan Cebel-i Târık adasına, Mâlaga'ya, Mehriyye'ye sonra Mürsiye, Valensiye, oradan Tartûş'a sonra oradan küfür diyarına ulaşır. Fransa tarafında denize ulaşır. Mağrib'e Celâlîka ülkesine ulaşır. Onlar Lombardlar bir kavim olan Celâlîka ülkesine ulaşır. Oradan denize ulaşır.

Bizzat kendim tasvir ettim çizdim. Bu tasvirde suların mevkisini ve mecralarını şehirlerin yerlerini ve mevkilerini, doğusunu, batısını, kuzeyini, güneyini Mağrib haritası içinde gösterdim. Mısır, Kayravan ve Mehdiye arasındaki bölgeden başladım. Buralar katmanlarında olanları onu tâkiben Kayravan ve Mehdiye'den Tanca'ya kadar resmi ve zikre muhtaç olunan şeyleri çizdim. Başarıda gayem Allah(c.c.) rızasını kazanmak. Çünkü hakka yakın dost ve doğru olana vakıftır. Bana O yeter O ne güzel yardımcıdır.

Bu Mağrib'in Sureti (Haritasıdır.)

Mağrib suretinin ilk kısmında bulunan isimlerin ve nasların izahı: Deniz resmin ortasına resmedilmiştir. Alt sahilinde soldan başlayarak bulunan şehirleri Sirte, Ecdabiye, Barka, Barka dağı sonra İskenderiye şehri. Berke Dağı'nın arkasından Berke ve Mahil vadisinin arasında üç merhale vardır. Bunun altında

Merakkiye şehri İskenderiye'nin solundadır. Resmin en altında Sirte'nin karşısında karada Veddan adası vardır. Bunun sağında karşı tarafta Ecdabiye'nin Ucle adası vardır. Karada Ecdabiyye ve Berka arasında ell Muhammediye Her Bu Takest diye okunur. Alt karanın dâhilinde bir kuş ismi içine alan cetvel vardır. Bunlar soldan sağa doğru Raşidiye, Gabe, Ruküt, Hisan kasırları Ağmedan, Abadi Kabri el-Yahudiye Menhuşay oradan Zakzama Kâhta hurmalığı, el Faruc Beni Ablava vadisi, Musevveş, el Kerniye Cerame, Teymu, Liy liyn, vadi Mahil, Beni Tazula Sarayı, Keremul Cebbar ovaya yakın Hamuye Cubbu Rebel yazılır.

63

Rûm sarayları, Rakiym Mağaraları, el- Akabe Ramadi Beyaz Saray , Beni Ebi Sare dükkanı, oradan Sareye ki burası kum dükkanları, Kasm Harebeleri Sekketü'l Himar veya Kubabu Maen Cubbul Avsec, Kenais, Tahunne el Haniye Zatül Hamam, Fenul Gûrab, Tarnüt Zatü sahil yazılıdır. İskenderiye'nin sağında Nil Nehri ağzı onun üstünde Taşaube'nin altında Fustat şehri, karşısında diğer taraftan el- Cezîre, aralarında el- Cezîre Nil'in en üstünde Mısır ve bağlı yerlerin hududunda bununda en üstünde Şam hududu vardır. Sonra Suğur hududu, sonra bunun sonunda İklimiye (Klikya) bölgeleri, deniz kenarından bunu tâkiben Antalya'ya ulaşır bundan sonra resmin en üstüne kadar haliç vardır. Bu haliç karada sağda Nikiye Gölü vardır sonra Nikmuziye Gölü ve bu gölün resminin üst tarafında Atlantik memleketi diye okunur.

Sonra Herakle beldesi, Sanhuve toprağı resmin en yüksek tarafına paralel Mağrib ve Rûm memleketi yazıldı. Denizde adalardan Kıbrıs İkritaş (Rodos) Adaları vardır. Resmin sol tarafında Haliç'in ortasında Kostantiniyye şehri vardır. Onun altında sahilde Meczubiye diye yazılıdır. Sonra bunun altında denizde dış dairede karanın dâhilinde Balbones toprağı çevresi bin mildir. Buralarda Rûm milletleri yaşar. Buralarda Rûm idaresi vardır. Kara tarafından daralır. Kesmiyli yani altı mil diye okunur.(19b)

Haritanın ikinci kısmında isimlerin ve nasların izahı deniz sahilinin en altında sağdan başlayarak şehirler: Trablus, Kabus, Esfabes, Mehdiye, Süse, İklimbiye, Tunus, Taberke, Mursilcezîre, Buna, Mursi Dec.c.al, Beni Mazgana Adaları, Tamedfus, Eşraşal, Berşek, Trablusun mukabilinde resmin en altında Fizzan onların arasında Rimal vadisi veya Esvadin sarayı. Bunun sağında Muhtena veya Habliyama. Bunun solunda bunun altında bir dağ resmedilmiştir. Onun yanında

Nefuse Dağı ve Şıra Sukkan diye okunur. Bu dağa bitişik Şürüs ve Cadu şehirleri vardır. Mulusa dağı ve Kabus arasında soldan başlayarak Cas Vadisi. Zinetu kuyusu

64

veya Ezrevar kuyusu Tamdit veya Tac.c.arat Abbas kuyuları veya Fadilat kuyuları ve Menkub ikisi arasında Sabra, Safa kuyusu onun kuyusudur.

Sonra bunu tâkiben sol tarafta karanın ortasında Kayravan şehri, Kayravan'ın altındaki sahada şehirlerden; Kalşane, Mecane, Kasıra, Elkasur, Kafse, Elhame, Nefzame, Simata, Kastiliye, Tahmil, Medale, şehirleri vardır. Bu şehirlerin solunda Evras Dağı resmedildi. Onun solunda şehirlerden; Baskara, Tahuza, Bodos, Kayravandan Ervan dağına giden bir yol vardır. Bu yol üzerinden Sebiye ve Bağayı şehirleri vardır. Diğer bir yoldan ve sahilden daha yakındır. Arabistan başlar. Afrika sarayı Tiyces Kostantiniye Meyle, Mukra oradan Mesile'ye uzanır. Burası Eser şahın yanında denize ulaşan bir nehir üzerindedir. Meyle ve bu nehir arasında Satiyf şehri vardır. Yiyfas ve Bağay arasında Abha ve Kasru Zeyt şehri vardır. Bağay'dan Mukra'ya bir yol gider. Bu yol üzerinde Daru'l- Mulul, Tibne şehirleri vardır. Tibne'ye giden başka bir yol vardır. Bu yol üzerinde Bazlama ve Nikemes şehirleri vardır. Taycastan Mukra'ya giden bir yol üzerinde Dekme şehri vardır. Karşı nehrin tarafından Merile'den başlayan sola giden bir yol vardır. Bu yol üzerinde İbn Name şehri vardır. En yukarıya meyleden diğer bir yol üzerinde Tamzakeyda, Eşir Sukukeran, Melyane şehirleri vardır. Sukukeran ve nehir arasında Haitu Hamza şehri vardır. Satiyfe giden yol üzerindedir. Resimde en altta paralel bunlar zenci bölgesindedir. Bu bölgeler okyanus denizi kenarındadır. Bu Nalsa Gayra tarafı arasında, Zegave şehri vardır. Sonra Nufusa dağı ve Tuaf Kuku bölgeleri vardır. Denizde Malta, Kasra, Sicilya, Serdaye, Karaşdila adalarının yüksek kısmında Cenova adası vardır. Dairemin şekli karadan denize kadar bu daire içinde Kalariye toprağı sahildeki şehirler sağdan başlayarak; Kesane, Resyane, Katroniye, Sibriyana, Estelva, Ceraciye, Kustarkuku, Bumeh İbn Zeynel, Reygo, Mantiya, Keste, Mesnesan, sonra ismi olmayan şehir. Bu şehrin üst tarafında dağda Salavra sonra, bunun sonunda dağlarda ve sahilde; Malaf, Nabul, Gapta, Biş, Karava, Florya toprağı sağından üçgen şeklinde haliç resmedilmiştir.

Bu haliç karadadır. İki tarafında Bezirnet ve Ezirnet şehirleri vardır. Bu halicin sahilinde karada ** Benadikin diye okunur. Buralarda çok meskûn adalar vardır. Şağıra gibi milletler vardır.

65

İtrence, Tementu, Skalya, Burcan ve daha çeşitli diller vardır. Burcan'ın solunda onunla dağlar arasında Seken Boğazı vardır. (20b)Bu haritanın üçüncü kısmında bulunan isimler ve nasların izahı: En alt karanın sahilinde sağdan başlayarak Tunus, Herran Eslan, Ercekule, Melile, Nilcar, Sebte, Tunca aralarında Mursi Musa sonra Eziyli, Eziylinin arkasında karada Zelül, Cermane, Elhacer, Temaref, Elnasra, Elaklan, solunda Rabza Gölü, sonra bunun altında Keret, deniz üzerinde Ribatın yanında bir nehir vardır. Bu nehir üzerinde Ribata karşı Sele, sonra Meliyle Hacne, Dahle Fas karşısında bir daha Fas karada bu şehirlerin arkasında Beni Seda, Elhabeş, Beni Rehik, Selemenin sonunda denize kara parçası vardır. Bu Zanka diye okunur. Oktanus'ta BerGûrafa diyarı vardır. Buranın altında Zanbudu, nehrin denize döküldüğü yerdir. Bu nehirle sahil arasında şehirlerden; Ribat, Meve, Tamdelet şehirleri vardır. Nehrin üst kısımlarında Ağmat ve Süs şehirleri vardır. Nehrin arkasında Süs'ün karşısında Odegust şehri vardır. Sonra bunun üst tarafında Sicilmase başka bir nehrin kenarındadır. Fas'tan Tunus'a bir denize doğru yol gider. Bu yol üzerinde bulunan şehirler; Namalta, Karanta bu nehrin üzerindedir. Kermata, Mezavnatabrida, Sacerevye Tenmesan, Terfare, Eflan şehirleri vardır. Nehrin diğer tarafında bir daha Efkan şehri sonra Yalil, Şelef, Gaza, Tanca Tunusun alt tarafında resim tarafında Elhadra o bir nehrin üstündedir. Bu nehrin bağlandığı yerde Tahret, Dumun altında karada Same, bunun altında resim tarafında Gana bu tarafa paraleldir. Bunlar Memalik bölgeleridir. Bu nassın tamamı Mağrib haritasının ikinci kısmının izahında geçtiği gibi. Denizde Miyarla ve Cabifilal diye iki ada şekillendirildi. Ama en yüksek karada denizin yanında dağ tarafında Bakaneş, Fransa, Romiye, Galeceşkes ülkeleri, bunun solunda sahil üzerinde el- Cezîre Balansya, Kartacna elmeriye el- Cezîre bu şehirlerin arkasında karada Tartuşe, Mursiye, Kuretu Temdir, Turab şehri Became, Malakla Edyas, Ceyan bir nehrin kenarında bu nehrin arkasında başka bir resmedildi.

66

Onun yanında, bu Kurtuba nehri diye yazılıdır. Bu nehir İsbiliye'den başlar Mağrib denizine dökülür. Tunca toprağında Mursi Musa'nın hizasındadır. Kurtuba şehri Kars nehrinin üzerindedir. Bu iki nehir arasında sağdan başlayarak Tatiyla, Sarakosse, Şakka, Şadibe ilk nehrin kenarındadır. Sonra bunun solunda Istaca, Takırne, Kallab, Kalsane, Şiriş, Karmuna, Murad, Ğarğiyya şehirleri vardır. Kurtuba nehri ile deniz arasında Ahşanbe iklimi diye yazılıdır. Burada denizin üst tarafında

Lubb, Şaleb, Beni Vedasin sarayı. Bunun arkasında karada Leble, Cebeli Uyun, Ahşanbe, sonra nehrin üst tarafında İşbiliye resmin en üst tarafında üçüncü bir nehir daha vardır. Denize dökülür. Bu vadide Müslümanlara ait şehirler, bölgeler Resatik yazılıdır. Bu vadi Tacur vadisi diye bilinir. Çelikiyan bu nehrin üzerinde birden fazla şehir vardır. Çelikiye'nin eksenine böler. Maden ve Leşbone arasında Endülüs toprağından denize dökülür.

Denize döküldüğü yerde bu nehrin üstünde Maden şehri vardır. Bu nehir ile Kurtuba nehri arasında başlıca; Tulaytıla, Tolabayra, Mahadebalat, Maknase, Kasraş, Tarcile, Malin, Maride, Kontarantu Seyfi Batlamyus vardır. Sonra bunun altında Mulkan, Rabah Kalesi, Karkuye şehirleri vardır. Tace nehriyle resimdeki deniz arsında Leşbone, Şantara vardır. Buranın arkasında karada Şantareyn, Biyza, Celmaniye, Ablaş vardır. Resmin sağ kısmında Bonr, Semure ve Liyon şehirleri vardır. (20B) Bu Mağrib'in haritasıdır. Mağrib'teki her bölge ve her şehir ve mevkileri kuzeyden ve güneyden, doğudan batıdan güç yettiği kadar yaptım. Müşahedeye ve sahih olan haberlere ve bilenlerle konuşarak yaptım.

Berka, orta bir şehirdir. Çok büyük değildir. Çok da küçük değildir, mamur ve mamur olamayan bölgeleri vardır. Geniş bir bölgedir. Mesâfesi bir gündür. Diğer yönden bu bölgeyi bir dağ kuşatır. Toprağı kırmızıdır. Ehlinin elbiseleri kırmızıdır. Buranın ehlinin elbiseleri kırmızı olduğu için ve değişik oldukları için Mağrib'te Fustat diye bilinir. Her taraftan buraya gezmeye gelirler. Burada Berberiler'in yerleştiği bir yer vardır. Burada hem kara hem deniz hem de dağ vardır. Mallarının çeşitleri çoktur. Mısır'dan Kayravan'a gelenler için ilk duraktır. Burada her zaman çok ticaret ve yabancı vardır. Ticareti çok olduğu için buraya gelmek isteyenler hiçbir zaman eksilmez.

67

Mağrib Haritası

Buraya hem doğudan hem batıdan gelirler. Çünkü burada bir katran var ki başka bölgede yoktur. Mısır ve Temra'da derileri dabbağlanmak için aranır. Bu şehirde sefil ve kalabalık yaşadığı için çok acı ve sıcak çarşıları vardır. Bal, mum ve yağda satılır. Doğudan ve batıdan gelenlerin ödedikleri vergiler vardır. İçtikleri su sarnıçlarda biriken yağmur sularıdır. Fiyatı çoğu zaman bütün gıdalardan ucuzdur.

Oraya bitişik taşlık bir sahada Ecdabya şehri vardır. Binaları çamurdandır. Bazıları taştandır. Temiz bir camileri vardır. Berberi bölgesinden halkın çoğu bu camiye ziyaret eder. Burada ziraat vardır. Burada ve Berka'da akarsu yoktur. Burada

kendilerine yetecek kadar hurmalık vardır. Görevdeki valisi çeşitli mallarda Berberilerin sadakalarını, ziraatlarının haraçlarını, sebzelerinin ve bostanlarının öşrünü toplar. Vali buranın emiri ve namaz kılmakla görevlidir. Sultan için aldıkları zenci ülkelerden gelen ve giden kabilelerden vergi toplayacak memurları vardır. Zenci ülkeleri Mağrib denizine yakındır. Gemiler eşya ve çeşitli cihazlar taşırlar. Onların ticaretinden vergi alınır. Buradan çıkan şeyler, elbiseler yündür. Ehlinin içeceği yağmur suyudur.

Evcile Adası güneyi ve batısı arasında birkaç günlük mesâfededir, bu ada büyük hurma bahçeleri ile doludur. Çok hurma vardır. Bu zamanımızda Berka sahibi tarafından bir vali idare ediyor. Buradan sultan hazinesine giren Berka'dan gelene göre fazla değildir. Burası Berka'ya eklenince malı çoğaldı.

Buradan Veddan Adası'na kumdan bölgeden giden bir yol vardır. (Veddan Sirt'in güneyine düşen bir şehirdir. Buraya bağlıdır ve bir adadır.) Veddan hurmalarının ucuzluğu, çokluğu, iyiliği Evcilenin'kinden daha eksik değildir. Evcile'nin kasabaları ve nahiyeleri çok olsa da Veddan'ın hurmaları taze ve çok tatlıdır. Taze hurmaları daha çok ve daha boldur.

68

Sirt sağlam ve engelleyici surları olan bir şehirdir. Bu surlar çamur ve tabyadandır. Sirt'te Berberi kabileler vardır. Onların aynı karada ziraatları vardır. Yağmur yağdığı zaman buraya rağbet edilir. Meralarına göç edilir. Çeşitli malları, ganimetleri ve sadakaları vardır ki bunlar deve ve koyundan alınır. Bu gelir zamanımızda Ecdabya'nınkinden daha çoktur. Hurmalıklar vardır. Daha yaş iken toplanır. Şeker kamışı ve hurmalıktan fazla zikredilecek bir şeyi yoktur. Çünkü hurmaları ancak kendilerine yeter. Onların üzümleri meyveleri vardır. Fiyatları zaman geçse de uygundur. Zekâtlarını, vergilerini, haraçlarını geçen kabilelerden alırlar. Vergileri namazlarını kıldırın kişi toplar. Memleketlerinde yürüyen bütün işlerin bakımı ona aittir. Ona gelen gelirlerden levazımattan vergi kayıt sicillerini, hangi mallara ne kadar vergi düştüğünü belirten belgeler vergi kaçırma hilesini azaltmak için sahifeleştirilmiştir. Afrika'dan gelen mallar Ecdabiye'den gelen mallardan daha çoktur. Denizden gelen malların vergisi daha pahalıdır. Gemiler ticaret eşyaları ile buraya uğrar. Buradan da Sirt Şapı ihrac ederler. Çünkü bu şap burada çok ve boldur. Yine burada yün ve keçi eti ihraç edilir. Başka yerde koyun eti keçi eti yerini tutar. Çünkü keçi eti koyun etinden daha gıda verici ve faydalıdır. Başka yerde koyun eti, keçi etinin yerini tutar. Çünkü koyun eti buranın halkı için

uygun değildir. Meraları için buralardan geçen göçebeler içinde uygun değildir içtikleri suları sarnıçlarda biriken yağmur sularıdır. Buralardaki Berberilerin sayısı etrafındakilerden daha çoktur. Berberiler için Sirt şehrinde yerleşik yerleri de vardır. Aralarında zaman zaman ihtilaflar ve savaşlar olur. Bazen başkaldırıları olur fakat çok devam etmez. Büyük sultana bağlı olan valileri bizzat kendisi başlarında durur. Burada ikamet eder.

Ama Trablus eskiden beri İfrikiye vilayetlerindedir. Şöyle anlatanı işittim: Trablus İfrikiye'nin semti olup ona eklendiği bilinen bir şehirdir. Valinin bilinen bir menzili vardır. Trablus'tan bir günlük mesâfededir. Zamanımızda burada kabilelerin vergi ödeme noktası vardır. Daha önce olduğunu bilmiyordum ve işitmedim. Trablus'tan Kayravan'a gidenlerden ve Kayravan'dan Trablus'a gelenlerden vergi alınır.

69

Bu mütevellinin her deve ve yükten aldığından dışındadır. Bu Lebde'kinin aynısıdır. Lebde de yakındır. Orayla Trablus arası şark tarafından iki merhaledir. Mütevellî; develerden, yüklerden katırlardan, kölelerden koyunlardan eşeklerden ve bunun dışında ithal olan her şeyden vergi alıyor. Zekâtları, haraçları İbn Kemu ve İbn Muzkûd sarayları bölgelerinden lazım olan şeyleri ve burada oturan Havvare Berberileri'nden haraç topluyor. Trablus beyaz kuştan yapılan beyaz bir şehirdir. Deniz kenarındadır. Verimlidir. Korunan sağlam ve büyük bir şehirdir. Çevresi çarşı pazara uygun bir yerdir. Çevresinde büyük pazarlar vardır. Sultan bu pazarların bazısını Sürün içine almıştır. Burada bal arıları, çok stepleri, çölleri çoktur. Yüksekliği Berka'nın yüksekliğinin altındadır. Burada Mağrib'te ve başka yerde benzeri az bulunan güzel leziz hoş meyveleri vardır. Şeftali, armut bu ikisinin benzeri başka yerlerde yoktur.

Yüksek yünden çok çeyiz vardır. Mavi, Kuhli, siyah, beyaz renkli kıymetli çeşit çeşit kumaş vardır. Gece gündüz ticaret yoluyla ithal edilir. Sabah akşam Rûm diyarından ve Mağrib toprağından çeşitli eşyalar ve gıda maddeleriyle beraber getirilir. Buranın ehli etrafındakilere göre yüksek bir millettir. Eşyaları ve elbiseleri temizdir. Elbiseyle güzel giyinme ve güzel görünme özellikleri vardır. Yaşantıları güzel, şahsiyet sahibidirlere. İyi geçimlidirler. Merhametlidirler. Güzel niyet taşırlar. Akılları seviyelidir. Niyet ve muameleleri sağlıklıdır. Sultana itaatkâr yolundadırlar. Ribatları çoktur. Garipleri severler. Yaygın şekilde geleneklerine bağlıdırlar. Hayır yapmakta soydan gelen özellikleri mezhepleri vardır. Bu konuda kimse onlarla

yarışamaz. Gemiler onların limanına geldiğinde onlara deniz rüzgârı arız olur. Dalgalar inkişafı şiddetlenir. Gemileri durdurup bağlamaları zor olur. Memleket ehli

70

(21B) ipleriyle, demirleme malzemeleri ile ve şişesiyle gönüllü olarak gelirler. Gemiyi bağlarlar. Sahile çekilir. Süratli bir şekilde sağlam bağlanır. Hem külfetsiz olarak kimseye yük olmadan, bir habbe⁹⁶ kadar borç altında bırakmadan, zerre miskal kadar bir mükâfat beklemeden bu işler yapılır.

Kâbis buraya Kayravan tarafından altı merhale mesâfesindedir. Buranın yolu akarsularla ve gölgelikli ağaçlarla, ucuz meyvelerle kaplıdır. Burada çok Berberi vardır. Ziraatları ve hayvan sürüleri etraftaki herkesten çoktur. Zeytin ve zeytinyağı vardır. Etrafında surlar ve surların dışındaki hendekler vardır. Etrafında pazarlar vardır. Yünden yapılmış giyecekler. Burada çok ve bol ipek üretilir. Burada karazla(akasya) tabaklanan deriler vardır. Bütün Mağrib'e gider. Güzel kokusu gelir. Dokunulması yumuşaktır. Cüreş bölgesinin derisine benzer. Burada çok zekât, sadaka, vergiler Yahudiler üzerinde geziciler vardır. Hayvanlarından alınanlar vardır. Onların kendilerinden idarecileri vardır. Kabis zamanların çoğunda verimli topraklardır. Kibarlık azdır. Güzellik ve temizlikte pay sahibi değillerdir. Onlarda selamet ve barış vardır. Kırsal kesimlerde şer vardır. Kötü dinleri vardır. Burada onlar kavgadan geri kalmazlar. Sözle tehdit etmekten geri durmazlar. Yoldan geçen yolculara suikast yaparlar. Yoldan gelenlerin mallarının çokluğuna azlığına itiraz ederler. Aralarında uyuyan komşularının, kendilerine sığınan muhaliflerin vay haline. Zamanlarının çoğunda sultanlarına muhalefet ederler. Hukukta aldatmacıdırlar. Bu adet onlarda böyle devam etti. Taki bunların çoğu Kabis'e yürüdü. Ziraatlarını yaktılar. Şehri muhasara ettiler. Tacirlerin mallarını mubah saydılar. Allah (c.c.) onların haklarından geldi. Kabis'i gözetleyen herkesi helak etti. Sonra Sanhace lideri onların üzerine yürüdü. Onlardan her onunu bir çuvala koydu.

Safakus şehri: bu şehirde pahalılık vardır ve fiyatlar çok yüksektir. Zeytin ve zeytinyağı başka yerde olmayacak kadar çoktur. Fiyat geçmiş zamanlarda bir haldeydi. Zamanımızda fiyatlar bu hali değiştirdi. 60 kafız⁹⁷ bir dinara bazen 100

⁹⁶ Habbe, eski bir ağırlık, uzunluk, hacim ve alan ölçüsü birimi. Bk. Şükrü Özen.(1996). "Habbe", *DİA*, XIV, s. 343-346.

⁹⁷ Kafız, eski bir hacim ve alan ölçüsüdür. Diğer ölçü birimleri gibi kafızın da yer, zaman ve ölçülen şeyin cins ya da vasfına göre farklı değerler alması günümüzdeki karşılığının tespitini zorlaştırmaktadır. Ebu Ubeyd'in nisab miktarına ilişkin olarak verdiği bilgilerden 1 kafız= g vesk = 8 mekkûk = 20 sâ ' = 80 müd eşitliği elde edilir. Bu hacim 106b ritl ağırlığında buğday ölçer. Bk. Cengiz Kallek. (2001). "Kafız", *DİA*, XXIV, s. 155vd.

kafiz bir dinaradır. Seneye göre değişir. Mısır, zeytinyağı Şam tarafından celbedilir. Çünkü Şam'da zeytin azdır. Safakus deniz kenarında bir bölgedir. Suyu ölmüş bir şehir vardır. Etrafında taştan surlar vardır. Engelleyici demir kapılar vardır. Ribat için yarılmış yerler vardır.

71

Çarşıları mamurdur. Üzüm azdır. Meyvesi Kabis'ten gelir ve ehlinin ihtiyacını görür. Ehlinin içtiği suyu muhafaza sarnıçlarındandır.

Sarnıçların içindekini koruyan ve yemeye içmeye uygundur. Balık avcılığı çoktur. Balıkları suda çevirdikleri yerde avlarlar. Kolay bir şekilde yakalarlar. Binaları taştandır. Mehdiye ile aralarında iki merhale vardır. İdarecisi bizzat sultanı temsil eden validir.

Mehdiye, küçük bir şehirdir. Mağrib'te oturan Mehdi bu şehri yeni meydana getirmiştir. Bu isimle isimlendirmiştir. Deniz kenarındadır. (Kayravan harabelerinden taşınan) malzemedden 308 yılında yapılmıştır. Kayravan'a iki merhale mesâfededir. Çevredeki bütün beldeleri limandır. Ticareti bol surları güzel mamur ve yüksektir. Surları taştandır. İki kapısı vardır. Rafika'nın kapıları dışında yeryüzünde bu kapılara benzer kapı yoktur. Bu iki kapı Rafika kapılarına göre yapılmıştır. Sarayları çoktur. Evleri temizdir. Han ve hamamları güzeldir. (22Z) Toprağı verimlidir. Meyveleri çoktur. Ganimetleri boldur. Şehrin içi hoş, dışı piknik ve gezinti yerleridir. Manzaraları göz alıcıdır. 536 yılında bu şehre ulaşım sahipleri zırhlı, miğferli, orduları koruyucu tacirleri iyidir. Krallarının orayı terk etmesiyle haline hanel geldi. Bölgeleri gerildi. Adamları yer değiştirdi. Oraya ilk zarar veren Mağrib'te isyan çıkaran Ebu Yezid Mehled b. Keydad'dır. Bütün güzellikleri şimdiye kadar döküldü. Ancak biraz hayat damarı kaldı.

Mansur'un intikaliyle uzaklaşmasıyla devlet adamları ayrıldı. Meskeni Kayravan dışında Mansura'dır. Bunun sebebi Mehled b. Keydad aniden saldırınca ve muhalefet edince Mehdiye yıkıldı. Çünkü bu adam Mağrib'teki küfür, nifak, hizipleriyle dinden çıkan ibaziye ve inkârcı hiziplerle saldırdı. Yıldız iken daha öncekilerin başına gelen kaza ve kaderin hükmü onunda başına geldi.

72

Yıldızı söndü. Bu adam bütün Mağrib'i istila etti. Ehlini ve efendilerimizi muhasarada büyük sıkıntıya soktu. Taki Allahu Teâlâ'nın buranın bomboş kalmasına izin verinceye kadar. Buradaki emir Ensarına son derece güveniyordu. Gûruru ile aldanıp seviniyordu. Fıskı fücür ehli olanlar ona ihanet ettiler. Onun sevinci onu

teslim etti. Bu zalime karşı efendimiz emiru'l- müminin Mansur Billâh parolaları iman olan adetleri Allah (c.c.)'tan zafer ve ihsan olan bir toplulukla çıktı. Allah (c.c.)'ın düşmanını sayılamayacak kadar çok ve Allah (c.c.)'ın fena bozulmasına izin verdiği bir millet. Gözün açılıp kapanacağı kadar bir hızla geçiyor. Onları kendi ellerinde durduruyor. Zafer muntazamdır. Onları yerlerinde ve kalelerinde sarstı. Kılıcı boyunlarına indirdi. Melun mağlup oldu. Ölümü gördü. Kaçmayı tercih etti. Yerden de sığınma istedi. Sığınacak bir yer aradı. Kayravan ehli ona minnet gösterdi. Kahrolmuş olarak onu indirdiler. Bir merhalede onlara ulaştı. Batıl şeyleri ona sundular. Dedikoduları ona süslediler. Kayravan'da ikamet etti. Emiru'l- mümin İbn Mansur yetişti ve Kayravan'ın batısından Kayravan'a saadetle girdi. Zafer ve saadetle kuşu yükseldi. Gelişiyle mübarek oldu. Girişiyle bereket arttı. Allah ona vaat ettiğini yerine getirdi. Arzusuna kavuşturdu. Ebu Yezid'i hemen orada mağlup etti. Allah (c.c.) onun hizbini ve yardımcılarını yok etme imkânı verdi. Ehli Kayravan'ı affetmeyi ve bağışlamayı lütfetti. Ebu Yezid'i takip etti. Aralarında şerhi uzun olaylar oldu. Sonunda onu yakaladı. Muzaffer ordugâha mezkûr mekâna döndü. Orayı en güzel memleket olarak en süratli bir şekilde ıslah etti. Oraya intikal etti. Orayı vatan seçti. Orada ikamet etti. Orayı güzelleştirdi. Allah (c.c.)'ın salâtı ve selamı üzerine olsun. 337 h. Senesi şevval ayının son salı günü.

Sûse şehri, el-Cezîre ile Mehdiye arasında bir şehirdir. Güzel müreffeh ve verimlidir. Deniz kenarındadır. Sağlam surları vardır. Sular çeşme suyudur. Sarnıç azdır. Çevresindeki bölgeler salihdir şerefli. Ehlinde sakinlik ve huzur vardır. Coğunlukla barış vardır. Denizin limanlarından biridir. Güzel çarşıları vardır. Hoş otel ve hamamları vardır. Kayravan'a bir merhale uzaktadır.

73

Çok hayvan sürüleri ve bol vergileri vardı. Geniş ganimetleri ve çok ribatları vardı. Mehdiye'ye ve Sûse arasında bir ribat vardır. Eski zamandan beri orada bir millet oturur. Burası Manastır diye bilinir. Ifrikîye ehli senenin belli bir vaktinde buraya gelir. Belli günler burada ikamet ederler. En güzel yemekleri ve yiyecekleri getirirler. Burada bir müddet ikamet ederler. Sonra vatanlarına dönerler. Bu şehir deniz kenarındadır. Mehdiye ile arasında bir ribat sarayı vardır. Sakanis ismi ile tanınır. Bu ribat sağlam ve yüksekti. Balık avcılığı yapan burada ikamet eden bir topluluk vardır. (Bu deniz kenarında iki büyük saraydır. Hem ribat hem de ibadet içindir. Ifrikîye'de bunlar için çok vakıf vardır. Her yerden sadakalar gelir.)

el-Cezîre, Bâsu ehli diye bilinen bir şehrin olduğu bölgedir. Geniş bir imkânı, verimlilik vardır. Sûse'den daha geniştir. Vergisi daha çoktur. Ehli daha çoktur. Oraya eklenen bir bölge vardır. Ganimetler çok değildir. Tacirler fazla kar etmez. Birden fazla yerde sağlıklı olmayan havası vardır. Sularında ve havasında bir ağırlık vardır. Buraya giren garip bir kimse muhakkak hasta olur. Ama zenciler buraya geldikleri zaman sıhhat bulurlar. Çalışmaları, kalpleri ve nefisleri hoş olur, ıslah olur. Burada bütün meyveler vardır. Başama şehrinin çarşılarına her ayın belli günlerinde gelinir.

Ona yakın Tunus şehri vardır. Çok eski bir şehirdir. Akarsuları azdır. Buradan faydalanma çoktur. Tunus toprakları verimlidir. Ganimetler her yönden geniştir. Boyası güzel yapılan deri işlemeciliği vardır. Irak'ınki gibi güzel çömlükleri vardır. Tunus'un ismi eski zamanlarda Tarşis idi. Burada Müslümanlar yeni bina yapmaya başlayınca yeni bağlar bahçeler meydana getirip buraları da güzel duvarlarla çevirince adı Tunus diye değiştirildi.

74

Tunus tarihi şehir olan Kartaca'ya yakındır. Tunus güzel kokuyla, meyvelerin çokluğuyla, güzelliğiyle ve iyiliğiyle ve havasının sağlıklı olmasıyla gelirlerinin bolluğuyla meşhurdur. En büyük gelir getiren şeylerden biri de pamuktur. Pamuk Kayravan'a taşınır. Orada pamuktan her türlü faydalanılıyor. Yine Tunus'ta kenevir, kimyon, baldıran, bal, yağ, tahıllar, zeytinyağı ve Tunus'a has olan koyunları hayvanları çoktur.

Satfura deniz kenarında büyük bir bölgedir. Üç şehri vardır. Tunus'a en yakın olanı Enbelune'dir. Sonra Mitice, Bizart deniz kenarında bir şehirdir. Verimlidir. Sûse'den daha küçüktür. Gümrük amili Bizart'a gelir. Bizart'ta çok meyveler vardır. Satfura bölgesinin nehirleri geniştir, suları boldur. Bu bölge sularının bolluğuyla gelişir yükselir. Sultandan gelen yardıma dayanma azdır. (22B) Balık Tunus'ta çok fazla olur ki Trablus burayla balıkçılıkta yarışamaz. Hem çok hem de ucuzdur. (Tunus'un acayip bir vadisi vardır. Her ay bu vadiden bir çeşit balık çıkar. Yeni hilal çıktığında bu balıklardan birini bulamazsın başkası görünür.) Bu iklimin ehli kahramandır. İnsanları karada ve denizde güç sahibidirler. Meşakkate ve belaya karşı sabırlıdır. Hem canları az sıkılarak ve az yorularak sabrederler. Şimdi memleketleri bu zamanda tenhadır göçe uğramışsa da.

Tabarka yakındır. Endülüs ehlinin sığrama yeridir. Oraya geliyorlar. Oradan deniz yoluyla Endülüs'e geçiyorlar. (Burada öldürücü akrepler vardır. Asker

akreplerine benzer zehirleri süratle öldürücüdür.) Kim Tunus'tan Tabarka'ya caddeden gitmek isterse Bâce şehriden geçer. Bâce şehri ezeli çok eski bir şehirdir. Arpa ve buğday çoktur. Endüstriyel ürünler ve ziraat mağribin her tarafından daha fazladır. Ürünleri iyidir, sağlamdır temizdir. Havası sağlıklı, bolluğu çok, ufku geniş sultana buradan çok gelir gelir. Ticaretçilerin ve ziraatçıların kazançları boldur.

75

Tabur sayısının azlığına yerinin önemsizliğine rağmen Endülüs'ten gelen gemilerin çokluğu ile meşhurdur. Bu gemilerle ticaret erbabı gelir ve buraya misafir olur ve gelir getirirler. Tabakanın bulunduğu Endülüs'ün kendisine en yakın bölgenin karşısındadır. Burası aynı zamanda Frenk ülkelerinin bazı bölgelerinin hizasındadır.

Burası deniz sahiline bir merhale uzaklıktadır. Haraz İskelesi vardır. Haraz'da mercan madeni vardır. Haraz İskelesi bir koydur fakat mercan madeni bulunduğundan çok kıymetli bir köydür. Bir de mercan ticareti için buraya gelen ticaret erbabı sebebiyle kıymetli bir köydür. Güzellikte buranın denizine benzer hiçbir deniz bilmiyoRûm İskele denilen bu mekândan ve Septe şehriden başka yerde mercan bulunmaz. Septe şehri Endülüs'teki Cebel-i Tarık hizasındadır. Burası şimdi Yeşil ada diye bilinir. Burada Haraz'da çıkana göre daha az mercan bulunur. Mağrib sultanının burada yedi emiri vardır. Vergi toplarlar. Nazırın biri namaz kıldırır. Biri bu madenden çıkan lazım olanı alır. Tü.c.arlar için simsarların elinde çok ticaret malları vardır. Bu simsarlar mercan satım işine vakıftırlar. Buradan mercan çıkarmak için 50 işletme çalışır. Her işletmede 20 adam çalışır. Bu sayı bazen çoğalır. Bazen eksilir. Mercan ağaç gibi suda yetişen bir bitkidir. Sonra iki büyük dağ arasında aynı suda taşlaşır.

Burada çalışanlar çok yiyor ve içiyorlar. Burada çok kazançları vardır. Bal şerbeti yapıyorlar onu günlük içiyorlar. Çok sarhoş oluyorlar. Darının suyunun yapmadığı kadar baş ağrısı yapıyor. Buranın ziraatı azdır. Lazım olan ziraat mahsullerini çevredeki bölgelerden temin ederler. Yiyecekleri meyveleri de çevreden gelir. Başka yerde görülmedik kadar balık avcılığı vardır. Balıkları yağlıdır. Özellikle endüstriyel ürünlerin yetiştiği zaman avlanması ve yenilmesi yasaktır.

Bûne şehri küçük bir şehirdir. Ne çok büyük ne de çok küçüktür. Elbisede yamada Laribüs gibidir. Bûne deniz kenarındadır. Güzel çarşıları, aranan ticaretleri orta halli karlar vardır. Orada verimlilik ucuzluk vardır. Meyveleri, bostanları bahçeleri yakındır.

76

Meyvelerin ekserisi çevresinden gelir. Buğday ve arpası çoktur. Çok demir madeni vardır. Buradan işlemek üzere başka ülkelere taşınır. (burada keten ekilir) burayı kendisi için idare eden bir vali vardır. Berberilerden askerleri vardır. Ribat gibi sağlamdırlar. Zail olamazlar. Ticaret malları koyun, yün ve diğer hayvanlardır. Burada bol hayır ve bereket çevre memleketlerden daha fazladır.

En çok zekâtı verilen hayvanları sığırdır. Geniş bir bölgededir. Çok ürün veren bir Havze'dir. Atları soy için üretilir. Burayla Cezayir-i Benû Mazgannay arası gemi durma yerleri vardır. Ordan Ciciel'e gider oradan Bicâye'ye gider. Oradan Dec.c.ac'a gider burası yüksek surları olan bir şehirdir. Deniz kenarındadır. Güvenli bir gemi durma yeri yoktur. Meyvelerde çok yiyeceklerde *** buğday arpa ve sütlerde çok ucuzluk vardı. Etrafindakilerden daha çok hayvancılık vardır. Orada ağaçlar, meyveler ve bilhassa incirleri büyüktür. Oradan gelişmiş ülkelere nakledilir.

Cezâtir-i Benî Merğannay (Cezâyir şehri), etrafında surları olan bir şehirdir. Denizin kıyınındadır. Pazarları çoktur. Deniz kenarında suları güzel çeşmeler vardır. Buradan su içerler. Büyük dağları ve kırsalları vardır. Bu dağlarda çok berberiler vardır. Mallarının çoğu koyun ve sığırlardır. Dağlarda yayarlar. Balları başka yerlere satılır. Yağları ve incirleri Kayravan'a getirilir. Denizin içinde bir ok mesâfesinde bir adaları vardır. Karşılındadır. Bir düşman saldırdığında bu adaya sığınır. Sakındıklarından ve korunduklarından bu ada onları korur ve emniyetlidir. Tâmedfus, harap olmuş bir şehirdir.

77

Bir vatan hasreti çeken geri kalanları orada oturur yerler. Şerşel çok eski bir memleketdir. Harap olmuştur. Onda bir gemi yatağı vardır. Burada eski eserler taştan yapılmış putlar büyük binalar vardır. Buradan Bereşk'e gidilir. Bereşk etrafında surlar olan bir şehirdi yıkıldı. Akarsuları vardır.

Tatlı su kuyuları vardır. Bol, güzel meyveler ve ayvalar vardır. Küçük kabağa benzerler. Çok güzeldir. Üzüm çeşitleri vardır. Ehlinin ekserisi Berberi'dir. Bir step bozkırları vardır. Balı ağlardan toplarlar. Çünkü bu bölgede çok bal arısı vardır. Gelirinin çoğu hayvancılıktır. Ziraat olarak buğday, arpa ihtiyaçlarından fazla olarak vardır.

Tenes etrafında surlar olan bir şehirdir. Birçok kapısı vardır. Bir kısmı surların çevrelediği dağ üstündedir. Şehrin bir kısmı düz ovadır. Denize iki mil uzaktadır. Suları çok olan bir vadidedir. İçtikleri sularda bundandır. Küçüğün

üstünde bir şehirdir. O çevrede deniz kıyısında ona yakın olan ve ondan büyük olan bir şehir yoktur. Güzel meyveleri vardır. Verimliliği bütün yönlerden geniş bir şekilde refah seviyesindedir. Endülüslerin gemi ile geçtiği en büyük şehirdir. Buraya ticaret için geliyorlar. Buradan başka şehirlere de gidiyorlar. Sultana buradan giden çeşitli mallar vardır. Haracı, sadakaları öşürleri çoktur. Giriş çıkış yapan ticaret erbabının vergisini almak için gümrük merkezleri vardır. Berberilerin çok olduğu kırsal kesimleri vardır. Malları çok olan kabileler vardır. Meyveleri ve boyunlu ayvaları var ki güzelliğinden, tadından ve kokusundan dolayı ben sürekli anlatıyorum.

Buradan Vahran'a gidilir. Bu Vahran bölgesinde meşhur bir şehir yoktur. Ata İskelesi gibi. Orada oturan kimse de yoktur. Kasr el- Fülûs vardır. Yeni bir şehir olsa da büyük değildir. Surları vardır. Gerçekten latif bir şehirdir. Surları tabyaları topraktandır. Suları buradaki akarsulardandır. Arpa, buğday ve hayvancılıktan gelen gelirleri çoktur. Vahran şehri selametli (23B) korunaklı bir yerdir. Bütün rüzgârlardan korunmalıdır.

78

Mese onun için bütün berberi bölgelerde Musa Limanı'ndan başka dağların çevirdiği bir olduğunu. Buranın güvenli girişi vardır. Etrafında surlar vardır. Suyu dışarıdan gelen bir akarsudur. Bu su bir vadiden gelir. Bu vadiye bostanlar, bağlar, bahçeler çoktur.

Bu bahçelerde her türlü meyve vardır. Hazirasında bir dehkanlık vardır. (Ve maharet vardır. Garipleri himaye vardır. Burası Endülüs'ün limanıdır. Oraya silah gelir ve geri dönüşte çeşitli mallar yüklenir.)Badiyelerinde ekseriyetle Berberiler oturur. Onlar Mağrib sahibi zamanımızda Yusuf b. Zîrî b. Menad el-Sanhâci'ye bağlıdırlar.

Vahran'dan Veselen'e geçilir verimli bir şehirdir büyük ve sağlam surları vardır suyu içindedir. Çok bostanları vardır. Eskiden beri buranın Humayd b. Yezel'e bağlı olduğunu biliyoRûm. Şehrin bir iskelesi vardır. Verimlidir. Ahalisi çoktur. Mallarının çoğunu hayvancılık teşkil eder. Hayvancılık çok ve boldur. Buradan Arackül'e geçilir. Burada hoş bir şehirdir. İskelesi ve verimli badiyeleri stepleri vardır. Hayvancılık ve vesaire malları çoktur. Gemi demirleme yerleri bu adadadır. Bu adada sular ve koylar vardır. Gemiler için ve ehli için hayvanlarını sulamak için oraya muhtaç olanlar vardır. İnsanlarla mamur bir adadır. Arackül Tafra diye bilinen bir vadidedir. Deniz ile arasında iki mil vardır. Melile şehri yüksek sağlam surları

olan geniş bir şehirdir. Surlarının etrafının çoğu sularla çevridir. Bu bir kuyu suyudur. Bu kuyunun içinde büyük bir su kaynağı vardır çok eski bir kuyudur. Ebu'l Hasan Cevher bu kuyuyu şehrin içine almıştır. Bu işin Mağribli adamların ehliyle yapmıştır. Berberiler'den Benû Batûye buraya galip geldi buradaki bahçelerden gelen meyve ihtiyaçlarını karşılıyor. Çok ziraat, hububat ve daha çok gelir getiren şeyler vardır çoğu zail oldu. Zamanımızda unutulmuş eserleri ziyaret edilir eskiden şimdikinden daha büyüktü. Eserleri meydandadır. Gemilerinin demirlediği gemi koyuları vardır. Bu koy Mezimme diye bilinen adanın yanındadır.

Oradan Septe şehrine geçilir. Septe deniz kenarında şirin bir şehirdir. Burada ehlini idare edecek bağlar, bahçeler, bostanlar vardır. Su, bahçelerden çıkarılır.

79

Bu kuyuların suları çoktur. Şehrin dışında suları tatlı çok kuyu vardır. Şehrin yakınında bir demirleme yeri vardır. Daha önce burada mercan madeninin bulunduğunu yazmıştım. Mercan madeni işletiliyor ve ondan hoş takılar yapılır. Günümüzde bu maden Beni Umeyye'ye aittir. Mağrib tarafında başka yerleri yoktur. Dışında berberiler vardır. Bunların lazım olan şeyleri zekâtı haraç onların valisi toplar. Musa İskelesi'nde bulunanlar da onların içinde sayılır. (sanki ben burada Mevlana (as) dönüyoRûm.) Oradan Tanca'ya geçilir. Tanca çok eski bir şehirdir. Eserleri ortadadır. Binaları taşandır. Deniz kenarındadır. Buca'nın ehli İslâmın ilk yıllarında buraya yerleşmiştir. Sonra onlara bir mil uzakta cebel nehri kenarında bir şehir kurdular. Bu şehri yeniden kurmayı gerekli gören buranın üzerindeki Ali İdris korkusudur. Zamanında Septe'yi havzalarına aldıkları zaman ehlinin mal varlığının çoğu ziraattan gelen buğday, arpa ve tahıllardır. Suları çok uzaktan bir kanalla celbedilir. Bu suyun aslı ve nereden geldiği bilinmez. Sadece ciheti yönü zannedilir verimlidir. Fiyatları uygundur. Etrafında sur yoktur.

Zelül, Azili'nin doğusunda hoş bir şehirdir. Yolun pazarları vardır. Üzerinde Fatimiler'den Hasan b. Kennun el-Fatîmi'nin sığınakları yerleştiği yer vardır. Bu yeri yeniden yapan kendisidir. İçecekleri Tanca ehlinin içtiğiyle aynıdır. Bu suyun başlangıcı bilinmez meçhuldür. Azili üzerinde deniz kenarındaki kayalıklar üzerine yapılmış surları vardı. Okyanus denizi dışında Mağrib tarafındadır. (242) Hoş bir şehirdir. Surları taşandır. Surlarının bir kısmı okyanus denizinin kenarındadır.

Ekinlerden arpa ve buğdaydaki payları çoktur. Suları tatlı ve lezzetlidir. Şehrin içindeki kuyulardan çıkar. Şehirde pazar yerleri var, burada alacağını alan kişi

okyanus denizinin kenarından güneye doğru giderse Safdad vadisiyle karşılaşır. Bu büyük suları çok büyük bir vadidir. Bu vadideki suları gemiler taşır. Bu su tatlıdır. Tüşümmüs ehli de bu sudan içer. Bu Tüşümmüs şehri çok eski cahiliye döneminden kalan eski bir şehirdir. Etrafındaki surlar önceden kalan surlardır.

80

Safdad diye bilinen bu Tüşümmüs vadisiyle deniz arasında bir mil kadar mesâfe vardır. Bu Safdad vadisi iki şube şeklinde uzanır. Birisi Basra dağındaki Denhaca tarafına düşer

Diğeri ise Kutame memleketi tarafına düşer. Her ikisinde de gemileri taşıyacak kadar su vardır. Basra ehli ticari mallarını bu vadideki gemilerle taşır. Sonra orada gemiler okyanusa çıkarlar. Oradan da batıdaki denize dönerler. Oradan istediği bölgeye giderler. Tüşümmüs şehri ile Basra şehri arasında bir merhaleden daha az bir mesâfe vardır.

Sonra soldan okyanus denizine döner. Bu deniz kenarında Cermane ve Tavart ve Hacar şehirleri vardır. Onun altında karada şarka doğru Aklam şehri sonra da Kürd şehri vardır. Basra çok gelinen gidilen bir şehirdir. Surları var fakat sağlam değildir. Suları dışından gelir. Bu suların geldiği yerde doğuda bazı bahçeler vardır. Ifrikiye'ye taşınan pamuk gibi endüstriyel ürünleri vardır. Buğday, arpa ve pamuklu şeyler de başlıca ürünlerdir. Bunda payları çoktur. Verimli bir yerdir. Hayır, ve bereketi çoktur. Çarşıları ve binaları güzeldir. Havası güzel toprağı sağlıklıdır. Orada bir kavim vardır. Saygın bir kavimdir. Barışa ve ilme meyilleri vardır. Kadınlarını ve erkeklerinin hepsini içine alan güzel bir ahlâkları vardır. Genellikle onların boyları ve uzunlukları güzeldir. Yaratılışları mutedildir. Yüzleri güzeldir. Onların hepsinin ahlâkı orta, barış ve iyilik yapmaktır. Basra ve Aklam diye bilinen şehrin arası bir merhaleden azdır. Bu şehri Yahya b. İdris sonradan yapmıştır. Suları vardır. Onları Musa b. Ebi'l-Aftiye'den koRûmuştur. Suları çoktur. Ormanların ve yüksek dağların ortasındadır. Bu şehre tek bir yerden giriş vardır. Bu şehirde Ali İdris için minber ve Cuma mescidi vardır. Musa burayı muhasara ettiği zaman bu camiye sığındılar. Musa onları Beni Umme'ye bağlılık bildirdikleri için buraya saldırmıştır. Biran önce Beni Ümeyye burayı almıştır. Onlara geri dönmüştür. Toprağı verimlidir. Güvenlidir, koRûma altındadır. Emeviler burayı ancak uzun müddet muhasara verilerek ve aç bırakarak almıştır.

Kürd de latif, hoş bir şehirdir. Engelli yüksek bir dağın üstündedir. Surları yoktur.

81

Suları çok, bahçeleri geniştir. Çok büyük ziraat arazileri vardır. Buğday, arpa ve pamuktan gelirleri çoktur. Ehli ticaretle uğraşır. Çoğunluğu Berberiler'den⁹⁸ oluşur. Bunların hepsi ve bu zikredilen bölgenin bütün ehli ve tanca bölgesi Ali İdris'e aittir. Vergileri onlara ulaşır. Oranın ve oraya bağlı olan şehirlerin ve civarda ellerinde olan bütün bölgelerin vergileri Ali İdris'e gelir. Masine şehri Basra şehrinin kıblesindedir. Etrafında surları vardır. Tatlı suyu olan bir vadi üzerindedir. Bu vadideki sular Sebüh Vadisi'ne akardı. Bu da Fas vadisidir. Masine etrafını koruyan surları olan bir şehirdir. Çok gelirleri vardır. Ucuzluk vardır. Toprağı verimlidir. Berberiler'in yaşadığı steplerin bozkırları vardır. Gelirlerinin çoğunluğu buğday, pamuk ve arpadır. Suları çoktur. Sulama vardır.

Bu sulamanın bereketi onlara geri döner. Hacı Ali İdris'e ait yüce bir dağ başında büyük bir şehirdir. Aşılması zor sağlam bir kaledir. Mülkleri buradadır. Onların yanında kıymetli ve hatırı en yüksek olan şehir budur. (24B) Suları şehrin içindedir. Şehrin içinde bağ bahçeleri vardır. Bu şehre tek bir cihetten başka bir yol çıkmaz. Bu yola ancak yaya olarak tek tek girilebilir. Verimlidir. Müreffeh bir şehirdir. Hayır, bereket çoktur.

Aryağ Gölü aslı okyanus denizindedir. Küçük bir göldür. Bu gölde Endülüs' ait gemiler demirler. Bu gemiler bölgenin gelirlerini taşırlar. Basra ehli de bu gemilere binerler. Kendi bölgelerin ve Boyese bölgelerinin yüklerini yüklerler. Buradan güney yönüne bir merhale uzakta Sebuh vadisinin döküldüğü yer vardır. O Fas Vadisi'dir. Onun arkasından bu Bergavata bölgesine bir posta miktarı uzakta Sele vadisi vardır. Bu vadide Müslümanların meskûn olduğu yerler sona erer.

Sele Müslüman muhafızların kaldığı bir ribattır. Burada eski Besle diye bilinen el- Ezelliye şehri vardır. Şimdi harap olmuştur. Burada insanlar oturuyorlar. Etraftaki ribatlarla kendilerini koruyorlar. İhtimal bu mekânda Muratıblar'dan 100000 insan toplandı. Bir vakit artıyorlar bir vakit azalıyorlardı.

82

Bergavate üzerindeki ribatta kalan insanlar Berberiler'den bir kabiledir. Okyanus denizi kenarındadır. İslâm diyarının mamurluğunu anlattığım yöndedir. Savaşıyorlar esir alıyorlar. Bunun sebebi Salih b. Abdullah diye bilinen bir adam

⁹⁸ Berberiler, tarihin eski devirlerinden itibaren Berka'dan Atlantik sahillerine ve güneyde Nijer şehri kıvrımına kadar uzanan Kuzey Afrika'da yaşayan bir kavim. Bk. Hakkı Dursun Yıldız. (1992). "Berberiler", *DİA*, V, s. 478-483.

Irak'a girdi. Yıldızlarla ilgili biraz ilim okudu. Bu ilimde seviyesi düzeldi. Yıldızları kavradı. Takvimleri yapmaya başladı. Verdiği çoğu hükümde isabet etti. Güzel yazı yazıyordu. İlmın bazı taraflarını anladı. Döndü ve kavminin arasına katıldı. Aslı Berberiler'dendi. Mağrib'de doğmuştu. Beberiler'in diline vakıftı. Onların bütün lehçelerini biliyordu. Onları kendine iman etmeye davet etti. Onlara kendi dili ile bir nebi ve resul olduğunu söyledi. (biz gönderdiğimiz her bir peygamberi ancak kavminin diliyle gönderdik) ayetini delil getiriyordu. Hz. Muhammed (sav) hala nebidir. Dili Arapçadır. Kavmi Araplara gönderilmiştir. Kur'an'dan ve ahkâmdan getirdikleri konusunda sadıktır. Allah azze ve celle (Salih müminler ve melekler bundan sonra zahir olacaklar ayetindeki salihin kendisi olduğunu anlatıyordu. Güneşin tutulacağını vaat etti. Öyle olduğunu gördüler. Çünkü bu ilmi biliyordu. Onları bazı şeylerle korkuttu. Bunu da idrak ettiler. Hikâyesinin doğru olduğuna kanaat getirdiler. Akılları bozuldu. Bildiklerini değiştirdi. Kendine itaat etmelerinin farz olduğunu bildirdi. Uydurduğu sünnetlerde farz kıldığı hallerde seçtiği konularda kendisine itaat edilmesinin şart olduğunu bildirdi. Onlara Şaban ayında oruç tutmanın farz olduğunu bildirdi. Ramazan ayında oruç tutulmayacak dedi. Onların diliyle bazı metinler yazdı. Kendisini sevmeleri gerektiğini bu metinlere yerleştirdi. Bu yazdıklarını Kur'an'ın okunduğu bir tertil ile okudu. Onlarda bu metinleri okuyorlardı, tazim ediyorlardı. O metinlerle namaz kılıyorlardı. Sonra bu adam öldü. Onun vasiyet ettiği biri ona halife oldu. Künyesi⁹⁹ Ebu'l- Ufeyr Salih idi. O da bu dine bazı şeyler ekledi. Bu dinde bazı şeyleri arttırabilir azaltabilirim dedi Salih'in getirdiği hükümlerin hall ve adedi benim elimdedir dedi. Onları dünyayı terk etmeye zühde çağırırdı. Her şeyi azaltın zühde sarılın dedi. Kendisi ve has adamları inzivaya çekildiler. Zamanın beşte birini, yedide birini, dokuzda birini gıdasızlığa sabrettiğini gördüler. Bütün bu duRûmlarda kendisine vahiy geldiğini, kendisine meleklerin geldiğini, onlara emredeceği ve yasaklayacağı şeyleri getirdiklerini söyledi.

83

Salih, güzel şeyleri onlara helal lezzetlileri mubah kılıyordu. Sakıncalı şeylerde onlara vesvese veriyordu. Onların içinde gayet ihtiramla Kur'an okuyan sureleri ezberleyen vardı. Ayetleri kendi kitaplarının kurallarına uygun tevîl ediyorlardı. Basra ve Fas şehirlerinin ehli onlarla bazen savaşıyorlar bazen de barışıyorlardı. Onlarla ticaret yapıyorlardı. Onlara ticaret malları götürüyorlardı.

⁹⁹ Künye, Arap toplumlarında kişiler için kullanılan ve genelde ebû kelimesiyle yapılan tanıtıcı ibare. Bk. Nebi Bozkurt. (2002). "Künye", DİA, XXVI, s. 558-559.

(25z) Valileri uygun görmeleri duRûmunda muamele böyle devam ediyordu. Berguvata şehrinde emin bir yer vardı. Bol bol yemek dağıtılıyordu. Haram olan kebairden sakınılıyor. Günahlardan uzak duruluyor. Ağmat ve Sûs şehirlerinin halkları da ticaret için bunlara gelip gidiyorlardı. Sicilmâse şehrinde de bir kavim bunlarla ticaret yapıyordu. Memleketleri müstakildi. Kendi kendini idare ediyordu. Başkalarına muhtaç değillerdi. Harika güzellikleri vardı. Güç ve kuvvet vardı. Belalara ve sıkıntılara karşı sabırlı idiler. Ben Sicilmâse şehrinde Şakirullah diye bilinen Muhammed b. Feth'le görüşüm ve dost oldum. 340 h. senesinde bu kavimle harbe davet ediyordu. Zannederim bu adamla savaşa katılanların azlığı sebebiyle helak oldu. Onları mağlup edemedi. Savaşa davet ettiği Berberiler savaşa iştirak etmiyorlardı. Bu Şakirullah diye bilinen Muhammed b. Feth'in kendilerine hile yapmalarından korkuyorlardı.

Bu yazdıklarım Mağrib denizi kenarında bulunan meşhur şehirlerin, limanların, köylerin hallerini duRûmlarını zikreder. Berka sınırında başlar. Okyanus denizine ulaşır. Oraya kadar bizzat gittim gözlerimle gördüklerim veya orada yetişenlerden aldım. Berka ve etrafındaki bölgelerin sınırından Mağrib Denizi'nin karşısında olan Ifrikiye bölgelerine on merhale fazla değildir. Burada bulunan ve bilinen bütün yerleri ve şehirleri zikrettim. Ekseriyetle Mısır toprağından itibaren karadaki Ifrikiye çöllere kadar olan bölgeleri ve zenci ülkeleri arasında bulunan çöllere kadar olan bölgeleri yazdım. Mağrib toprağı ve bu topraklarda sakin olan Berberi kavimlerini yazdım. Mağrib topraklarının tam kalbinde, ortasında sular vardır. Onlardan bir millet bu suların yanında yaşıyor. Ama Ifrikiye topraklarının hizasında Tanca bölgelerinin sonuna kadar bir merhaleden on merhaleye kadar vardır. Bazen fazla bazen eksik olur. Meskûn memleketler, birbirine yakın olan şehirler, ziraatlar, hayvancılık, sular, valiler, sultanlar, krallar, hâkimler, fakihler yazdım. Bütün bunları Mağrib havzasında elinde veya ona bağlı halifelerin elinde olan yerleri yazdım.

84

Bunun dışındaki Sicilmâse'nin, Odegust'un, Lamata çevresinden güneye doğru Fezzan'a kadar olan bölgelerde bazı sular vardır. Bu suların etrafında bazı berberi kabileler yaşar. İhmalcidirler. Yemek bilmezler. Buğday, arpa ve hububattan hiç bir şey görmemişlerdir. Ekseriyetle meşakkat içindedirler. Çuval gibi şeyleri giyerler. Hayatlarını süt ve et ile sürdürürler. Bunların mesâfelerini ve uzaklıklarını zikrettikten sonra anlatacağım inşaallah.

Ifrikiye'den Tâhert ve Fas'a kadar ki yolların zikri: Kayravan'dan Cüheniyyin'e kadar bir merhaledir. Cüheniyyin'den Sebibe'ye kadar ki mesâfe bir merhaledir. Suları ve bahçeleri çoktur. Etrafında taştan yapılan sağlam surlar vardır. İçinde çarşılar hanlar bulunan yerler vardır. İçtikleri su, akan bir sudandır. Bu su büyük bir nehirdir. Bostanlarını, bahçelerini sularlar. Meyveleri çoktur. Fiyatları ucuzdur. Gelirlerinin çoğunu kimyon, bağcılık ve bakliyatlar teşkil eder.

Onların yanında keten ekilir. Hayvancılıkları çoktur. Oradan Mec.c.âne köyüne kadar bir merhaledir. Bu Mec.c.âne Hevvâre'ye bağlıdır. Güzel çarşıları vardır. Buradan Mec.c.âne'ye bir merhaledir. Mec.c.âne'nin surları ve tabyaları vardır. Zaferan ziraatı çok bir yerdir. Gümüş ve demir madeni bulunur. Değirmenler için lazım olan taşlar Mağrib'e buradan gider. Suları çok bir vadileri vardır. Bu sularla ziraatçılık yaparlar. Uygun pazarlar vardır. Mec.c.âne'den (25b) Tîces'e kadar ki mesâfe beş merhaledir. Melak nehrine ulaşılmadan Buğay yolu ayrılır. Oradan Meskiyâne'ye bir merhaledir. Meskiyâne etrafında surlar bulunan eski bir şehirdir. Suları ve ziraatları çoktur. Bir pazarları vardır. Suları akarsudur. İçinde balıklar vardır. Balıklar çok ve ucuzdur. Çarşısı halı gibi uzatılmıştır. Mermacenne'den daha büyüktür. İkisini bir vali yönetir. Oradan Bagay'a kadarki mesâfe bir merhaledir. Bagay büyük bir şehirdir. Ezelden beri etrafında taştan surlar vardır. Etrafında surları içinde çarşıları olur. Bir semtleri vardır. Çarşıları eskiydi nakledildi. Akarsuları vardır. Kible tarafından bir vadiden gelir. İçtikleri su bu akarsudan aynı zamanda suyu tatlı olan kuyulardandır. Çok bostanları vardır. Berberi bir kavimdir. Kırsallarda yaşarlar. Gelirlerinin çoğunluğu buğday ve arpadandır. Valileri ve yardımcıları namazları kıldırırlar. Mallarının vergisini bizzat vali alır. Başkasının elinden değildir. Evras dağı birkaç mil uzaktadır. Bu dağda bol su meraları bulunur.

85

Daima mamurdur. Ehli kötü bir millettir. Uzunluğu on iki gündür. Sakinleri çevredeki Berberi komşularına zorbalık yaparlar. Sonra helak oldular. Allah Teâlâ bünyelerini temelden yıktı. Bagay şehri için bir yol vardır. Belezme, oradan Nikaves'e, oradan Tubna'ya gider. Bu yol Mec.c.âne yoluna ulaşır. Oradan bu yol Ticis'e gider. Ordan Bûne'ye geçer. İsteyenler Ticis'den Kostantiniye'ye oradan Mile'ye oradan kıyıya oradan Mesile'ye ulaşır. Kum Satıf'ten Hamza Duvarı'na oradan zenci ülkeleri Aşir'e gitmeye kast ederse ve Mağrib gitmek istiyorsa yol daha yakındır.

Bagay'dan Dafune'ye kadar ki mesâfe bir merhaledir. Dafune Oras Dağı'ndan bir şehirdir. Lahanlar'dan sakinleri vardır. Burası onların ve Lahanoğulları'ndan Amenoğulları'nın memleketidir. Oradan Dar-ı Melul'a mesâfe bir merhaledir. Dar-ı Melul eski bir şehirdir. Halleri kötüleştii. Yoldan geçenlerin konakladığı bir yer oldu. Onda oradan geçen herkesi gözetleyen çok eski bir gözetleme kulesi vardı. Suları kendinde bulunan çeşmeleri idi. Oradan Tabna'ya mesâfe bir merhaledir. Tabna eski bir şehirdir. Daha önce çok büyük bir şehirmiş. Bağ, bahçeleri, ekinleri, pamukları, buğdayları, arpaları çoktur. Tabya şeklinde surları vardır. Ehli Araplar'dan ve Berkacanalardan oluşur. Gelirlerinin çoğu sulamadandır. Keten ekerler. Her türlü hububat çok ve boldur. Daha önce koyun, sığır ve diğer hayvanlardan oluşan hayvancılık çoktu. Aralarında isyan ve haset meydana geldi. Ta ki Allah onları birbirine kırdırdı. Nimetlerini helak etti. Bolluktan sonra darlığa zillete düştüler. Küçüldüler, azaldılar, her tarafa dağıldılar. Bütün dağlara ve vadilere sığındılar. Geri kalanları Salih insanlardır. Tabna'dan Makkara'ya bir merhaledir. Makkara'da yine eski bir gözetleme kulesi vardır. Makkara'dan Mesile'ye bir merhaledir. Mesile yeni bir şehirdir. Bu şehri meydana getiren Ali Ubeydullah'ın hizmetçilerinden Ali b. el-Endülüsi'dir. Etrafında tuğladan surlar vardır. Adına seher vadisi denilen bir vadileri vardır.

Bu vadiden yeryüzüne yayılan bir su vardır. Çok derin değildir. Bu suyun çevresinde bağlar bahçeler çoktur. Onların ihtiyaçlarından fazla mahsul vardır. Kayravan'a taşınan boyunlu ayvaları vardır.

86

Bu ayvanın aslı Tenes'tedir. Gelirleri pamuk, buğday ve arpadır. Hayvancılık çoktur. Burada Berberilerden Berzaloğulları ve Zindacoğulları ,(26Z) Hevware ve Mezâte kabileleri yaşar. Zekâtları ve haraçları çoktur. Oradan Cûza'ya oradan Haz'a bir merhaledir. Haz eskiden büyük bir şehirdi. Sonra tahrip oldu. Bu zamanımızda boştur. Burada bazı su çeşmeleri vardır. Ekserisi kumlarla kaplı bir memleketdir. Buradan Curtil'e geçilir. Mesâfe bir merhaledir. Büyük bir köydür. Ziraatları ve suları çoktur. Suları içinde bulunan çeşmelerdendir. Sakinleri Zenate kabilesidir. Oradan İbn Mama'ya mesâfe bir merhaledir. İbn Mama Minberi olan küçük bir şehirdir. Çevresinde tuğladan surlar vardır. Surların etrafında hendek vardı. Tatlı suyu olan bir vadi vardı. Suyu çoktur. Bu suyla ve yağmur suyuyla ziraatçılık yapılır. Oradan Ağır'e geçilir. Mesâfesi yine bir merhaledir. Ağır küçük bir köydür. İçinden geçen yol köyü iki tarafa böler. Oradan Tâhert'a yol bir

merhaledir. Tâhert iki büyük şehirden meydana gelir. Biri ezeli çok eski bir şehirdir. Diğeri sonradan yeni olarak meydana getirilmiştir. Eski Tâhert'ın etrafında surlar vardır. Yüksek olmayan bir dağın üzerindedir. Burada oturan çok insan vardır. İçinde bir cami vardır. Yeni olan Tâhert şehrinde de bir cami vardır. Her bir caminin imamı vardır. Yenisinde ticaret ve tacirler daha çoktur. Surları çoktur. Evlerin çoğuna su ulaşır. Ağaçlıklar, bağlar, bahçeler, hanlar hamamlar çoktur. Hayvancılığın çok olduğu bir yerdir. Koyun, katır, binek beygirleri çoktur. Bal, yağ ve gelir çeşitleri çoktur.

Kayravan'dan Mesile'ye bu yoldan başka bir yol daha vardır. Bu yol Kütame ve Laribüs memleketlerinden geçer. Kayravan'dan Celulâ'ya bir merhaledir. Celulâ'nın surları içinde akan suyu, su kenarında kendisini kuşatan çok bağ ve bahçeleri bostanları vardır. Bol hurmalık vardır. Oradan Ac.c.ar'a yol bir merhaledir. Ac.c.ar suları kuyularından olan bir köydür. Buğday ve arpa ziraatçılığı çoktur. Oradan Tafcene'ye yol bir merhaledir. Tafcene'ye çevresi geniş bir yerdir. Laribüs'le bitişik olan bölgesinde arpa ve buğdaydan acayip bir şekilde çok gelir vardır. Oradan Laribüs'e yol yakındır. Laribüs iklimi geniş olan bir şehirdir. Gelirinin çoğu zaferandandır.

87

Taştan yapılmış sağlam surları vardır. Şehrin içinde iki akarsu vardır. Birinin adı Rabah çeşmesi diğerrinin adı Ziyad çeşmesidir. Ziyad çeşmesi daha güzeldir. Bu suyun üzerinde içme sularını kontrol eden bir memur vardır. Suyu sağlıklıdır. Buranın toprağında demir madeni vardır. Sağlıklı güzel meyveleri olan bir yerdir. Übbe şehri Laribüs'ün batısına düşer. Aradaki mesâfe 12 mildir. Burada, Laribüs'ünkiyle boy çokluğunda ve güzelliğinde zaferan vardır. İkisinin toprağı birdir. İşleri tek bir iş gibidir. Ortasında akan bir su vardır. İçtikleri su bundandır ve çoktur. Tabyadan surları vardır. Verimlidir, meyveleri sebzeleri çoktur. Üst tarafında uzanan bir dağ vardır. Laribüs'ün Temdit'e mesâfesi iki merhaledir. Temdit suları, içinde çeşmesi ve etrafı surlarla çevrili olan bir şehirdir. Geliri buğday ve arpadır. Laribüs'le Temdit arsında Memucanne diye bilinen bir köy vardır. Temdit'ten Tifaş'a bir merhaledir. Tifaş çok eski tarihi bir şehirdir. Surları taştan ve eskidir. İçinde bir akarsu vardır. Bağ ve bostanlardan gelen mahsuller onlara yetecek kadardır.

Üst tarafında büyük ağaçlıklar vardır. Buradan Kasr el-İfrikiye'ye mesâfe bir merhaledir. Kasr el-İfrikiye surları olmayan bir şehirdir. Gelirleri arpa buğdaydır.

Altında akarsuyu olan bir vadi vardır. (26b) üst tarafta vadi suyundan istifade ederler. İçtikleri su da bu vadi suyundandır. Buradan Arku'ya yol bir merhaledir. Arku bahçeleri, akarsuları, çeşmeleri olan bir köydür. Buğday, arpa ve sağlıklı gelirleri vardır. Bütün suları tatlıdır güzeldir. Buradan Tices'e bir merhaledir. Surları, stepleri, bozkırları olan bir şehirdir. Kible tarafından denize kadar çevrelenmiştir. Güzel çarşısı, akarsuyu vardır. Bu su tabuda diye bilinen bir çeşmeden akar. Şehrin ortasında güzel bir çeşme vardır. Suyu çoktur. Tices'ten Nemezdüvan'a gidilir. Mesâfe bir merhaledir. Buranın hem yerleşik yerleri, hem de badiyeleri kırları vardır. Uzakta su çeşmeleri vardır. Suyu bu çeşmeden içerler. Buğday ve arpa memleketidir. Oradan Mehriyyin'e gidilir. Mesâfe bir merhaledir. Geniş bir köydür Berberiler'dendir. O Kütâme ve Mezâte'ye bir merhale uzaktadır. Oradan Tamesud'a bir merhaledir. Mezâte'de Kütâme için bir köy bir çarşı vardır. Bahçeleri vardır. Akarsuyu, güzel suları olan kuyuları vardır. Buradan Dekkeme'ye gidilir. Mesâfe bir merhaledir. Çarşısı olan bir köydür. Suyu kuyulardandır. Gelirleri arpa buğdaydır. Buradan Üsecit'e gidilir.

88

Mesâfe bir merhaledir. Üsecit içinde Kütame Berberileri'nin bazı dükkânları vardır. Çok suları vardır. Bu suyla ziraatçılık yaparlar. Buradan Mesile'ye bir merhaledir. Mesile'den Aşire'ye iki merhale vardır. Gezenler ikisinin arasında tuzlu bir vadide konaklarlar. Bu vadide tuzlu bir su akar. Buradan Aşire'ye göç edilir. Daha sonra Aşir'i anlatacağım.

Mesile'den İfrikiye'ye üçüncü bir yol vardır. Mesile'den Makkara'ya oradan Tobna'ya, Tobna'dan Biskra'ya iki merhaledir. Biskra'dan Tehuda'ya bir merhaledir. Oradan Badis'e bir merhaledir. Badis'ten Temdit'e bir merhaledir. Temdit'ten Medâle'ye iki merhaledir. Medâle'den Nafta'ya bir merhaledir. Nafta'dan Kastiliye'ye bir merhaleden daha azdır. Kastiliye'den Kafsa'ya gidilir. Bu yolun zikri nşallah daha sonra gelecektir.

Fas'tan Mesile'ye giden yolun zikri: Fas'tan Subuh üzerindeki Subüh büyük bir nehirdir. Suları çoktur. Fas Vadisi'nde bu nehre dökülür. Bu nehir üzerinde bir birine bitişik köyler vardır. Nemalete'ye kadar bir merhale mesâfesindedir. Burası İnevan denilen bir vadi üzerindedir. Nemalete'nin İnevanVadisi'nden başka bir vadisi daha vardır. Bu vadi kible tarafından gelir. Bu vadinin meyveleri, üzümleri, sulaması çoktur. Keranata'dan yol Zerâte Kapısı'na gider. Burası bir vadidir. Bu vadide bazı köyler İnevan suyuna bitişiktir. Bu suyun çıkışı Kurmata Kalesi'ne

uzanır. Orası bir çarşıdır. İnevan etrafında bir kale vardır. Burada ziraatçılık ve hayvancılık geniş yer alır. Kurmata'dan Mazaravri bir merhaledir. Kurmata Taza diye bilinen dağın yanındadır. Mazaravri hoş bir şehirdir. Arpası buğdayı boldur. Oradan Mesun Vadisi üzerinden Tabrîdâ'da bir yol vardır. Bir merhaledir. Tabrîdâ Muluya Vadisi üzerinde hoş bir şehirdir.

89

Muluya Vadisi Sa' Vadisi tarafına düşer. İkiisi beraber Ebul- Aş ve Mehile arasından denize dökülür. Oradan Sa'ya mesâfe bir merhaledir. Sa' büyük bir vadi üzerinde kurulmuş büyük bir şehirdir. (27Z) Bu vadinin suyu bütün evlere ulaşır. Sahrayı yarararak onlara ulaşır. Sa'dan Ebu'l-Aş'a bir merhaledir. Burayla deniz arası 6 mildir. Burası, mamur ve meskûn idi.

Buradan Terfanae'ye mesâfe bir merhaledir. Terfâne surları olan bir şehirdir. Pazarı ve nehirleri vardır. Çok ve bol meyveleri vardır. Büyük bağları vardır. Buradan Aleviyyun'a bir merhaledir. Aleviyyun kıbleden gelen bir nehir üzerindedir. Bu nehir üzerinde çok meyve bahçeleri vardır. Buradan Tenmasan'a yol bir merhaledir. Tenmasan eski ve hoş bir şehirdir. Kenarında dinlenme yerler olan akarsuları vardır. Meyveler vardır. Etrafında sağlam koruyucu surları vardır. Ziraatları sulamadır. Gelirleri ve ziraatları çoktur. Buradan yine Aleviyyun diye bilinen köye mesâfe bir merhaledir. Burası bir nehir üzerinde insanlarla meskûn büyük bir köydür. Bahçeleri ve çeşmeleri vardır. Oradan Tenmesan'a mesâfe bir merhaledir Tenmesan büyük ve kıymetli bir köydür. Bir vadi üzerinde bağ, bahçe ve meyveleri ve dinlenme yerleri vardır. Oradan Uyun-u Si'ye mesâfe bir merhaledir. Büyük bir köydür. Çeşmeleri ve akarsuları vardır. Oradan Safasîf Vadisi'ne gidilir. Mesâfe bir merhaledir. Bu vadi Efkan'dan Efkan'a iner. Efkan istinad bahçeleri, han, hamam ve sarayları olan bir şehirdir. Ya'la b. Yahmud'a aitti. Topraktan son derece yüksek ve geniş surları vardı. Vadi şehri, ikiye böler. Oradan Tâhert'e doğru genişlikte üç merhaledir. Efkan bu vadi üzerinde geniş arazileri bahçeleri ve ziraatları vardır. Oradan Muasker'e gidilir. Mesâfe bir merhaledir. Nehirleri, bahçeleri, meyveleri olan büyük bir köydür. Muasker'de Tucun Dağı'na oradan da Ayn el-Safasîf'a gidilir. Mesâfe bir merhaledir. Safasîf nehirleri çeşmeleri ağaçları olan büyük bir köydür. Oradan Saky-ı Yelel'e bir merhaledir. Yelel meyveleri ve nehirleri olan bir şehirdir.

90

Yeşil'den Şelif'e bir merhaledir. Şelif surları ve kalesi olan bir şehirdir. Oradan Gazze'ye bir merhaledir. Saliha bir şehirdir. İçinde çarşı hamam vardır. Suk-1 İbrahim şehrine yakındır. O da küçük bir şehirdir. Şelif Nehrin kıyısındadır. Çarşısı hamamı vardır. Suku İbrahim'den Tacine'ye bir merhaledir.

Çarşısı olan küçük bir şehirdir. Meyveleri çok ve büyük incirleri vardır. Başka yerlere işlenmiş olarak gönderilir. Oradan Tenes'e bir merhaledir. Tenes'den Benü Vârifen'e bir merhaledir. Yüksek dağların arasında hoş bir şehirdir. Benü Vârifen eski bir köydür. Bağları ve kuğuları çoktur. Şelif Nehri üzerindedir. Oradan Hadrâ'ya bir merhaledir. Hadrâ nehir üzerinde bir şehirdir. Meyveleri ve merası vardır. Burada bağumlu firazi ayvası yetişir. Verimli bir bölgesi vardır. Çarşısı, camisi ve hamamı vardır. Oradan Milyane'ye bir merhaledir. Milyane eski bir şehirdir. Nehir üzerinde yazlığı vardır. Sulama çoktur. Şelif nehrinde Milyane'nin bir su payı vardır. Oradan Suk-1 Karan'a bir merhaledir. Eski bir kaledir. Çiftlikleri kuğuları vardır. Şelif nehri üzerindedir. Suk-1 Karan'dan Riğa'ya bir merhaledir. Riğa bir köydür. Uygun bir çarşısı vardır. Bahçeleri, meyveleri, nehirleri ve ziraatları vardır. Oradan Rıtlı Mazağa'ya bir merhaledir. Rıtlı hoş ve güzel bir köydür. Tatlı bir suyu vardır. Oradan Aşir'e bir merhaledir. Aşir kalesi olan bir şehirdir. Orada Zîrî b. Mened oturuyor. Sağlam surları, çarşıları, akan çeşmeleri, bahçeleri ve çiftlikleri vardır. Kıymetli bir iklimi vardır. Aşir'den Tâmezki'de'ye bir merhaledir. Bir suyu vardır. Tatlı su nehirleri vardır. Oradan tuzlu vadiye bir merhaledir. Oradan Mesile'ye bir merhaledir. (Bu yolu ters taraftan başladım çünkü bu yolda Mağrib'ten İfrikiye'ye doğru yol aldım.)

Fas çok büyük bir şehirdir. Bir nehir Fas'ı ikiye böler. Şehir iki tanedir. Her birinde bir emir valilik yapar. (27B) İki taraf ehli arasında fitne fesad vardır. Sürekli kavga, kan, katl vardır. Verimlidir. Taşlarla döşenmiştir. İdris b. İdris her yaz günü şehri yenilemektedir. Nehrinden sokaklarına su bırakılır. Sokaklar bu sularla yıkanır. Döşeme taşlarını serinletir. Onda bulunan bütün meyveler,

91

gelirler, yiyecekler, içecekler, ticaretler, binalar, hanlar, hamamlar kendi mevkisine düşen yolun uzak her yerinkinden daha fazladır. Çokluğuyla sınıryla, yeriyle zahirdir. Mekânının bolluğundan ve binalarından faydalanılır.

Oradan Sicilmâse'ye 13 merhaledir. Sicilmâse yeri güzel, ehli şerefli işi övülür. Yazın Nil gibi artan bir nehrin kenarındadır. Güneş ikizler, yengeç ve arslan

burçlarındayken Nil suyu gibi kabaran Yezid nehri üzerinde, çiftlikte Mısır ziraatındaki gibi suyuyla ziraat yapılır. Belki bir sene tohum ekiyorlar. Ekinden geleni hasat ediyorlar. Sular senelerce Nil'den alarak işlenir ne zaman bu toprak bir senenin akabinde bolluk getirirse 7 seneye kadar biçerler. Buğday ve arpaya benzemeyen başakla biçerler. Kırılması sert yenilmesi lezzetlidir. Şekli arpa ile buğday arası bir şekildir. Sicilmâse hurmalıkları, güzel bostanları bahçeleri vardır. Yeşil ottan daha yeşil son derece tatlı taze hurmaları vardır. Buranın halkı seçkin insanlardır. Sadedirler. Görünüşte haberleşmede konuşmada Mağrib halkına benzerler. Bilgi, setr, ayıp örtmede ve siyasette, güzellikte, şahsiyetli muamelede müsamahakâr kimselerdir. Binaları Kûfe binalarına benzer, saray üzerinde yüksek ve sağlam kapılar vardır.

Fas yolunun solunda Sicilmâse'ye giderken Ağmat iklimi vardır. Bu iklim büyük bir bölgedir. Burada hayır bereketi çok Sicilmâse ve diğerleri gibi ticaretleri çoktur. Sicilmâse'den Ağmat'a sekiz merhaledir. Fas'a kadar da aynıdır. Oranın arkasından okyanus tarafında Sus el-Aksa vardır. Bütün Mağrib'in tamamından bu şehirden hayır bereketi daha çok daha bol bir şehir bu bölgede olduğu kadar başka hiçbir bölgede hayır, bereket, bolluk yoktur. Bu şehir yiyeceklerin bütün sanatlarını kendinde toplamıştır. Soğuk hem de sıcak bir memlekettir. Turunçgiller, ceviz, badem, hurma, şeker kamışı, küncü, kenevir vesaire bakliyatları bu memlekette çok ve bol yetişir. Bütün bunlar başka memlekette bir arada bulunmaz. Sus ehli iki ayrı firkadan meydana gelir. Malikileri ehl-i sünnettir. Museviler şiadandır. Bunlar Hz. Ali ashabından Musa b. Cafer'den geliyorlar. Bunların hepsini cefa vermek kabalık, geçimsizlik, tabiatlarının inceliği azdır. Malikiler de sinirli öfkelidirler. Aralarında sürekli savaş ve devamlı kan davası vardır. Her fırka bu camide namazlarını ayrı ayrı kılarlar.

92

Yani bu camide günde on defa namaz kılınır. Bir fırka namaz kıldığı zaman onlar çıkarlar. Öteki fırka gelir namaz kılar. Hem de ezan günde on defa okunur. On defa kamet getirilir. Malikilerde ahlâk zayıflığı vardır. Hayatın refah seviyesine ulaşmalarına rağmen o kadar cehalet, sertlik ve çılgınlık vardır. Sus'tan Sicilmâse'ye kadar on iki merhaledir.

Sicilmâse'den Odegust'e iki aylık mesâfe vardır. (Mağrib semtinde Sus el-Aksâ'dan inhıraflı ve hizalıdır. Sicilmâse'yle beraber bucakları uzun bir üçgen

meydana getirirler. Üçgenin kısa çizgisi Sûs ile Odegust arasındadır.) Odegust hoş bir şehirdir. Memleketler içinde Mekkey-i Mükerrreme'ye en çok benzeyen şehirdir.

Bir de Horasan'daki Cüzcan bölgedeki Cürzüvan'a benzer. Çünkü vadileri çok olan iki dağ arasındadır. Odegust'tan Cürzüvan'a mesâfe on günden fazladır. Gana'dan Kuğa'ya mesâfe bir aylıktır. Kuğa'dan Sâme'ye mesâfe bir aydan azdır. Sâme'den Kuzam'a yine bir aylık mesâfe vardır. Kuzam'dan Kuku'ya bir ayda gidilir. Kuku'yla Merende arası bir aydır. Merende'den Zevile arası 15 merhaledir. Zevile'den Ecdabya'ya bir ay, Fezzan'a on beş konaktır. Fezzan Zeğâve arası iki aylık mesâfedir. (Adı geçen Odegust semtinde Mağrib noktasında Ulili vardır. Deniz kenarındadır. Mamur olan son bölgedir. Mağrib'teki tuz madeninin bulunduğu son yerdir. Odegust'la arası bir aylık yoldur.) (28Z) Ulili'den Sicilmâse'ye İslâm diyarına dönüş bir aydan fazladır. Sicilmâse'den Lamta'ya ki burada, buraya ait zırh madeninin bulunduğu yerdir. Sicilmâse ile Lamta'nın arası 20 gündür. Ulili ile Lamta'nın alt tarafında Tamedelet ve onun güneyinde Odegust vardır.)

93

Sicilmâse'den Kayravan'a Nefzâve üzerinde Kastile'ye bölgelerine iki aylık mesâfe vardır.

Sicilmase'den Sus'a, Ağmat'a, Fas'a, Tâhert taraflarına, Tenes'e, Mesil'e, Biskra'ya, Tabne'ye ve Bağay'a Akirbal'a, Ezfun'a Büne bölgelerine Kostantiniye'ye kadarki yerlerin Berberileri Hevvare, Kütame, Mile ve Setif kabilelerindendir. Berberiler yoldan geçenleri misafir ediyorlardı. Onlardan ahlâken kötü olan bir kavim vardı. İkrâm olsun diye kendilerini misafirlere teslim ediyorlardı. Bundan da utanmıyorlardı. Mahcup olmuyorlardı. En büyükleri en güzelleri en küçükleri gibi kendilerini misafire takdim ediyorlardı. Hatta ısrar ediyorlardı bunu önlemek için Ebû Abdullah el-Dâî bunlara karşı cihad ilan etti. Onlara karşı yapılacak her şeyi yaptı. Yine de bu iğrençliği terk etmediler.)

Kütame'ye ait olan Kostantiniye'ye gelince, Mile ve Nekavüs şehirlerine benzer. Nekavüs şehri büyük bir şehirdir. Etrafında taştan surlar vardır. Tarihi eski bir şehirdir. Suları çok, bağ ve bahçeleri büyüktür. Badem, ceviz, üzüm gibi her türlü meyveleri bol ve çoktur. Belezme şehri güzel bir kaledir. Kahraman adamları vardır. Akarsuyu vardır. Bir ovanın ortasındadır. Etrafında topraktan surlar vardır. Ziraatları suları ile sulanır. Araplar için yapılmış yeni bir şehirdir. Şimdiye kadar burada Araplar'dan kalanlar vardır. Ucuzluk bolluk şehridir. Yük hayvanları, at, katır, eşek, sığır, koyun, keçi sürüleri çoktur. Güç ve şeref sahibidirler. Son derece güzel bir

şehirdir. Bu diyar İfrikıye Sicilmâse yolu üzerindeki Sumâta şehri vardır. Bu şehir Nefzâve bölgesindedir. Güzel bir şehirdir. Bişşere şehri ona yakındır.

94

Bu da surları olan bir şehirdir. Nafta şehri de bu sınırlara yakın bir şehirdir. Suları vardır. Geniş hurmalıkları vardır. Kastiliye de büyük bir şehirdir. Sağlam surları vardır. Hurmalıklar çoktur. Hurma ve şeker kamışı çoktur. İfrikıyeliler'in hurma için uğradıkları bir şehirdir. Çok güzel hoş turunçgiller vardır. Etraftaki hiçbir şehrin pazarına meyve hurma için buranın pazarına gelindiği kadar gelmezler. Buraya insanlar çok yoğun olarak gelirler. Diğer zamanlarda gıda fiyatları pahalıdır. Çünkü gıdalar başka yerlerden buraya getirilir. Arpa buğday çok az ekilir. Bu şehir bolluktan, alışverişlerden pazarlarda içecekler, giren çıkan şeylerin çokluğundan ticaret yapmaya ve kazanmaya çıkan insanlardan daha çok sarılan insanlardır. Yünden mamul olan her çeşit giyim ve kullanılabilen şeylerden buradan uzak bölgelere taşınır. Hame şehri suyu güzel olmayan bir şehirdir. Biraz hurmalıklar vardır. Hame Kafsa şehri arasında üç konaklama yeri vardır.

Kafsa müstakil bir şehirdir. Sular Kastiliye'nin sularından daha güzel akarsuları vardır. Bahçeleri, üzüm bağları, hurmalıkları vardır. Kamade iklimi yönünden Kâsıra'ya ve Mezküd, Nefâyiz, Kemunes, Sabun şehirlerine yakındır. Bu küçük şehirler halleri bir birine yakın şehirlerdir. 30 senesinden önce duRûmları gayet mükemmeldi. İbaziye mezhebinden olan Ebû Yezid Mahled b. Keydad el-İbâzi bu bu şehirleri tahrib etti.

Nefûse Dağı, yüce büyük bir dağdır: uzunluğu en az üç günlük yoldur. İki şehir ve iki minber vardır. Şehrin birinin adı Şerus'tur. Dağın ortasındadır. Akarsuları, bağları, üzümleri ve çok incirleri vardır. Ekinlerinin çoğu arpadır. Arpa yerler. Ekmek olduğu zaman buğday ekmeğinden daha lezzetlidir. Arpa ekmeklerinin lezzeti hiçbir ekmekte bulunmaz. Çünkü kendine has bir lezzeti vardır ki hiçbir ekmekte yoktur. Ancak ustasının güzel yaptığı ırmık ve havrari ekmeği dışında hiçbir ekmek, arpa ekmeği kadar lezzetli olamaz.

95

Bu dağda ikinci bir şehir vardır. Adı Câdû'dur. Nefzâve yönündedir. Minberi ve camisi vardır. Dağ bütünüyle onların hicret yurdudur. ESYANA, İbazilerin ve Vehbilerin çoğunluğu bu dağdadır. Abdullah b. İbaz ve Abdullah b. Vehb el-Rasibî'den sonra bu dağlara göç ettiler. Bu ikisi de buraya geldiler ve burada öldüler. Bu dağın halkı İslâm zamanında İslâm idaresi altına girmediler. İslâm'ın evvelinden

Hız. Ali devrinden beri buraya haricilerden başka kimse yerleşmedi. Onların burayı terk etmelerinden beri Nehravan ehlinde kurtulanlarla beraber, onlardan sonra gelenler seleflerinin yolunda gittiler. Hariciler şehirlerine yakın olan şehirler Nefzâve, Lavce, Badis, Biskra'dır. Seleflerinin görüşlerine inanıyorlardı. Onların yolundan gidiyorlardı. Sultanın bu şehirlerin ehli üzerinde hâkimiyeti vardır. Emirleri geçerlidir. Onlardan olanlar da böyledir.

Tâhert arıcılığı İfrikiye'de herkesin bildiği bir şeydir. Eski divanlarda adı geçen tek iş ve tek isimdi. Setif şehri hayır ve bereketin çok olduğu bir şehirdir. Mile'ye, Mesile'ye ve Kostantiniye'ye yakındır. Buranın Berberilerinin anlattığı gibi gelene gidene yemeklerini ve çocuklarını takdim etmeleri çirkin bir davranıştır. Ebû Abdullah el-Dâi'nin bunların kanlarının dökülmesini helal saymasının sebebi çocuklarını misafirlerine zina için takdim etmeleridir. Ben Ebû Ali b. Ebi Said'ten işittim. Onlar misafire ikramı aşırı derecede o kadar çok seviyorlar ki, babası soyu sopu belli olan çocuğa misafirin yatağına onunla zina yapmaktan muhabbet duyuyorlar ve zevk alıyorlardı. Misafir bu çocukla zina yapıyor haram işliyor. Birinin batıl şehveti onlardan şerefli muharip birine düşse o, kendi ikram eder ve bununla iftihar ederdi. Bu pislige karşı gelmek utanç ve eksiklik olarak bilinirdi.

96

Setif'te Kütame'de ve başka yerde bu pis işten görmedik. Ceyzune'de de böyle bir şey görmedik. Bunu hatırlamayı da hoş karşılamıyorlar. Bu bölgedeki Kütame şiidirler. Ebû Abdullah el- Dâi bunlardan çıktı ve Mağrib'i aldı. Tâhert eski zengin hali ve ehli onlara yakın olan bütün Berberiler zamanla fakirleştiler. Bunun sebebi de fitnelerin peş peşe gelmesidir. (kuraklığın devam etmesi, öldürmenin ve ölümün çok olması ile Kütama'nın hali bunlar gibi oldu.) Mağrib ehlinin halifesi Yusuf b.Zirî bunların başına belalar savaşılar getirdi. Bunları bu hale getirdi. Halife bunların hepsinin kanının dökülmesini helal kıldı. (ama Kastiliye Kafsa, Nafta, Hame, Sümâta ve Büşşera'nın ehli ve Nefûse Dağı ehli alım satımcıdır.) Addullah b. İbâzâ ya İbaziye mezhebinden ya da Abdullah b. Vehb'in mezhebindendirler.

Ebû Yezid Mahled b. Keydad el-İbâzi Sümâta ehlinden Muhammed b. Ubeydulah'a isyan ettiler. Mağrib divanın sahibi Halil'i öldürdüler. Mağrib ordusunun kumandanı Mesnur el-Hadim'i öldürdüler. Sürekli zulüm ve düşmanlık yaptılar. Allah bunu onun başına ibret alsınlar diye bela olarak verdi.)

Kayravan Mağrib'te en büyük şehirdir. Ticareti ve mal varlığı en çok olan şehirdir. Evleri, çarşıları en güzel olan şehirdir. Bütün Mağrib'in divanı oradadır.

Bütün gelirler, paralar orada toplanır. Mağrib sultanlarının sarayları da oradadır. Ağlebiler'in sultanlarının sarayları da dışarıda Rakkade denilen şehirdedir.

Tanınmış adam olan Ebu'l Hasan b. Ali el-Dâi'den sene 336 h.de duydum: Karmat hanedanındandır. Kendisi Mağrib ehlinin beytu'l malının sahibidir. Bütün bölgelerin vergileri haraçlar,

97

öşür, zekât sadaka, meralar, hareket halindeki ticaretler ve gözetleme merkezlerinde Bizans ve Endelüs'ten ithal edilen mallardan alınan vergiler deniz sahillerinde alınan öşürler, Kayravan'dan Mısır'a ihraç olan mallardan, Mısır'dan ithal edilen mallardan kâğıt para olsun, aynı kıymette olsun bütün bu yönlerden toplanan gelirlerin toplamı 700000 dinardan 800000 dinara kadar ulaşır. (altın dinar) Eğer sultan daha çok toplarsa bu rakamlar azalır. Bu hikâyeyi aynıysıyla olduğu gibi Ziyadetallah Ebî Nasr b. Abdullah b. El-Kadim'den 60 senesinde bizzat kendim dinledim. İfrikiye ve bütün Mağrib haracının sahibiydi. Sanki ikisi söz için görüşüyorlar ve bunun yönünde biliyorlardı. Kayravan'a giren iş adamlarından gelen gelirler kanuni rakamdan fazla olup da kendilerine ayırdıkları ellerinde kalıyordu. Bunun böyle olması çok uzak bir ihtimal değildi. Berke sigortasında açıkladığım gibi Ali Ubeydullah zamanında Mağrib'teki bütün gelirler sigortalı garantili yolla değil emanet yoluyla toplanıyordu. Bu vergilerin toplanması bir şahsa emanet ediliyordu. Berka'da garantili hesap kabul edildi. Bunun dışında mağripte garanti yoktur.

Mağrib'den doğuya teçhiz edilip gönderilen çocuk doğuran güzel kadınlar, Benî Abbas'ın çocuk doğurmaları için aldıkları gibi. Devlet büyükleri ve diğer bazı ileri gelenler bu kadınlardan alıyordu. Birçok büyük sultan doğurdular. Sellamet el-Berberiye gibi bu kadın Ebû Cafer Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas'ın anasıdır. Yine Karatis, Ebû Cafer Harun el- Vâsik el Kahir b. Mutazıd'ın anasıdır. (29Z) Maşrik doğru krallarından ümeradan zikrettiğim başka bunun güzel yüzlü Rûm çocuk köleleri amber, ipek, pahalı ve ucuz yün elbiseler. Hatta yün cübbeler gönderilir. Demir kurşun zenci diyarından ve Sicilya'dan Endelüs üzerinden celp edilen hizmetçiler doğuya gönderilir. Beygirlerden, katırlardan, develerden güzel binekleri vardır. Deve, koyun sığır ve bütün ucuz hayvanlar gönderilir. Ama fiyatları, yurtları ve şehirleri uzak olduğu halde son derece ucuzdur.

98

Yemekler, gıdalar, içecekler, etler, yağlar hepsi çok ucuzdur. En iyi meyveler, taze hurmalar, vesair gıdalar çok ucuzdur. Çöllerinde de çok deve vardır. Sahrada oturanların develeri Arap bölgelerinin develerinden daha çoktur.

Bu idare eden krallarına itaat edenlerin duRûmları, kültürleri onları ihmal edenlerden nefretleri, ülkelerinde açık fuhşiyat yoktur. Hoş görülmeven şeylerden çalgı aleti, ud, tanbur, saz diğer çalgı aletleri şarkıcı kadınlar erkekler, çift cinsiyetli kişiler iğrenç fasıklıklar çoğu yerde fazla değildir. Bazı bölgelerde ahlâki çöküntü ve cinnet vardır. Kılıcın kullanılması çok öldürme ve çılgınlıklar vardır.

Amma onlarda edebi ince, kibar, bu kötülöklere karşın ameli Salih ve güzel olanlar. Bunlar kötöleri delil getirenlere karşı güzel örneklerdir. Onlarda bu sıfatlardan başka himmetleri yüksek ve şerefli, nefisleri doğru geniş şahsiyetleriyle bilinen üstün kişilikleriyle doğuya varmak isterler. Zarafetleri, edepleri, kahramanlıkları, süvarilikleri artar. Faziletin şerefın bütün yönlerindeki güzel amelleri, kahramanlık yolları şerefleri artar. Bu hal üzere eskiden Mısır'a gelen Muhammed b. Havâşe'dir. Onda hayra götüren kabiliyet vardı. Mısır sultanı onu hizmetine aldı. Kahramanlığından, cesaret ve şecaatinden, riyasetinden dolayı onu istihdam etti. Hayırlı ve güzel olan bütün işlerde ileri gitti. Nafaka ve sadakalarında geniş son derece iyilik sahibi sofralar düzenlendiğı zaman kapıları açıldığı zaman, perdeler ve hicaplar kaldırıldığında giren kişi bütün emellerine ulaşır. Hatta fiilleriyle, güzel iyilikleri ile umudunu aşan şeylere kavuşur. Tevhib b Said iyilik yapmada İbn Havaşe ile ve diğerleri ile iyilikleri kendi şahsında toplamada kerem ve şeref elbisesi giymede yarışrdı. Benu Musab bu yazdıklarından bir zaman sonra gelen üç kişiydiler. Onları görenlere ulaştım. Hem dünya hem de ahiret işlerinde son derece mükemmel insanlardı. Zamanın ve sultanın değışmesiyle halleri karıştı. Velayetin idarenin Mısır'a intikal etmesine rağmen bunlar adetlerinden ayrılmadılar. Onlar etbana irtibat kuranları onlara mücavir olanlara hiçbir sureti muamelelerine bir hanel getirmediler. Nimetlerinin sonunda gizli olarak defnedildiler.

99

Yani hiçbir zaman riyaya gösterişe kaçmadılar. Ebu'l- Hasan el- Bilezmi, Mâderâî ailesinden bir emirdi. Kendisi emirlik yapmaya mecbur edilmişti. Bizzat kendisi vezirliğin hallerinden tevazu yoluna giderdi. Dünyayı kınar vezaret işlerinde az tören yapar gösterişten kaçır İhşid'in hizmetine girdi. Ona ihsanda bulundu. Ona ikramda aşırıya mübalağaya gidildi. Erzakını ve istihkakını arttırdı. Ebu'l -Hasan

derdi: iyilik yolu has ve umumun salahının yolu kadılık hakkına sahiptir. Övülecek şeyleri kazanması kendi hali ve muamelesidir. Onu ilgilendirir. Ondan başkasında bunu göremesin ve bulamasın.

Havanın sıhhatli olması bakımından Sicilmâse Kayravan'a yakındır. (29B) Beyda'ya komşu olması buradan Tanci ülkelerine vesair ülkelere kesilmeyen ticaret malları gönderilir. Bol bol kazançlar tolu arkadaşlıklar bütün işlerde efendilik. Amellerde ve ahlâkta güzel kemal sahibi olmak Mağrib ehlinin dikkat etmesi vergilerini çıkarmaları adetlerinde ve muamelelerinde açıkta şeffaf olarak, açıkta muamele yapmaları çoktur. Hayır, işlerinde ileri gitmeleri meşhurdur. Delikanlılık ve şahsiyette birbirlerine şefkat göstermeleri her ne kadar aralarında kültür artıkları şeyler varsa da ihtiyaç zamanı tevazu sahibi oldular. Reis olarak müsamahakâr olanı o eski şeyleri attılar. Kerim şahsiyet olmaları, nefislerinin edepli olmaları onların özellikleri oldu. Çok seferler çıkıyor. Uzun süre diyarlarından uzakta kalıyorlardı. Vatanlarından uzakta bekâr kalıyorlardı. Kırk senesinde (340) oraya girdim. Mağrib'te meşayığın çoğunu güzel bir semtte oturduklarını, ilim için mizahlaştıklarını görmedim. Halkının nefisleri geniş ve yüksek şahsiyetli, yüce ve şerefli dirler. Diğer bölgelerin insanları kolaylık göstermede hal genişliğinde onların çok gerisindeler. Asabiyette vasıfları birbirine yakındır. Halleri aynı şekildedir. Odegust şehrinde birçok tacir gördüm. Bazı adamların bir kişi üzerinde hakları yazılıydı. O Sicilmâse ehli dendir. Bu çoktu. 42000 dinar yazıyordu. Doğuda buna benzer bir olay ne gördüm ne de duydum.

Bu olayı Irakta, İran'da, Horasan'da anlattım. Şaka zannettiler inanmadılar. Oranın emiri olan el- Mutaz velayeti günlerinde Sudan ülkelerine giden kabilelerden vergileri, öşürleri¹⁰⁰ haraçları¹⁰¹ alım satımlarda deve, koyun ve sığırlardan alınan vergilerini İfrikiye bölgelerinden Fas ve Endelüs bölgelerinden Sus'tan

100

ve Ağmat'ta bütün bu bölgelerden çıkan ve giren ticaretten alınan vergiler 400000 dinardır. Buraya ve buranın idaresine hastır. Daha önce yazdım. Mağrib'in evvelinden sonuna kadar 800000 dinardır¹⁰². Bazen bunu biraz aşıyor. Bezen de bundan daha az oluyor. Sicilmâse'nin vergisi oraya ve oranın idaresine hastır.

¹⁰⁰ Öşür, toprak ürünlerinden alınan zekat. Bk. Mehmet Erkal. (2007). "Öşür", *DİA*, XXXIV, s. 97-100.

¹⁰¹ Haraç, toprak vergisi. Bk. Cengiz Kallek. (1997). "Haraç", *DİA*, XVI, s. 71-88.

¹⁰² Dinar, İslâm altın para birimi. Bk. Halil Sahillioğlu. (1994). "Dinar", *DİA*, IX, s. 352-355.

Mağrib'e sakin olan Berberilerin sayısı bilinmez. Boyları çok olduğu için sonuncusu kimdir kimse vakıf olamaz. Her boydan başka başka kabileler meydana gelmiş. Bir de bütün kırsala şehirlere ve çöllere dağılmış. Hepsi Calut'tan türeyen zürriyetlerdir. Ancak birazı hariçtir. Onlar Calut'tan değildir. Onların içinde krallar başkanlar kabilelerin ileri gelenleri vardır. Onlara itaat ederler. İsyân etmezler. Onlar kendilerine emrederler. Kendileri büyüklerine muhalefet etmezler. Onlardaki geliri çoğunluk hayvancılıktandır. Çoktur. Bir de Sanhace ve Odegust'u kırsal kesimlerinde dağılmış olanlarından gelir gelir. Ebû İshak İbrahim b. Abdullah'tan işittim. İşi bitmiş diye bilinir. O daha önce Odegust'ta yazdığım çek ve boramın sahibidir. O diyor ki: Tenberutan b. Esfişer'den işittim Sanhace kralı idi. Yirmi yıldan beri ben bunların işini hallediyordum. Her sene beni bir kavim ziyaret ediyor. Benim tanımadıklarım ve işitmediklerim beni ziyarete geliyor. Bakanlarında yoktur. 300000 evdirler. Bunlar Nevvâle ve Husa kabilelerindedir. Krallık bu şekilde bu adamın ehliinden idi ve öyle devam ediyor. Yine bana Ebu İshak b. Abdullah anlattı. Berberi kabilelerinden bir kabile var idi. Odegust tarafına büyük bir kalabalıkla Odegust tarafına Ali Tanburatan'ı yıkmak için gittiler. Hem de kalabalık ve silahta zahirede güçlü olarak gittiler. Bazı Sanhacelilerle¹⁰³ olan ve bazı olaylar meydana geldi. Bu haber kralları Tanburatan'a geldi. Olay ve maksat ona tekrar tekrar anlatıldı. (302) bir cevap vermedi. Bacısının çobanlarını çağırdı. Bacısı kabilesinin eli en bol olanıydı. En çok mal sahibiydi. Fakat kimse bilmezdi. Çobanlarına dedi siz falan ve falan suların üzerinde duracaksınız. Onlar şu gece ve şöyle sizin bölgenize gelecekler. Bu gecenin seher vakti geldiğinde burada bulunan bütün develeri saldırıya geçmeleri için hayvanları onların üzerine kışkırtın öfkeyle kavmin üzerine yürüsünler dediğimi gizleyin ki bununla hayırlı bir neticeye ulaşsınız inşallah.

101

Kavim geldi ve o mevkilere yerleştiler. Çobanlar develeri kışkırttı. Develer ordunun da bulunduğu o mekâna saldırdılar. Onların hepsini develeriyle silahlarıyla çiğneyerek üzerlerine basarak yok ettiler. Hatta Odegust'ta bulunan herkes onların hiçbirinin böyle bir çare akıllarına gelmedi. Onlarla bulunan hiçbir şeyden bir izde kalmadı. Onları bütün varlıkları ile beraber darmadağın ettiler. Bu çobanlar 100 kişiydi. Her birinin baktığı 150 deve vardı. Toplam 15000 deve vardı. Sabaha karşı

¹⁰³ Sanhâaceliler, Berberiler'in büyük kollarından biri. Bk. Mehmet Özdemir. (2009). "Sanhâce", DİA, XXXVI, s. 105-106.

çobanlar bu develeri düşmanın üzerine kışkırttılar. Allah(c.c.), onların şerlerini yok etti.

Odegust kralı Gana kralı ile görüşür gelir giderdi. Gana kralları yeryüzünde eli bol mal varlıkları en çok olan krallardandır. Elllerinde çok mal, altın ve gümüş madeni vardır. Bu madenler eski zamandan beri krallarına bol servet getiren madenlerdendir. Küğa sahibi de ona gelir gider.

Küğa sahibi Gana sahibine bollukta hüsnu hal olarak yakın değildir. İkisi beraber ihtiyaçları için Odegust kralına giderlerdi. Çünkü onların Odegust kralına ihtiyaçları vardı. Odegust'ta onlara ihraç olan tuza ihtiyaçları vardı. Bu tuz İslâm olan bölgelerden onlara giderdi. Çünkü hayatlarını o tuzla devam ettirmeye mecburlardı. Çoğu zaman bir hayvan yükü tuz, zenci ülkelerinin içlerine doğru uzak bölgelerine 200 dinardan 300 dinara (altın) kadar para ederdi.

Odegust ve Sicilmâse arasında birden fazla berberi kabilesi vardır. Göçebedirler. Hiçbir yerleşik düzen şehir görmemişlerdir. Kırıldan çölden başka bir yer de görmemişlerdir. (Şarta ve Sanata) Bunlardan Benu Mesufâ çölde oturan büyük bir kabiledir. Çok Olmayan suların başında ikamet ediyorlardı. Buğday, arpa, un diye bir şey bilmezler. Onların içinde bu gibi şeyleri hiç duymamış olanlar vardır. Gıdaları süttür. Bazı zamanlarda et yerler. Onlarda başkalarında olmayan kahramanlık vardır. Güçlüdürler. Onların içlerinde işlerini idare eden bir kralları vardır ki Sinha ve bu diyarların ehli bu kralı büyük bilirler. Çünkü onlar bu yolun sahibidirler. Onlarda kahramanlık, cesaret, deveyle süvarilik yerde yürümelerinde hafif olmaları, yerin bölgelerini ve şekillerini çok iyi bilirler. Yol bulmayı da çok iyi bilirler. Suyun nerede bulunduğuna yol gösterir delil olurlar. Bu konuda onlarda öyle bir kabiliyet vardır. Ancak onlarda ve onlara yakın olanlarda bulunabilir. Onlarla beraber çalışanlarda, koşturanlarda bulunabilir. Ehli Fergana ve Uşrusene ehlinde

102

İsbicab ve Harezmi¹⁰⁴ ehlinden hikâye edilir ki onlar karanlıkta, yıldızların görünmediği gecede tozlu, sisli, bulutlu göz gözü görmeyen gündüzlerde ve de kar yağın gündüzlerde bile yollarını ve yönlerini biliyor ve yol gösteriyorlardı. Öyle ki kişinin sisten dolayı önünü görmediği birkaç adım atmadığı yerde oranın halkı kolaylıkla yol bulabiliyor. Onlar bu gibi sisten ve karanlıktan kapalı ortamlarda bile üzeri karla kaplı olan dağları, vadileri, uçurumları her yer düz yolmuş gibi rahatlıkla

¹⁰⁴ Hârezm- Hârizm, Aral gölünün güneyinde uzanan topraklara ve XIII. yüzyıla kadar burada yaşayan halka verilen ad. Abdülkerim Özaydın. (1997). "Hârizm", *DİA*, XVI, s. 217-220.

yürüyebiliyorlardı. Onların sözcüleri diyorlar ki: nerede ve hangi ağacın üzerinde yürüdüğümüzü, hangi bölgenin üzerinde olduklarını, hangi dağın hangi yerinde olduklarını sorarsan cevap veren hataya düşmez. Sana hakikati ve doğruyu söyler. Hangi yerde ve o yerin neresinde olduğunu sana söyler. Hatta soruyu sorana cevap veren der ki: şimdi biz falan memlekette falan ağacın üzerinde yürüyoruz, diye doğru cevap verir. Soruyu soran orayı görmemişse bile orayı bilen adam cevap verince doğru söylediğini görür. Bu kabileden bazı şeyler görmüştüm. Bazı develer kızmış harekete geçmiş koşuyorlardı. Bu adam onların bazısını yakalamak istedi. Develerin yolunda oturmuş öfkeyle dağmık olarak koştuğu halde, bu develer hepsi iri yarı öfkeden bağırıyorlardı. Deve böyle kızgın koşma halindeyken adam, bu kızgın ve koşmakta olan devenin ayağından tutar. Deve öfkeyle koşmak ister. Adam devenin hareket etmesini engeller. Onu yere vurur yani yere yatırır ve onu orada keser. Sanki bir keçi oğlak boğazlıyormuş gibi. Bu zor iş ona kolay gelir. Yaratılışları tamdır. Genel olarak güçlü ve kahramandırlar. Bu hem kadınlarında hem erkeklerinde aynıdır. Fark etmez. Onlar birbirlerinin ve Sanhace'nin eskiden beri yüzleri görünmez. Sadece gözleri görülür. Bu da onlar daha çocukken yüzlerini arz etmelerindedir. Böyle bu şekilde büyüyorlar. Onlara göre ağızda avret yeri gibi kötüdür kapatılması gerekir. Yine onlara göre ağızdan çıkan şey ile ağız yerinden çıkan şeyin farkı yoktur. Hatta ağızdan çıkan daha leştir, kötüdür.

Onlar ticaret için oradan geçenlerden, Sudan memleketlerinden altın madeni ile dönenlerden her deveden ve her yükten vergi alırlar. İşlerinin çoğunu bu gelirler düzeltiyor.

Sicilmâse ve Mağrib'in yakınlarında bulunan Berberiler, buğday yiyorlar. Buğdayı da arpayı da tanıyorlar ve ekiyorlar. Hurmaları ve güzel meyveleri yetiştiriyorlar.(Onların ortalarında Sus, Ağmat ve Fas arasında mukimdirler. Fas'tan Sicilmâse'ye geçenlerin yanında ticaret mallarından neler olduğunu kontrol eden ve onları koruyan görevliler vardır.)

103

Onların çoğunda ticaretle alış veriş (güçlü borçlanma ve borcuna sadık kalma) vardır. Bazılarında mutezilelik ve ilim vardır. Sus ve Der'a havalisinde bulunanlar şiidir. Onların haberlerinde onlardan bazı ticaret adamları kendi kavimlerinden bir Gûruba katılıp yola çıkıyor. Yolda Vasıl b. Ata'nın arkadaşlarından bazılarıyla Zenate bölgesinde karşılaşıyorlar ve onlara siz kimsiniz diye soruyorlar! Soru sorulan kişi dilli ve mücadelecidir. Cevaben biz müşrikleriz

Cenab-ı Allah kelamını dinlemek istiyoruz. Görevliler yanlarında bulunan ticaret mallarından neler olduğu şeklinde cevap veriyorlar. Soru soran istirahat edin. Bu suyun yanına inin ki Kur'an işitesiniz ve Allah (c.c.)'ın muradına eresiniz. Onları indirdiler misafir ettiler. Hayvanlarını yemlediler. Onlara ikramda bulundular. Onlardan bir şey istemediler. (Onları Mağrib diyarının ortalarına kavuşturdular.) Onların hepsi, memleketi mera, ziraat ve sular için serbest bırakıyorlar ki develer ve hayvanlar yetişsin onların çoğunun renkleri güzel ve yaratılışlarında üstün güzellikler vardır. Temiz bedenleri vardır. Güneye doğru gidildiğinde renkleri ve yüzleri değişir. Onlardan bazıları koyun, keçi, at, katır sahibidirler. Onlar at ve merkebi birleştirerek katır elde ediyorlar. Onların bazısı su uzak olduğundan deveden başkasıyla suya kavuşamıyorlar. (Biraz da keçiyle kavuşuyorlar)

Mağrib adı geçen memleketler arasında ve Sudan'da birbirinden kopuk çöller, kırsal kesimler, suyu az olan, meraları olmayan ve kış mevsiminden başka o bölgelere gidilmez. O yola giren kişi sürekli seferde olan daima hedefine ulaşmaya göğüs geren kişidir.

Berberilerden Habat, Tanca, Azili, Fas, Sus Tamadit bölgelerinde sahillerde yaşayan Berberiler sade bir hayat yaşıyorlar. Yedikleri içtikleri güzeldir. Özellikle

104

Habat bölgesinde Abdullah b. İdris maiyetinde olanların son derece verimli ve fiyatları çok ucuzdur. Gıdaları güzel ve lezzetlidir. Daha önce de geçtiği gibi bunların halleri bu zamana göre daha fazla ıslah olmuştur. Ben otuzlu yaşta iken onların duRûmlarına ulaştım ve öğrendim.

Şimdi zamanımızda halleri daha da iyileşmiş. İşleri ıslah olmuş. Yolları mamur olmuş. Bu soyun ehline, haklarına riayet edilmeye Endülüs Emevileri tarafından eskiden beri iyi bakılıyordu. Ebu'l- Mutarrif Abdurrahman b. Muhammed b. Abdullah el- Emevî zamanına ulaştım. Bir defa onları muhafaza ediyor. Bir daha sopayla kovalıyor. Ebû'l Ays'ın yoldan geçenlere çirkin sureti, gidişatı, kötü muamelesi tezahür edince onlardan çok vergi alınca cezaya çarpılıyorlardı. Abdurrahman ve ailesi Endülüs sahipleriydi. Bunların bölgelerinin karşısındaydılar. Aralarından Rûm diyarına çıkan halicin aslı vardı. İki taraf arasında mesâfe çok yakındı. Hatta birbirlerinin hayvanlarını görüyorlardı. Ağaçlarını ekinlerini görüyorlardı. İşletilen arazi ile boş araziyi birbirinden ayırt edebiliyorlardı.

Aralarındaki suyun genişliği 12 mildir.¹⁰⁵ Zikredilen Tunca sahiplerinin duRûmlarına gelince ve yine adı geçen Mağrib'in kralları Mendi ve Kaim tarafından haklarına riayet ediliyor ve korunuyorlardı. (Çünkü onlar fedakârlık yapıyorlardı. Ekin ekiyorlardı. İkranda bulunuyorlar, büyüklerine saygı gösteriyorlardı. Yük yükleniyorlar. Ulaştırımda ve sevdiklerine tasarruflu harcamada bulunuyorlardı.)

Birden fazla yerde Berberi kabilelerin sayılarının çok olduğunu tekrar etmiştim. Bu kabilelerin hepsi Câlut'un babalığına dayanıyor. Sanki bu kitabın sahifelerine bakanların bu tekrarın ağır geldiğini tahmin eder gibiyim bu sayfada ve bu sayfayı takip eden sayfalarda bana ulaşan Sanhace kabilelerini, onların dillerini, köklerini tekrar ettim. Bunlar Enkifu, Benû Vâris, Benû Tûnek, Sanata, Satata,

105

Terce, Medâse, Benû Lemutuna, Mağrese, Mumine, Feriye, Lemta, Milvâne, Enikâret'tir. Halis Sanhace kabileleri bunlardır. Ama Tadumake kralı olan Benû Tanmak onlara mensup olan kabilelere gelince, denilir ki bunların aslı zencilerden geliyor. Sonra derileri ve renkleri beyazlaştı. Kuzeye yakın oldukları için ve Kukev'den uzak oldukları için bu değişiklik meydana geldi. Onlar Hamoğullarından gelen analarına aittir. Hendeze, Mekite, Kalemâte, Engerevan, Karke, İllağmutan, Ketutâve, Sekre, Belagilağa, Endimen, Hakete, Anmeziren, İmazvağan, Kiltamuti, Kilmezken, Kilfukur, Fedale, Kilsandet, Kildefer, Benû Bezzar, İmekderen, İkufan, Anakaklam, İsatafen, İfekren başkaları diyorlar ki bunlar Sanhace'nin kendindedir. Ham Oğullarının, Benû Tanmakın ilhak edilmelerini delil gösteriyorlar. El- Kindi diyor ki: beyazlar zencilerle ülkesinde evlenince onlardan yedi göbek meydana geldi. Bunlar siyah renkleriyle kuzeye döndüler. Bu zenciler beyazların diyarında yedi göbek çoğalınca zamanla eski beyaz suretlerine döndüler. Diyor. Bu gibi davada ensab üzerinden konuşulamaz. Benû Tanmak'ın Ziri, Benu Temaziket'in kendilerinden olduğunu ikrar ediyorlar. Masata Ali Yusuf b. Ziri b. Menad Ali Ubeydullah'ın halifesi bu günümüzde Mağrib sahibidir. Belki Yusuf Ziri b. Ziri b. Munad Mağrib'in Şahus Ebî Tamim'den beri sahibi ve kralıdır. Sanhace'nin dışarıdaki kabilelerinden Benû Ziri'nin ve kabileleri Yessuh ve İfrin, İmakiten, İtutin, İtarin, İvâzin, Esvâle ve Benu Kesile, Benu Vertaf, İzkâran, Telekâte, Tâdemeke zamanındaki kralın efendisi Fesher b. el- Fârih İnav b. Sebenzak

¹⁰⁵ Mil, bir uzunluk ölçüsüdür. Cengiz Kallek. (2005). "Mil", *DİA*, XXX, s. 53-54.

bunlar idarecilerdir. Reislik onlardadır. Onlarda ilim, fıkıh, siyaset, siyer ilmi tarihi olaylardan ve eserlerden olma beni tanımaktır.

106

Zenate Sulbundan gelen Berberilerin kabileleri: Benu Mağrâve, Benu Vetacin, , Benu Yeluma, Benu Yelelen, Benu Bezmeranta, Benu Zâvin, Benu Emenderin, Benu Zavâve, Mevlâte, Benu Melenetis, Benu Variten, Nezarate, Benu Senus, Benu Yenkanis, Vayseravsın, Benu Yükesen, Benu Yucin, Benu Yuclin, Benu Tikert ve Meritâte ve BenuYağmeriten, Benu Yağlil, Benu Yelasyi keşan(Allah'ın kavmi demek oluyor.) Benu Nefurit, Menceşe, Dâne, Zevâve Nefze, Benu Varifen, Benu Yerniyan, Benu Emziyur, Varunifen, Kerentâye, Fetrâze, Benu Veryağel, Beni Matkûdasen, Benu Muminasen, Benu Mestizin, Benu Ğamart, Benu Yesukin, Benu Tarık, Benu Muman, Beni Ahvab, Benu Müsteniten, Benu Vetizan , Benu Ğalyan Benu Vamânu, BenuVerilites, Benu Vefa, Benu Yeleyan, Benu Lüve ve Recme Benu Viseruken , Benu Tedrec, Benu Vasın , Benu Musnam (318) Benu Bulit, Benu Seblin, Benu Sikrin , Benu Ğafâvesen ve Sadîne, Benu Veklâden, BenuVatuf, Benu Ğurzevat, Benu Sağmaz, Benu Yerzal, Benu Nezârit, Benu Zûrağ, Benu Şelkan, Benu Yurasen, ve Yağmure. Bunlar Levata ve Mezate meydana gelen topluluklardır. Bunlar Mezata kralları olan Benu Hattab'tır. Onlar Mazaram kabilesindedir. Benu Yekdelin, Benu Yezderen, Benu Akâre, Ramate ve Necâse'dir Benu Hattab'ın günümüzdeki efendileri Ebu Abdullah Mübarek b. İsa b. Hattab'tır. Yakın ve uzakta olanlar ona itata ederler. Oman kabilesi Benu Mezeliyekeş'tir. Krallık onlardadır. Onlar Ali Hattab'tır. İlya Mezafa Belkâve, Esile, Fatnase, Semutse, Kible ve Benu Deref, Benu Mendere, Benu Dusin ve Bû-nîse, şerliler inkârcılar, pislikler. Benu Acerfezan ve Bâceye ve Benu Sedvin ve Benu Ğîlin, Benu Yermaziyan Benü'l-Hekem, Zahâte ve Benu Abdulmelik,

107

Benu Yefukesen ve Neside ve Verdiygu ve Rezife ve Kardâse ve Rahave ve Benu İkelan ve Verziğa ve Benu Seftelen ve Benu Yetufa ve Benu'l- Esvar ve Benu Asım ve Benu Yeztasen ve Benu Meksen ve Benu Viyan ve Benu Za'rur ve Benu İsmail ve Belâce ve Atrûre ve Ekude ve Mezure ve Fartita ve Makrata ve Benu Kemlan'dır ve yine Zarate kabilelerinden Benu Yefren Yala b. Yahmud'un kabilesidir. Onlar ve oğulları zamanımızda Yusuf b. Ziri son derece bela içindedirler. Benu Vasin, Matâre, Benu Vâsıl, Benu Hamza, Benu Vâbut, Miknâse, Benu Tiğrin, Meşgune, Benu Yakrin, Zenate kralları Benu Verzemar Muhammed b. Hayr b.

Muhammed b. Hazer ve Atiyye, Mukati, Lokman, Hazrun b. Falfal (Sicilmase'nin sahibi Ebu Abdullah b. Mutez'in katilidir) Ebu Abdullah b. El-Mutez onun kardeşi Muntasır'ı öldürmüştü. Onların adamıdır. Ama Muhammed b. Hayr kendi eliyle kendisini öldürdü. Bunun sebebi de Yusuf b. Ziri'nin kendisini esir almasından korkmasıydı. Kavminin en güzeliydi. Muhammed Ebu Abdullah b. Hazer ve Atiyye Zenate'nin iki süvari kahramanı idi. Kardeşleri Mukatil Sus'ta hayattadır. Benu Setate, Benu Derkemun, Benu Mesken, Benu Lent, Kûrâye, Serdârete, Benu Zindac, Benu Verasfiya, Verdace, Benu Demr ve Benu Sencasen'dir.

Eğer ben onların daha çoğu kabilelerine kavuşmadım, yazmadım dersem doğru söylemiş olurum. Çünkü onları barındıran toprak, onları kuşatan bölgelerin uzunluğu ve genişliği aylarca yolu bitmeyen bölgelerdir. Onların neseplerini haberlerini, eserlerini bilenler yok oldular. O bilenlerden bazı resimler ve belgeler aldım ve tespit ettim, yazdım bilgilerini daha önce yazdığımdan başka şeye dönmedim.

108

3.6. ENDÜLÜS

Endülüs¹⁰⁶ etrafı denizlerle çevrili güzel bir yarım adadır. İhtiva ettiğı ve içine aldığı yerlerle kadru kıymeti yüce olan bir yerdir. Bütün bunları fazlasıyla anlatacağıım 337 senesinin başında Endülüs'e girdim. Oraya hâkim olan Ebu'l Mutarrif Abdurrahman b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Abdurrahim b. Muaviye b. Hişam b. Abdulmelik b. Mervan'dı. Endülüs'ün uzunluğu 1 aylık yoldur. Genişliğı 20 kûsür günlük mesâfedir. Endülüs'te ihmal edilmiş bazı bölgeler varsa da çoğı imar edilmiştir. İnsanların yerleşmiş olduğı yerlerdir. Toprağında çoğunlukla akarsular, ağaçlar, meyveler, suyu tatlı nehirler ve bütün halledede ucuzluk ve bolluk vardır. Herkes nimet içinde, mal mülk varlık sahibidir. Meslek sahipleri, sanat sahipleri bu nimetlere kavuşurlar. Çünkü zahmeti azdır. Memleketleri ıslah olmuş. Hizmet görmüş külfetinin ve lazım olan şeylerin azlığıyla mal mülk sahibi oluyorlar. İşlerini düşüren mahzurlu şeyler çok azdı. Onları korkutan bir duRûmda yoktur. Çünkü bu adada onlara karşı kimsenin onlara rekabet gücü yoktur. Herhangi saldırgan bir düşmandan korktukları da yoktur. Hizmet edenlerin çokluğu vergilerinin büyüklüğü, hazinelerinin ve paralarının bolluğudur. Az bir şeyle çok

¹⁰⁶ Endülüs, İslâm hakimiyetindeki İspanya. Bk. Mehmet Özdemir. (1995). "Endülüs", *DİA*, XI, s. 211-225.

şeye delil göstermek üzere darphanelerinin de her sene iki yüz bin altı dinar meydana getirirler. 17 dinar bozulduğu zaman üç milyon dört yüz bin dirhem ediyor. Bunun yanında memlekette gelen zekâtlar vergiler, harçlar, öşürlerden, iltizamlardan gelen gelir bunun dışındadır. Gümrüklerden tacirlerden Endülüs'e giden gelen gemilerden alınan bol vergilerden pazarlardaki satışların vergileri bunun dışındadır. Bu adanın en hayret verici halleri buranın elinde olanları elinde baki kalmasıdır. Ehlinin emellerinin küçüklüğüne,

109

Nefislerinin zayıflığına, akılların noksanlığına, güçten cesareten süvarilikten kahramanlıktan kahramanlarla karşılaşmadan, efendilerimizin Endülüs'ün önemini vergilerinin miktarı, nimetlerinin ve lezzetlerinin duRûmu bilmelerine rağmen Endülüs bunların elinde baki kalıyor.)

Bu adanın batısı adı geçen Mağrib halicinin girişinde başlar. Suyu Leble bölgesinde okyanusa dökülüşü yerdir. Cebeli, Lebe ve Şeleb üzerinden Şenterin'e ulaşır. Cellalen şehri Sammûra'dan çıkan okyanusa döküldüğü yere ulaşır. Kuzeyi Şantirîn'de başlar. Celâlika, Semura ve Leon, Yuna şehirlerinden Galicia ülkesinin en uzak noktasına kadar devam eder. Doğusu Galicia'nın doğusundan Mağrib halicine, Saragosa bölgesi üzerinden Veşka ve Tartuşe tarafına ve Karad bütün Fransa ülkesi üzerinden devam eder. Güneyi adı geçen körfezden başlar. Bûcâne'den Sicilya Adası'na doğru Valencia, Murçia, Almeria, Malaga, el-Cezîre'den okyanusa kadar devam eder.

Rûm körfezi üzerinde ilk mamur olan toprağı İşbiliye'den sonra el- Cezîre sonra Almeria üzerinden Fransa toprağına kadar olan yerler mamur yerlerdir. Oradan Galicia toprağı üzerinden Şentere oradan okyanus üzerindeki Ahşenbe'ye kadar olan yerlerde mamur yerlerdir. Şüdüne, Mürcia ona yakın olan Valencia toprağından Tartuş'a uzanan yerlerde mamur yerlerdir. Bu Tartuş'a Frenk memleketine bitişik olan deniz üzerindeki son şehirdir. Bunlar kara yönünden Kastilya memleketine ulaşan çöllerdür. Burası Rûmlar için savaş memleketidir. Sonra Beşkûnes memleketine bitişir. Onlarda Galicia Hristiyanları'dır. Endülüs'den iki sınır sona erer. Bir sınır küfür diyarına gider. Bir sınır okyanusa gider. Zikrettiğim bütün bu deniz kenarındaki şehirler büyük şehirlerdir. Çevresiyle beraber bütün bölgelerin de minberlerinde iftihar ettiği şehirlerdir. Emeviler'in buradaki hâkimiyeti devam ediyor.

110

Meşhur olan eski şehirleri Ceyyan, Toledo, Vadi'l-Hicâra'dır. Bütün şehirleri ezeldir eskidir. İslâm devrinde Bücane şehrinden başka bir şehir kurulmamıştır (o Meriyye'dir). O rustak sınırındadır. Lebiyne ve Şenterin dı okyanusun kenarındadır (22 B) ve yeni kurulmuştur.

Endülüs'ten sadece Mısır'a ticari mal gitmez. Belki Horosan'ın¹⁰⁷ ve diğer beldelerin en uzak bölgelerinin Endülüs'ten çeşit çeşit ticari mallar gider. En meşhur ticaretleri köle ve cariyelerdir. Galicia, Fransa'dan esir edilenler Slav asıllı hizmetçilerdir. Yeryüzünde olan bu hizmetçiler hadım edilir. Onlara bunu yapanlar da Yahudi ve Slav tacirleridir. Slavlar Yasef'in soyundan bir kabiledir. Memleketleri dikdörtgen şeklinde geniş bir memlekettir. Horosan savaşçılarına Bulgar bölgesinde onlara ulaşma vardır. Onlar buraya esir edildikleri zaman halleri üzerine erkek olarak bırakılıyorlar, cisimlerinin sağlıklı olması üzerinde kararlıdır. (Slavlar'ın memleketi uzun ve geniştir.) Okyanustan başlayan körfez Ye'cüc ve Me'cüc bölgesi tarafından memleketlerine meşakkat veriyor. Batıya doğru Etnabzanda tarafına doğru devam ediyor oradan da Kostantiniye'ye kadar devam ediyor. Onların bölgelerini ikiye bölüyor. (Uzunlukta memleketlerinin güney yarısını Horosanlılar esir alıyor. Kuzey yarısını da Endülüsler, Fransa, Engiberte ve Kalabriya taraflarında esir alıyorlar. Bu diyarlardan çok esir alınmaları duRûmu aynen devam ediyor) Mağrib'ten gelen bütün ticari araçların gelirlerinin hepsini anlatacağım.

Endülüs'ün sancaklarının en büyüklerinden biri Reyve'dir En büyük şehri de Ercedüniye'dir. Burada Ömer b. Hafsûn, Benî Ümeyye'ye isyan etti. Ballut bölgesi İbn Hafsun diyarına bitişiktir. Geniş bir bölgedir ve çok verimlidir. Uskufa semti de güzeldir, şehri Ğafik'tir.

111

Endülüs'te birçok bölgede binlerce insanlar medenileşmiş Hıristiyandır, Rûmdur'lar. Bazen isyan da ettiler. Bazıları kalelere iltica ettiler. Savaşları uzun süre devam etti. Çünkü onlar son derece kibirli ve baş kaldıran kimselerdi. Onlar itaat bağını kopardıkları zaman onları itaate geri döndürmek zordur. Ancak hepsini öldürmekle itaatleri mümkün olur. Bu da son derece zor ve uzun bir şeydir. Mâride ve Toledo Endülüs'ün en büyük şehirlerindendir. Girilmesi en zor, savunması, en güçlü olan şehirlerdir. Galicia'nın geçişleri Mâride, Nefze ve Vâdi'-l Hicâra ve

¹⁰⁷ Horasan, Kuzeydoğu İran'da bir eyalettir. Bk. Osman Çetin. (1998). "Horasan", *DİA*, XVIII, s. 234-241.

Toledo, Galicialılar'ın Samura, Leon diye bilinen şehirlerine yakındırlar. Onların sultanları da zahireleri de bu şehirdedir. Bu son iki şehir Samura ve Obita'dan sonra en büyük şehirlerdir. Bu şehirler İslâm beldesinden uzaktır. Endülüs'e en yakın küfür milletinden Fransa'dan sayıca daha büyüğü yoktur. Şu kadar var ki onlardan Müslümanlara yakın olanları zayıftırlar. Güçleri, sayılar ve zahideleri azdır. Onlarda idare edildikleri zaman itaat vardır. Güzel nasihat birçok iyilik vardır.

Endülüs ehli Galicia'dan çok çocuklarıyla onlara rağbet ederler. Galicia, daha iyi güzellikler bakımından daha doğaldı fakat daha az itaatlidirler. Onlar Fransa yolunun genişliği içindedirler.

Endülüs'ün en büyük şehri Kurtuba'dır. Bütün Mağrib'de Kurtuba'nın benzeri bir şehir yoktur. El-Cezîre, Şam ve Mısır'da da benzeri yoktur. Kurtuba, ehlinin çokluğuyla alan genişliğiyle caddelerinin geniş olmasıyla temiz olmasıyla mescidlerinin mamur olmasıyla, hamamlarının ve otellerinin çokluğuyla sanki Bağdad'ın bir tarafıdır parçasıdır. Selam şehrine sefer edip kavuşanlar da Kurtuba'yı Bağdad'a benzetirler.

Şüphesiz bu da Endülüs'ün sahibi olan Abdurrahman b. Muhammed Kurtuba'nın batısında bir dağın üstünde şehir inşa etti. Ona Medinu'z-Zehra adını verdi. Buranın taşı yumaşaktır buda Batlaş dağı diye bilinir. Caddeler meydana getirdi. Hanlar hamamlar saraylar gezinti yerleri bina etti. Oraya gelmeye herkesi teşvik etti. Münadisi Endülüs'ün bütün bölgelerinde ilan etti ki kim sultanın yakınında bir ev yapmak isterse kim orada bir mesken tutarsa ona 400 dirhem yardım edilecektir. İnsanlar bina yapmak için oraya koşmaya başladı. Binalar çoğaldı oraya rağbet arttı. Neredeyse binalardan dolayı Kurtuba ve el-Zehra birbirine ulaşacaktır. Beytü'l Malı oraya nakletti.

112

Divanın¹⁰⁸ hepsini hazinelerini, zahirelerini oraya nakletti.(Bütün bunlar nakledildi ama tekrar Kurtuba'ya iade edildi. Çünkü orayı uygunsuz gördüler, orada adamları öldü. Diğer zahireleri de yağmalandı.)

Birden fazla güvenilir tahsildardan duydum. Endülüs'ün vergilerini toplayan Abdurrahman b. Muhammed' in hâsılatını toplayan dedi ki: 340 hicri yılında gelen gelir 20.000.000 dinardır. Tabi bu hazinesinde bulunan kıymetli süs eşyaları kuyumculuk süs eşyaları, binek aletleri krallıkların taşıdığı altınla işlenmiş şeylerin

¹⁰⁸ Divan, İslâm devletlerinde resmi işlerin görüşülüp karara bağlandığı meclis ve buna bağlı devlet daireleri. Bk. Kâzım Yaşar Kopruman. (1994). "Memlükler'de Divan", *DİA*, IX, s. 383.

dışındadır. Abdurrahman b. Muhammed 350 h. de vefat edince sultanlık onun oğlu Abulhakem b. Abdurrahan'a geçti. Babasının adamlarının mallarını müsadere etti. Hizmetçilerin nimetlerine el koydu. Onlardan elde edilen gelir 20.000.000 dinar oldu. Onları iyi bilen bilirkişiler bu bilgiyi karşılaşıyorlar. Bu zaman hiçbir İslâm diyarında bu kadar para bir araya toplanmamıştır. Benzeri yoktur. Ancak Gazenfer Ebu Tağlib b. Hasan b. Abdullah b. Hamdan'ın elindeki hariçtir. Gazenfer'in elindeki 50.000.000 dinardır. Allah onun elinden bu serveti çıkarttı. Onu ezdi ve darmadağın etti. Haramdan elde edilen bütün mal varlıkları konusunda Allah (c.c.)'ın kanunu adaleti budur. Azgınlık zulümle günahla elde edilen haram malın akıbeti budur. Endülüs'te biraz önce anlattığım malın suretiyle aşkıya oğlu aşkıyanın suretiyle aynıdır. Endülüs'te Ebû Amir b. Ebî Amir (para basma darphanesinin sahibi) bu zamanımızda para basma kararı aldı. Bu malı dağıtmadan lezzet aldı. Malı toplayandır onunla beraber eşkıya olup onun günahına ortak oldu.

Kurtuba bir yönüyle Bağdad'a benzemese de yine arkasından gelen bir şehirdir. Ona yakındır. Kurtuba'nın taştan surları vardır. Güzel bir semttir. Geniş bir yerdir. Eskiden beri sultanların merkezi burasıdır. Sarayları ve meskenleri, şehri kuşatan surların içindedir. Şehrin dâhilinde sarayın ekseri kapıları tek bir yönde değildir. Sarayın surlarının içinde iki kapısı vardır. Vadiye açılan taş döşemeli yolun üzerindedir.

113

Rusafe etrafında yüksek yerlerde taştan yapılan evlerdir. Binalara alttaki semte bitişiktir. Binalar şehrin doğusu, kuzeyi ve batısını çevreleyen dairevi şekilde ve birbirlerine bitişiktir. Ama güney şehirdendir. Güneyi vadiye doğru gider. Üzerinde rasıf (kaldırım) diye bilinen yol vardır. Pazarlar, alışveriş yerleri, hanlar hamamlar, umumi meskenler şehrin etrafındaki semtlerdedir. Cuma mescidi büyüktür. Heybetlidir. Şehrin içindedir. Hepsi mescide yakındır. Kurtuba'nın kendisi etraftaki meskenlerden uzaktır. Onlarla bitişik değildir. Şehrin hali bir birine yakındır. Sürünün etrafında birkaç defa bir saat dolandım. Surların kendisi de dairevi sağlam ve taştandır. el- Zehra şehrinin etrafı tam surlarla çevrili değildir. el- Zehra'da daha güzel bir Cuma mescidi vardır.(Kurtuba camisinden küçüktür.) Kurtuba'nın yedi demir kapısı vardır. Kurtuba geniş ve büyük bir şehirdir. Yenilik, güzellikleri ve mal çokluğuyla büyüktür. Çeşitli nimetler için harcamalar en güzel elbiselerle, yumuşak ketenden yapılan kıyafetlerle, en iyi halis ipekten elbiselerle en güzel bineklerden yiyecek ve içeceklerle büyük bir şehirdir.

Ordularının gözle görünmelerinde bir güzellik yoktur. Bu da süvarilik muharipleri ve bunun kanunlarını terk etmelerindedir. Eğer kendileri savaşa teşvik edip kışkırtırlarsa, (33B) savaşa girerlerse harplerinin çoğu tuzak ve hileye dayanır. Benden başka hiç kimse güzel bir at üzerinde atı koşturduğunu ve ayaklar özengide olduğu halde melez bir beygir üzerinde kimseyi görmemiştir. Bunu yapamıyorlar çünkü buna güçleri yoktur. Düşüklerine ayaklarının özengi de kalmasından korktukları için kimsenin ata bindiği haberi bana gelmemiştir. Onlar çıplak atlara biniyorlar. Ne Abdurrahman b. Muhammed'in ne de ehli ve atalarından beş bin atlıdan fazla atlı bir arada bulundurmamıştır. Ki bunlar rızkını süvarilikten kazanırlar. Divanını bunun üzerinde kursunlar. Çünkü sultan sınırı bekleyen askerleri yeterli görüyor. Sınırı bekleyenler kendi adasının ehlidir. Onu düşmanın tuzaklarından komşu Rûmlar'dan onlardan başka üst tarafta bulunan düşmanlardan sınırlardaki askerden başka koruyacak kimse yoktur. Onlarla da çok az ilgilenir. Bazı zamanlar Rus ve Peçenek¹⁰⁹ Türkleri'nden birlikler meydana getirmiştir. Hatta Slavlar'dan ve Bulgarlar'dan birlikler oluşturdular. Bunlar da ona faydadan çok zarar veriyorlar.

114

Çoğu zaman savaştan mağlup olarak hüsrarla dönerler.

Endülüs'te civa, demir ve kurşun madeni vardır. Yünden giyecek şeyler Ermeniler'den işlenmiş olarak gelen en yüksek fiyatlarla, moda, en iyi yünlülerden daha güzeldir. Onların yünden ve onun boyasından, Endülüs'e mahsus bitkilerin boyalarıyla boyamaktan sıkıntı çekiyorlar. Bu boyayla fiyatı yüksek Mağrib keçesi boyanır. Bir de bu boyayla her türlü ipek kumaşı da boyuyorlar. Onlardan ipek kumaşlar alınır. Yeryüzün de Keçecilik sanatında onlara denk olan hiçbir millet yoktur. Bazen sultanları için üçlü keçeler yapılırdı ki fiyatı 50–60 altın dinardan aşağı değildir. Şu kadar varki bunların genişliği 5–6 karıştır. Bunlar en iyi sergilerdendir. Burada mümlü bir kumaş yapılyorki giyenin vücuduna yağmur geçmez. Fiyatlara gelince ucuzluk memleketidir denilen memleketlerle aynıdır. Hayır, bereket bolluk çoktur. Meyveleri güzel olduğu halde orta hallidir. Sanki para verilmez sanki beleş gibidir.

Endülüs'te ketenden çeşitli elbiseler yapılırdı ki birçok bölgeye, memleketlere kadar ihraç edilir. Baycana'da yapılan elbiselere gelince mısır Mekke'ye Yemen'e

¹⁰⁹ Peçenek, Oğuz boylarından biri. Bk. Faruk Sümer. (2007). "Peçenek", *DİA*, XXXIV, s. 212.

ve başka yerlere kadar gönderilir. Onlarda hem halka hem sultana ketenden elbiseler yaparlarki ibrişim kumaşından daha az kıymetli değildir. Ondan sık ve kalın dokunanı ve ince dokunanı vardır. Keten kumaşı giyen bunu iyi karşılamaz. Bazıları azdır. Pazara gidenler güzel bineklere binerek giderler.(Onlarda sanat sahiplerinden ve rezillerden başka kin yürümez bilmezler.)Binek beygirleri orada çok kıymetlidir. Sahipleri onlarla övünürler ve çok binek beygiri edinirler. Onların ürettikleri beygirler vardır fakat dışarıdan gelen beygirlere benzemez. En meşhur beygirleri Ermeniye'den, candan, kapılar kapısından, Tiflis'ten ve Şirvan'dan gelir. Çünkü bunlar bedenli, maharetli ve iyi döl verirler. Onlara bunlardan görüntüsü güzel iri yapılı para çok olan beygirler Mayarka Adası'ndan gelir. Bu ada Abdurrahman b. Muhammed'in adasıdır. Karadan kopuktur Fransa bölgesinin karşısındadır.

115

Bu adamın hayra bereketi geniştir. Meyvesi çoktur. Hayvanları ucuzdur. Çünkü bol bol otlaklar vardır. Hayvancılıkta üretim çoktur. Bela ve afet azdır, hastalık yoktur, hayvanlarına eziyet verecek yırtıcı vahşi hayvanlarda yoktur. Bu adada 500 dinara satılan birçok beygir gördüm. Krallar gemileriyle bu adaya gelmeye rağbet ederler. Burada gezinti yapıyorlar. Bineklerine bol bol harcama yapıyorlar. 100–200 dinar eden beygirleri sayılmayacak kadar çoktur. Bunlar sadece güzel yürüyüşleri ve suratlı olmalarından diğer beygirlerden ayrılmıyorlar, fakat bu sıfatların yanında bir de iri yapılı ve güzel görünümlü ve eşitli saf renkte olmaları parlak yağlı kıllarıyla ve zamanın geçmesiyle sağlıklarının bozulmaması ve de sıkıntılara, zorluklara karşı sabırlı olmalarından dolayı ötekilerden kıymetlidir.

Endülüs'deki mesâfeleri Kurtuba'dan Murad'a bir merhaledir. Murad 'dan Ğarğıra'ya bir merhaledir. Ğarğıra'dan İşbiliye'ye iki gündür. İşbiliye hayır bereketin meyvelerin bağların ve özellikle incirin çok olduğu bir şehirdir. İşbiliye Kurtuba Vadisi üzerindedir. İşbiliye'den Leble'ye iki günlük yoldur. Leble eski bir şehirdir. Hayrı bereketi çok, kadri yüce bir şehirdir. Etrafında surlar vardır. Oradan Cebel el- Uyun'a mesâfe iki gündür. Bu da aynı Leble gibi eski bir şehirdir. Hayır bereket çoktur. Surları olan eski bir şehirdir. Leble'den Okşanaba'ya mesâfe dört günlük yoldur. Okşanaba büyük ve meşhur bir şehirdir. Okşanaba'dan Şeleb şehrine mesâfe 6 günlük yoldur. Şeleb'ten Benu Verdusin Sarayı'na beş gündür. Şeleb de müdafaası sağlam bir şehirdir. Buradan Maden'e üç gündür. Bu Maden bir nehrin çıktığı yerdir. Kıymetli bir şehirdir. Maden'den Lizbon'a mesâfe bir gündür. Lizbon'dan Şentere'ye mesâfe iki gündür. Şentere'den Şenterin'e iki gündür.

Şenterîn'den Bize'ye dört gündür. Bize'den Celmania'ya iki gündür. Buradan Elbeş'e bir gündür. Elbeş'ten Batalyus'a bir gündür. Kantarat el-Sif'e dört, Mârîde'ye bir gündür. Mârîdeye'den Medellin'e iki gündür. Medellin'den Tercile'ye iki gündür.

116

Tercile'den Kaesraş'a iki gündür. Kaseraş'tan Meknese' ye iki gündür. Meknese'den Mahazat el-Balat'a bir gündür. Buradan Talekera'ya beş gündür. Talekera'dan Toledo'ya üç gündür. Kurtuba'dan Batalyus'a Cadde üzerinden altı günlük mesâfedir. Kurtuba'dan Valencia'ya 12 merhaledir. Kurtuba'dan Almeria'daki Becane limanı yedi gündür. Almeria'dan Murcia'ya beş gündür.

Adı geçen bütün bu şehirler gelirlerimin ticaretlerimin bağlarının binalarının pazarlarımızın, alışverişinin, hanlar, hamamlar bütün namazların kılındığı güzel camilerinin çokluğuyla meşhur şehirlerdir. Endülüs'te yıkılmış harab halde bir tek mescit göremezsin. Endülüs'te bazı şehirler diğer bazı şehirlerden mahal, vergiler, yükseklikle valiler, kadılar geri kalanlar bakımından birbirinden farklı yerlerdir. Endülüs'te mamur olmayan bir şehir yoktur. Semtleri, bağları, bahçeleri geniştir. Endülüs'te verimsiz yer azdır. Geniş çiftçilik alanları çok saime hayvanları ve koyun sürüleri, teçhizat malzeme, bağlar ve ziraatleri çoktur. Bütün bunlar azdır güzeldir. Girdisi çıktısı yoktur Ya da bu ziraatlar sulu mükemmel ve çok güzel bir haldedir.

Kurtuba'dan¹¹⁰ Kerkûye'ye mesâfe dört gündür. Kerkûye içinde minberi, pazarları, hamamları ve otelleri olan bir şehirdir. Her gece evler yakındır sahipleriyle mesküdür. Kerkûye' den Rabah Kalesi'ne mesâfe bir merhaledir. Rabah taştan surları olan büyük bir şehirdir. Kendisine ait büyük bir vadi üzerindedir. Ehli bu vadiden su içerler. Burada eki ekerler. Pazarlar, hamamlar ve ticarethaneler vardır. Yol mamur olan köylerden geçer. Rabah Kalesinden Malâkan'a bir merhaledir. Malâkan toprakları surları olan ve nehrin yanında kurulmuş bir şehirdir. (34B) Bu kale Rabah Kalesi'nden küçüktür. Nehri şehrin ismiyle bilinir. Ehli bu nehirden içerler. Buradan içinde otel ve çeşme olan Ebeneş'e yol gider. Bir merhaledi. Toledo büyük azemetli meşhur bir şehirdir ve Bûcâne'den daha büyüktür. Sağlam surlar vardır. Tacu vadisi üzerinde kurulmuştur. Bu vadi üzerinde uzunluğu 500000 uzunluğundadır. Bu vadi Şentere'deki vadiye dökülür.

¹¹⁰ Kurtuba, Endülüs Emevi Devleti'nin başşehri. Bk. Thomas B. Irving. (2002). "Kurtuba", *DİA*, XXVI, s. 451-453.

117

Toledo'dan Muğam'a bir merhaledir. Muğam büyük bir köydür. Bu köyde Endülüslü çocuk madeni vardır. Muğam'dan el-Ğarra'ya bir merhaledir. Ğarra pazarları ticari mahalleri olan büyük bir şehirdir. Yaş vadisine doğrudur. Oradan Vadi'l- Hicâre'ye yol gider. Vadi'l- Hicâre büyük bir şehirdir. Meşhur bir geçidi vardır. Taşlarla çevrilmiştir. Pazarları otelleri hamamları hâkimi vardır. Düşmanlarla harbeden geçit idarecileri Ahmet b. Ya'la ve Galip burada oturur. Ahmet b. Ya'la ve Galip Galicia'ya karşı yapılan savaşların çoğu bu şehirden yapılır. Oradan Şarâ el-Kavarir'e bir merhaledir. Burada su içecek bir çeşme vardır. Yolcular buraya su içmeye inerler. Oradan Salim şehrine bir merhaledir. Oradan ordunun sahabi Galib b. Abdurrahman'a yol gider. Büyük suları geniş bir iklimi, Hayvancılığı çok olan bölgesi bütün konularda gelişmiştir. Hayru bereketin geniş ve adeta taşıdığı bir yerdir. Burası Endülüs'te en çok harb ve savaşların yapıldığı yerdir. Bu yazdıklarım Endülüs adasını haberlerinin kısa bir özetidir.

118

3.7. SİCİLYA

Sicilya ehli İslâm'ın elinde hüsnü haliyle Endülüs'e ilhak edilir. Sicilya iki kenarı eşit bir üçgen şeklindedir. En keskin açısı adanın batısındadır. Uzunluğu yedi gündür. Genişliği dört gündür. Sicilya Endülüs'ün doğusunda denizin en derin olduğu yerdedir. Karşısında Mağrib ülkelerinden Afrika, Bâce, Tabarka da olan adalarının limanına kadar devam eder. Batısında denizde Korsika adası vardır. Sicilya'nın güneyinde Kavsara adası vardır. Doğudaki deniz sahilinde büyük karada üzerinde Konstantiniyye'nin olduğu karada Riyo şehri vardır. Sonra Kalabriya bölgeleri gelir. Sicilya da daha çok dağlar, kaleler ve ormanlar vardır. Toprağının çoğu insanlar tarafından ekilen mesken yerlerdir. Palermo şehriden başka bilinen meşhur bir şehri yoktur. Palermo şehri denizin kenarındadır. Birbirine yakın beş mucavir mahalleden semtten meydana geliyor. Hudutları belli de olsa mesâfeleri yakın değildir.

En büyük şehri Palermo şehridir. Büyük taşlardan yapılmış etrafında büyük bir sur vardır. Şehirde ticaret erbabı oturur. Şehirde en büyük Cuma mescidi vardır. Fetihden önce Rûmlar'ın ibadethanesiydi. Şehirde büyük bir heykel vardır. O bölgenin bazı insanları Yunan filozofu meşhur Aristoteles'in bir ahşabın içinde bu heykelde asılı olduğunu söylüyorlar. Bu heykeli sonradan Müslümanlar mescide çevirdiler. Hristiyanlar onun kabrini tazim ediyorlardı. Yunanlılar'ın onu çok büyük

gösterip çok saygı gösterdikleri ve çok tazim ettikleri bir yerdir. Hıristiyanlar onun kabrinden şifa bekliyorlardı. Onun yerle gök arasında asılı bulunmasının sebebi insanlar yağmur istedikleri şifa istedikleri zaman onunla karşılaşmaları içindir. Allah (c.c.)' a sığınmayı gerektiren mühim ve tehlikeli işlerde

119

ve Allah (c.c.)' a yakınlaşmak için şiddet ve korku zamanlarında ve bazılarının bazılarını çiğnedikleri zaman bu kabir ziyaret edilir. Bir ahşab bina gördüm, bu kabir bu ahşab binada olabilir.

Karşısında Hâlısa diye bilinen taştan surları olan bir şehir vardır. Fakat Polermo'nun surları gibi değildir. Sultan ve etbaı Hâlısa da oturuyor. Burada iki hamam vardır. Çarşıları, pazarları ve otelleri yoktur. Cuma mescidi vardır. Orta halli küçük bir mescittir. Haliç'te sultanın ordusu vardır. Deniz için bir sanat evi vardır. Bir de sultanın divanı vardır. Önünde, arkasında, batısında ve doğusunda olmak üzere dört tane kapısı vardır. Doğusunda deniz vardır. Bir sur vardır ve kapısı yoktur. Slavlar'ın mahallesi diye bilinen bir mahalle vardır. Bu mahalle anlattığım iki şehirden daha mamur bir mahalledir. Denizde gemi demirleme yerleri vardır. Alan çeşmeler vardır. Sicilya ile buranın arasında bir su vardır aralarında sınır gibidir. Yine bir mahalle vardır. Bilinen mescidin mahallesindedir. İbn Saklab Mescidi Mahallesi diye bilinir. Bu mahalle de büyük bir mahalledir. Akarsuyu yoktur. Halk kuyulardan su içer. Etrafında Abbas vadisi diye bilinen bir vadi vardır. Büyük bir vadidir. Bu vadi üzerinde çok değirmen vardır. Bostanlarından bahçelerinden faydanılmaz. Mescid mahallesine yakın olan yeni mahalle vardır. Büyük bir mahalledir. Aralarında fark ve fasıla yoktur. Yeni mahalle bütün zeytincilerin, uncuların, kuyumcuların, avcılarının, demircilerin, baklagiyat satanların, meyvecilerin, cilacıların, buğdaycılarının, balıkçıların, tohumcularının, kasapların, reyhancılarının, çömlekçilerin, ayakkabıcıların, dabbağcılarının, marngoşların, kerestecilerin, iplikçilerin hepsi bu halledir. Bir kısım itriyatçılar ve yazılan bazı sanat erbabının işyerleri şehrin dışındadır. Palermo'da da bazı kasaplar, çömlekçiler, ayakkabıcılar vardır. Palermo'da et satmak için iki yüzden az kasap dükkânı vardır.

120

Onlardan birazı şehirde çarşı başındadır. Onlara pamukçular, hallaçlar, iplikçiler komşudur. Birden fazla ıslah edilmiş pazar vardır. Bulramda Cuma mescidinin sıfatı onların kadrini ve sayısını bildirir. Çünkü ben camide toplananları hesapladım. Cami ehliyle tamamen dolarsa yedi binden fazla insan camide bir araya

geliyor. Çünkü camide namaz için 36 saftan daha fazla saf olmaz. Her saf iki yüz kişiyi geçmez.

Sicilya'da Palermo ve Hâlısa şehirlerinden ve onların çevresindeki mahallelerde surları arkasında olan mamur olan camiiler vardır. Çoğu duvarları ve kapıları sağlam, ayakta dırlar. Sayıları 300 den fazladır. Bu konuda bilirkışilerin verdikleri bilgileri birbirine bu sayıya yakın sayıdadır. Açıkta olanlar, etrafı çevrili olanlar, birbirine bitişik olanlar bahçelerinde ve burçlarında olanlar, birbirine daha yakın olan mescitler vardır. Abbas vadisi diye bilinen vadi üzerinde şehir için Muasker denilen yere mücavir olanlar adeta Abbas semtinde serpilmişlerdir. Bazısı bazının hemen yakınındadır. Beyza denilen menzile kadar böyle gider. Beyza şehre bakan bir köydür aralarında yarım fersâh vardır. Harap olmuş. Sahipleri üzerlerinde dönen fitnelerden dolayı hepsi helak olmuş. Bu mescitlerin bilgilerini hepsi biliyor, sayısında da ihtilafa düşmüyorlar. İki yüzden fazla mescit vardır diyorlar. Bu mescit sayısı kadar hiçbir yerde mescid görmedim, hatta Sicilya'nın toprağından kat kat daha geniş olan büyük memleketlerde de bu kadar çok birbirine yakın mescit görmedim. Böyle bir şeyi iddia eden kimseyi de duymadım. Ancak Kurtuba ehli Kurtuba'da beş yüz mescid olduğunu söylüyorlar. Kurtuba da bu bilginin hakikatine vakıf olamadım. Yerinde bunu şüphe ile karşıladığımı zikretmişim. Ama ben Sicilya'daki mescitleri tahkik ettim. Yazdıklarımın daha çoğunu gördüm. Ben bir gün Ebu Muhammed Abdulvahid b. Muhammed el-Kafsî el- Vesâiki diye bilinen bu adamın evinin civarındaydım. Onun camisinden baktım bir ok atımı yerde on cami saydım. Bazıları karşı karşıyadır. Aralarındaki mesâfe bir yolun genişliği kadardır. Bunun sebebini sordum. Bana verilen habere göre gürültüden kafaları çok şiştiği için herkes kendine ve ehline ait bir mescit olmasını istiyor. Ehline başka kimse bu mescitte onlara iştirak etmiyor. Belki bazen iki kardeş kendilerine bir mescit yapmışlardır.

121

Buda iki kardeşin evleri birbirlerine bitişik olduğu içindir. Herkes kendi şahsı için bir mescit yapmıştır. Tek başına içinde oturmak için. Bu zikrettiğim birbirine yakın on metrede bir mescit vardır. Ebû Muhammed b. el-Kafsi içinde namaz kılıyor. Kendi mescidiyle oğlunun evi arası kırk adımdan fazla değildir. Bu oğlu da evinin bitişğinde kendine bir mescit yapmıştır. Yenidir kapısı kapalıdır. Ancak namaz zamanı hazır oluyor. Mescidine bitişik evinin dehlizinde oturuyor. Mescitte namaz kılmıyor. Sanki onun arzusu kendi mescidi için fakih oğlu fakihin mescidi desinler

diye yapmıştır. Bu kendi şahsı içindir. Bu zannın büyük tehlikesi vardır. Kendi kendini büyük saydığı için zannedilsin ki babasının babası fakihtir veya kibrinden güzel bineği ve elbisesinden dolayı babası olmadan da büyük adam olduğunu göstermektir. Kendi mescidiyle babasının mescidi arasında başka bir muallak mescit vardır. Bir imamı bir de kütüphanesi vardır.

Sicilya'da deniz kenarında çok ribat vardır. Riyakârlarla, münafıklarla, fasıklarla, tembellerle doludur. Başkaldırmışlardır. İhtiyarlar, gençler, ikiyüzlüler, sahtekârlar sadaka alabilmek için sec.c.ade sermişler. Namuslu kadınlara iftira ederler. Bunların yüzünden herkese şamil olan belalar yağar. Allah (c.c.)'ın intikamı gelir. Çoğu idarecidir, askerdir. Riyanın ve benliğin şiddetinden bu görevi görmeyenlerde vardır. Çoğu bilmediği halde gönüllü yalancı şahitlik yapar. Cahildirler. Abdestin farzını sünnetini bilmezler. Kaldığı yerde işe yaramayan tembeller onların yanına gelir. Bir de bu ribatlarda ahlâk bozulduğu için gelirler. Lezzeti olmayanlar gıdalarla ortak oluyorlar. Öyle bir hallerde yiyorlar ki anlatılmaz, çirkin olur. Bu kitap bunların yazılacağı bir kitap değildir. Zannederim buranın temeli takva ile atılmamıştır. Adı geçen mescitlerin çoğu da takva üzerine kurulmadığı için yıkıldılar. Ehli fitne ve isyanlarında sultanın hâkimiyetini yıktıklarından yıkıldılar. Herşeylerini kaybettiler ve tekrar bedevi oldular. Allah (c.c.) bilir.

Hâlisa şehrinin halini kapılarını ve Hâlisa da olan şeyleri zikrettim. Palermo şehrini zikretmedim.

122

Palermo eski bir şehirdir. En meşhur kapıları deniz kapısıdır. Denize yakın olduğu için deniz kapısı adı verilmiştir. Bu kapıdan sonra Ebu'l Hüseyin Ahmet b. El- Hasan b. Ebi'l Hüseyin'in yaptığı yeni bir kapı vardır. Bu bölgedeki halkın çıkış kapılarını uzaklığından şikâyet ettiği için yaptı. Bu kapı bir nehir ve çeşmenin yanında yapılmıştır. Bu çeşmenin adı şifa çeşmesidir. Bu yeni kapı bu isimle bilinir. Bu kapıya yaklaşanlar için tutunacak dayanak vardır. Şintiğas diye bilinen bir kapı daha vardır. Bu eski bir kapıdır. Onun yanında Ruta diye bilinen bir kapı daha vardır. Ruta büyük bir nehirdir bu kapıdan şehrin içine akar. Aslı bu kapının altındadır. İçinde sağlıklı su vardır. Bu suyun üzerinde çok dinlenme yeri vardır. Sonra Bahçeler kapısı vardır. Bu kapı da yenidir. Bu kapıyı Ebu'l Hüseyin Ahmet b. Hasan yaptı. Bu civarda İbn Kurhub kapısı diye bilinen bir kapı vardır. Yeri sağlam olmadığı için eskiden şehire bu kapıdan düşman girmiş, şehre büyük bir zarar vermiş. Ebû Hüseyin

bunu engellemiş ve bu kapıyı ortadan kaldırmış onun yanında haberler kapısı vardır. Şehrin en eski kapısı budur. Ondan sonra da demircilerin karşısında Sudan kapısı vardır. Sonra Demir kapı gelir. Bu kapıdan Yahudi mahallelerine çıkılır. Ebu'l Hüseyin'in yeni yaptığı bir kapı daha vardır. Bu kapıya herhangi bir isimde verilmemiştir. Bu kapıdan Ebû Cümeyn mahallesine çıkılır. Polermo'nun bütün kapıları dokuz kapıdır. Bu şehir dikdörtgen şeklindedir. Çarşısı vardır. Doğudan batıya uzanır. İp diye isimlendirilir. Taş döşelidir. Baştan sona mamurdur. Her türlü ticaret vardır. Batıdan doğuya doğru akan çok su vardır. Her biri bir değirmen idare edebilir. Bu suların üzerinde birden fazla değirmen vardır. Un yaparlar. Bu suların kenarlarında başından denize döküldüğü yere kadar çok arazi vardır. Çoğu çorak arazidir. İçinde Fars kamışı olan bazı yerler vardır. Bazı bölgelerde akarsular vardır.

Bu arazilerin aralarında bazı bölgeler var ki buralarda papirüs yetişir. O papirüsün yeryüzünde Mısır'dan başka yerde bunun benzeri olduğunu bilmiyoRûm. Ancak benzeri Sicilya'da vardır.

123

Bu papirüslerin¹¹¹ çoğu gemileri bağlamak için halat yapmada kullanılır. En az faydası sultan için bundan kâğıt yapılır. Az olduğu için fazla üretilmez.

Bahçeler kapısından Şifa Pınarı kapısına kadar şehrin surlarına mücavir olan halkı bu çeşmelerin suyundan içer. Geri kalan halk, Halise halkı bütün mahallelerin halkları evlerinin kuyusunun suyundan içerler. Hafif olsun, ağır olsun içerler. Suları tatlı olan çok akarsu olduğu halde, bu kuyu suyu onlara lezzet verir. Bu da çok soğan yemelerindedir. Ordugah'dakilerin içtiği su Girbal diye bilinen çeşmeden içerler. Suyu sağlıklıdır. Ordugahta Girbal çeşmesinden başka bir çeşme daha vardır. Suyu çoktur. Adı Ayn el-Tis' Ebû Said olan bir çeşme daha vardır. Bir çeşmenin adı da Ebû Ali çeşmesidir. Ebû Ali valilik yapan bir zattır. Çeşme onun adını almıştır. Garbiyye diye bilinen bölgenin halkı demir çeşmesi diye bilinen çeşmeden su içerler. Burada sultanın muhtaç olduğu demir madeni çıkarılır, işlenir. Gemilerde ve diğer ihtiyaç duyulan yerlerde kullanılır. Bu maden Beni Ağlab'a aittir. Çok işlerde demirden faydalanıyorlardı. Bu demir Belhera denilen bir köyün yakınındadır. Orada çıkan çeşmeler ve nehirler vardır. Bu sular vadi Abbas'a doğru akar ve orayı takviye eder. Bağ, bostan ve bahçeleri çoktur. Şehri meşhur olmayan akan çeşmeler kuşatır, sularından faydalınır. Kible tarafında ki Kudüs çeşmesi gibi.

¹¹¹ Papirüs, Eskiçağ ve Ortaçağ boyunca Ön Asya'da ve Batı'da kullanılan yazı malzemesidir. Bk. Nuray Yıldız. (2007). "Papirüs", DİA, XXXIV, s. 162-163.

Burada küçük ve büyük iki şelale vardır. Bu şelaleler memleketteki dağın burnundan fişkirir. Suları en bol olan çeşmeler bunlardır. Bu sular bağ ve bahçelerde kullanılır. Beyza'ya yakın güzel bir akarsu vardır. Beyza ismiyle bilinir. Girbal ve Garbiye'ye yakındır. Burc el-Battal bölgelerinin halkı Ebû Mâlik çeşmesi diye bilinen sudan içerler. Şehrin bahçelerini sulayan suların çoğunluğu akansulardandır. Bereketi çok bahçeleri vardır. Bazı bostanlar vardır ki Şam diyarındaki gibi sulanmazlar. Memleketin ve mahallelerin sularının çoğunluğu kuyulardandır. İyi değildir. İçilmesi ağırdır. Tatlı akarsular yerine bu ağır olan kuyu sularını içmeleri şahsiyetlerinin düşük olmasından çok soğan yemelerindendir. Çok soğan yemekleri yedikleri için hissetme duyuları fesada uğramıştır. Her gün soğan yemeyen yoktur. Yahut sabah akşam soğan yenmeyen ev yoktur. Bu duRûm onların tahayul gücünü bozmuştur, dimağlarına zarar vermiştir. Hislerini şaşkınlıkta bırakmıştır, akıllarını değiştirmiştir,

124

anlayışlarını eksiltmiştir, marifetlerini aptallaştırmıştır, yüz şekillerini bozmuştur, mizaçlarını değiştirmiştir. O kadar ki çoğu şeyleri olduğu gibi değil tam tersini görürler.

Yazar olan Yusuf b. İbrahim'in Ahbar el-Etîbba kitabında anlattıkları benim bu sözlerimi teyid eder. Getirdiği deliller şahitlik eder. Şam da tabiplik yapan İsa b. Hakem'in yanına gelince soğanla ilgili hatıralarını anlattı. Bu İsa Selmûye b. Beyan ile rahiblik yolunda yürüyen kişilerdi. Cinsel duygularını arttıran soğanı çok methetmezler. Dediler ki: bu cinselliği arttıran şeyler bedenleri telef ederler. Nefisleri giderirler. Cinsellikte fazla soğan yemekle delil getirmeyi iyi bulmuyoRûm. Dedim ki: bu seferimde soğandan bu konuda fayda gördüm. Doktor: nasıl bir fayda? Diye sordu. Dedim ki: Bazı Çeşmelerden su içiyorûm fakat hoş bulmuyoRûm. Soğan yedikten sonra o suyu tekrar içiyorûm bu sefer bu suyu normal buluyoRûm. İsa az gülen biriydi. Bu sözüme güldü. Sonra korku içinde ' İnnalillah' dedi. Senin gibisinin bana bu şakayı yapması bana ağır gelir. Çünkü soğan hakkında on çirkin fikrayı anlattın. Ey adam sen soğanı menkıbe yaptın. Ne zaman dimağda bozukluk meydana gelirse bütün duyular bozulur. Koku alma duyusu zevk alma duyusu, iştme duyusu, görme duyusu hepsi bozulur öyle mi? Ben de evet dedim. O zaman soğanın özelliği insan dimağını bozmasıdır. Soğan senin dimağını bozduğu için ağır ve hoş olamayan suya karşı duyumu azaltmıştır. Bu akli bir kazıyedir. Akli bir delildir. Soğan Yemen'in neticesine gelince Sicilya'da akıllı faziletli hakiki bir ilim dalında yetişmiş bir âlim yoktur. Şahsiyet sahibi dindar bir kimse de yoktur. Onlara gelip

olan duRûm hepsi ayak takımı serseridir. Ehlinin çoğu akıları olmayan düşük seviyeli insanlardır. Dinleri de kâmil değildir. Çoğu çingene ve köledir. Burayı fetheden bir milletin mirasçıları olduklarını idda ediyorlar. Hâlbuki helak olmuşlar.

Onlardan birden fazla kişi bana anlattı ki Osman b. Harraz onların kadılık makamında vera sahibi bir kadıydı. Adalette ve şahadette böyle bir kavmin kadılığını yaptı. Başka kadılar onlara kadılık yapmaktan geri çekilmişlerdir.

125

Bir gün bu Kadı Osman b. Harraz'a bir kadın, davası batıl olan bir ev hakkında müracaat etti. Kadı delil istedi. Kadın, yanında getirdiği bazı kadın erkek şahitlerin şهادetiyle evin kendisine ait olduğunu iddia etti. Kadı başka şahit istedi. Kadı, öğretmen Ebu İbrahim İshak el- Mâcili'nin şهادetine ikna oldu. Bu öğretmen bu kadının meselesini biliyordu. Kadın bu öğretmenin şahitlik yapmasını istedi. Öğretmen reddetti fakat kadın rüşvet vermeyi garanti etti. Bunun üzerine Öğretmen İshak kadının kendine vadettiği rüşveti kadından istedi. Kadın vadettiği rüşveti vermedi ve dediki şahitlik tahakkuk etmiş ki bu ev benimdir. Senin şهادetine ihtiyacım yokdur dedi. Hâkim İshak'ı şahitlik yapması için getirtti. Kadın için hükmün infaz edilmesine şahitlik yapmasını istedi. Öğretmen İshak Allah (c.c.) kadıyı aziz eylesin fakat ben bu şahitlikten rucu eyledim. Bazı bana müşkil gelen sebeplerden bu şahitlikten vazgeçtim. Fakat kadı İshak'ı bu şahitlikten geri dönmeyecek yeminler ettirmişti. Rüşvet meselesi anlaşıldı. Kadının yüzüne nasıl rüşvet vadettiğini anlattı. Kadı onun şahitliğinde ve diğer şahitlerin şahitliğinde kabul etmedi. Onları kovdu. Şahitliklerine iptal etti. Bundan sonra kadı onların mesleklerinin çoğunu sulh hukmunu verdi. Onlardan hep şüphe etti. Onlara hiçbir zaman güvenmedi. Ecel geldi onların arasında öldü. Ölmeden önce bu memlekette kadılık yapacak biri yoktur dedi. Divanı orada el-Gadâirî diye bilinen Kayravanlı gariban bir adama devretti. Kadı bu adamı tezkiye ediyordu. Bu hikaye memlekette herkes tarafından duyuldu. Bu İshak b. Mâcili vesilelerinden biri de onlara kendini beğendirmesi ve onların kendisini seçmeleridir. Onu kadılık makamına çıkardılar hatip yaptılar. Davalarda hainlik yaptıkları için onu seçtiler. Onlara göre İshak zayıf, şiddetle cahil olduğu halde onu seçtiler. Onlara göre İshak kendini çok beğenen, kadılık makamında olması gereken heybeti ve dikkati olmayan biriydi. Böyle bir çingene, kadı olursa memleketin geri kalanlarını sen düşün.

Orada ikamet eden bir adam bana anlattı. Adı Ebu'l Hâris Fehl b. Felah el-Lüheysi el-Kütâmi. Gördüm ki bu memleket hakkında çok konuşuyor. Anlattı ki kendisi ve sağır bir adam İshak b. Mâcili kadı olduktan sonra huzurunda duruyordu.

126

Bu kadı İshak Cami'nin mihrabında oturuyordu. Kadının elinde ikimize ait bir mehir davası vardı. Kadı davayı okuyordu. Güzel bir mana ifade eden methedici bir fasıl geçtikçe belagatlı sözler geçtikçe o tekrar okuyor. Biz ikimiz susuyoruz. Kadı her fasılda bunu yapıyor. Bir ara mihrabtan kalktı. Mihrabda kadılar gibi divana oturmuştu. Geldi ve ikimizin önüne oturdu. Kararı okumaya ve tekrar etmeye devam ediyordu. Bize diyordu ki yeryüzünde benden başka hiçbir kadının veremeyeceği hükmü dinliyorsunuz. Sonra okumaya döndü. Sonra mihrabdaki yerine döndü. Bana anlatan dedi ki bazen sanıklara eliyle müdahale eder döverdi. Yine onlardan bir cemaat bana haber verdi bir adam bir hasmıyla bu hâkimin önüne geldi. Aralarındaki dava için kadıya müracaat etti. Kadının önünde büyük bir makas vardı. Makası aldı ve bununla senin yüzüne vuruRûm diye işaret etti. Adam kendine yakın olan kadının ayakkabısını aldı. Kadın niçin benim ayakkabımı aldın yoksa onunla beni mi vuracaksın? Dedi. Adam hayır dedi. Fakat senin makasla yüzüme vurmandan korktuğumdan yüzümü makastan koRûmak için ayakkabıyı aldım. Bu kadının deliliğinin, ahmaklıklarının son dercesine varan birçok haber vardır. Deli ve ahmak olan öğretmenlerdendi. Onların büyüklerinden ve şerefli adamlarındandı. Artık gerisini sen düşün.

Memleket, çoğunlukla öğretmenler ve onların mekteplerinden oluşur. Onlar burada çeşitli tabakalara ve mertebelere ayrılırlar. Çekişmeler kavgalar eksik olmaz. Çünkü her bölgenin öne geçen öğretmenleri olmuşlar. Hatta bunlar, işlerinin yürümesi için ve sultanın tercihlerinde sultanla konuşuyorlar ve sultana akıl veriyorlar. Ona kötü şeyleri iyi gibi gösteriyorlar. Onun ayıp ve kusurlarını büyük bir meziyetmiş gibi gösteriyorlar. İyiliklerini de kötülüklerine ekliyorlar. Bu gibi ahmak öğretmenlerden bu memlekette 300 öğretmen var. Başka hiçbir yerde bu kadar ahmak mecnun öğretmen bir arada bulunmaz ama burada menfaatleri az olduğu halde sayıları çoktur. Çünkü onlar savaşa gitmemek için öğretmen oluyorlar. Çünkü onların ülkesinde Rûmlar'a karşı savaş geçididir. Düşmanla sınır olan bir bölgedir. Sicilya fethedildiğinden beri düşmanla karşı cihad ve harb devam ediyor. Valileri harbden kaçmak isteyenler fırsat vermiyorlar. Eğer fırsat verirlerse kimseyi bulamazlar. Ancak kim büyük bir fidye verirse veya geçerli bir özür beyan ederlerse

savaşa gitmekten kurtulur. Daha önce bir emirle öğretmenler resmen askerden muaf oldular.

127

Askere savaşa gitmeyenlere ağır vergi cezaları yüklendiği için ne kadar ebleh, cahil, ahmak varsa bu cezadan kurtulmak için öğretmen olmak için her çareye başvurdular. Hâlbuki öğretmenlik çok az menfaat olduğu halde, bir öğretmen, öğrencileri çok olduğu halde senede ancak on dinar kazanıyor. Hangi mertebe bundan daha çirkin olabilir? Hangi suret bundan daha çirkin olabilir? Hangi suret bundan daha alçak olabilir ki? Allah (c.c.)'ın kendilerine farz kıldığı cihad şeref ve savaşı ve onunla çıkacağı aziz mertebeleri en hafif bir mertebeye en düşük bir sanata sattılar ki bunlar memleketin ileri geleni sayılıyorlardı. Bunlar övülüyor Muharip çocuklar ise dışarıda kalıyorlardı.

Bunlar rezillik ve mahRûmiyet unsuru olmuşlar. Buradaki öğretmenler, ahmaklıkla, noksanlıkla, sehaletle, hafiflik ve akılsızlıkla itham ediliyorlar. Herkes da bunu böyle biliyor. Bundan daha alçağı rezilliği ahmaklığı ve seviye düşüklüğü de şudur ki; bütün Sicilya halkı, emelleri küçük, dirayetleri eksik, anlayışları kıt olduğu için bu ahmak Tâifenin kendilerinin ileri gelenleri, akıllıları, fakihleri ve tahsilli olanları fetva erbabı en adaetlileri helal ve haram bildiren mahkeme davalarına karar veren şahitlikleri infaz eden edebiyatçı ve hatipleri olduklarını zannediyorlar ve böyle biliyorlar ki bunlar bu Tâifeden de daha ahmaktır. Yukarıda adı geçen İshak b. Mâcelî'nin bir çocuğunu gördüm. İki yıl bunlara hutbe veriyordu. Sıla ile beraber gelen isimleri cezmediyor ki harekeli okunması şarttır. Fiilleri de mecrur okuyor ki filler cer olmazlar. Hutbenin başından sonuna kadar böyle hatalarla bitiriyor. Bir edebiyatçı ile konuştum, bu edebiyatçı edebiyatın bütün meselelerinde kendini yetkili ve dirayet sahibi biliyor. Ona dedim ki bu hatip faili nasb-üstün mensubu da merfu okuyor. Fail yaptığı kelimenin mef'ulü bih (üstün) olması gerektiğini söyledim. Sen hatibi ve yaptığı bütün bu hataları dinlemedin mi? Ona bütün bu hataları söyledim. Adam dedi ki efendim sanki senin dediğin gibidir. Fakat biz böyle şeylere aldırış etmeyiz. Edebiyatçının edebiyattan haberi yok.

Sicilya da ahlâk ve adalatte adı geçen öğretmenlerin ileri gelenlerinden dedikleri Ebu Abdullah Muhammed b. İsa b. Matar Simat'ta Zühri Mescidi'nde öğretmendir. İlim için doğu seferine gitmiş hadis, fıkıh okumuş biri de Ebu'l Hasan Ali b. Bâne diye tanınır. Bu da onun aynıdır. Hatta onlardan bazıları bunu ondan daha üstün tutuyorlar. İlimde, fıkıhta, şahsiyette ondan daha hayırlı görüyorlar.

Hâlbuki ikisi de körlük derecesinde ahmak, nakıs hem görüntüleri hem konumları basittir. Bana Ebu Abdulah b. Muhammed b. İsa anlattı.

128

Kendisi mütekellim kelamcı diye bilinir. Biz beraber Sicilya’da idik. Dedi ki bir ara ben Simat’ta İbn Matar’ın mektebinin yakınında duruyordum. Bazı kardeşlerimle konuşuyordum. Aniden İbn Matar onların yanında durdu. Ona selam verdiler. O da bana selam verdi. Selamını aldım. Benim sıfatımı anlatmaya başladı. Yani beni övmeye başladı. En çirkin ibare ve en iğrenç lafızlarla beni anlatıyor. Benimle konuşurken haktan uzak olman bana ağır geliyor. Dedim ki bizi haktan uzaklaştırana onun hakkında ilmimizi azaltana Allah(c.c.) lanet eylesin. Rengi değişti, bozardı. Ordakiler o sana insaf etti yani adaletle söz söyledi. Çünkü o haktan uzak olanı lanetledi. Allah(c.c.) hakkında ilmi az olandan başkasını kastetmedi. Dedi ki Iraklılar’ın mezhebinden değil misin? Dedim ki: hayır çünkü Irak ehlinin mürcie mezhebinden oldukları iddia ediliyor. Onlar kebair ehlinin ebedi cehennemde olduklarını iddia ediyorlar. Ben Iraklılar’la aramızdaki meseleyi anlatmaya başladım. Dedi ki sizin de sözünüz bana göre bizim sözümüze yakındır. Dedim ki: ben sana ehli Irak’ın kötü görüşlerini anlatıyoRûm. Ben onların zıddıyım, bu nasıl oluyor dedi. Dedim ki biz kebair ehlinin ateşte ebedi kalma görüşünü reddediyoruz. Dedi ki bunu Irak ehlinden başkasının söyleyeceğini sanmıyoRûm. O cehaleti yüzünden sabah akşam her oturmada onları tekfir ediyor. Mutezileyi tekfir ediyor. Fakat itikatlarını bilmiyor. İki mezhep arasındaki farkı bilmiyor ki bu ikisi mezheplerin en meşhurları arasındadır.

Onlara lanet okuyor. O mürcieyi¹¹² mutezileden ayıramıyor. Bu menzil onun en yüksek menzildir. Allah(c.c.) nakledene rahmet eylesin. O nakille haberleri nakledenler zulmetmiş, cehaletle onun sözünü kesmişler. Bir gün ben Cuma günü Sicilya’da oturuyordum. Tarih 10 Şaban 362 ‘ydi. İbn el- Antaki dükkâni diye bilinen dükkânda oturuyordum. Dükkan Polermo’nun Simat semtinde idi. Yağmurlu bir gündü. Saat altı idi. Camiye gitmek için kalktık. İbn Antaki de bizimle beraberdi. Cami bize yakındı.(38b) Adam cami yönünden bize yöneldi. Evi de oraya yakındı. Biz nereye gidiyorsun? Dedik. Dedi ki: insanlar namaz kılmış. Ben yürüyoRûm hatibin cenazesine şahitlik yapmak, görmek istiyorum. Daha önce adı geçen İshak b. Mâceli bu cuma gecesi ölmüş. Yürümeye devam etti Deniz kapısına

¹¹² Mürcie, İslam’ın ilk dönemlerinde ortaya çıkıp ılımlı ve uzlaşmacı fikirleriyle tanınan itikadi ve siyasi fırka. Bk. Sönmez Kutlu. (2006). “Mürcie”, *DİA*, XXXII, s. 41–45.

gitmek istiyordu. Epey kaldı. Sonra döndü. Biz namazdan umudumuzu kestik. Nereye gidiyorsun dedik. Bana haber geldi ki daha namaz kılmamışlar. Belki namaza kavuşuRûm diye döndüm dedi ve gitti.

129

Biz hayrette kaldık. Tahsilinin az olduğunu düşünüyoruz. Fakat insanlar onu memleketin en ileri geleni kabul ediyorlar. Tekrar bize döndü. Namazı kılmışlar dedi. Ben musallada namaz kılmaya gidiyorum dedi. Bu adam onların yanında kavmin adalet yönünden en ileri gelenidir. Mevki bakımından en şerefli olanıdır. İşte onunda hakiki durumu budur.

Onu ve İbn Matar ve cemaatlarının sıfatlarını çok anlattım. Zekâlarının az olduğunu, anlayışlarının kıt olduğunu, çok cahil olduklarını, süratla çılgınlık yaptıklarını uyanıklıklarının öldüğünü. Gaflet içinde alçaklıklarının açık olduğu hakkında bir kitap yazdım. Bu kitabı on baba ayırdım. Memleketlerin ve kabilelerin iftihar ettiği şeyleri zikretmekle başladım. Onlarda bulunan faziletleri ve bunları nasıl bölgelere ve şehirlere ilhak ettiğini sadece bazı bölgelerin övülmekte, güzellikten ve iyilikten ne kadar kusurlu olduklarını yazdım. Bu kitaba Sicilya ismini verdim. Onların faziletlerinden, rezilliklerinden hiçbirşey bırakmadım. Hepsini yazdım. Bütün özlelliklerden onlarda bulunanlar ve bulunmayanları, mahRûm oldukları şeyleri, tabiatlarının ve ahlâklarının kötülüğünü yazdım. Yalnız onlarda bulunan bozulmuş leş gibi gıdalarını, ırzlarının pisliğini, kirliliğini, cefalarının çokluğunu, aşırı riyakârlıklarını yazdım. Haberleri bana ulaşan bütün öğretmenlerin isimlerini yazdım. Aptallıktaki mahallerini, zamanın geçmesiyle sultana itaatı terk ettiklerini, İslâmın firkalarından olmayan firkalarının halini yazdım. Hiçbir millette ve dinde olmayan hiçbir memlekette olmayan firkalarını yazdım hiçbir bidatta yeri olmayan bid'atlarını, dinlerden hiçbir dinde olmayan müşkillerini yazdım. Kalelerinin, kırsallarının, bölgelerinin, ehlinin en tiksindiricileridirler. Hristiyanlarla evlendiklerinde eğer çocuk erkek olsa babasına katılır. Eğer çocukları kız olursa annesiyle beraber Hıristiyan olarak kalır. Namaz kılmaz. Temizlenmezler, zekât vermezler, hac.c.a gitmezler. Onlardan bazıları Ramazan orucunu tutar. Oruçlu oldukları zaman cünüplükten yıkanır. Bu öyle bir menkıbedir ki bunda onlara hiçbir yerde ortak bulunmaz. Böylece cahillikte büyük derece almışlardır.

Bu kitabı onları anlatmak için hazırladım fakat akıl sahiplerinin kalpleri hepsinin bilgisiyle ilgilenir. Öğrenmek ister. Onu anlatmak için hazinelerde bir yer varki o yer hakikatta istenildiği gibi değildir, olmazda.

Sicilya' da gördüğün ve midemi bulandıran bir mektepte 5 öğretmen var.
(s.130)

130

Bu mektepte çocukları okutuyorlar. Hepsi de içiçe ortaklardır. Mektepleri Şifa çeşmesi kapısının yanındadır. Onları adı Miltat olan bir ihtiyar başkanlık yapıyor. Cimri, adi, alçak, karaktersiz, aşkar ve aç gözlü yalancı şahitlik yapmada insanların en kıdemlisidir. Yanındaki iki oğlu da öğretmendir. İbn Veddâni diye bilinen bir adam diğer birinin adı Ahî Recâ kardeşidir. Bu şirketlerinde ki mertebelerine göre sıralamadır. Ben Sicilya'dan çıktığımda ibn Veddâni ölmüştü. Eğer onu tanıyan biri inan onun ölümünden dolayı Sicilyalılar'ın feci bir şekilde üzüntüye düştüklerini ona acıdıklarını, taziyede sarhoş olacak derecede ağladıklarını görseydi gülerdi, kakhaha atardı. Katmerli cehaletlerine hayret ederdi.

Onların maddi duRûmlarına gelince; onlar, muhtaç oldukları ve nafakaları az olduğu halde ve de gelirleri çok olduğu halde onlarda göze çarpan mal mülk sahibi yoktur. Ben de hiç görmedim ancak sultanın yanındakilerden, sultanın yanına giren çıkanlardan, sultanın yanına girmesine izin verilenlerden bazılarının mal mülk sahibi olduklarını gördüm. Onlar aldıkları vergiler, paralar ve bollukla hallerinin iyi olduklarına itibar edilir. Soyda faziletli olmada kimseyi göremezsin. Bununla beraber bizim bu zamanımızda Sicilya mal mülk bakımından vakitlerinin en bolluklu en geniş en çok varlık sahibi olduğu bir zamandır. Humsü alma ile ilgili kanunları, gelen ganimetler, bağışlanan mallar, kelle başına aldıkları vergiler, denizden gelen mallar, Kalabriya ehline şart koşulan hediyeler, avcılıktan gelen gelirler bütün bu dayandıkları gelirlerin geldiği yönler bütün bunlar Sicilya'nın varlıktan yüksek duRûmlarını gösterir. Ama ganimetlerine ve verimliliğine yiyip içtikleri şeyler kitabın başından işaret ettiğim mevzular gibidir. Verimliliği bolluğu eskiden beri vardır. Girdiğim vakit verimlilikten dolayı bütün işlerin yolunda olduğunu ve insanların oraya cezbedtiğini gördüm. Badiyelerdeki halkın ahlâkı, halkı, acem, kör, sağır, dilsiz olan adaların halkına benzer. Kitapların vasıflandırmadığı yerlileri akıllarından hukuk ve görevlerindeki gafletleri muamelelerinde görülenler haktan uzak olan sözleri onların kör bir hayvani hayatın içinde olduklarını gösterir. Garibana kötülük yapmaları onlara saldırmaları büyük ve korkunçtur. Ne insana yaklaşırlar ne de insan onlara yaklaşabilir. Bunun için başkentlerinden, düzenlerinden oluyorlar çünkü onlar tacirlere, oraya gelen garipler buğz ederler.

131

Hâlbuki dünyada hiçbir kavim nesil, gariplere cefa eziyet vermez. Hatta dağlardaki kaba saba insanlar bile garibanlara cefa etmezler, bu dağdakiler muhtaç insanlardır, fakirdirler gelen yolculara muhtaçdırlar. Onlar bile gariplere saygı hürmet gösterirler. Çünkü bu Sicilya adası memleketlerin faziletlerinden, iyiliklerinden hiçbir özellik almamıştır. Buğdaydan, yünden, arpadan, içkiden, şekerden biraz da keten elbiseden başka bir özellik almamışlar. Orada hakkı uygulamak bakımından en hak sahibi olandır. Sağlık ve ucuzluk bakımından benzeri yoktur. Ürünlerin bir parçası elliye atmışa satılır. Bu malın fazlası elliye atmışa alınır. Oraya getirilen herşey muhtaç oldukları zaruri şeylerdir.

Muhtaç oldukları diğer şeylerdir, başka memleketlerden buraya celbedilir, getirilir. Adalarına yüklenir. Ehlinin akıllarının ve dinlerinin bozuk olduğunu, toprağın buğday ve tahıllarının bozuk olduğunu anladım. Bu hububatın üzerinden bir sene geçmeden muhakkak bozulur. Çoğu kere depolarına, ambarlarına dökülür. Kendi devirlerindeki pislikleri Yahudilerin pisliklerine de benzemez. Evlerinin karanlığı, ocakların ve fırınların karasına benzemez. Rütbesi en yüksek olanın oturduğu yere tavuklar pisler. Musallalarına ve yastıklarına kuşlar pisler.

Buraya kadar yazılanlar Mağrib ve Mağrib'in çevresindeki ondan ayrı olduğu halde ona eklenen, o bölgeye giren yerlerin vasıflarının tamamıdır. Yani Mağrib konusu burada bitti.

132

3.8. MISIR

Mısır'ın sınırı Rûm denizinden başlar. İskenderiye'den devam eder. Berka'dan başlar Vâhat'ı narkasından geçerek oradan Nubya memleketine (39z) ulaşır. Asuvan'dan Büca toprağına uzanır. Asuvan önünden Kızıldeniz'e ulaşır. Sonra Kulzum boyunca uzanır. (Kulzum'u geçer Tûr-i Sînâ'ya ulaşır. Benî İsrâil'in çölüne döner. Oradan Rûm Denizi'ne kavuşur.) Cifar'da Ariş ve Rafah'ın arkasından sahile döner. Rûm denizine geçer. Oradan İskenderiye'ye gider. Daha önce zikrettiğim Berka bölgesine ulaşır.

Bu resimde mısır haritası vardır. (39B)

Mısır haritasının ilk kısmında bulunan isim ve nasların izahı: Kulzum yukarıda resmin tarafına paralel tasvir edilmiştir. Bu denizin sol tarafında Kulzum şehri vardır. Sonra sahil hattının altında: Burası Buc.c.e diyâridir diye yazılıdır.

Buraya Rebîa¹¹³ ve Mudar¹¹⁴ kabileleri geldi. Rebîa reisleri Buc.c.e'nin ileri gelenlerine gelin damat oldular ve onlarla karıştılar. Burası bütün kabilelerle doludur. Kavmin en azizleri Rebîa'da'dır. Bu nassın sağında Allâki şehri yazılıdır. Sonra bu nassın altında dağ silsilesine paralel olarak, bu Mukattam dağıdır diye yazılıdır. Oradan Habeşistan'a ulaşır. Nûbe diyarını kateder. Burada Denkele ve Ulva şehirleri vardır.

Dağın altından bu hatla beraber bu bölgede bol kırmızı ve beyaz kum vardır. Bu kum Ceffar bölgesine ulaşır. Nil onu ikiye böler. Nil'in batısından Nefzame kumsalına ulaşır. Sicilmase'nin dışından Odogus'ta ulaşır. Sonra bunun altında Ahrit şehrine Beyad, Suul Vebernil bölgeleri vardır. Nil nehri sahifenin ortasında tasvir edildi. Nil'in her iki tarafında da Said iki kelime Beled diye yazılmış. Mançin Said memleketi demektir. Nil'in üst tarafında şehirler vardır.

133

Sağdan başlayarak: Assuvan, Muhdase, Kas, Ahmim, Ansena, Atfih, Ekser, Elhay, Elharas, Hulvan, Fustat sonra ismi olmayan iki şehir vardır. Nil'in karşı tarafında: Kurye, Atfö, Asna, Erment, Huleylina, Butic, Asyot, Mensor, Aşmonin, Taha, Allays, Semta, Dellas, Ahnas, Etve ve Elcezîre vardır. Çizenin yanında iki üçgen vardır. Onlarda bu ikisi Ehram'dır diye yazılıdır. Nil halicin kıyısında Aşmonin arasından döner. Mensore, Ahnas ve Atnab arasında bulunan şehirler: Tuka, Elbuhense, Lahon, Basir, Forides bu haliçten Laho'nun yanında iki tarafta Elfoyyun vardır. Feyam ve Harem'in arasında bu Afna ve Tenhemil Gölü'dür diye yazılıdır. İki günlük yol kadar dağların ortasında sarı bir kum uzanır. Orada kışın gelen kuşlar yakın uzak hiçbir yerde bulunmayan kuşlardır. Sonra resmin sağında Nil'in en altında vahalar bölgesi vardır. Resmin alt tarafına paralel dağlar silsilesinin altındadır. Bu Vahalar dağıdır diye yazılıdır. Afna Gölü'nden Nil üzerinden Cebelu'l Kamere ulaşınca kadar uzanır. Bunların hepsi mamur yerlerdir.(40z)

Mısır haritasının ikinci yarısında bulunan isim ve nasların izahı: Suretin en üst tarafı bu Mısır'ın haritasıdır diye okunur. Bu kısımda birinci kısma intibak eder. Resmin ilk yarısının üst kısmında Ehavf yazılıdır. En alt kısmında Rif yazılıdır. Nil resmin sağ tarafında iki şubeye ayrılır. Aralarında Şatannuf şehri vardır. Sağ tarafta şehirlerden; Cedva, Asal, Talhata,

¹¹³ Rebîa, Araplar'ın dört ana kolundan biri. Bk. İrfan Aycan. (2007). "Rebîa", DİA, c.34, s. 498-499.

¹¹⁴ Mudar, Araplar'ın dört ana kolundan biri. Bk. Mustafa Sabri Küçükaşçı. (2005). "Mudar", DİA, XXX, s. 358-359.

134

Kantara şehirleri vardır. Sınırı da Sardos halici kuşatır. Burada Eyser'e iki şube halinde başlar. Biri Tanuhan'ın yanındadır. Diğeri Sahracat'ın yanından başlar. Bu iki şube arasında bulunan şehirler: Zefta, Cevada, Sind, Best, Tetaye şehirleri vardır. Sahracat'ın solunda benzer şubesinin üzerinde, şubenin sonunda Eşbeh'ten başlayıp solda Dektos haliç diye yazılıdır. Tenuhan'ın solunda şubesinin yanında Mahnan şehri vardır. Mahnan'a karşı bir şube başlar. Üzerinde önce adı geçen Tedaye sonra Domsis şehirleri vardır. İki tarafından sonra üst tarafında Tona, Ebu Seyr, Samnudevş vardır. En alt tarafta Taha, Kacancime ve Demire vardır. Demire'nin isminin evveli diğer tarafta Tenuha'ya uzanır. Mahnan ve Demire arasında en yüksek yerde Çerkiyun Mahallesi vardır. Karşı tarafta Meliç, Zemzar vardır. Bu iki beldeye muhit olan şubenin dışında alt tarafta Tuh, Mahalle, Revh vardır. Demire yönünden bir şube sola gider. Başka bir şubeyle birleşir. Dakhala'nın yanından başka iki şube arasında Dakhala halici yazılıdır. Dakhala hizasına çizginin en alt tarafında Bermunat bölgeleri vardır. Bunun solunda şehirlerden: Şarım, Şah, Şarımbarın, Bora vardır. Sonra çizgiden iki şube başlar. Biri aşağı doğru Nekira'ya gider. Bu şubenin yanında Zaferan halici yazılıdır. Onunla çizgi arasında dimyat vardır. Sonra deniz kenarında Şata vardır. Şata'nın yanında denizde Tunis Adası vardır.

Şatnut'tan aşağı doğru giden çizginin sağında sahilde bulunan şehirler: Ebu Yahnis, Tarnut bir daha Tarnut sonra Bestame, Tennub vardır. Sonra sola doğru Şabur, Mahalla, Nakide, Densol, Krata, Şibro, Ebu Mina, Karanfil, Karyon bunlar çizginin yanındadır. Sonra Sabır Köyü İskendriye bu iki taraftadır. İskenderiye'nin yukarısında deniz sahilinde Ecna vardır. Şento'nun altında bu çizginin solunda Cenbisyat vardır. Cenbisyat'tan sonra bir şube sola gider bunu üst tarafında Şebro, Alav, Manof, Tata, Kişe Beni Sehin, Bendariye, MahRûm Mahallesi, Sa, Deyay, Safiye, Demicemül, Sandiyan, Fuh, Desya, NetviyeRûman vardır. Şantaf'tan Sa'ya giden yol üzerinde Sebladabid, Menaful Ulya, Sard Mahallesi, Sefa, Şibrilmate vardır. Sonra şubenin altında Şibro ve Alav'ın yanından Tantina, İşçiler Kuyusu, Yabiye onu aşağıya doğru giden şube takip eder. Sonra Mahal Bebiye, Ferno, Mahal Masruk, Mahal Ebi Horase, Fişe, Sendebis, Senbaze, Belhib, Diyrot, Mahal Emir, Mahal Bole. Adada Sa şubesi ve Bebiye Mahallesi arsasında Senhur vardır. (Mısır haritasını bir sahifeye yerleştirmeye yol buldum onu iki sahifede sabitleştirdim.

135

İlk resim Saîd'in resmidir. Usvân'dan Fustat'a kadardır. Şantut Nil'in ayrıldığı yerdedir. İkinci resim Nil'in iki haliçte bölündüğü yerden başlar. Birisi Şatnuf'un doğusunda Tunise ve Tamyat tarafına gider. Diğeri Şatnuf'un batısından başlar İskenderiye sahilinden reşide gider.)

(40b) Mısır bu iklimin ismidir. Sınırlarını yazmıştım. Mısır eskidir. Azamet sahibi, celil ve büyük bir bölgedir. Geçmiş zamanlardan beri böyledir. Şimdi bundan biraz geri kalmışsa bazı sebeplerden dolaydır. O eskide kralların oturduğu yerd. Büyük firavunlar, cebbarlar, Musa'nın firavnu olan Musab b. Velid ve onun babası ve Yusuf'un firavunu Velid b. Musab ve ikisinin zamanları arasında hüküm süren büyük firavunların oturdukları yerd. Bu ikisinin arasındaki büyük firavunlar; Ebu'l-Nemir el- Varrak'ın el yazısıyla Ebu'l Hüseyin el-Hasîbî'nin biyografisinde buldum. Bana Ebu'l Hüseyin'in Ebu'l-Hâzim el-Kâdî'den rivayet etti. Ona da Ebu 'l Hasan el- Mudebbir dedi. Eğer Mısır bütünüyle mamur olursa bütün dünyaya yeter. Mısır 28 milyon feddana ayrılır. Ancak ondan bir milyon feddan mamur olabilmişlerdi. Ben Irak'ta divanları karıştırıyordum. Mağrib ve meşrik divanlarını istiyordum. Dedi ki benim üzerimde bir iş var hiç bir gece gecelemedim. Mısır divanını karıştırdım belki gecelemedim. Fakat üzerimde biraz iş kalmıştı. Sabahladığımda tamamlarım dedim. Dedi ki: Ebu'l Hâzim el- Kadî kendisine şöyle bildirmiş. Amr b. As Hz Ömer'e vergi gönderdi. On dört milyon dinar. Hz. Osman Amr'a Ey Ebû Abdullah görüyorsun deve senden sonra daha çok süt verdi. Amr: evet dedi. Fakat o evlatlarını aç bırakmıştı. Kadî Ebû Hâzim dedi ki: Amr ve Abdullah b. Ebi Serh'in topladığı bazı vergiler özellikten kelle başı toplanan vergilerdir. Haraç ve diğer vergiler bunun dışındadır. Dedi ki: araştırdım böyle olduğunu tespit ettim. Dedi ki: bize göre de bu doğrudur. Mısır'da iki piramit vardır ki kâfir ve Müslüman ülkelerinde asla benzeri bulunmaz. Onlar gibi ne yapıldı ne de yapılabilir.

136

Abbasiler'den biri iki piramitlerin birinin üzerinde yazılanı okumuş. Ben bu piramitleri yaptım. Kim krallığın güçlü olduğunu iddia ediyorsa bu piramitleri yıksın. Çünkü yıkmak yapmaktan daha kolaydır. Abbasi piramitleri yıkmak istemiş. Bunu Me'mun ya da Mutasım olduğunu zannediyorum. Bir de bakıyor ki o günün Mısır'dan gelen bütün haraç vergisi bunları yıkmaya yetmiyor. Onun zamanında halka şefkatle muamele edildiği vergi toplamada adaletli davranıldığı için Nil 17 zira a ulaştığı zaman geliri 4 milyon 200 bin dinar ve 57 bin dinardır. Her fedan için aynı

adetle iki dinar alınıyor. Piramitleri yıkmaktan vazgeçti. Bir daha da bu konuya dönmedi.

Mısır'ın ta firavunlardan beri devam eden bir adetleri vardır. O da haraçları almada, malların vergisini almada, kavminin vergilerini celbetme konusudur. Bu ehlinden haracın alınması tamamlanmaz. Ancak su tam olduğu ve diğer topraklara yayıldığı ve tatbik edildiği zaman alınır. Bu suyun tamamlanması da Tut (Eylül) ayında olur. Bu olduğu zaman bazen de bundan daha fazla olur. Su yatağında bütün bölgelere ulaşır. Sonra tepede doğmasına kadar artıp eksilmeye devam eder. Bu da Baba (Ekim) ayının sekizine rastlar. Su çekildiği zaman tohum ekme zamanı gelmiştir. Yaş yere keten ve bütün tahıllar ekilir. Baba ayında toprak suya doyar. Bu ayın sekizinden sonra bu gerçekleşir. Su işi tamam olmaz. Bazı topraklar suyun kavuşmasından aciz kalır. Haraç kemal derecesine ulaşmaz. Zayıf kalır. Bu ayda arazi sürülür ekilir. Pirincin hasadı yapılır. Ekseri bölgelerinde tohum ziraatı yapılır. Aralık ayının başından sonuna kadar geciktirilmiş tohumlar ekilir. (41z) Bundan sonra mısır toprağında susamdan başka bir şey ekilmez. Ocak ayında haraç toplanmaya başlar. Haracı kabul edenler sicillerden gelen paranın muhasebesini yaparlar.

137

Hal olanı da akde bağlanana da her şeyi kaydeder. Muhasebesi yapılır. Şubat'ta sicillerdeki haracın dörtte biri insanlardan alınır. Mart'ta haracın ikinci dörtte biri ve sekizde biri alınır. Burada şeker kamışı ve ona benzer şeyler ekilir. Nisan'da da vergi verme iş sahiplerinin üzerine düşer. İnsanlardan haraç vergisinin sicillerdekini yarısını ödemeleri istenir. Ekinlerin hasadını yapar. Bîşnes sahaları İnsanlardan alanlara ekledikleri mal çeşitleri istenir. Harcama, meraların hakkı ketenin vergisini her bölgenin vergisine göre toplar. Akit ve alanın kararlaştırıldığı gibi dörtte bir haraç alınır. Bütün insanlar için hasat istenir. Bazen şehrinde kalan haracın tamamının yarısı çıkarılır. Alanın uzaklığı ölçülmez. Mayıs'ta haracın dörtte üçü tamamlanır. Bu da Nil suyunun fazlasının aslıdır. Bu zaif olur. Feyyumda pirinç ekilir. Hatur ve Keyhak aylarında haraç mevsimi sona erer. Nil suyunun artmasının çoğunluğu buradadır. Bu iki şehirde ketenin hasadı için kalan vergiler geciktirilir. Çünkü keten Tut ayında çekilir ve kapıda dövülür. Nil suyu bırakıldığı zaman Farama'nın doğusunda olanlar buradan içerler. Curcir, Fâkus bölgesinde olanlar Tinnis ve Meğadibe halicinin suyundan içerler. İskenderiye halicinden Nukaydiye ve Ernebis nahiyesinde artan sudan içerler. Batın ve Bulaviye ehli vadilerde ve dağ

aralarında ekin ekerler. Bu da Zenâte, Ramcâne, Benu Bazal ve Berberi kabileler içindir. Onlardan haraç alınır. İki yer arası iki aylık yoldur. Hal ve akitte mamur yerlerdir. Başka bölgelerinde bu haraç alma hali böyle yürümez. Çünkü güneş Cevza ve yengeç burcundayken onlara Nil suyu gelir. O da güneyde sudan bölgesinde yağmur yağarsa bu su gelir. Bu yer Mısır toprağına aylarca uzaklıktadır. Nil suyu arttığı zaman Mısır halkının çoğu gemilerle birbirlerine gelip giderler. Çünkü Nil'in suyu şehirlerin çoğunu kuşatır. Bütün arazilerini istila eder. Bölgeden bölgeye birbirlerine gitme yolu ancak Nil'de gemilerle mümkün olabiliyor.

138

Fustat için İskenderiye'ye karada yol vardır. Bu yol sahra tarafından gider. Mağrib'i anlatırken bunu zikretmiştim. Merhaleleri sahilden Tarnut'a gider. Su çekildiği zaman Medayin ve Daya arasından başlar şehirlerin arasına iner. Bu da Şatannuf'tan Sübk el-Abid'e on altı sakstır. Burası bir konaklama yeridir. İçinde hoş bir minberi vardır. Araları on iki günlük yoldur. Menuf'tan Mahallet-i Surad arasında minberi ve hamamı vardır. Oteller vardır. Islah edilmiş çarşı vardır. On altı merhale vardır. Mahallet-i Surad'dan Seha'ya Onaltı merhaledir. Daha büyük bir şehirdir. Hamamlar pazarlar çarşılar vardır. Geniş iş alanı vardır. Büyük bir iklimdir. Valisi askeredir. Çok askeri ve arkadaşları vardır. Gelirleri çoktur. Çok keten yetişir. Çok buğday yetişir. Turp yağı vardır. Seha'dan Şebrelene on altı merhaledir. Şebrelene büyük bir şehirdir. Camisi, çarşıları, pazarları vardır. Buğday çoktur. Çeşitli gelirleri vardır. Burada suyun taksimatını yapmak için bir vali vardır. Mesir'den Senhur'a on altı merhaledir. Senhur geniş toprakları olan bir şehirdir. Hamamları, çarşıları, pazarları vardır. Kendinden büyük bir valisi vardır. Keten, buğday, şeker kamışı gibi hâsıllattan kâtiplere ve dıhkanlara (köy ağalarına) çok nimet vardır. Aldığım habere göre bu nimet şimdi eksilmiştir. Diğer şehirlerdeki bu duRûmları da yazacağım. Senhur'dan Bücum'a on altı merhaledir. Bücum bir bölgedir. Şehir de ismini bölgesinden almıştır. Valisi vardır. Bücum'dan Nesterâve'ye yirmi merhaledir. Güzel bir şehir idi. Beşmur Gölü'nün kenarındadır. Sularla çevrilidir. Çok balık avcılığı vardır.

139

Üzerinde sultan için büyük bir saray vardır. Orada bolluk içinde ehil bir kavim vardır. Su çok olduğu zaman küçük gemilerle, su azaldığı zaman köprülerle ulaşılır. Nesterâve'den Burullüs'e on merhaledir. Burullüs avcılığın çok olduğu bir şehirdir. Bu gölde avcılık yapılır. Hamamları olan güzel bir şehirdir. Burullüs'den

Ecnâ'ya on merhaledir. Ecnâ deniz kenarında bir kaledir. Şehirde çok halk ve minber vardır. Çarşılar, avcılar ve hamamlar vardır. Ecnâ'dan Reşid'e otuz merhaledir. Reşid Nil üzerinde olan bir şehirdir. Nil'in denize döküldüğü yere yakındır. Burası Uştum diye bilinir. Burası denizden kayıkla girilen bir giriş yeridir. İslah edilmiş çarşıları vardır. Hamam vardır. Bol harmanı vardır. Yüksek bir seviye vardır. İskenderiye'den yüklenen şeylerin vergisi vardır. Oraya deniz eşyası yüklenir. Diğer ticaret malları'da yüklenir. Bu Şatannuf'tan Reşid'e giden yoldur. Nil arttığı zaman suyun fazlalaşmasından bu yol engellenir. O zaman bazı yollar üstünden bazı yollar da gemiyle olur. Daha önce Fustat'tan Mağrib yolunu anlattığım gibi. Çöl cihetinde yol çıkarlar.

Zikretmiştim ki Şatannuf'tan batıya doğru olan su Dimyat'tan başlayan sudan ayrılır. Cüreysiyyat diye bir bölgeye gider. Burası Şatannuf'la aynı topraklardadır. Minberi vardır, ıslah edilmiş çarşısı pazarı vardır. Araları altı merhaledir. Cüreysiyyat Ebu Yahnes arası yakındır dışında iki haliçle su ikiye ayrılır. Birisi batıda İskenderiye'ye akar. Tarnut'a gider. Burası haliç üzerinde karşı karşıya iki taraftır. Deniz tarafında minber vardır.

Çok Hıristiyan tapınakları, papazlar ve rahipler vardır. Mamur çarşılar hamamlar vardır. Şehrin askeri de valisi de vardır. Çok gelirleri vardır. Araları on merhaledir. (422)

140

Bu su Bistame'ye akar. Bistame minberi olan büyük bir bölgedir. Çarşıları pazarları çoktur. Bin adamdan fazla barındıran badiye semti vardır. Gelirleri çoktur. Orası on iki merhaledir. Sonra buradan su şabura uzanır. Bistame'yle arası on altı merhaledir. Şabur köleleri ve savaşçıları çok olan bir şehirdir. Gelirleri çoktur. Hamamları vardır. Süvari muhafız birliği olan valisi vardır. Oradan Muhallet-i Nüheyde'ye gidilir. Mesâfe on altı merhaledir. Mamur olmuş büyük bir bölgedir. Minberi ve valisi vardır. Hamamı ve büyük bir nahyesi vardır. Bol gelirleri vardır. Celile de ona bağlıdır. Mesâfe on altı merhaledir. Mehille'den Danşal'a on altı merhaledir. Danşal mamurdur. Cami, hamam ve çok bağlar vardır. Kıymetli bir bölgedir. Amel ona eklenen bir bölgedir. Danşal'den Kartasa'ya on altı merhaledir. Kartasa büyük bir şehirdir. İçinde hamam ve minber vardır. Bereketli geniş bir bölgedir. Kendisine izafe edilen beldelerden kat kat gelirleri vardır. Üzüm bağları, büyük meyve bahçeleri vardır. Oradan bu meyveler başka yerlere gönderilir. Kartasa'dan Abû Minâ köyüne on iki merhaledir. Abû Minâ büyük bir bölgedir.

Halkı çoktur. Camisi vardır. Kırsal çiftliklerden çok gelirleri vardır. Abû Minâ'dan Karanfil'e on iki merheledir. Karanfil'in mamur camisi ve meskûn binaları vardır. Zengin bir yerdir. Ona bağlı Câbiriyye diye bir bölge vardır. Onun idaresi altındadır. Karanfil'den Barsık'a on iki merheledir. Barsık'tan Keriyun'a sekiz merheledir. Keriyun büyük ve güzel bir şehirdir. Camisi, hamamı, otelleri ve çok bağları vardır. Üzümleri başka bölgelere celbedilir satılır. Ona bağlı geniş bir bölge vardır. İskenderiye Körfezi etrafında iki taraftan meydana gelir. Yazın Nil arttığı zaman ticaret ehli buradan Mısır'a gemiyle gider. Valisi vardır. Süvari birliği ve piyade birlikleri vardır. On altı merhale mesâfededir. Keriyun'dan Sîr Köyü'ne sekiz merheledir. Suyu vardır. Ayvaları vardır. Sîr Köyü'nden İskenderiye'ye sekiz merheledir. Bunlar İskenderiye Körfezi üzerinde bulunan mesâfelerdir.

Tarnut'a doğru çıkan şube doğudadır.

141

Şebrualav'a doğru gider. Halkı çok olan ve üç büyük mahallesi olan bir şehirdir. Sakinleri çoktur. Hamamı, camisi, kadısı, valisi olan bir yerdir. Geniş ve kıymetli bir semti vardı. Ebu Yahnes'ten buraya altı merheledir. Şebrualav'dan Menuf'a on merheledir. Menuf büyük bir şehirdir. Gelirleri hayır bereketleri çoktur. Keten çoktur. Valisi hâkimi vardır. Hamamları, camileri, çarşıları çoktur ve güzeldir. Etrafında geniş birkaç semti vardır. Menuf'ten Tanta on dört merheledir. Tanta kıymetli ve güzel bir yerdir. Halkı çoktur. Cami hamamı vardır. Etrafında idaresi olan birkaç bölge vardır. Çarşısı camisi vardır. Orada her Cuma kurulan pazarları vardır. Mesâfe 14 merheledir. Tanta'dan Fişet-i Benu Süleym'e giden mesâfe on merheledir. Benu Süleym güzeldir. Çarşısı, hamamı ve camisi vardır. Kendisine bağlı bir semt vardır. Benu Süleym'den Bündâriye'ye on merheledir. Bündâri camisi, pazarları olan bir yerdir. Ona bağlı olan bir bölge vardır. Bu bölgenin idarecisi, güzel hamamı vardır. Bündâriye'den Mahallat el- MahRûm'a on merheledir. Mahallat el- MahRûm'da sultan ve sultana bağlı şahne vardır. Cami, hamam, çarşı, pazarları vardır. Mahallat el- MahRûm'dan Kuleyb el-Ummal'a on merheledir. Buradan Babic'e batı tarafındadır. Camisi, hamamı olan bir şehirdir. Mahalleleri ve pazarları olan bir semti vardır. Orada sultan ve hâkim vardır. Kuleyb el-Ummal on merheledir. Babic büyük bir şehirdir. Camileri, kiliseleri vardır. Kellebaşı vergi alınır. Camisi, hâkimi ve sultan vardır. Ona bağlı çok bölge vardır. Babic ile Muhallet-i Babic arasında körfez vardır. Şabur ve Mahallet-i Nukayda arasından geçen Nil kolu vardır. Bu ikisi de iki taraftır. Bu haliçte ikiye bölünür. Bir tarafı Babic ve Muhallet-i Babic

tarafından batıda Fernave'ye gider. Diğer tarafı doğuda Sa'ya doğru gider. Bu Sa' şehrinde çok cami ve kilise vardır. Hâkim, sultan ve pazarlar vardır. Hamam vardır. Burada bir su vardır. Hz. Musa(as) suyu diye bilinir. Hz. Musa(as) burada altı hapsedilmiştir. Sa'dan Dayyay'a on merhaledir. Dayyay büyük bir şehirdir. Camisi vardır. Ona bağlı bir bölge ve idarecisi vardır.

142

Hâkimi vardır. Kiliseler vardır. Halleri bir birine yakındır. Dayyay'dan Sâfiye'e on merhaledir. Sâfiye büyük bir semttir. Şeker kamışı çoktur. Sâfiye şeker yapmak için çok şeker kamışı vardır. Camisi, kilisesi, hâkimi, idarecisi, güzel pazarları vardır. Sâfiye'den Demî- Cemul'e altı merhaledir. Bu da şeker kamışı çok olan büyük bir yerdir. Şeker imalatı, minberi, hâkimi, çarşı, pazarı vardır. Demî- Cemul'dan Sendiyun'a sekiz merhaledir. Sendiyun insanların meskûn olduğu, şehirlerin çok olduğu bir yerdir. Camisi, kilisesi, çarşısı ve hâkimi vardır. Bundan biraz fazladır. Sendiyun'dan Büleyhib'e altı merhaledir. Babic ve Mahallet-i Babic'den Fernave'ye diğer şubeye gelince, Fernave suyun kenarında ve batısındadır. Kırsal bölgeleri çok olan bir yerdir. İçinde cami, sultan, kiliseler ve hâkim vardır. Çarşı pazarları vardır. İkisinin arası on iki merhaledir. Fernave'den Mahallet-i Mesruk'a on beş sakstır. Mahallet-i Mesruk büyük bir semti olan bir şehirdir. Çok ve güzel muzları vardır. Geniş yer tutan meyve bahçeleri vardır. Meyveleri Fustat'ta satılır. Hamamı camisi, kilisesi, hâkimi, yardımların sahibi var.

Mahallet-i Mesruk'tan Ebû Hıraşe'ye yol on beş sakstır. Ebû Hıraşe pazarları çok olan bir şehirdir. Şehirde cami, hamam, hâkim, asker, salihite yardımların sahibi vardır. Çok gelir getiren çevre semtleri köyleri vardır. Arası altı sakstır. Ebû Hıraşe'den Fişe'ye on iki sakstır. Fişe minberi olan bir şehirdir. Fena olmayan kırsalları vardır. Oradan Sendebis'e on beş sakstır. Oradan Belhib'e on sakstır. Belhib'te şubelere ayrılan iki haliç bir araya toplanmıştır. Biri Fernave'ye doğru gider. Diğer Belhib'in önünde Sa'ya doğru gider. Büyük bir şehirdir. Camisi vardır. (43z) Belhib de İskenderiye sahili üzerindedir. Hâkimi, şihnesi,

143

camisi ve çarşısı vardır. Hamamı yoktur. Nil'in her iki kıyısında olan Belhib'den Reşid'e kadar minberi olmayan küçük yerdedir. Anlatılması uzun olur. Mısır'da ve Mısır'ın vilayetlerinde, bölgelerinin sıfatlarını, vergilerini, özelliklerin yazıldığı birden fazla kitap ve telif vardır. Mağribliler Mısır toprağına girdiğinde, Mısır'ın her şeyini yok ettiklerinden beri Mısır değişti. Bazı resimler boş gübrelükler kaldı.

Geçmişin yüksek müreffeh hayat seviyesine işaret eden her şeyi yok ettiler. Bunun için Mısır'ın bütün yönlerini, sıfatlarını kısaltmadan yazdım.

Şatannuf'tan başlayan doğuya Dimyat'a ve Tinnis'e giden şubeye gelince, şehirlerin arasındaki şekilleri ve mesâfeleri yazdım. Bunun için aynı şeyleri tekrar etmeye gerek yok. Eğer bunun gibi bütün haliçlerin yapılması mümkün olsaydı daha güzel olurdu. Özür olunca tamamıyla zikrini iade etmek mümkün olmadı, meşhur olanları ve bilinenleri özetledim. Her şehrin varlıklarını arazilerini, her bölgenin kırsalında ve onların vasıflarını uzatmadan kısaca yazdım. Tabi şehirlerini, çevrelerin, yollarını, bütün ulaşım mesâfelerini kısaltmadan tafsilatlı olarak tasvir ettikten sonra diğer bazı şeyleri kısalttım zaten maksat ve arzulanana da şehirlerin yolları, mesâfeler ve çevredir. İlim tamamı bütün beşeriyetinin tamamının malı olunca bir insan tek başına bütün insanlardan sadece bir kişi olarak bu ilimden gücünün saadetinin elverdiği ölçüde yazabilir.

Bütün Mısır'ı çevreleyen sınırlar daha önce birden fazla yerde zikredildi, yazıldı. Kızıldeniz'den deniz sahilinden çöle varıncaya kadar olan mesâfe altı merhaledir. Tih Çölü sınırından Rûm Denizi'ne ulaşınca kadar ki mesâfe sekiz merhaledir. Deniz üzerinden sınır uzanır. Zikrettiğim ilk sınıra kadar ki mesâfe on iki merhaledir.

Remle'den Fustat¹¹⁵ şehrine on bir merhaledir.

144

Remle'den Lübnâ'ya çıkman yarım merhaledir. Oradan Yazdud'a bir merhaledir. Yazdud gidilen gelinen bir şehirdir. Yazdud'dan Gazze'ye bir merhaledir. Gazze hayır bereketi çok olan güzel bir şehirdir. Güzel çevresi vardır. Gazze'den Rafaha bir merhaledir. Refah güzel bir şehirdir. Güzel bir camisi vardır. Rafah'tan Ariş'e bir merhaledir. Ariş'in iki camisi vardır. Binaları birbirinden ayrıdır. Ekseriyetle kumdur. Sahile yakındır. Meyve bahçeleri ve güzel meyveleri vardır. Çok kitabın müellifi olan fakih Abdullah b. Abdulhakem bu bölge tamamıyla Musa'nın firavunu olan Musab b. Velid zamanında sularla, şehirlerle, sakinleriyle son derece mamur kalmış bir yerdi. Allahu Teâlâ'nın Kur'an'da (Firavun ve kavminin yaptıkları çardakları yerle bir ettik yerin dibine geçirdik.) dediği yer bu Ariş Bölgesi'dir. Firavunlar zamanında buradan Yemen'e kadarki bölgenin tamamı mamur idi. Bunun için asmaya, bölge halkı Ariş derler. Ariş'ten Verrade'ye bir merhaledir. Halı

¹¹⁵ Fustat-Kahire, Mısır'ın başşehri. Bk. Eymen Fuad es-Seyyid. (2001). "Kahire", DİA, XXIV, s. 173-175.

birbirine yakın bir duraktır. Verrade'den Bakkâra'ya bir merhaledir. Bakkâra'dan Farama'ya bir merhaledir. Farama Rûm Denizi kenarında mamur bir şehirdir. Çok hurma bahçeleri, taze hurmalar ve balık vardır. Fakat suyu güzel değildir. Tacirler bu şehre deniz ve kara yoluyla gece gündüz uğrarlar.(43b)Buraya Fustat'tan Şamdan gelirler. Çünkü yol üzerindedir. Yolcuları hiç kesilmez. Fakus'tan Curcir'e bir merhaledir. Curcir şehirdir. Curcir'den Fakus'a bir merhaledir. Fakus da bir şehirdir. Fakus'tan Cercir'e yolcuların gitmesi mümkün değildir. Farama'dan Hame'ye oradan Bilbis'e bir merhaledir. Bilbis de bir şehirdir. Bilbis'ten Fustat'a bir merhaledir.

Mısır toprağının uzunluğu Asuvan'dan Rûm Denizi'ne 20 merhaledir. Asuvan'dan Atfu'ya 4,5 konaktır. Atfu'dan Esnâ'ya iki beriddir. Esnâ'dan Ermenet'e iki beriddir. Ermenet'ten Kus'a 1,5 beriddir. (berid bir postalık mesâfe demektir.)

145

Kus'tan Balyana'ya dört 4,5 postadır. Balayna'dan İhmîm'e 1,5 postadır. İhmîm'den Kav'a iki postadır. Kav'dan Asyut'a bir postadır. Asyut'tan Mensâre'ye iki postadır. Mensâre'den Eşmûneyn'e iki postadır. Eşmûneyn Nasna tarafındadır. Eşmûneyn'den Tahâ'ya iki postadır. Tahâ Hacir bölgesindedir. Taha'dan Mısır'a on postadır. (Sonra denizde gemiye binersin buradan nereye gidersen git yola denizden gemiyle gidilir.)

Nil üzerinden dağlar arasında iki dar yer ve iki boğaz vardır. Suyoluna devam etmek için iki dağı yarmış geçmiştir. Birisi Esnâ ve Ermenet arasındadır. Keşiş Köyü adı verilen bu köy dar boğaz üzerindedir. Oradan çıkar. İkinci boğaz bu boğazdan üç posta uzakta Hamas diye bilinen bir yerdedir. Asuvan'dan daha aşağıdadır. Onunla Edfû arası 1,5 postadır. Nil'de Cenâdil diye bilinen iki yer vardır. Cenâdil kayalık yer demektir. Birisi üç mil Asuvan'ın üstündedir. Burası İslâm'ın sınırıdır. Bu da bir dağdır. Suyolu için yapılmıştır. Burada uçurûmlar çoktur. Su buradan, kayakların arasından uçurûmlara akar. Gemiler buradan geçemezler. Buraya gelen gemi durur. Yükler karadan taşınır. Suyun düzgün aktığı yere ulaşınca yükler tekrar gemiye bindirilir. Bu kayalık yerin mesâfesi iki ok atımı kadar yerdir. Orayla İslâm'ın sınırının son noktası arası üç mildir. Sanki bu geçit düşman toprağına gidene veya düşman toprağından Mısır'a geleni engellemek için böyle bırakılmıştır. İkinci Cenâdill Dankula'ya yakındır. Burada suyun akış sesi gece gündüz uzak yerlerden duyulur.

Mısır'ın büyük şehirlerine gelince en büyük şehri Fustat'tır. Fustat Nil'in solundadır. Çünkü Nil ona doğru doğuyla güney arasında akar.

146

O güzel bir şehirdir. Nil bu şehirde iki kısma bölünür. Fustat'tan ilk geçide geçilir. Orada güzel binalar çok değerli evler vardır. El-Cezîre diye bilinir. Buraya bir köprü ile geçilir. Bu köprünün uzunluğu otuz gemi kadardır. Bu adadan başka bir köprüyle ikinci kısma geçilir. Bu köprü de ikinci köprü gibidir. Büyük binalar üçüncü kıyı kenarında güzel evler vardır. Buranın adı da Cize'dir. Fustat büyük bir şehirdir. Bağdat'ın üçte biri kadardır. Miktarı bir fersâhtır. Gayet mamurdur. Gayet verimli ve güzeldir. Lezzetleri gayet güzeldir. Mahallelerinde güzel yollar büyük çarşılar ve pazarlar vardır. Zengin ticarethaneler vardır. Büyük mülkiyetler vardır. Etrafi güzel, harası temiz, yemyeşil bostandır. Çok zaman geçmesine rağmen yemyeşil gezinti yerleri vardır. Fustat'ta Araplar'ın kabileleri vardır. Onlara nispet edilirler. Mahalleleri Kûfe ve Basra gibidir. Ancak onlar bundan daha azdır. Zamanımızda da onların çoğu göçebe oldular. Verimsiz bir topraktır. Toprakları temiz değildir. Evler burada altı yedi kattır. Çoğu kere bir binada yüzlerce insan yaşar. Fustat'ta bir ev vardır(244) Abdulaziz b. Mervan'ın evi diye bilinir. Orada oturuyordu. Orada oturanlar için her gün 400 büyük su kabı taşınırdı. Bu evde beş mescit vardır. İki hamam vardır. Birden fazla fırın vardır. Halkın ekmeğini pişirmek için binaların çoğunluğu tuğladandır. Evlerinin çoğunun alt katları boştur. İki Cuma mescidi vardır. Birini Amr b. As çarşının ortasına bina etmiş, diğer cami en yukarı duraktadır. Onu Ahmet b. Tolun bina etmiştir. Beni Ağlab'ın Kayravan dışında yaptığı binalara benzerler. Askeri yatakhaneler orada yapılmıştır. Bu zamanımızda hepsi harap olmuştur. Bu binalar bir birine girift ve sağlamlık bakımından daha güçlüdürler. Mağribliler şehrin dışında bir şehir kurdular. Adına da Kahire dediler. Onu Mağrib ehlinin sahibi Cevher Mısır'a girdiğinde askerleri için yeni bir semt olarak yaptı. Tabi aynı zamanda ehli ve hükümet erkânı için de yaptı. Mahalleler çarşılar ekledi. Su kanalları yaptı.

147

Hamamlar oteller ekledi. Sonra sağlam saraylar yaptı. Teçhiz edilmiş hazırlanmış nimetler. Şehri yüksek ve sağlam surlarla kuşattı. Şehirde yapılan binaların üç katı daha yüksek. Şimdi boştur. Sanki hayvanlar için terk edilmiş ağıl gibidir. Korku zamanı hayvanlar buraya sürülür. Orada Mısır'ın divanı vardır. Güzel, temiz, geniş Cuma mescidi vardır. Müezzinleri ve kayyumları çoktur. Mağrib

ehlinden bazı kadılar Karafe'de başka bir cami yaptılar. Şehrin dışında açıkta bir yerdedir. Yemen kabileleri için meskenler vardı. Buranın en başta eskiden fethedildiği zaman planını yapanlar bu camiyi yapmışlar. O sanki göğe açılan fasih camilerdendir. Binası harikadır. Çatıları zariftir, manzarası şahanedir. el-Cezîre'de ve Cize'de iki cami daha vardır. Aynı büyüklükte, aynı güzelliindedir.

Mısır'da çok hurmalıklar, bostanlar ve bahçeler vardır. Bütün ziraatları Asuvan'dan başlayıp İskenderiye ve batı sınırına kadar hepsi Nil suyu ile sulanır. Kırsal kesimde topraklarında sulama yapılır. Korkulu olan şey sonbahara kadar sıcakların devam etmesi ve daha önce de zikredildiği gibi suyun çekilmesidir. Ekinler ekilir. Sulamaya ihtiyaç kalmaz. Bundan sonra yağmura da ihtiyaç kalmaz. Mısır toprağına yağmur da kar da yağmaz. Mısır toprağında içinde suyun aktığı birşehir yoktur. Feyyum bölgeleri hariç Nil'in suyunun artmasına ihtiyaç yoktur. Feyyum bir iklimin bir bölgenin adıdır. İki tarafı olan bir şehirdir. Feyyum diye isimlendirilmiştir. Denilir ki Hz. Yusuf (as) onlara bir su yolu yaptı ki onlar için suyun girişi devam etsin. Bu kanalı dizilmiş taşlarla güçlendirdi. Adına Lâhum ismini verdi.

Nil suyunun başlangıcını hiç kimse bilmez. Bunun sebebi de Nil zenci toprağıının arkasında çöllerden çıkar. Yol gitmez zenci sınırında biter. Nubya çöllerinde yol kesilir. İmarları Mısır toprağına varıncaya kadar devam eder. (Bu satırların yazarı der ki: kitabın yazarı Nil'in başlangıcını kimse bilmez diyor. Şüphesiz.)

148

Zenci ülkesinin arkasındaki çöllerden çıkar diyor. Ben bir coğrafya risalesinde görmüştüm. Nil'in başlangıcı iki dairevi vadiden başlar. Bu her bir vadiye Kamer Dağı'ndan akan beş tane nehir dökülür. Bu dağ nehirlerin döküldüğü bu iki vadiden de dört tane nehir çıkar. Bölgedeki dairevi vadiye dökülür. Gölün çapı iki parçadır, merkezi nc meridyeninde, enlemi bl enlemindedir. Genişliği evvelki ikliminden sonra bu vadiden Mısır'ın Nil Nehri çıkar. Nil'e ekvator çizgisinden çıkan sudan akan bir nehir katılır. Nil öyle bir nehirdir ki başladığı yerde Dicle ve Fırat'ın birleşmesinden daha büyüktür. Suyu da diğer İslâm bölgelerinden daha tatlı, lezzetli ve berraktır. (Nil girilmeyen bir çölle bitişiktir. Batlamyus Coğrafya kitabında Nil'i anlatıyor. Aslını hiç bir yere bağlamıyor. Nil'de timsahlar ve balıklar vardır. Kimse yakalayamaz. Yakaladığı zaman eli titrer. Balık elinden kurtulur. Fakat öldüğü zaman başka balıklardan farkı kalmaz. Timsah (B44) suda yaşayan

canlılardan biridir. Kuyruğu ve başı uzundur. Başının uzunluğu kuyruğunun uzunluğunun yarısı kadardır. Dişleri vardır. Bir hayvanı yakaladığı zaman dişleri bu hayvanı bırakmaz. Mutlaka suyun içine çeker. İsterse yakaladığı hayvan deve bile olsa fark etmez. Her şeye gücü yeter. Ancak mandaya gücü yetmez. Sudan çıkar karada yürür. Suyun dışında bir gün bir gece kalabilir. Karadaki saltanatı sudaki kadar güçlü değildir. Bazısı karada insanlara zarar verirler. Ona yakın olan eziyet içinde olur.

149

Ancak öldürmeye bir çare bulursa kurtulur.

Nil'in Haritası

Nil'in resminde bulunan isim ve nasların izahı: bu resim *** nüshasının 13B varakasından resmedilmiştir. Resmin en üst tarafında Kamer dağı çizilmiştir. Altında birinci ikinci dairevi vadiler vardır. Sonra iki vadinin altına doğru bir çizgi vardır. Onun yanında ekvator çizgisi vardır. Bu çizginin altında birinci iklim yazılar içinde Betih ve haliç kelimeleri vardır. Onun altında aşağıya doğru ikinci bir hat daha vardır. Üzerinde Nevbe şehri yazılıdır. Bu hattın altında iki iklim vardır. Burada isimlerden Assuvan ve Cenadil yazılıdır. Bunun altında bir hat daha vardır. Altında üçüncü iklim yazılıdır. Buradaki; Mısır, el-Cezîre, Cizye, İskenderiye'dir. Resmin altında sağda Tuzlu deniz yazılıdır.

150

Onun derisinin ancak iki koltuk altı derisinden, bacaklarının alt tarafından birşey yapılır. İskanGûr da timsahtan ve balıktan doğan bir canlıdır. Balığa benzemez. Çünkü onun iki eli iki ayağı vardır. Timsaha da benzemez çünkü kuyruğu tüysüz ve yumuşaktır, dişli değildir. Timsahın kuyruğu kılıçlı ve dişlidir. İskanGûrun yağından cinsel güç için ilaç yapılır. Bu iskanGûr Nil'den başka suda bulunmaz. Nil'de Asuvan banağından başka ancak Hindistan'da İndüs Nehri'nde bulunur. Timsahta böyle Asuvan şehri Nubya'ya karşı eskiden beri askeri geçittir. Ancak günümüzde sükûnet var savaş yoktur.

Mısır'ın Said bölgesinde Nil'in güneyinde zeberced madeni imara kapalı toprakta bulunur. Bu toprak Benû Haddan adasından Ayzab bölgesine kadardır. Bu toprak Bücâ bölgesi ve Râbia kabilesinden olan Araplar'ın bölgeleridir. Her yerde zümrüt madeni yoktur. Nil'in kuzeyinde Nil'in üzerinden Fustat'a uzanan bir dağ vardır. Mukattam Dağı diye bilinir. Bu dağ ve etrafında Hamâhım(Hematit) ve billur madenleri bulunur. Bellara zümrüt bölgesi olan Tehadde'ye ve Sudan'ın uzak

bölgelerine kadar uzanır. Mısır'da fakih olan Muhammed b. İdris el- Şafi'nin mezarı vardır. Safhadaki Mısır halkının mezarlığındadır. Denilir ki Hz. Yusuf (as) burada gömülüdür. Hz. Yakup Esbat, Hz. Musa ve Hz. Harun da burada gömülüdür. Hz İsa (as) da burada doğmuştur. Ehnes'te Meryem hurmalığı diye bir hurmalık vardır. Beni Ümeyye'nin zamanına kadar vardı.

En meşhur şehirlerinden ve acayip eserlerinden biri de İskenderiye şehridir. Rûm Denizi kenarında bir şehirdir. Planları ve halkının eserleri meydandadır. Büyük bir krallıktır. Kudretten güçten haber verir. Konuşur. Memleketin nasıl mekân edinildiğini, nasıl yüceltiğini, nasıl zafer elde edildiğini tarif eder anlatır. Azametten, ibret verici şeylerden bahseder. Taşları büyük, binaları şahanedir. İskenderiye'de büyük sütunlar, çeşit çeşit mermerler, kibir parçası ancak binlerce insan tarafından oynatılabilir. Bu büyük mermerler yerle gök arasında birbirlerinin üstüne konulmuştur. Bu sütunların yüksekliği 100 zirayı geçer. Taşlar dairevi sütunlarının başlarının üstüne oturtulmuştur.

151

Bu sütunların bazıları 15 zira bazıları 20 zira kadar vardır. Taşlar on zira yüksekliğinde, 10 zira genişliğinde mermerlerdir. Renkleri boyalı garip ve harikadır.

Eğer ehli hakkında soru sorulursa onları büyük hallerinden haber veren bir halk olarak gördüm. Çeşit çeşit mermerlerle renkli taşlarla döşenmiş yolları vardır. Kiliselerinde sokak safasının direği vardır. Renklerinin güzelliği onu yeşil zümrüt gibi sarı ve kırmızı gösterir. Binaların ekserisi çivilenmiş direkler üstündedir. Bazı binalar da bakır direkler üzerindedir. Çeşit çeşit karışımlarla desteklenmiştir. Zaman değiştirmesi diye silindirin altında bu sütunlardan üç tane bakır yengeç vardır. Silindir havadadır. Üzerinde çeşitli bilinen bilinmeyen tasvirler vardır. İskenderiye'de terkipli taşlarla yapılmış meşhur minare vardır. Taşları kurşunla perçinleştirilmiştir. (24z) Yeryüzünde ona benzeyen onunla boy ölçüşecek bir başka minare yoktur. Şekliyle de yapılışıyla da acayiplikleriyle de ona benzeyecek minare yoktur. Bütün bunlar eserlerin büyüklüğünü, ihtişamını gösterir. Aynı zamanda bütün bunlar buranın büyük bir krallığın egemenliğinde olduğunu çok varlıklı ve büyük güce sahip olan bir kralın hüküm sürdüğünü gösterir. Bu minarenin şöhreti bütün dünyada konuşulur. Bütün bilgi ve dirayet sahipleri bu minareyi yapan kişi gökleri gözetlemek için bunu seçtiğine ittifak halindedir. Heyet ilmi için ve bütün gök bilimlerinden haber vermek için kullanılmıştır. Yapanın ve ondan sonra gelenlerin

fezanın keşfi semanın genişliğini anlaşılması için sahrasının buharının azlığını incelemek için kullanmışlardır. Çünkü her toprağın sarabı vardır. Buranın sarabı yoktur. Kalınlığı 300 ziradan fazladır. Uzun ömründen dolayı minarenin başı olan büyük bir kubbe düştü. Bazı ahmak taklitçiler ve aptallar kitaplarında yazdıkları gibi değildir. Onlar kral bu sütunun üzerine büyük bir ayna koymuş.

Rûm Denizi'ne giren her şeyi gösteriyor. Dermant'dan Şalandiy'e giden yükleri gemileri görür. Gelen düşmana karşı savaşa hazır olmak için yayılmış. Bunların hepsi yalandır. Bazıları da bunun iki piramidi yapan kraldır derler. Başkaları bunun tersini rivayet eder.

Nil'in batısında Fustat sınırında sayısı çok olan çok büyük binalar vardır. Said bölgesinin her tarafına yayılmışlardır. Piramit diye isimlendirilirler. Fakat bunlar Fustat'ın karşısındaki iki piramit gibi değildir.

152

Bu iki piramit Fustat'a iki fersâh uzaktadır. Her birinin yüksekliği aynıdır. Kezzan taşıyla yapılmıştır. Her bir taşın yüksekliği 8 ziradan 10 ziraya kadar vardır. İhtiyaca göre taşların yüksekliği bir iki zira değişebilir. Bütün bu taşlar ileri derecede bir mühendisin maharetiyle yerlerine oturtulmuştur. Çünkü her ikisinde de bina yükseldikçe daralmaya devam ediyor. Ta ki en tepede herbirinin üstü deve hörgücüne benzer şekilde küçülür. Duvarları Yunan keteniyle doldurulmuştur. Her birinin içinde bir yol vardı. İnsanlar bu yollardan yaya olarak ta piramitlerin en tepesine kadar çıkabiliyorlardı. Bu iki piramidi yer altında birbirine bağlayan bir tünel vardı. Bazıları bunların iki mezar olduğunu söylerler. Öyle değildir. Şüphesiz bunları yapan kişi tufanlarda ve felaketlerde yeryüzünde her şeyin helak olabileceği belalarda ancak bu piramitlerde korunan kurtulabiliyorlardı. Bu gibi duRûmlarda zahirelerini ve paralarını burada saklar depolarlardı. Tufan geldi. Sonra su çekildi. Onlardan olan şeyler Beysar b. Nuh'a kadar kaldı. Sonradan gelen bazı krallar onlarda kıymetli eşyalarını saklamışlardı.

En övülecek büyük şehirlerden ikisi Tinnis ve Dimyat'tır. Bu iki tuzlu ve tatlı arasındaki adadır. Senenin çoğunda Nil'in yüzünde ziraat olmaz hayvancılık da olmaz. İkisinde de en kıymetli keten alınır ve işlenir. Dokumalı, yapışmalı Tinnis'in boyalı hulleleri yapılır ki yeryüzünde kıymette pahada güzellikte yumuşaklıkta ferahlıkta zariflikte incelikte hiçbir yerde onlarla yarışacak, boy ölçüşecek böyle elbiseler yoktur. Eğer altın işlemeliyse, bir Tinnis hulleşi yüzlerce altın dinar eder. İçinde altın olmayan hulle yüz dinar eder. Bu bazen artar bazen azalır. Burada

işlenen bütün keten elbiselerin bir miskal ibriğinin fiyatı birkaç dinardır. Şata'da Dabık, Demire'de, Tune'de bu adalarda buralara yakın olan yerlerde bütün bu cins elbiseler işlenir. Fakat hiç birisi Dimyatın'kini ve Tinnis'in ve Şata'nıkinin yerini tutamaz. Bizim zamanımızda duRûm böyledir. (45b) Buradan dışarıya satılan mallar 20 bin dinardan 30 bin dinara kadar çıkar.

153

Mağribliler'in buraya girmesiyle bu kesildi. Bunu kesen melun Azizin veziri Ebu'l Ferec b. Killis'tir. O belalarla ağır yük yükleyerek, fazla vergi alarak ustalarını alay konusu maskara konusu yaparak bunu bitirdi. Öyle ki Tinnis'e giren çıkan herkesten cizye vergisi aldı. Mısır'da yüksek olan her şeyi yok etti. İleride bunu anlatacağız.

Nil kuzeye doğru akar. Ürdün Nehri de kuzeye doğru akar. Nil üzerinde mamur olan yerlerin genişliği her iki tarafında Asuvan sınırından yukarıya kadar yarım merhalelik mesâfe mamur olan yerlerdir. Bu mesâfe bazen yarım merhaleden bir günlük yola kadar değişir. Assuvan'dan başlayan bu mamur bölgeler Fustat'ta sona erer. Yerin üstünde mamur olan yerler genişler. Genişlik İskenderiye sınırından Havf'a kadar devam eder. Havf'tan Kulzum şehrine ulaşır. Bu mesâfe sekiz günlük ve daha fazla yoldur. Mısır toprağında Nil'e komşu olan toprağın dışındaki bölgeler mamur olmayan boş yerler değildi. İslâm'ın fethinden önce buralarda yerleşik hayat yaşayanlar vardı. Onlardan hiçbir canlı, hiçbir eser ve haber veren kalmadı.

El-Vâhat'a gelince; Mısır'ın fethinden önce ağaçlarla, köylerle, Rûmlar'la mamur bir memleketti. Karadan Mısır'ın her yerinden Mağrib'den zenciler ülkelerine gidilirdi. Bu yol eskiden beri kullanılırdı. Mısır'dan ta Gana'ya giderdi. Sonra kesildi. Bu yol hiçbir zaman hurma adalarından insanların eserlerinden hali boş değildi. Bu günümüze kadar bu yolda meyveler, koyunlar, develer vardır. Yavaş yavaş yabanileşti, tenhalaştı, boşaldı. Said'den Nubya sınırına kadar üç günlük yoldur. Keskin bir geçitten geçer. Sudan'ın ve Mısır halkının yolcuları Mağrib'e giderken karadan birden fazla yolu kullanmaya devam ediyorlar. Bu yol Ahmet b. Tolun'un zamanına kadar kesilmedi. Fezzan'a Berka'ya giden yolları vardı kesildi. Rüzgârın getirdiği kumlarla bu yolda çok kişi helak oldu. Bunun üzerine Ahmet b. Tolun bu yolu yolculara kapattı.

154

El-Vâhat toprağı iki bölgedir. Onlara dâhili ve harici bölgeler denir. İkisi arası üç merhalelidir. En iyisi dâhili olan Vâhat bölgesidir. Bu Mısır'ın ortasıdır. Â-li

Abdun krallarının ve ehlinin memleketidir ve malları buradadır. Zahirleri, savaş malzemeleri buradadır. Bunlar iki merhaledir. Araları yarım postadır. Her mahallede bir saray vardır. Etrafında meskenler vardır.

Kendi çevresi için gelecek misafirler için has adamları için, konuklar için meskenler yapılmıştır. Kendi haremleri de o saraylar içindedir. Mahallenin biri Kalamun diğeri Kasr diye bilinir. İkinci bölge olan dış bölge Biris ve Bikhit diye bilinir. Biris ve Bikhit her biri beş bölgedir. Her bölgede aynı mertebede minberler vardır. Müslümanlar buraları fethettiğinden beri Ali Abdun'un elindedir. Asılları Beberiler'den gelen bir kabile olan Levateler'dendir. Onlar bu bölgenin sahibidirler. Yüksek şahsiyete, yaygın olan şöhrete, hürriyet sevgisine sahiptirler. Gelenlere saygı hürmetleri vardır. Göçebelere sevgileri vardır. Hangi maksatla gelirlerse gelsinler hepsine ikramları vardır. Gelen ticaret erbabına ikramda bulunurlar. Kâr etmede tacirler lehine hükmederler. Bütün bunlarda onların hırslı olan, iyilikleri kabul eden, güzel yenilikleri seven, şükrü seven güzel isim bırakmaya rağbet eden kişi Ebu'l Hasan Mukebbir b. Abdussamed b. Abdun'dur. Allah(c.c.) ona rahmet eylesin.(462) Kişiliğinin büyüklüğüyle, kalbin genişliği ile gücünün çokluğuyla, yüksek şahsiyetinin yaygın olmasıyla ehlinin selefinde bütün kerim olan maksatlarda daha çok şan şöhret sahibi olmuştur. Bu konularda zor ve büyük olan yollara işlere girer. O ölünce onun yerine Abdün b. Muhammed b. Abdun geçti. Onun yerine kaim oldu. Onun yaptıklarını daha da imar etti büyüttü. Onun bir kölesiydi. Musabbih b. Meymun diye bilinir. Mağrib asıllı vahalarda doğmuştur. Yüksek şahsiyetli bir adamdır. Aynı vasıflarda bir ihtiyardı. Çevrede çok sular, ağaçlar, ormanlar, akan tatlı sular vardır. Bu sular hurma bahçelerinin ziraatında kullanılırdı. Buğday ve arpadan sonra gelirlerinin çoğu pirinçtir. Çok üzüm bağları ve kök boya bitkileri vardır ki her yöne gönderilir. Nil'in merkezi, bir dairevi bölgeden sanki başka bölgeden ayrılmış bir bölgedir. Meradan sahile gitmek isteyen için üç taraftan yollar bunların yurduna çıkar. Bu üç dört mehaledir. Biyhiyt ve Biyriys diye bilinen dış bölge Nil'e daha yakındır. Kim Nubya tarafından onlara gitmek isterse suyu olan bir hurmalıktan belli bir çeşmeden geçer ki burada oturan kimse yoktur. Biris'e su bulunmaz. Kim Mısır toprağından oraya geçmek isterse Esna ve Erment'ten oraya kastederse Nil suyu Biris'e doğru artar. Kim Bulyana'dan İhmîm'den, Asyut'tan Eşmun'dan, Said'in alt tarafından oraya gitmek isterse Bihrit'e ulaşır. Nil'in suyu artar.

155

Kim Asuvan'dan Said'in üst tarafından oraya kastederse Dankal'dan ve kesilmeden akan bir sudan geçer, elle kazılan bir topraktan geçer. Çok hurmalıklar vardır. Oturanı yoktur. Bihrit'te su artar. Oraya ulaşan bütün yolların mesâfesi üç merhaledir. Bu yolların çoğu akabelerden ve vadilerden geçer. Bu dört yere gitmek isteyen herkes Devay diye bilinen bir vadiden ve Benu Fadale'nin toprağından geçer. Kim dâhili vahaya gitmek isterse ki orası Ali Abdun'un memleketidir. Kays ve Behnesa'dan geçer. Behnesa bir vahanın adıdır. Onunla Farfarun arası bir merhaledir. Farfarun, sarayları olan bir köydür. Mısır ve Kays Behnesası ile el-Vah Behnesası arası dört merhaledir. O dâhili el-Vahın içindedir. Bu yolda Nahle suyu denilen bir yerden su alır. Burada hurma bahçeleri vardır. Farfarun'un ekseri ehli hirstiyan Kıptiler'den oluşur. Farfarun ve Bahnesa'da Ali Abdun'un iki sarayı vardır. Etrafında Kalamon meskenleri gibi meskenler vardır. Bu ikisinde harem kısmı yoktur. Zahire kısmı da yoktur. Âl-i Abdun ehlinin gezintisi için yapılmışlardır. Onları kûrelerin meskenleri takip eder. Behnesa'da, Bihit'te ve Birit'te hem görünen hem de görünmeyen köyler vardır. Sultanın gerekli eşyaları ve cizyelerini karşılayan milletin yaşadığı yerdir. Âl-i Abdun ve onlara hizmet edenler hirstiyanlardan alınan haraç ve cizye hariç Cibaye'den gelen vergi gelirlerine ellerini uzatmazlar. Vahat'ta tek bir Yahudi bulunmaz. El-Vahat'ta benû Hilal kabilesinden çok millet vardır. Burası gelir geldiği zaman onların yazlığıdır. Bütün erzak ve yiyecekler buradan gelir. Bütün el- Vahat'ta ne bir otel ne de bir hamam vardır. El-Vahat'tan oraya gelenler bir de sıkıntılardan oraya sığınanlar orada oturur. Tacirler ve ziyaretçiler Ali Abdun'a geldiklerinde işleri ne olursa olsun onları misafir ederler. Onlara gereken ilgi gösterilir. Gidinceye kadar onlara ziyafetler verilir. Bütün el-Vahat'ta değirmenler develerle ve sığırlarla çalışır. Yağmur az yağar. Çeşmelerinin suyu sıcaktır. Bu sıcak sular onlar için hamam vazifesi görür. Mağrib'ten ve el-Cezîre'den vahalara ziyarete ve ticarete gelinir. (46b) Hurmalıklardan ve Berberiler'den oturanlar vardır. Senteriyeye diye bilinir. İlk vardıkları yer Behnesa'dır. Bütün el-Vahat'ta çok eski fakat mamur kiliseler vardır. Çünkü burası önceden Hirstiyanlar'ın oturduğu yerdi. Gireni, çıkını, malı ve mülkü çoktu, sultanın zulmüyle ihtiyarladı.

156

Müslümanlar bu beş bölgede on beş minber meydana getirdiler. Bu beş bölgenin köylerinden her bir köye beş vakit namaz kılınan mamur olan mescitler

meydana getirdiler. Âl-i Abdun'un idaresi altında olan yerlerdir. Memleketin geliri onların ihtiyaçlarının üstündedir. Buğday çoktur ve taneleri büyük olan hurmalar vardır. Üzüm, pamuk, her türlü meyveler, bakliyatların hepsi onların ihtiyaçlarından fazladır. Onların ihtiyaçlarını aşar. Âl-i Abdun ve Nubya arasında uzun müddet devam eden savaşıardan saldırılardan sonra şimdi sükûnet ve barış vardır. Bu vahaların ve Âl-i Abdun'un haberlerinden ve sıfatlarından kısa bir özetidir.

El- Buhayra (Göl) mntikasına gelince, Buhayra Farama'nın kuzeyindedir. Rûm Denizi'ne bitişir. (Tİnnis Gölü diye bilinir.) Bu öyle bir göldür ki yazın Nil'in suyu artarsa bu gölün suyu tatlı olur. Kışın Nil'in suyu çekilirse sıcak gelinceye kadar deniz suyu daha çok galip gelir ve suyu tuzlu olur. Nil suyu bu tuzlu suya karışır. Nil taşıncaya kadar tuzlu olur. Burada şehirler vardır. Göldeki adalar gibi bu adaların etrafı gölün suyu ile çevrilir. Gemilerle bu adalara gitmekten başka yol yoktur. Bu adalar için gemiler kalkar. Bu adalar; Tinnis, Dimyat, Demire, Dabku, Şata ve Tune adalarıdır. Bu gölün derinliği azdır. Çoğunda kayık seyredilir. İki gemi karşılaşır. Biri diğerine sürtünerek geçer. Biri çıkıyor bir adaya iniyor. Aynı rüzgârla yürüyorlar. Yelkenleri rüzgârda eşit şekilde şişiyor. Bu gölde yunus diye bilinen süratli seyir halinde balıklar vardır. Büyük tulumba şeklinde yaratılmışlardır. Rûm deniz sularında da bir de tatlı suların derinliklerinde bulunurlar. Bazı ahmaklar, geri zekâlılar kitaplarında bu balıkların boğulanları kurtardıklarını yazıyor. Güya bunlar boğulanları kurtarmak için kendilerini feda ediyorlar. Boğulmak üzere olan insanı bir defa itiyor ikinci bir defa yukarıya doğru kaldırıyor. Ta ki sahile çıkana kadar çaba gösteriyor diyorlar. Akli erenler doğruyu söylemezse yalancı insanların yalanları ortalığı doldurur. Aynı adam ve onun gibi olanlar bazı kitaplarında yazıyorlar ki İskenderiye'de öyle bir balık var ki gelin adı diye bilinir. Nakışlı, görüntüsü güzel, tadı lezzetlidir. İnsan onu yediği zaman eğer çok içmezse ve çok bal yemezse sanki rüyasında kendisine livaca yapıyorlar gibi görür.

157

Dahası birçok zencinin ona livata yaptığını görür. Ben ve ilim erbabı birçok kişi bu balığı yedik ve bu hikâyenin yalan olduğuna şahitlik yaptık.

Bu gölün sınırından Filistin ve Şam sınırına kadar hepsinin kumda rengi güzeldir. Cifar adı verilir. Bu kumsallarda hurmalıklar, evler, sular vardır. Kumla kaplıdır. Sicilmâse'ye ara vermeden kum devam eder. Bu kum Mağrib'te Nefzâve ve Sicilmâse kumsalıyla bitişir. Odegust toprağına kadar uzanır. Bu da Cifar kumu Mağrib'in batısından Mukattam dağıyla başlar. Nil sahilinin hem batısından hem

doğusundan uzanır. Nil çok bölgelerde bu kumu ikiye böler. Nil'in böldüğü bölgeler: Ahrit, Serune, Beyaz, ul, Bernil, Atfih ve Eskür, Hay, Korides-Busir, Ehnas, Dilas, Samsuta, Kays, Taha, Eşmuneyn. Feyyum ikliminin toprağına girer. Akna Gölü(472) Tenhemet ve Becireyre bunların hepsi bu Ciffar kentine ulaşır. Oradan yer altında devam eder. Berka akabesinin batısından üst yoldan cadde yolu arkasından geçerek onun bir kısmı berke denizinin sahiline düşer ve orada biter. Üst yoldan devam eder, kesilmez. Ecdabya Sürt'ün kıblesinden geçer. Oranın ortasında olur. Batıya doğru Nefzâve ve Nefûse Dağı'nın sahralarına doğru uzanır. Okyanus denizine bitişik Odegust kumsalına ulaşır. Bu Cifar kumu aynı karada kible yönünden Eyle'ye ve Kızıldeniz kumsallarına uzanır. Sahil boyunca Mısır Caddesi yolu boyunca döşeme şeklinde yayılır. Yesrib şehrine uzanır. Lahm toprağına mücavir olan yerlerin üzerinden geçerek Cüzam, Cuheyne, Beli ve Tebük toprağına yakın geçerek

158

Vâdi'l- Kurâ'ya ulaşır. Semud kavminin diyarına uğrar. Doğudan Tay Dağı'na ulaşır. Oradan Hebir kumuna ulaşır. Hebir kumu Bahreyn kumuna ulaşır. Basra kırsalının ve Umman kırsalının kumsalına ulaşır. Oradan Şahr ve Muhre toprağına ulaşır. Şahr ve Muhre'nin bütün toprağı denizden dağa kadar kumdur. (Deniz geçilirse Şahr ve Muhre toprağının karşısında zenci ülkeleri vardır. Buradaki kumlar Şahr semtindeki kumların aynısıdır.) Hısn-i İbn Umara ve Hürmüz toprağından kuzeyden Horasan'ın uzak noktalarına Tabeseyn, Herat, Merv ve Serahs kumlarının üzerinden uzanır. Bir kısmı doğru Sind ve Debil, Subare, Sendan ve Saymur memleketlerine uzanır. Oradan Hint çöllere uzanır. Oradan Tibet'e ve Çin'e uzanır. Okyanus denizine kavuşur. Yeryüzündeki bütün kumlar birbirlerini münasip şekilde bitişir. Kum bölgelerine ayrılmış bir memleket bilmiyoRûm. Varsa da çok azdır. Bütün yeryüzü dağları da mütenasip bir şekilde birbirine bitişir. Çok azı hariç. Cifar kumunun bir kısmı Rûm Denizi'ne bir sınır Tih Çölü'ne ulaşır. Bir sınırı Şam ve Filistin'e ulaşır. Bir sınırı Tinnis Gölü'ne ulaşır. Mısır etrafında Kızıldeniz'in hududuna ulaşır. Cifar kumunda bir karışık akrepler vardır. Mesken mahallere hayvan üzerindeki yolculara, çoğu kere sokar ve onlara eziyet verir.

Eşmûneyn şehri her ne kadar küçük de olsa mamurdur. Hurmalıkları ve ekinleri vardır. Oradan keten ve ketenden yapılan elbiseler Mısır'a ve Mısır'ın dışındaki ülkelere satılır. Eşmûneyn'in karşısında Nil'in kuzeyinde Bûsır şehri vardır. Bu şehirde Mervan b. Muhammed el-Ca'di öldürüldü. Denilir ki Firavun'un Hz. Musa için topladığı sihirbazlar bu Bûsır şehrendiler.

159

Asuvan şehri Said bölgesinin en büyük şehridir. Hurmalıkları çoktur. Hurmadan bol gelirleri vardır. Ekinleri azdır. Bulyana ve İhmim imarda bir birlerine yakın ve küçük iki şehirdir. Hurma ve ziraatla mamurdurlar. Zünnünel- Mısri İhmim şehrinin ehliendir. Son derece abid ve vera sahibidir. Bu şehrin ketenden imal edilen elbiseler ve eldivenler Mısır ve Hicaz'a satılır. Burada bir bölge vardır. Etrafının en büyük bölgelerindedir. Mısır halkından başından belalar geçenlerin zahire deposudur. (47b) Tufan vakti bu depolar zahire ile doldurulmuştur. Bu tufanın nasıl bir tufan olduğu hakkında ihtilaflar vardır. İki asır önceden bazıları diyor ki ateşti. Yeryüzünde ne varsa yaktı. Bazıları da bu tufan su ile geldi diyor. Tufandan önce bu bölgeyi işlettirdiler. Mısır'ın toprağında Said bölgesinde özellikle yeryüzünde görmediğim, taşları sağlam terkisinde muhkem olması erkânındaki mühendislik, yüksekliği, hayreti arttıran tasvirlerin olduğu muhteşem binalardır. Yeryüzünde taştan yapılmış buna benzer hiçbir bina görülmemiştir. Bu tasvirler taşlarına ve sütunlarına işlenmiştir.

Feyyum ikliminde meşhur tarzlarda büyük şehirler vardır. Sultana ve halkına ait büyük bölgeler vardır. Buradan her tarafa satılan ticari eşya vardır ki meşhur oldukları için geri çevrilmez. Behmeze bezi gibi. Bundan perdeler, yelkenler, çadırlar, hulleler, elbiseler, kilimler, nakışlı süslü elbiseler, büyük çadırlar, yünden ve ketenden bozulmayan boyalar ve sabit olan renklerle yapılır. Kurbağadan file kadar çeşitli hayvanların tasvirleriyle yapılırlar. Sultanların hizmetçilerinden, halifeleri, emirlerin, tacirlerin, modacıların uğradıkları yerdir. Bu bezlerin boyu uzundur. Öyle ki bir bezin uzunluğu otuz metreden daha çok ve az olabilir. Bu uzunluk da çift katlı bir parçanın kıymeti bazen 300 dinarı bulur. Bu artar azalır. Tahâ şehrinde birden fazla model üretilir. Fakih Ebu Cafer el- Tahavi bu şehirdendir. Bölgedeki fakihlerin ihtilafları kitabının sahibidir. Feyyum hem bir iklimin bölgenin adıdır. Aynı zamanda Lâhun Vadisi üzerinde iki tarafta meydana gelen güzel bir şehrin adıdır. Meyveleri, hayır bereketi çok olan bir şehirdir.

160

Havası sağlıklı değildir. Oradan geçen yolculara ve misafir gelen garibanlara uygun değildir. Gelirinin çoğu pirinçtir. Hiçbir gelir sınıfından mahRûm değildir. Etrafında güzel eserler vardır. Bölge onun ismiyle isimlendirilmiştir. Çok eski zamanlarda Feyyum'un bütün şehirlerinin içine akan sular varmış. Bütün semtlerini ve şehirlerini kuşatıyormuş kara tarafındaki çoğunu gördüm. Burçları daha

yerinde duruyor. Çoğunu kum kaplamıştır. O bölgeden de o şehirden de el ayak çekilmiş. İslâm'ın oraya ihtiyacı sakıt oldu. İslâm devletinin oraya girmesine gerek kalmadı. Bu eski surlar karı koca surları diye bilinir. Bu sadece Feyyum işi değildir. Bu surlar Nil'in bölgesini Nubya bölgesine uzanır. Mısır'da ki Nil'in iki tarafındaki bölgelerin hepsini kuşatır. Ta Nubya bölgelerini bu tür surlar kuşatır.

Farama, Tinnis Gölü kenarında bir şehirdir. Verimli bir şehirdir. Onun bir parça zikri geçti. Onda Yunanlı Galinos mezarı vardır. Göl içinde Farama'dan Tinnis'e üç fersâhtan azdır. Taze hurmaları, güzel meyveleri çoktur. Tinnis'te iki büyük tepe vardır. İkisi de mezarlıktır. Mezarlar bir birinin üstüne bina edilmiştir. Bu iki tepenini birinin ismi Butûn, diğerinin ismi Yuşiba'dır. Bu iki mezarlık Hz Musa(as)'dan önceye dayanır. Çünkü Hz Musa(as) zamanında Mısır kanunlarına göre ölüler defnedilirdi. Sonra Hıristiyanlar'a geçti. Onlarda da defin vardır. Sonra İslâmın eline geçti. Üzerlerinde kaba çadır bezlerinden kefenler vardır. (482) Kemikler ve kafatasları günümüze kadar sağlam duruyor.

Fustat'ın kuzeyinde Ayn Şems adı verilen bir köy vardır. Güneyinde Menf vardır. Biri diğerinin karşısındadır. Denilir ki bu iki köy firavunların meskenleriydi. Bu iki köyde hayret verici eserler vardır ki şimdi gezinti ve piknik için kullanılıyorlar. Mukattam dağının başında firavunun ocağı diye bilinen bir yer vardır. Burası 100 ton buğdayı içine alır. Bu Huratanın çeşitlerinden biridir. Derler ki firavunun bir gezinti yerinden çıktığı zaman karşısında ona denk olana tırmanır. Şahsı görülsün heybeti kaybedilmemiş zannedilsin. Mısır Nil'inde bazı yerler var ki timsahları Busir ve Fustat bölgesindeki timsahlar gibi zarar vermezler.

161

Ayn-ı Şems'te Fustat tarafında bir bitki vardır. Kamış gibi ekilir. Adı belsemidir. Ondan belsam yağı çıkarılır. Buradan başka hiçbir yerde yoktur. Sapı ve posası yenilir. Tadı güzeldir. Lezzetlidir. Hararet verir. Şebru şehri zamanımızda kaybolmuş bir yerdir. Bir şehrin yerinde kıymetli bir yerdir. Burada bal şerbeti imal edilir. Nil arttığı zaman yapılır. Su ve bala üçüncü bir şey karıştırılmaz. Bu şerbetin lezzeti bütün yerlerde meşhurdur. Yetiştigi yeri ve kokusu güzeldir. Bu koku yanında adı Demenhur olan bir şehir daha vardır. Şebru'da yapılan şey burada da yapılır. Bütün malı sultana aittir. Fâkus ve Circir, Havf toprağında iki şehirdir. Havf Nil kenarında Fustat'ın altındadır. Nil'den güney tarafı Rif diye bilinen Mısır *** ların ve köylülerin çoğu Havf ve Rif'tedir.

Buranın halkı Kıpti¹¹⁶ Hıristiyanlardır. Çok geniş kiliseler vardır. Çoğu harap olmuştur. Onlarda şer azdı. Ancak bazı işçilerinde ve bölge bölge dolaşanlarda kavga vardır daha önce bolluk bereket zahirdir. Geniş mallar, sadakalar, iyilikler vardı. Onların Müslümanlar için bolluğuna ve iyiliklerine kavuştum. Anlatsam şerhi uzun olur. Başka memleketlerde buna yakın bir şey olamadı. Kıptilerin evladından Geylanilerin reisi Ebu Mervan Galyan vardır. Geylaniler Şiilerden bir fırkadır. Hz. Asiye binti Müzâhim peygamberimizin çocuğu Mariye anamız Hz İsmail'in annesi Hacer annemiz buradaki Kıptilerdedir. Çoğu kere Kıpti kadın bir defada, iki üç hatta dört çocuk birden doğurabilir. Bu başka bir yerde yoktur. Hatta bir senede birden fazla doğum yapabilirler. Onlara göre onların suyu yani Nil suyu dişidir. Böyle bir özelliği vardır. Tabi bu onların sözüdür. Buna yakın olan bir şeyde (yaygın olan bir bilgi değil her yerde de yoktur.) Türkistan koyunlarından bir koyun bir sefer altı yedi baş doğurur.

162

Aynen köpek gibi. Türkistan ve Harezmi hala ikiden fazla koyun yavrusu kesiyorlar. Bu kesilen yavruların derilerinden faydalanılıyor. Onların derileri kırmızıdır. Kendinden boyalıdır. Bir yavru derisi çeyrek dinardan iki dinara kadar para eder. Bazen daha fazla eder. Boyasına göre fiyatı azalır çoğalır. Bazen siyah deriler vardır. Bir deri temizliğinden ve koyu siyah olmasından dolayı çok dinar eder. Bazı deriler beyazdır. Oralarda atların eğerleri kaplanır. Gayet beyaz olur. (48z) Onun da iyi parası olur. Bu derilerden küçük olanların onu bir dirhemdir. Bunun sebebini Hacib olan Ebu İshak İbrahim b. Alptekin'e sordum. Dedi ki, onların koyunları hem gündüz hem de gece yayılırlar. Kıymetli ve güçlü olurlar. Böyle güdülen koyunların derileri sağlam, yumuşak ve bu işlere uygun olur. Horasanlılar da böyle söylüyor. Havaları hayvanları hem besliyor hem de sıhhatlerini arttırıyor. Derilerini temizliyor. Hastalıklarını ve illetlerini gideriyor. Suların sağlıklı olması da bütün bunları sağlıyor. Bütün bunlar gözle görülmeden başka hiçbir delile ihtiyaç bırakmıyor. Bu onların doğruluğunu ifade ediyor. Gözüyle gören de buna şahit olur.

Büca sınırında altın madeni vardır. İkinci ikliminde Felek taksiminde bunu hak eden bir mekândır. Bütün yeryüzü madenleri böyle olur. Maden birinci ve ikinci iklimde oluşur. Cüzcan'da olan hariç. Oradaki azdır işe yaramaz. Bunun sebebini bilmiyoRûm. Denilir ki Büca'dan olan Ayzab toprağı ki Habeş şehirlerindedir. Bol

¹¹⁶ Kıpti, Mısır'ın yerli ve Hıristiyan halkı için kullanılan isim. Bk. "Kıptiler". (2002). DİA, XXV, s. 424-426.

maden vardır. Dağ yoktur. Hepsi kum ve çakıldır. Maden ticaret ehlinin çoğu Alâki şehrinde. Büca'nın köyleri ve verimliliği yoktur. Çöldür. Deve besliyorlar. Onların develerinden daha hızlı deve yoktur. Develeri de köleleri de mısırlı tacirlerin elleriyle mısıra getirilir. Bazen onlardan önce hareket eden tacirler alır getirirler.

Mısır'da katırlar ve eşekler vardır. Ne küfür ne de İslâm diyarından başka yerde onlardan daha hızlı koşan daha güzeli bilinmez.

163

Daha şişmanı da yoktur. Ancak bunlar çabuk hareketli yaratılmışlardır. Bedenleri kaba, cisimleri nemli değildir. Bazı başka yerlere götürüldüğü zaman değişirler. Bedenleri dolar. Süratli yürümleri için gaye de budur. Güzel basar ve yürür. Asuvan'ın arka taraflarında küçük eşekler vardır. Büyük koç kadar büyüktürler, derileri renklidir. Renkleri sığır renklerine benzerler. Parlak sarı ve gri renkte olurlar. Gayet güzeldirler. Fakat bölgelerinden çıktıkları zaman yaşayamazlar. Onların bazı eşekleri var Seflakiye diye bilinir. Said'in, Mısır ve Büca halkının binekleri azaldılar. İddiaya göre bu eşeklerin anasından babasından biri ehli diğeri vahşiymiş. Onların en süratli eşekleri bunlardır.

Zamanımızda Mısır'ın sosyal duRûmunu yükselmesi ne kadar verginin toplandığı ne kadar gelir geldiğini ileride yazacağım. Daha önce de zikrettim. Bu zamanımız vergi toplanması bakımından en kolay ve en çok toplandığı zamandır. Çünkü ona göz dikenlerden son derece sağlam korunmaktadır. Toplayanları onu eksiltmelerinden koRûmaktadır. Mağrib ehlinin sahibi Ebu'l- Hasan Cevher'in elinde 359senesinde Mısır'a girdiğinin ikinci senesidir. 3 milyon 300bin toplanmıştır. Bu da onlar geçmişte boyunduruk yani çiftçi başına üç buçuk dinar öderlermiş. Bu sene her bir çiftçiden yedi dinar toplanmıştır.) Mısır'ın haracı kabala usulü toplanır. Her fedan bir parça düşer. Ekre bunun üzerine her mesahe ve fedan için belli bir şey karşılığında vesika bir şey verilir. Bunu daha önce zikredildiği gibi önce sekiz de birini sonra ikinci seferde dörtte birini tamamlıyorlar.

164

Sonra üçüncü sekizde birini istiyorlar Bermuda ayında, haraç malında yarısı tamamlandıktan sonra işi yerine getirip tamamlıyorlar, isteklerini yıldızlara göre yapıyorlar. (492) Muameleleri güzel bir gidişat ile yerine getirmek için bir sert muamele bir sıkıştırma olmaz. Eziyetten bıkkınlık meydana getirilmez. Diğer zirai mahsullerde de böyledir. Bu İslâmi bir yol değildir. Firavunların ortaya koyduğu bu

kanun, ekenin buğday arpa yerine pirinç, şeker kamışı keten yerine de buğday arpa ödesin diye yapıldı.

165

3.9. ŞAM

Şam diyarının batısı Rûm Denizi'dir. Doğusu kırsaldır. Eyle'den Fırat'a kadar devam eder. Sonra Fırat'tan Rûm sınırına Şam'ın kuzeyi Rûm diyârı güneyi Mısır ve Benî İsrail'in Tih Çölü'dür. Mısır tarafında son sınırı Refah'tır. Rûm tarafında son sınır el-Cezîre'deki düşmana karşı olan geçitlerdir. Burasıda Malatya, Hades, Mar'aş, Hârûniyye, Kilis, Ayn Zerba, Missîsa, Adana, Tarsûs, (Bu yazarın zamanındadır. Bizim zamanımızda Şam'ın kuzeyi Trabzon denizine Hazar'a kadar uzanır. Buralar İslâm diyarıdır. 508 h. Yılında buralar feth edildi. Allah'a hamd olsun. mustansih) Bu bölgenin sınırlarının Şam bölgesinin suretini izah ederken yazdım. Tekrarında uzatma olur. Bu Şam'ın suretidir. (haritasıdır 49b) . Şam suretinde bulunan isimlerin nasların izahı: Resmin sağ yarısında Rûm denizine paralel olarak sahil diye yazılıdır. Bu sahildeki şehirler yukarıdan aşağıya doğru: Ferman, Meymos, Tebda, Askalan, Mahüz, Yafa, Kayseriye, Akka, İskenderûne, Sür, Azmun, Mahuz, Cibil, Besran, Enfa, Kalemun, Trablus, AntarTûs, Merakiye, Bayyas, Kible, Lazkiye, Karina, Suveyda, Sahra, İskenderun ve Payas vardır. Resmin en altında denize üç nehir dökülür.

166

Bu nehirlerin üzerindeki şehirler Keferyabba, Missisa, Ayn Zerba, Ezene Tarsus vardır. Denizde üç şehir yazılmış: Kenîse, Arsus ve Nesdin şehirleri vardır. Karada soldan itibaren Keysariye, Akka ve bu ikisinin arasında Hafya ve Hayfa'ya bağlı olan saraylar vardır. Sahile paralel halinde dağ silsileleri vardır. Sahifenin en üst tarafında denizle arasında Mısır tarafı ve Şam'ın batısı ve Filistin memleketleri yazılıdır. Bu kışında Remle ve Kewfersaya şehirleri vardır. Sonra bunları tâkiben aşağıya doğru dağa bitişik olarak Banyas, Akzer, Arafe, Hısn Berzaye, Bayyas, Hârûniyye ve Kenise vardır. Hısnbarzaiyye ve sahra arasında bir ırmak vardır. Bu kısmın alt tarafında Şam'ın kuzeyi diye yazılıdır. Sol tarafta yukarıda dağdan itibaren Tur-i Sîna dağı bunun sonunda Ben-i İsrâil çölü vardır. Bununda solunda Kulzum şehri ve Kızıl deniz vardır. Bunun alt tarafında Şam'ın güneyi yazılıdır. Bu tarafın üst kısmında dağdan itibaren Filistin yazılıdır. Filistinde Halil İbrahimin evi, Kudüs şehirleri vardır. Onların altında Nâbulus, Bahira, Taberiye ve Ürdün nehri vardır. Zugar gölüne dökülür. Gölün kenarında Zugar şehri vardır. Dağın yanında Feyma,

Yesamet, Banyas vardır. Lübnan dağının karşısında Şam şehri vardır. Şam'la Zağar arasında Belga, Rekan ve Revas şehirleri vardır. Orta kısımda dağdan itibaren Behra dağı yazılıdır. Burada Almus şehri vardır. Humus ve Şam arasında bir yol vardır. Bu yol üzerinde Cevsiyei Labah, Ba'lebekke ve Zebedah şehirleri vardır. Humus'un alt tarafında Famyâ şehri vardır. Sonra ikinci kısımda dağlardan Sumak dağı vardır. Buna yakın olarak da Antakya şehri vardır. Antakya'dan Haleb'e yol gider. Bu yol sonra Fırat nehri kıyısındaki Bâlis şehrine gider. Halep ile Humus arasında Kensarin, Kefertab şehirleri vardır. Şinez ile Antakya arasında Ma'arratu'n-Nu'man ve Maarra Mısreyn şehirleri vardır. Bâlis ile Kulzum çizgisi üzerinde Şam sınırı vardır. Burada Resafe, Hunâsire, Tedmur, Salmiye ve Muân şehirleri vardır. Bu çizginin altında bu Şamın haritasıdır diye yazılıdır. Haritanın adı budur. Bunun solunda Diyarü'l- Arab ve Badiye vardır.

Fırat nehri üzerinde sol tarafta Refikka, Rakka, el-Cisr ve Cerablüs vardır. Bunun arkasında Şam'ın doğusu yazılıdır. Halep'le Cerablüs arasında Mumbuc şehri vardır. Sonra Fırat'ın öteki tarafında Sümeysat, Malatya vardır. İkisinin arasında da Şamşât vardır. Şamşât'tan dağa bir yol gider.

167

Şam haritası.(B49)

168

Orada, Dülük, Raban, Mar'aş, Boka ve Boka'nın alt tarafında Hades şehirleri vardır. Bu kısımda dağ vardır ismi Lakam dağıdır. Sonra resmin en altında Rûm bölgeleri yazılıdır.

(50z) Sugûr (Bizans cephesi) ribatlar Şam diyarında toplanmıştır. Bu sugûrların çoğu Şam sugûrları diye bilinir. Bazı ribatları da el-Cezîre ribatı diye bilinir. Hepsi Şam diyarıdır. Fırat'ın arkasında olan her yer Şam'dandır. Malatya'dan Mar'aş'a kadar el-Cezîre geçitleri diye yazılmıştır. El- Cezîre halkı burada yaşıyor. Bu ribatlarda Rûmlar'a karşı savaşıyorlardı. Burası el-Cezîre bölgesi olduğu için değildir. Sadece savunma içindir. Şam çevresi; Filistin, Ürdün, Dımaşk, Hıms, Kınnesrîn, Avâsım ve Sugûrlardır. Şam ve el-Cezîre ribatları arasında Lükam dağı vardır. Bu dağ ikisinin arasını belli eder. Lakam dağı Rûm diyarı içindedir. Rûm diyarındaki bütün dağlarla bitişiktir. (Denilir ki bu dağ silsilesi iki yüz fersâh sonra sona erer). Mar'aş ve Harûniyye de bu dağ İslâm toprağındadır. Lazkiye yi geçinceye kadar adı Lakam dağıdır. Sonra Behrâ ve Tenuh dağları vardır. Humus'tan sonra

Lübnan dağı vardır. Şam'a kadar uzanır. Kızıldeniz'de sona erer. Diğer bir yönden Mukattam ulaşır.

Bu yeryüzü dağıdır. Başlangıcı Çin okyanusu denizinden başlar. Vahân üzerinden Hamdân'a uzanır. Tibet diyarını ikiye böler. Ortasından değil Tibet'in batı tarafından ikiye böler. Karluk memleketinin doğusundan geçer. İslâm diyarından Fergana'ya kavuşur. Sonra Büttem dağlarına kavuşur. Uşrusene'nin güneyinden devam eder. Büttem dağları bu silsilenin içindedir. Semerkand'ın içtiği ve kullandığı sular bu Büttem dağlarından gelir. Sonra güneyde Semerkand'da uzanır. Sonra Sağda diyarının kuzeyine uzanır. Oradan Keş'e ve Nesef'e uzanır. Sonra Zam tarafına ulaşır.

169

Ceyhun nehri dağı ikiye böler. Ortasında iki şube arasından geçer. Dağ sanki su aksın diye ikiye bölünmüştür.

Ceyhun dağı yazdıktan sonra yoluna devam eder. Dağ Cüzcân'a doğru devam eder. Talkan üzerinde geçerek Merveruz bölgesine oradan Tûs'a ulaşır. Tûs bütün şehirlerinin hepsi bu dağın içindedir. Tûstan Nîşâbûr'a ulaşır. Nîşâbûr dağın batı yamacındadır. Curcân dağları bu silsileyle birleşir. Taberistan'ın kuzeyinden Rey'e ulaşılır. Nîşâbur'dan Rey'e Kasıd'ın sağından uzanır. Horasan'dan Rey'e ulaşır. Rey dağın batı yamacındadır. Buradan el- Cibâl dağlarına ve Deylem'e ulaşır. Âzerbaycan, Kafkas ve Alan dağlarına kavuşur. Oradan da Rûm diyarına ulaşır. Oranın güneyinden Isfahan ve Şîrâz dağlarına ulaşır. Oradan Fars denizine ulaşır. Araştırmacı dağlarla yürür. Irak Rey'inden sağdan Hulvân'a Hemedan ve Karmisin üzerinden Irak'ın ilk sınırına ulaşır. Bu dağ Hulvân'dan bir fersâh kadar kavis çizer. Irak yolu üzerinden Mağrib semtinden ters dönerek kuzeye uzanır. Suhreverd ve Şehrezur üzerinden Tikrit civarında Dicle'ye ulaşmıca kadar uzanır.

Tikrit'te Barimma dağı vardır. Dicle'nin batısındaki Şükük dağının doğusundan Barimma bölgesinden yukarı doğru tırmanır. Ondan Zibâ ve Zâmir dağları meydana gelir. (50B) Musul Hadisesi'nin doğusundan Dicle boyunca devam ederek Hayalya uzanır. Maruf dağına bir yaklaşır, bir uzaklaşır. Fişabur'dan Semanın dağına ulaşır. Oradan da Cudi dağına ulaşır. Cudi'den Âmed'e (Diyarbakır) uzanır. Ondan Dasin ve Dış İrmeniyeye dağları ayrılır. Bu dış İrmeniyeye dağı iç İrmeniyeye dağına bitişir. İrmeniyeye iç dağında Âzerbeycân dağlarına ve Taberistân dağlarına ulaşır. Bu dağla Bâbu'l-Ebvâb'da (kapılar kapısında) Kabak dağıyla kavuşur. Hazar denizinin kuzeyinden Yec'üc ve Me'cüc diyarına uzanır. Bu dağ Âmed

toprağından (Miyatarikiyn) devam eder. Dicle'den Fırat' a uzanır. Sümeysat bunu içindedir. Mar'aş sınırına ulaşır ki burada bu dağı anlatmaya başladım.

170

Sonra Lübnan dağından Küdüs'e ulaştırdım. Sonra Zap'ın solundan Fûstat'a uzanır. Oradan Mukaheme en yukarı Said bölgesinin sonuna kadar devam eder. Nil'in iki tarafında Nûbya dağlarıyla birleşirler. Oradan Kalâib uzanır. Nil'in doğu tarafından Nil'in batısındaki Kamer dağına uzanır. Feyyum bölgesinde dağ Nil'i ikiye ayırır. Bir şubesi Feyyum iklimine doğru akar. Daha önce anlattığım Said' in üst tarafından iki dar boğaza benzeyen bir yer vardır. Batıdaki şube Şenuf'un hem içinden hem dışından akar. Oradan Berka dağına ulaşır. Ramâde'nin batısındaki Berka akebesi bu dağın devamıdır. Karanın ortasından uzamaya geçmeye devam eder. Berka'nın üst tarafında kibleye doğru yola devam eden bu dağı görür. Ecdabya ve Sirte bölgesindeki engeli aşar. Nefuse dağının üzerinden Buluğ'e'nin yanında Nefzâve'den yüksek Rûm dağlarına ulaşır. Bu dağların üstüne, ancak güçlkle çıkılabilir. Berka' da karanın altından Fezzan' a kadar uzanır. Zavile üzerinden Kibleye döner. Bu dağ bazı taşlı yerlerde görülmeye devam eder. Remle ve Dehs dağlarından Sicilmâse'ye uzanır. Bu yola giden yolcuların bu çöllerde yerin altına geçer oradan Odegust'a oradanda okyanusa ulaşır. Zannederim o yolcuların sözü gibidir. Çünkü ben o yola girmedim, hepsine şahit olmadım. Sadece bazısına şahit oldum. Gerisini de bölgenin sözüne güvenilir kimselerden aldım. Orada yol gösterenlerin başkalarından ve diğer yollardan ulaştığı haberlerinden hikâye ettim. Müşahede ettiğim gözlediğim şekillerini yazdım.

Filistin bölgesine gelince o Şam'ın çevresindeki ilk bölgedir. Batı tarafına düşer. Refah'tan Lecun sınırına kadar olan mesâfe binekle iki gündür. Genişliği Yafa'dan Rîha'ya iki günlük yoldur. Zugar bölgesini, Lut kavmi diyarı, Şarât Kadmine dağları Filistin bölgesine dâhildir. Oradan Eyle'ye kadar da Filistin'dir. Lut kavmi diyarı ve Ölü deniz, Zugar'dan Beysan'a ve Taberiye'ye kadar Gavr diye resimlenir. Çünkü iki dağ arasındadır. Diğer Şam toprağı suları oraya akar. Bazı sular Ürdün'den bazı sular Filistin'den gelir.

171

Filistin'in kendisi anlattığım gibidir. Filistin' in suları yağmurdandır. Ağaçları ekinleri sulanmazlar. Nabulus hariç ekin sulama yoktur. (51 z) Nâbulus'ta akarsular vardır. Filistin semt olarak Şam'ın en temiz bölgesidir. Büyük şehri Remle'dir. İkinci büyük şehri Beytü'l- Makdîs'dir. Kudüs dağlar üzerinde yüksek bir

şehirdir. Her mekândan Kudüs'e insanlar gelir. Filistin'den herkes Kudüs'e gelir. Kudüs de Mescid-i Aksa vardır ki İslâm diyarında ondan büyük mescit yoktur.

Kible tarafının üstü kapalıdır. Bu kapalı alan mescidin genişliğinin yarısını kaplar, mescidin geri kalan kısmı boştur. İçinde bina yoktur. Ancak Sahra'ya kısmı hariç (Hz.Muhammed'in miraca çıktığı kaya) üzerinde yüksek bir hücre vardır. Kayanın üzerinde yüksek ve dairevi bir kubbe vardır. Kalın ve yüksek kurşunla kaplanmıştır. Bu kayanın yerden yüksekliği bu kubbenin altında ayakta duranın göğsüne kadardır. Etrafını kuşatan duvar vardır. Bu duvar yarım boy kadardır. Hücrenin genişliği 10 kûsür arşın uzunluğu da aynıdır. Bu kayanın altında bodRûma benzeyen bir kapıdan bir eve inilir. Bu evin uzunluğu 5'e 10 ölçüsündedir. Yüksek değil, dairevi değil, dikdörtgen şeklinde de değildir. Yüksekliği bir boyun üstündedir. Kudüs'te bazı çeşmelerden başka akarsu yoktur. Bu çeşmelerinde ziraate bir faydası yoktur. Bu çeşmelerin etrafında bazı küçük ağaçlar vardır. Kudüs –Filistin bölgesinin eskiden beri en verimli toprağıdır. Surlarında bir yer vardır. Davut (as)'ın mihrabı diye bilinir. Surları yüksektir. Yüksekliği 50 arşın vardır. Taştandır, genişliği 30 arşındır, üst tarafında hücreye benzeyen bir bina vardır. Bu Cenab-ı Hakk'ın (Mihraba gelen davalının haberi sana geldi mi) dediği mihrabdır. Eğer Remle'den Kudüs'e gidersen ilk karşılaştığın şey bu mihraptır. Onu Mescid-i- Aksa'dan görebilirsin mescidin de bütün peygamberlere ait olduğu bilinen eserler ve mihrablar vardır. Kudüs'ün güneyinde 6 mil uzaklıkta bir köy vardır ki Beytü'l-Lahm diye bilinir. Hz. İsa (as)'nın doğduğu köydür.

172

Denilirki bir kilisenin içinde Meryem'in hurma yediği hurma ağaçları vardır. Burası Hristiyanlar'ın yanında manevi değeri yüksek olan bir yerdir. O nu koruyorlar. Beytü'l-Lahm yakınındaki köye benzeyen küçük bir şehir vardır. Şehrinde onlardan 500 nüfus vardır. Diğer Filistin şehirleri Mısır civarına yakın son Filistin şehri Gazze'dir. Burada Ebû Nadle Haşim b. Abdumenaf'ın kabri vardır. Haşim b. Adülmenaf bütün Kureyşliler'in efendisidir, büyüğüdür. Ebu Abdullah Muhammed b. İdris el-Şafii Gazze'de doğdu. Şafii merhum büyük bir fakihdir. Kabri Fustat' tadır. Ömer b. Hattap cahiliye döneminde Gazze'de zengin oldu. Çünkü Gazze Hicaz ehlinin gelip gittiği bir yer idi. Ömer b. Hattab da orada mübertiz (kontrolcü) görevi yapıyordu (51b.) Filistin küçük bir yer olduğu halde yirmi minberi vardır. Ben hepsini tam bilmiyoRûm. Filistin en verimli memleketlerden biridir. Oradaki hayır ve bereketi Allah'ü Teâlâ işaret etmiştir (Kulunu bir gece mescidi

haramdan etrafını mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa'ya yürüten götüren Allah(c.c.) münezzehtir) Ayeti burayı işaret eder.

Filistin ve Ürdün'e Ebu'l Misk Kâfur el-İhşidi merhum zamanında gittim. Ebu'l Misk ve o nun vekili zamanında ordaydım. Ben 37–39 yaşlarında idim. 48–49 yaşlarımda bir daha gittim. Bazen görevli bazen görevsiz gittim. Ebu Mansur Ahmed b. Abbas b. Ahmet Ebu Abdullah b. Mukatil ve Ebu İshak İbrahim b. İshak Hazrun aleyhine bir zaman 500 bin dinar anlaşma yapıldı.

173

Dımaşk bölgesinde de Hazrun üzerine Ali Ebu'l Hasan Ali b. Muhammed b. Câni ve Ali b. Malik bunların herbirinin elinde senelerce beş yüz bin bin dinar vardı. Kâfur'un öyle bir yeri vardı ki, bundan fazlası olamazdı. Bazı çalışanlarına akit yaparsa veya idaresi altındaki bölgelerden bişey saklanırsa aleyhinde mal Gerekmendo'ndan borç yolu ile talep ederdi. O'nlara hüsn-u nazar ile güzel baktığı için zengin ve dolu idiler. Onların ellerinin altındakinden onların üzerine sayar ve gerekli kılardı. O'nun zamanında Mısır'da onun adamlarına tedbir ahtı yapılmamıştır ki bildiğinde kararlaştırdığında mislini kar ederdi; derdiki yakınlarına nimet has kılınmazsa öfkeyle alınırsa düşmanlara gider, onlar benim evlatlarım ve eserim derdi.

Cibâl ve Şerat özellikleri çok olan 2 bölgedir. Şerat'ın şehri Ezruh'tur. Dağlar bölgesinin şehri Ruvas'tır. Bu iki şehir son derece verimli bolluk bereket içindedir. İki şehrin sakinlerinin geneli Araplar'dır. Araplar bu iki şehre de hâkimdirler.

Ürdün'e gelince en büyük şehri Tâberiye'dir. Bu şehir suyu tatlı bir gölün kenarındadır. Uzunluğu 12 fersâhtır genişliği 2–3 fersâhtır. Bu memlekette suyu sıcak akan çeşmeler vardır. Ortası şehre 2 fersâh mesâfededir. Şehre giren su uzaktan geldiği için, sıcakta eğer ısınırsa içine deri atılırsa, sıcaklıktan dolayı derinin kılları dökülür. Kullanılması mümkün değildir, ancak başka su katmakla mümkün olur. Bu su bütün hamamlarında ve havuzlarında kullanılır. Akarsu bu gölün başında başlar sonra Beyyâs'a uzanır sonra Zugar'a kavuşur sonra Ölü Deniz'e ulaşır. Akışı iki dağ arasındadır. Bu topraklara akar. Burada meyve bahçeleri, hurmalıklar, çeşmeler, nehirler vardır.

174

Kar yağmaz, bazı akansular Ürdün sınırından başlar Beyyûs'a geçer. Filistin sınırına ulaşır. Burada biri yürümeye devam ederse bu yol onu Eyle'ye götürür. Sanki bu su bu beldenin arasında güzelliğinden etrafa dağılmış hurma bahçelerinin

güzelliğinden dolayı sanki Irak'ın kıymetli güzel bölgelerinden bir bölge gibidir. Sur şehri en güvenli kalelerdendir. Deniz kıyısındadır, mamurdur, imarı güzeldir, verimlidir, denilirki bu sahildeki en eski bir şehirdir. Yunan filozoflarının ekserisi bu şehirdendir. Ürdün'de Hz. Yakup (as)'un meskeni ve Hz Yusuf(as)'un Kuyusu vardır. Taberiye'den 12 mil uzaktadır. Şam tarafındadır. Taberiye'nin bütün suları Taberiye gölündendir.

Şam bölgesine gelince: Bu bölgenin şehri Dimaşk'tır yani Şam'dır. Bu bölgedeki en büyük şehirdir. Etrafını çevreleyen dağlar arasında düz bir arazi üzerindedir. Bu dağlardan Şam'a çok su gelir. Ekinler, bahçeler Şam'ı kuşatmıştır. Bu bahçeler birbirine bitişiktir. Bu bölgeye Guta diye bilinir. Eni boyu 1 merhaleyle 2 merhaledir. Şam diyarında buradan daha güzel bir yer yoktur. Suyunun çıkış yeri Fice diye bilinen bir kilisenin altından çıkar. Senir dağından Bera'dan gelen suyla beraber ilk çıktığı yerde bir dükkân yeri genişliğindeki kalınlıkta hacimde yerden çıkar. Bir arşın kadar havaya fişkirir. Sonra öyle bir dereye akmaya başlarki bu dereye başka sular çeşmelerde fişkirir ve kaynar. Hepsinin bir araya gelmesinden büyük bir nehir meydana gelir. Yezid b, Muaviye bu nehri Şam'a akıttı. Nehrin derinliği bir adamın boyunu aşar. Sonra bu nehirden Mizze nehri ve Katat nehri doğar. Dağlar arasına çıktığında Neyreb denilen yerde görülmeye başlar. Denilir ki burası Allah(c.c.)'ın şu ayetle şereflendirdiği bir yerdir (Biz O'nları suları ve meskenleri olan bir semte sığdırdık.) Sonra bu sudan Beradâ nehrine su nakledilir. Şam şehri içinde bu nehir üzerinde bir köprü vardır. Suyunun çokluğundan dolayı atlı bir adam geçemez. Guta köylerine akar. Şam'ın bütün evlerinden akarsu geçer. Bütün sokaklarına hamamlarına su akar. Şamda Benî Ümeyye Camisi vardır. İslâm diyarında ondan daha güzeli daha sağlamı yoktur. Duvarları ve mihrabı üzerinde kubbesi yıldızlara tapanların binalarındandır.

Burası Sabî'lerin¹¹⁷ mabedi idi. Sonra Yunanlılar'ın eline geçti. Onlarda dinlerini burada tazim ediyolardı sonra Yahudiler'in ve putperest kralların eline geçti işte bu devirde burada Hz. Yahya b. Zekeriya öldürüldü.

175

Başı da adı Cirun kapısı denilen bu mabedin kapısına asıldı. Sonra buraya Hristiyanlar hâkim oldular. Onların elinde kiliseye çevrildi, içinde dinlerini tazim ediyolardı. İslâm gelince bu mekân Müslümanlar'ın eline geçti Onu mescide

¹¹⁷ Sâbilik, Güney Mezopotamya'da yaşayan ve ışık – karanlık düalizmine dayalı gnostik inançlarıyla tanınan topluluğun bağlı olduğu din. Bk. Şinasi Gündüz. (2008). "Sâbilik", *DİA*, XXXV, s. 341–344.

çevirdiler bu Ceyrun kapısına Hz. Yahya(as)'nın başının asıldığı yere Hz. Hüseyin'in de başı asıldı. Velid b. Abdulmelik devri gelince mescidin tavanını döşeme mermer yaptı. Duvarların dış yüzünde mermer döşedi, mermer plakalarla kapladı. Bütün sütunlarını mermerden yaptı. Sütunların kaidelerin altından yaptı. Mihrabını ve altınla ve cevahirle süsledi, çatının bütün çevresini altından yazılarla süsledi. Denilirki Velid b. Abdulmelik Şam bölgesinin bütün gelirlerini senelerce bu mescide harcadı. Mescidin üstü kurşundur. Yıkanmak istedikleri zaman Ona suyu dökerler bu su mescidin hertarafından döner dolaşır. Her tarafa eşit seviyede ulaşır Beni Mervan zamanında Şam bölgesinin haracının toplamı 1 milyon 800 bin dinar idi. Şam şehrinin sınırına yakın Ba'lebekke şehir vardır. Ba'lebekke dağın üstünde bir şehirdir bütün binaları taştandır. Taştan saraylar vardır, yüksek sütunlar üzerinde bina edilmiştir. Bu bölgede bunlardan daha büyük daha acayip bir taş bina yoktur. Ba'lebekke hayır bereketleri gelirleri çok olan bir şehirdir, toprağı verimlidir. Meyveleri çok güzeldir. Ucuzluk ve bolluk memleketidir. Rûm denizi kenarında olan Beyrut şehrine yakındır. Beyrut Ba'lebekke limanı ve sahilidir. Şam ehli ve diğer askerleri burada düşmana karşı karargâh kurarlar. Korku zamanlarında Ba'lebekke sığınır. Tabiatları ve ahlâkları bakımından Şam halkı gibi değiller. Onlardan biri hayır yapmaya çağrılırsa dinler ve icabet eder. Davetçi onu uyarırsa itaat eder. Şam'ın kendisi için bir özelliğı vardır itaat etmezler ve muhalefet ederler. Abdullah b. Muhammed el Kalem'den işittim: Aslan burcunda

176

diyorki; Mevkine ve şerefine rağmen onlarda yaygın bir şekilde bozukluk ve eğrilik vardır, fesatlık vardır. Buradaki beldelerde bir şey istenirse bir talepde bulunulursa itaatı gereken bir duRûm olursa çok azı dinler itaat eder. Semerkand, Erdebil, Mekke, Şam, Sicilya ile ilgili bazı şeyler anlatıyor ki bunların halkları sultanlarına ve krallarına ancak kılıç zoruyla itaat ederler. Bu memleketlerin halklarının çoğunun şahsiyetlerinde gaddarlık zalimlik vardır, şerli adamlardır. Beyrut şehri İmam-ı Evzâî'nin vatanıdır. Beyrut'ta hurmalıklar bol gelir getirir, etraflarında deniz ticaretinin bol bol yapıldığı bir yerdir, deniz yoluyla çok ihracat ithalat yapılır. Sağlam kalesi ile beraber düşmanı engelleyici surları vardır. Düşmana karşı koyan bir halkı ve bütün işlerinde sulhu sükûn vardır.

Hıms bölgesine gelince bu bölgenin şehri Hıms'dır. Düz bir yerdedir ve çok verimlidir. Mamur olduğu zamanlarda havası da sağlıklı idi. İslâm diyarı içinde toprağı sağlıklı olan bir yerdir. Hıms halkında akıl karışıklığı da var, bolluk da var.

Rûmlar birden fazla Hıms'a saldırdılar ve orayı zaptettiler. Hıms toprağında akrep ve yılan yoktur. Hıms toprağına akrepler ve yılanlar girerlerse hemen ölürlür. Suları ve bahçeleri vardır. Ziraatın ve hayvancılığın çok olduğu bir yerdir. Çevresindeki araziler yağmur suyu ile sulanır, bazı kiliseler vardır. Bazıları mescide çevrilmiştir. Fakat maşrutaları Hıristiyanlar'ındır. Orada Hıristiyan halkının idare teşkilatları, mezhepleri, kiliseleri vardır.

Kilisesi Şam diyarının en büyük kilisesidir. Bu zamanımızda Rûmlar Hıms'a girdiler, bütün ekinlerini ve mevelerini helak ettiler. Hıms'ın bütün yolları, caddeleri taş döşemelidir. Rûmların girmesi ile Hıms çok zarar gördü, gücünü kaybetti. (Sonra bir Kavim Hıms'ı Rûmlar'dan geri aldı ve kendilerine vatan yaptılar. 6 hicri yy.) Rûmlar oradan uzaklaşınca bölge bedevileşti. Rûmlar Hıms'ta hayat damarı bırakmadı, Tartûs şehri deniz kenarında bir kaledir. Bu kale Hıms ehlinin ribatıdır.

177

Düşmanı gözetleme ve sınırı koRûma yeridir. Tarsûs'ta Hz. Osman b. Affan'ın çoğalttığı mushaflardan biri vardır. Taştan surları vardır, onları bedevîlerden korur. Rûmlar'ın saldırılarından korur. Birkaç sefer Rûmlar'dan kurtuldular. Şehirdekileri koruyamadıkları için ehlinin hali kötüye gitti. Rûmlar'ın varisi bu sebepten dolayı burada duramadı. Şeyzer ve Hama iki küçük şehirdir. Temizdirler, Suları, bahçeleri, ekinleri, meyveleri ve sebzeleri çoktur. İkisi de düşmana karşıdır.

Kınesrîn bölgesinin şehri Halep'tir. Mamur ve ehline has bir yer idi. Hayır bereketi çoktur, Irak yolu üzerindedir. Düşmana karşı Şam bölgesinde kurulan bütün ribatların merkezindedir. Rûmlar Haleb'i 370'li yıllarda etrafındaki surlarla beraber aldılar. Suru sağlam ve taştan yapılmıştır. Ama şehri Rûmlar'a karşı koruyamadı. Tabi bu Seyfu'd-Devle'nin ihmalkârlığı yüzünden yaşandı. Hiçte bir sebebi yok idi. Rûmlar camileri yıktılar. Ehlini ve bütün çocuklarını esir aldılar. Haleb'i yaktılar. Yüksek olmayan bir kalesi vardı. Zamanımızda bu kale onarılmıştır. Rûmlar Halep'i aldığı zaman kaleye iltica edenler kurtulmuşlardır (53 z.) O gün Halep halkının ve garibanların yiyecekleri giyecekleri, herşeyleri helak oldu, yok oldu. Kırsal kesimdeki bütün halk katledildi. Bunu tekrar anlatmak dahi insanın yüreğini yakar. İslâmı ve İslâm ehlini aşağıladılar. Haleb'in güzel caddeleri çok idi. Hamamları ve hotelleri vardı. Ticarethaneleri geniş arazileri vardır. Çok âlimler yetişmiştir. Kalabalık halkı vardır.(Zamanımızda 570 h.yıllarda Haleb eskisinden daha çok iyi

bir haldedir. Daha çok mamurdur ve daha çok insan yaşar. Daha çok meşaik ve reislerle doludur, kalesi son derece muhkem ve sağlamdır. Şimdi Haleb, valisinin ehven olması ve şahsiyetinin alçak olması yüzünden 2 yönden köleleşmiştir. 1.si Haleb Rûmlar'ın elindedir. Cezalıdır. Her insan evinin ve dükkânının cizyesini öder. 2. köleliği de Haleb'e güzel bir eşya gelirse vali onu getirenden satın alır. Haleb halkına iğrenç bi şekilde yüksek fiyatlarla alçakça satar. Haleb'de üretilen sirke ve sabun çoktur. Bu vali kendisi imal eder ve satar. Haleb'deki bütün satış yerleri ve dükkânları zapt etmiştir. Ani anlaşılan bu alçak adam Haleb'de herşeye el koymuştur.

178

Emirin Haleb'de çirkin bir giriş yeri vardı. Halep halkı adı Ebu Hasan olan bir nehrin suyundan içerler. Onda az su vardı. Bütün yiyecek ve içeceklerde eskiden olduğu gibi hem bolluk hem de ucuzluk vardır.(Şimdi her sene kanuni olarak Rûmlar'a ödedikleri ceza evleri ve mülkleri için haraç verirler) Sanki şimdi sakin duRûmdadırlar. Tamamen Rûmlar'ın elindedir. Çünkü Hallüakt'in sahipleri Rûmlar'dır. Her ne kadar halleri toparlanmış gibi görünsede Rûmlar'la işler yürüyor görünsede yine de hallerinin eskide olduğu iyi duRûmununkinden 20'de 1'i bile değildir. Kürnes'in kendine bağlı bölge ile binaları bakımından bu bölgenin binaları en dar olan bir şehirdir. Şehir dışında gezinti yerinde kurulmuştur. Bolluk ve ucuzluk varsa da sular ve hayır bereket olsada. (Rûmlar silip süpürmüşlerdir. Sanki hiç olmamış gibidir. Ancak gübrelerin artıkları kalmıştır).

Ma'arratu'n-Nu'man bir şehirdir. O ve etrafında olan köylerle beraber susuzdur. Etraflarında bir akarsu yoktur. Akan bir çeşmede yoktur. Kınnesrîn'in bütün çevresi böyledir. Yağmur suyundan içerler. İncir ve fıstık bakımından hayır ve bereket bolluk çoktur. Bağları ve üzümleri de yine çok boldur. Kınnesrîn'le Cebeletü'l-Medîne arasında Rûm sahilinde reisleri Benû Vezir idi Bu şehri Rûm niktari aldı. 35 bin kadın çocuk adam esir aldılar. Berzûye kalesi sağlam korunmalı bir kaledir. Girilmesi zor bir yerdir. Rûmlar kaç defa kuşattılsa da alamadılar. İyi davranmaya saldırmaya başladılar. Sonra ehli ile barış yaptılar.

179

Çünkü İslam diyarının başına gelen perişanlıktan ve saltanatlarının helak olmasının korkusuyla barış yaptılar. İmanı zayıflığından Müslümanlar perişan, güçleri yok olmuştur. Eğer içinde olduğumuz hal üzere baki kalırsa iş kolaydır. Ama baki olan olaylı çok büyük idi. Sanki bu zamanımızın insanları kendi üzüntüleri ile

meşguldürler. Eski güçlerini hatırlamakta, dinlerinin felakete uğramasını, vatanlarının harap olmasını hatırlamak yerine ancak üzüntüleri ile meşguldürler. Berzûye duRûmların fesata uğradığını düşünüyorlar. Kıbrıs'tan Cebele hizasındadır. Rûm denizinin ortasındadır. Aralarında bir gün ve bir gecelik mesâfe vardır. Hem Rûmlar'ın hemde Müslümanlar'ın idi. Rûmlar Kıbrıs'ı geri aldılar. Müslümanlar çok çok gevşeklik gösterdiler. Gevşediler onların bu tefriklerinden olan oldu Kıbrıs Rûmlar'a geçti Hunâsire ile Kınnesrîn'in hizasına düşen bir kaledir. Kırsal tarafa düşer. Ömer b. Abdulaziz, Hunâsıra da otururdu, orası sığınaktı. Zamanımızda gelip geçenlerle dolar taşar. Çünkü Şam tarafında yol tacirlere vakitsiz kesildi. Sultanın itiraz etmesi ile kesildi. Rûmlarda Şam halkına birkaç defa engel koydular ticaret ehli kırsal yolu bâdiyeyi tercih ettiler, sultanın zulmünden bedevilerin valilikler istemesiyle tacirler yol değiştirdiler. Delil olarak bâdiyelerden geçmeye mecbur oldular. (53.b) Kısa zamanda tüc.c.ar fakirleşti.

Avâsım bir bölgenin adıdır. Şehir ismi değildir. Avasım diye isimlenir. Merkezi Antakya'dır. Şam şehrinden sonra Şam bölgesinin en nezih bölgesiydi, etrafında kayalardan surlar vardır, hem şehri hemde yakınında dağı kuşatır. Ziraat alanları, meralar, ormanlıklar dinlenme yerleri yaylalar vardır. Buranın ehli bu varlıklarıyla etraftaki yerlerden müstakil yani bağımsızdırlar. Denilirki bir duvarı surun etrafında ancak birgün yürüyerek bitirilebilir. Caddelerinden, evlerinden, akansuları vardır. Sokaklarında da camisinden de akarsu geçer. Etrafında çok verimli ve çok güzel köyler,

180

bölgeleri güzel ve verimli bölgelerdir. Düşmanlar istila etti ve oraya sahip oldular. Düşman işgalinden önce Müslümanları iyi değildi bozulmuştu. O şimdi işgalden sonra daha çok hemde şiddetle bozulmuş ve çökmüştür. Rûmlar burayı 359h. de geri aldılar. Rûmlar'ın bir kılına dahi dokunana hiçbir zarar gelmedi. Kimse sahi bir düşünceyle oraya yardım da etmedi. Çevredeki sultanlar, bâdiyeler, efendileri, seyyitler, krallar, hepsi kendi günlük olaylarıyla meşgul oldular. Yarınlarını düşmana karşı haremlerini, mallarını nasıl koruyacaklarını düşünen kimselerdi. Allah(c.c.)'ın korunmasını farz kıldığı şeyleri koruyamadılar. Siyasileri reisleri bu görevleri düşünmediler, idrak edemediler. Düşündükleri tek şey: Onlar memleketindeki tüc.c.arın elinde ne var ne yok ellerinden almayı halkını elindeki malını mülkünü nasıl hile ile ellerinden alabilirler hep bunları düşündüler.

Ellerinden nasıl alabilirim onlara nasıl tuzak kurabilirim nasıl avlaya bilirim diye düşündüler. Düşmanın onlara saldıracağını ellerinde ne varsa alacaklarını düşünmediler ellerindeki bütün nimetlerinin ellerinden alınacağını, halka yaptıkları zulmün burunlarından geleceğini düşünmediler. Halktan topladıklarını, yamasını ellerinden çıkacağını ve de ne kadar günah topladıklarını düşünmediler .(Buranın çok bölgeleri Müslümanlar'ın elindeydi. 498 h.yılında onların elinden çıktı.)

Balıs şehri Fırat kenarının batısında küçük bir şehirdir. Irak tarafından Şam diyarının ilk şehridir. Oraya giden yol mamur idi. Oradan Mısır'a ve başka yerlere yol giderdi. Şam ehlinin Fırat üzerindeki limanları idi. Eserleri silindi. Kâfileleri ve tacirleri Seyfu'd-Devle'den sonra inkıraza uğradı. Etrafında çok eski sular olan bir şehirdir. Kendisiyle Fırat arasında bağları bahçeleri bostanları vardı. Gelirinin çoğu arpa ve buğdaydı. Bu şehirde çok sabun üretilirdi .(En meşhur haberleri Seyfu'd-Devle diye bilinen Ali b. Hamdân dönüşünde Mısır'ın sahibi ile karşılaştı. Bütün ordusu helak olmuştur. Kadı Ebû Husayn diye bilinen bu kişi yoldan alıkonulup hapse atılan tacirleri yakaladı. Onlar korkularından hapisten çıkamıyorlardı. Bunlar Şam'ın kumaş ve yağ taşıyan ticaret erbabıydı. Onları çıkardı ve kısa zamanda 2 defada onlardan 1 milyon dinar aldı. Bâlis şehrine yakın Menbiç şehri vardır. Verimli ve muhafazası sağlam bir şehirdir. Eski olan çarşı ve pazaraları çoktur. Büyük Rûm eserleri vardır. Mumbuc'da ceviz, fıstık ve susamdan yağ çıkaran bir imalathane vardır ki; hiç biryerde benzerini görmedim.

181

Ancak Buhârâ'da vardır ki fakat burdakinin tatlısı daha fazladır. Buhârâlular buna güzel koku da ekliyorlar. O da lezzetlidir. Menbiç'in her tarafında çok bağcılık vardır. Çok fazla verim elde edilir. Üzümden elde edilen ürünler Haleb'e ve diğer bölgelere taşınır. Karasal bir şehirdir. Toprağı hayır bereket bolluk getiren bir şehirdir. Toprağı kırmızıdır, susuzdur fakat çok gelir getirir. Etrafında ezeli surlar vardır. Yakınında Sence şehri vardır. Küçük bir şehirdir. Yakınında taştan bir köprü vardır. Sanca köprüsü diye bilinir. İslâm diyarında ondan daha büyük, ondan daha acayip başka köprü yoktur. Hatta bununla ilgili atasözü dahi vardır. Derlerki Reha (Urfa)'nın kilisesinden daha büyük kilise ve Sence'nin köprüsünden daha büyük bir köprü yoktur. Sümeysat şehri aynı Fırat'ın kıyısındadır. Menbiç köprüsü isimli şehre yakındır. İkiside küçük fakat güvenli şehirlerdi. Sulaması etrafta bulunan sulardan dolayı çoktur. Ziraatleri azdır. Suları Fırat'tandır.

Malatya büyük, en meşhur bir şehirdir. Sınırdaki düşmana karşı en büyük ribattır. En meşhurdur. En çok silahı ve en çok kahraman adamları olan İslâm'ın sınır şehridir. El-Cezîrenin karşısında olan Lükam dağına arkasındadır. Etrafında çok dağlar vardır. Ceviz, badem, üzüm, nar vs. meyveler çoktur. Hem kışlık hem de yazlık çoktur. Bu meyvelerinin çoğunun yenilmesi mubah yani helaldir. Çünkü sahipleri yoktur. Eski zamanda Rûmlar'ın en güçlü şehri idi.(54 z) İrmeniler otururdu. 319 h.senesinde fethedildi. İslâm'ın başına gelen belalar sugûr yani geçit olan yerlerden gelirdi. Bu sugûrlardan (ribatlardan) insanların, mallarının, fiyatlarının, halkının ve sultanlarının başlarına belalar geldi ve unutuldu. Hısn-ı Mansur diye bilinen Adıyaman şehri küçük güvenli bir şehirdir. Mimleri vardır. Geniş bir arazisi ve köyleri vardır. Karasal iklimdir. Sulama yoktur. Başına kaza bela geldi. Benî-Hamdân ve Rûmlar'ın elinde helak oldu. Hades ve Mar'aş 2 küçük şehirdir, bundan biraz önce Rûm bu şehirleri geri aldı.

Seyfu'd-Devle Ali b. Abdullah ikisini de geri iade etti.

182

Rûmlar geri döndü ve ikinci bir defa daha Müslümanlar'ın elinden bu iki şehri geri aldılar .(Sonra Müslümanlar geri döndü bu iki şehri de tekrar fethettiler. Fetheden de Selçuklu sultanı Kılıç Aslan'ın oğlu Mesut idi. Kılıç Aslan Rûm diyarının sultanı Mesut bu iki şehri 545 h.yılında Rûmlar'ın elinden aldı, şimdi bu iki şehir Müslümanlar'ın elindedir bu iki şehrin ziraatleri, ormanları, meyveleri vardır. İki de suğurdandır. Müslümanlar burada ribatlarda nöbet bekliyorlardı. Cihad ediyorlardı ve ganimet getiriyorlardı. Niyetleri kötü olmaya başladı. Bölgeler düşman tarafından geri alındı. Bereket kalktı, krallar mal edinme derdine düştüler. Halk masiyet ve günaha dalmış. Kullar helak oldu, memleket telaşa düştü. Cihad kesildi. Allah(c.c.)'ın vahyi bu duRûmu haber veriyor. Allah-u Teâlâ buyuruyorki: (Bir şehri helak istediğimiz zaman israf ve rahat içinde yaşayanlarına emrederiz.) ayette vardır.

Hârûniye Lukâm dağına batısındadır. Bazı vadilerinde küçük bir kale vardır. Harun Reşid bina etmiştir. Hârûniye'ye vardığımda gayet mamur idi. Halkı cihadda son derece cesur ve kahraman mücahitlerdi. Rûmlar'a karşı harbediyorlar. Ganimet elde ediyorlar, çalışıyorlar. İslâm'a bağlıdırlar. Daha önce Rûmlar'ın elindeydi. İskenderun Rûm denizi kıyısında bir kaledir. Çok hurmalıklar ve ziraat vardır, geliri çoktur. Düşman girdi. Ona sahip oldu şehri korkunç bir hale getirdi. Tînât da deniz kenarında küçük bir şehir idi. Burada kerestesi Şam' a ve Mısır'a

gönderilen bir çam ağaçları bölgesi vardır. Düşmana karşı sugûr (ribatlar) sayılmayacak kadar çoktur. Onda düşmanla savaşıyan kahraman cengâverler vardır. Rûm diyarında görülecek yerde bayrakları dalgalanır. Saldırıları ve yağmalamalarıyla bilinirler. Kinise de bir kaledir. Minberi vardır. Düşmana karşı ribattır. Deniz sahilinden uzaktır. Ömer b. Abdulaziz'in yeni kurduğu ve imar ettiği Musakkab kalesine yakındır. Burada bir minber ve Ömer b. Abdulaziz'in kendi yazdığı Kur'an-ı Kerim vardır. Sakinleri Abdu's-Şems oğullarından bir elit tabaka ileri gelen kimselerdi. Dünyaya sırt çevirdiler. Kazançları reddettiler. Helalden onları ayakta tutabilecek kadar azıkları vardı. Hepsi helak oldu. Ayn Zerba Gavr şehirlerine benzeyen şehirdir. Hurmalıklı, verimli ve bolluk olan bir şehirdir. Ziraat ve meyvecilik vardır. Bu vesiyf isimli Hadimin buradan Rûm diyarına girmek istediği şehirdir. Ona Mu'tazid ulaştı. İçten de dıştan da güzeldi.

183

Surlarının içinde gezinti yerleri vardır. Bütün şeyleriyle yüce bir şey.

Misis iki şehirdir. Birinin adı Misis, diğerinin adı Keferyabbâ'dır. Ceyhan nehrinin kenarındadırlar. Aralarında taştan bir köprü vardır. Yüksekçe bir yerdedirler. Bir şerefesi vardır. Cuma mescidinde oturan deniz tarafına bakar. Denize 4 fersâh uzaklıktadır. Etrafı yeşillikli, ehli şerefli, kıymeti nefis, çarşıları çok, ahvali güzel bir yerdedir. Ceyhan nehri Rûm diyarından çıkar, Misis'e ulaşır. Melvan'a ulaşır. Oradan da denize dökülür. Ceyhan nehri üzerinde çok köyler ve verimli topraklar vardır. Hayvanlar için meralar vardır ki şimdi onlardan ateşe üfleyecek tek bir kişi kalmadı. Adana da Misisin batı tarafına düşen bir şehirdir. Seyhan nehri üzerinde kurulmuştur. Nehrin batısındadır. Seyhan Ceyhan nehrinden daha küçüktür. Seyhan üzerinde acayip bir köprü vardır (54 b) köprünün yapılışı acayıptır. Çok uzundur. Seyhan da Rûm diyarından doğar.

Ehli değerli herşeyden güzel bir bölgededir. Tarsus yolu üzerindedir. Tarsus şehrine gelince, Tarsus meşhur bir şehirdir. Şöhretini anlatmak mümkün değildir. Tarsus'u Harun Reşid'in oğlu Me'mun kurdu, şehirleştirdi. Etrafında taştan iki sur yaptı. Askeri bütün levâzımatla mücehhez bir şehirdir. Süvari birlikleri, piyade birlikleri, zahire ve silahlar ile dolu idi. Binalarla ma'mur idi, verimli toprağı vardı, gelirleri, malları çoktur. Bütün hallerinde genişlik vardır. Öyle bir halde idi ki İslâm diyarının hiçbir yerinde ona denk bir sınır rıibatı yoktu. Ne kâfirleri ne İslâm'ın buna benzer bir ribatı yoktur. Tam güç ve tam zafer sahibi bir yer idi. Burayı idare eden bütün İslâm valilerinin hepsi kahraman ve muzaffer idi. Karada, denizde ne kadar

savaş yaptılarsa hepsinden muzaffer olarak çıktılar. Düşmanı kahrederek ganimetler le döndüler. Haberler bunu tasdik eder. Meydana gelen eserler bunun hak olduğunu gösterir. Tarsus'la Rûm diyarı arasında dağlar (Toros) vardır. Yüksek dağlardır. Lukâm dağlarından ayrılarak batıya doğru devam ederler. Sanki İslâm bayrağıyla Rûm bayrağı arasında bir engel gibidir. Birden fazla akıllı, numeyyiz, efendi, doğru görüşlü, atak, dirayet sahibi, anlayışlı, uyanık, bilgili, zeki, siyaset, riyaset sahibi diye işaret edilen kimselerden Tarsus'ta 100.000 lişilik süvari birliği vardır. Sancak sahibi idi bu yakın zamana kadar böyleydi.

184

Ben o günlere eriştim, şahit oldum. Bu büyüklüğün sebebi Sicistân sınırında Kirmân'dan, Fars'tan, Huzistândan, Rey'den, Isfahan'dan, bütün dağlardan, Taberistan, el-Cezîre, Âzerbeycân, Irak, Hicaz, Yemen, Şam şehirleri Mısır, Mağrib'ten hiçbir yer yoktur ki Tarsus'tan kendi halkları için bir ev (misafirhane) ve bir ribat olmasın. Yani bütün bu yerlerin Tarsus'la bağlantıları vardı. O beldelerin gazileri gelir ve İslâmın sınır ribatında nöbet tutarlar onların istihkakları verilir. Namaz onlara görev olarak verilirdi. Büyük belalara ve saldırılara karşı koyarlar. Sultanlar onların her türlü ihtiyaçlarını yükleniyorlardı. Zenginler yardım ediyorlardı. Gönüllü olarak yardım ediyorlar, başışta bulunuyorlardı. Zikrettiğim yerlerden hiçbir reis ve ileri gelen olmasınki Tarsus ribatı için ziraatten ticaretten gelirleri çok olan vakıfları olmasın. Hepsinin Tarsus ribatı için vakıfları vardı. Otellerden, evlerden, hamamlardan, hanlardan gelirleri vardı. Bütün bunlar aynı ve nakli olarak vasiyet edilmiş maşrûtalardır. Tarsus helak oldu. Ordakiler helak oldu, Tarsus gitti. İlgililer gitti sanki oraya sahip değillerdi. İzleri silindi sanki orada oturmadılar. Hatta öyle oldu ki Cenâb-ı Hakk'ın şu ayeti buna işaret eder. (Orada hiçbirinin varlığını hisseder acısını veya birinin fısıltısını duyar mısın?) Yani hiçbir kalmamış hiçbirinin fısıltısı yoktur. Olas deniz kenarında bir kaleydi onda abid bir kavim vardı. Sağlam bir kaleydi Allahu Teâlâ'nın zatı hakkında haşin adamlardı. Rûm denizi üzerindeki en son ribattı. Düşman oradan saldırmaya başladığı. Onda bir minber vardı. Ribatların yolu üzerindeydi. Zübeyde'nin orada ziyafet evi vardı. Şam diyarında başka yerde bundan başka ziyafet evi yoktur.

Ölü Deniz'e gelince Şam'a yakın bir yerededir. Zugar'a yakındır. Ölü denilmesinin sebebi içinde hiçbir canlı yoktur. Bir şey olsada onu dışarı atar. Humriye diye de bilinir. Zugar ehli hem kendi bağlarını hem de Filistin bağlarını

aşılıyorlar. Hurma ağacının aşılandığı gibi aşılıyorlar. Mağrib ehlinin incirlerini aşıladıkları gibi halkı kendi bağlarını aşılarlar.

Bâdiye ile bitişiktir. Hayır bereketi iyidir. Orada mavi boya üretilir, ticaret işi vardır. Sanatkârları ve işçileri çoktur. Zugar şehrinde Ankala denilen bir yer vardır.

185

(53z) Irak'da ve başka hiçbir yerde manzarası ondan daha tatlı, daha güzel bir yer yoktur. Rengi zaferana benzer. Ondan hiçbir şey bırakmaz ki onda numunesi olmasın. Lut kavminin diyarı mel'un lanetlenmiş yer diye bilinir. Ne ekin, ne hayvan, ne ot, ne bitki hiç birşey yoktur. Kara bir bölgedir. Eşit büyüklükte etrafı kaplayan taşlar vardır. Rivayet edilir ki bunlar Allah(c.c.) tarafından zehirlenmiş, işaretlenmiş taşlardır ki Lut kavmi bu taşlarla taşlanmıştır. Bu taşların hepsinin her iki tarafında yuvarlak peynir kalıbına benzer baskı işaretleri vardır. Hepsinin birbirine benzer şekillerinden birbirine ters düşen hiçbir başka şekil yoktur. Muân küçük bir şehirdir. Bâdiyenin kırsalın ortasındadır. Sakinleri Benî Ümeyye'dir. Orada yolcular için bir sığınak ev vardır. Havrân ve Beseniye büyük iki bölgedir. Şam diyarının bölgeleridir. Ziraatleri susuzdur. Çevreleri bir nehrin sınırındadır. Bu nehir Belkâ'm ve Ammân'ın yanındadır. Haberde vardır ki bir havuz kuyusundandır.

Şam diyarındaki mesâfelere gelince Malatya'dan Mısır sınırındaki Refah şehrine kadardır. Malatya'dan Menbic'e kadar dört günlük yoldur. Menbic'den Halep'e iki günlük yoldur. Halep'den Hıms'a beş günlük yoldur. Hıms'dan Şam'a beş günlük yoldur. Şam'dan Taberiye'ye dört günlük yoldur. Taberiye'den Remle'ye üç günlük yoldur. Remle'den Refah'a iki günlük yoldur. Toplam yirmi beş günlük yoldur. Genişliği bazı yerlerinki bazısından daha çok veya daha azdır. Genişlikte iki tarafı vardır. Bir tarafı Fırat'tan Menbic köprüsünden başlar. Menbic ve Kurus üzerinden Kinnesrîn sınırından sonra Aras'ın üzerinden, Antakya sınırından sonra Lukâm'ı kateder. Payas'a, Tinat'a,

186

Musakkab, Misis üzerinden Adana üzerinden Tarsus'a kadar devam eder. Bu mesâfe on merhaledir. Bales'ten Halep yoluna sülük eder. Sen (girersen) Halep'ten Antakya'ya, oradan İskenderun'a, oradan Payas'a, oradan da Tarsus'a ulaşırsın. Mesâfe yine on merhaledir. Fakat müstakim olan sağlam yol önceki yoldur. Diğer yollar Filistin sınırından boylar, deniz sahilinde Yafa'dan Remle'ye ulaşır. Oradan Kudüs'e, Eriha'ya, Zuğar'a, Şerat dağlarına oradan Maan'a uzanır.

Mesâfe altı merhaledir. Bu iki yolun arasından Şam'a giden yol daha kısadır. Ürdün, Şam ve Hıms'ın genişliği üç merhaleyi geçmez. Çünkü Şam'dan deniz üzerinden Beyrut'un batı tarafına iki günlük yol vardır. Şam'ın en uzak Guta ovasından doğuda bâdiyeye ulaşınca kadar yol bir günlük yoldur. Hıms'dan Rûm denizi kenarındaki Tarsus'a batıda iki günlük yoldur. Hıms'dan Selemiye'ye doğuda badiye üzerinden bir günlük yoldur. Taberiye'den batıda deniz kenarından Sur'a olan mesâfe bir merhaledir. Selemiye'den doğuda Benû Fezara'ya bir merhaleden azdır. Bunlar Şam diyarının uzunluk ve genişlik mesâfeleridir.

Çevresindeki bölgelerin mesâfesi Filistin'den başlar. Çünkü Filistin Şam'ın batısındaki ilk bölgedir. Filistin'in şehri Remle'dir. Remle'den Yafa'ya yarım merhaledir. Remle'den Askalan'a bir merhaledir. Askalan'dan Gazze'ye bir merhaleden azdır. Remle'den Kudüs'e oradan Eriha'ya bir merhaledir. Kudüs'ten Belkâ'ya iki merhaledir. Remle'den Kayseriye'ye bir merhaledir. (55 B)

Remle'den Nâbulus'a bir merhaledir. Şerat dağlarından Şerat'ın sonuna kadar bir merhaledir. Ürdün'ün şehri Taberiye'dir. Taberiye'den Sûr'a bir günlük yoldur.

187

Oradan Akabey'e bir merhaledir. Oradan Baysan'a iki merhaledir. Oradan Akka'ya bir günlük yoldur. Ürdün Şam diyarının en küçük bölgesidir. Mesâfesi en kısa olanıdır. Ürdün'ün hal ve akdi Ebu Mansur Ahmet b. el- Abbas'ın senelerden beri elindedir. 200 bin dinar karşılığında ona verilmiştir. Şam şehir bölgesine gelince şehri Dimeşk'tir. Oradan Baalbelce iki gündür oradan Beyrut'a iki gündür. Beyrut'tan Trablus'a iki gündür. Beyrut'tan Sayda'ya iki gündür. Şam'dan Erzi'ât 4 günlük yoldur. Gûta'nın en uzak noktasına bir günlük yoldur. Havran Beseniye'ye 2 gündür. Kınnesrîn bölgesine gelince şehri Kınnesrîn'dir. Yalnız emirliği pazarları insan topluluğu Haleb'e taşınmıştır. Haleb'den Bâlis'e 2 gündür. Halep'den Kınnesrîn'e 1 gündür. Haleb'den Esârîbe 1 gündür. Haleb'den Kurus'a 1 gündür. Halep'ten Menbic'e 2 gündür. Haleb'den Hunâsıra'ya 2 günlük yoldur.

Avâsım bölgesine gelince Rûm krallarının oraya yaptığı savaşlar zikredilmişti, orayı geri almaya gücü yetmedi. Avasım'ın şehri Antakya'dır. Oradan Adana'ya 3 merhaledir. Oradan Bagras'a 1 gündür. Oradan Esârîbe 2 gündür. Oradan Hıms'a 4 merhaledir. Oradan Mar'aş'a 2 gündür. Hades'e 3 merhaledir. Sugûra gelince merkezi yoktur, herşehir sugûrunu (ribatını) kendi meydana getirir. Menbic sugûra yakın bir şehirdir. Oradan Fırat bir merhaledir. Menbic'den Kars'a iki merhaledir. Oradan Malatya'ya 4 günlük yoldur. Menbic'den Sümeysat 2 günlük

yoldur. Menbic'den Hades'e iki gündür. Sümeysat'tan Şimşat'a (şambayat) 2 günlük yoldur. Şimşat'tan Hısn-ı Mansur'a (Adıyaman) bir gündür. Hısn-ı Mansur'dan Malatya'ya iki günlük yoldur. Hısn-ı Mansur'dan Zibatra'ya bir günlük yoldur.

188

Hısn-ı Mansur'dan Hades'e 1 gündür. Malatya'dan Maraş'a 3 günlük yoldur. Mar'aş'tan Hades'e 1 gündür. Bunlar el-Cezîre bölgesinin mesâfeleridir. Aynı zamanda Şam'ın ribatlarının mesâfeleridir. Şam ribatlarına gelince İskenderun'dan Payas'a 1 gündür. Payas'tan Misis'e 2 gündür. Misis'ten Ayn-ı Zerb'e bir merhaledir. Misis'ten Adana'ya 1 merhaledir. Adana'dan Tarsus'a 1 merhaledir. Tarsus'tan Olas'a deniz yoluyla 2 gündür. Tarsus'tan Cevzat'a 2 merhaledir. Tarsus'tan Payas'a deniz üzerinden 2 fersâhdır. Payas'tan Kenîse'ye ve Hârûnye'ye bir günden azdır. Hârûniye'den el-Cezîre'nin ribatı olan Maraş'a bir merhaledir. Bunlar ribatlar (suğurlar) arası mesâfelerin, kısaca, yazılışdır. Mağrib ve Mısır'dan sonra Şam diyarını yazdım bu üç iklimde Rûm denizi etrafındaki bölgelerdir. Bu bölgelerle ilgili söz burada biter. Şam ehlinin elinden çıkan yerlerle Şam ehli elinde olan hükümleri ve esirleri geçerli olduğu yerleri anlatmaya gerek duymadım. Bu Rûm denizi sahilinde olan Trablus sınırından Yafa ve Askalan'a kadar Müslümanlar'ın elindedir. Lâzkiye ve etrafı ve hizasında olan yerler Müslümanlar'a cizye veren bölgelerdir. Bunun gerisinde kalan sahil bölgesi Rûmlar'ın eline geçmiştir. Kılıçlarıyla burayı geri aldılar. Burada onların hükmü geçerlidir. Orada Rûmlar'a cizye vererek toprağında kalmaya razı olan Müslümanlar zamanla cizyeden kurtulmak ve Rûmlar'ın imkânlarından faydalanmak ve rahat yaşamak için Hıristiyanlaştılar. Onlardan kalanların ne kadar olduklarını ise zikretmedim senelerdir onlar hakkında sağlam tek hukuk belirten bir kanun yoktur. Bu bilgileri doğru yoldan sağlıklı olarak çıkarmak mümkün değildir.

Çünkü buralar kırk yıldan beri öyle bir kavmin arasındalarki gücü yeten yetene bir yerdir.

189

Ekserisinin gayesi günlük halktan sağırlarsa (sanki halk inehtir) onlardan ne tahsil edebilirlerse bütün gayeleri budur. Ne imar ettikleri bir şey vardır. Ne de buralarla ilgili bir fikir görüş bildirme vardır. Eskiden buranın geliri sultanın ihtiyaçları askeri ve görevlilerin erzağı çıktıktan sonra (572.) 39 milyon 500 bin dirhem idi. Şam'ın ve ona bağlı olan bölgelerin vakıf olduğu Ali b. İsa Muhammed b. Süleyman cemaatlerinin geliri 3296 h. yılında ve 306 h. yılında bütün yönleriyle

beytü'l- malın tabi olan yerleden beytü'l- mala lazım olan gelirdir. İşçilerin erzağı dışında 39 milyon dirhemdir.

190

3.10. RÛM DENİZİ

Rûm deniziyle devam edeceğim. Onun coğrafyasını gösteren resmiyle devam edeceğim. Çünkü Rûm denizi batı okyanusun körfezidir. Bu diyarların çoğu da bu denizin etrafındadır. Bunları takriben zikrettim. Tam hakikatiyle değil. Çünkü bazısı sınırlı dairede birbirine benziyor. Bu denizin okyanusa çıkışı Endülüs toprağı arası ile Tanca, Abve, Sebte toprağı arasındadır. Bu bölge Endülüs'teki Cebel-i Târik adasının ve İşbiliye'nin hizasındadır. Bu boğazın bu yerdeki genişliği İspirtal diye bilinir. Yüksek bir dağdır. Güneyde Sela'ya uzanır. Endülüste bu dağın hizasındaki dağ Eğri dağdır. Eğri dağı da kibleye uzanır. Leble Endülüs'ün kuzey bölgesindedir. Boğazın genişliği 12 mildir. Bu boğaz doğuya doğru Mağrib sahilleri boyunca uzanarak Mısır'a en son noktasına ulaşır. Mısır toprağının kuzeyden sahil olarak devam ederek aradan Şam diyarına doğru uzanır. Şam diyarının batısı bu denizin sahilidir. Aradan Tarsus'a kadar devam eder. Sonra Rûm diyarında devam eder. Antalya'ya ulaşır. Sonra Kostantiniye körfezine ulaşır. Atina sahillerine uzanır. Klorya sahillerinden Engiberte sahillerine oradan Fransa sahillerine uzanır. Son Endülüs'ün TarTûs'a sahillerine uzanır. (56B) Sonra Endülüs anlatılırken adı geçen bölgelerin sahilinden devam eder. Oradan Almeria'ya geçer, el-Cezîre bölgesine uzanır. Oradan İşbiliye'ye oradan okyanus kıyısında Şantarîn'e uzanır. Burası İslâm toprağının Endülüs'teki son noktasıdır. Rûm diyarının bitişiğiydi.

Eğer bir adam Sebte ve Tanca'dan Mağrib denizinin sahilinde yürümeye başlarsa bütün Rûm denizini dolaşır.

191

Tanca'nın Endülüs karşısındaki noktaya ulaşır. Bütün Rûm denizinin etrafını dolaşmış olur. Karşısında ancak karışılacağı nehirler, Konstantiniyye körfezi (boğazı) engel olarak çıkabilir. Cebel-i Târik Boğazı batıda okyanusa kavuşunca yüzü genişler. Denizden bir bölge toprak ayrılıyor. Bu Slavlar memleketi ve bazı Rûm toprağı karşısındadır. Küçük toprak diye isimlendirilmiştir. Burada zikrettiğim gibi Kalabriya ve Sicilya'yı, Fransa ve Endülüs'ü içine alır. Burası büyük toprakla alâkası kesilip el-Cezîre (ada) oluyor. (Avrupa'yı kast ediyor) Çünkü burası kendi başına karasal bir bölgedir. Bütün bu sahilleri dolaşmaya gücü yeten olursa bir delile muhtaç olmadan bütün Akdeniz'i dolaşmış olur.

(57z) Bu sayfada olan resim Rûm denizinin suretidir. Bu denizin etrafındaki bölgelerin denizin şeklidir. Mağrib resminde uzatarak şekillendirse de aslı bu resimdeki gibi döner. (57b)

Rûm denizi resminde bulunan isimlerin ve nasların izahı: Deniz resmin ortasında tasvir edilmiştir. Sol sahile; Tanca, Tûnis, Berşek, Şerşal, Tamdefus, Dimyan vardır. Sonra denizde Tunnis vardır. Sonra sahilde Ferma Eskalan, Beyrut, Trablus, Lazkiye sonra nehir vardır. Sonra Payas sonra ikinci nehir vardır. Üzerinde Kaferbaya ve Misis vardır. Sonra üçüncü nehir vardır. Üzerinde Ayn Zerba ve Ezene vardır. Sonra dördüncü bir nehir vardır. Üzerinde Tarsus vardır. Tarsus'un sağında Remane vardır. Remane'nin en alt tarafında Erbe vardır. Bunun sağında resmin en alt tarafında nehir vardır. Sonunda Zeyt nehri diye yazılıdır. Sonra Fırat çizgisi vardır. Bu nehrin kıyısında alt tarafta Malatya, Tell Mavzin, Hebab, Tel Mavzinin yanında Arsanas nehri Fırat'a dökülür. Bu nehrin üzerinde Arsanas şehri vardır. Malatya'nın sağında başka bir nehir başlar. O da Dicle'dir. Üzerinde Amed ve Kafa vardır. Tillo nehrinin öteki tarafında Arsanas vardır.

192

Dicle ve Fırat arsında Ardis, Kilikya, Bedlis, Menazcerd, Ahlât. Üst tarafta Fırat'a iki nehir dökülür. Biri Kabakib nehri, Kabakib bu nehrin çıktığı yerdedir. Kabakib nehri ve Fırat ve deniz arsasında Küçük çocuğu memleketi vardır. Burada Zülkeki, Koniye, Semanda, Zebtere vardır.

Fırat'a dökülen ikinci nehir Caylakat nehridir. Bu nehirle Kabakib nehri arasında Kemah, Sahre, Renkin, Hareşne vardır. Kabakib nehrinin başladığı yerde Sarho toprağı vardır. Galaykat ve Fırat arasında Eles (Aras) nehri vardır. Denize dökülür. Başlangıcında Elnes şehri vardır. Bu nehrin yanında üst tarafta başka bir nehir vardır. Yanında vadi Lakandiye yazılıdır. Bu nehrin sağında Sağıra şehri vardır. Çıkışında Balkar şehri vardır. Sonra sağda Sur vardır. Bu sağ kısımdı. Şehirlerden Restak, Hunus, Taraksız ve Matlik vardır. Herakle şehri vardır. Üst tarafta Eles nehrinden başlayarak soldan itibaren Setrablin, Susta, Satrablin en üstte deniz kenarında Efsus (Efes) onun yanında ashabı Kehf şehri yazılıdır. Sonra Lakan vadisinde Komana gölünün altında Nikmoziye ve Masiye vardır.

Susta'nın üstünde Kostantiniye körfezi cihetinde Efgabta, Elebzik, Tamuziye, Halkazoniye vardır. Bunun solunda Balkar vardır. Nikiye vardır. Buradan kara parçasından Antalya denizine girilir. Halicin ortasında üst tarafta Kostantiniye şehri vardır. Solunda Meczuniye bunun üstünde Rûm denizi resmi yazılır. Bu resmin

ismidir. Bunun üstünde karada bu bölgelerde birden fazla millet ve birden fazla dil vardır. Birbirine komşular, yakınlar. İhtilaflarına rağmen zıtlıklarına rağmen komşudurlar. Bazıları Rûm kralına itaat eder.

193

Rûm Denizi Haritası

Bazıları da Rûmlara bağlı değildir.

194

Hepsi muhtelifdir. Dinleri Hıristiyanlık'tır.. Bunun solunda dağ çizgisine paralel olarak, bu dağ büyük ve uzun diye yazılıdır. Haday b. İshak bu dağın İrmeniyeye dağına kavuştuğunu iddia eder. Rûm diyarını kat eder. Oradan Hazran'a ve İrmeniyeye dağlarına ulaşır. Bu bölgelerin uzmanıydı. İyi bilirdi. Çünkü o bu yollara girdi. Krallarıyla adamlarıyla görüştü. Dağın öteki tarafında Ankburze yazılıdır. Bunun solunda Endülüs tasvir edilir. Endülüste Kurtuba, İşbiliye, Meriye ve ikinci Meriye karadadır. Bunun alt tarafında Galucankeş ülkesi, Beşküneş Rûmiye (Roma), Fransa sonra bunun altında denize dâhil bir kısım toprak Klorya toprağı diye yazılıdır. Sahilde yazılı olan şehirler: Mesniyan, Keşe, Mentuya, Rabo, Beni zakbal, Boh, Kostarkofe, Ceraciye, Astlo, Sibrine, Katroniye, Resyane, Kasane sonra bunu tâkiben aşağıya doğru Con karada bu Con Banadikin yazılıdır. İçinde halk olan çok ada vardır. Şağine, Elense adaları gibi Fransa, Macar, sakalibe vardır. Sonra bunun altında denizin içinde başka bir bölge vardır. Burası Balbones toprağıdır diye yazılıdır. Etrafı bin mildir. Burada Rûm halkları vardır. Burada yetmişten fazla mamur olan kaleler vardır. İki tarafın daralmasıyla altı mile kadar daralır. Kesmili diye söylenir. (58z) Bu Rûm denizinin haritasının izahıdır. Meşhur şehirlerini, doğudaki sarı ırka has olan şehirleri, Rûm diyarını kat eden Trabzance'den Kostantiniye'ye kadar olan halicin keyfiyetini Meczuniye toprağını geçince Rûm denizine geçer. Bitişen o bölgelerden Endülüs'e geri dönüşüdür.

195

Ebu'l Hüseyin Muhammed b. Abdulvahhab el-Tell-Mevzeni'den işittim. Bu adam yüz yaşını geçmişti. Edebi düzgün, dili güzel diyorlar. Ben Rûm şehri olan Kemah'tan ki mamur ve kıymetli bir şehirdir. Kostantiniye'ye giden krallık postasının üstündedir. 186 posta mesâfededir. Oradan Kostantiniye'ye götürüldüm. Kostantiniye'den döndüğümde ondan çıkarken Ankara üzerinden döndüm. Malatya'ya uzaklığı 128 postadır. Kemah'tan Saruha'ya iki günlük mesâfedir. Harşene şehrine iki gündür. İsimlerini bilmediğim bazı şehirlerden geçtim. Hepsi

mamurdu. Sağıra'ya vardım. Sağıra Abus'a nehri üzerindedir. Bu nehri gemiyle geçtik. Gemide gölde altı fersâh yürüdük. Başka bir gün bir şehre vardık. Nikomedia diye biliniyor. Oradan gemiye bindik denizde iki gün yürüdük. Adı Halkadonya olan bir şehre vardık. Orada geceledik. Seher zamanı yürüdük. Haliçte gemiye bindik. Sabah Kostantiniye'ye vardık onların yanında bir posta bir fersâhtır. Ebu'l Hüseyin dedi ki onların adamlarından işittim. Kralın dört tane zindanı var. Bu zindanlar esirlerin hapsedildiği Bulat zindanlarının dışındadır. Bu dört zindanın biri Traksis, diğeri Obsik, üçüncüsü Bulklar, dördüncüsü Numero'dur. Traksis ve Obsik en rahat olan hapislermiş. Çünkü bunlarda eller ve ayaklar bağlanmıyormuş. Balkar ve Numero hapisleri dardır. Kim Bulklar hapsinde hapsedilirse Numero hapsinin başlangıcı olur. Sonra nakledilir. Dar bir hapistir. Karanlık ve elem vericidir. Dedi ki her gün bizi 20 posta yürütüyorlardı. Bazen de 15 pota yürütüyorlardı. On günde Kostantiniye'ye vardık, benim bildiğim Kemahla Malatya arası 20 merhaledir. Ankara'dan Kostantiniye'ye on merhaledir. Buna göre bütün yol 40 merhale olur. Ebu'l Hüseyin devamla dedi ki onlara alıştım. Kralın altında vezir olan Logot Ferku vardır. Ondan sonra gelir. Ferku'nun makamı iki ayakkabı giyer. Biri kırmızı diğeri siyahtır.

196

Ondan başkası bu elbiseyi asla giyemez. Bu da hüküm vermek, kesmek, vurmak, kısas yapmak krala herhangi bir tuzak kurulmaması içindir, sonra Domestikos makamı gelir. Ondan sonra patrikler gelir. Patrikler on iki adamdır. Bunlar asla ne azalır ne de artarlar. Biri ölürse ona uygun olan biri yerine geçer. Sonra Zerverler gelir. Bunlar çoktur. Sayılmazlar. Emirlere bağlı komutanlar gibi. Sonra Tarmahalar gelir. Bunlar Konstantiniye'ye ehliendirir. Nimet sahidirler. Bazıları Zervere ve patrik makamına yükseltilirler. Kostantiniye'de doğan her Turmaha çocuğu kralın doğumundan ölümüne kadar onun üzerinde hakkı vardır. Onu kabiliyetine göre yönlendirir, yetiştirir. Kabiliyetine göre derece verilir. Bu alacağı mükâfatı belirler. Yetiştğinde hak ettiği derecesine göre erzakı ve mükâfatı verilir. (58B) Siyaset ilmini öğrenerek reislik işleri ile ilgilenirse derecesi ve alacağı artar veya fakir ve muhtaç hale düşer. Cesaretle veya ileri görüşlülükte ilerlerse yine derecesi artar. Yani her halükarda kralın hizmetinde olur. Ancak rahipliği seçerse bu hizmetten kurtulur. Kral onu bütün işlerden muaf tutar.

Meyyafarikın ile savaştığımızda benim bildiğim, bir Hattah kalesine indik. Kostantiniye'ye altı fersâh uzaklıktaydı. Oradan Zülkarneyn kalesine gittik. Çok

sağlam bir kaledir. Merhalesi yakındır. Oradan da Ardis şehrine gittik. Müslümanlar yedi fersâh uzaklıktadır. Oradan papazın şehrine gittik. Üç merhaledir. Oradan Hubap şehrine gittik. Mesâfe beş fersâhtır. Hubap'tan Ankilis köyüne gittik. Mesâfe altı fersâhtır. İniklis'ten Kelkes'e gittik. Kelkes köydür. Merhale üs fersâhtır. Oradan Hısn-ı Ziyad kalesine gittik. Dört fersâhtır. Oradan Ersanas tepesine gittik. Üç fersâhtır. Fırat'ı geçtik. Hammam diye bilinen bir köye gittik. Mesâfe dört fersâhtır. Oradan Malatya'ya gittik. Dört fersâhtır. Millet oradan arkaya yaya olarak geçti.

197

Mesâfe dört fersâhtır. Arba mamur bir şehirdir. Oradan Taş vadisi ve Sığır vadisi olan bir bölgeye gittik. Altı fersâhtır. İslâm diyarının son noktasıdır. Oradan Rûmmane köyüne gittik. Kalesi vardır. Mesâfe altı fersâhtır. Rûmmane'den Semendu'ya gittik. Mesâfe on fersâhtır. Bu sıralarda ve daha önce de sonra da bilgi toplamayı terk etmedim. Bu bilgileri Râbia diyarının züğürtlerinden aldım. Rûm diyarına esir düşenlerden aldım. Müslümanlar'dan ve Rûmlar'dan hırsızlık için dolaşanlardan bilgi aldım. Çünkü onlar çevreyi çok iyi bilirler. Rûm diyarına giriş yerlerini, bilinmesi gerekli yerlerini çok iyi bilirler. Rûmlar'ın gelirlerinden haberi olanlar, krallarının hakkı olan gelirler. Onun araç gelirlerini düzenleyen ve her sene için alınacak vergileri önceden ortaya koyan kanunlarını öğrendim. Gelirlerinin Mağrib'in gelirlerinin yarısından çok daha az olduğunu öğrendim. Bölgelerden alınan hediye ve vergileri, hangi bölgeden daha fazla hangi bölgeden daha az alındığını öğrendim. En çok vergi aldıkları bölge Trabzon bölgesidir, Antalya bölgesidir. İslâm diyarından gelen ve Şam sahillerinden gemilerden gelen vergiler, ticaret gemilerinden ve savaş ganimetlerinden elde edilen ganimetler, Müslüman meyvelerinden elde edilenler, Müslüman gemilerinden elde edilenler, Gemilerdeki ticaret mallarından alınanlar. Kralın gelirini arttırmak için ticari eşyadan, gemilerden ve Müslümanlar'dan daha fazla vergi alınırdı.

Rûm diyarını tanıyan iyi bilen birçok kimse der ki: Onların memleketinde ikamet etmiş İsa b. Habib el-Nec.c.ar'ın hadisinde anlaşılan haber verdi ki Antalya'daydı. Gemi sahiplerinden gelip İslâm diyarına gitmek isteyen gemilerden alınan vergiler biraz düştü. Bundan senelerce önce h320 senesinden sonra kazandıkları savaşlarda elde ettikleri vergi üç kantar altındı. Buna eklenen levazımat ve hediyelerle beraber her sene elde ettikleri gelir otuz bin dinar ve 100 esirdi. Sonra sınırlarda suğurlarının zayıflaması kazançlarını bozguna uğrattı.

198

İsyancılar ve sultanın (hükümetin) zulmüyle bitkin düştü. İşi bilenler çekildi gitti. Vergiler emanet usulü toplanmaya başlandı. İlgililer düzeni ve dini geri ikame etmeye ve savaşa teşvike çalıştılar. İnatla Müslümanlar'a karşı koymayı infaz etmek için çalıştılar. Gemilerini ve ticaret adamlarını İslâm diyarına gönderdiler. Tabii ticaret için değil. İslâm diyarında duRûmlarını araştırmak ve casusluk yapmak onların haberlerini toplamak ve sonra geri dönüp bu bilgileri ilgililere iletiyorlar. Bu bilgiler ışığında İslâm diyarına zarar vermek istiyorlardı. İslâm diyarının iç kısımlarına, sahillerine, tenha yerlerine İslâm sultanının izniyle yardımıyla ulaşıyorlar. Hem de Müslümanlar'ın çağımızda yardımıyla bunu yapıyorlar. Tabii Müslümanlar bilmeden düşmanlarını güçlendirmiş oluyorlar. En iyi silahları ve en iyi levazımatları alıyorlar. Ticaret eşyasını az alıyorlar. Bildikleri bir ticaretle Rûm diyarına dönüyorlar. Az karla dönüyorlar. Fakat bu kararlarının altında tutuşmuştur. Müslümanlara bela olarak geri dönmüştür. Aldıkları silahları Müslümanlar'a karşı çeviriyorlar. Yaptıkları bu kötülükler yüzlerinde parlıyor. Temsilcileri Müslümanlar'ı nasıl aldattıklarını gülerek alay ederek anlatıyorlar. Müslümanlar'ın gafletlerine gülüyorlar. Hatta fesahat sahibi şairleri bunu atasözü olarak söylüyorlardı. 'Ben külün altında parıldayan bir köz parçası görüyorum. Yakında bu ateşi tutuşturacak biri çıkar.'

Trabzon deniz yoluyla gelen giden gemilerden gelen ticari eşyalardan, alınan vergiler, yetkililerin ticaret erbabına yükledikleri resim, hediyeler, Malatya, Samsal ve Hısn-ı Ziy'ad (Harput) alındığından beri bildiğim kadarıyla on kantar altındır. Onlar Müslümanlarla deniz yoluyla harp gemileriyle yaptıkları savaşlarda, denize yakın İslâm bölgelerine saldırıyorlar. Her Müslüman'ın evinden iki dinar alıyorlar. Bunlar toplanır. Denizde nöbet tutan emir komuta sahiplerinden her birine 12 dinar verilir. Ganimetten kendilerine atılanları yerler.

199

Müslüman parasından veya ganimetten hiçbir şey kalmaz. Eşya olarak aldıklarının hepsi krala gider. Dedi ki denizciler erzaklarını aldıkları zaman yenilenmesini istedikleri gemiyi ve aletleri veya atılan eski gemileri alırlar. Sanatlarında kullanırlar. Bu yönden toplanan malları paraları ilgili denizcilik için sarf ederler.

Hangi gemilerle ve kimlerle İslâm diyarına harbe gidecekse onlara harcar karadaki savaşlarına gelince; kralları Nikephor, evi barkı, hizmetçisi, sığırı, koyunu, toprağı olan reislerden orta halli olanlardan 10 altın dinar alır. Bu derecenin üstünde

olanlar güçlü olana silahlı bir adamını koyar. Her şeyi ile silahıyla ihtiyacıyla ona 30 altın dinar öder. Bundan dolayı Müslümanlar'a karşı koydukları tavrı krala karşı koydular. Kral savaş için hazinesinden bir para çıkarmaz veya kendi şahsi varlığından bir şey vermez. Kendi hâsılatından bir dirhem bile ödemez. Bilakis bu malları toplarken kar elde eder. Nafakalara sarf edilme zamanı ona nafakada harcamasını hatırlatırsa o malla (parayla) İslâm diyarına çıkar. O para ile beraber döner. O parayı gasp eder. Bu şekilde vergileri toplar ve harcamadan bu şekilde hile ile gasp eder. İşte bundan dolayı Hıristiyanlar ona kin duydular. Onun idaresindeki günlerine öfke duydular. Onun idaresinde kalmasına kızgınlardı. Razı değillerdi. Aynı şekilde parada hile yapmak için İslâm diyarına gidip aynı parayla geri dönerek, o parayı gasp etmesinden korktular bunu delil göstererek onu öldürdüler.

Rûm diyarının sınırına gelince zaman içinde doğuda onlara eklenen yerlerle birlikte doğuda el-Cezîre ve Şam askeri ribatların oldukları yerler sınırdır. Bu sınır İrmeniyeye sınırının sonuna kadar devam eder. Kuzeyi Peçenek bölgeleri Başgirt ve Sakâlibe'nin bazı bölgeleridir. Batısı okyanusun bir kısmı (59B) Sicilya ve Fransa sınırdır.

200

Endülüs yarımadasına Mağrib denizinin bir kısmı sınırdır. Güney sınırları ise Mağrip denizinin geri kalan kısmı Mısır ve Şam'ın bazı sahilleridir.

Memleketleri toprak olarak geniş olduğu halde uzun zaman hâkim oldukları halde güzel şehirleri azdır. Bunun sebebi de memleketlerinin çoğu dağlıktır ve kaledir. Dağlarda yontulmuş köyler. Yer altı oyulmuş meskenlerdir. Konstantiniyye'den Trabzon'a kadar idareleri altındadır. Kostantiniyye'den Trabzon'a kadar doğru dürüst güzel bir şehirleri yoktur. Ancak anlattığım ve sınırlarını belirlediğim şehirlerinden başka güzel şehirleri yoktur. Suları çok ve boldur. Yerin üzerinde düz yerde fazla yürüyemezsin. Dağların arasında dolaşık yollardan yürürsün. Düzgün bir yürüyüş yoktur. Birden fazla nehirlerini tasvir ettim. Hakem dışında ve ribat bölgelerinde olanları yazdım. Akışları tasvirde nitelendirdiğim gibi değildir. Fakat ben nereden çıktıklarını ve nereye hangi denize döküldüklerini araştırdım. Nehirleri buna göre şekillendirdim. Rûm diyarı İslâm ehlinin has adamlarının yanında ve kitap yazarlarının yazdıkları hakikatin hilafıdır. Küçük yer demeleri, tehlikenin çok olduğu gelirlerin az olduğu, adamlarının duRûmu, paraların malların çok aziz olduğu işlerin ve hallerin zayıf olduğu, bu olayları incelemeyen araştırmadan özelliği ve bilgisi, ihtisası olmayan adamlarının yazdıklarıdır. Hakikatin

hilafınadır. Yer kıtalarının bilgilerine, krallıklara, ülkelerde oturanlara, oralarda alınan vergilerin hepsi tek başına Mağrib'inki kadar bile değildir. Ona denk değil ve hiçbir zaman ona benzemez. Mağrib sahillerinde dağılan berberi kabileleri yazdım. Az sayıda oldukları halde bu kabileler kendilerine yakın olan Rûm bölgelerini istila etmişlerdir. Onların ne kadar kahraman ve güçlü olduklarını kudret ve şiddetteki yerlerini yazdım. Onlardan bir ordu Rûm diyarına girerse onu yok eder, felakete götürür, işini bitirir. Az bir topluluk Rûmlar'ın geniş bölgelerine girer. O bölgeyi kuruturlar. Her şeyini alırlar. Mağrib ehlinin Klorya ehlinden herkese binlerce dinar cizye vergisi alırlar. Onlardan aldıkları cizye daha çoktu. Mağrib sahibi Abdullah onların vergilerinin yarısını affetti.

201

Mağrib sahibi Abdullah Konstantiniyye üzerinden Rûm diyarını geçen bazı mahremine izin verildi, oradan kendi bölgesine geldiler. O zamanki krala ulaşarak teşekkür ettiler. Mağrib'in sahibi, gelenlerin Mısır'dan gelmelerini istemiyordu. Çünkü Mısır'ın sahibinin kötülük yapmasından korkuyorlardı. Şu kadar var ki, İslâm'ın onların nefislerinde, kalplerinde kelimenin yayılmasında bir şey vardır. Halin fesat olması, inatçılığın çoğalması, ihtilafların olması, bazılarının bazılarda bazı taleplerle meşgul olması, onların Rûm diyarından başka gelecek yolları yoktu. Bağlı olan elleri çözülmüş oldu. Elleri daha önce kavuşmadığı yerlere ulaştı. Tamahları istediği yere ulaşmaya başladı.

Bu denizi ve bu deniz etrafında bulunan şehirleri, bölgeleri yazmıştım. Tanca ve etrafından Mısır'a kadar ve Şam diyarının sonuna kadar olan şehirleri, bölgeleri Ulas'a kadar olan askeri ribatları Müslümanlar'ın elindekini yazmıştım. Bunu Rûm diyarının etrafına kadar şekillendirdim. Halicin dışında kalanları da tasvir etmiştim. Küçük toprakta olanları da yazmıştım. Konstantiniyye toprağında haliçten sonra olanları tespit etmiştim. Kalabria, Engiberte, Fransa, Roma ve Sicilya bölgelerini yazmıştım. Endülüs'ün sınırını ve şehirlerini yazmıştım.

(602) Rûm denizinin kenarında ve Rûm diyarında sayılmayacak kadar dağ vardır. Bu dağlardan biri İklimiye dağıdır. İklimiye Rûmlar'ın eski bir şehriydi. Müslümanlar orayı bitirdiler. Tarsus'un bazı kapıları İklimiye kapısı diye isimlendirilirdi. Bu dağlar Rûm toprağında hem sağa hem sola uzanırlar. İklimiye dağı deniz kıyısından uzaktır. Bu dağı bir merhale geçersen Lâmis diye bilinen yere ulaşırsın. Lâmis deniz kenarında bir köydür. Burada Müslümanlar ile Rûmlar arasında fida gerçekleştirilir. Yani esirlerini değiştirirler. Rûmlar denizde gemilerde

olur. Müslümanlar da karada dururdu. Bu bölge Acıye iklimine ulaşır. Acıye civa madeninin yeridir. Bu maden denizden ve karadan dünyanın her yerine ulaşır. Buradan deniz Antalya'ya uzanır. Araları denizden dört gündür. Karadaki uzaklığı da aynıdır. Antalya sağlam bir kale ve geniş bir bölgedir. Bu bölge Antalya kalesine bağlıdır. Kralın Antalya üzerinde bir hizmeti yüklediği ne küçük ne de büyük bir hizmet yoktur. Antalya'da bu işi ve postayı tertipleyen tertipçiler vardır. Karada katırlarla beygirlerle yaparlar. Denizde ihtiyaçları ve eşyaları taşımak krala ait olan içindir.

202

Adı geçen Acya'dan deniz yoluyla Mısır'a dört gündür. Antalya ve Kostantiniye arası karadan posta yoluyla sekiz günlük yoldur. Aradaki arazi mamurdur. İnsanlar tarafından iskân edilmektedir. Bu yolun yolcusu hiç kesilmez. Antalya ve çevresinde bu yolu çok kullananlar vardır. Antalya semti çok geniş bir bölgedir. Oradan Konstantiniyye'ye kadar hayır ve bereketin bol olduğu bir bölgedir. Haliç üzerinde uzatılmış zincir vardır. Buradan gemiler ancak izin alarak belli bir işaret takarak geçebilirler. Haliç üzerinde denizi gözetleme kulesi vardır, bu körfez okyanustan Rûm denizine geçer. Daha önce anlattığım gibi. Soğuktan dolayı yola gidilmeyen aynı kuzeyden geçer. Okyanus kuzeyde Yec'üc ve Me'cüc bölgelerinden uzanır. Sonra Slav topraklarından geçer. O memleketi iki bölgeye ayırır. Rûm diyarını ortalar.

Bu denizin arkasında batıya doğru Atina ve ondan sonra roma memleketleri vardır her ikisi de geniş bölgelere beldelere, şehirlere sahiptir. O bölgelere bağlı köyler, çiftlikler, saraylar, kaleler, krallar vardır. Atina ve Roma bölgesindeki halkın hepsi Hristiyan'dır. Denize yakındır. Atina Yunanlı filozofların yurdudur. Orada ilimleri ve hikmetleri muhafaza edilir. Roma Hristiyan krallıklarının temel erkânından bir rükündür. Oradan Antakya'daki ve İskenderiye'deki gibi Hristiyanlar'ın merkez kürsüsü vardır. Kudüs'teki kürsü havariler zamanında yoktu. Sonradan ihdas edilmiştir. Kudüs'ü mukaddes kılmak için kürsü edindiler. Sonra Kalabria toprağı Engiberte toprağına ulaşır. Bunun evveli Şaluri toprağıdır. Sonra Amakfi şehri bölgesi başlar. Amalfi şehri Engiberte'nin en verimli toprağıdır. En temiz olanıdır. Ahvali en yüce olanıdır. Bolluk bereketi en çok olanıdır. Sonra Melef şehri Nabil toprağına ulaşır. Nabil, Melef kadar olmasa da duRûmu iyi bir memlekettir. Nabil halkınının gelirinin çoğunluğu keten üretiminden ve ketenden

yapılan elbiselerdendir. Bu şehirde ketenden çeşitli elbiseler vardır ki başka yerlerde benzerleri bulunmaz.

203

O elbiselere verilen şekil yapılamaz. Onu yapmaya da başka yerde güç yetmez. Onların bir elbisesi vardır yüz arşındır. Genişliği on arşındır. Bu elbiselerin teki 150'den başlar. Bazen artar bazen eksiktir. Nabil toprağı Gaete toprağına ulaşır. Sonra onların diyarı Fransa'ya sahil üzerinden ulaşır. Sicilya hizasından geçer ve Endülüs'teki Tartûşa'ya ulaşır.

Bu denizde irili ufaklı adalar çoktur. Dağlar vardır. Bu adalar ve dağlardan mermer olanlar ve olamayanlar vardır. Bunların bir kısmı Rûmların elinde bir kısmı da Müslümanlar'ın elindedir. İslâm'ın elindeki Mermer ada Sicilya'dır. Sicilya adalarının en büyüğü ve halkı en çok olan bir adadır. (60B) Gücü kuvveti en şiddetli olanıdır. Mağrib'ten gelen gemilerle ve destekle güçlenir. Fransa'ya yakın bir adadadır. Sicilya'yı geniş bir şekilde anlatmıştım. Bu denizde Müslümanlar'ın elinde güzel olan daha birçok adalar vardır. Düşman tarafından istila edildiler mesela Kıbrıs gibi. İkrîtiş gibi. Bu iki ada da hayır bereketi, ticareti ve tacirleri çok olan Müslüman adalarıydı. İthalatları, ihracatları, gelenleri gidenleri çok olan adalardı. Rûmlar bu adaları almaya çok tamah ederlerdi. Çünkü bu adalarda bulunan savaş adamları zahire ve silahlar alevi sönmeyen ateşe benzermiş. Gece gündüz Hıristiyan ülkelere zarar veriyorlardı. Çünkü bu ülkelere yakındılar. Komşuydular. Bu Hıristiyanlar'ın işine gelmiyordu. Hıristiyanlar buna karşı koydular. Bunun üzerinde çok durdular. Hepsini savaş yoluyla geri aldılar. Onları mülkiyetlerine geçirdiler. Kıbrıs İkrîtiş'e benzemiyordu. Rûmlar Kıbrıs'ı geri aldılar ancak Kıbrıs'ın yarısını Müslümanlar'la ve yarısı da Hıristiyanlar'la meskûndur. Müslümanlar'ın Kıbrıs'ta emirleri ve hâkimleri vardır. Kıbrıs'ın Müslüman halkı komşuları olan Hıristiyanlar'a göre daha zengindirler. Kıbrıs'taki Hıristiyanlar adanın yarısıdır. İkrîtiş adaları olduğundan beri hürdür. Müslümanlığın eliyle fethedildi.

204

Hıristiyanlar'ın İkrîtiş girişleri çıkışları yoktu.

İkrîtiş ehli son derece mücahittiler. Barış ve sükûnet zamanı aralarındaki şartlardan dolayı korunuyordu, güçlüydü. Fakat düşmanın eline geçti. Mayorka Endülüs'ün sahibine çok tehlikeli bir adadır. Fülal dağı da aynen bu tehlikeye ortaktır. Mayorka her hangi bakımdan Sicilya ile boy ölçüşemez. Her ne kadar Mayorka verimli, ucuz, hayvancılık hayır bereketi çok olsa da cihada hazırlık

yönünden ve cihat için gerekli levazımat yönünden, silah ve güç yönünden, imar yönünden, ticaretin çokluğu yönünden Sicilya'nın çok gerisinde bir adaydı. Adalardan meşhur olan fakat mamur olmayan bir ada da Malta adasıdır. Sicilya ve İkritiş adaları arasındadır. Malta'da çok vahşi eşekler vardır. Çok koyun vardır. Çok bal vardır. Ona sahip olmak için oraya gidenler vardır. Vahşi eşekleri ve koyunları avlamak için bu adaya giderler. Vahşi koyunlar avcılara kar getirmez. Fakat vahşi eşekler başka bölgelere götürülür, çalıştırmak için satılır. Bu iki adanın helak olup Müslümanlar'ın elinden gitmesinin sebebi, düşmanın onlara saldırmasının sebebi bu adanın ehli tarafından buğz, karşı gelme, hasetçilk, zarar verme, fesat ve fisk-u fücûrun mubah görülmesi, zulmetme, birbirlerini yok etmeye çalışmaları, çalma çırpma, zıt gitme, inatçılık; ibret alanlara, dinleyenlere vâ'zu nasihat konusu oldular. Allah(c.c.) fesatçıların amelini ıslah etmez. İyilerin de mükâfatlarını zayi etmez. Ben Cebele'den Kıbrıs'a mesâfenin iki günlük olduğunu yazmıştım. Oradan Rûm diyarına mesâfe aynıdır. Kıbrıs'ta iyi Mastika vardır. Çok gülük vardır. İpek keten vardır. Buğday, arpa, hububat vardır. Anlatılmayacak derecede verimli toprak vardır. Fransa tarafına düşen Fülal dağında mücahitlerin elinde imaret, kültür, sular ve araziler vardır. Orayı iltica edeni besler. Müslümanlar burayı alınca mamur ettiler. Fransızlar onlara ulaşamıyorlardı. Çünkü onlar dağın başında oturuyorlardı. Oraya çıkan yolda tırmanacak yer yoktu. Ancak bir tek yön vardı. O yönden de mücahitlerle emniyettediydi. Buranın uzunluğu iki günlük mesâfe kadardır.

205

Çevresi daha mamur olan bu denizden başka deniz yoktur. Çünkü etrafında mamur olan yerler kesintiye uğramadan devam eder. Mamur olan yerlerin arasında engel de yoktur. Başka denizlerin kıyılarında yol vermeyen geçitler ve kesintiler vardır. Bunlar bu zamanımızda Şam ve Mısır bölgelerine saldırmak istediklerinde Müslümanlar onların gemilerini kaçırıyorlar, her yönden onların gemilerini görüyorlar ve ellerinden alıyorlardı. Rûm gemilerinin sığınacağı kuytu bir yerde yardımcı da yoktu. Müslümanlar'a kim bakabilir. Krallık sultanlık boş bırakılmış ağlamaktadır. Krallar sultanlar bol bol toplayıp kimseye dağıtmıyorlardı. Âlimler çalışıyorlar, doymuyorlardı. Gelen konularda batıl ile fetva veriyorlar. Ahiretten de hiçbir merciden de korkmuyorlardı. Fakih yırtıcı kurt olmuş. Her belayı şeriat kılıfına sokup meşru gösteriyor. Rüzgâr nereye götürürse oraya takla atarak gider. Menfaat neredeyse ordadırlar. Ticaretçi, fisk-u fücûra bulaşmıştır. Hiçbir haramı affetmezler, hiçbir tamahlığı bırakmaz, memleket ve vergiler düşmanın eline teslim edilmiştir.

Mülkler gasp edilmiş, zulümlerle alınmıştır. Yer toprak sahiplerinin elinde Allahu Teâlâ'ya zulüme uğradığını haykırmaktadır. Bu cümleler Rûm denizini ve adalarının duRûmunu anlatır. Bu konuda bilgi almak isteyenlere haber veren cümlelerdir. (Rûm denizi burada biter.)

206

El- Cezîrenin haritasının resmi vardır. Bu resmin asıl nüshası 612 sahifesindedir.

207

3.11. el- CEZÎRE

Bu resim el- Cezîre'nin şeklidir.

el- Cezîre resminde bulunan isimlerin ve nasların izahı: Resmin sağ tarafının yarısında yukarıdan aşağıya kadar Fırat nehri resmedilmiştir. Solda ona paralel Dicle nehrinin hattı vardır. Fıratın sağında en üst açıda el-Cezîre'nin sureti yazılıdır. Bunun altında güney yazılıdır. Batının alt sahifesinde Fırat'ın tarafında o yönde bulunan şehirler: Kûfe, Bâlis, Sümeysat vardır. Balesin altında karada Menbic ve Haleb vardır. Suretin üst tarafında bazı nehirler Fırat'tan sola doğru çıkar. Birinci nehrin üstünde Saura vardır. Sonra Kral nehri gelir. Bu nehrin yanında saray vardır. Sonra Sarsar nehri vardır. Kenarında Sarsar şehri yazılıdır. Sonra İsa nehri gelir. Ondan Sarah nehri çıkar. Sonra Fıratın sol tarafında şehirlerden; Enbâr, Hît, Dalye, Rahbe, Karsikiye, Hamka, Ratika, Refeh, Cizre, Cereblus vardır. Hayt ve Balyadan nehirde Âne vardır. Hamka ve Ratuke arasında Habur nehri Fırat'a dökülür. Habur nehri kenarında Ubeydiye, Taniynir, Cahşebe, Talbun, Sekiyrul Abbas, Arabân vardır. Bu şehirlerin en üstünde bir göl vardır. Yanında Mûteharrık yazılıdır. Solunda maksin vardır. Arabânın yanında Hibal vadisi biter. Bu su Sancar dağından gelir. Bunun üst tarafında bazı Rebîa kabileleri vardır. Burası kırsal taraflardır. Meralarından istifade edilir. Buralarda hayvancılık için göçebecilik yapılır. Buralarda yıldızlardan faydalanarak birden fazla yola gidilir. Bunun üstünde Irak sınırı vardır.

208

Dicle'nin sağ tarafında bulunan şehirler: Bağdat, Tikrît, aralarında İshaki nehri vardır. Sonra; Musul, Beled, Tanza, Âmid vardır. Beled'ten Cizre'ye kadar yol üzerinde Barkaid, Ezrem, Nasîbîn, Dâr-u Kefertûs, Resuleyn, Beni Seyyar tepesi, Harran vardır. Harrandan aşağı doğru suruca gidilir. Bu yol ile Dicle arasında bir dağ resmedilmiştir. Mardin ve Reha bu dağın yanındadır. Resmin bu kısmında eğri bir çizgi üzerinde Mudar diyarı yazılıdır. Sonra Dicle'nin yanında Âmid vardır. Âmid bölgesinin sağında Hayna şehri vardır. Dicle'nin sol tarafında ikinci bir sefer daha

Bağdat yazılıdır. Sonra Berdan, Akbera Cüyes, Ales, Kerh, Samarra, Dur Sam, Hadise, Nişâbûr, Samaniyn, Tillo vardır. Âmid bölgesinin hizasında Arzan vardır. Bunun solunda Meyyaferikun vardır. Yüksek kısmın sağında Dicle'ye paralel dağın yanında BâRûmma dağı vardır. Diğer taraf doğu zaviyesindedir. Senin yanında Dicle'ye büyük zap suyu dökülür. Aralarında Raca Zâp'ın altındadır. Dicle ve dağ arasında Sükût Ahad ve Maal Saye vardır. Burada dağın diğer tarafında, bu dağ Ermeniye dağlarıyla bitişik yazılır. Cebeli Semeniyn vardır. Lakan dağına ulaşır. Hepsi Rûm diyarının dağlarıdır. Sonra bunu altında Zarem nehri yazılıdır. Sonra Serbet nehri vardır. Sonra Satiydama nehri vardır. Bu iki nehir arasında Ermeniye bölgesi vardır. Resmin kuzey zaviyesindedir.

(61B) Fırat ve Dicle arasındaki el-Cezîre bölgesi Rebîa diyarını ve Mudar bölgelerini içine alır. Fırat'ın çıkış yeri Rûm toprağıdır. Çizdiği gibi Malatya yurdunu geçer iki günde ulaşır. Fırat Malatya ile bilinen ve Sümeysat yerinde olan şehir arasında akar. Buralar İslâm toprağıdır. Fırat, Samsat bölgesinden geçer. Menbic köprüsünden Bales'in üzerinden Rakka'ya ve Karkîsiye'ye gider. Rahbe, Hît ve Enbâr'a uğrar. El- Cezîre sınırı Enbâr'da Fırat'ı keser sonra el-Cezîre sınırına döner.

209

Kuzey semtinde Tikrît'e kadar Irak sınırdır. Tikrit Dicle'nin üzerindedir. El-Cezîre sınırı aradan Dicle üzerinden sen şehrine uzanır. Sen el-Cezîre tarafındadır. Hadîse Musul'a uğrar. Dicle'nin tırmandığı gibi İbn Ömer Cezîresi denilen Cezîre'ye çıkar. Oradan Âmid bölgesine geçer. Onun batısından İrmeniye sınırından sonra, bu sınır batıdan kara üzerinden Samsat'a ulaşır. Sonra İslâm sınırından sonra Fırat'ın çıktığı tarafa eğilir. Dicle çıkışı her ne kadar Rûm diyarıysa da en uzun tarafı İslâm toprağındadır. Bu uzanan taraf merhalelerce mesâfedir. Dicle'nin doğusunda Fırat'ın batısında el-Cezîre bölgesine nispet edilen köyler ve şehirler vardır. Ama Dicle el-Cezîrenin dışındadır ve ondan uzaktır. Onun haline delalet eden şeyleri yazacağım.

Yeryüzünün şekilleri hakkında bilgisi olan âlimler ve heyet ilmîni bilen bazı hesap bilginleri yeryüzünün vasıflarını ortaya koyarken şimdiki kelimeyle Orta Doğu coğrafyasını bir kuş şeklinde tasvir etmişlerdir. Irak ve Mısır iki kanadı, Şam bölgesi kafası, el-Cezîre gagası, Arabistan gövdesi, Yemen'i de kuyruğu şeklinde tasvir etmişlerdir.

Bu bir hikâyedir. Bu konuda kesin bir bilgiye rastlamadım. Eğer böyle olsaydı İran, Sicistân, Kirmân, Taberîstan, Âzerbaycân ve Horasân'ın dünya toprağı

sayılmaması, bu hesaba göre dünyanın ana toprağından olması gerekir. Başka yerleri bırakarak sadece belli bir yeri zikrettiler. Bu sözün takrire ihtiyacı vardır. Herkesin anlayacağı bilgiye ve sağlam fikre, düşünceye ihtiyaç vardır ki hakkın üzerinde dursun. Doğruyu batıldan ayırsın. El-Cezîrenin duRûmu onların dediğine yakın duruyor. Eğer Şam bölgesi kafa olursa el-Cezîre bu kafanın gagasına benzer. Zannederim bunu söyleyenler söylediklerinden başka bir şeye işaret etmek istemiş olabilirler. Nakledilen başka bir şey kast etmiş olabilirler. Eğer sadece Arap diyarını kast etmişse Arap diyarı dedikleri şekle benziyor.

el-Cezîre çok değerli bir bölgedir. Kendisiyle de sakinleriyle de şerefli dir. Ehli verimliliğıyle de refah içindedir. Sultanlarına çok gelir, vergi getirir.

210

Çünkü mallar ve duRûmlar sultana gelen gelirler Çeşitli yönlerden gelenler ve oradan çıkanlar sultana çok gelir getirdi. Fakat el-Cezîre zarar sıkıntılara uğradı, değışti. Emlak başka yerlere intikal etti. Adamları ve sahipleri bedevileşti. Kahramanları Hıristiyanlaştı. Bağdat âlimlerinin reisinden bu cezîreyi anlattığını duydum. Dedi ki bu el-cezîre kahramanların yurduydı. Erkeklerin ocağıydı. Atların, silahların ve gücün kaynağı, pınarıydı.

el-Cezîre'nin sınırlarına ve mesâfelerine gelince Fırat'ın çıkışından itibaren Malatya sınırından Sümeysat'a uzanır. Sümeysat'tan Membic köprüsüne dört günlük yoldur. Membic'den Bâlis'e dört gündür. Bâlis'ten Rakka'ya iki gündür. Rakka'dan Enbar'a yirmi gündür. Enbar'dan Tikrît'e iki gündür. Bu toprakta Tikrît'ten Musul'a beş gündür. Musul'dan Âmid'e on beş gündür. Âmid'den Sümeysat'a üç gündür. Sümeysat'tan Malatya'ya üç gündür. Musul'dan Beled şehrine bir merhaledir. Beled'den Nasîbîn'den beş merheledir. Musul'dan Sincar'a üç gündür. Sincar'dan Nasîbîn'e beş gündür. Nasîbîn'den Ra'sül-Ayn'a üç merhaledir. Ra'sül-Ayn'dan Rakka'ya dört gündür. Ra'sül-Ayn'dan Harran'a üç gündür. Haran'dan Membic'e iki gündür. Harran'dan Ruhâ'ya bir gündür. Ruhâ'dan Sümeysat'a bir gündür. Harran'dan Rakka'ya üç gündür. Rakka'dan Karkîsiye'ye dört gündür. Hânuka şehri bu yolun ortasındadır. Hânuka'dan Araban dört merhaledir. Arabân'dan Hıyal'e iki merhaledir. Oradan Sincar'a yarım merhaledir. Sincar'dan Maksim iki merhaledir. Maksim'den Münharik'a bir gündür. Münharik'tan Fırat'a bir gündür. Münharik, Mâkisin ve Fırat arasında bir göldür. Bu gölün etrafında genişliğı bir dönüm veya fazladır. Bu gölün içinde cam gibi parlak, mavi tatlı bir su vardır. Derinliğı bilinmez.

Suyun miktarı da bilinmez. Dibine kavuşmak ve suyun miktarını belirlemek için iki yüz arşın

211

ipin ucuna ağır bir şey bağlanarak dibine gönderilir.

Dibine ulaşılmadı. Seleften halefın eline geçen bu konuda bir eser bir haber de yoktur. Habur nehrinin etrafında Araban bölgesinde Habur'dan bir merhale uzakta çok şehir vardır ki onların üzerine sonradan göçebelik hayatı, çöl hayatı hâkim olmuştur. İdareleri geçmişte ehlinin dışındadır. Onların gelirlerinde, işlerinde, mallarında hükümleri daha üstün tutulur. Daha çok infaz edilir. Ubeydîler, Düneynirler ve Cahşîyeler ve Talaban aşiretleri gibi bunlar şehirlerdir. Üzerinde surlar var ama şehirleri sağlamlaştırılmaz. Ehli başkalarının koRûmalarına ve zimmetlerine geçtiler. Kim onları sürüklediyse ona itaat etiler. Eğer Fırat'a kudretli bir sultan sahip olursa emniyette oldular. Bölgelerindeki sultan zayıf olduğu zaman helak oldular. Yağmalandılar. Başkalarına ganimet oldular.

el-Cezîre'nin en kıymetli semti, şehirlerinin en güzeli, en çok meyvesi, suları, gezinti yerleri, yeşillik alanları, hububattan, buğdaydan, arpadan, bağları, harika üzümleri ve herşeyi ile ucuzluk memleketi olan Nasîbîn şehridir. Nasîbîn büyük bir şehirdir. Düz bir arazidedir. Suyu Bâluse dağlarının vadilerinden akar gelir. El-Cezîrenin en nezih mekânıdır. Bostanları ve ekinleri o kadar yayılmıştır ki çoğu evlerinin içine kadar girer. Saraylarında çok develer diz çöker. Onların bununla beraber daha sonra şehirlerin bazı semtleri vardır. Büyüktür, ucuzdur, azametlidir ve kıymetlidir. Hayvancılığı ve ziraatı çoktur. Gelirleri boldur. Süvari birlikleri atlıları bilinir. Kahramanları cesurları meşhurdur. Bunun yanında Hıristiyanların mabetleri ve kiliseleri ve rahip evleri çoktur. Gezinti için gelinir gidilir. Ferahlanmak ve nefes almak için ziyaret edilir.

Halen İslâm'ın başlangıcından bu yana yukarıda anlattığım gibi devam ediyor. Meyveleri çokluğuyla fiyatlarının ucuzluğu ile bilinir. 320-330 h. yılına kadar 100000 dinarla garantilenmişti. Hamadaniler çeşit çeşit zulümlerle buraya saldırdı. Çullandılar. Cevr-u cefanın zulmün her türlüünü tattırdılar. Onların bilmedikleri yüklerle tekliflerle geldiler.

Ahdetmedikleri bela ve vergilerle geldiler. Arazilerini satmalarını gelir getiren binalarını istediler. Benû Habib yani Habib oğullarının çocuklarının kölelerini, hayvanlarını taşınabilir eşyalarını alıp gittiler. Komşularından onlara yardım edenler ve onların maksatlarına ortak olanlar evlerini ve arazilerini gasp

etmelerine karşı, on bin süvari ile atlarla, zırhlı silahlarla altın yaldızlı sirmalarla süslü miğferlerle benzeri olan kılıçlarla,

212

hedefine varan mızraklarla harp hazırlığı, zahirelerle hala Rûm diyarında görünüyorlar. Bu güç ile onların gücünü kırıyorlar. Züriyetlerini esir alıyorlar. Uzun muhasarayla kalelerini tahrib ediyorlar. Onların diyarında casusluk yapıyorlar. Onlar bu tarafa atik atlarla rahat katırlarla, üzerinde hizmetçileriyle beraber, köleleri taşımacılarıyla beraber hep beraber Hristiyan oldular. Rûm kralının güvenliğini kazandılar. Rûm kralı onları misafir etti. Onlara iyi baktı. En güzel yerlerde en nefis ilgiyle ve eşyalarla onlara hizmet ettirdi. Hangi evde hangi köyde kalacaklarına dair onları serbest bıraktı. En güzel yerlerde onları yatırdı. Hayvanlar verdi, hizmetçiler verdi. İslâm diyarına döndüler. İslâm diyarına zarar vermek için, İslâm diyarında nasıl fesat ve bozgunculuk yapılabilir bilgisiyle döndüler. Kalpleri kin ile tuzak kurmak için tutuşmuş, öfkeden alevlenmiş kalplerle geldiler. Arkada bıraktıkları ile yazıştılar. Tanıdıkları ile mektuplaştılar. İltifat gördükleri ile haberleştiler. Hristiyan diyarında nasıl Hristiyan olduklarını, nasıl ikram gördüklerini, nail oldukları yakınlığı anlattılar. Ulaştıkları yeri onlara bildirdiler. Niçin geldiklerini onlara bildirdiler. İslâm diyarına saldıracaklarını, İslâm diyarını yıkmaya, bölgelerini teslim almaya geldiklerini bildirdiler. Rûm kralının onları desteklediğini onları güçlendirdiklerini, kendilerine nimet verdiklerini, onları koruduklarını bildirdi. Arkalarında kalanların çoğu onlara katıldı. Onlardan olmayanlar da onlara yanaştılar. İslâm diyarına saldırılara başladılar. Hısn-ı Mansûr ve Hısn-ı Ziyâd'ı zapt ettiler. Esir aldılar, öldürdüler. Surlarını yıktılar, şiddete başvurdular. Bu onların adetleri haline geldi. Her sene gelirlerin mahsulâtı elde edileceği zaman Nasîbîn'e saldırdılar. Hem Nasîbîn'in merkezine, hem batıda bölgelere saldırdılar. Burayı yerle bir ettikten sonra burayı geçtiler İbn Ömer cezâresine saldırdılar. Çevresini helak ettiler. Ra'sül-Ayn ve çevresini ezdiler öğüttüler. Rakka ve Bâlis'e yürüdüler. Sonra Meyyâfârikân'a Erzen'e saldırdılar. Köylerini ve çevresini ortadan kaldırdılar. Ağaçlarını kestiler. Ekinlerini yok ettiler. Öyle ki eskilerden kalan harabeler haline getirdiler. Kralın ve Rûmlar'ın onlara güveni arttı.

213

Rûm kralı onlara erzak gönderdi. Onlara verecekleri yardımları resmi hale getirdiler. Kralın has adamları oldular. Öyle ki onların görüşlerini Rûmlar'ın görüşlerinden daha önemli, daha kültürlü buldular.

Gösterdikleri cesaret ve kahramanlıklardan dolayı onlara dar geçitleri açtı. Mesleklerinde onları daha kıdemli hale getirdi. Günler geçtikçe onları daha da tamamladılar. Yıllar bu minval üzeri birbirin takip etti. Sultanın gücünün yok olması hasu Amerin fakirleşmesi Antakya'da, Misis'te, Halep'te, Tarsus'ta devran aleyhlerine döndü. Herkes fakirleşti. Kader onlar hakkında emrini infaz etti. Hasan b. Abdullah b. Hamdan, Nusaybin'e saldırdı. Ağaçlarını yok etti meyvelerini dağıttı. Nehirlerin akışını bozdu. Rûm diyarına girenler için seçti. Bazısını satın aldı. Bazılarını gasp etti. Az bir şey hariç her şeyin sahibi oldu. Nasîbîn'in sahibi oldu. Bereketli meyve bahçelerini hububat, susam, pamuk, pirinç tarlalarına çevirdi. Geliri öncekinden daha çok arttı. Ehlienden orada kalanlara verdi. Oradakilerin uyanmalarına imkân vermedi. Oradaki İslâm fitratını tercih ettiler. Menşe'lerinin sevgisini seçtiler. Günlerini ve gençliğini böyle geçirdiler. Gelirleri hangi çeşit olursa olsun gelirlerinin yarısını taksim ettiler. Geliri o takdir ediyor. Dilerse aynı nakde çeviriyor veyahut evrakla tespit ediyor bekçilere taksimde onlara hak olanı veriyor. Beşte ikisinin altında oluyor. Onunla beraber ve oğlu Gazenfer'le beraber böyle zulmetmeye devam ettiler. Taki ikisi ölüp dec.c.al olan atalarına kavuşuncaya kadar böyle zulmetmektedir. Yer de gök de onlara ağlamadı. Beklenen muteber mahlûk olmadılar. Onların ehli şimdi daha öncelerdeki duRûmlarından daha çok çirkin bir haldedir. Daha kötü bir hayat yaşıyorlar. Onları takdir edip bazı haklar vermeye çalışan İbn Rai Allah rahmet eylemesine İbn Railer gibi olanlar gelirlerinin çoğunu alıyor. Çiftçinin kalan payını takdir edenin takdir ettiği parayla oluyor. Kendi paylarına düşenlerini ambarlarına taşıyor. Çiftçiye biraz tohumluk ve ölmeyecek kadar azık veriyor.

214

Nasîbîn çevresi dört çeyrekte meydana gelir. Her bir çeyrek bölgenin bir idarecisi vardır. Elli sekizde orada hazır bulundum. Buranın gelirinin takdirinin arabuluculuğu Ebu Talip Gazenfer'e verilmiştir. Kendisi Musul'da idi. Buğdaydan, pirinçten, arpadan, hububattan on binton, fiyatları da o takdir etti. Her ölçek beş yüz dirhemdi. O zaman hepsinin parasını takdir edenin hesabına göre bir milyon dirhem ediyor.

Kelle başına celeblerden malzemelerden ondaki fazlasıyla beraber beş bin dinar eder. Lütuf mahallarının öşürü ki oda içeceklerin vergisidir. Beş bin dinardır. Koyundan, sığırdan, bakliyat ve meyvelerden beş bin dinar gelir. Çevredeki şehir ve kasabalardaki değirmenlerden, alışverişlerden, evlerden, dükkânlardan han ve

hamamlardan gelen gelir on bin dinardır. (632) Dârâ bölgesi kuzey çeyreğindedir. Tur Abdin tepesi de kuzey çeyrekindedir ki en büyük semtlerden biridir. Orada Abidin tepesine mücavirdir. Buranın takdirini iki oğul yaptı. Daha önce Seyfu'd- Devle'nin idi iki bin ton hububat olarak takdir ettiler. Bir milyon dirhem kıymet verildi. Masaralara sulama yerleri kelle vergileri arsaları, değirmenleri otuz bin dinar takdir edildi. Bütün bunlar memleket harabe olduktan insanların çoğu helak olduktan sonra konulan vergilerdir. Allah(c.c.)'ın bu zorbalığı yapana yazılan günahlarla tesis ettiği zulmünden dolayı inşallah onu cezalandırsın diye yaptı.

Nasîbîn'de meşhur öldürücü zehirli akrepler vardır. Yakınında Mardin dağı vardır. Aşağıdan zirveye kadar iki fersâhtır. Dağın üzerinde Hanadan bin Hasan bin Abdullah bin Handan kalesi vardır. Bu kale gri kale diye bilinir. Zorla fethedilmesi mümkün değildir. Bu kalenin etrafında süratle ölümlere neden olan zehirli yılanlar vardır. Mardin dağında iyi cam için cevher vardır. Buradan diğer cezîre memleketlerine taşınır. Irak'a ve Rûmlar'a taşınır. İçindeki cevher oranının yüksekliğinden dolayı tercih edilir.

Musul Dicle'nin batısındadır. Toprağı ve havası sağlamdır. Halkın içeceği kendi suyundandır. Musul'da bir nehir vardır. Şehri ikiye böler. Benî Umeyye nehri şehrin ortasında taşdıılar.

215

Suyu ile yerin yüzü, ovası altmış ziradan fazla da olabilir eksik de olabilir.

Musul'da çok ağaç, bağ, bahçe, bostan yoktur. Varsa da çok azdır. Zayıftır, cılızdır. Beni Hamdan ve adamları Musul'a sahip olunca ağaç dikmeye çalıştılar. Bağlar çoğalmaya başladı. Meyveler bol olmaya başladı. Hurmalıklar, sebze çoğalmaya ekilmeye başlandı. Musul'da Cezeri sultanının meskeni ve divanları vardır. Seçkin malları oradadır. Hazinesi oradadır. Musul'un iklimleri, semtleri kendisine bağlı şehirleri çoktur. Vergileri eski zamanlarıkinden arttı. Çünkü Allah(c.c.) rahmet etmesin melun etrafında olanlar, hizmetinde olanlar mülklerini alır. Onların mallarının çoğunu basit ve az bir parayla en kıymetli mallarını alır. Dörtte birini istimlâk etti. Haricinin de dâhilinin de içine alacak şekilde aldı, onları da öyle bir halde kullandı ki, Nasîbîn memleketin siyasetine, ahlâkına tesir etti. Vergileri arttırdı. Son derece çok harcadı israfçı oldu. Çünkü Musul'un etrafı kendine bağlı topraklarla Nasîbîn'den kat kat fazladır. İşler daha çok ve fazladır. Bölge daha büyük, halkı daha çok, çarşı pazarı da daha fazladır. Pazarları daha geniştir. Şerefte fehamette halleri daha çok kellidir. Binaları taş ve kireçten yapılmıştı. Evleri çoktur

ve zengin evleridir. Halkı Arap'tır. Orada onların kurulmuş düzenleri vardır. Ekserisi Basra'dan ve Kûfe'den Musul'a taşınmıştır. Büyük şehircilik bakımından en geniş şehirlerdendir. Her çeşit eşyanın iki üç bazen dört tane pazarı vardır. Her pazarda da yüz veya daha fazla dükkân vardı. Musul'da oteller, alış veriş yerleri, hamamlar, yollar, sahalar, güzel binalar o kadar çoktu ki gelişmiş memleketlerin sahiplerini ucuzluğuyla hayır ve bereketi ile cezbetti ve oraya yerleştiler. Musul Âzerbaycân'ın İrmeniyeye, Irak ve Şam bölgelerinin ticaret merkezidir. Vadileri ve benzer yerleri çoktur. Yazı geçirmek için buralardaki yazlıklara çıkılır. Kışı geçirdikleri kışlıkları vardır. Arap bölgeleri, Râbia, Mudar ve Yemen kabileleri Hezbaniye, Humeydiye ve Lâriye gibi kürt bölgeleri yaz ve kışı burada geçirmek için gelirler. Musul'da çok güzel ve büyük evler vardı. Mert ve cömertlikleri zahir olan halkı vardı.

216

Onlar için Musul'da misafir haneleri ziyafet haneleri vardı. Bolluk vardı. Mallarında mülklerinde uzun zaman süren güçleri ve hâkimiyetleri vardı. Benû Fehd, Benû İmran, Ezdîn ileri gelenleri Yemen'in eşrafı, Benû Şahac, Benû Evd, Beni Zübeyd, Beni Cârud, Beni Ebi Hıdas, Saddam oğulları, Ömer oğulları, Beni Haşim ve diğerlerinin burada evleri, hamamları, kurulmuş düzenleri vardı. Beni Hamdaniler zulmü, onların ellerinden mallarını mülklerini aldıktan sonra onları param parça etti ve onları dağıttı. Sağa sola her tarafa mallara sebep oldular. Korunacakları uzak yerlere darma dağınık olarak kaçtılar sığındılar. Herkes gözünü onlara çevirmişken herkes ihtiyaçlarını onlardan isterken, sorunlarını onlara götürürken bu hale geldiler. Bazıları Nesef çöllerinde helak oldular. Bazıları sağda solda perişan oldular. Canları telef oldu, ölüme sürüklendiler. (Tarihin H.560 olduğu bu zamanımızda tekrar Musul öyle güzel mamur hale geldi ki kurulduğundan beri hiç böyle mamur olmamıştı. Hiçbir yer kalmadı ki mamur hale gelmiş olmasın. Hatta mamur mahalleler surların dışına taşı. Surların dışında çarşılar, hamamlar, otellere benzer çok mahalleler meydana geldi.) Bu duRûmdan öncesini zikredecek olursak eski güç ve kudretini refah seviyesini anlatmış oluruz.

Her konuda çok ilerlemiş bir şehirdi. Bu konuyu uzatmaya gerek yoktur. Şerefiyle, şanıyla, sultana ait konularıyla şöhret sahibi bir memleket olduğunu bilmeyen yoktu. Bu duRûm ehlinin niteliklerini, hallerini şahsiyetlerinin nasıl azamet sahibi olduğunun deliliydi. Nasıl yaşadıkları, şahsiyet sahibi olmadıkları siyasetleri, ellerindeki mülkleriyle ve imkânlarıyla cömertlik yapmaları, fazilet sahibi olmaları, her yöne harcama yapmaları onların daha önceki medeniyet ve refah seviyelerini

gösterir. Fakat Beni Hamdan eliyle hepsi ve her şeyleri yok oldu. Bunda bütün akıl sahipleri için ibretler vardır. Feraset sahipleri için bir aynadır. Umumun başına gelenlerin dışında kalmış bir kavim topluluk olsa bile onlara göre hükmedilmez, onların siretlerine ve siyasetlerine iltifat edilmez.

Musul'un geniş bölgeleri büyük semtleri vardır. Ehli, köyleri, sarayları, hayvan sürülerinin çok olduğu toprakları vardır. Üretim vasıtaları meralarda yayılan koyun sürüleri, bağları, bahçeleri vardır. Ninova bölgesi bunlardan biridir. Musul'un doğusunda Musul'un karşısında çok eski zamanlarda Dicle tarafında birçok şehir vardı. Eserleri izleri hala bellidir.

217

Ahvalleri ortadadır. Surları şahittir. Ninova memleketi Allahu Teâlâ'nın peygamberi Hz. Yunus b. Metta (as) risaletle gönderildiği memlekettir. Ninova'nın sınırında büyüklüğüyle Musul havzasına yakın Merc bölgesi vardır. Burada geniştir, düzdür. Arazileri, sürüleri bağ ve bahçeleri bol olan bir bölgedir. Burada Suk el-Ahad diye bilinen bir şehir vardır. Burada çarşı pazarları vardır. Günü belli pazarları vardır. O gün o pazara herkes, Kürtler de türlü ticaret malları, eşyalar, ziraat mahsulleri getirilir. Suk el-Ahad verimli bir şehir, hayır bereketi bol bir şehirdir. Yakın olan bir nehrin yanında dağ sınırındadır. Bu nehrin suyu Zâp nehrine dökülür. Bu pazar bölgesine Hazza toprağı ve bölgeleri mucavirdir. Burası kendisiyle Zap kenarındaki Merc toprağının arasındadır. Burada Kefi-i Uzza diye bilinen bir şehir vardır. Burada Şahârice Hıristiyanları'ndan bir millet oturur. Bolluk bereket içindedirler. Gidilen bir şehirdir. Pazarları ve ticaret mahalleleri vardır. Orada bolluk ve ucuzluk vardır. Bedevi Araplar kumaş çeşitlerini dikip biçmeye gelirler. Çarşı pazarlarına Kürtler gelirler. Kurâda ve Bâzebda diye iki semti vardır. Komşudur ve büyüktürler. Orada güzel fakat tehlikeli vadiler vardır. Oradan Her sene bin ton arpa ve buğday hububatı gelir. Gezilecek yerlere insanlar güzel eşyalarıyla buraya gelirler. En az diğer bölgelerin gelirleri kadar buraya gelir gelir. Bahadra semti de yine büyük ve kıymetli bir bölgedir. Gelirleri, ticari yerleri ve aidatları çoktur, büyüktür. Habur bölgesinde çok şehirler ve geniş bölgeler vardır. Sincar ve dağları bölgenin sınırındadır. Hepsinin çeşitli yönlerden çok gelirleri vardır. Yaş ve kuru meyveleri vardır. Ma'lasâyâ ve Fişabur bölgeleri hatırı sayılan iki bölgedir. İşleri çok güzel, mahalleleri çok güzeldir. Gelirlerinin, ticaretlerinin, hayır ve bereketin bolluğuyla bilinir.

H. 358 senesinde son olarak Musul'da bulundum. (642) Ninova, Merc, Hazza bölgelerinin dışında kalan bölgeden gelen gelir: altı bin ton arpa ve buğday gelirini gördüm. Kıymeti üç milyon dirhem ediyordu. Aynı olarak kıymet on bin dinardı.

218

Para olarak vergisinin alınması vacip olan garantili işlerden, seyahat ehlerinden ve beytü'l-male gelir getiren müesseselerinden aynı olarak ödenen on bin dinardı. Bu, buralarda kardeş bölge olarak belirlenen bölgelerin dışındaki yerlerden gelen gelirlerdir. Daha önce zikri geçti. Bunlar ellerindeki mülkleridir. Geliri onlarındır. Kâtipleri bundan pay alırlar. Gelen gelir dört bin ton buğday ve arpadır. Kıymeti bir milyon dirhemdir. Rafi dedi ki: buraya tabi olan gelirler sultanın beytü'l- malının hakkı bin dinardır. Kâğıt parayla kıymeti otuz bin dinardır. Arsaları, bostanları, sahibinden kesilen gelirler, satın alınanlar, bağışlar ve turistlerden gelen mallar iki milyon dirhemdir. Bâarbâyâ anlattı ki: O da bu bölgelerdendir ve sınırdır. Bâarbâyâ'dan Serya nehrine kadar Azrem'e dışında uzunluğu bir fersâhtır. Genişliği Sincar'dan Bâzebdâ'ya yaklaşımaya kadardır. Netice taksimatın dışında ekin eken ziraatçılara kadar sekiz bin ton buğday ve arpadır. Depolama ve Sancanın fazlası dışında dört milyon dirhemdir. Orada hayvanlardan Berkaid toprağından elde edilen gelir iki bin dinardır. Kâğıt parayla kıymeti otuz bin dirhemdir. Beyazidi sınırının Ahmedi diye bilinen bölgeden Bâûsû ve Beyda'dan el-Cezîre hududuna kadardır. Buğday ve arpadan gelen geliri iki bin tondur. Dirhemle kıymeti bir milyon dirhemdir. Yine buranın zikredilen meşhur mallarından gelen gelir iki bin dinardır ki, o da otuz bin dirhem eder. Bâhedrâ Mağise sınırından Habur'a kadar Ma'lasâyâ'dan Fişabur'a kadar hâsıl taksim hakkı ile ekenlere ulaşmadan buğday ve arpadan gelen gelir üç bin tondur. Kıymeti yüz bin dinardır.

Yine dedi ki: Sulamadan ve sulardan gelen gelir otuz bin dinardır. İbn Ömer'in Cezîresi diye bilinen Karda rustakına gelince Bâsûrin dağı ve çevresi Bâaynâsâ sınırına kadar, Tanza ve Şatana kadar çiftçilere ulaşmanın dışında buğday ve arpa hâsılatı üç bin tondur. Kıymeti yüz bin dinardır. Yine buralardaki değirmenlerden, hayvancılıktan ve

219

benzeri şeylerden gelen gelir otuz bin dinardır. Velhasıl bütün bölgelerden ve vergilerden toplananın kıymeti on altı milyon iki yüz doksan bin dirhemdir.

Musul'un alt taraflarında Hadîse diye bilinen bir şehir vardır. Musul'la arası dokuz fersâhtır. Avcılığı, hayır ve bereketi bol olan bir yerdir. O da Musul'a dâhildir.

Valisi vardır. Vergilerini toplar. Bazen emanet yoluyla toplar bazen de belli bir garanti ile toplarlar. Ama garantisi azdır. Çünkü buranın geliri bazen artar bazen de eksilir.

Musul ve Dicle'nin ortasında urûb diye bilinen değirmenler var ki çok yerde benzeri az olan değirmenlerdir. Çünkü onlar hızlı akan suyun ortasında kurulmuşlardır. Demir zincirlerle birbirlerine bağlanmışlardır. Her urûbta dört taş vardır. Her gün iki taş, elli çuval arpa buğday öğütür. Bu urûblar demir ve kerestedendir. Bazen de saç kullanılır. Oradaki yedi fersâh uzaktaki şehirde böyle arabalar vardır. Orada da değirmenler çalışır. Irak'a hizmet eder. Fakat İbn Hamdan'ın harbine ne bu değirmenlerden ne de onların sahiplerinden hiç bir şey bırakmadılar. (Hadise şehrinde Dicle ortasında çalışan bazı değirmenler vardır. Beni Hamdan onlara sahip oldu. Hatırladığım kadarıyla Musul'un halinden ve diğer Râbia diyarının geliri elli bin dinardır.) Fırat'ta Rakka bölgesinde ve Caber kalesinde değirmenler vardır. Fakat bu anlattığım arabalara denk değildir. Çokluk bakımından da denk değildir.

220

Tiflis şehrinde de aynı urûblardan değirmenler vardır. Tiflis ehlinin erzakları bu değirmenlerden gelir. Fakat Tiflis'tekiler büyüklük ve güzellikte bunlar kadar değildir. Tekrît'te Ukbera'da, Beredan'da, bu değirmenlerden arta kalan yerler vardır. Beni Hamdan saldırıları Musul çevresinde bu değirmenlerde ancak yedi tane bırakmıştır. Bağdat'ta böyle değirmenler yoktur.

Beled Irak'ta gelirleri, malları ve cihanları çok olduğu bir şehirdi. Irak'ta adı geçen meşayih duRûmları iyi bolluk bereket içindedirler. Nâsırı'd-Devle de onlara kötülük elini uzattı. Onlarla uğraştı ve onlardan kimseyi bırakmadı. Onları her bölge ve zaviyelere dağıttı. Onlara ne bir koyun ne de bir deve bıraktı. Hatta belalar onu yedi. Üzerlerine yağmur gibi belalar indi. Huzaa kabilesinden bazı Mekke sakinleri oradan çıktıklarında dedikleri gibi oldu. Sanki vadilerden Safa'ya kadar hiçbir tanıdık dost olmadı. Sanki Mekke'de sohbet eden hiç kimse olmadı. Dışında, batısı ve kuzeyi arasında bir şehrin yeri vardır. Evsel diye bilinir. Bu memlekette ağaçları, meyveleri sebzesi, yeşilliği çok olan bir gezinti yeri vardır. Aynı zamanda bağlarla doluydu. Evsel, bu şerefli ve güzelliğine rağmen boş bırakılmış araziye çevirdi. Yeri çeyreğin içindedir. Yüksek yerlerinde ziraatçılık yapıldığı zaman bazı yerlerde ziraatçılık sulamayla yapılır. Su azdır.

Sincar şehri Beled şehrinden dokuz fersâh uzaktadır. Berriye'nin ortasındadır. Verimli bir dağın eteğindedir, akan nehirleri, su fışkıran çeşmeleri, sulamalı ve susuz arazileri bölgelerinin hali birbirine yakındır. Etrafında taştan surlar vardır. Savaş zamanı halkını korur. Bu şehrin üstüne bir kötü rüzgâr esti. (bela) Onu ihtiyarlattı. Zamanın belaları ona da ulaştı. Orada fiyatlar çok ucuzdu. Hayır, bereketi boldu. Yazlık ve kışlık meyveler Sunut diyarında olduğu gibi Sincar'a has şeyleri vardır. Sumak, ceviz, badem, zeytin, narenciye, susam, büyük habbeli hafif narlar, Irak ve çevreye daima bunlar taşınır. Sincar batısı ve kuzeyi cihetinde Hayal'a yakındır. Burası Râbia diyarının vadilerinden bir vadiydi. Orada ormanlar, bağlar, ziraat bölgeleri, bolluk vardı. Bu vadide Araplar'dan bir kavim oturuyor. Oraya yerleşmişler.

221

Kendilerini Kuşeyr, Nümyer, Akil ve Kilapoğullarından koruyorlar. Bu zamanımızda cezîrede hurmalıkları Sincar'dan daha fazla olan bir şehir yoktur. Ancak Fırat'ın etrafında Hît ve Enbâr bölgelerinde hurma vardır.

Beled ve Nusaybin arasında Berkaid ve Azerm'e vardır. Berkaid arpa, buğday ziraatı çok olan bir şehirdir. Tağlib'ten bir kabile olan Habib burada oturuyorlar. Burada yolcular için bir sığınma barınma yeri vardır. Ehlinde bazı şerli olanlar vardır. Çünkü onlar Beni Hamdan kökünden geliyorlar. Ehlinin içtiği su, kuyulardandır. Burada bağ bostan yoktur. Buradan Azerm'e altı fersâhtır. Güzel bir şehirdi. Gelirleri çoktu. Rûmlar Nasîbîn'e çıkartma yaptıklarında orayı zapt ettiler. Hirstiyanlar orayı yerle bir ettiler.

Orada gidecekleri bir yerleri olan az bir Gûrup kaldı ki bunların da gidecekleri yerleri yoktu. Hiçbir kurtuluş yolu bilmiyorlardı. Oradan Nasîbîn'e dokuz fersâhtır. Nasîbîn'den Dara'ya gidilir. Dara çok eski bir Rûm şehridir. Gelirleri çok olan güzel bir şehirdir. Bu hal genel olarak bu bölgedeki şehirlerde böyleyse de burada daha meşhurdurlar. (652) Bu şehri, olduğu bu güzel duRûmdan çıkarıp bugünkü duRûma getiren şeyleri daha önce zikrettim. Kefertûsâ, Dârâ ve Ras'ül-Ayn arasındadır. Fırat kenarında bir şehirdir. Bu şehirde her hayır ve bereketten bol bol vardır. Kurulduğu günden beri Rûmlar burayı alıncaya kadar çok güzeldi. Düz bir bölgedir. Ağaçları, meyveleri, ziraat arazileri vardı. Rûmlar her şeyi tahrip ettiler. (Yazarın zamanında Rûmlar burayı almış. Fakat şimdi Müslümanlar'ın şehridir. Güzel sonuç Allah(c.c.)'tan korkan takva sahiplerine aittir.)

Ra'sül-Ayn taştan surları olan şanlı bir şehirdi. Surun dâhilinde ekin ekilen alanlar, değirmenler, bostanlar, bağlar, bahçeler vardı. Eğer başlarına bela getirenler kalmasaydı bu gelirler onları doyuruyordu. Onlar zorbaların zulmüne, Allah(c.c.)'ın rahmetinden uzak olasıların çirkin belalarına uğradılar. Allah(c.c.) onların bir aç tüyüne bile merhamet etmesin. Onların soylarından tek bir fert hayatta bırakmasın. Allah(c.c.) bütün âleme onları ibret vesilesi kılsın. Orada Araplar oturuyordu orada planları projeleri vardı. Oraya Musul'dan taşınıp gelenler vardır.

222

Orada olan çeşmeler, pınarlar başka bir memlekette yoktur.

Burada 300 den fazla çeşme, su gözü vardır. Hepsi akan pınarlardan hepsi de saf sulardır. Altındaki eşyayı gösterecek kadar saftır. Dibinde bilinmeyen birden fazla çeşme vardır. Birden fazla kuyunun üzerinde demir ve ahşap parmaklıklar vardır. Denilir ki bu kuyuların suları çok aşağıdadır. Parmaklıklar suyun yüzüne bir arşın yakındır. Ona düşeni koRûması içindir. Denilir ki iki yüz arşın ip salmışlar fakat dibine kavuşmamışlardır. Bütün bu kuyuların suları toplanır, birleşir ta ki akan bir nehir olurlar. Bu nehir yeryüzünde akmaya başlar. Habur nehri diye bilinir Karkisya bölgesine düşer. Rasü'l-Ayn ehlinin bu nehir üzerinde yirmi fersâh yeri vardır. Köyler, çiftliklerden meydana gelirdi. Birden fazla büyük bölgeleri vardır. Ekinleri, ağaçları, bağları bu akan nehrin üzerindedir. Yağmur suyu ile sulanan, akarsuyu bulunmayan bölgeleri de vardır. Bu şehirde merkezde çok az bir insan topluluğundan başka kimse kalmadı. Rûmlar'a ve Araplar'a karşı buraya sığınmış murakabe ediyorlar gözetiyorlardı. Bazı korku zamanı saraylarına sığındılar ve bu sarayları kale haline getirdiler. Habur nehrinin üzerinde çok şehir vardır. Şekillendirdim, sıfatlarını anlattım. Mesela Arabân şehri gibi. Araban'ın güzel bir şehirdir. Çok pamuk ekilir. Buradan pamuklu elbiseler Şam bölgesine ve diğer yerler gönderilir. Araban'ın etrafında şehri koruyan bir sur vardır. Surun içinde şehri koruyan erkekler vardır. Yine Habur çayı üzerinde Sükeyr el- Abbas vardı.(Abbas şekeri) Bu da hoş bir şehirdir. Gelirleri vardı, adamları vardı. Yine Habur üzerinde Talaban, Cahşiye, Tüneynir ve Ubeydiye şehirleri vardır. Hepsinin özellikleri birbirine yakındır. Burası büyük bir iklimdir. Geniş bir semttir işi iyidir. Girdisi çoktur. Ağaçları, bağları, bahçeleri, özellikleri olan ayvaları vardır.

Âmîd şehri Dicle'nin batısında bir dağ üzerindedir. Dicle üzerinde yukarıya doğru uzanır. Etrafında değirmenlerin siyah taşlarından surlar vardır. Bu surlara çok kara oldukları için ve değirmen taşlarına benzedikleri için Meymun adı verilir. Bu

bölgeden Irak'a taşınan tek bir değirmen taşının kıymeti elli dinardan fazladır. (Çünkü bu, Kah Cezîre'nin değirmen için kullanılan siyah taşlarından yapılmıştır.) Yeryüzünde benzeri yoktur. Ahlât surları, camileri, binalarının ekserisi bu taşlardandır.

223

Fakat Ahlât camisinin taşları bu taşların küçüklerindedir. Yükseklikleri kısadır. Genişlikte ve uzunlukta küçüktür. Âmid surlarının içinde ekin ekilen ziraat arazileri vardır. Sular ve değirmenler vardır. Bu değirmenler şehrin içinde kaynayıp akan sular üzerinde yapılmıştır. Amid'in arazileri, semtleri, sarayları, çiftlikleri vardır. Amîd zayıf, düşünce baskısı yapan düşmandı, güçlü olan helak oldu. Sığınılacak sultan yardım edecek bir kimse olmadığından düşman tarafından helak oldular. Müslümanlar'ın surları Amed'inkinden daha sağlam olan bir yer kalmadı. Çoğu zaman bu surların silaha muharip silahlı savaşçılara ihtiyacı olmaz. Muhasara ne kadar devam etse de surlar koruyucuydu. Çünkü sultanların buraya rağbet etmelerinin sebebi isimlerin minberde okunması onlara dua yapılmasıydı. Ribatların ehline krallar tarafından verilen mali destek silah, adam ve harp zahiresi verilen destekten Amed mahRûmdü. Sultanların isimleri minberde okunsun ve onlara dua edilsin diye Amed'e yaklaşımları vardı. Fakat fazla bir destekleri yoktu.

Emniyette olan ribat hemen hemen hiç kalmadı veyahut minberde söylenen isimler, künyeler veya düşmana zarar verecek bir güç kalmadı. Zamanımızdaki krallar sultanlar milleti bir araya getirmede düşmana engel olmada uzaktırlar. Halkın menfaatini kollamaktan çoluk çocuğu düşünmekten uzaktırlar. Ben buralardayken şu haber yayılıyordu. Sultan şu şehri ve ehlini düşmana teslim etti. O şehir ve halk cizyeye muhtaç edildi. Bütün bunlara rağmen Allah(c.c.), düşmanı def eden engelleyendir.(Bu satırları yazan ben sene H. 534 yılında Âmid girdim Amid'de nefes alan çok az kişi vardı. İleri gelenlerden reislerden, büyüklerden, şeyhlerden, ilim ve hikmet erbabından, fıkıh ve edep erbabından, bolluk, şahsiyet sahibi, cömert, faziletli kerem ehli, garibi kollayan hiç kimse kalmamıştı. Nisanoğulları'nın Âmid'e zulmü devam ediyordu. Baskı çoktu. Daha önce bulunmayan altından kalkılmayacak vergiler konulmuştu. Bütün bunlar buranın halkını sağa sola dağılmaya mecbur etti. Vatanlarından, ailelerinden, kardeşlerinden uzaklaşmaya mecbur etti. Evleri harap oldu. Eserleri mahvoldu. Çarşılarında mamur bir dükkân kalmadı. Burada oturan da kalmadı. Bütün bu zulümlerle beraber kimlikleri alçalmıştı. Şeref haysiyet kalmamıştı. Onlardan birisi bir şehre veya bir bölgeye girmek istediği zaman ismini

saklıyor ve memleketini canından korktuğu için inkâr ediyordu. Namusunu ve kanını koRûmak için inkâr ediyordu. Ta ki Allah(c.c.) orada kalanları kurtarıncaya kadar böyle devam etti. Âmid'i adaletli âlim Allah tarafından desteklenmiş muzaffer kahraman komutan Nûreddin, İslâm'ın övünç vesilesi Ebu Abdullah Muhammed b. Karaaslan b. Damef b. Sekman Artuki (Artuk Oğullarından), Allah (c.c.) devletini ebedi, bastığı yeri sağlam etsin) kaleleri fethetti.

224

Bütün baskı ve zulümlerden kurtardı. Bu fetih 579 h. Senesinde gerçekleşti. Nureddin halkına kapıları açtı. Zulmü kaldırdı. Kötü vergileri mahvetti. Kerem sahibi, cömert, fazilette zirveye ulaşan, güzel hatıra bırakan, bol sevap alan kimselerin yaptığını yaptı. Şimdi Âmid'in damarlarına hayat yeniden akmaya başladı. Sahibinden Âmid'e adalet yağmaya başladı. Allah(c.c.)'ın izniyle bütün bunlar gerçekleşti. Yardım eden muvaffak eden Allah(c.c.)' tır.

Meyyafarikin büyük ve kıymetli bir şehirdir. Taştan surları vardır. Etrafında derin bir hendek vardır. Yapısı sağlam, sokakları dar, fena olmayan bir Cuma mescidi vardır. Etrafı meyve bahçeleriyle, ağaçlarla ve nehirlerle çevrilidir. Havasında ağırlık vardır. Mardin çok sağlam bir kaledir. Oraya girmeye güç yetmez. Yüksek bir dağın tepesinde yapılmıştır. Etrafta, doğuda ve batıda kuzeyde ve güneyde olan dağlara hâkim bir vaziyettedir. Hiçbir kale bu kadar yüksekte değildir. İçinde harp hazırlığı malzemesinden ve silahlardan anlatılmayacak kadar vardır. Altında güney tarafında mamurane sakinlerle dolu olan bir semt vardır. Sokakları dardır. Ra'sül-Ayn'ı, Habur'u, Sincar'ı tepeden seyretmekte önlerinde hiçbir engel yoktur. Sular şehre gelen kanallardan gelir. Şimdi yağmur suyu biriksin diye sarnıçlar yapılmıştır. Çünkü binalar arttı. Halk çoğaldı. Çok lezzetli meyveleri, bağları, bahçeleri vardır. Ucuzluk vardır. Sağlıklı havası vardır. Altında kible tarafında sahradan dört fersâh uzaklıkta Düneysir pazarı denilen bir yer vardır. Burası daha önce bir köydü. Her Pazar günü insanlar bu sahrada alışveriş için toplanırlardı. Şimdi mamur olmuş imar görmüş büyük bir yer oldu. Hanlar, hamamlar, oteller meydana geldi. Pazarlar çarşılar kuruldu. Diğer memleketlerden buraya ticari eşyalar celbedildi her taraftan insanlar gelip burayı vatan edindiler. Garantili bir hayat seviyesi ve gelirler yükseldi. Ama Hısn-ı Keyfa kalesi sağlam bir kaledir. Dağlar arasına yerleşmiş vadiler vardır. Dicle'ye bakan batı tarafı yalnız açıktadır. Gidilmesi zor olan vadiler vardır. Onunla Dicle üzerinde büyük bir köprü vardır. Sağlamdır, görünüşü güzeldir. Onu emir Fahreddin Karaaslan b. Davud H.510

tarihinde yaptı. Altında mamur bir semt vardı. Güzel hamamlar, oteller, meskenler vardı. Binaları taş ve kireçtendir. Havası ağırdır. Özellikle yazın çok sıcaktır.

İbn Ömer Cezîresi küçük bir şehirdir. Meyveleri, ağaçları, bağ ve bahçeleri, suları, arazileri vardır, verimlidir. Etrafında surlar vardır. Rûmlar buraya kavuştuklarında üzerinde durmadılar. Musul'la arası otuz fersâhtır.

225

Korku ve ümit içinde yaşayan emniyeti sağlam olmayan bir yerdedir. Sultanlar rahat bıraksa daimi ticareti vardır. Hâricîlerin ve şeytanların hâkimiyeti olmazsa çok kar vardır. Burası İrmeniler ve Rûm beldeleri Miyafarik ve Erzen diyarı için bir ticaret merkezidir. Buradan Musul'a ticaret metaı dolu gemiler gider. Bu gemilerle Musul'a bol yağ, helva, peynir, ceviz, badem, fındık, üzüm, incir ve buna benzer yiyecekler taşınır. Bu bölgenin en güzel mamur olan şehridir. En selametli olan yeridir. Ehli ve verimliliği çok olduğu için Erzen ve Miyafarikin evlerden ziraatlardan varlık sahiplerinden hayvancılıktan hali değildir. El-Cezîre Semâri, Bâsûrin ve Nîşâbûr dağlarına bitişiktir. Hepsinden Cudi dağı meydana gelir. Cudi de birleşir. Ribat cihetinde Âmid'e ulaşır. Beled'in üstünden geçer. Maraş ve Lükam dağına ulaşır. Alt tarafıyla da Dicle'den uzak olmaz. Sinn şehrine ulaşır. Sinn bu dağla Tikrit arasında hoş bir şehirdir. Tikrit'le arası on fersâhtır.

Etrafında çoğu yıkılmış bir sur vardır. Halkında kin, şer, zulüm, öfke vardır. Harap olmaktan uzak değildir. Bevâzic şehriyle arası dört fersâhtır. Küçük Zap çayı üzerinde bir şehirdir. Zapın batısındadır. Bu şehirde oturanların çoğu haricidir. Onların üzerinde hırsızların alçakça iş yapanların sığındığı bir yer vardır. Hırsızların mallarının alınıp satıldığı bir yerdir. Benû Şeyban yol kesmekle elde ettiği malların satıldığı yerdir. Sinn şehrinde küçük Zap çayı yüksek bir yerde Dicle'ye dökülür. Sırın şehri cezîre bölgesine dâhil bir şehirdir. Fakat Bevâzic şehri cezîreye dâhil değildir. Orası olduğundan beri kim galip olursa onlarındır.

Mudar kabilesi diyarı bu el-Cezîre'nin bölgelerindedir. Diyarbakır ve Rebîa diyarı da el-Cezîre bölgesine dâhildir. Komşu olan her bölge vasıflarıyla, bölgesiyle, sınırlarıyla, şehirleriyle bilinir. Mudar diyarının en güzel şehri Rakka'dır. Rakka ve Râbia şehirleri sanki birbirlerine bitişmiş şehirlerdir. Her biri diğerinden birkaç arşın uzaktadır. Her birinde de Cuma mescidi vardır. İkisi de Fırat'ın doğusundadır. Binaları, mahalleleri, ziratları, bağları, bahçeleri vardır. Her yönden payları azdır. Seyfu'd- Devleti'nin yüklediği

226

vergilerle zayıfladı. Allah (c.c.) onu affetsin. Onlara ağır vergiler belalar yükledi. Defalarca halkının mallarını müsadere etti. Daha önce verimli ve ucuzluk memleketiydi. Çarşıları güzeldi. Ehlinin Emeviler'e aşırı bağlılığı vardır. Fırat'ın batısında Rakka ve Bâlis arasında Sıffin toprağı vardır. Sıffin'da Ammar b. Yasir'in kabri vardır. Hz. Âli'nin arkadaşlarından çoğunun mezarı buradadır. Sıffin Fırat kenarında uzanır ve yüksek bir yerdir.(Fırat'ta duran kimseler acayip şeyler görürler. Bazı kabirler görülür. İki yerde bunlar görülür. Mezarın biri diğerinden daha yüksektir. Mezarlığın birinde ona yakın mezar görülür. Ötekinde yirmi mezar görülür. Mezarlığın olduğu yere tırmanalar orada bir şey göremezler. Hiçbir haberde hissetmezler. Ben bu olayı anlatmayı hoş görmüyorum. Bana bu haber ulaştığında yalanladım. Sonra gittim gözümle gördüm. Bu olayı tasdik ettim ve yazmaya karar verdim. Bu konuda töhmet altında kalsam bile umurumda değil. Çünkü bu mezarlara gittim ve gözümle gördüm. Tasdik ettim ve yazdım. Hz. Ali'nin burada ölen ashabının çoğunun mezarları biliniyor.(Burada yapılan bir evi gören kişi bana haber verdi ki bu Hz. Ali'nin beytü'l-malıydı.) Harran, büyüklükte Rakka'dan sonra gelen bir şehirdi. Yıldızlara tapan Sâibîlerin şehriydi. Sâibîler'in büyükleri burada oturuyordu. Burada Belh'teki gibi bir tırbal vardır. Üzerinde Sâibîler'in mezarları vardır. Onu tazim ediyorlar ve Hz. İbrahim'e nispet ediyorlar. Harran çevredeki şehirlerarasında suyu ve ağacı en az olan bir şehirdir. Ziraatları yağmur suyuladır. Arazi olana birden fazla geniş semt vardır. Rûmlar, Harran bölgesinin çoğunu geri aldı. Benû Akıl ve Benû Nümeyr her şeyleriyle oradan göçtüler. Harran'da kimse kalmadı. Kırsalında ne meleyen bir koyun ne de bir deve kaldı. Harran'ın etrafı iki günlük yol uzunluğunda bir dağla çevrilidir. Yüksekliği hep aynı ve üstü düzdür. Urfa şehri Harran bölgesinin kuzeyindedir. Orta büyüklükte bir şehirdir. Halkının çoğu Hıristiyan'dır. Üç yüzden fazla kilisesi vardır. Ruhban evleri vardır. Urfa'dan başka yerde olmayan Hıristiyanların sanat bakımından en büyüğü ve en harikası buradadır. Suları bostanları ekinleri çoktur.

227

Temiz ve nezih bir yerdir. KeferTûsa'dan daha küçüktür. Bu şehirde İsa b. Meryem'e ait bir mendil vardır. Nikfar bu tarafa sefere çıktığında Ruhâ'yı muhasara etti. Bu mendili Ruhâlîlar'dan istedi. Nikfar'a barış karşılığında mendili verdiler. Bu barış için anlaşmaya vardılar. (Bu büyük kilisenin çoğu harap oldu. 580 h. tarihinde ondan ancak büyük kemeri kalmıştı.) Münbic ve Sümeysat temiz nezih iki şehirdir.

Suları bağ ve bahçeleri çoktur. Ekinleri ve ağaçları çoktur. İkisi de Fırat'ın batısındadır. Saldırıya uğramış ve basılmış haldedirler.

Karkisiya şehri Habur çayı üstünde bağı, bostanı, meyveli ağaçları çok olan bir şehirdir. Nezih bir şehirdir. Meyveleri Irak'ın her tarafına celbedilir. İhtilal, şehri ihtiyarlatmışsa da bu özelliği devam ediyor. Hânuka şehri ile orası iki günlük yoldur. Hoş bir şehirdir. Zamanımızda boşalmıştır. (Rehbe'nin sahibi Malik b. Tavk için kurulmuştur.) Malik b. Tavk'ın Rehba şehri ondan daha büyüktür. Fırat'ın doğusundadır. Suları, ağaçları çoktur. İhtilal onu çıplak bırakmıştır. Surları sağlamdır. Hurmalıklar, meyveler ve sulu araziler ve gelirleri çok olan bir yerdir. Hît, Fırat'ın batısında kalesi olan bir şehirdir. Eskiden kalan şehirlerin en mamurudur. Daha önce zikri geçti. Batı tarafta Irak'la Tikrit aynı hizadadır. Irak'ın kuzeyindedir. Heyt'te zahid, abid, ve edip olan Abdullah b. Mübarek'in mezarı vardır. Anbar Saffah'ın şehridir. Oturduğu evin ehli çoktu ve mamurdu. Hurmaları, ekinleri ve meyveleri çoktu. Fırat'ın doğusundaydı. Güzel çarşıları vardı. Değişti ve harap oldu. Kur'an sahibi Ebubekir b. Mucahit buralıdır. Kıraatta ona denk kimse yoktur. Kıraat ilminin yıldızıdır. Yazmada, fıkihta, ilimde reisti.

(66B) El-Cezîre'de kırsallar verimli araziler, tuzlu araziler ve geçitler çoktur. Bölgeleri birbirine uzaktır.

228

Tuz, helvacı kökü, çöven otu, patates almak için insanlar buralara yola çıkarlar. El-Cezîre'de Mudar ve Rebîa kabileleri yaşardı. At ve koyun sürülerine sahiptiler. Develer vardı azdı. Çoğu köylerde oturuyordu. Ehlinde hem bedevi hem de şehircilik anlayışı vardı. Zamanımızda Kays Aylân kabilelerinde, Benî Kuşeyrden, Benî Ukeyl'den Beni Nümeyr ve Beni Kilabtan buraya çok kabileler göç ettiler. Rebîa ve Mudar'ın çoğu yurdundan uzaklaştılar. Çok bölge ve şehri ele geçirdiler. Harrani Menbiç, Habur, Hanuka, Araban, Karkisiye, Rahba ellerine geçti. Buraları her şeyiyle hâkimiyeti altına aldılar.

Zâb iki büyük nehirdir. Birleştiklerinde Dicle'nin yarısı olurlar. Dicle'nin doğusundadırlar. Çıkış yerleri Âzerbaycân ve İrmeniyeye bölgelerindeki dağlardır. Bu iki ırmak arasında çok meralar vardır. Çevresinde gelişmiş beldeler, şehirler vardır. Yakın zamana kadar sakinlerinin duRûmu çok iyiydi. Bolluk içindeydiler. Belalar, fitneler çoğaldı. Onları birbirine düşürdü. Sakinlerinden boşaldı. Mamur iken çok döndü. Kışın Kürtlerin kışlığı, yazında Benû Şeyban'ın yazlık görevini görmektedir.

Tikrît, Dicle'nin batısındadır. Halkın çoğunluğu Hıristiyan'dır. Yüksek bir dağın üzerinde uzanır. Bu dağın üzerinde kale diye bilinen bir yer vardır. Meskenleri ve mahalleleri olan bir kaleydi. (672) Etrafında sağlam surlar vardı. Çok eski bir şehirdir. Hıristiyanlar'ın sair fırkalarını bir araya toplamıştır. Bu şehirde evveli Hz. İsa (as) ve onun havarilarinin zamanına kadar uzanan kiliseleri ve rahip evleri vardır. Binaları güçlü bir vesika olarak değişmemiştir. En eski ve en büyük kilisesi El-hadrâ (yeşil) kilisesidir. Binaları taş ve kireçtedir. Kiremit ve çakıldandır. Tikrît'in alt tarafında Dicle'den ayrılan Düceyl (küçük dicle) nehri vardır. Tikrît'in bazı meskenlerine uğrar. Tikrît'in alt tarafından Samarra'ya ulaşır. Oradan Bağdât'a ulaşır.

Âne Fırat'ın ortasında küçük bir şehirdir. Fırat'ın bir körfezi onu çevreler kuşatır. Fırat'ın üzerinde birden fazla şehir vardır. Hît gibi. Hît etrafı su ile çevrili bir adadır.

229

Güzel bir köydür. Bahçeleri, meskenleri, camileri vardır. Kağnebi, Abdeliye ve Nehiye de Fırat'ın üzerinde olan şehirlerdendir. Küçük şehirlerdir. Ağaçlıklarla, hurmalıklarla, bağlarla çevrilidir. Hadise de bu şehirlerdendir. Camisi, çarşıları vardır. Halkı vardır. Alus da bir şehirdir. Hadîse'den küçüktür. Camisi, çarşısı vardır. Hizane şehri, Aluse hali itibari ile yakındır. Bu şehirler suyun içinde de olsalar, etraflarını su da çevirse çiftlikleri, köyleri çiftçilerin Fırat'ın her iki tarafında sarayları vardır. Hayır, bereketi çoktur. Halkının üzerinde bu hayır ve bereketin faydasını ve kokusunu görür hissedersin. Dâliye, Fırat kıyısında küçük bir şehirdir. Batısındadır. Bu şehirde Abbasiler'e başkaldıran hal sahibi yakalandı.

(28B) Cudi dağı el-Cezîre'nin yakınındadır. Bu dağda Semânîn köyü vardır. Denilir ki Hz. Nuh'un gemisi bu dağda durdu. Allah (c.c.)'ın şu ayeti de buna delil olarak getirilir.(Cudi üzerinde durdu) (Bu dağ daha önce zikrettiğim Lukam dağında askeri ribatlara kadar uzanır. Denilir ki Hz. Nuh'la beraber gemide bulunanlar 80 adamdı. Bu köyü kurdular. Hepsi bu köye yerleştiler. Onun için bu köyün ismi Semânîn (yani 80) oldu.

Mesleme kalesi Mesleme b. Abdulmelik bunu yurt edindi. Benî Ümeyye'den bir Tâife idiler. Fırat'ın karşısında bu kaleye yerleştiler. Ehlinin içtiği su yağmur suyudur. Arazisi susuzdur. Yağmur suyuyla sulanır. Tell seyyar tepesi küçük bir şehirdir. Çoğu Abbas b. Amr el-Ğanavi'nin ve onun milletinindi. Ben ulaştığım zaman harap olmuştu. Ehli döndükten sonra tamir edildi. Fakat yine

harabeye döndü. Rasü'l Ayn'a bir merhalelik mesâfededir. Tell harabeleri, Bâcerevan harabelerine bitişiktir.

230

Verimli bir yurttu. Genişti. Harran'dan Rakka'ya giden yolun sırtındaydı. Suruç geniş bir zirai ovadır. Şehri de Suruç ismiyle bilinir. Harran ile Menbic yolunun kuzeyindedir. Verimli arazisi vardır. Surları vardır. Üzümü, meyvesi ve yağı çoktur. Üzümü çok olduğu için oradan pestil imal edilir. Ondan natif elde edilir.

Bu bölümde el-Cezîreyi kısaca anlattım. Cezîrenin bütün eserleri değişti. DuRûmu değişmiş, yenilenmiştir. Noksanlığa ve yokluğa intikal etti.

231

3.12. IRAK

Irak uzunlukta Tıkrît'ten Abbâdân'a kadar uzanır. Abbâdân'dan Fars denizi kıyısında bir şehirdir. Genişliği ise Kâdisiye'den Kûfe ve Bağdad üzerinden Hulvân'a kadardır. Genişliği Vâsıt civarında Vâsıt toprağından (682) Et-Tîb yakınına kadar uzanır. Basra bölgesinde Basrada da, Cübbâ sınırına kadardır. Tıkrît hududunu dolaşıp doğuya dönen Suhreverd ve Şehrezû hududuna geçer. Sonra Hulvân Seyravân ve Saymera hududunun üzerinden geçer. Et-Tîb ve Sûs hududunu geçer. Oradan Cubba hududunda sona erer. Oradan da denize ulaşır. Bu sınırdaki Tıkrît'ten denize kadar bir kavis çizer. Batı sınırına Bâdiye'den Basra'nın arkasından döner. Basra'nın toprağından ve vadilerinden Vasıt'a ulaşır. Sonra Kûfe toprağından ve vadilerinden Kûfe'ye ulaşır. Sonra Fırat'ın üzerinden Anber'e, Anber'den Tıkrît sınırına Dicle ve Fırat arasından geçer. Bu sınırlarda denizden Enbâr'a oradan Tıkrît'e yine bir kavis vardır. Bu muhit Irak'ın sınırlarıdır. Bu sınırların evsafı peş peşe gelecektir inşallah.

Bu sahife bulunan resim Irak'ın haritasıdır.(68B)

Irak haritasında bulunan isimlerin ve nasların izahı: resmin en üst tarafında Fars denizi tasvir edilmiştir. Dicle nehri resmin ortasından geçerek denize kavuşur. Resmin üst tarafında nehrin tarafında Irak'ın haritası yazılıdır. Yukarıdaki iki açı arasında Irak'ın güneyi ve doğusu yazılıdır. Nehir tarafında iki kavisli çizgide Irak sınırı yazılıdır. Sol çizgiye *** olarak Huzistan hududu yazılıdır. Sonra dağ hududu, Azerbaycan hududu yazılıdır. Resmin altında sağ açıda Irak'ın batısı yazılıdır.

232

Irak'ın Haritası

233

Asıl nüshası 68B sayfasında bulunmaktadır. Nehrin sağ tarafında denizden başlayarak şehirlerden; Abbâdaân, Eyle, iki defa Eyle, Vâsıt, Sabis nehri sonra ismi olmayan bir şehir şekillendirilmiştir. Sonra Namaniye, Medain, Bağdad, Tikriît, Musul, Beled şehirleri vardır. Eyle nehri Eyle şehrinde başlar. Nibeyetininde sonunda Basra vardır. Basra'nın sağında bir daire şekli vardır. Etrafında Basra'nın vadileri yazılıdır. Üzerinde bulunan köyler ve bölgeler. Bu daire ile Basra suyu arasında vardır. Yanında Ma'kıl nehri yazılıdır. Bunun sağındaki bölge sınır hattına ulaşır. Kûfe diyarının Kufe ve Basra'ya komşu merası vardır. Basra kumsallarına bâdiyeye ve Hebiye'ye ulaşır. Sonra bunun altında kavisli bir çizginin üstünde şehirlerden Kâdisiye, solunda Kire sonra Hire vardır. Resmin alt kısmında Fırat nehri Dicle'ye paralel akar ve birkaç şubeye ayrılır. İki şube Bağdat'a akar. Onlar Sarât ve İsa nehirleridir. Sonra ikisinin sağında Sarsar nehri ve bu nehrin üzerinde Sarsar şehri vardır. Sonra kral nehri ve kral nehrinin üstünde Kuseriba şehri vardır. Bu nehirle sonraki şube arasında sağa doğru şehirlerden; Savra, Elkaris, Nehrul Melik, Babil vardır. Sonra iki şube arasında el Camian şehri vardır. Bu iki ırmak bir denizde toplanır. Etrafında Kufe vadileri yazılıdır. Üzerinde bulunan nahiyeler ve köylere Kûfe'nin toprağı diye işaret edilmiştir. Haç şeklinde çizilmiştir. Vâsıt semtinde yazıyla Vâsıt toprağı diye yazılıdır. Vâsıt nehrin her iki tarafında haç şeklinde yazılmıştır. Dinleyeninde sol tarafında resmedilen şehirlerden denizden başlayarak Süleymana, Beyan, Meftah, bir daha Vâsıt, Sulhağzı, Lebel şehirleri vardır. Solunda Deyrul Akul vardır. Sonra Kulvazi ve ikinci bir defa Bağdat vardır. Berdan, Akbara, Ales, Cüveys, Kerh, Sâmarrâ, Dürr, Sin, Hadîse vardır. Sulh şehri yanında Dicle'ye bir nehir dökülür. Yanında Nahrevân yazılıdır. Bu nehir üzerinde Dicle'den itibaren Cerceraya, Eskafa, Beni Cüneyd, Nahrevan şehirleri vardır.

234

Hizasında bir daha Nahrevan yazılıdır. Nahrevân'dan başlayan bir yol solda Hulvan'a gider. Bu yol üzerindeki şehirler; Deskere, Cahila, Hanikan, Kasr-ı Şirin vardır. Kulvası yanında Dicle arasında Dakuka ve Hulnican şehirleri vardır. (692) Bu Irak iklimi yeryüzünün kıymet bakımından sıfat bakımından en büyüğü ve en azizidir. Geliri en bol vergisi en çok olan, ehli en güzel, malları en çok, güzellikleri en fazla, sanatları en övünülen, ehli en akıllı, hayelleri en geniş olan halk vardır. Eski

zamanlarda gelmiş geçmiş milletlerden beri bu böyledir. Bunun gibi son yaşayan milletin duRûmu bunun geçmişini ikrar ve isbat eder. Taat ehli ve faziletler ehli vardır. Orada dirayet ve hâsılat ehli hiç yokluk çekmez. Bazı eski metinlerde gördüm ki Kubad için Irak Sevadı'ndan öteki bölgelerin dışında 150 milyon miskal verginin toplandığını okudum. Hz. Ömer buranın sahasının ölçülmesini istedi. Alus'tan Dicle doğrultusunda Abbâdân'a kadar 125 fersâh olduğu tespit edildi. Hepsi amirdir gelir getirir. Hiçbir boş alan, çöl yoktur. Mamurluğundan bir akıbet ve fütur yoktur. Geliri 30 milyon ceribe ulaşır. Buğdayın her cebirinden 4 dirhem vergi alınır. Arpadan 2 dirhem, hurmanın ceribinden sekiz dirhem, üzüm ve yaş hurmanın ceribinden altı dirhem alınır. Beş yüz bin insandan cizye alınması için isimleri kaydedilmiştir. Toprak sahibi köylerden alınan vergiler 128 milyon dirhemdir. Ömer b. Abdulaziz'in topladığı vergi 124 milyon dirhemdir. Hac.c.ac-1 Zalim 18 milyon vergi toplamıştır. Sevad¹¹⁸ ehlinin sığır kesmesini yasaklamıştır.

235

Ona Sevad'ın harap olduğunu şikâyet ettik. Bizce sığır etini haram kıldı diye şairleri şiir söylememiştir. Kisra Hüsrev Perviz'in 18. senesinde krallığında mülkünde toplanan vergi 420 milyon miskal altındır. Sonra bu vergi al yüz milyon miskale ulaştı. (Bu zamanımızda 550 h. yılında toplanan vergi geçmişinkinden kat kat fazladır. Miktarını yazmak bilmek mümkün değildir.) Irak'taki mesâfelere gelince, Tikrît'ten doğuya doğru kavisli olarak denize kadar mesâfe bir aylık yoldur. Denizden batı tarafından kavisli olarak Tikrît kadar ki mesâfe yine bir aylık yoldur. Bağdat'tan Samarrâ'ya üç merhaledir. Samarrâ'dan Tikrît'e iki merhaledir Bağdad'dan Kûfe'ye dört merhaledir. Bağdat'tan Hulvân'a altı merhaledir. Seymera ve Seyrevan sınırına yine altı merhaledir. Vasıt'tan Basra'ya sekiz merhaledir. Kûfe'den Vâsıt'a Betaih yoluyla altı merhaledir. Basra'dan denize iki merhaledir. Irak'ın genişliği Bağdad semtinde Hulvân'dan Kâdisiyye'ye kadar on bir merhaledir. Samarrâ bölgesinde Dicle'den Sehrezar Cebel'e kadar beş merhaledir. Oradan Amir'e yarım merhaledir. Vâsıt'tan Huzistân sınırına kadar genişliğiyle dört merhaledir. Basra'dan Ebu Ali Cübbai'nin şehri Cübbâ'ye kadar bir merhaledir.

Şehirlerine gelince (69B) Basra büyük bir şehirdir. Acemler'in zamanında Basra yoktu. Hz. Ömer b. Hattâb zamanında Basra'nın planını Müslümanlar çizdi. Devam ettiren Utbe b. Gazvan'dır. Bütün kabilelere göre planlamıştır. Batısını

¹¹⁸ İslâm tarihinde Aşağı Irak bölgesine verilen addır. Bk. Fatih Okumuş. (2009). "Sevâd", *DİA*, XXXVI, s.576-578.

kavisli olarak badiye kuşatır. Doğusunda nehir suları yayılmıştır. Haber sahibi bazı yazarlar Basra'nın nehirleri Bilal b. Ebi Bürde zamanında sayıldı. 120 bin nehirden fazla olduğunu yazıyorlar. Çoğunda büyük gemiler hareket ediyor. Ben Bilal'in zamanında tespit edilen bu rakamı inkâr ediyordum.

236

Bu bölgelerden çoğunu gördüm. Bir ok atımı yerde birkaç küçük nehir gördüm. Hepsinde küçük gemiler hareket ediyordu. Her nehrin sahibine göre bir ismi vardı veya döküldüğü yere göre bir ismi vardır. İsimler bu şekilde tespit edilmiştir. Bunların Bilal zamanında yazıldığı kadar çok olduğunu, caiz ve mümkün olduğunu kabul ettim. Bu mesâfenin tul ve arzında bu kadar olabilir. Be de çok görmedim. Basra Irak'ın diğer şehirleri arasında öşre tabi tutulan bir şehirdir. Abdasi'den Abbâdân'a kadar hep hurmalık bahçeleridir. Mesâfe elli küsur merhaledir. Neresinde bir insan durursa dursun ya bir nehrin yanında ya da bir hurmalığın içindedir veya onları görebilecek bir yerdedir. Düz bir yerdedir. Dağları yoktur. Gözün gördüğü bir mesâfe kadar göz bir dağı görmez. Orada Hz. Ali'nin eserleri vardır. Birden fazla bilinen yerlerdir. Cemel vakasından beri Talha b. Ubeydullah'ın mezarı bu şehirdedir. Basra'nın dış semtlerinde Hz. Enes b. Mâlik'in mezarı vardır. Hasan Basrî'nin ibn Siyre'nin ve Basra'nın meşhur âlimlerinin mezarları vardır. Bugüne kadar gelen bütün zahitlerin mezarları vardır. En meşhur nehirleri Uble nehridir. Uzunluğu Uble ve Basra arasında dört fersâhtır. Bu nehrin iki tarafında peş peşe saraylar, bağlar, bahçeler vardır. Sanki hepsi bir bahçeymiş gibi görünür. Aynı çizgide uzamışlar. Güzel meclisler için kaldırımlar, zarif manzaralar, göz alıcı binalar, hayret verici asmalar, meyveli ağaçlar, lezzetli meyveler.

Hayvanların sıralandığı gibi reyhan bahçeleri, burada gezintiye garip lezzetler, güzel manzaralar inenleri çıkanları sarmalamıştır. Basra'nın hem üstünde hem alt tarafında şubelere ayrılan çok nehir vardır. Bu nehir kadar ** vardır. Ama güzellikte ve güzel manzarada ona kavuşmazlar. Sanki bütün hurma ağaçları aynı günde dikilmişlerdir. Çünkü hepsi aynı boydadır. Bu büyük nehirlerin hepsi, hafriyat birbirlerinden ayrılarak meydana getirilmiştir. Basra'nın bütün nehirleri

237

böyle hafriyat olmuştur. Denizde med oluşursa su bütün nehirlerle geri döner. Hurmalıklarına, hayatlarına kadar girer.

Bütün nehirlerin hepsinde cezir meydana geldiğinde yani deniz çekildiğinde su çekilir. Bahçeler ve hurmalıklar susuz kalır. Çoğu nehirler sudan boşalır. Sularına

tuz galiptir. Ekserisi su içtikleri zaman denizin çekildiği nehirlerde sadece tatlı suyun kaldığı zaman içme sularını alırlar. Ma'kıl nehrinin sınırına kadar su geri çekildiğinde su bu nehirde tatlı olur. Deniz suyu zarar vermez. Ma'kıl nehri üzerinde kıymetli binalar, güzel mekânlar vardır. Güzel ve süslü saraylar geniş bağlar bahçeler vardır. Dicle'den Uble nehrinin temelinde tehlikeli ve zararlı derin bir vadi vardır. Daima taşar ve alçalır. Çok gemiler başka yerlerden denizlerden kurtulur. Selametle gelir. Buraya ulaştığında burası gemiyi yutar ve gemi batar. Suyun yüzünde günlerce döner durur. Burası Übülle nehrinin girdabı olarak ve vadi olarak bilinir. Abbasiler'in bazı kadınları buna bir çare olarak aradılar. Bazı gemiler satın aldılar çok gemi aldılar büyük taş yüklediler. Bu yer bütün o gemileri yuttu bu yutulan gemiler bir miktar yeterli oldu. Bu yere set çekildi ve zararı kalmadı. Zamanımızda burası bu duRûmdaydı. Binaların çoğu tuğladan büyük ve değerli bir şehirdir. Verimlidir mamurdur. Halkı çoktur. Düzeni, intizamı güzeldir (hatta Ma'kıl nehrini bir tarafında insan kible tarafına doğru bir çizgide yürürse sur ile nehir arasında bir fersâh gider bu satırların yazarı olan ben sene H. 337 buraya girdiğimde harab olarak gördüm. Eselerden hiçbir şey kalmamıştı. Ancak çok az bir şey kalmıştı mahalleleri çökmüştü. Ticari mahalleler malum olan çok azı hariç hepsi çökmüş yok olmuştu, Kalanlar da bakırcılar, kalaycılar kalmıştı Hüzeyl ve Mirbed'den bazı kimseler kalmıştı Talha'nın kabri vardı bir mahallede belli sayıda evler kalmıştı, geri kalan bütün evleri ya harap olmuştu veya içinde oturan olmayan bomboş evlerdi. Cami bu harabelerin ortasında sanki dalgaların arasında kalan yıpranmış bir gemiye benziyordu, surları eski ve harap olmuştu. Surlarla arta kalan mamur yerler arasında uzak ve harap bir mesâfe vardır. Kadı Abdusselam rahimehullah meskûn yer ile eski surlar arasında kalan yerleri tasvir etmiş. Boşalan harap yerlerin bir fersâh olduğunu zikrediyor (sene 516 h.) Harap olmasının sebebi valilerin zulmü ve eziyetidir. Yine her sene badiyelerde yaşayanlar bir veya ikişer saldırılarda bulunuyorlar. Saldırganların çoğu Hafâcalar'dır. Harap olmasının başlangıcı el- Burkuû adında biri ortaya çıktı ve alevi olduğunu iddia etti Hasip nehrini kale gibi kullandı. Ahmed Muvaffak b. Mütevekkil muhasara etti.

238

Basra ehlerinden bir cemaatten duydum. Diyordu ki: Basra'da Harun Reşid zamanında Basra'da dört bin nehir vardı. Her gün her nehirden bir miskal altın vergi alınırdı. Bu dört bin nehrin her günkü geliriydi. Basra'nın bilinen vaizlerinden olan Şeyh Vehb b. Abbas'tan duydum, babası Abbas'tan aktarıyordu. Dedi ki bir

dükkânın bulunduğu mahalle kapısının üzerinde çarşıdan ayrı olarak burada sakindi. Bu bakkal babası Abbas'ın geçim sıkıntısını şikâyet etmiş. Abbas duasını etti. Bu şikâyete rağmen bu bakkalın dükkânından her sene on ton hardal satılırdı. Diğer satılanlar hariç. (Bu sene hardaldan iki ton kalmış.) Basra'dan diğer bölgelere satılan ticaret malları eşyalar aletlerin haddi ve hesabını tekrar etmeye gerek bile yoktur. Çünkü çok müşküldür. Bu bölgede Abbâdân, Übülle, Meftah, Mezâr, şehirleri Dicle suyunun aktığı nehirlerin üzerindedir. Bunlar büyüklük birbirine yakın ve küçük şehirlerdir. Hepsi de mamurdur. Übülle bölge olarak en büyükleri ve en genişleridir. Übülle nehir yanında Basra'nın bir sınırır. O şehirlerarasında en mamur şehir Uble'dir. Güzel çarşıları vardır. Bir diğer sınırı Dicle nehrinden denize kadardır. Yani Abbâdân'a kadardır.(Eble nehri katıldıktan sonra) Köylerinin çoğunda ormanlar vardır. Suların aktığı vadilerde küçük gemiler hareket eder. Çünkü derin değildirler. Sanki eskiden meskenlerin olduğu bir yerdir.

Basra bin olunca, nehirler için yer yarılınca, nehirler çoğalınca bazıları bazılarını akıntıda kapatınca sular geriledi. Toprak geri ortaya çıktı. Vadilere ve ormanlara dönüştü. Basra'nın kitabı diye bilinen bir kitabı vardır. Ömer b. Şube Kûfe ve Melik kitabından önce bu kitabı yazmış. Hiçbir şey tekrar etmeye gerek kalmadan Basra'nın bütün özelliklerini yazmıştır. Bu kitap her yerde bulunur. Ama bu zamanımızdaki bütün mali seviyesi yönünden vergileri, öşürleri,

239

kelle vergileri, nehirlerin ve denizdeki gemilerin getirdiği gelirler artar çoğalır ve bol olur. 358 h. senesinde buraya geldim. Bu gelirler Ebu'l -Fazl Şirâzî'nin elinde idi. Toplam altı milyon dirhemdi.

Vâsıt şehri Dicle'nin dibindedir. Dicle Vâsıt'ı ikiye böler. Karşı karşıya iki Vâsıt meydana getirir. İki Vâsıt arasında gemi köprüsü vardır. Karşı tarafa geçmek isteyenler karşılıklı geçerler. Her iki Vâsıt'a Cuma mescidi vardır. İslâmi devirde meydana getirilmiş bir şehirdir. Hac.c.âcı Zâlimin kurduğu bir şehirdir. Hicaz'a gidenler buraya gelirler. Batı tarafını badiyeler kuşatır. Az ziraat vardır. Toprağı verimlidir. Ağacı, hurmalıkları, ekinleri çoktur. Havası Basra'nın havasından daha sağlıklıdır. Vadiler yoktur. Geniş arazileri vardır. Faslı bölgeleri vardır. Birbirine bitişik binaları vardır. Selam şehrinin ileri gelenleri her hangi bir sıkıntı zamanında Vâsıt'ta otururlar. Buradan idare ederler. Vâsıt bölgesi Irak'ta yüce bir amil için tek bölgedir. İdarecisi amili uyanıktır. Dikkatlidir, hatır gönül bilir. 358 h. senesinde oradaydım. Ebuş Fazl üzerine akit meydana geldi. Miktarı altı milyon dirhemdir.

Kûfe şehri evsafı bakımından Basra'ya benzer. Havası daha sağlıklı, suyu daha tatlıdır. Fırat üzerinde kurulmuştur. Binaları da Basra'nın binalarına benzer. Onu şehir haline getiren Sad b. Ebi Vakkas'tır. Arap kabileleri için planlamıştır. Ancak Kufe Basra'nın hilafına haraçtır. Çünkü Kufe bölgeleri eskidir ezeldir. Ama Basra İslâmi devirde kurulan bölgelerdir. Önce ölü idi. Kâdisiye, Hîre, Havernak şehirleri bâdiyenin kenarındadır. Batı tarafındadır. Doğu tarafında nehirler, hurmalıklar, ekinler vardır. Kûfe ile araları iki merhaleden azdır. Hîre çok eski ve toprağı güzel olan bir şehirdir. Binalarla doludur. Halkı azalmıştır. Onlardan çok az kimseler kalmıştır. Kûfe'yle arası bir fersâh kadardır.

240

Kûfe'de Hz. Ali Emîru'l Mü'minin kabri vardır. Denilir ki Hz. Ali(ra)'nin mezarı camisinin zaviyesindedir. Benî Ümeyye'den dolayı gizlenmiştir. Kötülük yaparlar, korkusuyla gizlenmiştir. Şimdi bu yerde bir ** dükkânı vardır. Çocuklarının çoğu onun kabrinin görüldüğü yer Kûfeden iki fersâh uzaktadır. Burayı Ebu'l Hayca Ali b. Hamdan açıkladı. Üzerinde sağlam bir kale meydana getirdi. Kabri üzerinde büyük bir kubbe yaptı. Kapıları vardır. Erkânı her tarafta yüksek olan bir kubbe yaptı. Kapıları vardır. Üzerinde en güzel yazılarla yazı yazdı. En güzel nakışlarla süsledi. Dibinde 80 samanı hasırla döşedi. Bu meskur mekânda (70B.) Hz. Ali evladından çok kimseler buraya gömüldü. Ali Ebû Tâlib'in gelenleri bu kubbenin dışına gömüldü. Hisarın içinde olan bu bölge Ali Ebû Talib'e türbe yapıldı. Zamanımızda Kûfe'ye bağlı bölgeleriyle, arazisiyle, köyleriyle Selam şehrinin garantisine izafe edilmiştir. Çevresinin bütün gelirleri Selam şehrinin divanlarına kaydedilmiştir. Sene 358'de burada hazır bulundum yine garanti veren soRûmluluğu üzerine alan Ebu'l Fazli idi. Irak'ın şehir gelirleri dışında Sanac'ın fazlasının dışında beytü'l- malın hakkı 30 milyon dirhemdi. Kadisiye, Bağdiye kenarında küçük bir şehirdir. Surları hurmalıkları çoktur. Burada iyi taze hurma yetiştirilir. Hurmaların çekirdeklerinden posadan hac.c.a giden develere yem yapılır. Kâdisiye'den sonra Irak'ın batı tarafında ve el- Cezîre'de ne akan bir su ne de bir ağaç vardır.

Selam şehri (Bağdat) İslâmi devirde sonradan meydana getirilen bir şehirdir. Ebu Cafer Mansur Bağdat'ı Dicle'nin batı tarafında kurmaya başladı. Çevresini aile efradına ve devlet adamlarına böldü. Rabi bölgesi harbiye bölgesi gibi sonra imaret devam etti ve şehir arttı. Mehdi halife olunca ordugâhını Dicle'nin doğusuna kurdu. Mehdinin karargâhı diye isimlendirildi. Binalarla ve insanlarla arttıkça arttı binalar çoğaldı. Hilafet ismi Dicle'nin doğusuna intikal etti. Memleketi idare eden herkesin

dairesi ve evi doğuya taşındı. Buranın en altında Muharremde çalıştı. En aşağıda sultan için bir bina yaptı bu binadan sonra halktan kimsenin bitişik binası yoktur.

Sultan sarayları ve bahçeleri Beyh nehrine kadar 2 fersâh boyunca tek bir duvar üstündedir.

241

Sonra Beyh nehrinden Dicle kıyısına ulaştı. Darü'l- Hilâfe'deki binalar Şemmasiye'ye kadar Dicle üzerinde yükseldi. Beş mil uzandı. Batı tarafta Harbiye'ye karşı Dicle'ye doğru inerken Kerh'in sonuna kadar binalar vardır. Şarkî tarafı tek tarafı Rusafe tarafı ve Mehdi ordugâhı denir. Çünkü Ebu Cafer Mansur'un şehrinin hizasında ordugâh vardı. (Şimdi burada güzel bir Cuma mescidi yapılmıştır. Şimdi bu mekân harap olmuş ve Kureyş mezarlığından başka mamur olan bir yer kalmamıştır. Sadece Ebu Hanife'nin kabri olduğu mahalle kalmıştır. Mamur bölge Mualla nehrine intikal etti. 514 h. yılı olan bu zamanımızda sağlam bir sur yapılmıştır. Etrafında derin bir hendek vardır. Hendek Dicle suyuyla dolmuştur.) Batı tarafa Kerh ismi verilir. Burada cuma için ve beş vakit namaz için mescitler vardır. Dört yerdedir bu camiler. Batı tarafta Ebu Cafer şehrinde, birisi de Rusafe semtinde, başka bir cami Bab-ı Tak mahallesindedir. Sultanın sarayları içinde bir cami vardır. Sultanın has adamları ve halk da bu camiye gelirler. Batı tarafta Barâsâ Camisi vardır ki bu camiye Emirü'l- Mü'minin Hz. Ali b. Eb'i Talib yeni bir cami olarak kurmuştur. Şark tarafında mamur olan bölge Darü'l- Hilafe'nin alt tarafında Kelvâze'ye ulaşır, burada gelişmiş gidilen bir şehirdir. Cuma mescidi vardır. Bu camiye bütün Bağdad'ın Camisi denilse caizdir. Çünkü herkes gelir bu camide namaz kılar. Zamanımızda iki taraf arasında Tak kapısına yakın bir köprü vardır. Köprü iki tane idi. Milletın rahat geçmesi için. Üzerinden geçenlerin az olduğu anlaşılınca birisi iptal edildi. İhtilal olabilir diye iptal edildi. Çok mahalleleri helak oldu. Burada Horasan kapısında köprüye ulaşan binalar vardır. Garbi kapıdan Yasiriye kapısına kadar uzanıyordu genişliği. Genişliği iki tarafta beş mil kadardır.

242

Eksildi çoğu helak oldu, yok oldu. Günümüzde en mamur bölgesi Kerh bölgesidir. Çünkü Yasiriye halkı ve facirlerin büyük çoğunluğu burada oturuyorlar. Bazı yazarlar zikrediyor ki muvaffak mesâfenin ölçülmesini emretti. Doğu tarafı 250 ip, genişliği 105 iptir. Bu da 20250 cerib eder. Bu hesabı ben bilmiyoRûm. Batı tarafı 250 ip olarak ölçüldü. Genişlik 70 ip 17500 cerib oldu. Hepsi 43750 cerib oldu.

Mısır fedanı ile her iki cerib ve yarım fedan 17500 feddan oldu. Bağdad'ın çevresinin mesâfesi bu kadardı.

Doğu tarafta Darü'l Hilafe'nin etrafındaki ağaçlar ve nehirler Nahrevân ve Tâmerâ nehirlerinden gelir. Dicle'den kaldırılan su ancak mamur olan mahallelerin suyunu karşılayabiliyor. Garbi tarafa gelen Anber tarafında Fırat'tan Bağdad'a İsa nehri sevk edilmiştir. İsa nehri Dimimmâ köprüsünün altından geçer. Bu nehirde bazı sebeplerden sular sızar, toplanır ve onlardan Sarah isimli nehir meydana gelir. (712) Bu Sarah nehri de Bağdad'a akar. Basra kapısının yanından Bağdad'a ulaşır. Bu suyun garbi tarafında çok binalar vardır. Buradan çok nehir fişkirir. Bölgenin binalarını yapmak için ve bu mahallede kullanmak için kullanılır. Büyük Serât ve küçük Serât geri kalan su Bağdad'da İsa nehrine mucavirdir. Şehrin ortasında İsa nehrine kavuşur. Gemiler bu ırmak yoluyla Fırat'tan Dicle'ye geçerler. Serat'ta gemileri engelleyen hacizler ve mani olan şeyler vardı. Gemiler burada kundersında dururlar. Sonra içinde ne varsa tahvil edilir. Bununla bu engeli aşar ve başka gemiye taşınır. Bağdat ve Kûfe arasında bir birinin içine girmiş bahçeler vardır.

243

Araziler vardır. Birbirinden ayırt edemezsin. Bu bölgeye Fırat'tan nehirler akar. Birincisi Bağdad'a doğru akan Sarsar nehrindir. Üzerinde Sarsar şehri vardır. Hurmalıklarla ve ziraatla mamurdur. Vesaire meyveler vardır. Bağdad'dan üç fersâh uzaktadır. İki fersâh sonra Melik nehrine ulaşır. O da büyüktür. Sarsar nehrinden kat kat fark eder. Suyu çöktür. Üzerinden gemiden bir köprü vardır. Üzerinden geçilir. Melik nehri Sarsar şehrinde daha büyüktür. Melik şehri halkıyla mamurdur. Hurması, meyvesi, ekinleri ve ağaçları çöktür. Sonra İbn Hubeyrena Sarayına ulaşır. Bağdat ve Kufe arasında bundan büyük şehir yoktur. Fırat nehrinin yakınındadır. Fırat direktir. Burada sağdan ve soldan büyük olmayan çeşitli nehirler Fırat'a kavuşur. Büyük nehir değildir. Fakat onların bütün ihtiyaçlarını görürler ve onları beslerler. Kırsal bölgenin en mamur olan bölgesidir. Sonra Sura nehrine ulaşır. Sura şehri orta bir şehirdir. Sura nehrinin üstündedir. Sura nehrinin suyu çöktür. Fırat'ın ondan büyük şubesi yoktur. Kufe'nin bütün kırsal kesimine ulaşır. Fazlası Kufe'nin ve Sûra'nın güney vadilerine ulaşır. Burası bu bölgeler arasında bağları ve suları en çok olan bölgedir.

Kerbelâ Fırat'ın batısındadır. İbn Hübeyre'nin Sarayının hizasındadır. Burada Hz. Hüseyin b. Ali Efendimizin mezarı vardır. Onun burada büyük bir şehitliği vardır. Senenin belli zamanlarında ziyaretçi akınına uğrar.

Sâmarrâ zamanımızda boşaltılmıştır. Bağlı semtleri ve mahalleleri izmihlale uğramıştır. Oradaki bütün halk Cuma mescidi olan bölgede toplanmışlardır. Burada camilerin hâkimleri ve nazırları vardır. İşlerine bakarlar. Onların işlerine bakan onlara yardım eden görevlileri vardır. Bu şehri Hârûn Reşid'in oğlu Mu'tasım kurdu. Uzunluğu yedi fersâhtır. Dicle'nin doğusundadır. Halkın içtiği su Dicle'dendir. Etrafta başka akarsu yoktur. Ancak Katül nehirleri var ki Sâmarrâ'dan çok uzaklarda kırsal kesimlerdeki arazilere ulaşırlar. Bağdad'ın kırsalına ulaşırlar. Burasını kuşatan kırsal kesimdir. Şehir ve suları bahçeleri hepsi karşısında Dicle'nin batısında uzanmıştır.

244

Zikrettiğim yerler kendi kendine ayakta kalan yerlerdir. Dûr el-Arabânî ve Kerh şehirleri gibi, Dûr el-Harib Sâmarrâ kendi kendine ve ortasındadır. Başından sonuna kadar Daru'l- Harab'ın yanında bir merhaledir. Binaları kesintiye uğranan eserli kuş kalmaz. Eserleri İslâm eserleridir. Sâmarrâ'yı Mutasım yapmaya başladı. Mütevekkil tamamladı. Harası meyveleri Bağdad'inkinden daha sağlıklıdır. Hurmalıkları bağları, gelirleri çoktur. Bağdad'a taşınır.(Şimdi Sâmarrâ'nın çoğu harap olmuş haldedir.)

Nahrevân şehrini Nahrevân nehri ortadan ikiye böler. Mamurdur küçüktür. Bağdad'a dört fersâh uzaktadır. Gelirleri, hurmalıkları, bağları özellikle susamı çoktur. Nahrevan nehri bağdadın geniş arazilerine dokunur. Sultan evi için altından iskat ve diğer şehirlere köylere ulaşır. Nahrevan'ı geçersen Deskere, Hulvân sınırına ulaşırsan suların ve hurmalıkların içinde kaybolursun. Deskere'de Hulvân sınırına kadar badiye gibidir. Binaları ayrı ayrıdır. Evleri yalnızdır. Köyleri de yalnızdır. Ta ki Tâmerâ nehrine Şehrezûr ve Tikrît'e ulaşınca kadar böyledir.

Medâine gelince, Medâin küçük bir şehirdir. Cahiliye döneminden kalan ezeli bir şehirdir. Kisra'nın şehridir. Eserleri büyüktür. Belli eserleri ayaktadır. Bunların çoğu Bağdad'a nakledilmiştir. Bağdat'a bir merhale uzaklıktadır. (71B) İslâm'dan önce Kisra'nın meskeniydi. Burada kisranın meşhur eyvanı vardır. Satih ve diğerlerinin hadisiyle meşhurdu. Daha hala ayaktadır. Tuğladan ve kireçten yapılmış çok azametli çok büyük bir eyvandır. Kisraların ona benzeyen başka binaları yoktur. Bu iklim Babil iklimi diye adlandırılır. Bu iklim Nemrut'un firavunların¹¹⁹ bölgesiydi. Krallıklarının merkezi zenginliklerinin hazinesiydi. Şimdi

¹¹⁹ Eski Mısır krallarının ünvanı. Bk. Ömer Faruk Harman. (1996). "Firavun", DİA, XIII, s.118-121.

küçük bir köy duRûmundadır. Zaman olarak Irak'ın en eski binalarının olduğu yerdir. Kenanlılar burayı kurdular ve yerleştiler. Sonra gelenlerin evlerine geçti. Daha hala büyük eserleri duruyor. Bu eserler buranın çok eskiden büyük bir şehir olduğunu haber veriyor. Başkaları burayı ilk inşa edenin Dahhak olduğu görüşündedir.

245

Buraya Tubbalılar yerleşti diyorlar. Hz. İbrahim (as) buraya girdi. (Hilenin karşısında İbn Mezid yeni kurulmuş bir şehirdir. Bu şehri Mansur b. Mezyed el-esedi 490'da Fırat'ında kurdu. İnsanlarla doldu taşı. Çarşıları pazarları, daima alış veriş merkezi, güzel ve büyük bir Cuma mescidi vardı. Vergisi 1000 dinarı aşmıştır. Kusa Rabbâ bir şehirdir. Bazıları bu şehrin Babil'den daha büyük olduğunu iddia eder. Buranın Hz.İbrahim'in atıldığı ateşin yakıldığı yer olduğunu söylerler. Ateşi yakan Nemrud b. Kenandı derler. Küçük bir minberdir. İki cami vardır. Etrafı verimli ve mamurdur. Medâine sınırdır. Medâin Dicle'nin doğusundadır. Bağdata bir merhale uzaktadır. Derler ki Farslar'ın zamanında Medâin'de Fırat üzerine tuğladan bir köprü yapıldı. Şimdi bunların hiçbiri yoktur. Aynı hikâye Tikrît içinde söyleniyor. Tikrît Dicle üzerindedir. Tuğladan bir köprü vardı. *** zamanında bu köprü üzerinden geçilirdi. Ben 320 hicri yılında buraya ulaştım. Bu köprü'nün varlığını ispat eden eserler izler vardı.

Dicle kıyısında zikrettiğim Ukbera, Beredan, Numâniye, Deyre'l Âkul, Cübbel, Cerçerâya, Fam el- Sulh ve Nehr-i Sabis vesair şehirler büyüklükte birbirine yakın şehirlerdir. Buralarda büyük bir şehir yoktur. Binaları birbirine geçmiş yapılarıdır. Bu şehirlerin her birisinin bir vadisi semti vardır. (Bevazic Tikrit'in doğusundadır. Küçük nehrin üzerindedir. Bu nehir Derbent ve Şehrezûr'dan alınmıştır.)

246

Bu şehrin Zâp nehrinin üst tarafında bir nehir vardır. Burası dört mil mesâfededir. Kible tarafından oraya gelinir. Tuğladan yapılmış bölümlerle bölünür. Burası nehirlerin ağzıdır. Bir nehir doğusunda bir nehir batısından akar. Bağ, bahçe ve bölgelerini sularlar. Sinn diye bir nehir vardır. Kible tarafında Suruç içine girer. Şehrin ortasından ve sokaklarından akar. Üzerinde tuğladan çardaklar vardır. Birisi dükkânına girer. Suyu nehirden alır. Nehir şehrin dışına çıkar. Bağları, bahçeleri, bostanları sular. Bağlar, bahçeler şehrin kuzey ve doğusundadır. Bu şehirde çok su vardır. Yine burada küçük bir nehir vardır. Şehri ortasından ikiye böler. Şehrin

batısına akar. Bölgeyi ve bölgede bulunan bağ ve bahçeleri sular. Bahçelerinde çok hoş meyveler vardır. Çoğunluğu da nar ve taze hurmadır. Halkının ahlâkı yumuşaktır. Garibanları severler çok saygıda bulunurlar. Buranın meyvesi Musul'a taşınır. Buradan adıyla çağrılarak satılır. Bazen buranın şöhretinden dolayı adıyla başka yerlerin meyveleri satılır. Reisleri Benû Ya'rub bir millettir. Becile kabilesinden gelmedir. Cerir b. Abdullah el- Beceli'den gelmedirler. Diğer yarısının reisleri Benû Hud'dan bir kavimdir. Onlara Benû Hûd b. Kahtan denilir. Bunlar iki tarafının reisleridir. Mezhepleri karışıktır. Benî Yakub şiidir. Benî Hûd sünnidir. Her iki tarafın çok etbai vardır. Bazen savaştıkları da olur. Ancak birbirlerinden evlenirler. Yabancıyla evlenmezler. Garipten eş almazlar. Eskiden burası Ali b. Ebî Tâlib'in ordugâhıdır. Tikrit alındığı zaman onun Kutade ölümünden sonra burayı alırlar. Mesken edindiler. Hepsi tuğladan yapılmıştır. Bu tuğlalar da süt ve kireçten yapılmıştır. Meskenleri çok yüksektir. Erbil'den daha güzeldir. Hulvân Irak'ta Basra, Kûfe ve Vâsıt'tan sonra en mamur şehirdir. Daha verimliyi yoktur. Ekseri meyvesi incirdir. Dağın yanındadır. Irak'tan dağa en yakın şehir Hulvân'dır. Bazen kar da yağar. Dağın en üstü karla kaplıdır. Kar devamlı yağar. Deskere'de hurmalıklar ve ekinler vardır. Dışında çamurdan bir kale vardır, içi boştur. Şimdi ziraat çiftliğidir. Denilir ki kralı senenin bazı mevsimlerinde bu kalede otururdu. Bunun için kralın büyüğü diye bilinir.

Daha önce Irak'ın sınırından uzunluk olarak Tikrit tarafından Dicle'nin doğusunda Âlus'a kadar uzanan bir kavisten bahsedilmiştir.

247

Deskere'ye giden kavise benzediğini yazmıştır. Sonra bir kavis vasıta olarak uzanır. Irak sınırından cebel sınırına kadar uzanır. Buranın imarının az olduğunu yaygın şekilde köyler olduğunu ve burada oturanların çoğunluğunun Kürtler ve bedevî Araplar olduğunu yazmıştır. Burası onlar için meralardır. Yine böyle Tikrît'in batısından Enbâr'a kadar Dicle ve Fırat arasındaki bölgenin az mamur olduğunu Sâmarrâ hizasına düşen bölgede birkaç mil mamur yerler olduğunu ve gerisinin boş vadiler ve bölgeler olduğunu yazmıştır.

Irak'ı anlatırken insanların çoğunluğu oraya insanların akın ettiğini mübalağa etmektedir. Burada meşhur olarak zikredilenleri yazmaktadır. Bu zaten Irak'ın gerçek sıfatıdır. Benim Irak hakkındaki maksadım suretteki duRûmlarını ispat etmektir. Bazı yerlerinin, bazı yerlerine karşı mevkisini ispat etmek istedim ama, gelir seviyesi üstünlüğü zamanımızda Basra ve Vâsıt'ın seviyesinden ayrılmaktadır. Bunu birden

fazla yerde zikrettim. (Tikrît'ten Vâsıt'a kadar olan yerlerin bütün garantili hesabı zamanı hazır bulundum. Kûfe buraya dâhil olan yerleri ile beraber her yönden bütün gelirleriyle Ali Ebu'l Fazl Şirazî üzerine garantilenmiştir. Bu olay 358 h. yılında oldu. Sancan'ın fazlasının dışında beytü'l- malın hakkı 30.000.000 dirhemdi. Anlatırken Basra ve Vâsıt'ın seviyelerinin yüksekliğini yazmıştır ki beraber 12.000.000 dirhem ile adı geçen senede garanti edilmiştir.)

248

3.13. HUZİSTÂN

(72Z) Huzistân sınırları ve yeri, konusu olduğu bölgedir. Ona eklenmeyen yerler, ona yakın olanlar, doğusu Fars ve Isfahân sınırır. Kendisiyle Fars arasında Isfahân sınırında Tâb nehri vardır. Bu nehir Mehrûbân'a yakındır. Bu nehrin bağ ve bahçeleri vardır. Geniş bölgeleri vardır. Derin bir nehirdir. Üzerinde ahşaptan köprü vardır. Su ile gök arasında asılıdır. Sudan on arşın yüksektedir. Bu bölgenin vasıtaları üstünden geçerler. Yaya olarak da geçenler vardır. Sonra sınırı Devrak ile Mêhrûbân arasından üst tarafından denize ulaşır. Batısı Vâsıt şehrinin havzasının sınırır. Duveru'r-Râsebî sınırır. Kuzeyi Saymera, Kerha ve Lûr sınırır. Huzistân'da idi. Sonra dağlara tahvil edildi. Huzistân sınırı Faris Isfahân, Cibâl hududu Vâsıt'a müstakim dosdoğru bir çizgi üzerinde devam eder. Ancak güney sınırı Abbâdân sınırından Vâsıt sınırına kadar uzanır. Koni şekindedir. Terbide daralır. Orada güney sınırında yine Abadab sınırından deniz üzerinden Fars sınırında zaviyeden küçük bir kavis şeklinde uzanır. Bu sınır batıya doğru yol alarak Dicle'ye ulaşır. Oradan Beyan'ı geçer sonra Meftah ve Mezâr şehirlerinin üzerinden dolaşır. Oradan Vâsıt bölgesine, başladığı yere ulaşır.

249

Bu sahifede bulunan harita Huzistân haritasıdır.(s250)

Huzistan Haritası

(73B).Huzistân haritasında bulunan isimlerin ve nasların izahıdır. Deniz sol zaviyede resmin üst tarafında yarısı daire şeklinde resmedilmiştir. Dicle nehri burada denize dökülür. Dicle sağdan gelir. Bu nehrin üzerinde sağdan başlayarak Vâsıt şehri öteki tarafta yine Vâsıt vardır. Sonra nehir üst tarafta ikiye bölünür. Yanında Makal nehri diye yazar. Dairevi bir çizgi üzerinden Basra şehrine uğrar ondan sonra Abadan'ın yanında Dicle'nin denize döküldüğü yerde denize dökülür. Basra hizasında Eyle nehri başlar. Eyle şehrinin yanından Dicle'ye kavuşur. Eyle'nin karşısında Dicle üzerinde Beyan şehri vardır. Sonra döküldüğü yerde iki Süleyman

şehri vardır. Beyan şehrinin yanından başlayarak Huzistân sınırına düz bir çizgi üzerinde önce Eymen tarafının ortasına uzanır. Sonra bu tarafa paralel olarak resmin en altına uzanır. Sonra en alt tarafa paralel gider. Sonra yukarı döner oradan denize ulaşır. Sağın en üstünde sınır kelimesi Huzistan haritası yazısına paralel olur. Vâsıt'ın yanından aşağı doğru Saradi Vâsıt ve Rasibi kelimeleri vardır. Sonra sınırın alt kısmı dağlar hududuna paralel olur. Bundan sonra son sınıra paralel olarak yukarıya Fars'a doğru uzanır. Resmin en altının ortasında Tûsfer nehri denize ulaşır. Denize döküldüğü yerde Dicle havzası yazılıdır.

250

Bu nehrin sağında, bu resmin altında Kerce şehri vardır. Sonra nehrin üstünde

251

Tûsfer yazılıdır. Sonra Cundi Sabır yazılıdır. Sonra Hürmüz, Cuba şehri vardır. Tûsfer'in hizasında bu nehirden başka bir nehir ayrılır. Bu nehir Masriken nehridir. Mükerrrem ordugâhına uğrar. Sonra sağa döner, Hürmüz'ün solunun yarısından Tûsfer nehrine ulaşır. Hürmüzün karşısında aşağıda Şazervan yazılıdır. Sonra Hürmüz'ün en üstünde nehrin çizgisinin yanında Çarşamba pazarı yazar. Resmin sağ kısmında Tûsfer nehrine paralel Sûs şehri yazılmıştır. Üzerinde Sûs şehri vardır. Solunun sonuna doğru Tiri nehri vardır. Sûs nehrinin sağında Karkub, Tiyb, MeTûs, Berzun ve Besni vardır. Soldan gelen başka bir ırmak Tûsfer nehrine dökülür. Bu nehrin üzerinde Basuvan nehri vardır. Nehrin iki tarafından sonra Devrak vardır. Devrak'tan sola doğru Derya Vasık vardır. Tiyb'den başlayan yol sağ sınırının yanında Karkuk, Sûs ve Cundi Sabır'ın yanından devam eder. Asker Mükerrrem'e oradan Rahurmuz'a ulaşır. Sol sınırdaki Senbiyle ulaşır. Bu yolun altındaki sahada ise Erbek ve Eyzec şehirleri vardır.

(73Z) Bu yazılanlar Huzistân'ın mevkileridir. Yükselen şehirlere ve bölgelere gelince Ahvâz Hürmüzşah şehri diye bilinir. Ahvâz çok büyük bölge ve geniş bir semttir ki diğer şehirler ve bölgeler ona nispet edilirler. (Şimdi çoğu harap olmuş. Halkı çekilmiş gitmiş. Mükerrrem ordugâhı olmuş. Burası en mamur olan yerdir)

Askeri Mukram, Tüster Cündey, Sâbûr,

252

Sûs ve Râmhürmüz sürekli ne zaman bir bölge anlatırsam o aynı zamanda o bölgedeki şehrin ismidir. Sürrak bölgesi hariç oranın şehrinin ismi Devrek'tir. O

Devrekü'l- Fars diye bilinir. Çünkü o bölge testiye benzer. Eyzec, Nehr-i Tîrî, Havme, Zut, ikisi birdir. HurmaTûsseben Sûku Senbîl, Menâziri'l- Kübrâ, Menâziri's-Suğr'a, Cübbey, Tîb, Kelîvân bunlar şehirlerdir. Her şehrin bir semti bölgesi vardır. Yeryüzünde bilinen en meşhur şehri Besinnâ'dır. Daha önce de zikredildi. Dünyanın bütün iklimlerinde bu şehrin adı bilinir. Ezem, Sûku'l-Erbi'â, Hısn-ı Mehdî, Bâsiyan, Beyân, Süleymânân, Kerkûb, Mettûs, Bizdev, Kerha. Bu şehirlerin hepsinin minberi vardır.

Bütün Huzistân düz bir bölgedir. Ovadır, akarsuları vardır. En büyük nehri Tüster nehridir. Burası Şâzerevân hükümdarı Sâbûr'un üzerine Bâbü Tüster'i inşa ettiği nehirdir. Tüster yer seviyesinden yüksek bir şehir olduğu için, nehir suları şehrin seviyesine kadar ulaşır. Bu nehir Askeri Mukram'ın arkasından geçer. Ahvaz'ın üzerinden ta ki Sedre nehrine ulaşır. Oradan Mehdi kalesine akar ve ondan sonra denize ulaşır. Tüster bölgesinde Mesrukân nehri akar. Askeri Mukram'da son bulur. Bu, Askeri Mukram'ın bölgesini ikiye böler.

253

Ahvaz'ın sonuna gider, ulaşır. Fakat onu geçmez. Askeri Mukram'a ulaştığında üzerinde büyük bir köprü vardır. Yirmi gemi uzunluğu kadar vardır. (Mesrukân nehri üzerinde Askeri Mukram'da binası sağlam güzel bir köprü vardır. Köprü kireç ve kerpiçten yapılmıştır. Gerçekten geniştir. Bu köprü üzerinde çarşı ve dükkânlar vardır. Çok güzel ve nezih bir mescit vardır.) Bu nehirde büyük gemiler yürürler. Askeri Mukram'da bu gemilerden birine bindim. Ahvaz'a gittim mesâfe on fersâhtır. Altı fersâh suda gittik. Sonra çıktık, nehrin ortasında yürüdük. Nehrin Ahvaz'a kadar geri kalan kısmında su yoktu. Yol olmuştur. Bu da ayın sonunda böyle olur. Ayın noksan olduğu zaman idi. Bu zamanda med ve cezir olmaz. Su da bütün nehri doldurmaya yetmiyordu. Med ve cezir sebebiyle su çok eksilmişti. Çünkü su eksilip artmıyordu. Ancak fazlasında tam olunca med ve cezir olayı meydana gelebildi. Ay eksik olduğu zaman onun için nehrin suyu da azalmıştı. Dört fersâh nehrin kur yatağında yürüdük. Bu suyun bir azı bile zayi edilmez. Bu suyla bütün şeker kamışının ekildiği araziler sulanır. Ondan da kat kat fazla olan hurmalıklar ve ekinler vesair sulu araziler usulanır. Huzistân Mesrukân kadar mamur olan başka bir yer yoktur. Huzistân suları Ahvâz, Devrek, Tüster ve buralara yakın olan yerlerden gelir. Bütün bu sular Hısn-ı Mehdî şehrinin yanında toplanır. Bol ve çok olduktan sonra bir fersâh kadar genişledikten sonra denize ulaşır. Bu nehrin kavuştuğu yerden başka Huzistân'da deniz yoktur. Bir açıdan Mehrûbân sınırından

Abadan hizasındaki Süleymânân'ın yakınına kadardır. Bu da Fars denizinin az bir kısmıdır.

Bütün Huzistân'da dağlar ve kumlar yoktur. Ancak Tüster'de Cündey, Sâbûr'da, Eyzec ve Isfahân tarafında az bir şey dağ ve kum vardır. Geri kalan Huzistân Irak'ın düz arazisine benzer. Harası toprağı halkının sağlığı iyidir. Suları akarsudur. Tatlı sulardır. Bütün Huzistân'da kuyudan su içilen bir yer bilmiyoRûm. Çünkü akarsular çoktur. Toprağı kuzey tarafta Dicle'den uzak değildir. Buradaki topraklar kuru ve sağlıklıdır. Dicle'ye yakın olan yerler Basra toprağı gibi tuzlu topraklarda ehlinin sağlığı ve cildinin temizliği de buna göre değişir.

254

Dicle'den uzaklaştıkça iyidir. Yaklaştıkça tuz oranı artar. Mesrukân gelince; özellikle burada ton hurması diye bilinen bir hurma cinsi vardır. Derler ki kim bu hurmalardan yerse üzerine Mesrukân nehrinin suyundan içerse hiçbir koku ona hata yapmaz yani ondan kötü koku gelmez. Hatta yıllanmış şarap bile ondan kokusu gelmez. Huzistân'da suyun donduğu bir yer yoktur. (72B) Kar yağmaz. Hurmanın yeri çoktur. Hastalıklar çoktur. Özellikle oraya gelenler de daha çok olur. Meyve ekinleri içinde en çok gelir getiren hurmadır. Her türlü hububat vardır. Buğday, arpa ve çok pirinç yetiştirilir. Köylüler bazen pirinci değirmende öğütürler ve unundan ekmek yaparlar ve yerler. Bu onların azığı olur. (Onların bazıları sene boyunca pirinç ekmeği yiyenler eğer buğday ekmeği yeseler, karınları ağrımayaya sancılanmaya başlar. Bazen de bundan ölürlür.) Irak'ın bazı bölgeleri böyledir. Bütün bu zikri geçen memleketlerde şeker kamışı yetiştirmeyen yer yoktur.

Ancak Mesrukân'da çok daha fazla şeker kamışı ekilir. Çoğu Asker-i Mukram bölgesinde yetişir. Aksi vaki değildir. Şehirde şeker çoktur. Tüster'de yoktur. En çok şeker Sûs şehrinde ve diğer yerlerde alınır. Şeker kamışı ihtiyacı karşılar ve artar. Her türlü meyve vardır. Ceviz hariç, her türlü meyve vardır. Ancak Sudan memleketinde vardır.

Dillerine gelince çoğunluğu Farsça ve Arapça konuşurlar. Hûzi diye bir dilleri daha vardır. Bu dil ne İbrânice ne Farsça ne de Süryâni diline benzer. Halkı Irak halkı gibi giyinir. Gömlek, taylasan, sarık giyerler. Çoğunluğu don gömlek giyerler. Onlara galip olan ahlâk, aralarında saldırgan ve yarışmacıdırlar. Az bir şeyle bile tartışma çıkar, kavgaya tutuşurlar. Yaratılışlarına gelince renkleri sarı ve zayıftırlar. Sakalları az, saçları gürdür. Eğitimde ve şehirleşmede başka yerden geridir. Eğitim öğretim azdır. Bu da çok kavganın sebebi oluyor. Din ve

mezheplerine gelince, çoğunluğu muteziledir. Her yerden daha fazla burada mutezile vardır. Vaad ve vaid sözü herkesten daha çok burada vardır. Bunların hakikati niyetlerinin doğruluğunda açıkça görülür.

255

Bütün dünyada ordugâh hariç, terazilerinde habbe dört parçaya ayrılır. Her parçanın da dört tumeni vardır. Bütün halkta ve meslek sahiplerinde kelim ilmiyle ilgililer. Konuşurlar, öğrenirler, diğer memleketlerdeki has adamlara ve âlimlere karşı bu konudaki bilgileriyle övünürler. (Ben bir gün hem sırtında hem kafasının üstünde ağır yük taşıyan bir hamal gördüm. Başka bir hamalla beraber yürüyorlardı. Tevil ve kelim ilminin hakikatleri hakkında tartışıyorlardı. Sırtlarındaki ağır yükün verdiği sıkıntıya aldırış etmeden tartışarak yollarına devam ediyorlardı.)

Huzistân'ın has özelliklerinden biri de daha önce zikredilen Şâzervân'dır. (33 eyvandır) Kisra Sâbûr'un yaptığı bu 33 eyvan bir mil uzunluğunda en muhkem en acayip bir yapıdır. Taşlarla kurşun perçinlenmiştir. Hepsi yüksek kaldırımlar üzerinde yapılmıştır. Su burada Tüster kapısına kadar yükselir. Sûs nehrinde Danyal (as)'ın tabutu vardır. Bana ulaştığına göre Ebu Musa el- Eş'ari onu bulmuş. Ehl-i Kitap toplantılarında onun etrafında dönüyorlar ve onunla bereket diliyorlar. Kuraklık olduğu zaman onun tabutu yanında yağmur duası yapıyorlar. Onu Ebu Musa aldı. Sûs kapısındaki nehirden ayırdı. Bir körfez haline getirdi. İçinde tuğla ile çevrelenmiş üç mezar yaptı. Bu tabut bu kabirlerden birine defnedildi. Sonra hepsini sağlamlaştırdı. Üstlerini kapattı yerin altına sakladı. Sonra suyu bıraktı buranın kalbine kadar geldi. Bu kabirlerin üstünde akmaya başladı. Günümüze kadar nehir onların üstünden akmaya devam ediyor. Denilir ki kim bu suyun dibine inerse bu mezarları bulur. Asek bölgesinde Farşlar'la olan sınırdaki bir dağ vardır. Gece bu dağın başında ateş görülür. Gündüz de duman olarak görülür. Volkana benzer hiçbir zaman sönmez. Sicilya'da deniz ortasındaki volkan dağı gibi şekilleri özellikleri bir birinin aynıdır. Sicilya'daki Tabermin Kalabriya toprağının karşısındaki Sirencülü'de aynıdır. Sirencülü bir adadır. Bu dağında ateşi hiç kesilmez. Gece ateşi, gündüz dumanı kesilmez.

256

Çoğu da ateş olarak görülür. Tabermin hizasında ateş dağından sonra ateşi en çok olan, bu resimde olan adadaki dağdır. Onun ateş alabilen kibrit madeni veya petrol olabileceği anlatılır. Geçmiş dönemlerde ateş almış tutuşmuş. Ne kadar ateş çıkarsa, o kadar etrafı yakar. Sicilya'daki yanardağın bütün ateşini görmüştüm. (74Z)

Çok yakından görmedim. Hatırladım ve ona göre hesap ettim, düşündüm hakikat da değil. Askeri Mukram'da enginar yaprağı kadar küçük akrepler vardır. Onun için bu akreplere çekirge diye ad vermişler. Isırmadıkları insanlar çok azdır. Bazı öldürücü yılanlardan daha öldürücüdürler. Zehirleri daha çabuk yayılır ve öldürür.

Tüster'den bütün ufuklara iklimlere ipek ve ipekli kumaşlar gider. Daha önce Kâbe'nin örtüsü burada ipekten dokunurdu. Bu Sultan Fakın düşünceye kadar böyle devam etti. Sultan ölünce bunu yapma farızası ondan sakıt oldu. Çünkü o kendi kendine bunu farz kılmıştı. Tüster'de Irak halkının hepsine istedikleri tarzda elbiseler kumaşlar imal edilir. Sus da ağır ipek kumaşlar yapılır ve her tarafa gönderilir. Sus da bir çeşit kumaş vardır, güzel kokar. Bir avuç kadardır. Ancak benzeri Mısır'da vardır. Mısır'daki çok azdır. Kerkûb'da çöl sosunu vardır ki her taraf gönderilir. Sûs da ve Kerkûb'da sultanın elbiseleri dikilir. Besinnâ'da meşhur perdeler imal edilir ki, bütün dünyada meşhurdur. Üzerinde Besinnâ markası vardır. Aynı perdeler Birzevn ve Kelîvân'da da yapılır. Üzerine Besinnâ markası yazılır ki, bu da büyük bir sahtekârlıktır. Râmhürmüz'de ibrişimden elbiseler yapılır. Her tarafa gönderilir. Denilir ki maniheizmin kurucusu Mani burada öldürüldü. Çarmıha gerildi. Yine Denilir ki Behram'ın hepside öldü, kafası koparıldı ve herkese gösterildi. Cundi Sabır büyük bir şehirdir. Toprağı geniştir. Hayır, bereket, hurma ve ekinler çoktur. Derler ki Yakup b. Leys es- Safer burayı verimi, hayır ve bereketi için yurt edinmiştir ve burada ölmüştür. Mezarı da buradadır. Tîrî nehri şehrinde Bağdat elbiselerine benzeyen elbiseler giyilir.

257

Üzerinde Bağdat elbisesi diye sahtekârlık yapılarak satılması için Bağdat'a gönderilir. Burada depolanır. Kervanlarla her tarafa gönderilir. Tabi güzel olduğundan şüphe yoktur. Cübbey çevresi geniş olan bir şehirdir. Binaları, hurma bahçeleri ve şeker kamışı bahçeleri ile sair bahçeler iç içedir. (Mutezile'nin imamı büyük Şeyh Ebu'l Ali Cubâi buradadır. Zamanında bütün kalamcılarının başkanı duRûmundadır.)

Sonra Huzistân'ın bir açısı denizle bitişir. Buranın denizinde bir girdap vardır. Denizden gelen gemilerin buraya geldiğinde batmasından korkarlar. Burada birçok gemi batmıştır. Bunun sebebi de Huzistân suları mehdi kalesinde bir yerde toplanır. Denize kavuştuğu yerde geniş bir alana yayılır. Denizle bir araya geldiği yerde med ve cezir olayı çok olur. Genişler, sanki deniz olur. Burada rüzgâr da estiği zaman sıkıntı başlar ve gemiler sallanmaya başlar. Bu tehlikeli alan bir fersâhtan

fazladır. Tîb şehrinde İrmeniyeliler'inkine benzer pantolonlar yapılır. İslâm diyarında ondan daha güzeli başka yerde yapılmaz. Sicilmase şehrinde buna benzer şeyler yapılır fakat ne pahada ne de kıymette buraninkiyile kıyaslanmaz. Güzellikte de böyledir. Güzel bir şehirdir. Ekonomisi iyidir. Bu şehirde güzel elbiseler imal edilir. Lûr çok verimli bir şehirdir. Dağ havası hâkimdir. Daha önce Huzistân'a aitti. Sonra dağlar bölgesine eklendi. Kırsalı geniş bir bölgesi vardır. Ekseri halkı Kürtlerdir. Verimlidir. Güzel hurmalar yetişir. Senbîl şehri Fars'a ortak sınırı olan bir şehirdir. Muhammed b. Vâsıl zamanında İran'a bağlıydı. Sicziyye'nin devrinin sonuna kadar da buraya bağlı kaldı. Sonra Huzistân'a verildi. Zut Hâberân komşu bölge şehridir. İki komşu bölge şehridir. Gelirleri çoktur. Bünyan Fars toprağında Serdân ve Isfahan sınırdır. Havası Serdân havası ile aynıdır. Huzistânda Seyyinan'dan başka Serdân'ınki gibi geniş bir semt bir bölge yoktur. Âsek, minberi olmayan bir köydür. Etrafında çok hurmalıklar vardır.

258

(74B) Burada bir olay vardır. Denilir ki burada ticaret erbabından 40 kişi Basra'dan itibaren kendilerini takip eden Cund' dan iki bin askeri öldürmüşler. Hepsini yok etmişler. Âsek'in Irak'a gönderilen dûşâbı meşhurdur iyidir. Bütün pekmezlerin yanında tercih edilir. Büyük Menâzir ve Küçük Menâzir hurmalıklarla ve ziraatla mamur olan iki bölgedir. Gelir seviyeleri yüksektir. Buranın sahipleri için divanda yer vardı. Onların yüksekliğine büyüklüğüne ulaşamaz.

Mesâfelere gelince Huzistân'dan Irak'a iki yol gider. Birisi Basra'ya sonra Bağdad'a gider. Diğeri önce Vâsıt'a oradan Bağdad'a gider. Basra yoluna gelince, Errecân'dan yola çıkarsan oradan Âsek'e gidersin. Mesâfe iki merhaledir. Sonra Derya bir merhaledir. Derya bir köydür. Oradan Devrek'e bir merhaledir. Devrek halkı kalabalığı olan bir şehirdir. Hırsızlığı ile bilinir. Sonra Devrek'ten hana gider. Bu handa yolcular konaklarlar. Han-ı Merdeveyh diye bilinir. Sonra Bâsiyân'a yol bir merhaledir. Ortasından bir nehir geçer. Bâsiyan'ı ortadan ikiye böler. Bâsiyân'dan mehdi kalesine iki merhaledir. Burada minber vardır. Aralarından suyoluyla yolculuk yapılır ki kara yoluyla gitmekten daha kolaydır. Hısn-ı Mehdi'den Beyân'a bir merhaledir. Beyân'da minber vardır. Burada Huzistân'ın sınırının sonuna gelmiş olursun. Beyân Dicle kıyısındadır. Kişi burada gemiye biner istediği yere gider. Suyoluyla Eyle'ye gider. Oradan Eble hizasına gider. Oradan Irak'a geçer. İkinci Vâsıt'tan Bağdad'a gider. Errecân'dan Senbîl'e bir merhaledir. Oradan Râmhürmüz'e iki merhaledir. Râmhürmüz'den Askeri Mukram'a uç

merhaledir. Oradan Tüster'e bir merhaledir. Oradan Cündey Sâbûr'a bir merhaledir. Oradan Sûs'a bir merhaledir. Sûs'tan Karkûb'a bir merhaledir. Karkûb'dan Tîb'e bir merhaledir. Oradan Vâsıt bölgesine ulaşır.

259

Asker'den Vâsıt'a daha kısa bir yol vardır. Bu kısa yol Tüster'e uğramaz. Bu yolu zikretmemin sebebi şehirlerarası mesâfeyi öğrenmek istedim. Aynı yoldan Bağdad'a gitmek istemedim. Bu yolun mesâfesini öğrenmek istedim. Askerden Eyzec'e dört merhaledir. Asker'den Ahvâz'a bir merhaledir. Ahvâz'dan Ezem bir merhaledir. Ahvâz'dan Devrek dört merhaledir. Asker'den Devrek dört merhaledir. Ahvaz'dan Râmhürmüz'e üç merhaledir. Çünkü Ahvâz ve Asker aynı bölgededir. Râmhürmüz'e Asker'e bir üçgenin açısı gibidir. Asker'den Sûku'l-Erbi'â'ya bir merhaledir. Buradan Hısn-ı Mehdî'ye geçmek isterse bir merhale yol yürür. Ahvâz'dan nehri Tîre'ye bir günlük yoldur. Sûs'tan Besinnâ'ya bir merhaleden azdır. Sûs'tan Berzun'a bir merhaledir. Sûs'tan Mettûs'a bir merhaledir. (Huzistân'daki bütün mesâfeler bundan ibarettir.)

Gelir seviyesinin yüksekliğine gelince 358 h. Senesinde burada hazır bulundum. Buranın geliri Ebul Fazl Şirazî'nin elindeydi. Ölçme ve beytu'l- mâlın hakkının dışında 30.000.000 milyon dirhemdi.

260

3.14. FARS-İRAN

Fars'ın doğusundaki sınır Kirmân'dır batısı Huzistân bölgesidir, kuzeyi Fars ve Horosân arasında geçittir. Isfahan'ın bir kısmının sınırı kuzeye düşer güneyinde ise Fars denizi vardır. Fars'da Kirman'a giden bir açığı ve dar yol vardır. Denize yakın olan sınırda az bir kasis vardır. Başından sonuna kadar devam eder. Isfahan tarafında da bir dar bir açığı ve yol vardır. Bu iki yol iki açığı gibi olmuş çünkü Şiraz'dan Fars'ın ortasındadır. O iki açığı yola olan mesâfe Hûzistan ile Şiraz'ın arasının yarısı kadardır. Kirman tarafı da böyledir.

Bu sayfada Fars'ın harita resmi vardır.75 B

Fars haritasında bulunan isimlerin ve nasların izahı resmin en üst tarafındaki açıda Fars'ın sureti yazılıdır. Onun altından Fars denizi resmedilmiştir. Denizde adalardan Uvâl adası vardır. Hârek adası, Lafit adası, sağını, solunu ve altını kuşatan resmin etrafında sağın en üst tarafından başlayarak aşağı zaviyelerde iki dikdörtgen çizgisinin üstünde Fars sınırı vardır. Resmin altında sağda Isfahan sınırı yazılıdır. Üst girişte uzanan bir çizgide yukarı doğru Kirman yazılıdır. Deniz kenarında düşen

şehirler sağdan başlayarak Mehrûbân, Sînîs, Cennâbe, Tevvec, Necepram, Seyhraf, Hinsi b. Amare vardır. Mehrûbân'ın sağında denize dökülen nehir resmin sağ tarafından paraleldir.

261

Fars ve İran Haritası

262

Bu nehirden başka bir nehir başlar sola doğru akar Ferzek şehrinin yanında başlar sonra Errecân şehrine uğrar Sînîs şehrinin sağında denize dökülür. Bu nehri kat edecek şekilde Errecân ve deniz arasında Refşehi, Resta, haç şeklinde çizilmiştir. Siniz, Cennâbe şehirleri arasında şirin nehrinin döküldüğü yerdir. Bu nehirle adı geçen nehir arasında şehirlerden Tenbük, Mendican şehirleri vardır. Sonra Cennabe ve Tevvec şehirleri arasında Mısın nehri denize dökülür. Bu nehirle Şirin nehri arasında Humzan şehri vardır. Sonra Tuç ve Nûbencân şehirleri arasında bir nehir sol tarafında Melcan ve Kemariç şehirleri vardır. Necapremmin solunda Sekkan gölünden gelen bir nehrin denize döküldüğü yer vardır. Bu nehrin sağ tarafında Kerhican ve Tuben şehirleri vardır. Sîrâf'tan Sirama giden yol üzerinde bunun sağında resmin üzerindedir. Cere, Car şehirleri Kûvâr nehri yazılıdır. Necebram'ın alt tarafında bulunan Sefare, Fehlü, Gandican vardır. Kemarilerin altında bir şehir şekli vardır. Orada sade A yazılıdır. Sonra Sabur şehri bu bölgeyi Samdivan yazı kat eder. Bunun üst tarafında sola doğru Zamlavacan nehrini kat eder Sekan gölünün altında yol üzerinde Şiraz'dan başlayarak Rec.c.an'a kadar Mevbindican ve Cöyem şehirleri vardır. Şiraz'dan bir yol sola gider, bu yol üzerinde Huristan, Fesan, Temestan, Festican, Ezvera, Darakan, Merizcan, Hiyar, Dârâbecird, Elzam, Rastaku, Rıstak, Bure Tarım şehirleri vardır. Bahadu bu yolun en üstünde, denizler ve nehirler arasında resmedilen şehirler aşağıdan yukarıya doğru Menuevyan, Füsçan, Coya, Fersacam, Karaban, Ezber,

263

Hapsar, Cehram, Robene, Kazri, Sambera, Kiyir, Kertebe, Hava, carma, cam şehirleri yer alır. Şiraz'dan İsfahan üst açıdan başka bir yol daha gider. Bu yol ve resmin sağ tarafında haç şeklinde Zamceylaba bölgesi vardır. Ker nehri bu yazıyı kat eder. Bu nehrin başlangıcı Eyreç şehirlerine yakındır. Şiraz'ın sağında bu nehrin en üst tarafından itibaren Elbeyda ve Hazar şehirleri vardır. Nehrin en altında Mabeyn şehri vardır. Ebreç ve İsfahan arasında Hevmetü ve Serdan şehri vardır.

Şirâz ile Isfahan yolu ile Kese yolu arasında bulunan şehirler Bec.c.e, İklit, Muskan, Sarmak, Ebirkaya, Kurd, Ercan, Nabi, Maybas şehirleri vardır. Isfahan'dan başka bir yol sol açıda Siran'a gider. Bu yol üzerinde bulunan şehirler Abaza, Bozıncan, Samek, Mirye vardır. Yukarıdan bu yola paralel Bahtegan nehri vardır ve Bahtegan gölüne dökülür, bu gölün solunda onunla sınır arasında Maşkanat şehri vardır. Resimde bu kısmın haç şeklinde Şiraz ve tarım yolunu kat eder. Zavnumkaryan bölgesi vardır. Sircan ve Kese yolu arasına düşer. Şehirlerden Kamin, Cobrakan, Verizcan, Fakbek şehri, Habra, Kebes, Harbe, Rozan şehirleri vardır.

Altı sınır içerisinde mahreç, enar, azerkan şehirleri vardır. Bu kısımda eğik olan bir çizgi üzerinde Kirman bölgesi yazılıdır. (762) Fars'ı sınırlarıyla tanıttım, restakları işaret etmedim, çünkü Fars'ta restak çok fazladır. Dağları da işaret etmedim çünkü Fars'da dağarı olmayan hemen hemen hiçbir şehir yoktur veya şehrin yakınında mutlaka bir dağ görürsün.

264

Minberi meşhur olan şehirdir. Şehirden başka bir şehir tasvir etme; bu risalede şehirlerini, köylerini bütün bölgelerini ve semtlerini yazmaya, bildirmeye çaba gösterdim ve buna çalıştım.

Fars'ta bulunan şehirlerin ekilebilir arazileri, bölgeleri, kaleleri, ateş evlerini, nehirlerini, göllerini, iklim bölgelerini yazdım. Fars'ta 5 iklim bölgesi vardır. Bölgeleri şehirleri en geniş, en çok olan iklimi İstahr bölgesidir. Bu bölgenin merkezi şehri de İstahr şehridir. Bu iklimin en büyük şehridir. Büyüklükte onu Erdeşir Hurra bölgesi takip eder. Bu bölgenin şehri de Cûr'dur. Şirâz ve Sîraf gibidir. Bu bölgenin şehrinin Cûr olmasının sebebi Cûr şehrinin Kızra, Erdeşir, Binzetti, Şirâz Fars'ın meşhur şehri ise de divanlar başkanlık sarayı orda olsada Şirâz İslâmi devirden sonra ihdas edilmiş meydana getirilmiştir. 3. büyük iklim bölgesi Dârâbecîrd bölgesidir. Merkezi şehir aynı ismi taşıyan Dârâbecîrd'dir. Bir de Fesâ şehridir. Fesâ büyüse de daha mamurdur. Ancak bölge kısra Dârâ'ya nisbet edilmiştir. Dârâ'nın bu bölge için bina ettiği şehirdir. 4.cü büyük iklim Errecân iklimidir. Ondandır en büyük iklim Sâbûr bölgesidir Fars'ın en küçük iklimi Sâbûr iklimidir, şehri Sâbûr'dur. Bu bölgede büyük şehirler vardır. Onlar Sâbûr'dan büyüktür. Nübencân ve Kâzerûn gibi şehirlerdir. Fakat bu bölge Kısra Sâbûr'ra nisbet edilmiştir. O nehir Sâbûr şehrinin Sâbûr'a ait tarzıyla bina eden kraldır. Toprak bölgeleri (uzantıları) de beş bölgedir. En büyüğü Cîlûye olup Remincan uzantısı adıyla anılır. 2.büyük zem (uzantı) bölgesi Ahmen b. Lays bölgesidir. Levâlican

bölgesi diye bilinir. Bundan sonra en büyük Zem bölgesi Hüseyib b. Salih bölgesidir. Bu da zamm-ı divan diye bilinir. Sonra Zammı Şehriyar gelir buda Mazencan Zan bölgesi diye bilinir.

265

Bâzencân bir kürt kabilesinin ismidir. Isfahan sınırındadır. Bu bölge ve Ahmet b. bölgesinden Kürtler buraya nakledilmiştir. Kâriyân bölgesidir. O da Erdeşir zan bölgesidir. Kürt bölgelerine gelince sayılmayacak kadar çoktur, fakat Kürtler Fars'ta ikamet ettikleri bütün bölgeleriyle ehl-i divanın çoğunluğu olanlardandır. Kürtler'in 500000 binden fazla kıl çadırdan evleri vardır, yaz kış meradan meraya dolaşırlar. Arap mesheblerine göre göçebelik yaparlar. Bir evden ev sahiplerinden, ücretlilerden, çobanlardan, atlılardan, onların etrafından bir adamdan on adama kadar bir çadırdan çıkarlar. Zamanı gelince Kürtler'in bölgelerini ve kabilelerini yazacağım. Onların sayısı ancak zekâtla öğrenilebilir. Başka fırka onların sayısını öğrenmek mümkün değildir. Fars'ta gemi taşıyabilen nehirler: Tâb, Şîrîn, Şâzekânderhid, Hûbezân, Râtîn, Sekkân, Cerşîf, Kurra, Ferâvâb ve Berze nehirlerinin hepsinde gemiler seyr-u sefer yaparlar. Bunlar bilinen en meşhur nehirlerdir. Denizlerine gelince en büyük denizleri büyük ismiyle bilinir. Çünkü Basra'dan Hind'in en uzak bölgesine kadar olan Fars denizidir. Bahtekân gölü, Erzen çölü gölü, Mevr gölü, Çobanlar gölü, Cankân gölleri de Fars'ın gölleridir. Etraftakiler bunlardan faydalanırlar. Ateşkede evlerine gelince ateşkede evi olmayan bölgeleri yoktur.(76 b) Yeryüzünden Mecûsilerin, ateşpereslerin en çok bulunduğu millet Fars milletidir. Bu ateş evlerini başlarına tazim edip kutsuyorlar ve ben onları zikredeceğim. Kalelerine gelince, Fars'ın kendinde kaleler vardır.

266

Bazıları bazılarından daha sağlam savunmaya daha elverişlidirler. Çoğu da Benî Saffar bölgesindedir. Toplu olarak zikrettim. Tafsilatlı olarak hepsini yazacağım. Her iklimde bulunan bölgeleri, köyleri ve şehirleri içindeki divanlarda yazılanları, tek bölgeleri, mustakil iklimleri çevreleriyle beraber yazacağım. Minberi olan ve olmayan şehirleri bazı iklimler daha büyük, daha geniştir. Şehirleri, büyük küçük nahiyeleri, bütün bunları tavsilatlı olarak talep edeceğim ve yazacağım.

İstahr ikliminde Yezid nahiyesi en büyük nahiyedir. Burada şehirlerden Kese vardır. Bu merkezi şehirdir. Meybuz, Nâin, Fehreç şehirleri vardır. Bütün iklimlerde dar mimber olan bu bölgeden başka bölge yoktur. Rûzan iklimi Kirmân'a ait idi. Farslar'ın eline geçti. Bu bölgenin uzunluğu 60 fersâh civarındadır.

Eberkûh bir şehirdir ve onda İklid vardır. Sermek, bir şehirdir. Restaktan ve Cûberkan bir semttir. Şehri Meşkan'dır. Erhumân bölgesinin şehri Ercaman'dır. Müreyzican bir şehir adıdır, restak vardır. Bürm iki şehirden oluşur. Ebze Abdurrahman'ın şehridir. Mihr-i Zencan ve Büyük Sâhek'de rustak vardır. Fabek şehri bir şehirdir ve restak vardır. Herah mimberi olan bir şehirdir, Rudan şehirdir ve rustaktır. Burada olan mimberler Enar, Kebes ve Habr'dır. Azerkan şehrinde de mimber vardır. Beyda bir şehirdir. İklimin (bölgesi vardır.)etrafında surları vardır Hazar bir şehirdir. Mimberi vardır. Mabeyn bir şehirdir. Mimber vardır. Ebreç rustak olan bir şehirdir. Hurrama bir şehirdir rustak vardır. Tassuç diye bilinir.

267

Hira mimberi olan bir şehirdir. Sirdab ve Kemin minberi olan iki şehirdir. Bece bir şehirdir. Restak semti vardır. Kürd minberi olan bir şehirdir. Lurican'ın restakı Serden'dir.

Erdeşir-i Hurra'da bulunan bir şehirdir. Cûr rustakı olan bir şehirdir. Nabent restakına kendi adı verilir. Simekan, restakı olan şehirdir. Habr şehrinde minber vardır. Huristan'ın kendi ismiyle restakı vardır. Fuşcan kendi ismiyle restakı vardır. Keran kendi ismiyle restakı olan bir şehirdir. Siraf 2 minberi olan bir şehirdir. .Biri Necirem diğeri Cem'dir. Ğundican restakı dest-i barin çölüdür. Feylu'da minberi vardır. Saffara'nın restakı rustekandır. Tevvec, Tevvec ikliminin merkezi şehridir. Cermek, Ahristan'ın şehridir. Kir, Kir bölgesinin şehridir. Karzin, restakı olan bir şehridir. Ebzer, Ebzer bölgesinin şehridir. Semiran, restakı olan bir şehirdir. Kûvâr büyük restakı olan bir şehirdir. Denizde Erdeşir Hurra bölgesine bağlı olan adalar vardır. Berkâvan bu adalardan dikkat çeken bir adadır. Burada insanlarla dolu olan bir şehir ve bir de camisi vardır. Güzel çarşıları pazarları vardır. Hark, minberi olan halkı kalabalık olan ithalatı ihracatı çok olan bir şehirdir.

Dârâcebîrd iklimi, Âbâze ve Kernabcerd'den meydana gelir. İkisinde iklimi kerem diye bilinir. Mus şehri minberi ve restakı olan bir şehirdir Fesa şehir olarak yüce bir şehirdir. Ehli ve ticareti çoktur ve bolluk bereket içindedir. (zamanımızda çoğu harebe olmuştur halkı da dağılmıştır h.6.yy.) Şehrimiz Ebu Ali Hasan b. Ahmet b. Abdulgaffar bu şehirdedir, hem nahivde, kelimada, fıkıhda büyük bir âlimdir. Mutezile'nin ileri gelenlerindedir. Ebu Hazem'in ashabındandır. Tamistan, namı minberi olan bir şehirdir. Kerdeban minberi olan bir şehirdir.

268

Cehran restakı olan bir şehirdir. Halkının bolluk içinde olmasıyla meşhurdur.(77*)buraya nisbet edilen ve burada imal edilen halılar vardır. Burada ticaretin hertürlüsü vardır. Sultan adına burayı idare eden valisi vardır. Fustecân – Derekân –minberi olan şehirlerdir. Ezbere de restakı olan bir şehirdir. Sinan da restakı olan bir şehirdir. İc ve İstahbanat da minberleri olan şehirlerdir. Cüneyn iklimi olan bir şehirdir. Irak'ta bilinen Yunan reislerden biri olan Ebu Ahmet Cüveyni buralıdır. Hayyar şehri restakı Neyriz'dir. Mereyzican, minberi olan bir şehirdir. Madevan, minberi olan bir şehirdir. Rubenc'in rustakı Hasu'dur. Rustak el-Rustakı minberi olan bir şehirdir. Tarım ve Mâşkânât şehirlerinde minber vardır. Zem şehrinin restakı Zem-i Şehriyar'dır.

Sâbûr bölgesinde adı geçen Sâbûr şehri vardır. Nûbencân'ın restakı Kâzerûn'dur. Zemîcân şehrinin kendi adıyla bir semti vardır. Hûbezûn da kendi adıyla semti vardır. Nûbencân büyük bir restakı vardır. Geniş ve büyük bir vilayettir.

269

Maris de minberi olan bir yerdir. Cerne Nesta'leden verimlidir. İnsanları miskindir. Feravâb genişlik ve bolluk memleketidir.

Errecan bölgesi, son derece güzel, nezih, suyu çoktur. Ziraatte hurmada, üzümde, zeytinde, yağda, cevizde, trunçgillerde son derece bol gelir vardır. Errecan'da hem soğuk hem sıcak mevsimlerin her türlü meyvesi vardır. Ebubekir b. Şâhûye buralıdır. Bu zat fakih hem matematikçi hem mühendistir. Buranın halkı gayet bolluk bereket içindedir. Suyu güzel değildir. Rahat içilmez. (Errecan'ın yakınında Nûbencân tarafında Baran Vadisi vardır. Güzellikte, gezintide, piknikte benzerinin olmasının imkânı yoktur. Onun hakkında şair Mutenebbi diyor ki:

“Bevvan vadisinde beni taşıdı diyor.

Yani bu, mızrakla döğüşmeye gitti diyor.

Babanız Âdem günahları adet edindi.

Cennetlerden kaçmayı size öğretti.”

Sâbûr ve Rişher minberleri olan şehirlerdir. Mehrûbân şehri Mehrûbân sahilindedir. Etrafi son derece sıcak bir yerdedir. Minberi vardır. Bahreyn sahibi Ebu Said Hasan b. Behram isimli dec.c.al buradadır. Bu şehir de ticaret için sultan için çok keten yetişir. Birçok çeşidi vardır çok ticareti yapılır. Sînîz'nde mimberi vardır. Burada da ketenden elbiseler imal edilir. Sînîz keten elbiseleri meşhur bir meskendir. İcma ile tesbit edilmiştir ki hiçbir elbisede buranın elbisesinin güzelliği ve

yumuşaklığı bulunmaz. Başkaları derler ki burası keteniyle özellik taşır, keteni buraya hasdır.

Toprağının ve sıfatının zikri: Her zaman toprağın toplu halde köyleri ve şehirleri vardır buranın bölgelerinin bütün gelirleri Kürtlerin reislerine garantili olarak teslim edilmiştir. Bölgenin ahvalini düzeltmeye de mecbur kalınmıştır. Kafilelerin işlerini infaz etmek, yollarının emniyetini sağlamak, sultanın işlerini yapmak emirlerini yerine getirme kürt reislere verilmiştir. Bunlar krallıklar gibidir. Râmican diye bilinen Cili'ye gelince o İsfahan tarafındadır. Bir tarafı İstahri ikliminde yer alır. Bir tarafı sabur ikliminde yer alır. Bir tarafı Rec.c.an iklimine kavuşur, bir sınırda Beyda'ya uzanır. Bir tarafı İsfahan hududunda sona erer.

270

Bir tarafı Huzistan toprağıyla sınırdır. Bir tarafı da Sabur bölgesine bitişir. Burada bulunan bütün köy ve şehirler İsfahan'ın bölgesindekilerdir. Onların sınır komşuları İsfahan bölgelerinde bulunur. İsfahan bölgelerinde Mureyzîcân şehridir. Onlar Şehriyar diyarından olan Mureyzîcânlılar'dır. Fars bölgesinde kimse yok ki buralarda köyleri mülkleri olmasın. Herkes burada bir yer sahibi olmak ister. Hüseyin b. Salih diye bilinene gelince o Sabur iklimine dâhildir. Bir tarafı Erdeşir-i Hurra'ya sınırdır. Sınırın üç de bir oraya yönelir yani Sabur iklimine yönelir (77B) Ne zaman köylerden ve şehirlerden fazla varsa buraya aittir. Karbar Zemmine gelince bir tarafı Siri Benî Saffar'a sınırdır. Bir tarafı Mureyzîcân toprağına sınırdır. Bir tarafı Kirmân'a sınırdır. Bir tarafın Erdeşir-i Hurra'ya sınırdır. Hepside Erdeşir-i Hurra iklimindedir.

Fars'ta kürt bölgelerine gelince Kûrmâniyye, Râmaniyye, Medeser, Muhammed b. Bişr'in bölgesi, Bendâde, Mehrayye, Muhammed b. İshâk'ın bölgesi, Sabâhiyye, İshâkiyye, Ezerakâniyye, Kâniyye, Şehrekiyye, Tahmâdeheniyye, Zübâdiyye, şehreviyye, Bendâdekiyye, Hasreviyye, Zenciyye, Saferiyye, Şehyâriyye,

271

Mehrekiyye, Mübârekiyye, İştâmehriyye, Şâhveniyye, Fırâtiyye, Selmûniyye, Sîriyye, Ezdâdehtiyye, matlabiyye, Memaliyye, Lariyye, Berazduhtiye, Erasdahtiyye, Şâhâkâniyye, Celîliyye bunların hepsi Kürtlere ait bölgelerdir. Bunlar Kürtler'in meşhur olan bölgeleridir. Bunların sayısının istatîğini öğrenmek zekât ve sadaka divanlarına bakmakla mümkündür. 500 bin evden daha fazladır. Bir tek bölgeden bin suvari çıkar. Yaz kış meradan meraya göç ederler. Yazlıkları, kışlıkları vardır. Onların birazı soğuk bölge sınırındadır. Sıcak bölgede olanlar yerlerinden

ayrılmazlar, intikal etmezler. Kendi bölgelerinden oradan oraya dolaşırlar. Kürtler silah güç, kuvvet ve kudrete sahiptirler, adamları hayvanları bölgeleri çoktur. Sultan onları zayıflatmakta ve onları boyun eğdirmekte çok zor duRûmdadır. İbn Düreyd bu Kürtler'in Arap asıllı olduklarını idida eder. Onların çoğu hamasette Kürt b. Murt b. Amr b. Amir'in çocuklarıdır. Ebu Bekir b. Hasan b. Düreyd Arap göbek isimlerini, haberlerini nefsinde toplayan biridir. Onun sözü bu konuda delil olarak kabul edilir. Bu konuda ve diğer konularda idda ettikleri doğru kabul edilen bir Arap bilgindir. Kürtler koyun keçi sığır sürülerine sahiptirler. Ancak Mureyzîcân bölgesinin Kürt asil atları vardır. Onlar Isfahan hududunda otururlar. Binekleri, beygirler ve savaş atlarıdır. Halleri çok güzel ve bolluk bereket içindedirler. Göçebelikte yerleşik düzenekte mezhepleri Araplar'ınki ile aynıdır. Onların yüzden fazla aşireti olduğu söylenir ben ancak onlardan 30 küsür aşiret yazabildim.

Fars kalelerine gelince: Şehirlerinin çoğu kalelidir ve koRûmalıdır. Sağlam yüksek surları vardır. Bu kaleleri şehirlerin içindedir.

İç kaleleri ve çevresi yüksek yerlerdir. Yüksek dağların zirvelerinde kaleler yapmışlar, etraflarında mesken yoktur.

272

Kendi kendilerine ayakta duruyorlar. Korunmalı şehirlerden biri de İstahran'dır. Kalesi vardır. Etrafında güzel bir çevresi vardır. Küse şehrinin kalesi ve yaylası vardır. Beydâ kalesi ve çevresi vardır. Âs şehrinin kalesi ve yaylası vardır. Şîrâz'ın da kalesi vardır. Şehmubed kalesi diye isimlendirilir. Onun kalesi vardır. Hayvan barınağı yoktur. Kârezî'nin surları içinde bir de kalesi ve hayvan barınağı vardır. Rubenc kalesi ve rabdı vardır (78*) Sâmerân'ın kalesi ve rabdı (ağılı) vardır. Fesâ kale ve ağıl sahibidir. Sâbûr'un sadece kalesi vardır. Cencam'ın sadece kalesi vardır. Cefte'nin sadece kalesi vardır. Birçok akli başında reisten, kâtipten ve tahsildardan işittim ki dağların başında sadece kale olarak şehirlerden uzak 5 binden fazla kale olduğunu söylediler. Şehirlerdekine gelince sayılmaları bilmek mümkün değildir ancak divanlar üzerinde çok çalışılarak öğrenilebilirki, kalesi olan şehirlerde bu kadar çoktur. Benim saymaya gücüm yetmedi. Ancak bildiklerimi ve duyduklarımı zikrettim. Bu kaleleri hiçbir zorbanın zorla aldığı zikredilmemiştir. O kalelerden biri İbn Umare kalesidir. Dâkbeyan kalesi diye isimlendirilir. Onun ismiyle sanki 3 kaya üzerinde kurulmuş olduğunu söylemek istiyorlar. Kazanın taşların üzerinde bulunduğu gibi kayaların üzerine yapılmıştır. İbn Umâre kalesi Cülenda b. Kenan'a nisbet edilir. Hiç kimse şahıs olarak bu kaleye tırmanıp çıkamaz.

Ancak bir vasıta ile çıkabilir. Bu kale Ali Yunara'nın denizdeki şeyleri gözetlemek için bir gözetleme kalesi görevini görüyordu. Gelen gemileri onun üzerinden öğreniyorlardı. Gemi geldiği zaman durduruyorlardı. Gemideki mallara göre vergilerini alıyorlardı. Kariyan kalesi, Tin dağı üzerinde kurulmuştur. Muhammet b. Vâsıl ordusuyla bu kaleye hücum etti. Ahmet b. Hüseyin bu kale ile kendini korudu. Muhammet b. Vâsıl kaleyi alamadı. Sâidâbâz kalesi ve Adabcurd kalesi İstahr şehrinin bölgeleridir. Yüce bir dağın üzerindedir. Bir fersâh yürüyerek ona tırmanılabilir. Şirk döneminde Esfendibâz diye bilinirdi.

273

İslâm devri boylarında Ziyad b. Ebih, Hz. Ali zamanında burada onun idaresi altına aldı. Bunun için Ziyad'a nisbet edilir. Sonra Benî Ümeyye devrinin sonlarına doğru Mansur B. Cafer burada kendini güvenceye aldı. Fars bölgesinin varisiydi. Onunla bilindi ona nisbet edildi. Sonra boş kaldı. Muhammet b. Vâsıl bu kaleye hücum etti ve onu tahrib etti. Yıktı. Sonra orayı tekrar bina etti. Muhammed b. Vâsıl hazneli Fars valisi idi. Harpte ve haraç toplamada Fars'ta valilik yapıyordu. Yakub b. Leys burayı alınca feth etmeye gücü yetmedi. Ancak Muhammed'in emriyle feth etti. Yakup burayı yıktı sonra ona ihtiyaç duydu. Tekrar yaptı ve kızdığı öldürmediği kişilere hapisane yaptı. İşkenvân kalesi mabeyn şehrinin meskûn semtlerindedir. Ona tırmanıp çıkmak zordur. Gerçekten çok sağlamdır. Feth edilmesi zordur. Bu kalenin içinde akan bir su kaynağı vardır. Cûzers kalesi Keyhüsrev'in sahibi Süveyka denilen bir yerdedir. Kâmfeyruz yığınak yaptığı yerdir. Bu da gerçekten çok sağlamdır, girilmesi çok zordur. Cissa kalesi Rec.c.an bölgesindedir. Fars'ın Bâdküzâr Mecusileri burada oturur. Burada günlerini geçirirler. Burada ilimlerini okur, tartışır incelerler. Yüksek bir yerde ve çok sağlamdır. Ebrek kalesi erişilmekte Cissa kalesine benzer. Fars'ın erişilmez sağlam kaleleri vardır ki ancak hile ile, aldatmakla fethetmeye güç yetirilebilir. Divanları incelemeyen bu kalelerin sayısına, bilgisine ulaşmak mümkün değildir.

Ateşgede evlerine gelince (mabedlerine) bunlar çoktur, divanlar incelenmeden bunların sayısına bilgisine ulaşmak zordur. Çünkü ateşgede evlerin olmadığı bir şehir bölge ve semt yoktur. Hepsinde de çok ateşgede mabedleri vardır. Fakat en çok tazimde buldukları en meşhur ateşgede evleri Kâriyân ateşgede mabedidir. Ferra ateş evi diye bilinir. Cirre de bulunan bir ateş evi kisra Barnevâ'ya nisbet edilir. Burada Mecusiler koyu yeminlerini bu ateşgede üzerine yaparlar. Bereketi Cûr gölü yanında da ateşgedeler vardır. Bârin diye isimlendirilir. Pehlevice

yazısını okuyabilen birisi bu ateşgedeye 30 milyon dirhem sarf edildiğini okuduğunu bana söyledi. Bu yazı buradaki sâbûr kapısında yazılıymış. Şeberhaşîn adıyla bilinir.

274

Bir diğer Ateşevi Sâsaâni kapısının izasında olan sabur kapısı üzerindeki ateş evidir. Cûmbaz, Kâvus diye bilinir. Kâzerûn'da bir ateşevi vardır. Ceffeh diye bilinir. Burada bir ateşevi daha vardır. Kelâzen diye bilinir. Şîrâz'da bir ateşevi vardır. Kârniyân adıyla bilinir. Bir ateşevi daha vardır. O da Hürmüz diye bilinir.(78b) Şîrâz girişinde Berkan isimli köyde Menseriyan diye bilinen bir ateşgede vardır. Bu ateşevi ta Şîrâz'dan görülür. Berkân köyü Şîrâz'ın kuzeyindedir. Horasân'a giden Yezd yolunun sonundadır. Şîrâz'la arası bir mil kadardır. Mecusi dininden olan bir kadın hayızlı veya hamile iken zina ederse bu ateşe getirilmeden bazı herbezler(Mecusi rahipler) soyulmadan, bu herabize bu bölgede o kadını temizlemek için sığır idrarıyla yıkatan bu günahı temizlenmeleri mümkün değildir.

Fars nehirlerine gelince: Suları güzel olan nehirlerdir. En büyük nehirleri Isfahan sınırları içinde dağlardan çıkan Tâb nehridir. Ebrec bölgesinden geçtikten sonra Serden bölgesinde ortaya çıkar ve görülür. Mesen nehrine dökülür. Bu Mesen nehri Isfahan'ın alt tarafından çıkar. Serden bölgesine akar. Bu iki nehir Mesen köyünün yanında birleşirler. Daha hâlâ bu nehirlerin ihtiyattan fazlası Redecan kapısına doğu akar. Segan köprüsünün altından geçer. Bu Segan köprüsü Fars ve Huzistan arasında bir köprüdür. Benzeri az bulunan köprüdür. Bana göre bu Sekan köprüsü Endülis'teki Kurtuba köprüsünden daha büyük ve daha muhteşemdir. Bu köprüyü yapanlar Farz mühendisleridir. Bu nehir Rey şehir bölgesini sular, sonra Sînîz'e tarafında denize dökülür.

275

Şirin nehrine gelince Dazranc bölgesinde bulunan Dinâr dağından çıkar. Ferzek ve Celâdekân sular, sonra denize ulaşınca kadar açtığı yatağında akar. Cennâbe tarafında denize ulaşır. Şâzekân nehrine gelince bu nehir Bâzerenc dağlarından çıkar. Mevristân, Tenbûk ve Hanhammâd bölgesine girer. Zizânzed Naîn ve Kehrikân semtlerini sular. Sonra Restekan çölüne ulaşır. Oradan da denize ulaşır. Derhîd nehri Cuveyhân dağlarından çıkar ve derhîd gölüne dökülür. Hûbezân nehri Covbender'den oraları, Enbûrân taraflarını sular sonra Celâdekân'a dökülür. Parçalar halinde denize dökülürler. Aras nehri yüksek Humâyçân'dan çıkar. Zîrîyân'a ulaşır. Sâbûr nehri ile birleşir. Sonra Sâbûr tarafından iner Tuc'a uzanır. Babha'dan geçer ve denize dökülür. İhşîn nehri Dâzeyn dağlarının aralarından çıkar. Cûnkân'a

ulaştığında Tevvec nehri ile birleşir. Sekkân nehri Ruveykân bölgesinden Şâzferâ isimli köyden çıkar. Oranın ekinlerini sular sonra Saymekân'a iner. Orayı da suladıktan sonra Kârezî'ne akar. Burayı da sular. Sonra Sekke köyüne akar. Bu vadi sekke köyüne nisbet edilir. Sonra denize ulaşır. Fars nehirleri arasında bu nehirden daha mamur olan bir nehir yoktur.

276

Cerşik nehri Mâsarem bölgesinden çıkar. Müscan bölgesini yarararak geçer. Sivak köprüsü diye bilinen basit bir taş köprü altından geçer. Cerm bölgesine ulaşır ve orayı sular. Sonra Dazin bölgesine ulaşır. Orada Işşin nehrine karışır. Kürre nehri Urd sınırındaki Kurvan'dan çıkar. Kurvan'a nisbet edilir. Meşhur Bevvân vadisinden çıkar. Kâmfeyrûz sular sonra aşağı doğru iner. Ramcîrd köyünü, Kaksân Tassûc suladıktan sonra Bahtekân gölüne dökülür. Bu göl Bahtekân nehri diye bilinir. Denilirdi ki bu nehrin bir çıkış kayağı vardır. Dârâbecird vadilerinden çıkar ve denize ulaşır. Feravâb nehri Cavberkân bölgesinde Reravâb diye bilinen bir köyden çıkar. İstahr önünden Horasân köprüsünün altından geçer ve Kerre nehrine ulaşır. Tîrze nehri Dârecânsiyâh bölgesinden (79z) çıkar. Huneyfe ve Cûr semtini sular sonra denize dökülür. Fars'ta bazı nehirler vardır ki sayılması da anlatılması da bitmez.

Fars denizi okyanus denizinin körfezidir. Çin sınırından Vakvak (Japonya) memleketinden başlar, bu deniz Sind ve Kirmân memleketlerinin sınırlarına doğru akar. Oradan Rars memleketine ulaşır. Bu deniz buralarda bulunan bütün bu memleketlere rağmen Fars denizi adıyla bilinir. Neden? Çünkü deniz kenarında bulunan ülkelerden Fars'dan daha mamur daha gelişmiş bir ülke yoktur. Çünkü Fars kısırları çok eski zamanlardan beri en güçlü iktidara ve saltanata sahip idiler.

277

Bugüne kadar buralara onlar hâkimdirler. Bu denizin bütün kıyılarında onlar iktidar sahibidirler. Çünkü biz bu Fars ve ona komşu olan devletler içinde, gemileri bu denizde dolaşan, ticaret yapan, çeşitli bölgelere ülkelere giren çıkan Fars gemilerinden başka ülkelere ait gemiler olduğunu bilmiyoruz. Bildiğimiz tek şey bu denizde dolaşan bütün gemilerin Fars gemileri olduğudur. İşte bunun için bu denize Fars denizi denilmiştir. Köylerle, şehirlerle, mamur bölgelerle çevrili göllerinin başında en büyük gölü Bahtikân gölüdür. Kerre nehri bu göle akar. Hafraz bölgesinde de Kirmân toprağına da yakındır.

Bu gölün uzunluğu 20 fersâhtır. Suyu tuzludur. Ondan tuz yapılır. Etrafi susuzdur. Etrafında meskûn semtler ve köyle vardır. İstahr bölgesindedir. Erzen

çölünde Sabur bölgesinde bir göl vardır. 10 fersâh uzunluğundadır. Suyu tatlıdır. Bazen kurur, bazen de çok az kalır, bazen de dolar ve taşar. Etrafında köyler ve şehirler vardır. Şiraz'a gelen bütün balıklar bu göldendir. Mur gölü Sabur bölgesindedir. Kârezûn gölü diye bilinir. Uzunluğu on fersâhtır. Mur Nil'e yakındır. Suyu tuzludur. Bu gölde avcılık çoktur. Çok faydası vardı. Cenkân gölü tuzludur. 12 fersâh uzunluğundadır. Etrafında biriken tuz yükselir. Etrafında Kehrecân köyleri vardır. Erdeşir Hurra'dandır. Başlangıcı Şîrâz'dan iki fersâh uzaktadır. Sonu Huzistân sınırındır. Bâsfehûye gölünün kenarında Basafuriye vardır. 8 fersâh uzunluğundadır. Suyu tuzludur. Avcılığı çoktur. Etrafında çok orman vardır. Etrafında kamyş, hasır otu ve halez otu vardır. Bunlarla Şiraz ehli çok kazanır bolluk içinde yaşarlar. Bu göl de İstahr bölgesindedir. Hazar semtinde Zerkân'a sınırdır.

Şehirleri ve onların hallerine gelince İstahr zamanımızda orta hali bir şehirdir. Genişliği bir mil kadardır. Fars şehirlerinin en eski ve en meşhur şehirlerindedir. Çok önceleri Farsların krallık merkezleri idi. Sonra Erdeşir krallık merkezini Cûr şerine taşıdı. (Şimdi bu şehir harap haldedir.)

278

Rivayet edildiğine göre Hz.Süleyman b. Davut(as) Tabberiyye'den oraya sabahtan akşama kadar yürüdü. İstahr'da adı Süleyman Camisi olan bir mescid vardır. Farsların avam tabakasından bazıları hiçbir araştırmaya girmeden Dahak'tan önce gelen kisra Cemin Hz. Süleyman olduğunu iddia ederler. Çok eski zamanlarda İstahr üzerinde surlar vardır. Şimdi ise yıkılmıştır. Binaları ustanın gücüne göre çamur taş ve kireçten yapıldı. Horasân köprüsü şehrin dışında Horosan tarafındaki giriştedir. Köprünün diğer tarafında eski olmayan konutlar vardır. Sâbûr şehri kral Sâbûr'un inşa ettirdiği bir şehirdir. Çevresi İstahr kadardır. Ancak daha mamur daha derli toplu ve halkı daha zengindir. Binaları İstahr'a benzer. İstahr'da havayı bozan bir veba vardır. Fakat şehrin dışında hava sağlıklıdır. Toprağı yağmur suyuyla sulanır. Dârâbecird şehri, Dârâ'nın inşa ettiği bir şehirdir. Onun için Dârâbecird diye isimlendirilmiştir. Cûr şehrinin surları gibi yeni ve sağlam surları vardır.(79b) Etrafında bir hendek vardır. Hendeğin içi su doludur. Bu su hendekteki sızıntılardan ve oraya akan diğer kaynaklardan gelir. Bu suda bazı otlarda bulunur. Bir insan veya bir hayvan içine girdiğinde kaybolur içinden geçemez. Çok çaba ve güç sarfetmeden oradan çıkmak mümkün değildir. Bu şehrin 4 kapısı vardır. Şehrin ortasında bir dağ vardır. Ulaşılması mümkün olmayan bir kubbeye benzer. Başka bir dağla irtibatı yoktur. Binaları kerpiçtendir. Zamanımızda acemlerden kalan fazla bir eser yoktur.

Cûr şehri Kisra Erdeşir tarafından inşa edilmiştir. Denilirki Cûr'un yerinde göle benzer bir su vardır. Erdeşir bu gölün olduğu yere bir şehir inşa etmeyi ve orada bir ateşgede mabedi yapmayı adadı. Bu gölün suyunu boşatmak için kanallar açtı. Su tükenince şehri kurdu. Genişliği İstahr, Sâbûr ve Dârâbecird gibidir. Etrafında topraktan bir sur ve bir de hendek vardır. 4 kapısı vardır. Doğudaki kapısının adı Mihr'dir. Batıdaki kapının adı Behram'dır. Kuzeydeki kapının adı Hürmüz'dür. Güneydeki kapının adı Erdeşir'dir. Şehrin ortasında kemere benzer bir eser vardır. tırbâl diye isimlendirilir.

279

Farsça'da buraya Bayran Kenahur denir. Onu Erdeşir yapmıştır. Rivayet edildiğine göre çok yüksektir. Üzerine çıkan biri çevreyi tamamen görürdü. Tepesinde de bir ateşgede yaptı. Karşısındaki yüksek bir dağdan buraya su çıkarttı. En tepede akacak şekilde bir çeşme gibi şekillendirdi. Sonra taş ve kireçle yapılan bir kanaldan aşağı indirdi. İnsanlar kullandılar, bu eserin çoğu eksildi ve harap oldu, az bir şey kaldı. Buradaki tırbâl Belh'teki tırbâla benzer ki o da şehrin dışında ve ağların ortasındadır. Sura yakın bir yerdedir. Üst kısmı bir tarladan daha geniştir. Çok yüksektir. Tuğladan yapılmıştır. Buda aynı önceden anlatılan tırbâl gibidir. Bu şehirde tertemiz sular akar. Bütün kaplardan insanlar buraya gelebilir. Bir fersâh uzağında bağlara bahçelere piknik alanlarına ulaşılır. Buralar gayet güzel hoş ve yemyeşildir. İnsan bu gibi güzel manzaralarda aşka gelir, bu bahçelerde çok güzel evler ve saraylar vardır. Ama şimdi çoğu harap haldedir.

Şîrâz şehri İslâmi devirde kurulan bir şehirdir. Bu şehri kuran Muahmmmed b. El- Kâsım b. Ebî Âkîl Hac.c.âc b. Yusuf'un amcaoğludur, inşa etmiştir. Aslanın karın bölgesine benzediği için Şîrâz denilmiştir. Bu çevredeki bütün hayru bereketler Şîrâz'a nakledilir. Başka yere gönderilmez. Fethe geldiklerinde burası Müslümanların ordugâhı idi. İstahr fethedilince Muhammed b. Kâsım bu mekânda kutlama töreni yaptı. Bir şehir kurdu. Genişlikte bir fersâh kadardır. Etrafını kuşatan bir sur yoktur. Binaları birbirine bitişiktir. Halkı çoktur. Fars ordusunun merkezidir. Farsların bütün divanları harb yetkilileri burada toplanır. Kârezîn küçük bir şehirdir. İstahr'ın 3/1 kadardır. Kalesi vardır. Gücü ve büyüklüğü konusunda bundan başka anlatılacak başka bir şey yoktur. Ancak Kisra Kubâzhurra'nın şehri olduğu için hatırlanır.

280

İstahr bölgesinin Horasân tarafında en kıymetli şehir Keseh'dir. Keseh, Hûmayezd ve Eberkûh'un ortasındadır. Rûzan Kirmân tarafındadır. Heriyye şehri de Kirmân tarafına düşer. Kurd ve Serden Isfahan tarafındadır. Keseh ise Yezd bölgesinin merkezidir. Horasân tarafına düşen bir şehirdir. Karasal hoş bir havası vardır. Sağlıklıdır. Dağlar bölgesinin en verimli şehridir.(80z) Ucuzluklarıyla bilinen bir semti vardır. Ekseri binları kerpiçtir. Sağlam kalesi vardır. Güvenceye alınmış bir şehirdir. Demirden iki kapısı vardır. Birisi Endur kapısı diğeri camiye yakın olduğu için Mescid kapısı diye bilinir. Camisi kalenin Rabat mahallesindedir. Suları kanallarla gelir. Kale tarafından bir köyden çıkan bir ırmak vardır. Burada kurşun madeni vardır. Gerçekten çok nezih ve güzel bir şehirdir. Geniş ve verimli semtleri vardır ki hepsinde çok meyve yetişir. Çok fazla olduğundan yaş ve kuru olarak Isfahân ve çevresine gönderilir, dağları çok ağaçlı ve bitkilerle doludur. Şehrin dışında mamur binalar ve çarşılar vardır. Halkın çoğu edebiyatçı, okur ve yazardır. Güzel bir Cuma mescidi vardır. Eberkûh surlarla çevrilidir ve çok kalabalıktır. Yerleşim olarak İstahr'ın üçte biri kadardır. Binaları biribirine bitişiktir. Buranın ve Yezd'in binaları çoğunlukla kerpiçtir. Çorak bir yerdir. Ağaç yoktur çıplaktır. Çevresinde bağ bahçe yoktur. Fakat verimli bir arazisi vardır. Fiyatlar da uygundur. Rûvzan her haliyle Eberkûh'a benzer. Hiriye şehri Eberkûh'dan büyüktür. Binaları ve anlattığım diğer konularda Eberkûh'a yakındır. Fakat suyu ve meyveleri boldur. Halkın ihtiyacından fazla olduğu için diğer bölgelere gönderilir. Çoğu da kurutulur. Kurd şehri, Eberkûh'dan daha büyük ve daha verimlidir. Binaları kerpiçtir. Sarayları çoktur. Serden şehri ondan daha verimli hayat daha ucuzdur. Ağaçları, suları çoktur.

281

Beydâ şehri, İstahr bölgesinin en büyük şehridir. Beydâ isminin verilmesinin sebebi uzaktan parlayan beyaz bir kalesinin olmasındandır. Beyazlığı çok uzaklardan görülür. İstahr'ı feth etmeye çalışan Müslümanlar kararlıdır. İnsanlar birbirlerine Beyda'yı görüyor musun diye sorarlar ve evet derler ki hiç görülmeyen tarafı yoktur. Farsça ismi Nisâyek'tir. Büyüklüğü İstahr'a yakındır. Binaları topraktandır. Tam mamur bir şehirdir. Verimli ve yeşildir. Bereketi Şîrâz halkına ulaşır.

Sâbûr bölgesinde şehirlerde Nûbencân, Kâzerûn şehirleri vardır. Nûbencân daha büyüktür. Dârâbecird bölgesinin en büyük şehri Fesâ şehridir. Binalarla doludur. Caddeleri geniştir. Büyüklüğü Şîrâz'a yakındır. Havası Şîrâz'dan daha soğuktur. Binaları oradan daha geniştir. Topraktandır. En çok kullandıkları kereste

selvi ağacındandır. Çok eski bir şehirdir. Kalesi, hendeği çarşıları ve barınağı olan bir yerdir. Şimdi çoğu Arap olmuştur. Soğuk ve sıcak bölgelerden gelen kar, hurma, ceviz, turunçgiller gibi şeyler burada toplanır. Dârâbecird'den sonraki şehirler imaret ve verimlilikte birbirine yakındır.

Erdeşir-i Hurra'nın şehirlerini anlatmıştım. Şîrâz'dan sonra en büyük şehri Sîrâf'tır. Büyüklüğü Şîrâz kadardır. Binaları saç ve ahşaptandır. Zenci memleketlerinden getirilir. Binaları Mısır'daki gibi çok katlıdır. Denizin kıyısındadır. Binaları birbirine girmiştir. Halkı çoktur. Bina yaparken harcamalarda abartı yapmışlardır. Bir tuc.c.ar evine 30 bin dinar harcamış kimsede onu masraf etti diye kınamamıştır. Yakınında ve çevresinde bağ bahçe ve ağaç yoktur. Ancak meyveleri, bollukları güzel hayât yaşamaları, kendilerinin tepesinde bulununan ve Cemme adı verilen dağlardan gelen suların etrafında yetişenler sayesinde. Cemme Dağı Sarûd dağına benzeyen buradaki en yüksek dağdır.

282

Sîrâf bu bölgenin en sıcak şehridir. Soğuğu ve donu yoktur. Kışın başında biraz soğuk ve don olur. Burada bolluk içinde yaşayan bir millet vardır. Birden fazla hatır gönül bilen insanların gördüm. Halkı gerçekten zengindir. Hatta rivayet edildiğine göre biri hastalığında vasiyet eden ve malının vasiyetinin 3 de 1'i 1 milyon dinar tutmuştur. Ortaklarıyla birlikte tutulan hesabı da bu miktarın dışındadır. Aden'de Ramist'in oğlu Musa ile 539 yılında karşılaştım. Onun en küçük oğlu olduğu halde kendisinin yaklaşık 1100kg ağırlığında oyma aletlerinin olduğunu söyledi. Ki bu Ramist'in malları en az olan küçük oğlu idi. Ramestin'in her biri küçük oğlu Musa'dan daha zengindi. Ramist'in kâtibini gördü kendisi Çin'den çıkalı 20 sene olmuştu. 500 bin dinar mal varlığının olduğunu söyledi. Bu Nil üzerindeki Hille topraklarından gelen bütün gelirlerden fazlaydı. Kâtibi bu kadar zenginse kim bilir kendisi ne kadar zengindir. Bu adam Kâbe'nin taş oyması oluğunu kaldırıp yerine altınoluk yapan adamdır. Kâbe'nin örtüsünü ta Çin ipeğinden yaptı ki kimse bunun kıymetini ölçemez. Zamanımızda yeryüzünde bunun kadar zengin hiç kimseyi duymadım. Daha önce Revan şehrini anlatmıştım. Orası denizi olan, dağı ve ovası olan bir şehirdir. Karasaldır. Denizle arası bir merhaledir. Tevvec şehri çukur bir yerdedir, çok sıcaktır. Binaları topraktandır. Hurmalıkları ve bahçeleri çoktur. Pek çok yönden Nevbendecan'a benzer. Bunun yakınında meşhur bevan vadisi vardır. 2 fersâh uzunluğundadır. Peşpeşe köyler ve sular vardır. Ağaçlar köyleri o kadar kapatmıştır ki içine girmeden kimse bu köyleri uzaktan göremez. Fars bölgesindeki

en güzel en nezih vadidir. Cennâbe, Sînz ve Mehrûbân deniz kenarındadır. Bıktırıcı bir sıcaklığı vardır. Hurmalıklar vardır. Sıcak memleketlerde meyve yetişmez.

Fars bölgesinde mesâfeler Şîrâz'dan Sîraf'a giderken Şîrâz'dan Kefrah'a 5 fersâh, Kefrah'dan Bahr'a 5 fersâhtır. Bahr'dan Kûvâr'a gidilir. Burası Kûvâr şehrinin suyunun dağıtıldığı bir yerdir. Bahr'dan Benceman'a 4 fersâhtır. Bencemân'dan, Cûr'a,6 fersâhtır.

283

Cûr'dan Dest-i şûrâb çölüne 5 fersâhtır. Oradan Hânâzâzmerd'e 6 fersâhtır. O sahrada bir handır. 3 fersâh miktarındadır. Bu sahranın hepsi kat kat necistir. Hân âzâzmerd'den Kîrend'e 6 fersâhtır. Oradan Mey (köyün)'e 6 fersâhtır. Mey'den Resulakabe'ye 6 fersâhtır. Bâderkân diye bir konaklama yeridir. Bâderkân'dan Berekân'e 4 fersâhtır. Berekân'dan Sîraf'a 7 fersâhtır. Şîrâz Sîraf arası bu yolun hepsi 60 fersâhtır. Şîrâz'dan Yezd'e giden yol: Bu yol aynı zamanda Horasân yoludur. Şîrâz'da Zerkân'a 6 fersâhtır. Zerkân tatlı suyu akan konaklama yerlerinin olduğu bir yerdir. Zerkân'dan İstahr'a mesâfe 6 fersâhtır. İstahr'dan Tîr'e 4 fersâhtır. Tîr'den Kehemend'e 8 fersâhtır. Kehemend'den Beyd köyüne 8 fersâhtır. Beyd köyünden Eberkûh'a 12 fersâhtır. Buradan Esed köyüne 13 fersâhtır. Esed kalesi bir köydür. Oradan Cevz köyüne altı fersâhtır. Cevz'den Mecûsi kalesine altı fersâhtır. Mecûsi kalesinden Keseh şehrine beş fersâhtır. Keseh, Yezd bölgesinin ortasıdır. Yezd'den Ânhîze'ye altı fersâhtır. Ânhîze içinde kubbeler, akarsuyu, bu suyun kenarında incir bahçeleri olan bir yerdir. Fars'ın sınır bölgesidir. Buradan sonra Fars'ların bölgesi yoktur. Şîrâz'la Yezd arası olan bu yolun tamamı 80 fersâhtır. Şîrâz'dan Cennâbe'ye giden yol: Şîrâz'dan Hânü'l-Esed'e altı fersâhtır. Hânü'l-Esed Sekkân nehri yanında olan bir yerdir. Hânü'l-Esed'den Erzed Hân çölüne dört fersâhtır.

284

Erzed çölünden, Tîr'eye dört fersâhtır. Tîr'den Kâzerûn'a altı fersâhtır. Kâzerûn'dan Dezîz köyüne dört fersâhtır. Dezîz köyünden Ra'su'l -Akabe'ye dört fersâhtır. Buradan Tevvec şehrine dört fersâhtır. Tevvec'ten Cennâbe şehrine on iki fersâhtır. Bu yolun hepsi kırk dört fersâhtır.

Şîrâz'dan Şîrecân'a giden yol: (8,2) Şîrâz'dan İstahr'a on iki fersâhtır. İstahr'dan Ziyâdabîz'e sekiz fersâhtır. Ziyâdabîz Hafraz semtinde bir köydür. Buradan Kelvezer sekiz fersâhtır. Kelvezer'den Cûbânân'a altı fersâhtır. Cûbânân Abdurrahman'ın köyüdür. Burası bir şehirdir. ** Âbâze'dir. Buradan Âs köyüne altı

fersâhtır. Âs Budencân isminde bir şehirdir. Oradan Sâhik'e sekiz fersâhtır. Sâhik'ten Sermekân ribatına sekiz fersâhtır. Sermekan Hân'a benzeyen bir ribattır. Oradan Püştham'a dokuz fersâhtır.

Püştham da bir ribattır. Sermekân Fars sınırının sonunda bir ribattır. Ondan sonra Kirmân sınırı başlar. Şîrâz'dan Sermekân kadar olan yolun tamamı atmış fersâhtır. Sermekân'dan Sircan'a sekiz fersâhtır. Şîrâz'dan Kirmân'ın sıcak bölgesine giden yol: Şîrâz'dan Hanmîm'e yedi fersâhtır. Hanmîm'in Kehrecân semtinde bir köydür. Oradan Hûristân şehrine yedi fersâhtır. Hûristân'dan Menzil diye bilinen ribâta dört fersâhtır. Oradan Kürüm şehrine dört fersâhtır. Kürüm'den Fesâ şehrine beş fersâhtır.

285

Fesâ'dan Tâmistân şehrine 4 fersâhtır. Tâmistân'dan Fescân şehrine 6 fersâhtır. Fescân'dan Dûrekan'a 4 fersâhtır. Oradan Müreyzcân şehrine 4 fersâhtır. Oradan Sinân şehrine 4 fersâhtır. Oradan Dârâbecird 1 fersâhtır. Oradan Rammü'l-Mehdî'ye 5 fersâhtır. Oradan Rüstâku'r-Rüstâk şehrine 5 fersâhtır. Oradan Füre şehrine 8 fersâhtır. Oradan TâRûm şehrine 4 fersâhtır. Şîrâz'dan TâRûm'a kadar olan yol 82 fersâhtır. Şîrâz'dan Hezâr şehrine 6 fersâhtır. Oradan Mâîn şehrine 6 fersâhtır. Oradan Kensâ'ya 7 fersâhtır. Kensâ bir köyün gözetleme kulesidir. Oradan İstahr köyüne 7 fersâhtır. Oradan Hânüveys köyüne 7 fersâhtır. Oradan Kürd köyüne 7 fersâhtır. Kurt'tan Kereh'e 8 fersâhtır. Kereh'den Hân Lencân 7 fersâhtır. Oradan İsfahân'a 7 fersâhtır. Fars sınırı Hânüveys'de sona erer. Bu yolun tamamı 43 fersâhtır. İsfahân yolu tamamı 70 fersâhtır. Şîrâz'dan Huzistân'a giden yol Şîrâz'dan Cüveym şehrine 5 fersâhtır. Cüveym'den Hulân köyüne 4 fersâhtır. Hulân'dan Harâra köyüne 5 fersâhtır. Harâra köyü büyük bir köydür. Suyu azdır.

286

Harâra'dan Karkân köyüne 5 fersâhtır. Oradan Nûbencân 6 fersâhtır. Oradan Hûrebân köyüne 4 fersâhtır. Oradan Derhîd köyüne 3 fersâhtır, oradan Haber Akârib köyüne 4 fersâhtır oradan Raştan'a 4 fersâhtır. Raştan'dan Errecân 7 fersâhtır. Errecân'dan Senbil pazarına 6 fersâhtır. Sınırı Sekan köprüsüdür. Errecân şehri bir suyun üzerindedir. Şîrâz'dan Errecân'a yolun tamamı 61 fersâhtır.

Fars'taki büyük şehirlerarası yolların mesâfeleri: Fesâ'dan Kârezîn'e 18 fersâhtır. Oradan Cehrem'e 10 fersâhtır.(81b) Oradan Kârezîn'e 8 fersâhtır. Daha önce Şîrâz'dan İstahra'nın 12 fersâh olduğunu yazmıştık. Şîrâz'dan Kârezîn 10 fersâhtır. Şîrâz'dan Kuvâr üzerinden Cûr'a 20 fersâhtır. Şîrâz'da Fesâ'ya 26 fersâhtır.

Şîrâz'dan Beydâ'ya 8 fersâhtır. Şîrâz'dan Dârâbecird 50 fersâhtır. Daha önce Şîrâz'la Sîrâf'ın arasındaki mesâfenin 60 fersâh olduğunu zikretmiştik. Şîrâz'dan Nûbencân'a 25 fersâhtır. Şîrâz'dan Yezd'e 74 fersâhtır. Şîrâz'dan Tevvec'e 32 fersâhtır. Şîrâz'dan Cennâbe'ye 44 fersâhtır. Şîrâz'dan Errecân'a 60 fersâhtır. Bu daha önce yazılmıştı. Şîrâz'dan Sâbûr'a 25 fersâhtır. Şîrâz'dan Hurra'ya 14 fersâhtır. Şîrâz'dan Cehrem'e 30 fersâhtır.

287

Cûr'dan Kâzerûn 16 fersâhtır. Sîrâf'tan Nüceyrem 12 fersâhtır. Mehrûbân'dan İbn Osman'ın kalesine 160 fersâhtır. Burası deniz üzerinden bütün Fars'ın uzunluğudur. Kirmân sınırından Isfahan sınırına Rûzan'dan Eban'a 18 fersâhtır. Eban'dan Fehrec'e 25 fersâhtır. Fehrec'ten Keseh'e 5 fersâhtır. Keseh'den Meybûz'a 10 fersâhtır. Meybûz'dan Ukde'ye 10 fersâhtır. Ukde'den Nâîn'e 15 fersâhtır. Nâîn'den Isfhân'a 25 fersâhtır. Rûzan'dan Nâîn'e 83 fersâhtır. Kirmân tarafına Sid sınırından İbnî Umâre Kalesi'nden geçerek tarımda bu yol sona erer. Sonra Rûzan'a uzanır. Oradan Horasân toprağına uzanır. Denis'den düz bir çizgiden Şîrâz'dan Horasân geçidine kadar 120 fersâhtır. Huzistan'da başlayan Fars ve Mehrûbân devam eder. Taki Errecân'da sona erer. Sâbûr ve Serden memleketleri Isfahân sınırının başına kadar 60 fersâhtır.

Fars suları, havası, toprağı: Fars toprağı Errecândan Nûbencân'a oradan Kâzerûn'a oradan Hurra'ya sonra deniz sahili hududundan Kâzer'un'a hatta Zam ve Dârâbecird sınırına Furc ve Târûm'a giden hat arasına buranın iklimi Fars iklimi iki kısma ayrılır. Bu hattın güneyine düşen taraf iklimi sıcak olan taraftır. Bu hattın kuzeyine düşen taraf ise iklimi soğuk olan taraftır. Sıcak tarafa düşen memleketeler Errecân, Nûbencân, Mehrubân, Cennâbe, Sînîz, Tevvec

288

Deşt-i Destkân çölü, Hurra, Dâzîn, Mûrek, Kâzerûn, Dest-i Bârin, Belh, Cîbrînez, Bûskân çölü, Levâlicân, Kîzrîn, kibran, İrez, Semiran, Hûmaycân, Kûran, Sîrâff, Necîrem, Hısn İbn Ümâre bölgeleri ve bu bölgelerde bulunan bütün yerler sıcak bölge tarafına düşen yerlerdir.

Soğuk iklim tarafına düşen yerler: İstahr, Beydâ, Mâîn, İrec, Kâmfeyrûz, Kurd haller Senistân Evsbencân, Ürd, Rûn, Sîrâm, Bâzerenc, Serden, Hurrame Hîra, Neyriz, Mâsekânat, İstahbânân, Berem, Rûhnân, Bevvân, Târhişân, Cevberkân, İklîd, Sermek Eberkûh, Yezd Câreyn Nâîn bütün bu bölgeler ve buralar bulunan bütün yerler soğuk iklim bölgesine düşerler. Hattın her iki tarafında ne sıcak ne de soğuk

yerler vardır. Buralar bağların bahçelerin bostanların bulunduğu yerlerdir. Fesâ, Cûr, Şîrâz Sâbûr Nûbencân, Kâzerûn bölgeleri ne sıcak ne de soğuk ikisinin ortası olan bölgelerdir. Şiddetli soğuk olan bölgelerde ekin ekilmez, bakliyat cinsleri yetişmez. Ürd, Rûn Kurd Isfahan toprakları Rehnan bölgeleri şiddetli soğuk olan bölgelerdir. Şiddetli sıcak olan bölgeler: Yazları o kadar çok sıcak olurki bu bölgede hiçbir kuş cinsi durmaz Ağrıstan bölgesi gibi bu bölgede sıcak çok şiddetlidir. Bazı insanlar ve bazı krallar haber verirlerki:

289

Taşlık olan bir vadiye hâkim olan bir evde bu vadideki taşların ateşe atılan cisimlerin ateşin harareti ile çatladığı gibi şiddetli sıcaktan dolayı çatır çatır çatladıkları yandıkları görülür. Soğuk bölgelerin hepsinini havası sağlıklı bölgelerdir. Sıcak bölgelerde genellikle hava bozuktur. Renkler değişiktir. Dârâbecird, Tevvec'te veba daha çok olur. Sıcak bölgelerde havanın sağlıklı olduğu yerler: Errecân, Sîrâf, Cennâbe, Sînîz'dir. Bu iki tarafta hava mutedil olan yerler: Şîrâz, Fesâ, Kâzerûn, Cûr gibi yerlerdir. Bütün Fars'ta Kâzerûn'dan havası daha sağlıklı olan bir yer yoktur. Burada yaşayan insanların bedenleri sağlıklı, cildleri güzeldir. Suların en sağlıklı olanı Kurt suyudur. En sağlıksız olanıda Dârâbecird suyudur.

Elbislerinde ve hallerine gelince: halkın yaratılışı çoğunlukla zayıftır. Hafiftir. Saçları hafif renkleri esmerdir. Soğuk bölgelerdeki insanlar daha şişman, saçları daha çoktur ve cildleri daha beyazdır. Konuştukları diller 3 tanedir: 1. konuştukları ve bütün halkın anladığı dil Farsça dilidir. Hepsi bu dille konuşabilirler. Ancak muhtelif kelimeler vardır. Bölgeden bölgeye değişen kelimeler kullanılır. Çoğu bölgelerin bazı lafızları hepsi tarafından kullanılmaz, bölgeseldirler. Acem kitaplarının tarihleri, günlükleri Mecûsilerin kendi aralarında Pehlevice yazdıkları yazışmalar. Farslar'ın kendilerini anlamaları için tefsirine ihtiyaç vardır. Sultanların yazışmaları, divanların yazı dilleri, halkın konuştuğu 2. Önemli dil Arapça dilidir. Elbiselerine gelince: Sultanların elbiseleri kaftanlardır. Sultanları süvari olsalar da zırhlı giyerler. Zırhlı giyenlerin cübbeleri boldur. Cepleri geniştir. Zırhlarının cepleri, kâtiplerin zırhlarına benzer. Sultanların sarıklarının altında yüksek külah vardır. Kabzalı kılıç takarlar. Bellerinde bel kuşağı vardır. Ayakkabıları Horasan halkından daha küçüktür. Zamanımızda sultanlarının elbiseleri değişmiştir. Adamlarının kıyafetleri Deylem halkının kıyafetleridir. Kadıları kulakları açıkta bırakan bir çeşit kalansuva giyerler. Gömlek ve cübbe giyerler.

290

Zırh ve eskimiş, yırtılmış ayakkabı giymezler. Kulakları kapatan kalansut giymezler. Kâtipleri, Irak kâtipleri gibi giyinmezler. Kaftan ve teylesan kullanmazlar. Tunnaları kâtiplerin ve tacirlerin arasında taylasan, rida, eksiye, kumis ve hazziye giyerler ve sarık takarlar. Sağlam ayakkabılar giyerler. Gömlek cübbe iç çamaşır giyerler ve iyi elbiseleri tercih ederler. Elbiseleri, Irak halkının kıyafetlerine benzer. Krallar, hizmetçiler, tunneler, sultanın işleri takip eden divanda soRûmlu kişiler ve hepsi kişilik sahibi kişilerdir. Hal ve tavırlarında, işlerinde yemek sofraları hazırlarken, güzel ve çeşitli yemekler hazırlama konusunda ve yemek öncesindeki meyve sunumlarında, söylenmesi hoş olmayan ifadelerden kaçınmada, kötü söz ve ahlâk dışı ifadeler kullanmakta, evlerine tezhin konusunda, elbiselerinde sofralarında abartıya kaçmadan ve birbirleriyle yarışmadan bir hayat sürerler. Güzel ahlâk, edep ve yaygın bir ilme sahiptirler. Tü.c.c.arları ise para biriktirmeyi severler. Diğer bölgelerindeki tü.c.c.arlardan daha zengin olma hırsına sahiptirler.

Sîrâf ve sahil halkına gelince: Bunlardan bazıları çoğu ömrünü denizlerde geçirir. Bana ulaşan bilgiye göre Sîrâflı bir adam denize âşik olmuş o kadar ki 40 sene denizden çıkmamış, karaya ulaştığında arkadaşını gönderir ihtiyaçlarını görür gemi tamir gerektirdiği zaman başka bir gemiye geçer. Bu konuda büyük bir payları vardır, Gûrbette çok sabırlıdır. Nerede olursa olsun bolluk içindedirler.

Basra'da onlardan Ebu Bekir Âhmed b. Ömer el-Sîrâfî'yi 350 yılında gördüm ona bir yazı getirdim ki onun için mühim bir iş ile ilgiliydi. Bana bakmadan yazıyı aldı, okudu ve yere bıraktı. Bana bir saniyesini bile ayırmadı. Yazıyla ilgili bana bir şey söylemedi, yazıda arz edilen konularla ilgili, benim olup olmadığıyla ilgilenmedi. Benim bilgimin alınması gerektiği hiçbir meselede soru sormadı. Sonra hizmetçilerine yöneldi, gemilerden bahsetti. Ben öfkemden yerimden sıçradım. Kızgınlıktan dolayı hiçbir şeye aldırış etmeden oradan ayrıldım.

291

Sonra benim bulunduğum yerin boş olduğunu görünce adamlarına beni sormuş. Kimdir o? dediler. Denildiki falancanın arkadaşı, sen ona kaba davrandın. Nezaket göstermedin. O da öfkesinden önüne bakmadan çıkıp gitti. Dedi ki: Onu derhal bana getiriniz. Bir kâtibi yolda beni buldu. Başka bir grub da beni arıyordu. Gittiğim yere kâtip geldi ve dedi ki: şeyh senin izinsiz çıkmandan rahatsız oldu. Biz de gördüklerimizi ona anlattık. Seni geri çevirmemizi emretti, ben de dedim ki: Vallahi dünyada pek çok kral gördüm yanında çalışanlarıyla görüştüm. Pek çok tavr

ve davranış sahipleriyle karşılaştım. Fakat bundan daha kibirli, Gûrurlu, daha çirkin görünümlü, daha nezaketsiz olanı görmedim. Kâtibi dediki: Aslında onun hakkı var. Bir senede 48 hastalık geçirdi. Ölecek diye korkuldu vasiyetini de bırakmıştı. Malının üçte birinden biraz fazlasını etmişti ki bu vasiyeti 900000 altın dinarı buluyordu. Bizzat ona ait gemiler, vekillerin elinde bulunanlar, hesabı belli olanlar, nereden ne zaman alınacağı belli olanlar, baharatlar, ticaret malları Depva mahzeninde bulunanlar... O kadar çoktur ki Çin'e, Hindistan'a, Zenci ülkelerine giden neredeyse bütün gemilerde ya ortaklığı ya kirası vardır. Kâtibin sözleri kafamı şişirdi. Sonra tüc.c.arın yanına gittim o da olanlardan dolayı özür diledi. Vasiyetin malının yarısı olsa bile ben bu kadar mala sahip olan ve bu derece ticaret yapan krallar ve sultanları bile duymadım. Bu öyle bir hikâyedir ki malının tamamı söylenince insan irkilir.

Karada olsun denizde olsun doğudaki bütün şehirlerde bunlar gibi yaratılışlarında iffet sahibi, en iyi sınıf insanlar ki kelam ilminde ilim sahibidirler. Vaad ve vaid konusunda Basra mezhebindedirler. Mutezililiğe mehillidirler.(83z)

292

Başka yerde böyle bir kavim görmedim.

Sıcak bölgenin ileri gelenleri Ebu Ali Cubayi'nin daha faziletli olduğunun görüşündeler. Ona yöneliyorlar ve onu imam olarak kabul ediyorlar. Soğuk bölgeden Şîrâz ehli İstahr ve Fesâ ehlinin mezhebi çoğunluğun mezhebidir. Fetvada ehli hadisin mezhebindedirler. Fars memleketinde Yahudi, Hıristiyanlar ve Mecûsiler vardır. Sabii yoktur, Samiri de yoktur. Mecusiler daha çoktur. Yahudiler Hıristiyanlar'dan daha çoktur. Mecûsiler Fars'ta buldukları kadar başka yerde yoktur. Çünkü Fars onların ana yurdudur. Dinleri kitapları, ateşşegedeleri hepsi Fars'tadır. Atalarından elden ele günümüze kadar böyle almışlar.

Fars diyarında güzel bir adetleri, sünnetleri vardır. Eski önemli aileleri daha faziletli ve daha üstün görürler. Bazı evleri vardır. Kendi aralarında zamanlarını zamanımıza kadar, günlerini tarihlerini divanlaştırmayı adet haline getirmişlerdir. Onlardan Benû Habib vardır. Onların şeyhleri Müdrîk'tir. Onunla çok övünürler ve daha fazletli kabul ederler. Asılları Kam-Firuz'dur. Meşeleri şirazdır. Burayı vatan edindiler. Burayı vatan edindiler. Şerefli ve yüce ameller işlediler. Memun Mudrik b.Habibi ve diğerlerini hesap ve diğer önemli işler için Bağdad'a çağırdı. Memun'un yanında kaldılar. Memun ondan ders aldı. Bu adam Mutasım zamanında da Bağdad'da öldü. Yahya b. Eksem onun hakkında itham edildi. Bahile ileri

gelenlerinde Âl-i Ebî Safiye diye biri vardır. Muhammed b. İsmailoğulları'ndan Yahya, Abdurrahman ve Abdullah da vardır. Bunlar da Bağdad'a taşındılar. Merzuban b. Zâdbeh hizmet için geldiler. Hasan b. el- Merzuban Muhammed b. Vasıl'ın hizmetinde bulundular. Ondan sonra Yakup b. el- Leys'in hizmetinde bulundular. Ali b. el- Merzuban Amr b. Leys'e istidrak divanında hizmet etti. Amr'ın yanında mertebesi yükseldi. Mansûr Ahmed b. Ubeydullah onun çocuklarından, divan kâtiplerindendir. Günümüze kadar aralarında divan işleri devam etmektedir. Ebü'l- Hâris b. Âferiğun'un kâtibi olan Ebu Cafer b. Sehl b. el- Merzûban'la karşılaştım.

Bugün hala yaşamaktadır.

293

Vallahi ne ondan önce ne de ondan sonra bütün insanların methettiği, faziletini cömertliğini anlattığı bütün bunları bir arada toplayan bir başkasını görmedim. Zira okunan, gördüğümüz, gelenekle rivayet edilen eserler kerem sahibi cömert kişileri hem övmüşler hem yermişler. Fakat onunla ilgili kınayıcı bir şey hiç duymadım ve onunla ilgili herhangi bir yerden gereksiz bir şey işitmedim. 50 yıldan beri Horosan'a gelen herkese onun iyiliği dokunmuştur. Bundan dolayıda herkes ona teşekkür eder. Eğer onunla karşılaşmamışsa bile yazışma yoluyla onunla temas kurulmuştur. Herkes bütünüyle ona sarılmıştır. Hatta o, tanışmadığı kimselere de iyiliğini ulaştırmak ve cömertliğini teşyid etmek ve kendine kavuşamayanlara iyiliğini yetiştirmek için bazı bilgilerde ribatlar inşa etti. Halkının istifadesi için nesli çoğalan ve sütü sağlam sığırlar vakfetti. Süt ürünlerini istifadelerine sundu. Oraya gelenlere ve ordan geçenlere ikram edildi. Yanında hiçbir gıda bulunmayanlarda oraya gelirlerdi. Gidip gelen yolculara iyilik olsun diye öğle sığağında iltifatla ve güler yüzle ikramda bulunurdu. Onun bütün köy ve ribatlarında yüzer tane inek duRûma göre de daha fazlasını bulundururdu. Horasân'da ve Maveraünnehir'de hayır işleri yapan, iyiliği yayan hiç kimse ona bu konuda denk olamaz ve yaklaşamaz. Bu adamın ehli Alu Merzûbân b. Ferrabendas acemdeki bu hayır evlerinin en esikisidir. Sayıları en çok olan ailedir. Ebu Said Hasan b. Abdullah, Nasır b. Mensur b. el- Merzûbân Abdurrahman b. el-Hasan b. Merzûbân, Ferrâbüdad vardır. Ben onları saymakta yetersiz kalırım.

294

Ali b. Hurreşat ve çocukları Hüseyin, Hasan ve Ahmed bu günümüze kadar Fars diyarından bu divan işlerini üslenirlerdi, daha önce anlattığım diğer aileler gibi bunlar da divan işlerinde hayırlar yaptılar.

Farslar'dan bazı topluluklar başka dinler ve mezhepler seçtiler ve meşhur mezheplerin dışına çıktılar. Bu mezheplere instisak ettiler. İnsanları o mezheplere davet ettiler. Şayet bunlara değinmemek ve özelliklerinden bahsetmemek mümkün olsaydı, asabiyet ve tahammül zorluğundan dolayı ondan bahsetmezdim. Fakat bu kitabı okuyanların bu bilgiye ihtiyaçlarının olabileceği düşüncesiyle teferruata girmeden bunları anlatmayı uygun gördüm. Onlarla ilgili şöyle haberler geliyor: İçlerinde bulunan kötü kişiler, yenilen bir hak ve batılı karıştırma işinde bulunanlar, İslâm'dan bir şeyler öğrendikten sonra İslâm'a küfretmek ve uzaklaşmak için kitap telif edenler, bunlarla kalpleri kazanmaya çalıştılar. Halkı buna davet ettiler. İlmi çalışmayla ilgisi olmayan kişilerin zahirde has ilim ehli görünüp batında zahirin tam zıttına amel edenler, bunlardan tanınan meşhur olan ismi bütün dünyada şöhrete kavuşanlar vardır. Beydâ ilinde Hüseyin b. Mansur el- Hallâc ortaya çıktı. Mesleği hallac idi, tasavvufu ve sofiliği iddaa etti. Tabaka tabaka o kadar yükseldiki hatta öyle bir hale geldiki kim cismini ibadette terbiye ederse, kalbi Salih amellerle iştiğal ederse, lezzetlerini terk etmeye sabrederse, şehvetlerini def etmede nefsine hâkim olursa mukarrebın makamına yükseleceğini iddaa etti. Kiramen kâtibin meleklerine karışır. Ortak olur. Sonra saf hale gelme derecelerine tereddütsüz devam ederse tabiatı beşeriyet derecesinin üstüne çıkar. Beşeriyette kendinden bir şey kalmadığında Allah(c.c.)'ın ruhu ona hulul eder. Allah'ın yanında Meryem oğlu İsa (as) gibi olur. Kendine itaat edilir Allah(c.c.)'ın emredip yerine getirilen şeylerden neyi emrederse istediği yerine gelir bütün fiilleri Allah(c.c.)'ın fiilleri, bütün emirleri Allah(c.c.)'ın emirleri olur. Bunu teati ediyordu ve kendisine bu şekilde divan edilmesini istiyordu öyleki bazı vezirler sultanın çevresindeki ileri gelenler ona meykthaneye başladı. Bazı bölgelerin emirleri Irak el-Cezîre'nin, dağlık bölgelerin ve bu çeşmelerin etrafındaki bütün insanlar ona inanmaya meyletmeye başladılar. Fars'a dönmesi mümkün değildi. Kendi canından korktuğu için oraya dönmeyi kendi de istemiyordu. Eğer orada ortaya çıksa onu yakalayacaklarını, tutuklanacağını biliyordu, hilafet yurdu Bağdat'ta ikamet etmeye devam etti. Hilafet merkezi Bağdat ehlini sapıklığa sürüklemesinden korkulmaya başlandı (84b) Sultanın etrafındaki hacipleri,

295

harem ehlini ve diğer insanları sapıklığa sürüklemelerinden korkulduğu için diri olarak çarımha gerildi ta ölünceye kadar işkence edildi. Onlardan biri de künyesi Ebu Said olan Hasan b. Behram el- Cennaabi'dir.

Cennâbe ehлиндendir. Unculuk işi yapar. Bu melun Karmatî'lerin davasına çağırmaya başladı. Abdan el-Katib tarafından Karmatî diye bilinen Hamdan b. el-Eş'as'ın damadı olan Abdan el-Katib tarafından bu batıl mezhebe davet etti. Bu da o mezhebi yaymaya başladı. Karmatîler'in reisi İbn Eş'as onu kendi bölgesinin halifesi ilan etti. Cennâbe'de Sînz'de Tevvec'de Mehrûbân'da Fars'ın sıcak bölgelerinde insanları bu batıl mezhebe davet etmeye başladı. Malların çoğunu aldı. Ona zıt olanlarda türemeye başladı aleyhinde dedikodu yapmaya başladılar. Topladığı bütün mallar hazinelerde elde ettiği bütün mallarına ve bütün varlığına el konuldu. Huşâşe'de görevlilerin elinden kurtuldu. Gizlenmeye devam etti. Taki Karmatîler'in lideri Hamdan b. Eşas el-Kelvâziniyi huzuruna davet etti. İbn Eş'as şimdiye kadar onu görmemişti. Onu görünce vereceği bütün işleri yerine getireceğini anladı. Onun aleyhinde dolanan şeylerin kötü siyasetinden olmadığını anladı. Fakat bazı sebeplerden dolayı bu duRûma düştüğünü anladı. Bazı mecburiyetlerden dolayı bu hale geldiğini öğrendi. Onun mualif ve munkirlerin onu jurnalladığını anladı. Abdân eliyle onu Bahreyn'e gönderdi. Orada halkı davet etmekle görevlendirdi. Bunu para kitap ve lazım olan diğer şeylere destekledi. Bahreyn'e gitti; Ali Sember'e damat oldu. Bu bölgede bulunan Arapları mezhebine davet etti. Bu bölge onun emrine girdi. Kabileler ve aşiretler bazen isteyerek bazen korkudan ona itaat ettiler. Heceri muhassar ettiğinde çeşitli hilelerle orayı feth ettiğinde zor kullanarak herkesi kılıçtan geçirdi. Erkekleri öldürdü.

296

Çocukları köleleştirdi. Kadınlarını cariye yaptı daha önce Mağrib ehlinde olan ve Bahrin'de davet görevini yürüten Ebu Zekeriya el- Tamami'yi öldürünce gücü daha da arttı. Kendi başına buyruk oldu çok tehlikeli işlere girdi ki anlatılması mümkün değildir. Ancak özetle sonuç olarak bazı hizmetlileri cemaatin ileri gelenleri ile birlikte Ahse'de onu bir hamamda boğazladılar. Onun büyük oğullarına veya akil baliğ olduğunda küçük oğluna teslim olmalarını ve bildiği bir meseleden dolayı ona uymalarını ve ellerindekini ona teslim etmelerini onun emir ve yasaklarına itaat etmelerini vasiyet etti. Basra'yı ve Kûfe'yi feth eden Ebu Tahir Süleyman mel'unu da bunlardandır. Mekke yolundaki hacı kabilelerini öldürdü. Hz. Ali(ra)'nin

torunlarını öldürdü. Benî Hâşim'i de öldürüp mallarını aldı ve namuslarını helal saydı. Mekke'yi tahrip etti. Hacerü'l-Esved'i aldı götürdü. Bütün büyük günahları işledi bütün kötü işleri helal saydı. Bütün haramları işledi. Allah(c.c.) onu helak etti ve evini başına yıktı. Ailesi ve çocukları tamamen yok edildi. Davaları bozuldu, birbirlerine düşman olup birbirlerini hile ve tuzakla öldürdüler. Müslümanlar'a yaptıkları, hacıların yollarını kesmesi Müslümanlar'ın memleketlerine fesat çıkararak öldürmesi Arabî şerifte yaptıkları meşhur olduğundan ve tekrarında fayda olmadığından dolayı onları burada anlatmaya gerek yoktur. Örneğin kabenin hazinelerini almış kabenin komşularını ve onlara sığınanları öldürmüştür. Bu duRûm Ebu Saîd'in kardeşi Ebu Tâir'in amcası ve akrabaları yakalanıncaya kadar böyle devam etti. Şîrâz'da bir müddet hapsedildiler. Şîrâz mezhebinde ve tarikatında ona muhalif idiler. Onlar doğru yolu buluyor ve Karmatî'den beraat ettiklerine şahitlik ediliyor. Ondan sonra serbest bırakılıyorlar. Ebu Cafer Mummed b. Ali el-Selmeğûni de sapıklardan biridir. Bu da ilk ortaya çıktığında ilimle ilgilendi fıkha zuhta çalıştı. Vera ve iffet elbisesi giymeye davet etti. Helal haram konusunda en güzel kitapları yazdı. Bununla birlikte ümmetin parçalanmasını Çin'de gizledi. Müslümanlar'ın kâfir olduğuna inandı. Yurtlarının küfür memleketi olduğunu, ehlinin mallarının, eşlerinin, haclarının ve savaşlarının fasit olduğunu iddia etti ve bunlara karşı cihada davet etti. Bir sefer Mağribliler'e davet etti. Diğer bir sefer de kendi davasına çağırды Allah(c.c.)'a ait bazı sıfatların kendinde bulunduğunu savundu. (84 b) Asılarak öldürülünceye kadar sapık mezhebinde böyle devam etti. Allah(c.c.) onun hakkından geldi.

297

İslâm'ı ve İslâm ehlini ve müdafa edenleri lutfuyla, gücüyle koruyan Allah(c.c.)'dır. İslâm garib başladığı gibi yine garip oldu.

Fars bölgesinin özellikleri ve Oradan başka yerlere ihraç edilen ürünler: İstahr bölgesinde son derece tatlı elmalar yetişir. Bazıları son derece mayhoştur. Ben bir hikâyede gördüm. Mirdas b. Ömer Hasan b. Reca'ya anlatmış. Yüzünde sözünü inkâr eden bir duRûm görüyor. Onu görmek için elma getiriyor ki onun yüzünde ki bu ifadeyi görebilsin. Eberkuh'un yakınında büyük dağlara benzeyen külden yüksek tepeler vardır.

Bazıları bu tepelerin Nemrud'un ateşinin külünün tepesi olduğunu iddia ederler. Bu yanlıştır. Çünkü Nemrut Kenanlı'ydı. Kenanîler'in meskenleri de Babil'dedir. Bu dağların benzerlerini hatta onlardan daha büyük ve daha yüksek

olanlarını İrmeniye tarafından gelen büyük Zâp nehrinin yanında gördüm. Zâp tarafındaki bu dağlar Muhammed b. Hasnun Kurdi'nin köyü olan Muhammediyye köyü diye bilinen köyün yakınındadır. Bunlara benzer ve bunlardan daha küçük olan Kültepelerini Sudan diyarında gördüm. Sâbûr ikliminde Hûducân diye bilinen bir semt vardır. Burada iki dağ arasında bir kuyu vardır. Bu kuyudan gündüz çok yükselen bir duman çıktığını gördüm. Kimsenin kolayca ona yaklaşması mümkün değildir. Eğer üzerinden bir kuş uçsa içine düşer. Düşen kuş içine düşüp kaybolmadan havada yanmaya başlar. Errecân bölgesinde Sahek taraflarında birden fazla yani çok kuyular var ki dipleri yoktur. Derinlikleri ölçülemez. Kam-ı Firuz taraflarında Murican diye bilinen bir köyde yüksek dağlar arasında bir mağara vardır. Bu mağarada bir tılsım vardır. Bu mağaranın tavanından bir su damlar. Bazıları bu suyun tılsımı olduğunu iddia ederler. Bir adam bu mağaraya girse

298

kendisine yetecek kadar suyla çıkar. Bin adam bu mağaraya girerlerse kendilerine yetecek kadar suyla çıkarlar. Bu cürmün büyüklüğü bir sahan yani bir yemek kabı veya büyük bir su kabı kadardır. Errecân'ın Huzistân tarafında ki kapısında Tâb nehri üzerinde bir köprü vardır. Hac.c.âc b. Yusuf'un doktoru olan Deylemî'ye nispet edilir. Tek bir kemerdir. Genişdir. İki sütunu arasında yerin üstündeki uzunluğu 80 adımdır. Yüksekliği ise en büyük en yüksek bayrağı tutan bir kimse altından rahatlıkla geçebilir. Erdeşir-i Hurra ikliminde Şîrâz taraflarında suyu tatlı ve lezzetli olan bir çeşme var ki insanlar iç organlarını temizlemek için bu suyu içerler. Kim bu sudan bir kadeh içerse onu bir meclis ayakta tutar, eğer çok içerse her kadeh onu bir meclis ayakta tutar. Dazin bölgesinde suyu tatlı olan bir nehir vardır. İhşin nehri denilir. Bu sudan içerler ve topraklarını sularlar. Bu nehrin suyuyla elbise yıkanırsa bu elbise bu sudan yeşil olarak çıkar. Gûvâr bölgesinde yeşil bir çamur vardır. Bitkilerden daha yeşildir. Bu çamur yenilir benzeri başka bir yerde yoktur. Şîrâz'da bir çeşit nergis çiçeği vardır. Yaprağı sosun yaprağına benzer. İçindeki gözleri nergis gibi sarıdır.

Fars diyarında topraktan elde edilen mahsuller diğer topraklardan elde edilen mahsullere göre bütün cinslerinin en iyi olan mahsülleridir. Kûvâr ve Cûr iklimlerinden elde edilen gülsuyu diğer memleketlere, Mağrib'e hatta Endülüs'e, Roma'ya, Fransa'ya, Mısır'a ve Yemen'e kadar gönderilir ve satılır. Aynı zamanda Hindistan'a ve Çin'e de gönderilir. Kendinden başka olan bütün gül sularından üstündür. Fars illerinde çokça elde edilir. En fazlası da Cûr'da elde edilir. En güzel

kokulu güller Cûr'a aittir. Orda kendinden başka yerde olmayan Palmiye tomurcuğu suyu ve Kaysun suları vardır. Safran suyu ve hilaf otu suyu vardır. Hilaf otu kokusu vardır. Hilaf otu kokusu yeryüzündekilerin hepsinde üstündür. Ben orada dünyada benzeri olmayan kokular gördüm.

299

Yarım kilosu 10 dinara satılır. Yanımda bunun en iyisinden vardır. Sâbûr bölgesinde çok kokular elde edilir ki cinsinin en iyisidir. (85Z) Ancak Kûfe de Hayriye ve menekşe kokuları bunlardan daha güzeldir. Sînîz'de Sînîz elbisesi çok imal edilir ve çok gelir getirir. Cennâbe 'de Cennâbe mendilleri çok satılır. Tevvec' de üretilen takım elbiselerin yeryüzünde benzeri bulunmaz. Eğer daha pahalısı varsa bir sebebi bulunur. Bütün memleketlerde sultanlara bu elbiselerden yapılır. Fesâ şehrinde de her diyara satılan elbiseler yapılır. Burada nakışlı bir elbise yapılır ki altınla süslendiğinde hiçbir iklimde benzeri yapılmaz. Bir de ince ve yumuşak dokunursa daha da kıymetli olur. Cehem'de de benzeri imal edilir. Yünlü elbiselere gelince sultanlara, tacirlere bu yünlü elbiselerden yapılır. Aynı zaman da yünlü halılar da yapılır. Çok kıymetli ve çok değerlidir. Görüntüsü çok şahanedir. Diğer ipekler içinde çok elde edilen bir ipek cinsi vardır. Sultanlar için bu ipeklerden meşhur olan perdeler yapılır. İpek ve yünden imal edilen kıymetli elbiseler çok iklimlere devletlere ihraç edilir. Kurkûb, Tevvec ve Târem'da yapılandan daha yüksek olan Savsancar'da yapılan elbiselerdir. Burada ipek elbiseler yapılır ki kıymeti yüz altın dinarı bulur.

Cehrem şehrinde çok nakışlı elbiseler, kilimler, ipek halılar, namazlıklar bütün dünyaca Cehrem markasıyla satılır ve bilinir. Benzeri de yoktur. Yezd'den ve Eberkûh'dan pamuklu elbiseler yapılır. Kısa yapılırsa Bağdadi markası cümlesine girer. Baru Çölüm ve merkez şehrinde olan Gundecân'da kilim, halı, perde, koltuklar bunun gibi şeyler yapılırsa İrmeniler'inkiyle aynı kalitededir. Burada sultan kıyafetlerinin modası da vardır. Buradan her tarafa çok aletler, cihazlar ve elbiseler gönderilir. Fesâi'nin kumaşı Kurkûbi kumaşından daha üstündür. Çünkü Fesâi'nin kumaşı yünden, Kurkûbi ibrişimden yapılır. Yün kumaş da işlenirken sanat bakımından daha mükemmeldir ve daha uzun ömürlüdür.

300

Dârâbecird şehrinin etrafındaki hendekte bulunan suda öyle bir cins balık vardır ki kemiği diken ve omurgası yoktur. Pulları vardır. Balıkların en lezzetlisidir. Burada Taberî'ninkine benzer sermek için, yatay için tercih edilen kumaşlar ve

elbiseler imal edilir. Dârâbecird'in köylerinden bir köyde bir mağara vardır. Bu mağarada mum diye bir cevher madde çıkar ki sultanın kendi mülkündedir. Burası dağda bir mağaradır. Korunması için bir vekile emanet edilmiştir. Mühürlüdür, çeşitli şifrelerle şifrelenmiştir. Sultanın çevresindekiler bu şifrelerle bu kapıyı açabilirler. Yoksa açılması mümkün değildir. Her sene belli bir vakitte bir kere açılır. Bu madde bir taşın oyuğunda toplanır. Diğer oyuklarda toplananlar azar azar birikir. Bir sene boyunca toplanan ancak bir nar kadar olabilir. Sultanın güvendiği adamların, hâkimlerin, posta ve adalet adamlarının huzurunda açılır. Hazır olan zevata çok az bir şey hediye edildikten sonra mühürlenir. Yeryüzünde en sahil ve en sağlam olan mum budur. Bunun dışındakilerin hepsi sahtedir. Yalandır, doğru değildir. Bu mağaranın yakınında Âbin isminde bir köy vardır. Bu mum bu köyün adına nisbet edilir. Âbin köyünün mumu denilir. Dârâbecird bölgesinde beyaz, siyah, sarı, yeşil, kırmızı ve başka renklerde tuz dağları vardır. Yerüstünde görülen dağlardır. Bu tuz dağlarından sofralar çömlekler güzel kaplar elde edilir. Fars'ın her tarafına ve dışarıya gönderilir. Fars da civa, demir, kurşun, kükürt, petrol vs. madenler vardır. Buranın halkı diğer beldelere göre ancak bu madenlerle meşgul olurlar. Ancak gümüş azdır. Altın madeni de bulunur.(85 B) Sarı Serden de olan bir maden de vardır. Basra ve başka yerlere gönderilir. Demir madeni İstahr dağlarında ve İstahr dağlarına yakın Dârâbecird bölgesinde bulunur. Bu bölgede civa da vardır. Fars diyarında kitap yazmak için siyah mürekkep ilan edilir. Dekoratif boyalar elde edilir. Çin'inki hariç bütün boyalardan üstündür. Çünkü İran ve Çin'in boyası en büyük çabayla arındırılmak suretiyle elde edilir. Şîrâz'da bütün yeryüzünde Şîrâz elbisesi diye bilinen elbiseler vardır.

301

Paraları, alışverişlerde kullandıkları ve geçerli olan para birimlerine gelince: Bütün alışverişlerinde dinar ve dirhem kullanılır. Ölçüleri her tarafta bilinen ölçülerle aynıdır. On dirhem yedi miskaldır. Ölçü çeşitlerinde Yemen ve Endülüs gibi değildir. Eşyanın tartıldığı ağırlık birimleri mendir. Küçük men ve büyük men diye ikiye ayrılır. Büyükleri bin kırk dirhemdir. Erdebil'in ritli (ağırlık ölçüsü) gibidir. Men ağırlık birimleri büyüktür(Endülüs et- tarful fuh ile ritli dokuz buçuk ritildir. Fülfi Bağdat ile on beş evkiyedir. Kayravan'ın ağırlık birimi ritilide fulfulidir. Et tartısı hariçdir. O on iki okiyedir. Fars'daki küçük men(ağırlıklı tartma birimi) Irak'ın meniyle aynıdır. 260 dirhemdir. Bu tartı birimi hem Fars da hem bütün İslâm diyarında kullanılan tartı birimidir. Bundan başka tartı aletleri olsa da genel olarak

kullanılan bu küçük mendir. Beydâ şehrinde men 800 dirhemdir. İstahr şehrinde 400 dirhemdir. Cirre'de 280 dirhemdir. Sâbûr'da 300 dirhemdir. Erdeşir'in bazı bölgelerinde 240 dirhemdir. Şîrâz'da Cerib on ekfizedir. Bir ekfize 16 ritildir. Ritilleri Bağdad'ınki gibi 12 okiyedir. Bir okiye 10 dirhemdir. Kafiz için onların yanında bir ölçü birimi vardır. Yarım kafiz $1/3$ ve $1/4$ (çeyrek) kafiz olarak bilinir. Onların hepsi ayrı ayrıdır. Menleri herkes tarafından bilinir tanılır. Bütün dükkânlarında vardır. Yine küçük bir tartı birimleri vardır. Kafizin 24'te biridir. İstahr'ın cerîbi ve kafiz Şîrâz'ın kerif ve kafizinin yarısıdır. Beydâ'nın ölçü tartı birimleri İstahr'ınkinden 4'te bir fazladır. Şîrâz'ınkinden 4'te biri eksiktir. Errecan'ınki ve Kâzarun'unki de onların onluk ölçü ve tartılarından altı fazladır. Fesâ'nın ölçüleri Şîrâz'ınkinden eksiktir. Bu birim bilinmesi gereken ve insanların birbirlerinden sordukları birimlerdir.

Fars'da insanların kullandıkları Ebvâbü'l-Mâl (banka) ve zamum divanlarda tatbik edilenler

302

ve toprakların haraçları, zekât ve sadakaları çeşmelerin öşürleri, madenlerin humûsu (1/5i), meralardan dolaşan ticaret erbablarından alınanlar. Darbhanelerin geliri bölgelerdeki gümrüklerden gelenler, ganimetler, sulardan ve ticari mahallerden ve çiftliklerden gelen gelirlere gelince sırayla şöyle anlatılabilir: arazilerden alınan haraçlar 3 sınıfa ayrılır. Sahalar, taksim edilenler, kanunlar ki bunlar bilinen arazilerdir. Ne eksilir ne de artarlar. İsterse eksinler isterse ekmesinler. Bilinen itibara, âdete göre vergileri alınır. Mesâha(kadaastro) mukâsemetinkinden azdır. Eğer mesâhalarda çiftçi ekmişse haracı mesâhanın cerib ölçüsüyle takdir edilir. Eğer bir şey ekilmemişse mesâha arazi sahiplerden bir şey alınmaz. Fars'ın geneli susuzdur. Ancak zamümlar bunlar arazi araçlarıdır. Mukâsemet arazilerinden biraz eksiktir azdır. Memleketlerindeki susuz yerlere göre haraçlar değişiktir. En ağır vergi Şîrâz bölgesindedir. Her çeşit ekinlere takdir edilen bir haraç vardır. Bu da sulanan ile ekilen arpa, buğday büyük arazilerin haraçları 190 dirhemdir. Bu arsalarda aynı şekilde ağaç dikilmişse 192 dirhemdir. Hurma veya salatalık yetişiyorsa büyük arazilerde (86Z) 237 dirhemdir. Sulanarak pahalı yetişen arazilerde haraç 257 dirhemdir. Sulanan büyük üzüm bağlarından alınan haraç 1425 dirhemdir. Büyük tarla parçası 3 ceribdir. Küçük cerible üçde birdir. Küçük tarla 60 arşındır. Yani 3600 arşındır. Bu arşın kralın kabul ettiği arşındır. Kralın arşını yedi kabzadır(el). Bu anlaşmaya göre Kûvâr'ın haracı üçde ikidir. Çünkü Cafer b. Ebi Züheyr el-Sâmi

Harun el-Reşid ile konuştu. Bunu çeyreğin üçte ikisine geri çevirdi. İstahr'ın haracı Şîrâz'inkinden biraz azdır. Üzerinde durmayacağım. Susuz arazilerin haracı sulu arazilerin üçte biridir. Kavun karpuz salatalıkta baklagillerde üçte ikidir. Eğer buralar sulanıyorsa sultan dörtte bir haraç alır. Alan kişi zorla alır. Eğer bu arazi ikinci bir defa daha sulanmışsa haracın tamamı alınır. Sulama tam olursa haraç da tam olur. Darabecird, Errecan ve Sabur bölgelerinin ziraatlerinin haraçlarının miktarı anlatılanların tersinedir. Artar ve eksilir.

303

Çiftçinin malik olduğu gelirine göre haraç alınır. Mukaseme(ortaklık) arazileri ikiye ayrılır. Zemlerin ve diğerlerinin elinde bulunan Hz. Ali (ra) ve Ömer b. Hattap(ra)'la yapılan ahitnameye göre halifelerle yapılan anlaşmaya göre öşür ve üçte bir haraç alınır. Diğer bir haraç alma şekli köylerdeki arazileri alınmıştır. Çünkü bu arazilerin sahipleri Beytu'l-Mâla karşı soRûmluluklarını ihlal etmişlerdir. Başka sebeplerden dolayı dışındaki haraç alma şekilleri buralarda ekin ekenlerle beşte iki veya anlaşmaya göre haraç alınır. Ama bölgelerin malların kapılarına gelince Sultani araziler mesaha arazilerin dışında tutulurlar. Buralardan alınan mukâseme ve mukâtaya göredir. Buralarda ekilen ekinlerden dirhemle sultana vergi öderler. Gemilerin öşrü madenlerin humûsu (1/5) cizye, darphane, gümrükler, su ürünleri ve ormanlar, meralardan alınanlar diğer memleketlerle aynıdır. Fars'da Şîrâz'dan başka darphane yoktur. Gelir getiren yerlerin düzenlemeleri sultana aittir. Tacirler buralarda çarşı pazar kurarlar. Bina onlara aittir. Arsanın ve dükânların ücretini sultana öderler. Gül suyu üreten yerlerin de belgesinde sultana ödenir. Fars'daki eski vergi kanunu gereğince bağlarda ve ağaçlardan vergi alınmazdı. Ali b. İsa b. Cerrah 302 h.de vezir olunca bunların hepsine haraç ödemeye mecbur etti. Fars'da bu bölgeler varki buranın sahipleri Irak'taki sultanın çevresindeki ileri gelenlere sığınmışlar, irtica etmişler bu ileri gelenlerin ismiyle buralar idare edilir ki onlardan dört bin vergi alınmaz. Bu arazilerin sahiplerinin elindedir. Satabilirler ve miras bırakabilirler.

Fars toprağı İslâmdan önce Anuşirvan'a kadar mukâseme üzere idi (parçalara bölünmüştür). Bu kisra bazı bahçelerden gelen yorgunluktan dolayı bazı haksızlık ve adeletsizlikten dolayı bu eski resmi kanun ve vergiden vazgeçti. Bir gün Anuşirvan tek başına adamlarından ayrılarak kaybettiği bir şeyi arıyordu. Aşırı sıcaktan yoruldu bıkkınlık geldi. Canından bıkar duRûma düşdü. Yanında küçük bir kız çocuğı olan bir ihtiyar kadınla karşılaştı. Kadına beni misafir kabul eder misin? Dedi. Kadın onu

misafir olarak kabul etti. Küçük kız ağaçdaki bir nara elini uzatıyordu, kadın onu engelliyordu. Kız ısrar etti ve bir tane nar kopardı. (86B)Kadın çocuğu fena halde dövdü.

Kubad, kendi içinde böyle basit bir şey olan nar için bu küçük kızı niçin dövdün?

304

Diye sordu. Kadın cevaben “Ey efendi bizim bu narda ve bütün bahçede yanımızda bulunmayan, burda garip olan cömert ve şerefli bir ortağımız vardır. Burada hazır bulunan ortağın, burada bulunmayan ortağına ihanet etmesi hainliktir, çirkindir. Bir hassa bu ortak adaletli ve emin birisi ise bu hainlik hiç olmaz.” Anuşirvan (kubad) ağlamaya başladı ve dedi ki: Ortağın kimdir? Kadın: kral Kubas’dır. Dedi, doğru söylüyorsun zengin adaletli emin olan kralın kendisi daha adaletli sultan, kudretli imkânları, geniş olan mülk sahibi halkının başına bu kadar zalimleri musallat ederlerse zulmederse, kızın yaptığından daha çok çirkin ve daha çok zalim olmuş olur dedi. Kadına dedi ki: Asker olan falan kişi sana gelirse (gelecek olan askerin vasıflarını kadına bildirdikçe) onu bana gönder dedi. O adam emrindeki bütün adamları ve ordularıyla beraber geldi onları meclisinde hazır bulundurdu. Kadının olayını onlara anlattı. Bütün Fars toprağını bölüme göre vergilere çevirdi. Az yetişenlerden masraflı ziraetten ve Ceçtir’deki çiftçilerden duRûmlarına göre vergi almalarını ve adaletli olmalarını emretti.

Fars’ın zikredilen çeşitli yönlerinden gelen bütün gelirleri sene 350 h.de iki milyon beş yüz bin altın dinar ve daha fazladır. Errecân bölgesi bu zamanda Fars bölgesinin dışındadır. Çünkü Aras Fazl b. Amid’in elindedir. Buranın hukukuna o bakıyor geliri 510 000 dinardır. Bu zümreye yüklenir. Onu emiri Rüknu’d-Devle gerekli yerlere sarfeder. Bazen yakınlık olsun diye fazlasını krala gönderir. Kral onu Ebu’l Fazl b. Âmid’den alır. Bu da kralın hoşuna gitmezdi.

305

3.15. KİRMÂN

Kirmân’a gelince Mukrân toprağı ve Bulûs’un arkasında Mukrân ile deniz arasındaki geçittir. Batısı Fars toprağıdır. Kuzeyinde Horasân toprağı ve Sicistân vardır. Güneyinde Fars denizi vardır. Kirmân’ın Siyra sınırında Fars sınırına doğru uzanan kola benzer bir toprağı vardır. Tâkiben yakın bir kavis vardır.

Bu sahifenin yanındaki harita Kirmân’ın haritasıdır.(87z)

Haritadaki isimlerin ve nâsların izahı: Denizin üst tarafında resmedilmiştir. Sağında Kirmân haritası yazılıdır. Bunun sağında Mağrib'in sol açısında güney yazılıdır. Sağ tarafta denizin yanında aşağıya doğru müstakil hat ile üç tarafı kuşatılmış Kirman sınırı vardır. Sağ taraf paralel olarak Fars hududu yazılıdır. Aşağı tarafa paralel olarak bir geçit vardır. Sonra sol tarafta Mukrân sınırı vardır. Resmin altında sağ açıda doğu yazılıdır. En alt hatta Sebiye şehri yazılıdır. Sınır çizgisinden ilk kısma bitişik yazılan şehirler: Sorva, Royest, Târem, Tarımdan sola bir yol başlar. Cîrûf'ta son tarafın ortasında sona erer. Bu yol üzerinde şehirlerden; Rûmaybin, Ketistan, Habrokan, Merzukân, Erdekan, Laşcurd, Magun, Dirahenk şehirleri vardır. Asıl nüshanın 872 sahifesinde bulunan:

306

Kirmân'nın Haritası

307

Laşcard'tan başlayan bir yol denize doğru gider. Üzerinde Kûmîn sonra Deh Barist vardır. Buradan sağa oradan Hürmüz'e bu yol gider. Denizin bir halici Hürmüz'de sona erer. Burada Hürmüz halici yazılıdır. Haber diye bilinir. Deh Barist'in sonunda bir dağ kütlesi vardır. Bulûs dağı yazılıdır. Bu kütlede yedi dağ vardır. Buranın solunda iki dağ arasında kafes tarafları vardır. Dağların altındaki sahada haç şeklinde Ahvaş bölgeleri vardır. Buranın altında Rûzbâr bölgesi vardır. Bu sahada Kûmin sağında Behre ve Zencan şehirleri vardır. Buranın sağında Royast bölgeleri vardır.

Resmin alt yarısının merkezinde Siyrcan şehri vardır. Onun yazısında Kirman kasabası yazılıdır. Siran'dan bir yol Cîruft'a gider. Bu yol üzerinde Bahne, Haber şehirleri vardır. Sonra bu yol gümüş dağlarına ulaşır. Cîruft'tan aşağıya doğru başka bir dağ silsilesi daha vardır. Bu dağlar Bâriz ve Kutup dağlarıdır. İki dağ silsilesi arasında Der Farit vadisi vardır. Bâriz dağının solunda dağ ile sınır arasında Behec şehri vardır. Buranın en altında şehirlerden Kafız, Behet, Reykân şehirleri vardır. Reykân'ın solunda sınır karşı tarafına bitişik Havaş şehri vardır. Sincan ile Fehrc yolu üzerinde sınırın en altında sol zaviyede; Şamat, Bahar, Ganab, Gûbeyrâ, Kevîgûn, Rayben, Sürüstan, Yem, Nermâşehr şehirleri vardır. Kehrecin sağında Hayr sınırı üzerinde Şîrecân'dan oraya bir yol gider. Bu yol üzerinde Ferdin, Mâhân, şehirleri vardır. Şîrecân'dan Zeren'de giden alt sınırın ortasında Yerdeşi Cenezruz ve Kutub şehirleri vardır. Hansin üstündeki sahada Babah, Babek, Haysin iki semtidir. Sonra Şîrecân'dan Ünâs'a giden ve sağ sınırın en altında Yemend, Kerdehan şehirleri

vardır. Başka bir yol Şîrecân'dan sağ sınırın eğimine düşen sağ sınır vardır. Aralarında Müberrid ve Kutub şehirleri vardır. Sahaday'la Sermekan Ribatı arasında haç

308

şeklinde Peşt taraflarında Ham şehri vardır. Şîrecân'dan Târem'e giden yol üzerinde Kahun ve Hasanâbâz şehirleri vardır.

(87B) Kirman hem sıcak hem de soğuk bölgeleri olan bir memlekettir. Soğuk bölgeleri Fars'ın soğuk bölgelerinden daha az soğuktur. Sıcak bölgelerinde hiç soğuk olan bir yer yoktur. Ancak soğuk bölgelerinde bazı sıcak bölgeler vardır. Geliri yüksek ve meşhur şehirlerinden biri Sîrecân'dır. Kirman'ın başkentidir. Sonra Ciruft, Bemme, Hurmuz. Bunlar en çok bilinen meşhur büyük şehirleridir. Diğer yerlerde bunlardan küçük olan şehirler vardır. Fars ülkesi ve Ciruft şehri arasında Raîn şehri vardır.

Bazıları derler ki bu şehir Kirman'a ait değildir. Bazıları da Kirman'dandır derler. Keşistan, Habrakan, Merzukan, Sarkan, Velaşkird, Magûn, Pîrâhenkes, şehirler vardır. Ciruft ile Sirecan arasında Bahta ve Haber şehirleri vardır. Sirecan ve Bemmeşamat arasında Sincan Kuhistanı diye bilinen bir bölge vardır. Bahar Hannab, Ğubyrâ, Kevigun, Rayin, Surustan, Darecin şehirleri vardır. Ciruft ve Beme arasında kral Hurmuz şehri vardır. Bu zamanımızda bu şehir Cevz köyü diye bilinir. Sircan'la Faris arasında Darabcerd'den sınırında Hasanâbâz, Kahun şehirleri vardır. Sircan'dan Horasan geçidi arasında Berdeşir, Genze, Noz, Zerend, Firzin, Mahan, Hubeys, şehirleri vardır. Mahan ve Habyas arasında Habyas'a ait iki büyük semt vardır ki Habak ve Babak diye bilinirler.

309

Çöle yakın Bem tarafında Nermaşehr, Fehrec, Senic şehirleri vardır. Ancak Senic, Çölün ortasında Kirman sınırlarından ayrıdır. Oraya aittir. Orada ayrıdır. Sanki Fars'ın geçidindeymiş gibi onu haritada resmettim. Çünkü o oraya daha yakındır. Yine Ahvaş Kirman'dan değildir. Onlardan bazıları Ahvaş'ın Sicistan bölgesine ait olduğunu iddia edenler vardır. Onu Kirman'ın en son sınırında Bazarreykan dağı tarafında gösterdim. Dihec şehri ve Kuhistan-ı Ebî Ganim şehirlerinin arasında gösterdim. Hurmuz ve Ciyrif'te yakın Kûmin, Ebherzencan ve Menucan şehirleri vardır. Suru şehrine gelince deniz kenarındadır. Minberi yoktur. (Bu zamanımızda Kirman'da bulunan meşhur şehirler Yardaşır binaları çok insanlarla dolu olan küçük bir şehirdir. Onun etrafında yapılan mahalleler ondan kat kat daha

büyüktür. Burada Kralın evi saltanat merkezi divanlar ve bütün askerlerin merkezleri vardır.

En yüksek dağları Kufs dağları, Bâriz dağları, Gümüş Madeni dağlarıdır. Kirman diyarında büyük bir nehir yoktur. Göl de yoktur. Ancak Fars denizi de onun Hurmuza kadar uzanan körfezi vardır. Buraya haber ismi verilir. Buraya denizden gemilere girebiliyorlar. Suyu deniz suyu gibi tuzludur. Kirman şehirleri aralarında bölgelerde geçitler karasal iklim sahibi yerler çoktur. Binalarının birbirine bitişik olmaları Fars'ınki gibi değildir. Kufs dağlarının güneyi deniz, kuzeyi Ciruft, Rûzbar, Kuhistan-ı Ebî Gânim şehirlerinin sınırlarıdır. Doğusu Ahvaş, Kufs ve Mukran arasındaki geçittir. Batısı Bûlus şehri Menucan tarafları Hürmüz taraflarının sınırındadır. Denilir ki onlar yedi nesildir. Her neslin kendilerinden bir lideri vardır. Bunlar kurtlardan bir sınıftır. Kurt kabilelerinden bir kabiledir.

310

Onlar, bölgelerinin ehlinin dediklerine göre hepsi on bin güçlü adamdır. Kendilerini savunan karşı koyucu adamlardır. Sultanın gözü daima onların üzerindedir. Onları susturmak için vergi gelirlerinden pay verir. Buna rağmen onlar Kirman'ın her tarafında yol keserler, yolcuları korkuturlar. Sicistan geçidinde Fars hududunda sultan onların kökünü kazıdı, güçlerini kırdı. Diyarlarını yerle bir etti. Bölgelerinin hepsini yıktı. Onları darmadağın etti. Sonrada onları kendinden himmeti dilemeye mecbur etti ve onları Kirman'ın uzak bölgelerine sürgün etti. Onlar yayadılar. Binekleri yoktur. Ekseriyetle zayıf ve esmerdirler. Fiziksel açıdan sağlamdırlar. Onlar Araplar'dan olduklarını iddia ediyorlar. Ehli Mağrib'i davet etmede Horasan cezîresi topluluğu içindedirler. Onların memleketlerini ve haberlerini iyi bilenler onların memleketlerinde toplanmış paralar ve nefis zahireler vardır. Diyorlar ki bunlar gelecek olan zamanın imamı ve sahibi için biriktirmişti. Bulûs Kufs dağının başında bir Tâifedir. Bunlar kendi Tâifelerinden olanlardan başka hiç kimseden korkmazlar. Onların hepsi zengindir. Evleri dedelerinki gibi kıldan yapılmış çadırlardı. Onlar barış içinde yaşayan bir kavimdir. Onlardan hiç kimse eziyet görmez. Yolculara musallat olmaz zarar vermezler. Ancak onlara iyilikte bulunurlar. İkranda bulunurlar. Kral onları son derece çok sever. Barez dağı güçlü ve verimli bir dağdır. Karın yağdığı bir bölgedir. Yüksek yerde ve soğuk bir memlektir. Ehli barış ehlidir. Kimseye eziyet etmezler. Beni Ümeye'nin devrinin sonuna kadar Mecusi olmaya devam ettiler. Onlara güç yetmez. Kufs halkından daha güçlü idiler. Daha çok zarar verirler. Daha çok belalı idiler. Abbasiler başa gelince

Müslüman oldular. Bununla beraber Sicziyye zamanına kadar engelleyici idiler. Onların kralları olan Leys'in oğulları Yakup ve Amr bu dağlardan onları uzaklaştırdı.

Dağları Kufs dağlarından daha verimlidir. Bu dağda demir madeni vardır. Maden dağlarında gümüş madeni olan dağlar vardır.

311

Ciruft dışından Derbay adındaki vadiden geçer. Gümüş dağına uzanır. Bu mesâfe iki merhaledir. Bu Derbay'da vadisi verimli topraklara sahiptir. Bağ, bahçe ve köylerle çok mamur bir bölgedir ve gerçekten çok nezih bir yerdir.

Kirman sıcak bölgeleri tahmini olarak soğuk bölgelerinden daha çoktur. Soğuk bölgeler Kirman'ın dörtte biridir. Sircan şehri ve çevresi Fars cihetine geçide kadar ve Bem şehri çevreleri soğuk olan bölgelerdir. Sıcak bölgeler Hurmuz sınırında Mukran sınırına kadar uzanır. Fars sınırı ve Sincar sınırına kadarki bölgelerde Hürmüz, Menucan ve Ciruft şehirleri vardır. Kufs dağları Dest-i Ruveyst ve buradaki şehirler semtler vardır. Bem şehri de ve bölgelerinden geçide kadar Mukran sınırından Hubeys'e kadar sıcak bölgelerdir. Halkın çoğu Kirman'da sıcak iklimden dolayı zayıf ve esmerdirler. Ciruft ve Bem'den doğuya soğuk bölgelerdir. Ciruft'ten batıya doğru soğuktur ve burada karda yağar. Gümüş dağları arasından Derfar'dan Ciruft'a kadar soğuktur. Bariz dağının yüzü de böyledir. Ciruft yakınında Mizan diye bilinen bir yer vardır. Ciyrift şehrinin bütün meyveleri, bütün odunları, bütün karları Mizan'dan ve Derfarid'den getirilir. Ciyrift bölgesinde Herî-rud diye bilinen çok hızlı akan bir nehir vardır. Bu nehir çok hızlı akar ve büyük kayalar üzerine akar. Kimse buraya inemez. Ancak ayakları ile bu kayaya tutunabilenler iner. (88b) Bu nehirde 50 değirmeni idare edebilecek kadar su vardır.

Hürmüz şehri Kirman'ın bütün ticaretinin toplandığı şehirdir. Burası hem denizde limandır, hem de çarşı pazar yeridir. Burada Cuma mescidi ve askeri ribat vardır. Burada fazla ev yoktur. Ancak ticaret erbabının evleri, ticaret merkezleri vardır ve köyler şeklinde dağınıktır. Burada çok hurma bahçeleri vardır. Çok mısır ekilir. Ciruft şehrinin uzunluğu 2 mildir. Horasan ve Sicistan'ın ticaret merkezidir. Burada hem soğuk hem sıcak, hem kar, hem taze hurma, ceviz, turunçgiller vardır. Suları Heri-rud nehrindedir. Heri-rud bir şehirdir ve verimli bir bölgedir.

312

Ziraatları suludur. Bem şehrinin hurmalıkları ve çok köyler vardır. Havası en sağlıklı yerdir. Ciruft'ten daha sağlıklıdır. Meşhur sağlam bir iradeleri vardır. Şehrin içindedir. Bem şehrinde üç mescit vardır. Cuma namazlarını burada kırlarlar. Burada

haricilerin de mescitleri vardır. Bu mescit Mansur b. Hardi'nin eyvanının yanındadır. Bu adam Kirman'ın Kam emiridir. Bezazn'daki Cuma mescidi ehl-i sünnet ve'l-cemaattir. Kaledeki Cuma mescidinde hariciler için bir ev vardır. Onlara saldırı da yoktur. Müşterileri azdır. Buna rağmen bolluk içindedirler. Bem şehri Ciruft'tan daha büyüktür. Bemmü şehrinde pamuktan kıymetli ve güzel elbiseler yapılır. Fiyatları yüksek ve ömürlüdür. Uzak ülkelere ve bölgelere gönderilir. Her yerde güzel olarak kabul edilir. Burada zarif olan kıvrımlı Teylesan elbiseler yapılır. Refrefle dokunur. 30-40 altın dinara kadar fiyatla satılır. Horasanda, Irakta, Mısır'da pazarlanır. Yine herkesçe bilinen sarıkları vardır. Irak, Mısır ve Horasan halkı bunları tercih ederler. Buranın elbiseleri Aden ve Sena elbiseleri gibi uzun ömürlüdürler. En az beş on sene dayanabilirler. Kralları bu elbiseleri çok biriktirirler. Burada sultan için moda bir elbise vardır. Bu elbise, onun helaki ile yok oldu.

Şirecan şehrinin suları Nîşâbur ve semtlerinin suyu gibi kanalla gelir. Kuyulardan da su içerler. Kirman şehri buranın en kıymetli ve en mamur olan şehridir. Şimdi harap olmuştur. Kirman da en büyük şehirdir. Kereste az olduğu için evlerin çoğu kerpiçtendir. Sircan halkının ekserisi ehli hadis mezhebindedir. Ciruft halkı ise rey mezhebi üzerindedirler. Yine Ruzbar, Kuhistan-ı Ebi Gânim, Bulus ehli ve Menucan ehli şiidirler. Mağun sınırından ve Velaşcirt sınırından Hürmüz'e kadar nil ve kimyon ekilir ve bütün dünyaya gönderilir. Bunlardan faniz (kamış helvası) elde edilir. Şeker kamışı çoktur. Gıdaların çoğunluğu mısırdan ibarettir. Çok hurmalık vardır. Ciruft'un sıcak bölgelerinde bazen elli kilosu bir dirheme satılır. Onların güzel bir sünnetleri vardır. Rüzgârın yere düşürdüğü hurmaları almazlar.

313

Onlar fakirlerin ve miskinlerin hakkıdır ve bu konuda sahipleri tarafından başa kalkma ve sıkıntı yoktur. Rüzgârın çok estiği zamanlar fakir ve miskinlerin eline geçen hurmalar mülk sahibinin eline geçenden daha çok olur. Buranın hurmasında Basra'nınki gibi sultanın öşür hakkı vardır. Dih-i Bârist bölgesi darlık içinde insanları sert mizaçlıdır. Buna da hâkim olan şey hırsızlıktır. Sorva deniz kenarında bir köydür. Burada avcılar vardır. Burada bir ev vardır. (89Z) Fars'tan Hurmuz'a gidenlerin uğradığı yerdir. Minberleri yoktur. Kirman ehlinin dili Farsçadır. Kufs hariç buradakilerin Farsça dili yanında bir dilleri daha vardır. Buranın elbiselerinin ne kadar çok gelir getirdiğini zikretmiştim. Zerend şehrinde Zerendeni yani buraya ait battaniyeler vardır. Mısır'a ve Mağrib'in en uzak bölgelerine kadar gönderilir. Havaş, Ahvaş diye bilinen bir yerdir. Deve sahibi

bedevilerdir. Onlara ait yerler vardır. Orada toplanırlar. Orada otururlar. Meradan meraya dolaşırlar. Ahvaş ve çevresinden Horasan'a ve Sicistan'a fânîd gönderilir. Çünkü bu bölgede şeker kamışı çoktur. Vaniz de şeker kamışından yapılır. Çok hurmalıklar vardır. Paraları çoğunlukla dirhem ve dinardır. Aralarında kullanırlar. Fars sınırında onunla alış veriş yaparlar.

Kirman'daki şehirlerarasındaki mesâfeler: Şirecan'dan Restakin semtine Fars sınırına kadar dört merhaledir. Şirecan'dan Kahun'a iki merhaledir. Kahun'dan Hasanabaz'a iki fersâhtır. Hasanabaz'dan Rustak'a bir merhaledir. Sirecan'dan Ruzan'a Fars tarafında Beymen'de kadar dört fersâhtır. Kerdkan'dan Ünas'a büyük bir merhaledir. Ünas'tan Ruzan'a Fars sınırından hafif bir merhaledir. Sirecan'dan Sermekan Ribatına Fars sınırından itibaren büyük iki merhaledir. Aralarında bir minber yoktur. Ham çölü Sirecan ve Sermekan Ribatı arasında bir menzil

314

yani konaklama yeri vardır. Sircan'dan Bemme ilk merhale Şamat kadardır. Şamat Kuhistan diye bilinir. Şamat'tan Behar'a hafif bir merhaledir. Oradan Kevigun'a bir fersâhtır. Kevigun'dan Râin'e bir merhaledir. Oradan Serustan'a bir merhaledir. Serustan'dan Darecin'e bir merhaledir. Darecin'den Bemme bir merhaledir. Sirecan'dan Ciruft'a Bemme yoluna gitmek isteyen önce Sürütsen sonra yol sağa meylederek Cevz köyüne bir merhaledir. Oradan Ciruft'a bir merhaledir. Oradan Derbay'da bir merhaledir. Derbay'dan Ciruft'a bir merhaledir. Sirecan'dan Hubeys'e altı merhaledir. Sirecan'dan Ferdin'e iki merhaledir. Ferdin'den Mahan'a bir merhaledir. Mahan'dan Hubeys'e üç merhaledir. Sirecan'dan Zerend'e dört merhaledir. Buda Sirecan'dan Berdeşire iki merhaledir. Berdeşir'den Cenzeroz'a büyük bir merhaledir. Cenezruz'dan Zeren'de bir merhaledir. Zerend'den geçit sınırına kadar büyük bir merhaledir. Bemme'den Horasan geçidine bir yol vardır. O da Bam'dan Nermaşehr'e bir merhaledir. Nermaşehr'den geçit yolu üzerindeki Fehrec'e bir merhaledir. Bam'dan Ciruf'ta oradan Darecin'e bir merhaledir. Darecin'den Hürmüz'e bir merhaledir. Hürmüz'den Ciruft'a bir merhaledir. Ciruft'tan Şah kanalına bir merhaledir. Oradan Magun'a bir merhaledir.

315

Magun'dan Velaşkird'e bir merhaledir. Velaşkird'den Erdekan'a bir merhaledir. Oradan Merzukan'a bir merhaledir. Oradan Habrukan'a bir fersâhtır. Oradan Keşistan'a hafif bir merhaledir. Rûbin'den Fars'a hafif bir merhaledir. Ciruf'tan Hürmüz'a oradan Velaşkird'e yol gider. Sonra sola meylederek Kûmin'e

kadar bir merhaledir. Kûmin'den Nehr-i Zenkan'a bir merhaledir. Oradan Manucan'a bir merhaledir. Manucan'dan Hürmüz'e iki merhaledir. Hürmüz'dan Fars'a oradan Târem'e üç merhaledir. Bunlar Kirman'daki mesâfelerin tamamıdır.

Gelirleri bakımından yükselmesi durdu parçalandı. Bunun sebebi Muhammed b İlyas'ın oğlu babasına isyan etti. Onun yerine geçti. Sonra bu oğlun oğlu da babasına isyan etti. (89B) Kirman böyle elden ele geçmesi ile geriledi değişti. Buranın vergilerini toplayan birden fazla kişilerden dinledim ki Nasır için birçok seneler beş yüz bin dinar toplandığını bana haber verdi.

316

3.16. SİND

317

Sind ve ona yakın olan İslâm ülkelerini bir haritada topladım. Buralar Sind ülkesi Hindistan'ın bir bölümü; Mukrân, Tûrân, Budha memleketleridir. Bütün buraların doğusu Fars denizidir. Batısı Kirman ve Sicistan geçidi ve çevresindeki bölgeler. Kuzey Hind ülkesi güneyi Mukran ile Kufs arasındaki bölge ve arkasında da Fars denizidir. Fars denizinin bu ülkenin doğusunu ve güneyini bu geçidin arkasından kuşatması denizin Saymur'dan doğu üzerinden Mukran'ın arkasına, sonra da geçide meylederek Kirman ve Fars üzerinden yay meydana getirir.

Bu Sind memleketinin haritasıdır. (90z) Bu resimde bulunan Sind memleketinin isimlerinin ve kelimelerinin izahı: Deniz üst tarafa paralel olarak resmedilmiştir. Üstünde Sind bölgesi diye yazılmıştır. Aşağıdan gelen bir nehir buradan denize ulaşır. Nehrin aşağı tarafında Mukran yazılır. Mukran nehrinin denize döküldüğü sahilde bulunan şehirler: Deybel, Kanbela, Nekiz, Tebiz. Tebiz ve Nekiz arasında sahilin yakınında ve Keh şehri vardır. Tebizin sağında uzun bir hat vardır ki resmin üç tarafını kuşatır. Sol taraftaki denizde (Çin sınırında) sona erer. Sınırın sağ tarafının ortasında sola doğru giden bir yol vardır. Nehirde sona erer. Bu yol üzerinde bulunan şehirler: Mecak, Kenzabur, Kusdar. Tebizden Kanzabura bir yol gider. Kasrkend, Havaş şehirleri de buradadır. Bu yol ile sınır çizgisi arasındaki şehirler: Safka, Derek ve Tebiz'den Kusdar'a giden bir yol vardır.

318

Bu yol üzerinde Kebez ve Belfehreç şehirleri vardır.

Sind Haritasının Sureti

Kebiz ve Kasrkend arasında Sara şehri vardır. Sonra Kusdar'dan bir yol deniz üzerinden Kanbeli'ye gider. Bu yol üzerinde Ermabil, Denderaç şehirleri

vardır. Kenbela'dan bir başka yol sola gider. Bu yol üzerinde Mencabiri şehri vardır. Mukran nehri üzerinde bir de Mensure adında bir şehir de vardır. Bu nehirden itibaren Deybul ve Mensure arasında bir körfez başlar. Mansure'nin altından nehre döner. Bu körfezin sol tarafında Sedusan ve Mesuahi şehirleri vardır. Mukran nehrinin altından yukarı doğru Bulera Tavaifi yazılıdır. Mutlan şehri nehrin sağ tarafına düşer. Resmin alt kısmında sınır çizgisine bitişiktir. Oraya Kenşabur'dan bir yol gider. Bu yol üzerinde Kizkanan, Seyve, Mestanç arasındaki yol üzerinde Hor Keçelya ve Kanatı Huzır vardır. Mutlan'ın üst tarafında nehrin sağında Besmed şehri vardır. Hat üzerinde sağ tarafın altında Turan şehri vardır. Kannezbur'dan Mutlan'a giden yolun sağındaki sahada üçgen şeklinde Budha toprakları vardır. Burası üçgenin kaburgalarından biridir. Berriye kelimesi yazılıdır. Üçgenin en üst tarafında turan bölgesi haç şeklinde yazılmıştır. Bu yazının uç tarafında onunla üçgen çizgisi arasında Mecak şehri vardır.

Mukran nehrinin denize döküldüğü yerin solunda Kenbaye, Sendan, Femhel ve Baniye şehirleri vardır. Nehrin sol kıyısında ise Bekra, Kalleri, Enneri ve Rur şehirleri vardır. Soldan gelen başka bir nehir Mukran nehrine katılır. Bu nehrin yanında Cendrör yazılır. Onu da başka bir nehir takip eder. Onun ismi de Senderuz diye yazılır. Resmin sol tarafına paralel uzun şekilde Hind şeklinde yazılmıştır. Bu yazının soluna Menha şehri düşer.

319

(90b) Bu memlekette bulunan şehirlerden Kenbaye, Mukran, Tiz, Kiz, Kannezbur, Derek, Ra'sek (ki burası çıkış şehridir) Bend, Kasrkend, Esafka, Fehelfehre, Meşka, Kanbeli, Ermail, adında şehirler vardır. Turana bölgesindeki şehirler ise Mecak, Kiskanen, Sivi, Kusdar, şehirleridir. Sind bölgesinin şehirlerine gelince ise, Mansura, (bunun ismi Sindiye'de Emireman'dır.) Deybel, Nirun ve Kallari, Enneri, Kannari, Mesvahi, Fehrec, Baniye, Menhetera, Sedusan, Rur, Cendraver'dir. Hind bölgesinde bulunan şehirler: Kamühül, Kenbaye, Subare'dir. Hint bölgesinin kıymetli yerleri vardır. Va-Esavil, Cenavil, Sendan, Saymur, Besmed, Cendraver, Senderuz. Bu şehirler Hint bölgesindeki Müslümanların sahip olduğu şehirlerdir. Hint memleketinde bazı yerler, yollar ve vadiler vardır ki Ferzen, Kannuc (ki bunlar çöl bölgesindedir. Uzaktır toprakları geniştir halkından başka hiçbir tüc.c.ar oraya ulaşamaz.) bunlardandır. Yolları kapalı, uzak ve belalı olduğu için bir kervanın oraya ulaşması mümkün değildi.

320

Kenbeye'den Saymur'a kadar olan yer emsal kitabının sahibi Belhara'nın memleketidir. Buranın kralı buranın ismiyle söylenir. Göne diye de bilinir. O bölgenin ismidir. Kral burayla isim alır. Kuşe memleketinin ismi ve oraya sahip olanın ismidir. Bu bölge ekseriyetle küfür diyarıdır. Müslümanlar da vardır. Burası zamanımızda Belhara'nın atadığı Müslümanlar tarafından idare edilir. Onların üzerinde Müslümanların halifesi olarak bırakır. Adetleri böyledir. Etraftaki çoğu memlekette Hazar, Avar ve Alan, Gana, Küğa bölgelerinde küfrün ekseriyette olduğu yerlerde bulunan azınlıktaki Müslümanlar Müslümanlar'dan başka vali idareci istemiyorlar. Sınırlarını onların idare etmesini istemezler. Kendi dinlerinden olmayanların şahadetlerini kabul etmezler. Sayıları o bölgede azda olsa kuralları budur. Fakat iffet konusunda onların şahitliklerini kabul ederler. Eğer Müslümanlardan birisi zarar verirse Müslümanlar onun beratına şahitlik yaparsa onun şahadeti kabul edilir. Onun sözüyle Müslümanlar'dan hakkı alınır. Belhara'nın mescitlerinde cemaat toplanır. Minarelerinden ezan, tekbir ve tehlil getirilir. Cemaatle namazlar eda edilirdi. Orası geniş bir memleketdir.

Mansura uzun ve genişlikte bir mil kadardır. Muhran nehrinin bir körfezi burayı kuşatır. Adaya benzer. Halkı müslümandır. Kralları Kureys'ten Hebbar b. Evsed'in çocuklarından. Dedeleri burayı ele geçirmişler. Öyle bir siyaset uygulamışlar ki halkı kendilerine tabi olmaya mecbur kılmışlar. Onları başkalarına tercih etmişler. Hutbeler Abbasiler adına okunur. Sıcak bölge şehridir, hurma bahçeleri vardır. Üzüm, elma, armut ise yetişmez. Çok şeker ürettikleri şeker kamışı ekerler. Elma büyüklüğünde limon dedikleri çok ekşi bir meyveleri vardır. Şeftaliye benzer bir meyveleri vardır ki ona eniç adı vermişlerdir. Tadı şeftali gibidir.

321

Fiyatları ucuzdur. Toprakları verimlidir. Paraları Kandahar'la aynıdır. Bir dirhemleri 5 dirhemdir. Onların bir dirhemlerinin adı Tataridir. Bir tatarı bir dirhem ve 8/1 dirhem kadardır. Dinarla da alış veriş yaparlar. Elbiseleri Iraklıların elbiselerine benzer. Fakat kralları Hint kralları gibi giyinirler. Saçlarını da onlara benzetirlerdi.

Mutlan, Mansur'a büyüklüğündedir. Altının bol olduğu yer diye de isimlendirilir. Burada Hintliler'in en büyük putu da vardır. Hindistan'ın her tarafından Hintliler bu puta haç için gelirler. Tazim ederler ve kurban keserler. (Her sene ona kurban kesilir, çok para bağışlanır, puthaneye çok para bağışlanır.

Hizmetçilerine ve itikâfa girenlere çok para verilir.)Mutlan şehrinin ismi bu büyük puttan gelir. Bu puta her tür eşyanın satıldığı çarşı ile borazanların dükkânları arasında Mutlan çarşının en meşhur yerine inşa edilmiştir. Bu sarayın ortasında bir kubbe vardır. Bu kubbenin altında da put vardır. Bu kubbenin etrafında put hizmetkârlarının oturduğu evleri vardır. Burada itikâfa giren insanlar da bu evlerde kalırlar. Multan'daki sarayda Hintli ve Sindli putperestlerden bu saraydaki puta hizmet edenlerden başkası bulunmaz. Bu put insan şeklinde bir heykeldir. Kireç ve tuğladan yapılan kare bir kaidenin üzerindedir. Sahtiyana benzeyen kırmızı bir deriyle elbise giydirilmiştir. Gözlerinden başka bir şeyi görünmez. Bazıları bedeninin ahşap olduğunu söylerler.

Bunu seçmişler fakat bedeninin açığa çıkmasından razı olmazlar. İki gözü mücevherdir. Kafasında kıymetli altından bir taç vardır. Bir sandalye üzerine oturmuştur. İki elini iki dizine uzatmıştır. Dört rakamını sayar gibi parmaklarını açmıştır. Bu puta taşınan bütün paraları, Mutlan emiri Hebbari Kureyşi alır.

322

Oranın bedevilerine yeteri kadar infak ederler. O Hintliler birkaç sefer Mutlan'a galip gelmek ve bu putu onlardan almak için saldırdılar. Saldırganlara, Hintlilere ve putlarını kırmaya gelenlere ve onu yakmak isteyenlere karşı koyuyorlar. Hintliler amaçlarına kavuşmadan geri dönüyorlar. Eğer bu karşı koyma olmasa Hintliler putla beraber Mutlan şehrinin de tahrip ederler Mutlan'ın üzerinde sağlam bir kale vardır. Toprağı verimlidir. Ucuzluk vardır. Mansur'a buradan daha verimli ve daha mamurdur. Mutlan altın evin bolluğundan isimlendirilmesinin sebebi çünkü Mutlan İslâm'ın yayılışının başında fethedildi. O zaman Müslümanlarda darlık ve yokluk vardı. Mutlan'da çok altın buldular. Burada bulduklarıyla duRûmları genişledi. Mutlan ehlinde Kur'an'a ve Kur'an ilmine yedi kıratla okumaya, fıkıh öğrenmeye, ilim ve edep talep etmeye rağbet vardı. Çünkü ahlâksızlık vardı. Mutlan'ın bir Fersâh dışında Cündraver diye bilinen çok binalar vardı. Burası sultanın karargâhıdır. Emir buradan Cuma günü hariç Mutlan'a girmez. Cuma günü file biner mutlana girer. Halka Cuma namazını kıldırır ve fil üzerinde karargâha geri döner. Emir Same b. Lüeyy b. Galip soyundandır. Kimseye bağlı değildir Abbasiler adına hutbe verir. (6. yy bu kelimeleri yazan ben, çünkü Hintliler bundan sonra Mutlan'ı fethettiler. Çünkü ben yazar Utebi'nin kitabında sultan Mahmut Gaznevinin menkıbelerini anlattığı bölümde ve buranın fethi ile ilgili sultan Mahmud'un burayı 440 h. yılında buranın sultanları ile aralarında geçen büyük bir savaştan sonra burayı

fethettiğini okumuştum. Aralarında çok savaşlar oldu. Utebi bu savaşları mübağalalı bir şekilde anlatmıştır.)

Ama Semed küçük bir şehirdir. Semed, Mutlan, Cündra ver hariç Mutlan nehrinin doğusuna düşer. Bu Muhran nehridir. Bunların her biri ile nehir arasında yarım fersâh mesâfe vardır. İçtikleri suları kuyulardandır. Semed verimli bir yerdir. B harfiyle ve f harfiyle yazılır. Rur şehri büyüklükte Mutlan'a yakındır. Etrafında iki sur vardır. Rur da Mutlan nehrinin kıyısındadır. Mansur'a sınırında verimlidir. Ticareti çok refah içinde bir şehirdir. Deybul Muhran nehrinin doğusunda

323

deniz kıyısında çok yönlü ticaretiyle büyük bir ticaret merkezidir. Deybel bu bölgedeki memleketlerin limanıdır. Ziraatları yağmur suyuydur. Çok ağaçları ve hurmalıkları yoktur. Kurak bir memlekettir. Onları ayakta tutan tek şey ticarettir. Nirun, Deybul ve Mansur'a şehirleri arasında bir şehirdir. İkisinin ortasındadır. Mansura'ya biraz daha yakındır. Muhran nehrinin batısında ticaretle uğraşanlarla halleri birbirine yakındır. Enneri ve Kannari şehirlerinde Muhran'ın doğusunda ve Mansura'yla Mutlan yolu üzerindedir. Muhran'ın kıyısından uzatırlar. Amelleri salihdir. Bu yönden birbirine benzerler. Belra şehri Muhran nehrinin kıyısının batısındadır. Muhran'da başlayan körfezin yakınındadır. Mansura'nın arka tarafındadır. Orta halli Salih bir bölge ve şehirdir. Banya küçük bir şehirdir. Irak'ta kahramanlığı ve cömertliği ile meşhur olan Kureyş kabilelerinden iyilik ve kerem sahibi Ömer b. Abdulaziz el Hebbari el Kureyşidir. (91B) Mansura ve çevresine hâkim duRûmda olanların atasıdır. Kamühüll Hind'in sınırının çevresinde Saymur'a giden yolun üzerindedir. Saymur'dan da Mukran'a kadar Budha'ya aittir. Bunun ötesinde mutlan sınırına kadar hepsi Sind diyarına aittir.

Sind diyarında kâfirler bedehedirler. Miz diye tanınan bir kavimdirler. Turan, Mukran, Mutlan, Mansur'a bölgeleri arasında yayılan kabilelerdir. Muhran'ın batısındadırlar. Onlar deve sürüsü ve kendiyle çiftlik yapılan develerin sahibidirler. Horasan halkı bunlara çok rağbet ederler. Bunlar Belhin erkek develeriyle Semerkand'ın dışı develerinin bir araya gelmesinden türeyen bir cins devedir. Ticaret yapmak için gittikleri Budha şehrine ihtiyaçlarını almaya giderler. Kundabil ve Budha bedevi Berberilere benzerler.

324

Sığındıkları ormanları ve kendilerine mahsus olan yerleri vardır. Aralarında yaptıkları geniş vadileri vardır. Mizler, Muhran nehrinin kıyısında yaşayan bir

kavimdir. Multan'ın sınırından denize kadar olan alanda yaşarlar. Onların Muhran ve Kamuhul şehri arasındaki topraklarda meralar, yazlık olarak kullandıkları vatanları vardır. Sayıları çoktur. Kamuhul, Sendan, Saymur ve Kenbâye şehirlerinde Cuma mescitleri vardır. Buralarda Müslümanlar'ın hâkim olduğu zahirdir. Geniş ve verimli bölgelerdir. Onlarda Nebiz diye bir ürün vardır. Ondan şarap imal ediyorlar. Bu şarap onları sarhoş eder. (bu şarap beyazlık, saflık ve incelikten suya ve ayrana benzer bunlara gerdanlık adı verilir.) birde çok ekşi olan sirke üretirler. Mısır ehlinin içtikleri üzüm suyu gibi Mizre kullanırlar. Vallahi ben onu tanımiyoRûm, görmedim de. Ancak onun ince aside yerini tuttuğunu zannediyoRûm. Aside' yağ ve unla yapılan bir lapadır. Ziraatlarının çoğunluğunu pirinç teşkil eder. Çok elde ederler. Hurmaları yoktur. Râhuk, Keluvan, Kiz ve Ermâil arasında olan iki komşu semttirler. Keluvan ve çevresi Mukran'a aittir. Zahok ise Mansur'a sınırındadır. Yağmur suyuyla ziraat yapılan çok geniş arsaları vardır. Köyleri çoktur. Meyveleri azdır. Ama hayvan sürüleri çoktur. Her cinsten ve çeşitten hayvan sürüleri vardır.

Turan diyarı geniş bir vadidir. Şehrinin adı Turan'dır. Turan vadinin ortasında bir kaledir. Buranın idaresini üzerine alan kişi bizim kardeşlerimizden Ebu'l Kasım Basri (Basrah) diye bilinen bir zattır. Hem mahkemelerine hem de emirlerine hem de bende işlerine bakar. Onda üç ne eder bilmez. Fakat o Kur'an ehlinin bir adamdır. Kusdâr semtleri olan bir şehirdir buraya hükmeden Mugir b. Ahmettir. Abbasiler adına hutbe verir. Makamı Kizkanan şehrinde. Bu şehir verimli bir bölgedir. Fiyatları ucuzdur. Burada üzümler ve soğuk bölgelerin meyveleri vardır. Güzel narları vardır. Fakat burada hurmalıklar yoktur.

325

Bâniye ve Kâmuhaul arasında geçitler vardır. Kâmuhaul ve Kenbâye arasında geçit vardır. Sonra aynı zamanda kitabıyla Saymur arasında birbirine bitişik köyler vardır. Hintlilerin çok ve geniş binaları vardır.

Buradaki Müslümanlar'ın ve kâfirlerin elbiseleri birdir. Saç uzatmaları da birdir. Elbiseleri Hizar ve Meyzerdir. Çünkü burası çok sıcaktır. Mutlan ehlinin de elbiseleri İzar ve Meyzer'dir. (don ve gömlek) Mansur'a, Mutlan ve çevrelerindeki halkın dili Arapça ve Sindcedir. Mukran ehlinin dili Farsça ve Mekrice'dir. Onların Karlak elbiseleri açıktır. Ancak tacirlerin elbisesi gömlek ve erdiyedir. Irak ve Fars'ın elbiseleriyle aynıdır.

Mukran şehri enine boyuna çok geniş bir bölgeye sahiptir. Burada çoğunlukla çöller, kuraklık ve darlık vardır. Onların lideri Sehmi kabilesinden İsa b. Madan'dır.

Makamı Kiz şehrindeydir. Kiz Mutlan'ın yarısı kadar bir şehirdir. Çok hurmalıkları vardır. Buranın Mukran'ın limanıdır. Bu Tiz bölgeleri Mukran'ın Tizi diye bilinir. Mukran bölgesinin en büyük şehirleri; Fencebur, Bah, Kasrkent ve Derek, Fehelfehre şehirleridir. Ekonomide hepsi birbirine yakın şehirlerdir. Hepsi de sıcak yerlerdir. Çılış diye bilinen bir semtleri vardır. Bu semtin şehri Râsık'tır. Harûc diye bir bölge vardır. Çok faniz ve şeker kamışı yetişir. Harmanlıklar vardır.

326

Başka ülkelere gönderilen fanizin çoğu bu ülkede üretilir. (92Z) Faniz biraz da Maskan ve Kasdar da yetişir. Buranın ehli ticaretle uğraşır. Meşkâ tarafından Kirman'a bitişir. Meşkâ şehrinin hâkimi Mutahhar b. Reca'dır. Abbasiler adına hutbe verir. Başkasını zikretmez. Çevredeki hiçbir krala itaat etmez. Bölgesinin sınırları arasındaki uzaklık üç merhale kadardır. Az hurmalık vardır. Sıcak bölge olduğu halde biraz da soğuk iklim meyveleri yetişir. Ermail ve Kanbeli iki büyük şehirdir. Aralarındaki mesâfe iki merhaledir. Kanbeli ile deniz arası yarım fersâh kadardır. Bu iki şehir Dübeyl ve Mukran arasındadır. Bolluk içinde iki şehirdir. Halkların duRûmları iyidir. Kandabil büyük bir şehirdir. Hurmalık yoktur. Karasal iklime sahiptir. Kendisiyle çevresiyle tek başınadır. Bedehe bölgesinin içindedir. Kizkanan ve Kundabil arasında Bayıl diye bilinen bir bölge vardır. Burada hem Müslümanlar hem kâfirler hem de Budha'dan putperestler yaşarlar. Onların ganimetleri, bağları, bahçeleri, üzümleri, hayvan sürüleri çoktur. Verimlidir. Deve, koyun, sığır çoktur. Ekseri ekinleri susamdır. Ayus eski zamanlar burada hâkimiyetini kuran bir adanın adıdır. Bu isim ona nispet edilir.

Mesâfelere gelince Tîz'den Kîz'e beş merhaledir. Kîz'den Kannezbûr'a iki merhaledir. Kannezbur'dan Mukran Tîzi'ne gitmek isteyen yol Kiz'den geçer. Kiz'den Darak'a üç merhaledir. Darak'tan Rasek'e üç merhaledir. Rasek'ten Behrec'e üç merhaledir. Behrec'den Asfika iki hafif merhaledir. Asfika'dan Bend'e bir merhaledir. Bend'den Beh'e bir merhaledir. Beh'ten Kasirkend'e bir merhaledir. Kiz'den Ermail'e altı merhaledir. Ermail'den Kanbeli'ye iki merhaledir. Kanbeli'den Dübeyl'e dört merhaledir. Mansura'dan Dübeyl'e altı merhaledir. Mansura'dan mutlana on iki merhaledir. Mansura'dan Turan'a 15 merhaledir. Kusdar'dan Mutlan'a 20 merhaledir.

327

Kusdar Turan'a ait bir şehirdir. Mansura'dan Budha sınırının evveline kadar beş merhaledir. Emir İsa b. Madeni meskeni olan Kiz'den Budha'ya kadar on

merhale kadardır. Budha'dan Tiz'e on beş merhaledir. Mukran bölgesinin Tiz'den Kadar'a kadar olan mesâfe on iki merhaledir. Multan'dan Turan sınırının başladığı yere kadar olan Turan Balis diye bilinen yere kadar on merhaledir. Muhran'dan başkasına hedef olmadan yürümeye muhtaçtır. Budha memleketinde Mansura'dan Sudustan'a gitmek isteyen Muhran nehri kıyısından gitmesi gerekir. Kandabil'den Balis şehri olan Mestenc'e dört merhaledir. Kusdar'dan Kundabil'e beş fersâhtır. Kandabilden Mansura sekiz merhaledir. Kandabil'den Mutlan çölüne on merhaledir. Mansura ile Kamuhul, arası sekiz merhaledir. Kamuhul Kenbaya'ya dört merhaledir. Kenbaya bir merhale denizden uzaktır. Kenbaya'den Subare'ye dört merhaledir. Subare denizden yarım merhale uzaktır. Subare ve Sind arası beş merhaledir. Burası da denize yarım fersâh uzaklıktadır. Sind ve Saymur arası beş merhaledir. Saymur ile Serendib'in arası on beş merhaledir. Mutlan ve Basmad arası iki merhaledir. Basmad'dan Ror'a üç merhaledir. Ror'dan Andra'ya dört merhaledir. Anra'dan Kolra'ya iki merhaledir. Kolra'dan Mansur'aya bir merhaledir. Deybul'dan Kennezbura on dört merhaledir. Deybul'dan Mancabura'ya iki merhaledir. Daybul'dan Kenzabura yol Mencabri'den geçer. Kalra'dan Balra'ya dört merhaledir.

328

Baniya, Mensure ve Famihil arasında Mansura'ya ait bir merhale uzaktadır. Famihil Mansura'ya iki mil uzaktadır.

Sind'in nehirlerine gelince en büyük nehirleri Muhran'dır. Çıkış yeri bir dağın başıdır. Bu dağdan Ceyhun'un bazı nehirleri de çıkar. Muhran nehrini çok nehirler ve akarsular besler. Mutlan bölgelerinde büyük bir nehir olarak ortaya çıkar. Semend sınırına akar. Sonra Ror şehrine uğrar. Sonra Mansur'a şehrine uğrar ve oradan sonra Dübeyl'in doğusunda denize dökülür. Büyük bir nehirdir. Suyu da çok tatlı çok güzeldir. Bu nehirde Nil nehrindeki timsahlara benzeyen timsahlar vardır. Büyüklükte Nil gibidir. Akışı Danile benzer. Yaz yağmurlarının suyu ile Nil gibi taşar. Yeryüzünün üstüne çıkar ve yayılır. Mısır'da ekinlerin ekildiği gibi nehrin etrafında da ekinler ekilir.(29B) Sündüs'ün Mutlan'a uzaklığı üç günlük yoldur. Bu da büyük ve suyu tatlı bir nehirdir. Semend şehrine varmadan Mutlan şehriden sonra Mehran'a dökülür. Senderuz nehri de büyük ve suyu tatlı bir nehirdir. Üzerinde Senderuz şehri vardır. Sündüz'e varmadan Mansur'a tarafından Mehran'a dökülür. Mutlan toprağı ekseriyetle badiyeler susuz ziraatlardan oluşur. Çünkü nehirleri çok azdır. Mansura ve Muhran arasında Muhran'dan gelen geniş vadiler gibi nehirler vardır. Burada bazı Sind Tâifeleri yaşar ki Zütt denilir. Bunların suyuna yaklaşan

kimseye karşı Berberilerin özellikleri gibi özellikler vardır. Yiyecekleri balık ve su kuşlarıdır. Gıdalarının çoğu bunlardandır. Büyük ve güzel balıklar çıkarırlar. Balıktan yaptıkları gıdalar yaprak balıklarından yiyen Şahr ehlinin yiyecekleri gibidir.

Şahr ehlinin yaprak balıklarının gıdası gibi değildir. Yaprak balığının en büyüğü parmak kadardır. Kıydan Zütt'ten ayrılır. Vadilere giden kimseler Kürtler gibi yaşarlar. Kürtler yoğurt, peynir ve mısır ekmeği yerler.

Doğu sınırından İslâmın en son sınırına kadar gittim. İnşallah kusur etmedim. Bunları anlatmayı amaçladığımda güzellik için bir şeyi fazla abartma ve kınama amaçlı hor görme ve uydurma da yapmadım.

329

Bu kitabı yazmaya beni en çok teşvik eden şey memleketlerinin haberlerine, şehirlerin duRûmlarını bilmeye, o şehirlere gidenlerde bilgiler toplamaya, ticaret vekâletlerinden havadisleri biriktirmeye çok büyük ilgim ve bu konuda yazılanları okumaya arzum vardı. Doğru söyleyeceğini düşündüğüm bir adamla karşılaştığımda ve sorularıma cevap vereceğini zannettiğim uzman ve âlim kimselerle birlikte olduğumda onlara bu konuları sormayı severdim. Doğru olduğuna inandığım konuları tekrar ederek uygun olanları ezberler oraların yollarını ve niteliklerini düşünür, bu konuları anlatanların çoğunun bilgisizce anlatımlarda bulunduğunu görür ve umudumun olduğu konuları anlatmasını tekrar ister ve ben de onlara aynı konuları tekrar anlatır başkasından öğrendiklerimi de mütalaa ederdim. Bu bilgilerin doğruluğu hakkında düşündükten sonra bu bilgileri üçünü anlatanla da eşleştirdikten sonra bunların birbirleri ile çelişkili olduklarını görürdüm. İşte bu duRûm benim seferlere çıkmaya güçlü bir şekilde teşvik etti. Beni tehlikelere girmeye, memleketleri tasvir etmeye, sevmeye, memleketlerin niteliklerini, iklimlerini ve bölgelerin komşuluklarını öğrenip anlatmaya itti. Bu konuda İbn Hardadbih ve Ceyhâni'nin kitaplarını Ebu'l- Ferec Kudame b. Cafer'in Tezkirecisini yanımdan ayırmadım. Bu ilk iki kitap beni Allah (c.c.)'a istiğfar etmeye mecbur etti. Onları taşıdığım ve onlarla meşgul olduğum için faydalı ilimleri elde etmeyi amaçlar ve örf adetleri temelden öğrenirdim. Ebu İshak Fârisi ile karşılaştım. Bu Sind topraklarını çizmişti fakat karıştırmıştı. Fars'ı güzel çizmişti. Ben bu kitapta bulunan Azarbaycan'ı çizmiştim. Kendisi de bunu beğendi. Cezîre'yi de çizmemi beğendi. Mısır çizimindeki hataları düzeltti. Mağrib'deki hatalar ise daha çoktur. Sonra dedi

ki: ‘Senin eserine baktım şimdi ben de senden yanlış yaptığım yerleri düzeltmeni isterim’ ben de dediği düzeltmeleri yaptım

330

ve bildirdim. Sonra şu görüşe vardım ki bu kitabı müstakil olarak yazayım. Tasvirlerini düzeltelim, derleyeyim ve izahatlar ekleyeyim. Ebu’l Ferec’in tezkiresi ile ilgilenmeden hepsi hak ve doğru da olsa onunla meşgul olmak istemedim. O kitabın bazı şeylerini burada zikretmek gerekti. Fakat başkalarının yorulacağını düşünerek lafı uzatmayı çirkin buluyorum.

Bu bölgelerinin krallarının işlerini yürüten kişilerin gelir seviyelerine gelince, onların çok az elde ettiklerini ihtiyaçlarının dışında kazanamadıklarını ve bundan dolayı bazılarının nafakalarından kestiklerini ve bazı isteklerinden kısıklarını gördüm.

331

3.17. ERMENİSTÂN- ÂZERBAYCÂN VE RÂN

Rûm’un batı sınırına dönelim. Onlara doğu sınırında en yakın olan İslâm’ın sınırını tasvir edelim. İrmeniye, Rân ve Âzerbaycân’dan başlıyoruz. Buraları iklim bölgesi yaptım. Geçen ömrümde gördüğüm ve şahit olduğum kadarıyla bu bölgelerin insanı aynıdır. Benden öncekilerden bana ulaşan haberler de bunu ifade ediyor. İbn Ebî Saç Müflih ve oğlu Deysem b. Şazloye Sellar diye bilinen Merzuban b. Muhammed’in anlattıkları da, Selef olarak Fazl b. Yahya Abdullah b. Malik el-Huzai de bunu ifade ediyor.

Doğu tarafındaki sınırları dağlar, Deylem ve Hazar denizinin batısıdır. Batı tarafındaki İrmeni ve Lân sınırında birazda el-Cezîre sınırındadır. Kuzeyden kuşatan sınırı Lân ve Kabk dağlarıdır. Güneyden kuşatan sınırlar, İak sınırları birazda el-Cezîre’nin sınırlarıdır.

Bu sahifedeki resim İrmeni, Rân ve Âzerbaycân bölgelerinin haritasıdır. (93Z) İrmeni, Rân ve Âzerbaycân haritasındaki isimlerin ve nasların izahı: resmin en üstünde İrmeni, Rân ve Âzerbaycân yazılıdır. Bunun solunda kuzey açıdadır.

Sağın en üst kısmında deniz yazılıdır. Sahilinde ise Bob yazılıdır. Sonra Şarbon yazılıdır. Bâb’ın yanında bir dağ silsilesi başlar. Sola doğru gider. Yukarı tarafına paralel olarak İann bölgeleri, kask ve Serir dağları yazılıdır. Buraya komşu olan milletler yazılıdır.

332

Alt tarafa bitiştiği yerde şehirlerden Laycan, Kamiysi, şeke ve Kuble şehirleri vardır.

Ermenistan, Rân ve Âzerbaycân Haritası

333

Bunun alt tarafında denize dökülen Kurra nehri vardır. Bu nehrin kenarında dağa bitişik olan Tiflîs şehri vardır. Sonra Berzenc şehri vardır. şebrendan bir yol başlar şervân ve şemâhiye üzerinden Berzenc'e oradan sonra Berzadca'ya ulaşır. Berzadca'dan başka bir yol Tiflis'e gider. Bu yol üzerinde Cenze, şemkûr, Hunân, Kalebe şehirleri vardır. Bu sahada Rân yazılıdır. Ran bölgesinin sınırının alt tarafında Rasse nehri vardır. Bu nehir üzerinde Vesân şehri vardır. Vesân'ın sağına nehre yakın Berzend yazılıdır. Berzend'den başka Berzend'e uğrar. Ondan sonra Erdebil'den Mebane ve Havanca uğradıktan sonra Zencân'a gider. Bu sahada Rasse nehri altında Âzerbaycân yazılıdır. Denize dâhil olan bir toprak bölümünde bu yazının sonunda Mavkan yazılıdır. Bunun altında sahaya meyleden hat üzerinde dağ ve deniz arasında dağ yazılıdır. Dümen altından Deylem yazılıdır. Bu yazının altında dağa bitişik Deynur şehri yazılıdır. Erdebil'in solunda bir dağ vardır. Ceylan dağı yazılıdır. Erdebil'den sola giden Meymez, Ehre ve Verzekan üzerinden Dübeyl'e ulaşır. Dübeyl bir dağa bitişiktir. Bu dağın yanında Havis ve Huveyris dağı yazılıdır. Bu dağın sağına bitişik Neřevé şehri vardır. Sahad adağın sağında Ermenistan yazılıdır. Erdebil'den Bedlis'e bir yol gider. Dağların alt kısmına bitişiktir. Bu yol üzerinde Serah, Merâga, Dahrukan, Tebriz, Selemâs, Hüveyye, Berkeri, Erciş Hilât şehirleri vardır. Merağa ve Verzekan arasında Merend şehri vardır. Meređe'nin yanında net olmayan bir yazıyla Hûlâgu rasathanesi vardır. Hûlâgu burayı 657 yılında yapmıştır. Bunun altında Kebuzen gölü yazılıdır. Sol tarafında ise URûmiye şehri vardır. Oranın altında Ařne vardır. Solunda Lir şehir şekli vardır fakat ismi yoktur. Gölün sağına onunla Mebane şehri arasında Gabruven şehri vardır. Hunç şehirlerinin altında Tebriz şehirleri vardır. Bitlis'in altında onunla dağ silsilesi arasında Hılâf gölü vardır. Onun altında Van ve Vustan bölgesi vardır. Bunun solunda dağda ise Erzen şehri vardır. Onun solunda dağın dışında (alt tarafta batı arasında) Meyyâfârikîn vardır. Resmin altında dağ iki nehri ayırır.

334

Bunlar Büyük Zap ve Küçük Zap boylarıdır. Küçük Zapın sağına Sührevert ve şehrezor şehirleri düşer. Bunun resmin sağ açısında güney yazılıdır.

(93B-b) Bu bölgenin en mükemmeli Âzerbeycân'dır. En büyük ve yüce şehri Erdebil'dir. Zamanımızdaki hali kötü ise de karargâh, imarathane ve divanlar oradadır. Bu şehrin etrafı 30 fersâh karedir. Genellikle binaları çamur ve tuğladandır. Etrafında sağlam bir sur vardır. Merzuben ve Muhammed b. Safir b.Felaf burayı yıkmıştır. Halkı, Deysem b. Şezuliyelyi engellerine 331'de intikam almıştır. Şartlarına göre onların aleyhinde bir şeydir. Bu istisnai olarak kendilerinin şart koştukları aleyhine olan bir duRûmdur. O da bunu kanuni bir hak olarak gördü ve tüc.c.arların eliyle orayı yıktı. Bu adam kendine güvenen geniş bir mülke sahipti. Güzel elbiseleriyle gelir kumaş, koku ve benzeri şeylerin satışını yapardı. Eline kazma alır yıkar. Tüj.c.arlardan bir yardımcıısı da onun yıktığı toprağı taşı şalında, izarında, ridasında taşırdı. Başka kimseye taşıtmaz ve izin vermezdi. Güzel giyinirler, giyindikleri ile övünürlerdi. Oranın her şeyini süpürüp gitti. Mallarını alıp onları fakir bıraktıktan sonra iz bırakmadı. Onlardan taleplerinde mübalağaya gittiler. Ondan sonra da onları başka bölgelere göndererek darmadağın ettiler. Onları birbirinden ayırıp dağlara çöllere sürdüler. Bunun sebebi onlar ahlâksız idiler. Sultana baş kaldırıyorlardı. Bölücülük, bozgunculuk yapıyorlar ve sultanı da kale almıyorlardı. Şeytana sarılıyorlardı. Bela ve isyan peşinde koşuyorlar. Topraklarından geçen yolcuların mallarını, nimetlerini yağmalıyorlardı. Onları öldürür kanlarını dökerlerdi. Birçok insanlar bana bildirdiler ki bir müşteri onların bir kasabından koyunun belli bir yerinden et vermesini istedi. Kasap müşterinin ridasını kesti etle beraber terazisinin kefesine koydu. Bir başka müşterinin elbisesinin kolu kesilerek ete eklendi. Bir başkasının mendilini alarak ete ekledi.

335

Bütün bunları başkaldırma ve azgınlık için yapıyorlar. Allah(c.c.)'a karşı gelip ona isyan ediyorlar. Allah'u Teâlâ belli bir müddet onlara mühlet verdi. Onlara halim sıfatı ile tecelli etti. Bu zamanımızdaki hastalığa benziyor. Bu anlatılanlar ile kıyas edilirse aynıdır. Mamur bir yerdir. Arabalarla ticaret çoktur. Verimli bir şehirdir. Fiyatları ucuzdur. Kıymetli semtleri ve toprakları vardır. Onların Sebelan isminde bir dağı vardır. Çıkış ve inişü üç fersâhı bulur. Büyük, yüksektir. Batı tarafı çok yüksek ve dimdiktir. Yazı kışları tükenmez. Akarsuları olan bir şehirdir. Kuyuların suları güzel ve tatlıdır. Çoğu zamanlar elli somun ekmeğı bir dirhemdir. Etin fiyatı oranın meniyle (ağırlık ölçüsü) bir buçuk meni bir dirhemdir. Balı, yağı, cevizi, zeytini bütün yiyecekleri ucuzdur. Sanki beleş gibidir. İşaret edilen şehirlerin çoğu ucuzlukta bunun altındadır. Bütün istenilen özelliklerinin yanında taptazedir.

Büyükükte Erdebil'den sonra Merâge gelir. Eski zamanlar emir karargâhı ve oturduğu merkeziydi. Hazinenin çevresindeki bölgelerin divanlarının merkezidir. Ebu'l Kasım Yusuf b. Davdaz b. Davdaşt bütün memleketlerinin orta yerinde bulunduğu için merkezini Merağe'den Erdebil'e nakletti. Merağe nezih bahçeleri nehirleri, suları, güzel meyveleri, halde hayır bereketleri her yönden gelen gelirleri semtleri, ekinleri ve kısmetleri çok olduğu halde oradan orta yerdeki Erdebil'e nakletti. Aynı zamanda Merağe'nin adamları efendi âlimleri, şeyhleri çoktu. Köylerinden Erdeher diye bilinen bu köyün bir kavun karpuzu var Erdeheri diye bu köye nispet edilir. Şekli uzun, görünüşü çirkindir. Fakat son derece tatlıdır. Lezzeti güzeldir. Horasan'ın güzel karpuzu kavunuyla yarışır. Merağa etrafında bir sur vardır. Yusuf b. Ebi Sac onu Sellerın Erdebil'in surlarını yıktığı gibi yıktı. (Tebriz şehri güzeldir. Mamurdur. İnsanlarla dopdoludur.

336

Hayır, bereketi çoktur. Çok çarşı pazarları vardır. Alış veriş ticaret çoktur.) Bugünkü Âzarbaycân'ın başkentidir. Âzerbaycân'ın en meşhur şehridir. Hüveyye orta bir şehirdir. Fakat mamurdur. İnsanlarla doludur. Hayır, bereketleri meyveleri bağ bahçeleri çoktur. Tuğladan sağlam surları vardır. Halkının tabiatları Tebrîz'inkinden daha hoştur, yumuşaktır. Salmas da orta bir şehirdir, mamurdur. Halkı çoktur. Meyveleri çoktur. Taştan yapılmış sağlam bir surları vardır.

(94z) Büyükükte Merâga'dan sonra Urmiye şehri gelir. Urmiye nezih bir şehirdir. Bağları ve akarsuları çoktur. Şehirde her semtte her bölgede bol su vardır. Ticaret ve gelirlerde şansı bol olan bir şehirdir. Merâga ile arasında Kabuzan gölü vardır. Merağe bu gölün doğusunda Urmiye bu gölün batısındadır.

Semtleri ve nahiyeleri verimlidir. Urmiye'nin idaresine eklenen Uşnuh şehri vardır. Ağaçları yeşillikleri, verimliliği hayır bereketi meyveleri çoktur. Üzümleri akarsuları çoktur. Adalet çoktur ve Urmiye ve Merâga'nın merhamet özelliklerine haizdir. Bu konuda Eşme'nin onlardan daha fazla özellikleri vardır. Badiyelerinin halkının Rıfkı Hezebaniyye kartlarının hayır ve bereketiyle sarılmış bir şehirdir. Orayı yazlık olarak kullanıyorlar. Oraya hayvanları için otlak için gidiyorlar. Bütün sahip oldukları şeyleri ve zahireleri oradadır. Şehir dışında senenin belli zamanlarında ticaret için pazarlar vardır. Bol bol alış veriş ve kar vardır. Bu şehirden ve çevresindeki köylerden koyunlar, büyük hayvanlar, bal, badem, ceviz, mum ve bunlara benzeyen şeyler arz edilir satın alınır ve Musul'a gönderilir. Cezîremi Hadise taraflarına ve diğer taraflara gönderilir.

Meyânic, Ğane, Dâharrakân, Huveyye, Selemâs, Merend, Tebrîz, Merend, Versân, Mûkân, Beylekân, Câbrevân, şehirleri küçük şehirlerdir. Ebu'l Heyca İbn el-Ravvâd tarafları da böyledir. Ahar ve Verzekan da aynıdır. Bütün bu şehirlerin ortak özelliği hepsinde ağacın çok olmasıdır. Hayırlarla ve meyvelerle doludur. Bu hayırlardan mahRûm olan bir bölgesi yoktur. Bütün mekânları bu konu da aynıdır. Bu hayırların yanında nehirler, bostanlar, meyveler, reyhanlar, hurma bahçeleriyle, çiftçileriyle, ziraatlarıyla tam olarak mamur bir şehirdir.

337

Hayır ve bereketlerle dopdoludur. Meyveleri sanki terk edilmiş. Onları sanki yemek beleş denecek kadar ucuzdur. Daharrakan ve Tebrîz Azeri Uşnuh ile çevreleri ve her şeyiyle aynıdır. Buraları idare edenler beni Rudeyniyye olarak bilinir. Onların planları ve mülkleridir. Sultanın gücüyle itirazlardan barış içinde ayakta durmaya devam etti. Sonra zaman bozuldu. Sultan helak oldu. Komşuluk zayıfladı. Kim garip olursa her şeye sahip oluyordu. Ali Rudayni Araplardandı. Zaman onların aleyhine döndü zamanla mağlup oldular. Düşmanın kahrına uğradılar. Eserlerini sildi. Haberlerinden çok az bir şey kaldı. (Duvîn büyük bir şehirdir. Hayır, bereketi, bostanları, meyveleri, ziraatları çoktur. Etrafında topraktan yapılmış bir sur vardır. Surun içinde akarsular çeşmeler vardır. Ziraatlarının çoğu pirinç ve pamuktur. Zamanımızda duRûmlarına helal gelmiş ve duRûmları bozulmuştur. Kerh'in buraya saldırmasıyla gerilemeye başladı. Onlar şehri yağmaladılar. Sonrada yaktılar. Her fırsat bulduklarında onlara saldırı düzenliyorlar. Şimdi zamanımızda şehrin ortasındaki Cuma mescidini tamir ettiler. Şehrin etrafında başka sur yaptılar. Surların etrafında hendek vardır. Hendeğin içinde bir akarsu vardır. Kerh askeri saldırdığı zaman cami içinde bulunan bir yere sığınıyorlar. Aras nehriyle arası iki fersâhtır.)

Berze'a' şehri Rân bölgesinin ana merkezidir. Bu diyarın gözüdür. Eskiden beri büyük bir şehirdir. Bir fersâh uzunlukta bir fersâhtan az genişliktedir. Berze'a nezih verimli ziraatları, meyveleri, ağaçları, nehirleri çok iyi rahat ve bolluk yeri idi. Irak ve Taberistân arasında Rey ve Isfahân'dan başka Berze'a şehriden daha büyük daha verimli yer olarak daha güzel mahalleleri çarşıları, otelleri, hanları, hamamları, evleri, malları ticaretleri daha çok olan bundan başka büyük bir şehir yoktur. (Kurhin saldırmasıyla hali bozuldu.) başka şehirlerin başına gelenler Berzaa'nın başına geldi. Sultanların buraya rağbeti isyankâr yazarların buranın ehlinin mahzurlu mallarını helal göstermeleri, buradaki vatandaşlarını mallarını düşmanca müsadere etmeleridir. Vergilerde düşmanca garip taleplerde bulunmaları onlara zorbalık

yapmaları, zamanla burayı fakir ve geri bıraktı. Bana ulaşan haberlere göre bu zamanımızda kötü duRûmdan dolayı geçim vasıtalarının azlığından başlarına gelenlerden dolayı şehirde ekmek yapanlardan ancak beş ekmekçi kalmıştır. Daha önce 1200 ekmekçi vardı.

338

Berze'a'dan bir fersâh uzakta, az uzağında Endarab adı verilen bir bölge vardır. Enderabad, Kerne ve Lesûb arasındadır. En nezih en güzel bir yerdir. Onun çevresini gördüm. Bir günlük yoldan daha fazla bir saha olduğunu gördüm. Genişliği de aynıdır. Bağ, bahçe, bostanlarla, güzel binalarla, gezinti yerleriyle dolu olduğunu gördüm. Meyveleri çok gelir getirir. Büyük ticaretleri vardır. Çok büyük karları vardır. Her istediklerine yakındırlar. Ben gördüğümde koklanan çiçek gibi güzeldi. Bahçelerinin çoğu fındık, şah pallut bahçeleridir. Meyveleri enderdir. Lokantaları ve yemekleri gariptir. Hangi çeşit yemek olursa olsun hepsi güzeldir. Ravkal denilen bir çeşit meyveleri vardır. Meyvesi gübeyra meyvesinin büyüklüğü kadardır. (94b) Yetiştigi zaman tatlı ve lezzetli bir çekirdeği vardır. Bir meşe pelidi vardır. Olgunlaşsa da olgunlaşmasa da yenilebilir. Bezraada bir çeşit incir vardır ki cinslerinden daha üstündür. Tasub'dan nakledilir. Berzaa'da çok ibrişim vardır. Hem çok, hem de güzeldir. İbrişimin çok olmasının sebebi tutları çoktur. Bundan dolayı da alımı ve satımı yapılmaz. İpek böceği yetiştirenler de doğal olarak çoktur. İpek elde edilir. Buradan Fars ve Huzistân'a gönderilir. Çok kâr vardır. Bezrea Kür nehrine üç fersâh uzaklıktadır. Kür nehrinin kırmızı balık adında bir balığı vardır. Aras nehrinde de bu balık bulunur. Ayrıca Versân nehrinde ve diğer yerlerde de bulunur. Bu balık Erdebil, Pey ve diğer bölgelerde satılır. Oranın halkına ve tüc.c.arlarına hediye olarak da götürülür. Kurra ve Aras nehirlerinde derakin ve kollaman diye bilinen iki çeşit balık vardır. Yağlı oldukları için fazla tercih edilmezler. Diğerlerine benzemez lezzetlidir. Bezrea'nın sınır başlarından birisi Kürtlerin kapısı diye bilinir. Bu kapının dışında Kürki pazarı diye bilinir. Bir fersâh kadardır. Her Pazar günü insanlar burada toplanır. Her bölgeden oraya gelinir. Bütün köylüler toplanır. Nerdeyse Küseyna pazarına denktir. Bu pazarın ismi sürekli kullanıldığı için o günün isminden daha yaygındır. Hatta pek çok kimse Cuma, cumartesi ve Kürki diye günleri sayarlardı. Çok güzel Cuma mescitleri vardır.

339

Şehirde bölgenin beytü'l- malı vardır. Ümeyye oğulları'nın Mısır'da yaptığı Beytü'l- mâle benzer. Bunu kendileri yapmıştır. Berze'a'nın varoştaki çarşıları çok

kalabalıktır. Bu çarşılarda otelleri, otelleri donanımlıdır, hamamlarına insanlar rağbet ederler. Rusya buraya girmeden önce gayet düzenli ve intizamlıydı. Kerhin buraya komşu olmasıyla duRûmu değişti. Cenze şehri güzel bir şehirdir. Bereketlidir, mamurdur, halkı kalabalıktır. Kişilik ve ahlâk sahibi insanları vardır. Hoş insanlardır, iyi muamele eden, ilim ehlini seven, muhabbetli, garip insanlara karşı yardım severdirler.

Bâbü'l-Ebvâb şehri Hazar denizinin kenarında bir şehirdir. Ortasında gemilerin demirlediği bir liman vardır. Bu limanda denizin dışında bir bina vardır ki suyu Hazar'dan gelen bu limanın suyu boyunca uzanan iki dağ arasındaki baraj gibidir. Bu barajın üzerinde kapalı bir kapı vardır. Yastığa benzer bir destek sütunla sağlamlaştırılmıştır. Aynı su üzerinde bir dağ ile desteklenmiştir. Su bu kapının altındadır. Gemiler için kapı tarafına dönen bir giriş vardır. Gemilerin girdiği giriş kapısının ağzında uzun bir zincir vardır. Bu zincir şam bölgesindeki sur ve Beyrut'unkine bir de Kostantiniye körfezindeki zincire benzer. Deniz işine bakan için üzerinde bir kilit vardır. Bu kilidi, sahibinden izin almadan hiçbir gemi denize girip denizden çıkamaz. Baraj gövdesi kurşunla pekiştirilmiş kayalardan meydana gelir. Hazar denizi taberistan denizidir. Bab şehrinin ziraatı Erdebil'den daha çoktur. Meyvesi azdır. Çevreden buraya meyve taşınır. Bu şehrin etrafında sur vardır. Sur, taşlardan tuğladan ve çamurdan sağlam ve engelleyici olarak yapılmıştır. Bu şehir Hazar denizinin Serîr'in, Lân'nın ve diğer Taberistân şehirlerinin limanıdır. Cürçân'ın küfür memleketleri ve Deylem'in de limanıdır. Bu şehirde keten elbise çok üretilir ve çok pahalı olarak satılır. Keten elbiselerin bedenleri geniştir. Rân, İrmeniye ve Âzerbaycân da keten elbise üretilen başka bir şehir yoktur.

340

Ancak burada vardır. Bu şehirde çok safran vardır. Yakın olan sair küfür diyarından buraya çok köle getirilir.

Tiflîs şehri Bâbü'l- Ebvâb'dan küçük bir şehirdir. Topraktan iki suyu vardır. şehrin üç kapısı vardır. Tiflîs toprağı verimlidir. Korunması güvenlidir. Hayır bereketleri çoktur. Fiyatları ucuzdur. Bolluğu diğer bolluk içinde olan şehirlerden daha fazladır. Diğer bölgelerden daha verimli ve daha müreffettir. Buradan bal satın alan bazıları buradan 20 ritl balı bir dirheme aldıklarını söylerler. Askeri ribat güçlüdür. Her taraftan düşmanları çoktur. Hamamları Taberye hamamlarına benzer. Suları ateşsiz olarak sıcaktır. Kurra nehri üzerindedir. Buğdayın un yapıldığı Musul ve Rakka'nın değirmenlerine benzeyen değirmenleri vardır. Fırat ve Dicle'deki

değirmenlere benzer: (şimdi 6. asırda Tiflis'i h.500. yılın son beş senesinde gürcüler aldılar. Müstansih notu: Gürcü kralı kâfir olduğu halde bütün halkının canlarını korur ve onları gözetir. İslâmi kurallar burada olduğu gibi kaimdir. Cuma mescidi bütün pisliklerden korunur. Kral camiye mumlarla kandillerle aydınlatır. İhtiyaç duyulan şeyleri temin eder. Bütün camilerinde ezan açıktan okunur engellenemez. Okuyanlara kimse kötülük yapamaz. Şimdi Müslümanlar ve Gürcüler birbirine karışmıştır. Barış içinde olan bir kavimdir. Gariplere saygı vardır. Aniden gelen misafirlere hürmet ederler. Anlayışı olan herkeste cana yakınlık vardır. Biraz edepli olan herkes böyledir. Eski mezheplerin sünnetleri üzeredirler. Hadis ilmini çok büyük bir ilim olarak görürler. Hadis ehline tazimde bulunurlar. Ben güvenilir birden fazla kişiyle karşılaştım. Bunlar oraya ani sefer yapan ve orada bir seneden fazla kalan kişilerdi. Bunların hiç biri bir gece evlerinde gecelememişti. Buna güçleri de yetmemiş. Çünkü onlar misafirpervermiş. Onların bu beyanı üzerine ben kendim Tiflis'e girdim. Kendi kendime söz verdim ki Tiflis'te kimsenin ekmeğini yemeyeceğim diye. Nefsime hâkim olacağım. İhtiyaçlarını kendim göreceğim diye kendimle anlaştım. Bu yemin üzerine Tiflis emirinin evinde bir münazara tertip edildi. Meclis kuruldu Kadı İbn Sümei hazır bulundu onlardan önce başladı.

341

Bana dedi ki Allah (c.c.) seni teyit etsin. Memleketimizde yiyecekleri ikram etmek senin kendi malından başkasını yemeye seni en az zorlayacağımız şeydir. Bizim evlerde teklif edildiğinde az bir şeyi yemen için hizmetçilerimizin sana teklif ettiğinde senin kendine ait katı olan yemek yerine bizim yemeğimizi yemen Allah (c.c.)'ın istemesiyle malımızdan bir şey eksiltmez. Senin bizim siretimizi, ahlâkımızı değiştirmeye hakkın yoktur. Takip ettiğimiz sünnetimizi yolumuzu değiştirmeye hakkın yoktur. Biz yaşlılarımıza, şeyhlerimize yetiştiğimizden beri onların nasihatini dinledik. Onlara uyduk. Onlar bize dediler ki memleketimize bir garibin kendi evinde tek başına veya hizmetçisi ile konaklaması bize yakışmaz. Birbirlerine arkadaşlık duyacak kadar çok olmaları halinde nadiren de kendi görüşlerine bırakabilirler. Bazen kral onlarla buluşur ve onlarla sohbet eder. Sen ehlini bulduğun zaman ilimden istifade eder ve ilminden de istifade edilen birisin. Sen ilmi aranmayan birisi değilsin. İlim ehli ilmi bulduğunda o ilmi alır. Sende de istenilen ilim vardır. İstenilmeyen bir şey varsa bizim senden uzak durmamız sana bakmamız bizim için daha güzeldir. Kalplerimize sıkıntı vermiş olursun. Artık kendi kendime yapmadığım yemini bozmam ve şu hadise uygun olarak yemin kefareti ödemem gerekli oldu.

Oğlum onun kapısına git. Emir in izniyle onun kapısına sağlam bir levha çivile. Mührümle mühürle. Komşuları ona vekil kıl. Onu kendi başına bırakma. O görüşümüz olmadan oraya girmesin dedi. Eşyayı benden ayırdılar. Onun yanında iki gece kaldım. Başkasının yanında bir gece kaldım. Bu süre içinde eşyam satıldı. Benim işlerim menfaata uyacak şekilde bitirildi. Bütün ihtiyaçlarım giderildi. Ebubekir kanat bütün bunlara muttali oldu. Curcana dönmek istediğini bana söyledi. Ben de ona dedim ki bir yol bulabilir veya bir çözüm bulabilirsen olabilir dedim. O da: Seni engelleyen şey nedir? Dedi ki sen de buraya ulaştın değil mi? Ben de sustum hiçbir cevap vermedim. Sonra ekledi: Ben senin farkındayım, fakat sen benim farkımda bile değilsin. Ben de sana yazıklar olsun bu da İshak b. İbrahim el Mevsilin Yahya b. Halide söylediği sözüne benziyor.

342

Onlara o hadisi söyledim. Dedi ki: Allah şahittir ki bu hadisi birkaç sefer dinledim. Bu adamların yaptıkları ve kullandıkları imkân ve niyetlerini yerine getirmedeki kudretleri, yüklendikleri törenlerin azlığı bu hadisin hak olduğunu yalan olmasının mümkün olmadığını ve doğruyu ifade ettiğini, bir iftira hainliğinin olmadığını anladım. Çünkü onlar üzerine aldıklarında ve yaptıklarında emir vermekten başka onların bir külfet ve yük altına girmediklerini anladım. Bermekiler'in de yaptıklarının külfetsiz olarak yaptıkları gibi olduğunu anladım. Bermekiler de iyilik yapılmasını sadece emrediyorlar. Emirlerinin yerine getirilmesini sağlamak, hallerinin daha da gelişmesi için sadece emrediyorlar.

Rân'da, Berze'a', Bâb ve Tiflis'ten daha büyük bir şehir yoktur. Amma Beylekan, Versân, Berdic, Semâhiye, Şervân, Abhâz, Şâberân (90B) Kabele, Şekki, Cenze, Şemkûr ve Hûnan şehirleri küçük memleketlerdir. Verimlilikte, büyüklükte çevrelerinin geniş olmalarında birbirine yakın olan hoş şehirlerdir.

Debîl ve Neşevé gelince, Debîl şehri (Erdebil'den¹²⁰ daha büyüktür. İrmeniy'e'nin en kıymetli bölgeleri ve memleketleridir. Aynı zamanda İrmeniy'e'nin başkentidir.) Hükümet bu şehirdedir. Başka İrmeniy'e şehrinde idare merkezi yoktur. Rân'da da imaretin merkezi Berze'a'dadır. Azerbaycân'da Erdebil'dir. Debîl'in etrafında bir sur vardır. Şehirde çok hristiyan vardır. Cuma mescidi kilisenin yanı başındadır. Humus'ta camiyle kilisenin yan yana olduğu gibi yakın ve bitişik olduğu gibidir. Burada merazi elbiseler, yünlü halılar, yastıklar, koltuklar çeşitli modalar ve

¹²⁰ İran'da Doğu Azerbaycan idari bölgesinde il ve bu ilin merkezi olan şehir. Bk. Aliev Saleh Mehmedoğlu. (1995). "Erdebil", DİA, XI, s. 276-277.

külahlar gibi Ermeniler'in çeşitli giysileri kırmızı boya ile boyanır. Bu boya ile merazi elbiseleri ve yün boyanır. Bu ipliği yapan ipek böceği gibi bir böcektir. Kendi etrafını ipek ipliği ile dokur. Kumaşlar burada da çok üretilir. Bunların elbiselerine benzer Rûm diyarında çoktur. Kendi nefsinde yüksekte olsa... İrmeniy'e'deki yaptıkları işlere gelince:

343

Ermeniler'in yaptıkları doğrama işleri, sandalye, koltuklar, sergiler, perdeler, halı ve kilimler, bilezikler, yastıklar, moda elbiseler yeryüzünde hiçbir yerde hiçbir şekilde benzerleri yoktur bulunmaz.

Çok eski zamanlarda bütün İrmenistan İrmeni kralı Sünbad b.Aşot'un ve ecdadının elindeydi onların büyüklerinin elinde olmaya devam etti. Ebu Kasım Yusuf b. Sac onlardan İrmenistan'ı aldı. İslâm'ın ilk asrında onların hakkını ikrar eden ahitname vardır. Onlardan cizyenin alınması ellerindeki arazilerin krallara göre vergilerin alınması yazılıydı. Beni Ümeyye ve Beni Abbas onların yerlerinde evlerinde ve mülklerinin başında durdurdular. Onlardan rusum ve vergilerini alıyorlar. Onlar ahdi bozdular isyan ettiler. Bundan sonra özürleri para etmedi. Bu güne kadar bayrakları yükselmedi. Ekseriyeti hiristiyandır. Sultan onlardan her sene haraç alır. Sanki onlar bu gün önceki gibi bir ahit içindedirler. Fakat bu hakikat değil doğru değildir. Etraftaki sultanlar onlara hücum ediyorlar. Onları esir alıyorlar. Onlara eziyet veriyorlar. Onların zimmîliğini hakir görüyorlar. Onların köleleri Bağdat'ta satılmazlar. Ulaştığım 325 h. senesinde duRûmları böyleydi. Kimse onlara icazet vermez, kefil olmaz. Onlar bilinen bir zimmet içindeler. Onlarla hiçbir ahit anlaşma yoktur. İrmeniy'e iki tanedir. Biri dâhili İrmeniy'e diğeri harici İrmeniy'e'dir. Dış İrmeniy'e'de bazı İslâm beldeleri vardır. Bu beldeleri Müslümanlar idare etmeye devam ediyorlar. Çoğu zaman Ermeniler'den ayrılmışlardır. Buralar İslâm krallarına aittir. Erciş, Manâzkîrd, Hılât sınırları doğu sınırı Bezraaya kadardır. Mağrib'de el-Cezîreye kadardır. Güneyde Âzerbaycân'a kadardır. Kuzeyde Rûm bölgelerine kadardır. Kuzeyde Kâlikâlâ yönünde Rûm sınırındadır. Kâlikâlâ Âzerbaycân, Cibâl, Rey ve etrafı için Rûm memleketi ortasında büyük bir askeri Ribet idi. İç Ermenistan'a bağlıydı. Daha önce iki İrmeniy'e olduğundan bahsetmiştik. İç İrmeniy'e Debil, Neşevé, Kâlikâlâ ve kuzeyde buraya dâhil olan yerlerdir. Dış İrmeniy'e ise Berkerî, Hılât, Erciş, Sustan, Zozan ve buraların arasındaki kaleler ve bölgelerdir.

344

Onların Rûm diyarına bir giriş yerleri vardır. Adı Tarâbzûn'dur. Bu şehirde İslâm diyarından tacirler toplanırlar. Ticaret için Rûm diyarına buradan girerler. Yine oradan geri dönerler Konstantiniyye körfezinden de bir dil buraya çıkar. Okyanus denizine uzanır. Rûm kralı adına bu şehirde mukim olan adamın bu zamanımızda çok büyük mal ve parası ve büyük bir garantisi vardı. Önceleri bu mal ve garanti çok azdı. Rûm diyarını anlatırken Tarabzûn şehrinin adı çok geçti. Buradan İrmeniy'e ve İslâm diyarına yapılan ihracatın çoğu ipek kumaşlar, pamuklu kumaşlar, Rûm keten elbiseleri, yünlü elbisedir. Rûm giysileri Trabzon'dan ihraç edilir. Neşevé, Berkerî, Hılât, Manâzkirt, Bedlîs, Kâlîkalâ, Erzen ve Meyyâfârikîn(Suruç) şehirleri arasında fazla büyüklük farkı yoktur. Çünkü miktarları birbirine yakındır. (Ancak Hılât şehrin dışında mevcut Ahlat kat kat fazlasıyla bina edildi. İmar gördü. Halkı zengin ve bolluk içindedir. Günümüzde Hılât'ta ticarethaneler geniş ve güzel pazarlar tüc.c.arların uğrak yeri olmuştur. Ahlâklarına hâkim olan duRûm; ahlâksızlık ve garibanlara buğzetmektir) İrmeniy'e hiçbir şehir büyüklükte gelişmiş olmakta Debîl'e benzemez. Debîl genel olarak tamamıyla verimlidir. Mamurdur. Hayır, bereket çoktur.

Sultanın ahvalinin gerilemesiyle halkının göçmesiyle zamanımızda diğer bölgelerin başına gelen, zamanımızın hastalığı onlarında başına geldi. Zaman ehlinin değişmesiyle geriledi. Bölgeleri bilen âlimlerin çoğunluğu Meyyâfârikîn İrmeniy'e coğrafyasına ait olduğunu söylerler. El-Cezîre bölgelerinin halkından saydıkları bir kavim oturmaktadır. Dicle'nin doğusunda Dicle'den iki merhale uzaklıktadır. Bunun için Ermenice'den kabul edilir. Bu memlekette ve bütün bölgelerde ticaretler alınıp başka yerlere satılanlar, büyük hayvanlardan, koyunlardan başka yerlere celbedilen elbiselerden, halı kilimlerden, yataklardan yüksek fiyatlı ve Selemâs'ta yapılanlara yakın olan pantolon ve şalvarların teki bir dinardan on dinara kadar para eder. Başka yerde benzeri yoktur. Tebrîz ve Merend de yontularak elde edilen Ermeni koltukları halı ve kilimler başka yerde benzeri azdır.

345

Onları gibi hem çok, hem sağlam olarak başka yerde bulunmazlar. Yine savanlıklar çarşaf, mendiller, Ermeniy'e'nin Miyaferikin ve diğer bölgelerinde imal edilir. Bütün bunlar benzeri az bulunur kıymetlidir.

İçinde gemilerin hareket ettiği bu memleketlerin nehirlerinden Kurra nehri büyük bir nehirdir. (96b)Dicle'nin dışındaki küçük Zap nehrine benzer. Sugûr

diyarında Ceyhan ve Berdan nehrine benzer. İkinci nehirleri Rasse nehridir. Bu iki nehir suyun çokluğu bakımından birbirlerine yakındırlar. Erdebil ve Zencan arasındaki Sebizrûz nehrindeki gemiler hareket etmezler. Çünkü küçük bir nehirdir. Kurra nehrinin suyu tatlı ve faydalıdır. Kabk dağları bölgesinden çıkar. Cenze ve Semkûr sınırındadır. Tiflîs bölgesinden yönelir. Oraya uğramadan küfür diyarındaki bazı kabilelere uğrar. Ondan sonra Bezre'a' bölgesinde Hazar denizine dökülür. Rasse nehri de yine suyu tatlıdır. Hafiften güzeldir. İç ermeniye bölgesinden çıkar. Oradan Bâb-ı Versân'a ulaşır. Sonra bir kısmı Kurra nehrine ulaşır. Bir kısmı da Taberistan gölüne dökülür. Bu nehrin iki tarafında düşünerek yürümeleleri mümkün olsa Versan şehrinde itibaren bu nehrin iki tarafına dikkat edecek olursa Allah(c.c.)'in kuranda zikrettiği ve oradaki kavme ne yaptığını anlarsın. Burada eserleri ters yüz olmuş yerle bir olmuş bir kısmı çökmüş. En yüksek eserleri yerle bir olmuş. Oralar en çirkin bir görüntü ve manzara içindedirler. Bu da Allah'u Tealanın şu ayetini tasdik ediyor. (Âd kavmini Semud kavmini ve Rasse nehri ashabını bu aralarda çok asırlarda olanlardan Darb-ı mesel getirdik ve hepsini helak ettik. Yerle bir ettik) ayeti buraya da işaret eder.

Âzerbeycân, Merâga ve Urmiye arsında bulunan göl Kabuzan adıyla bilinir. Suyu tuzludur. İçinde canlı bir şey ve balık bulunmaz. Bu gölde ticaretle uğraşan çok çeşit çeşit gemiler vardır. Bu gemiler kıyıdaki şehirlerarasında çalışırlar. Tebriz bölgeleri Dâharrakân ve çevresine ve bütün yönlere çalışırlar. Köyleri ve semtleri mamurdur. Hürmüzan ile bu bölge arası iki fersâhtır. Doğusunda Merâga arası beş fersâhtır.

Dâharrakân başlangıcı ile bu gölün kıyısına dört fersâh vardır. Kuzey ile güney arasında bu gölün uzunluğu hayvan yürüyüşüyle dört merhaledir.

346

Bu gölün Merâga ve Urmiye¹²¹ arasındaki genişliği yirmi fersâhtır. Bu gölde kışın büyük dalgalar meydana gelir ve büyük musibetler meydana gelir. Bu gölün ortasında dağlar vardır. Bu dağları yurt edinen orada oturan insanlar vardır. Suları az yaşadıkları hayat zor bir hayattır. Halkı gemi sahipleridir. Yükleri çeşitli ticari eşyalar ve göl kıyıları arası giden gelen yolcularıdır. Sütleri onları idare edecek kadar keçileri vardır. Dışarıdan gelenlerden başka yanlarında hiçbir şeyleri yoktur.

¹²¹ İran Azerbaycan'ında tarihi bir şehirdir. Bk. Osman Gazi Özgüdenli. (2012). "Urmiye", DİA, XLII, s. 179-180.

Berkerî, Hılât ve Erciş'in güneyinde doğudan batıya uzanan bir göl vardır. Doğu ve batısı arası 10 kûsür fersâhtır. Bu gölden bir karış kadar küçük balıklar çıkar. Bu balıklara Teriyh adı verilir. Bu balıklar tuzludur. Musul, el-Cezîre, Irak ve Şam tarafına ihraç edilir. (Bu gölde İhtimar adı verilen bir kale vardır.) Bu gölün etrafında parlak bir tuz vardır. Bu tuzda ekmekte kullanılması için Irak'a ve diğer taraflara gönderilir. Bu göle yakın olan güneyindeki dağlarda arsenik ocağı çıkar ki başka diyarlara gönderilir. Nil'in aslı budur başka yoktur. Kırmızısı sarısı vardır.

Yine Kebuzan gölünün bazı sahillerinde gümüş ve altın lehimlemek için parlak bir boyalı taş çeşidi her tarafa gönderilir. Bu gölün bazı sahillerindeki sulara bazı şeyler zamanla taşlaşır ve bu altın gümüşün lehimlenmesine yarayan bu taş meydana gelir. Bu taş dünyanın her tarafına gönderilir. Tacirler bundan çok ve bol kazanç elde ederler. Ravzan'dan İrmeniye'nin bölgelerinden Ran'dan sağlıklarıyla sağlam sıfatlarıyla bilinen çevik hareketli katırlar Irak'a Şam'a ve Horasân'a ve diğer yerlere satılırlar. Sabırlıdırlar ve binenleri rahat eder. Zûzan bölgeleri ve kaleleri olan bir yerdir. Bölgelerinin çoğunluğu dağlıktır. Bu dağlarda güzellikle nitelenmiş şehari denilen binekleri vardır. Toharistan'ın Şeharisi'ne benzerler. Bazen onlardan ve Cüzecân'inkinden daha iyidir.

Dağları Hâris ve Hüveyris tarafında Ahar ve Verzekan dağlarıyla birleşir. Kuzeyde Tiflis'e uzanırlar. Bu gölün Meraga ve Urmiye arasındaki genişliği yirmi fersâhtır.

347

Bu gölde kışın büyük dalgalar meydana gelir ve büyük musibetler meydana gelir. Bu gölün ortasında dağlar vardır. Bu dağları yurt edinen orada oturan insanlar vardır. Suları az yaşadıkları hayat zor bir hayattır. Halkı gemi sahipleridir. Yükleri çeşitli ticari eşyalar ve göl kıyıları arası giden gelen yolcularıdır. Sütleri onları idare edecek kadar keçileri vardır. Dışarıdan gelenlerden başka yanlarında hiçbir şeyleri yoktur.

Dağları Haris ve Hüveyris tarafında Ehr ve Zavrakan dağlarıyla birleşir. Kuzeyde Tiflis'e uzanırlar. Burada Kafkas dağlarıyla Siyahkuh karşısında Kafkas dağlarına birleşirler. Çok büyük bir dağdır. Denilir ki bu dağda yaşayan 300'den fazla dil konuşan topluluklar yaşarlar. Ben bunu kabul etmiyordum. Ta ki Erdebil'in dağı Leseblan dağını görünceye kadar bu dağa geldim. Bu dağda birçok köyler ve yerleşim yerleri var. Her köyün ayrı bir dili olduğunu gördüm. Konuştukları bu diller, Farsça ve Azerice değildir. Başka diller olduğunu gördüm de buna inandım.

Kafkas dağı Hazar memleketinin arkasında olan Siyahkuh dağıyla Oğuzlar'ın diyarında birleşir. Bu dağ silsilesi doğuda Hârzem gölünün arkasından Hârzem dağlarıyla ve Fergânâ dağlarıyla birleşir. Daha öncede yazdığım gibi bütün dağlar Çin'deki dağların kolları halinde belli bir düzen içerisinde uzanırlar. Doğru bir çizgi üzerinde Mağrib'den zenciler diyarından okyanusa uzanırlar. Versân, Bezre'a' ve Hazar denizinin içinde olan iki ada da bolca ve çok kökboyası bitkisi vardır. Çoktur, üstün kaliteye sahiptir. Hazar gölü yoluyla Curcan'a, oradan Hint diyarına sırt üzerinde taşınır. Bu kök boya Rân memleketinin bütün bölgelerinde Bâbu'l- Ebvâb sınırından Tiflîs'e kadar Rasse nehrini yakınına kadar ve Hazar bölgesine kadar ki yerlerde çokça üretilir ve ihraç edilir. Hazar Âzerbaycan sahibine bağlı bir yerdir. Bu TaRûm dağları Hazar'ın batısındaki Rey, Taberistan, Cürcân'dan Nîsâbur'a ulaşan TaRûm dağlarının üzerinde olan bir memlekettir.

Bu dağlarda krallar ve onların çevreleri vardır. Hepsi geniş bölgelere sahiptir. Büyük nimet içindedirler. Sağlam ve güzel kalelere sahiptirler. Atlara ve her çeşit binek hayvanlara sahiptirler. Kendilerine bağlı şehirleri vardır. Semt semt güzel bölgeleri vardır. Mamur olmuş güzel bölgeleri ve iklimleri vardır. Kendi mülkleri gibidir. Gelirleri ve nimetleri boldur. Bu dağlarda bölgelerde ve şehirlerde daha önce anlattığım gibi ucuzluk ve verimlilik vardır. Meralar, sürüler ve Saime hayvanlar vardır. Hayır ve bereket, ağaçlıklar, taze ve kuru meyveler ve kereste vardır. Benzerlerine göre ucuzdur. Halence, kemre ve cezvede bu sayılardan sayılmayacak kadar çoktur. Hepsinin bilgisine vakıf olmak mümkün değildir. Kralları orada hallerin genişliğinden, nimet için yüzmelerinden,

348

lezzetler ve güzel koku, elbise, hizmetçi, köle, at ve katırlarla aşırı gidenlerden olmuşlardır. Altın ve gümüş, süslü binekler, sesi güzel olan cariyeler, aşçı kadınlar, her kesime ulaşan bol harcamalar, altın ve gümüşten yapılmış aletler yüksek fiyatı ve nakışlı sahanlar, kap kacaklar, siniler, ibrikler, satılar gümüş ve altınla farklı bir şekilde süslenmişlerdir. Bunun yanında sağlam, parlak, nakışlı, pahalı cam eşyalar, inci ve yakuttan mücevheratlar çoktur. Bu kralların üzerinde Âzerbaycân krallarına verdikleri belli vergiler ve levazımat her sene Âzerbaycân'a taşınır. Bunlar kesilmez ve men edilmez. Kendilerine sahip olanlara ve kültürlerine bağlıdırlar. İbn Ebî Sac onlardan alınan az vergiye razı olurdu. Bazen de hiç olmaz hediye şeklinde geleni kabul ederdi. Buralar sallar diye bilinen Merzuban b. Muhammed b. Müsafir'in eline geçince bunlar için divanlar kurdu. Kanunlar yaptı ve onlarla bu şekilde iletişim

kurdu. Yetiştığım tarihte onların en büyük kralları Şirvan şah Muhammed b. Ahmet el Ezdi Laycan kralı idi. Onun Kabk dağına kadar uzanan bir mülkü vardı. (Laycan şahı diye bilinen) Orada Senharib diye bilinen Sanâri vardır. Hıristiyanlar tıpkı Zevzan'ın sahibi İb Deyrani gibi ki o da Zevezan, Van ve Vastan sahibidir. Bütün buralarda üzerindikilerle beraber mal, vergi, hediye ve diğer özellikleri ile birlikte mesâfeler konusunda sonra iktisadını anlatırken bahsedeceğim.

Âzerbayân ve İrmeniyen'in ekserisinin dili Farsça'dır. Farsça onları birleştirir. Arapça da konuşulur. Farsça'yı konuşmayan ve Arapça'yı anlamayan azdır. Ticaret erbabı, zenginler fasih konuşurlar.

349

Ermenistan ve çevresinde bulunan bazı gruplar başka bir dil konuşurlar. Örneğin Debîl, Neşevé ve çevreleri Ermenice konuşurlar. Berze'a' halkı Rânca konuşur. Onların, bilinen meşhur Kabak dağları vardır. Bu dağlarda ki kâfirlerin çok çeşitli dilleri vardır. Daha önce bu konuyu işledik. Bir ortak dilleri de vardır. Âzerbaycan, İrmeniyen ve Rân bölgelerinin parası altın ve gümüşdür. Ekserisi barış ve esenlik içinde yaşarlar. Geçim derdinde, hayır ve bereket içinde hayat sürer, başlarına gelen sıkıntı ve musibetleri gidermekle meşguldürler. Onların bir kısmı hadisler ve yoRûmlarıyla ilgilenir. Onların içinde Baklı bâtiniler mezhebinden olanlar da vardır. Âzerbaycân, İrmeniyen ve Rân'da hiç kelamcı yoktur. Kelam konusunda bilgili değıllerdir. Kıymetli doktorlar vardır. Seçkin ve zengin doktorlar olduğunu bizzat gördüm. Bunlar toprak sahipleri ve tıpla uğraşanlardır. Bunların ilkeleri, mantıkla uğraşmak vacip olan ilkeleri terk etmek, siyasetten uzak durmak demektir.

Bu bölgedeki yol ve mesâfeler: Berze'a'dan Erdebil'e: Berze'a'a'dan Yûnân'a kadar yedi fersâhtır. Muyan bir köydür. Yûnân'dan Beylekân'a kadar yedi fersâhtır. Beylekân güzel bir şehirdir. Suları, bahçeleri, değirmenleri, ağaçları, nehir üzerindeki değirmenleri çoktur. Beylekan'dan Versân'a yedi fersâhtır. Versân Beylekân'dan daha büyük ve daha geniştir. Halkı ve çarşıları çoktur. (97Z) Ticarethaneleri çoktur. Bu şehirde büyük şehirlerde olan meslekler ve oteller vardır. Şehrin bir kalesi vardır. İçinde çarşıları olan kenar semtler de vardır. Versan'dan Belhâb'a 7 fersâhtır. Belhâb bir köydür. Halkı ve ribatları vardır. Yoldan geçenler için otelleri vardır. Kervanların uğrak yeridir. Belheb'den Berzen'de 7 fersâhtır. Berzend, Beylekân gibidir. Berzend'den Erdebil'e 15 fersâhtır. Yol boyunca konaklar, köyler ve gördüğüm

350

mesleki yerleşimler vardır. Berzend'de Bâbu'l Ebvâb'a yolu arasındaki şehirlerin mesâfeleri: Berze'a'dan Berzenc 18 fersâhtır. Berzenc, Kurra nehri üzerinde iyi bir şehirdir. Ticarethaneleri ve ithalatçıları vardır. Berzenc'ten Şemâhiye 14 fersâhtır. Bu yol Kurra üzerinden geçer. Şemâhiye'den Şirvân'a üç günlük bir yoldur. Layican'a iki günlük mesâfedir. Layican'da Samûr köprüsüne 12 fersâhtır. Samûr'dan baba 20 fersâhtır. Hepsi toplam 90 fersâhtır. Berze'a'dan yol Tiflis'e gider. Oradan Cenze'ye 9 fersâh yol gider. Cenze iyi bir şehirdir. Cenze Şemkûr'a 10 fersâhtır. Şemkûr'dan Hunân'a 21 fersâhtır. Hanûn'dan İbn Kendmân kalesine 10 fersâhtır. Kaleden Tiflis'e 12 fersâhtır. Hepsi toplam 62 fersâhtır. Berze'a' Debîl yolu ise Berze'a'dan Kalkâtûs'e 9 fersâhtır. Kalkâtûs'tan Metrîs'e 13 fersâhtır. Oradan Devmeys'e 12 fersâhtır. Devmeys'ten Kîl-i kivâ 16 fersâhtır. Kîl-i kivâ'dan Sîsecân'a 16 fersâhtır. Sisecan ekonomisi güzel bir şehirdir. Sîsecân'dan Debil'e 16 fersâhtır.

İrmeniy'e Berze'a'dan Debîl'e ve oradaki bütün köy ve şehirler arasındaki yol: İrmeniy'e Senbât b. Eşût el Ermeni'nin memleketidir. Bu memleketi ondan Yusuf b. Ebi Sac zorla aldı. Zulmederek ele geçirdi. Allah(c.c.) ve Resulü(sav)'ne muhalefet etti. Zira Rasulullah der ki: 'Ben zimmetine vefalı olanın yanındayım. Bir insanın veya ona bağlı birinin bir taassup ile hareket ederek zimmîlerin fiyatlarında bir değişikliğe gitmesi hak değildir. Ancak bir tedip veya teksif için olması hariç. Yine Peygamberimiz(sav) buyurmuştur ki: Müslümanların kanları zimmet hakkını ödeyen en aşağı bu kişinin kanıyla eşittir. Bunu yapanlar başkalarına harp ilan etmiştir.

351

Eğer zimmî topluluk Müslümanlar arasında bir adamı başlarına emir kabul ederlerse ve kendileri ribat bölgesinde ise onu emir seçerlerse onu denerler, onun âlim ve adil olduğunu anlarlar. Onların maslahatını gözeterek onların arkasındaki Müslümanları da aynı şekilde idare ederse düşündüğü bazı şartları darul harp ehlinde görürse hiç kimse hiçbir insanın yapması gerekmeyen kendini beğenerek şımarıklıkla azgınlıkla hiç kimsenin bu ahdi anlaşmayı bozamaz. Müslümanlardan rastgele sade birisi bunu yapmazsa eskiden beri başkanlık yapan adaletli kerim biri olan bir imam ve bir lider bunu nasıl yapabilir. Hak eğer görüşülmüş ve anlaşmaya varılmışsa ve bu anlaşma Müslümanlar için barıştır. Kıyamete kadar şereftir. Büyük bir kralın cizyesini alıyorsa ve onun adamlarını devlet içinde istihdam ediyorsa

Müslümanlar'ın başına gelen belalar da Müslümanlar'a yardım etmişse bir fasık cahil ve sarhoş kafasıyla o davaya bakarsa o bilir ki kendisi Müslümanlar'ın tarih boyunca zimmîler hakkında takip ettikleri uygulamaya muhalefet olduğunu bilir. Keşke Müslüman idareciler içinde olduğunu İslâmi sistem içinde kalabilselerdi. Hiçbir şey eklemeye gerek kalmazdı.

Erdebîl'den Zencân'a yol: Erdebîl'den Sebîzrûz köprüsüne bir merhaledir. Sebîzrûz'dan Serât'a 1 merhaledir. Serât'tan Nevâ'ya bir günlük yoldur. Nevâ'dan Zencân'a 2 merhaledir. Erdebil'den Merâğa'ya yol: Erdebil'den Kûlserah'a 12 fersâhtır. Kûlserah kale içerisinde olan büyük bir saraydır. Geniş bir iklimi, kıymetli ve büyük bir semti her ay pazarları vardır. Her semt aybaşlarında belirlenmiş günler vardır. Çok önce buraya ulaştım ben genç iken buraya girdim. Bir pazarda toplanmış çeşitli milletlerden insanlar vardı. Beraberlerinde ticari eşyaları, kumaşlar meyveler, baharatlar, itriyat, yatak ve sergi eşyası, saraçların kullandıkları saraciye metal eğerler, kılıçlar, kemerler... Merağa ait... Silahla ilgili şeylere kadar her şeyi satıyorlardı. Irak'tan getirilen pirinç, madeninden yapılmış aletler, kuyumcuların altın ve gümüşleri, atlar, katırlar, eşekler, sığırlar, koyunlar öyle ki eğer denilseki yer ve nahiye ve orada olan her şey

352

vardır, doğru söylemiş olur

Düz arazide ve dağların başında Merkifin toprağından daha geniştir. İnsanlarla ve yanlarında getirdikleri ticaret mallarıyla doludur. Bu Pazar durağının çoğu ekleme vasıflarını yazdığım her türlü milletten insanlarla dopdoludur. Bu kadar kalabalığı tasdik etmek biraz zordur. Durağın toprağı dağlarıyla Arafat'a kadar üç fersâh olsa da yine de dar geliyor. Bu pazara gelen milletler: Yemen ehli, Mısır ehli, Irak ehli, Mağrib ehli, Şam ehli, Horasân ehli ve yakından uzaktan pazara gelen her çeşit millet vardır.

Bu pazara gelenlerden biri de Azerbaycân ticaret ehlinin büyüğü efendisi Şirazlı Merâgalı Ebu Ahmet b. Abdurrahman'dır. Ona kâtibi Ebû'l Feth b. Mehdi dedi ki, Ebû ishak el Mâcerdani mallarını sattı ve döndü. Yanında bulunan mallarını yükledi. Efendisi dedi ki: ne kadar sattı. Kâtip dedi ki: Yüz bin baş hayvan sattı. Ebu Ahmet bunu doğruladı. Defalarca dedi ki: Merhum babam bu pazardan ve diğer pazarlardan bir milyon koyunla dönerdi dedi. Ben bu rakam doğru mu dedim. Cevap olarak evet dedi. Şuayp b. Muhran da o kadarla döndü dedi. Bundan sonra bu pazarla ilgili ondan bazı hikâyeler dinledim. (97B) Emir Yusuf b. Ebi Sac zamanına ait bu

kitabın şartları bütün bu hikâyeleri yazmaya müsait değildir. Bu anlattıklarım bu pazar ve bu yer hakkında yeterli bilgi vermektedir. Eğer bu pazarın sıfatını söyleyen doğru söylüyorsa bu bilgiler yeterlidir. Kösere'den Merâga'ya 12 fersâhtır. Sarah şehri Kûlserah ve Erdebil arasındadır. Güzel bir şehirdir. Hayır, bereket çoktur. Bağ, bahçeleri, bostanları çoktur. Sular, meyveler, ekinler, değirmenler çoktur.

353

Güzel pazarları temiz otelleri vardır. Ali Zan buradan değerli emirleri vardı. Onları değiştirdi. Helak oldular ve yok oldular. Büyükleri ve hepsi şahsiyetli şerefli kimselerdi. Emir sultana halleri bağlılıkları iyiydi. Erdebil'den Meyânic 20 fersâhtır, Meyânic iyi bir şehirdir. Refah seviyeleri yüksektir. Sakinleri merhametlidir. Ucuzluk ve hayır bereket memleketidir. Meyânic'den Gonc'a yol gider. Gonc da iyi bir şehirdir. Gözetleme kuleleri vardır. Âzerbaycân'dan Rey şehrine giden yol üzerindedir. Köleler ve hayvanlar için gerekli şeyler vardır. Ticaret metaı olan her şey vardır: Koyun sığır... Bu gözetleme kulesinin senelik geliri yüz bin altın dinardır ve bir milyon dirhemdir. Bu kulenin bu çevrelerde ve bütün yeryüzünde benzeri yoktur. Erdebil'den Âmid'e ve el-Cezîrenin ribatlarına, Erdebil'den Merâga'ya 40 fersâhtır. Merâga'dan Urimiyeye'ye karada ve denizde 30 fersâhtır. Urimiyeye'den Selemâs'a iki merhaledir. Selemâs'tan Huveyye dokuz fersâhtır. Huveyye'den Berkerî'ye 30 fersâhtır. Berkerî'den Erciş'e iki gündür. Erciş'ten Hılât'a üç gündür. Hılât'tan Bedlîs'e üç gündür. Bedlîs'ten Erzene Meyyâfârikîn'e dört gündür. Meyyâfârikîn'den Âmid'de iki gündür. Âmid'den Harran'a beş gündür. Âmid Harran arası yoldan gaziler ve mücahitler Şamşat'a giderler. Oradan da serhat şehri olan Malatya'ya giderler. Merâga'dan Debîl'e yol Urmiye ve Selemâs üzerinden Hüveyye 53 fersâhtır. Hüveyye'den Neşevé'ye beş gündür. Neşevé'den Debîl'e dört merhaledir.

354

Merâga'dan Dînever'e 60 fersâhtır. Burada minber yoktur. Bütün bunlar Âzerbaycân, İrmmeniye ve Rân mesâfeleri, yolları ve bütün ahlallarının zikridir.

Bu iklime geldiğim ve eriştiğim zaman ki iktisadi duRûmu, gelir ve refah seviyeleri: buranın vergileri bu bölgedeki krallardan alınır. Buranın duRûmunu ifade eder. Gerçek olan vasıflarına dalalet eder. Bazen eksilse de artsa da fazla fark etmez. 344 h. senesinde adaletli olarak toplanan vergiler: Ebû'l Kasım Yusuf b. Ebi Sac'ın vergi işlerine bakan arkadaşı Ali b. Câfer'in bu sene topladığı vergilerin toplamı vezir Mervan b. Muhammed için bir milyon dirhemdi. Şirvan Şah'ın sahibi ve kralı

Muhammed b. Ahmet Elezdi bu vergiye haber verdi. Şekin'in sahibi Ebû Abdülmelik diye bilinen Eşcanik'te bunun muvafakatine girdi. İbn Sevade diye bilinen çeyrek verginin sahibi Senharib'te buna vakıf oldu. Çeyreğinin 300 bin dirhem olduğunu bildirdi. Bunun dışındakilerin hepsi lütuftur. Çerez ve Şakan b. Musa'nın sahibi vergisi 200 bin dirhem, vezir Ebu'l Kasım Rey sahibi 50 bin vergi ve lütuflar bağışlardan haber verdi. İbn Neva'dan kendi bölgesi Ahar ve Verzukan'da topladığı vergi 50 bin dinar ve lütuflardır. Ebu'l Kasım el Ceyzâni'nin kendi bölgesinde topladığı vergi 4000 bin dirhemdi. Bu eksik kabul edildi. Vergiyi ağırlaştırdı. Bu yapılan ceza olarak 300 bin dirhem yüz adet Rûm ipeği kumaşından elbise. Bundan dolayı Benü'l- Deyraniye'ye bu vergi eksikliğini ortaya çıkardığı için mükâfat olarak her sene onlara 100 bin dirhem verdi. Dört senelik geliri de onlara mükâfat olarak bıraktı. Bunları ona Deysem b. Şazkuye ödüyordu. Bunu onlardan icara olarak almıştı. Onu teslim ettiler. Ona zulmettiler. Dâhili İrmeniy'e de Beni Sinbat kendi bölgelerinde bir milyon dirhem vergi ödedi.

355

Daha sonra 200 bin dirhemi onları nezretti. Hacin'in sahibi Senharib 100 bin dirhem ve lütuflar. Kura bölgesi için 50 bin dirhem bu rakam aynı olsun Varaki olsun tabi olanlarla katır ve diğer hayvanlardan vergilerle lütuflarla mücevheratla birlikte on milyon dirhem eder. İrmeniy'e, Âzerbaycan ve Rân'ın ve çevrelerinin toplam haraçları 500 bin altın dinar eder. Benim bu bölgeye vakıf olduğum haber aldığım hallerini vasıflarını gücümün yettiği, bilgimin olduğu halleri iktisatları kısaca bundan ibarettir.

Burada Kafkas dağlarıyla Siyahkuh'ta birleşirler.

356

Cibâl (Dağlar) Ülkesinin Haritası

357

3.18. EL- CİBAL DAĞLAR ÜLKESİ

Cibâl ve ona bağlı olan yerler İrmeniy'e bölgesine yakın bir iklimdir. Bu bölgenin içine Kûfe ve Basra'ya ulaşan ve bunların çevresinde zikrettiğimiz gibi sınırı Horasân ve Fars arasındaki çöldür. İsfahan'dır ve Huzisân'ın doğusudur. Dağlar bölgesinin batı sınırı Âzerbaycân ve Deylem ülkesinin kuzeyidir. Kazvîn ve Rey'dir. Ancak Rey, Kazvîn, Ebher ve Zencân dağlar bölgesinden ayrılır. Deylem'e dâhil olur. Çünkü buralar Deylem dağlarıyla kuşatılmıştır. Dağlar ülkesinin güney sınırı ise Irak ve Huzistân'ın bir kısmıdır.

Cibâl bölgesinin haritası: Haritanın en üst tarafında dağlar bölgesinin haritası yazılıdır. Bunun sağındaki zaviyede doğu yazılıdır. Sol zaviye de kuzey yazılıdır. Bunun altında dört dağ silsilesi resmedilmiştir. Bu dağlar dörtgen şeklindeki bir sahayı kuşatmışlardır. Bu silsilenin üst tarafına paralel olarak ‘bunlar Deylem dağlarıdır’ yazılıdır. Bu silsilenin sağ tarafındaki yollara bitişen bir dağ vardır. Bu dağın yanın da Dünbâvend dağı yazılıdır. Dağ silsile ile harita tarafında birbiri ile kesişen haç şeklindeki çizgilerin ucunda Fars ve Horasân çölleri yazılıdır. Silsilenin alt tarafında Huzistân bölgesi yazılıdır. Sonra Irak bölgesi yazılıdır. Her ikisinde haç şeklinde yazılmıştır. Bu iki yazının sağında güney zaviyede ve ikisinin solunda Mağrib yazılıdır. Irak nahiyesinin yazısı silsile paralelinin üstüne eğimlidir. Üst tarafında Âzerbaycân yazılıdır. Üst silsilenin dâhiline bitişik olan şehirler şunlardır: Rey, Tâlekân, Kazvin, Ebher ve son zaviyede Zenân vardır. Sağ silsilede bulunan şehirler: Kum, Kâşân Isfahan şehirleri vardır. Alt silsilenin dâhiline bitişen şehirler:

358

Şabrahaz, Saymera, Sîrevân ve Tazar şehirleri vardır. Bu dağlarda alt çizgiye bitişik olarak Hanlencân ve Lûr şehirleri vardır. Sonra sol zaviyeye bitişik olarak Hulvan şehri vardır. Sol silsilede Şehrezor ve Sühreverd şehirleri vardır. Rey’den bir yol Sabrahazd’a gider. Bu yol üzerinde bulunan şehirler: Save, Ave Bestne, Roze, Hemedân, Rûzrâver, Nihâvend ve Laşter şehirleridir. Hemedân Isfehân’a giden yol üzerinde Râmun, Berûcird, Kerec, Burc şehirleri vardır. Sonra ismi olamayan bir şehir şekli vardır. Buranın Hancan olması mümkündür. Bu yol ile ilk yol arasında bulunan sahada Tafa Fervande ve Derken şehirleri vardır. Hemedan’la Hurman bölgesi arasında Karmisin, Metamir, Murç şehirleri vardır. Dinever şehri Hemedan’ın soluna düşer. Rey’den Hemedan’a giden yolun solunda birbirine girift yazılar vardır. Burası kürdlerin yazlık ve kışlık bölgeleridir.

Cibâl bölgesi meşhur şehirlerden meydana gelir. En büyük şehirleri de Hemedân, Dinever, Isfahan ve Kum şehirleridir. Bunlardan küçük olanlar Kâşân, Nihâvend, Lûr, Kerev ve Burc şehirleridir. Bunlarla ilgili bilinmesi gerekenleri ileride yazacağım.

Mesâfelere gelince: Hemedân’dan Esedâbâd’a yol 15 fersâhtır. Hemedân şehri büyük güzel ve kadri yüce olan bir şehirdir. Nehirleri, ormanları geniş idari bölgeleri normal gelirlerden başka gelirleri vardır. Hemedân’da Tuna’ya halkı yaşar.

Bu halk edebli, faziletli, yüksek şahsiyetli bir halktır. Hemedân eskiden beri ucuzluk şehridir. Koyun sürülerinin çokluğu süt ve peynirin çok olduğu bir yerdir.

Rûzrâver'de safrandan çok vergi geliri vardır. Rûzrâver Hemedân'a bağlı bir ildir. Hemedan burayla övünür. Hemedân'dan Esedâbâd'a yol 15 fersâhtır.

359

Esedâbâd güzel bir şehirdir. Halkı güçlüdür. Semtleri ve gelirleri geniş olan bir şehirdir. Esedabadla Hırsızlar sarayının arası 7 fersâhtır. Burada Munis el-Muzaffer'in yaptığı bir minber vardır. Hırsızlar sarayından Mâzeran'a 7 fersâhtır. Mâzeran'dan Numan köprüsüne 5 fersâhtır. Numan köprüsünden Ebû Eyub köyüne dört fersâhtır. Oradan büyük bir dağ olan Bîsutûn'a oradan da Saysan'ın köyüne iki fersâhtır. Bu adı geçen dağda bir mağara vardır. Bu mağarada üzerinde Kısra'yı taşıyan bir at resmi kayaya kazılmıştır. Bu mağara Şabdaz diye bilinir. Bîsutûn'dan Karmasîn'e 8 fersâhtır. Karmasîn güzel bir şehirdir. Çok akarsuları bağları bahçeleri meyveleri vardır. Ucuzluk vardır. Yeşil vadiler vardır. Sayime hayvanlar çoktur. Suları fişkırان pınarları vardır. Hayır bereket ticaret boldur. Karmasîn'den Zübeydiye'ye 8 fersâhtır. Zübeydiye sağlam ve güzel bir konaklama yeridir. Zübeydiye'den Merak kalesine 9 fersâhtır. Merak etrafında bir sürü bağ bahçeleri olan güzel bir şehirdir. Akarsuları çoktur. Aşırı ucuzluk vardır. Sanki hayat beleş gibidir. Koyunları çoktur. Marak'tan Hulvan'a 10 fersâhtır. Hulvan'dan Hemedân'dan Dinever'e giden bir yol vardır. Bu iki şehirden Mardan'a yol 4 fersâhtır. Mardan'dan Ravzan'a 4 fersâhtır. Oradan Esedâbâd'a 9 fersâhtır. Esedâbâd daha önce geçmiş idi. Esedâbâd'dan Sahne'ye 9 fersâhtır. Sahne'den Dinever'e 8 fersâhtır. Hepsî 30 fersâhtır. Hemedân'dan Rey şehrine yol gider. Hemedân'dan Save'ye 30 fersâhtır. Save Irak yolu üzerinde çok güzle bir şehirdir. Ekonomisi iyidir. Develeri çoktur. Hacıların ekserisi bunların develeri üzerinde hac.c.a giderler.

360

Çünkü bu develer kırmızı tüylü ve aynı zamanda güzel develerdir. Bu develer Mâverâünnehir halklarını başka diyarlara ve Mekke'ye taşırlar. Save'den Rey'e 30 fersâhtır. Hemedân'la Âzerbaycân arası: Hemedân'dan Baraysa'ya 10 fersâhtır. Barasyandanoz'a 8 fersâhtır. Oz'dan Kazvîn'e 2 gündür. Kazvîn'den ve Hemedan arasında başka bir şehir yoktur. Kazvîn'den Ebher'e 12 fersâhtır. Ebher'den Zencân'a 20 fersâhtır. Ebher önemli bir şehirdir. Kürtler buranın ve etrafındaki bölgelerinin üstüne çöktüler ve Deyleme'de aynısını yaptılar. Bunun üzerine Ebher

değiştirdi. Bu yol önceleri biliniyor idi. Fakat yolcuların emniyeti azalınca Hemedan'dan Sühreverd üzerinden Zencan yolunu tercih etmeye başlamışlar. Araları 30 fersâhtır.

Hemedân'la Isfahan arasındaki yol: Hemedân'dan Râmun'a 7 fersâhtır. Râmun duRûmu iyi olan bir şehirdir. Râmun'dan Berûcird'e 11 fersâhtır. Berûcird Râmun'dan daha büyük bir şehirdir. Her yönden daha çok gelişmiş bir şehirdir. Berûcird'den Kerec'e 10 fersâhtır. Kerec'de Berûcird'den daha gelişmiş bir şehirdir. Halkı daha kalabalıktır. DuRûmları daha çok gelişmiştir. Burada her ihtiyaç duyulan şey bulunabilir. Kerc'den Burc'e 12 fersâhtır. Burc da gelişmiş bir şehirdir. Berûcird'den Goncan'a 10 fersâhtır. Goncan'dan İsfahan'a 30 fersâhtır. Bu yolda şehir yoktur. Hemedan'dan Huzistan'a giden yol: Hemedan'dan Rûzrâver'e 7 fersâhtır. Rûzrâver güzel ve şerefli bir bölgedir. Burada yeryüzünde benzeri az bulunan safran yetişir. Rûzrâver'de Nihâven'de 7 fersâhtır. Nihâvend ticareti çok, semtleri geniş olan önemli ve mamur bir şehirdir. (99Z) Nihâvend'den Lâşter'e 10 fersâhtır. Lâşter'den Şabrahas'ta 12 fersâhtır. Şâbûrhâst'tan Lûr'a 30 fersâhtır.

361

Bu yolda başka şehir ve köy yoktur. Lûr'dan Endâmiş köprüsü şehrine 2 fersâhtır. Endâmiş köprüsünden Cündey-sâbûr'a 2 fersâhtır. Hemedân'dan Sâve'ye 30 fersâhtır. Sâve'den Kum'a 12 fersâhtır. 2 günde katedilir. Kum'dan Kâşân'a 12 fersâhtır. Kum ve Kâşân hayır bereketleri çoktur. Sultanın geliri de çoktur. Kum ve Kâşân halkları çoğunlukla şii dirler. Rey'den Kazvîn'e 30 fersâhtır. El-cibâl bölgelerinde Kazvîn'in benzeri yoktur. Halkı edeplidir ve bolluk içindedirler. İlimde nüfus sahibidirler. Halkı bütün işlerle ilgilenirler. Deylem'e girmeden şahsiyetli özelliklerine sıkı bağlıkları faziletli olmaları yanında efendilikte cömertlikte gayrette yüksek şahsiyette olan bir halk vardır. Nice güzel başkanları ortaya çıkmıştır ki Irak'ta ve başka yerlerde tanınırlar. Hemedân'dan Dinever'e 20 kûsür fersâhtır. Hulavan'dan Şehrezur'a 4 merhaledir. Dinever'den Saymara'ya 5 merhaledir. Dinever'den Seyravan'a 4 merhaledir. Sîrevân'dan Saymera'ya 1 gündür. Lûr'dan Kerec'e 6 merhaledir. Isfahan'dan Kâşân'a 3 merhaledir. Kum'dan Kâşân'a 2 merhaledir.

Cibâl bölgesinin meşhur şehirlerini yazmıştım. Bunlar Hemedân, Rûzrâver, Râmun, Berûcird, Kerec, Ferâvende, Nihâvend, Hırsızlarsaray, Zerrinrud vardır. Bu Zerrinrud Isfahan nehridir. Bu şehirlerde bu nehrin kıyısına dizilmişlerdir. Esedabad, Dinever, Karamisin, Merc, Tazar, Huverme, Şehrezûr, Zencan, Ebher,

362

Simnân, Kum, Kâşan, Rûze, Bûsne, Kerec, Burc, Isfahan, Hanlancân, Bâre (yeni kurulmuş bir şehirdir.) Saymera, Sîrevân bölgesi Beni'r- Râsibî, Tâlekân şehirleri ve bölgeleri bu nehrin etrafına dizilmişlerdir.

Cibâl bölgesinin halleri zati kudretleri; Hemedân büyük bir şehirdir bir fersâh kare büyüklüğündedir. İslâmi devirde yeni kurulmuştur. Etrafında surlar vardır. Hayvanlar içinde ağıl bölümü vardır. Hemedân'ın 4 demir kapısı vardır. Binaları kerpiçtendir. Çok suları bağ bahçeleri vardır. Hem sulu hem susuz verimli ziraatleri vardır. Hayır bereket bollukları vardır. Çok ticaret vardır.

DİNEVER

Sanki Hemedân'ın 3'te biri kadardır. Meyveleri ziraatleri çok olan bir şehirdir. Verimlidir. Halkı Hemedan halkından daha hoş tabiat sahibidirler. Suları vardır ve koRûma altındadır. Eğer sen desen ki Dinever halkının adabı, ilimdeki çabaları ve ilimde yükseldikleri dereceler, şöhretleri Hemedân'dan daha fazladır dersin doğru söylemiş olursun. Ebû Muhammed Abdullah b. Kuteybe el- Dineverî telif edilen kitapların sahibi Ebû Hanife el Envâ kitabının sahibidir. Bu kitap gayet güzel bir kitaptır. Onun bitkilerle ilgili kitabı. Dille ilgili kitapları ve buna benzer başka kitapları da vardır.

Isfahan 2 şehirden meydana gelir. Birisi El Yahûdiyye diğeri Şehristan'dır. Aralarında 2 mil kadar mesâfe vardır. Endülüs'teki Kurtuba ve karşısındaki Zehra gibi karşı karşıya görünürler. Her birinde minber vardır. Yahûdiyye Şehristan'dan daha büyüktür hatta 2 mislidir. Binaları kerpiçtendir. SiCibâl bölgesinin en verimli şehirleridir. Toprakları en geniş topraklardır. Malları ticaretleri gelen yolcuları nimetleri halkları hayır bereketleri meyveleri güzellikleri diğerlerinden daha çok ve daha fazladır. Fars'ın, Horasân'ın, Cibâl ve Huzistân'ın limanıdır. Cibâl'dan develeri daha çok olan bir yer yoktur.

363

Bunun sebebi bu bölgeden yüklerin başka diyarlara taşınmasıdır.

Hemedân bölgesinden attâbi, veşâ, ibrişim ve pamuktan yapılan elbiselerden çok gelir gelir. Bu elbiseler Irak'a, Fars'a, Horasan'a, Huzistân'a ihraç edilir. Buranın attabisi Isfahân'ından daha sağlam daha güzeldir. (99 b). Buranın safranı, meyveleri Irak ve diğer bölgelere gönderilir. Irak'ta Horasân'a Rey'den sonra Hemedân'dan daha fazla ticaret yapan ticaret malı gönderen başka şehir yoktur.

Burası nezh bölgelere güzel semtlere sahiptir, kim Fars yoluyla buraya yaklaşırsa ve Serfiraz akabesine tırmanırsa 2 şehri de görmeye başlar. Oralara bitişik olan semtleri ve mekânları en nezhini en güzelini görmüş olur. Öyle güzelki gözler oraya bakmaktan ayrılmak istemez. İnsanın canı orada rahat eder. Göz bakmaktan asla usanmaz, bu semtlerin en güzellerinden biri de Ceyy semtidir. Bu Cey coğrafyasında güzel bölgeler güzel köyler sene boyunca gezilir, anlatılır. Denilir ki, İskender Şehristan'ın surlarını yapmaya başladığında bu surların üzerinde 365 adet burç yapmıştır. Her bir kısmına bir burç dikmiştir. Korku anında şehri koRûmak, ehlinin sığınması için kötülerin şerrinden saklanması için bu burçları yaptı. Bunun sebebi de Isfahan tarafları eski zamanlarından beri Deylem ve Türkler'e karşı savaş için bir ribat idi. Çevredeki semtlerden Lencan, Mihran, Cünbe, Kerec, Kadar, Kihgâvsan, Berhuvar ve Beraân semtleri vardır. Bu semtler çok insanlarla ve bol gelirlerle doludur. Bu semtlerin bazılarında minberler hatipler, çarşı pazarlar, hanlar, hamamlar vardır. Şehirde şahane evler vardır. Reisleri ve büyükleri için Ebu Ali b Rustem'in ve Sabat'ın sarayı gibi saraylar vardır. Binaları kireç ve tuğladandır.

Yakınındaki Zerenrud nehrinin yanında bir dinlenme yeri vardır. Bu nehrin suyu lezzetlidir. İbn Ebî Fazlan yaptığı ve yükselttiği saraylarda nehrin manzarası çok güzeldir. Nehrin bir tarafında Abdurrahman b. Ziyad ve İbn Ebî Fazl'ın sarayları Kerin'e sur içindedir. Batı tarafında Zerekabad ve Tace iki büyük iş yeri ve imalathanedir. Bu iki yerde saklatun ve yüksek fiyatlı attâbi ipekli kumaş ve diğerleri yapılır.

364

Kerine'de insanların toplandığı bir eğlence yeri vardır. Nevruz bayramında 7 gün boyunca içmek, eğlenmek, müzik dinlemek, ziyafet vermek ve çeşitli lezzetleri bir arada toplamak için halk burada toplanırlar. Gelenler garip garip süsleri içinde gelirler. Burada hazır olanlar işyeri sahipleri yiyeceklerini ve içeceklerini satmak için çok kibar olur ve çok kibar giyinirler. Memleket ehli ve uzaktan gelenler bu eğlence yerinde harcamak için çok para biriktirirler. Harika ve güzel elbiselerini hazırlarlar. Çeşitli oyunlar için merasim yaparlar. Oynadıkça coşarlar. Lezzet ve zevkleri için burada uzun zaman dururlar. Meclislerinde sesleri güzel olan şarkıcı kız ve erkekler adeta birbirleriyle yarışarcasına güzel şarkılar söylerler. Bu müzikli meclisler vadideki suyun kenarındaki yerlerde ve saraylarda toplanırlar, Bu müzikli meclisler sona erdikten sonra çevrede ne kadar lokanta yeme içme yeri varsa hepsini doldururlar. Sabaha kadar yerler içerler, usanmazlar. Onlara engel de yok, yasaklama

da yok. Bu ortam ve imkânları geniş bir şekilde onlara hazırlayan emirlerine sunan bizzat sultanların kendileridir. Bu adetler uzun seneler zamanlar geçse de değişmeden devam eder. Her şeyi onların arzularına bırakırlar, itiraz edilmez, elleri tutulmaz yasaklanmaz. Denir ki sabaha kadar harcadıkları paralar yüzlerce bin dirhemi bulur. Bunun yanında güzel lezzetli meyveleri içecekler ve meyvelere rahatlıkla ulaşma imkânları vardır. Çünkü burada içecekler çok ve ucuz olduğundan sanki beleş gibidir. 100 men üzüm 1 dirhemedir. 1 menleri 400 gram'dır. 100 men 40 kilo eder. Yani 40 kilo üzüm 5 dirhem eder. Meyve sularının 70 meni 5 dirheme satılır. Meyveleri lezzetiyle güzelliğiyle sağlıklı olmalarıyla ve taze olmalarıyla meşhurdurlar. Mesela armut, kayısı, ayva ve nar gibi. Kelman Yahudiyye şehrine yakın nefis bir yerdir. Elmasının çok güzel görünümü kokusu ve lezzeti vardır. Üzümleri mahzenlerde ve ağaçlıklarda kurutmak için asılır. Şehre yakın yerde Marbânân diye bir yer vardır. Buranın bağ ve bahçeleri sağlı sollu 1 fersâh mesâfe kadardır. Burası Isfahan'ın batısındadır. Buranın haracının 100 bin dirhem olduğu söylenir. Burada kar ve buz işiyle çok uğraşırlar. Çünkü burada çok buz üretme imkânları vardır. Çok ve bol olan meyveleri dondururlar. Burası nehrin batı tarafındadır. Buranın alt tarafında vadideki nehir üzerinde 2 geniş yer vardır ki birinin adı Betrûkan diğeri adı Mehrukân'dır. Bu ikisi de en nezih ve yemyeşil bir yerdedirler.

365

(100 yüze) Mahrukan'dan büyük bir su kaynağından su çıkar.

Bu suyun adı Yâserm'dir. Devamlı akan bu suyun etrafında birkaç güzel yol vardır. Bu su kaynağı Zerrud'un kıyısındadır. Burayla Zerenrud nehri arası bir ok atımı kadardır. Zerrud vadisi suyunun aslı çok büyük, çok yüksek ve uzun bir dağın dibinden Horasan'dan çıkar. Bu dağın doğu tarafında Isfahan ırmağı doğar. Batısından Ahvaz nehri çıkar. Adı da Ahvaz nehridir. Çıktığı yerde adı Mânan'dır. Zerrud vadisi aslında 2 farklı vadidir. Biri Hânan'dan diğeri Harkanda Ferizin adı verilen bir nahiyeden gelir. Bu nahiyede çok araziler ve geniş semtler vardır. Buradan bal yağ üzüm her türlü tahıl hububat gibi yiyecek ve ticaret malları başka diyarlara gönderilmek üzere yüklenir. Burada çok koyun ve sığır vardır. Verimli bir yerdir. Hayrı bereketi çoktur. Yukarıda adı geçen yerlere karşı mükemmelliği, verimliliğiyle çeşitli güzellikleriyle kolay hayat ve geçim tarzıyla yarışır ve övünür. Burayla Isfahan arası 20 fersâhtır. Bu vadi suyu Rudbar yakınında Hânan vadisine katılır. Çok gelirleri vardır. Hayır ve bereketleri rahat hayatları süreklidir. Eski

zamanlarda bu nahiye saluklarıdır. (Salak, fakir, berdüş, serserilere denir) Bozguncuların ahlâksızların elindeydi. Sularının çoğu Hanlanca'n'a akar. Hanlencân küçük fakat verimli hayır ve bereketi bol bir şehirdir. Toprağı ve semteri vardır. Sularıyla bağ ve bahçeleriyle en güzel semtlerdendir. Burada çok güzel ve lezzetli şeftali vardır. Büyük bir kalesi vardır. Bu kale emiri'l-ümeranın hazineleri ve depolarıdır.

Bu kale Hanlencan'a ve çevresine hâkim bir yerdedir. Isfahan'a yakındır. Kale ile şehir arası 9 fersâhtır. Bu suların bir kısmı Mehrin semtlerine akar. Burada dağ gibi büyük bir tepe vardır. Bu tepenin üzerinde bir kale bu kalenin içinde bir ateşgede vardır. En eski ezeli zamanlardan beri gelen bir ateş evidir. Bu ateş evine hizmet eden Mecusiler'in ve bekçilerin bu evden çok gelirleri vardır. Çünkü onlar şarapları elde ediyorlar sonra onları yıllandırıyorlar. Herkes bu yıllanmış şarapları almaya çalışıyorlar. Onlarda bu şarapları yüksek fiyatlarla satıp çok kar elde ediyorlar. Daha önce yazdık. Zerenrud nehrinin Şehristan surunun yanındaki kıyısına çıkar.

366

Burada vadiler ve akarsu kaynakları çoktur. Bu sular halk arasında ihtiyaca hesap edilerek taksim edilir. Öyleki Zerenrud suyundan hiçbir şey boşa gitmez. Bu suyundan ayda 9 gün Ruydest semtine su verilir. Beraan çok kıymetli bir bölgedir. Bu bölgede 10 minber vardır. Çok geniş gelirleri vardır. Isfahan'ın ekseri ihtiyacı buradan celbedilir. Zerenrud'un suyu ziraat zamanı tamamıyla sarf edilir. İnsanlar tohum ettikleri zaman bu ziraat işleri bitinceye kadar 40 gün boyunca su buraya akar. Zerenrud suyunun son ulaştığı yer Berzend denen bölgesidir. Burası Mecusilere aittir. Burayla Kuratan bölgesi arasındaki yerde bu su, toprakta kaybolur. Burası halıların yapıldığı bir bölgedir. Denilir ki bu su Kirman'da Tahfiruz isimli bir göle dökülür, son bulur. Bu suyun geçtiği yerler 9 fersâhtır. İnsanın üzerinde yürümesi mümkün değildir. Ancak iki tarafı ahşap olan bir şey veya iplerle yapılan iki kefe üzerinde yürülebilir. Bunlar ayaklarımızın altında olacak. Bu bölge Kirman nahiyelerinden olan Horasan geçidi tarafındadır. Isfahan bölgesi için iki kıymetli nahiye vardır. Birinin adı Berhuvar burada 100 parça arazi vardır. Bu nahiyenin suları kanallarla gelir. Bu sular pamuklu tarlalarında susam tarlalarında sarf edilir. Gelir çeşitleri akdarıdan olan ve diğer hububat çeşitleridir. Buradan yük için kullanılan çok develer vardır. Diğer bölge 2. Nahiye Kihkavsan diye bilinir. Bu semtte bir sıcak su kaynağı vardır. Çeşitli hastalıklara kronikleşmiş hastalıklara bazı

sakatlıklara iyi gelir. Buraya hasta gelenler oturarak, yatarak gelirler. Bu suya girdikten sonra yürüyerek sağlam olarak evlerine dönerler. (100 b). Çeşitli bölgelerden hastalar bu suya şifa için gelirler. Çevresinde daha çok semtler vardır. Denilir ki İsfahan'ın aslı çok eski zamanlarda Buhtunnasr devrinde Yahudiler'in Şam bölgesinden buraya geldiği nakledildikleri zaman kendi topraklarına kendi sularına benzeyen toprak ve su aradılar. Şekli bizim toprağa benzemeli dediler. Araya araya şimdi Yahudiyye şehrinin olduğu yeri beğendiler buranın Aşkahan diye bilinen yerini de beğendiler. Eşkahan Yahudice bir kelimedir. Suyu ve toprağı mukayese ettiler. Kendi Yahudi dilleriyle Eşkehan dediler.

367

Bu kelimenin manası yani biz burada oturabiliriz. Dediler böylece buranın ismi Eşkehan kaldı. Bu yer ozaman boş bir araziydi çalılıktı, oturanı yoktu yeni evler yaptılar. Çeşitli yapılar yaptılar. Çiftçilik yaptılar. Ağaç diktiler. Ekin ekmek için çiftçilik aletleri meydana getirdiler. Çiftçilik yaptılar. Burayı mesken haline getirip yerleştiler. Sayık bölgesinde bir şehir vardır. Ehli bu bölgenin meralarını kullanırlar. Buradan gelen gelirle yaşarlar onların yanı başında olup bitenler onlara ağır geldi. Bunlar Yahudiler'in yakmak istediklerinden onları men etmeye başladılar. Her iki taraf arasında harpler meydana geldi. Aralarında kavgalar çatışmalar saldırganlıklar meydana geldi. Sonunda Yahudiler galip geldi bununla kurmak istedikleri ve Yahudiler'in oturacağı şehre kurmaya çabaladıkları gayeleri tamamlandı. Yahûdiyye şehri böylece kuruldu. Yahudiler sular kenarında ağaçlar dikmeye başladılar. Suları yerlerinden kendi mamur bölgelerine akıttılar. Çok ekin ekip büyük gelir elde etmeye başladılar. Bütün boş olan arazileri ekilebilir toprak tarla haline getirdiler. Hayvan sürüleri edindiler. Bir memleketin muhtaç olduğu her şeyi temin ettiler. Böylece bir şehir meydana geldi. Refah içinde yaşamak isteyen herkes buraya yerleşmeye başladılar. Bu şehrin bolluk içinde yaşayanlar gibi buranın bolluk ve bereketli hayatında yaşamak isteyenler buraya yerleşti. Cahiliye devrinin kendi din adamları daha sonra İslâm'ın bazı grupları ve bazı zenginler buraya yerleştiler. Bazı kitaplardan okuduğuma göre. Bazı zamanlar 12 milyon dirheme ulaşmıştır. Buranın sahipleri çoğunlukla hayır hasenat sahibidirler.

Selefini hatırlamak, unutmamak marufu yani iyiliği ve iyilik yapmayı sevmek. Onlardan en iyi bir halde, Yahûdiyye şehrinde daha çok mal ve ticaret sahibi idiler. Burada hali ileri gelenlerden oluşan bir kavim vardı. İdarecileri efendi idarecilerdi. Oraya nakil ehli bir âlim geldi.

(101z)- Kerec dağmık bir şehirdir. Toplu halde bir şehir yoktur. Ebû Dülef'in Kereci diye bilinir. Ebû Dülef'in ve çevresinin evladının aşiretinin meskeniydi. Sonra onların devri sona erdi. Evleri binaları krallarının evleri gibi yüksek saraylardı. Evleri hem büyük hem de genişti. Ziraatleri hayvan sürüleri vardı. Çok fazla bağ bostanları yoktur. Gezinti yerleri yoktur.

368

Meyveleri Berûcirt'den ve başka yerlerden gelir. Binaları kerpiçtendir. Uzun bir şehirdir. 2 fersâh uzunluğu vardır. 2 pazarları vardır. Birisi Cuma mescidi kapısı yanındadır. Bu Pazar uzundur. Diğer pazar vardır. İkisinin arasında büyük bir sahra vardır. Bu pazarların yanında binalar evler hamamlar vardır. Burucerd şehrinde Ali Ebû Dalef'in veziri olan Hamiye b. Ali bir minber meydana getirdi. Verimli ve hayru bereketi çok olan bir şehirdir. Meyveleri Kerec'e ve başka yerlere gönderilir. Hatta Hemedân'a Dinever'e gönderilir. Uzunluğu genişliğinden daha fazladır. Uzunluğu yarım fersâh kadardır. Burada çok safran vardır. Nihâvend bir dağın üstündedir. Binaları kerpiçtendir. Nihâvend'de nehirler bağlar bahçeler çok meyveler vardır. Meyveleri çok iyi olduğu için Irak'a ihraç edilir. İki camisi vardır. Biri eskidir. İkincisi sonradan yapılmıştır. Rûzrâver'in safranı burada yetişir. Geniş bir semttir. Büyüktür. Çok safran yetiştirilir. Safranı da hem kıymetli de hem çoktur. Minberi Kerecrûzvâver denilen yerdedir. Çok köyleri vardır. Kendisi küçük bir şehirdir. Binaları kerpiçtir. Verimlidir. Suları meyveleri ve ekinleri vardır. Burada en çok gelir getiren safrandır. Safranın geliri başka yerlerden dağ şehirlerinkinden daha fazladır. Çok ve kaliteli olduğu için hem Irak'a hem başka diyarlara ihraç edilir. Hulvân Irak üzerinden uzanan dağların üzerinde kurulmuştur. Hulvan Cibâl haritasında gösterilmiştir. Bazıları Hulvân'ın Irak'a diğer bazıları da Cibâl iklimine ait olduğunu iddia ederler. Bu şehir tartışmasız Cibâl iklimine aittir. Buraya her sene kar yağar. Binaları taş ve topraktandır. Dinever'in yarısı kadar bir şehirdir. İki fersâh ötede kar hiç eksilmez. Sıcak bir şehirdir. Hurmalıklar ve incir bahçeleri çoktur ve niteliklidir. Memleket boyunca devam eden vadilerinde sular vardır. Narları çok kaliteli, incirleri tatlı olmalarıyla meşhurdur. Çevresindeki araziler ve köyleri bazı zararlılara uğramıştır. Saymara ve Sayrevan iki küçük şehirdir. Musul gibi binaları kireç ve taştandır. Aynı zamanda Tikrit'in binaları gibidir. Çok meyve ve ceviz vardır. Soğuk ve sıcak iklimlerde yetişen her türlü sebze ve meyve burada yetişir.

369

Her ikisinde de sular, ağaçlar ve ekinler vardır. İkisi de nezih olan şehirlerdir. Sular mahallelerine hatta evleinin içine kadar akar.

Şehrezûr küçük bir şehirdir. Kürtlerin galip geldiği bir yerdir. Hem buraya yakın olan yerlere, Irak tarafına da gelmişlerdir. Sultanın atadığı bir vali yoktur. Vergilerine bakacak bir yetkili de yoktur. Burası bolluk içindedir ve hayat çok ucuzdur. Yeri çok güzeldir. Bölge çok verimlidir. Hem de geniş bir şekilde ve harika bir suretle verimlidir. Sühreverd şehrinde Şehrezûr gibi aynen bu niteliklerin hepsine sahiptir. Hayır bereket bolluk içindedir. Kürtler burayada hâkimdir. Genişliğinde de hayat seviyesinin yüksekliğinde de aynı şekilde güzeldir. Halkının çoğu alışveriş erbabı ve ticaret erbebı idi. Oradan başka yere taşındılar. Ancak şahsiyeti düşük olanlar alçaklığa ehvenliğe razı olanlar yetiştikleri, sevdikleri vatanları olduğu için ayrılmadılar. İki şehir de koRûmalı şehirlerdir. İkisinin surları vardır.

Kazvîn üzerinde kalesi olan bir şehirdir. Camisi şehrin içindedir. Kazvîn Deylem'in su kaynağıdır. Benî Abbas (Abbasiler) zamanında Deylem Kazvîn'e karşı harbetmek için burası suğur yani askeri serhaddi ribat idi. Kazvîn'le Deylem'in kuvvetlerinin merkezi arasında 12 fersâhtır. Tâlekân Deylem'e daha yakındır ve ondandır. Kazvîn'de akarsu yoktur. Olan da ancak içeceklerine yeter. Bu az olan akarsu da bir kanalla Cuma mescidine akar. Bu su kesintisiz akan bir sudur. Bağları bahçeleri ekinleri vardır. Hepsinde sağlıklıdır temizdir. İyidir. Oradan başka yerlere gönderilir. Ticaret ehli vardı. Ziyaretçileri gelenleri gidenleri eksik olmazdı. Tabiatlarında hayırlı olma vardır, yarıtlılışları böyledir. Ebu'l Kasım Ali b. Cafer b. Hassan bunlardandır. Bu adam kelim âlimidir. Basra'lılar kelim mezhebindedir. Hafızasıyla felsefesinin sayılı büyükleri içerisinde. Onu Ebû Cafer Utaybi'nin Haşsinin özetinde yazdım. Sıfatını orada yazdım. Mâverâünnehir'de posta işlerinde çalışır.

370

Kum şehri surları olan bir şehirdir. İçtikleri suları kuyularındandır. Bahçelerinin suları Sevan'dan gelir. Ağaçları, meyveleri ve çok fıstıkları vardır. Bu bölge Lâşter'den başka fındık yoktur. Kum'da biraz fındık vardır. Lâşter'de bol fındık vardır. Bütün Cibâl'da hurmalık yoktur. Sadece Sumeyra ve Sîrevân'da hurma vardır. Şâbûrhast'ta da biraz hurma vardır. Ama Irak'a yakınlığından dolayı hurmaları iyidir. Kum'un bütün halkı şiidir. İçlerinde başka mezhepten kimse yoktur. Çoğunluğu Arap'tır. Dilleri ise Farsça'dır. Kâşân küçük bir şehirdir. Kâşân'ın da

Kum'un da binaları kerpiçtendir. Rey şehri hariç Cibâl bölgesinde zikrettiğimiz bütün şehirlerin binaları kireç ve taştandır. Hepsi hoştur. Birbirlerine yakın benzerliktedir.

Bütün Cibâl bölgesine büyük küçük hiçbir göl yoktur. Herhangi bir gölle irtibatı da yoktur. İçinde gemilerin yürüdüğü bir nehir de yoktur. İrmeniye tarafında el-Cezîre'nin dağlarından çıkan iki nehir hariçtir. (101 B) Bunlarda küçük Zap ve Büyük Zap nehirleridir. Bu iki nehir dağlardan çıksa da Cibâl bölgesinin nehirleri değildir. Çünkü ikisi de Dicle'ye dökülür. İkisini de gördüm. Çıkışı el-Cezîre dağlarıdır. Âzerbeycân yakınından çıkarlar. Musul taraflarına akarlar.

Adı geçen bütün bu şehirler anlatılan, nitelendirilen bütün bölgeler çok yüksek dağlık bölgelerdedir. Çıkılması zor uçurumlar vardır. Ancak Hemedân Rey ve Kum şehirlerinin yerleri çoğunlukla düz ve ovalıktır. Bu üç şehirde dağlar azdır. Bu zor dağları kuşatan Şehrezûr sınırından Âmid'e kadar Âzerbeycân ve el-Cezîre sınırları arasında ve Musul tarafına kadar uzanırlar. Genişliği 30 fersâhla 40 fersâh arasındadır. Bir merhale kadar düz ovası veya yeri yoktur. Bu dağlar Humeydiye, Lâriye, Hezbâniye Kürtleriyle meskûndur. Aynı zamanda Şehrezûr ve Sühreverd Kürtleri vardır. Şehrezûr'dan Hulvan ve Saymera'ya

371

Seyrevan, İsfahan ve Fars sınırında Kürtler vardır. Sonra Kâşân üzerine döner. Hemedân'a uzanır. Kazvîn ve Deylem tarafında sona erer. Âzerbeycân'da dağlar bazen yüksek uçurumludur. Ovalar ve Kafkas dağıyla Hürmeniye dağları üzerinden birleşir. Bu dağların en alt kısımları Şehrezûr'dan Kâşân çevresine kadar Huzistân sınırına kadar, iki Mah(hilal) diye bilinir. Biri Kûfe mahı, diğeri Basra mahıdır.

Deylem dağlarının kendilerine izafe edilmesinin sebebi bu dağların başka dağlarla bağlantıları yoktur. Kendi kendine kaim olan dağlardır. Kralları vardır. Sanki ulaştıkları yer birdir. O da doğu tarafında Taberistan ve Cürcân dağlarına ulaşırlar. Batıda Âzerbeycân dağlarına ulaşırlar. Aralarında yalnızlığı hak edecek bir engel yoktur. Çok kere Deylem, Horasan bölgesine izafe edilir. Bazen de Âzerbeycân bölgesine izafe edilir. Rey şehri doğuda Bağdat'tan sonra en mamur olan şehirdir. Fakat Nîsâbûr, toprak olarak Rey'den daha büyük ve daha geniştir. Binaların çokluğu halkının zenginliği toprağının verimli ve mamur olması bakımından Rey daha üstündür. Şehrin büyüklüğü ve genişliği 1,5² fersâhtır. Binalarında galip olan malzeme topraktır. Bazı binalarında taş ve kireç de vardır. Bu

bölge de adı geçen dağlardan biri de Dünbâvend dağıdır. Çok yüksektir. Bana ulaşan bilgiye göre bu dağ 50 fersâh uzaktan görünür. Çok yüksek olduğundan zirvesine tırmanan kimsenin haberi bana gelmemiştir. Bu dağla ilgili çok hurafeler konuşulur ki doğru değildir. Güya bu dağ sihirli bir dağdır. Sihirbazların merkezidir. Hatta yeryüzündeki bütün sihirbazların bu dağda toplandıkları söylenir.

Bîsutûn dağı da çok yüksek bir dağdır. Zirvesine tırmanan yoktur. Hac yolcuları Nîsâbûr'dan Hulvan'a kadar bu dağın altından geçer. Bu dağ yukarıdan aşağıya kadar çıplaktır. Üzerinde çalışılmış ve çıplak bırakılmıştır. Rey'den Hulvan'a kadar bu dağ çıplaklığıyla bilinir.

372

Hatta sanki etrafındaki toprakların bu dağdan yontularak elde edilmiş görüntüsü vardır.

Bazı insanlar ki Cahiz'in de bunlardan biri olduğunu sanıyoRûm. Cahiz'in Kitab-ul Hayvan adlı nefis bir kitabı vardır. Cahiz'le bu kitapda bu insanların da düşündüğü gibi bazı kisraların gücünü kuvvetini göstermek için bu dağın içinde çarşı ve pazarlar kurmak istediğini yazmaktadır. Irak yoluna yakın bir yer vardır. Orada bir akarsu vardır. Bu mağarada denilir ki Kisra'nın bindiği atının resmi vardır. Bu atın adı Şibdaz'dır. Atının üzerinde de Kisranın resmi vardır. Bu resim kayadan yontulmuştur. Karısı olan Şirin'in resmi de bu mağaranın tavanında yontulmuştur. Bu dağı gören birisi bana haber verdi ki bu mağaranın biraz üstünde bir okulun öğretmeni ve öğrencileriyle birlikte resimleri kaya üzerinde yontulmuştur. Resimde öğretmenin elinde bir baston vardır. Sanki çocukları dövecekmiş gibi bastonla onlara işaret ediyor. Rivayet eden bana: Burada okulun bir de mutfağı vardır. Ustasının ayakta durduğunu ve kazanların ocakların üzerinde kurulu bir şekilde tasvir edildiğini söyledi. Ocakların, kayadan yontulmuş ocaklar olduğunu, ustasının elinde de bir kepçe olduğunu söyledi. Bütün bu tasvirlerin kayalar üstünde yontama şekliyle tasvir edildiğini söyledi. Bu bölgede bu dağdan başka meşhur bir dağ yoktur. Erdebil şehri üzerinden uzanan Sablan dağı bana göre bu Dümbâvend dağından daha büyüktür. Fakat bu Sebelân dağının çevresindeki yakın dağlarla bir bağlantısı yoktur. Yüksek olduğu için çok uzaktan görünür. Bu dağın üzerine de tırmanan hiç kimseyi duymadım. Dübeyl'deki Hâris dağı bu iki dağdan daha büyüktür. Hürremiyye dağları çok yüksek dağlardır ve Hürremiyyeliler'in meskenidir. Bâbek denilen sapık mezhep lideri onlardandır. Köylerinde camiler vardır. Kur'an okurlar. Bu arada onlar

hakkında onların içinde İbâha denilen başka bir dine inanların olduğu söylenir. İbâha demek bütün haramları helal saymak demektir. Dolayısıyla sapık bir dindir.

Bu bölgenin parası altın ve gümüşdür. Çoğu da altındır. Gümüş para azdır. Ağırılık birimleri mendir. Hemedân'ın menî 400 gramdır. Dağlar bölgesinin hepsinde altın gümüş madeni yoktur. Ancak İsfahan'ın yakınında Fars sınırına yakın bölge Sürme madeni vardır. Dağ bölgesinin halkının tamamı koyuncudur.

373

Hepsinin koyun sürüleri vardır. Yemeklerinin başında süt ve süttten üretilen ürünler vardır. Süttten çeşitli lezzetli ve güzel yiyecekler üretirler. Yoğurt ve çok peynir üretirler. Fazla olan ürünlerini uzak diyarlara gönderirler. Halkı sağlam ve iyi sıfatlarla vasıflandırılırlar. Halkının ileri gelenleri erkeklerin çoğu kişilik sahibi, riyaset, siyadet erbabı kimselerdir. Onların divanları ve başkanlık sarayları şimdiki zamanımızda Rey şehrinde. Çünkü kralları Ebû Ali Hasan b. Büveyh burayı aldı ve burayı kendine başkent kıldı. Rey bütünüyle onunundur. Vergileri onun elindedir. Ondan sonra onun aile efradının eline geçmiştir.

374

Deylem ve Taberistan haritasıdır.

375

3.19. DEYLEM VE TABERİSTÂN

Deylem ve ona bitişik olan Kiryen'e gelince: güneyinde Kazvîn, Tarm ve Âzerbeycân'ın bir kısmı vardır. Biraz da Rey sınırı ve Taberistân vardır. Kuzeyi Hazar denizidir. Batısında Âzerbaycân'ın bir bölümü ve Rân ülkesi vardır. Rûbenc, Kâdûsînân, Kârûn ve Cürçân dağlarını bu bölgeye ekledim. Ama Hazar denizini tek başına bir bölüm olarak ele aldım. Bundan sonra yazılacak bölümdür. Etrafındaki nahiyelerle bölgeleri yazmadım. Resimlerinide tasvir etmedim.

Bu resim Cîl, Deylem ve Taberistân'ın haritasıdır. (102z) Deylem haritasında bulunan isimlerin ve nasların izahıdır: Resmin en alt tarafına paralel olarak dağ Taberistân ve etrafı yazılıdır. Bu yazının üst tarafında burası Hazar denizine kadar olan İslâm diyarı diye yazılıdır. Sol sabiyenin sonunda şimal yazılıdır. Deniz sahilinde sağdan başlayarak bulunan şehirler, Elbâb, Moka, Sâlûs, Aynü'l-hümme, Âbeskun vardır. Âbeskun'un üst tarafında Dihistân şehri vardır. Âbeskûn solunda yukarıdan akıp gelen bir nehrin denize döküldüğü yer vardır. Bu nehrin solunda paralel olarak Gazye, Cürçân, Havazın geçitleri vardır.

376

Sağa meylettiği yerde nehrin kenarında Cürcân şehri vardır. Bu şehrin karşısında nehrin sağında Bekrâbâz şehri vardır. Bekrâbâz, bir yol sağa gider. Bu yol üzerinde Esterebâz, Tamîse, Sâriye, Mâmatir, Mîle, Âmul, Nâtil, Kelâr şehirleri vardır. Bu iki son nehrin üst tarafında Toyan şehri vardır. Bu yolun altındaki sahada bu yola paralel olarak yarı sol tarafında Tarzusyan, Kârûn ve Rûbenc dağları vardır. Resmin üst sağın yarısına paralel olarak dağlardan Deylem dağları vardır. Sonra Sahan dağlarının üst tarafında kavisli bir çizgi vardır. Bu çizgi üzerinde sağından itibaren Zencan, Ebhu, Kazviney, Huvâr, San, Nan, Dâmegân ve Bistâm şehirleri vardır. Sahanın ortasında Dünbâvend dağı vardır. Bu dağın sağında Vîme, Şelenbe ve Tâlekân şehirleri vardır. Kazvîn'in solunda bir yol yukarı doğru gider. Bu yolun üzerinde Kum ve Kâşân şehirleri vardır. Bunu sol sağındaki zaviyede güney yazılıdır. Sağdaki zaviyede ise doğu yazılıdır. (102b) Hazar denizinin İslâm diyarından kalan kısımları.

Deylem bölgesine gelince hem sahil hem ova hemde dağ vardır. Sahil Cîl'e aittir. Bunlar Hazar denizi kıyısında yayılmış şekilde meskûndurlar. Bu saha Deylem dağlarının altına düşen yerlerdir. Bu dağların sakinleri sadece Deylem ırkıdır. Bu dağlar yüksek dağlardır. Kral sarayının olduğu yere TaRûm denir. Âl-i Cistân makamı buradadır. Deylem'in başkanlığı da onlara aittir. Ebû Bekir Muhammed b. Durayt Deylem'in Dabbe ehlinden bir tayfa olduğunu iddia ediyor. Onların bölgelerinde orman ve ağaçlar çoktur. Bunun çoğu denize ve Taberistan'a bakan yüzündedir. Köyleri yağın haldedir. Onlar ziraat hayvan besicileridir. Yeteri kadarda hayvanları yoktur. Dilleri Farsça'dan, Rânca'dan, İrmenice'den ayrı kendilerine masus bir dildir. Cîl bölgesinde bir Tâife vardır. Dilleri hem Cîl ırkının diline hemde Deylem'in diline muhaliftir. Yaratılışları zayıftırlar. Saçları seyrek. Aceleci ve azgındırlar.

377

Zalimdirler, aldırış etmeyen kâle almayan bir kavimdirler. İslâmi devrin başında uzun zaman kâfir idirler. Esir edilir köle edilirdi. Bu duRûm Hasan b. Zeyd b. Muhammed b. İsmail b. Hasan b. Zeyd b. Hasn b. Ali b. Ebi Tâlib'in zamanına kadar böyle devam etti. Arayı Hz. Ali(ra) evladı girince bazıları Müslüman oldu. Benim zamanıma kadar dağlarının başlarında küfür dinlerine devam edenler vardı.

Rûbenc, Cibâl-ü Kâdûsiyân ve Kârûn dağları yüksek dağlardır. Her bir dağın ayrı bir reisi vardır. Bu dağlarda yoğunlukla yüksek ağaçlar ormanlar ve sular vardır. Gerçekten çok veimli ve geliri bol yerlerdir. Kârûn dağlarında köyler vardır. Bu dağda şehir yoktur. Sadece Sehmâr şehri vardır. Sehmâr'da bir merhale uzaktadır. Âl-i Kârûm karagah meskeni Firâm denilen yerdir. Bu onların kalelerinin yeridir. Kesle zahirlerinin toplandığı merkezdir. Krallık merkezidir. Bağ ashabı krallığı burada tevârûs yoluyla devam ettirirler. Bu kısırlar zamanından beri böyle devam ede gelmiştir. Kâdûsiyân dağları krallıktır. Reisleri uram denilen yerde oturur. Bu dağda minber yoktur. Sâriye ile arası bir merhaledir. Royene dağları çobanlarına ve oranın halkına aittir. Oraya sahiptirler. Bu asırda da onları Cibâlu'-Rûbenc aittir. Rey ve Tâberistan arasındadır. Rey tarafı Rey hududur. Tâberistan tarafı Taberistan hududur. Deylem ve Taberistan üzerinden Sâlûs'an girilir. Sâlûs deniz kenarındadır. Şahne ile güvenceye alınırsa korunmalı bir yerdir. Çünkü Deylem üzerinden Taberistan'a yol zordur. Dağlar arasında Deylem sınırından Esterâbâz ve denize bir yol bir günden daha fazla sürer. Bazen daralır dağ suyuna girer. Geçen adam Deylem'in dağını geçince toprak genişler. Hatta denizle arası iki günlük yol bazen daha fazla olur

Kazvîn bölgesine bitişen şehirler, Ebher zencân

378

ve Tâlekân şehirlerdir. Rey bölgesine bitişik olan şehirler Huvâr, Şelenbe ve Vime. Kûmis bölgesinde buluşan şehirler Dâmegân ve Bistâm'dır. Taberistan tarafına düşen şehirler Âmul, Nâtil, Sâlûs, Kelâr, Rûbenc, Mile Tarunci, Aynü'l-hümme, Mâmâtîr, Sâriye ve Tamîsedir. Cürcan bölgesindeki şehirler Cürcan Esterâbâz, Âbeskun ve Dihistandır. Ama Rûbenc, Kâdûsiyân ve Kârûn dağlarında şehir ve minber yoktur. Ancak Karan dağında Şehmâr şehrinde minber vardır.

Bu bölgedeki en büyük şehir Rey şehridir. Daha önce Zire idi. Çünkü Rey şehri bir buçuk fersâh karedir ki çok büyük bir şehirdir. Rey şehrinin binaları kerpiçtendir. Kireç ve tuğla da kullanılır. Reyin sağlam meşhur olan bir kalesi vardır. Oradan dağ kapısına ve Irak'a çıkılır. Diğer bir kapı Belisan'dadır. Oradan da Kazvîn'e çıkılır. Kûhek kapısından Taberistân'a çıkılır. Bir de Sîn kapısı vardır ki oradan da Kum şehrine çıkılır. (103z) Meşhur pazarları Rûze, Belisan, Dihek-pür, Nasrâbâz, Sârbânân, Bâb-u cebel, Bâb-u Hişâm, Bâb-u Sîn pazarlarıdır. En büyük pazarları Roze'dir. Bu pazarda muazzam ticarethaneler, muazzam hanlar vardır. Bu pazar çok geniş bir caddededir. Binaları birbirine girintilidir. Gelir getiren mahalleler

evler birbirine bitişik. Burada bir şehir vardır. Üzerinde kalesi vardır. Cuma mescidi vardır. Şehrin ekserisi huvâr şehindedir. Rabad semti mamurdur. Suları kuyu suyudur. Bir de kanallar vardır. Şehirde suyu içilen bir de nehir vardır bu nehirlerin biri Sûrkanâ nehridir. Rûze tarafına akar. Diğeri Cîlânî nehridir. Sârbânân'a akar.

379

İçtikleri su bu iki nehirdendir. (Çok su kanalları vardır. İçtikleri sularından tutulur.) Onların bölgelerine bölümlere ayrılarak akar. Paraları dirhem ve dinardır. Kıyafetleri Irak halkıyla aynıdır. Şahsiyet sahibi ve tecrübe sahibidirler. Kufeli büyük fakih Muhammed b. Hasan'ın kabri buradadır. Kisâî'nin ve münec.c.im Fezârî'nin kabirleri de buradadır. Huvâr şehri latif ve küçük bir şehirdir. Yarım mil kadardır. Mamur bir şehirdir. Huvâr'da soylu şerefli ilim ve diyanet sahibi insanlar oturur. Şehirde Dünbâvend dağından çıkıp gelen bir akarsu vardır. Çok bölgeleri, semtleri, suları ve güzel hali vardır. Vîme ve Şelenbe Dünbâvend bölgesinde iki küçük şehirdir. Reyin Huvâr'dan daha küçüktür. İkisinin büyüğü de Vîmedir. İki şehrin de ziraatları, suları, bahçeleri, bağları çoktur. Har bu bölgenin soğuğu en şiddetli olan şehridir. Rey'in bu şehirlerden başka kadri kıymeti bu şehirlerden daha fazla olan şehirler vardır. Fakat minberi yoktur. Südde, Veramin, Erenbûye, Verzenîn, Dîzâh ve Kavseyin şehir gibi yerlerdir. Bunların dışında da köyler vardır ki bazılarının nüfusu 11 adamı geçmemektedir. Menn, Dünbâ, Kavseyin semti ve vs. bunlardandır. Rey'den başka diyarlara pamuk ihraç edilir. Irak'a, Âzerbaycan'a gönderilir. Pırıltılı elbiseler, çizgili çizgisiz elbiseler gönderilir.

380

Bütün bu bölgelerde içinde gemilerin hareket ettiği bir nehir yoktur. Dağlara gelince Rey bölgesinin sınırında Dünbâvend dağı vardır. Bu dağı Rey'in Rûze bölgesinin ortasında gördüm. Bu dağın Saven'in yakınında görülebildiği haberi bana geldi. Bu dağ dağların ortasında kubbe gibi yükselen bir dağdır. İçinde yükseldiği dağlarla çevrilidir. Arası 4 fersâhtır, zirvesine kimsenin tırmanabildiğini ben duymadım. En üstünde bütün zamanlar boyunca sürekli bir duman yükselmektedir. Bu dağ kubbesinin etrafında köyler vardır.

Bu köylerden bazıları Beyberan, Dermene, Dure köyleridir. Başka köyler de vardır. Ceyhun vadisinde esir olan Ali b. Şarbin buralıdır. Öyle bir hale geldi ki Horasan kiralına kendini teslim etti. Kader onu mutlu etmedi. Dunbavent dağının başında dumanın çıktığı kule çıplak bir dağdır. Bu kulenin alt tarafındaki dağ

kesiminde ağaçlar vardır. Ağaçların yanında ot yoktur. Bu dağlar bölgesinde Dicle'nin diğer tarafında ve çevresinde bundan daha yüksek bir dağ yoktur.

Kûmıs bölgesinin en büyük dağı Dâmegân'dır. Rey'in Huvar şehrinden daha büyüktür. Simnan ondan küçük, Bistam da Simnan'dan küçüktür. Dâmegân şehrinin suyu azdır. Orta halli mamur bir yerdir. Bestam Damğan'dan daha mamur bir şehirdir. Meyveleri de ondan daha çoktur. Oradan Irak'a bol miktarda çok meyve gönderilir. Kûmıs Bölgesinden dünyanın her tarafından bilinen ve her tarafa gönderilen güzel elbiseler vardır.

Kazvîn kalesi olan bir şehirdir. Kalenin içi küçük bir şehirdir. Kalesi vardır. Ama mescidi (103b) dâhili şehirdedir. Suyu yağmurdan ve kuyulardan temin edilen bir şehirdir. Nehri yoktur. Ancak içmek için küçük bir kanal vardır. Hatırlamıştım ki bu kanalın suyu ancak içmelerine yeter. Suları az olduğu halde toprağı verimli bir yerdir. Bu şehrin uzunluğu bir mil karedir. Ebher ve Zencan iki küçük şehirdir. Verimlidirler. Suları, ziraatleri, ağaçları çoktur.

381

Zencan Ebher'den daha büyüktür. Yalnız Zencan halkı gaflette onlara galip gelmiştir. Onlarda bozulma vardır.

Taberistan ülkesinin en büyük şehri Âmul'dur. Bu asırda valileri istikrarlı olan bir bölgedir. Eski zamanlarda Sâriye'de oturuyolardı. Taberistan'ın suları meyveleri ağaçları çoktur. Ağaçları çok büyüktür. Ekseriyetle ormanlıktır ve çok ağaçlıdır. Binaların çoğu ahşabdan ve kamıştandır. Yağmurun çok yağdığı bir iklimdir. Bazen yağmur sene boyunca yağar, hiç güneş görmez. Çatıları kremitle sağlam olarak kapatılmıştır. Amul, Kazvîn'den daha büyüktür. Binaları birbirine yapışkandır. Bildiğim kadarıyla çevresiyle daha mamurdur. Tabaristan'ın her tarafında ibrişim üretilir ve dünyanın her tarafında gönderilir. İslâm diyarında küfür diyarında olsun Tabaristan kadar ibrişim üreten bir şehir yoktur. Ona yakın olanı da yoktur. Tabaristan'da Halene ve Kerem ahşabı renklidir, arçalıdır. Ahşabın kara, kırmızı şimşir ve şehret renkleri vardır. Başka hiçbir yerde benzeri ahşap yoktur. Tabaristan halkı ekseriyetle sık saçlı, çatık kaşlı, süratli konuşan, aceleci ve zorbalık yapan kişilerdir. Gıdaları pirinç ekmeği, balık ve sarımsaktır. Deylem ve Cebel de böyledir. Tabaristan'da ibrişimden çeşitli sınıf elbiseler pahalı yün elbiseler, acayip barkan kıyafetleri üretilir. Yeryüzünde onların yünlü elbiselerinden daha kıymetli yünlü elbise bulunmaz. Burakanları ve metarifleri de böyledir. Eğer altın süslemeli olurlarsa Fars'ta yapılanlardan biraz daha kıymetli olurlar. Taberistan'da tümüyle

içinde gemilerin yüzdüğü bir nehir yoktur. Fakat deniz onlara bir günlük yoldan daha yakındır. Taberistan'da pamuklu mendiller havlular yapılır. Altın süslemeli, ince testiler ve şerebiyat yapılır. Pamukta süs olarak kullanılan altınların benzeri yoktur. Elbiselerdeki bu altın süsler uzun zaman tazeliğini kaybetmez. Pamuklarının çoğu sade ve Sana'nın pamuğuyla yarışır. Pamuklarında sarılık vardır. Ondan yapılanlar, güzel ve cevher kabul edilir. Irak halkı buranın pamuğunu daha iyi görür. Bütün Taberistan toprağında galib olan sular, ormanlar, ağaçlardır. Ancak dağların yüksek tarafında çıplaklık kuruluk ve nem vardır. Taberistan'ın tarımı çok suludur. Garip olan şey, su kaynakları çoktur. Toprağı verimlidir.

382

Cürcan'ın toprağı dağları Taberistan'a yakındır. Toprağı çok geniş bir bölgedir. Bu bölgelerde Cürcan'a benzeyen başka yer yoktur. Binaları topraktır. Toprağı Âmul'dan daha kurudur. Yağmuru daha azdır. Cürcan ve Taberistan yağmurdan yaz kış mahRûm olmadığı halde yine de Cürcan'ın yağmuru azdır.

Taberistan bölgesi sık ve bol yağmur yağdığı halde Cürcan'a yağmurun az düşmesi gariptir. O kadar çok yağmur yağarki insanlara eziyet verir, bıktırır. Garipleri yolundan eder. İşlerini engeller. Mühim işlerine mani olur. Cürcan halkı vakar sahibi güzel insanlardır. Şahsiyetli ve kişilik sahibi insanlardır. Bolluk ve bereket içinde yaşarlar. Fakat şimdi her şey değişti. Geçim maddelerinin çoğu helak oldu. Sultanlar burayı tahrip ettiler. Cürcan iki tanedir. İkisinin ortasından bir nehir akar. Kışın çok büyük bir nehir akar. Nehir üzerinde iki tarafı birbirine bağlayan bir köprü vardır. (104 z) Doğu taraftaki şehre Cürcan denir. Batısındaki şehre Bekrâbâz adı verilir. Buranın genişliği Cürcan'dan daha azdır. Üretilen ibrişimin çoğu Bekirabad'da üretilir. Zaten ibrişimin ana vatanı Taberistan'dır. Taberistan'da da asıl vatanı Cürcan'dır, Bekrâbâz'dadır. Çünkü Taberistan'da Cürcan ve Bekirabad'dan başka yerin ibrişim tohumu beğenilmiyor ve kabul edilmiyor. Herkes Cürcan'ın ibrişim tohumunu kullanıyor. Çünkü o en iyisidir. Taberistan'ın diğer bölgelerinin ibrişim tohumunu en iyisi değildir. Taberistan suları çok olan bir bölgedir. Bölgeleri ve kaleleri geniştir. Doğuda Irak'tan ve Rey'den geçildikten sonra Cürcan'dan her şeyi içinde toplayan verimliliği tam olan daha büyük ve önemli bir şehir yoktur. Bunun sebebi, hem sıcak hem de soğuk vardır. Hem kar yağar, hem hurmalıklar vardır, hem turunçgiller yetişir. Yaz ve kışın her türlü sebze meyvesi vardır. İncir, zeytin vs. bütün meyveleri bir arada yetiştirir. Cürcan halkının kendilerine mahsus yüksek şahsiyetleri vardır ki onda yarışır ve ona sahip çıkarlar. Güzel ahlâka

sarırlılar ve dikkat ederler. Fakat sultanın adaletsizliği onları dağıttı. İdareci olan askerlerin ihtilafları onları değiştirdi. Değişmeye de mecbur oldular. Onlardan çok insanlar faziletleriyle meşhur olarak ortaya çıktılar. Rahatlıklarıyla sıfatlandılar, tanındılar. Umreki Me'mun'un arkadaşı idi. İlimde ve edepte belli bir yere sahip idi. Taberistan'ın para birimi altın ve dirhemdir. Onların ağırlık ölçüsü olan meni 600 dirhemdir. Kumus ve Rey'inki 300 dirhemdir. Cürcan'ın Taberistan denizinde bir limanı vardır. Oradan Hazar bölgesine giden gemilere binerler.

383

Babü'l-ebvab, Cîl, Deylem ve diğer bölgeler de bu limanı kullanırlar. Âbeskun güzel bir şehirdir. Fakat karasinek ve sivrisinek çoktur. Adı geçen bütün bölgelerde Âbeskun limanından daha büyük bir liman yoktur. Onların Dihistan diye bilinen ribatları var idi. Dihistan herkesin gitmek istediği bir şehirdir. Minberi vardır. Burası Türk savaşçılarına karşı bir ribattır. Burası zarar gördü fakat zarar büyük olmadı. Cürcan sınırı Harezm'e doğru giden geçide ulaşır. Buradan Cürcan'a Türkler gelirler. Cürcan bölgesine galip olan, dağlar ve yüksek kalelerdir. Burada zamanımızda hala Şemkir b. Ziyad'ın ulaşmadığı kaleler vardır. Ehlinin elinden çıkmayan kaleler vardır. Halkın dediğine göre bu memlekette binden fazla kale vardır. Her kalenin arazileri ve köyleri vardır. Cürcan'a hâkim olan kişi her yıl bu kalelerden belli bir vergi alır. Bazen bu vergileri vermekten imtina ederler. Onlarla barış içinde geçinmekten başka bir çare yoktur. Alınacakları da yumuşaklıkla almak gerekir, idare etmek gerekir. Canları sıkıldığında kalelerine savunmaya çekilirler. Kimse onlara ulaşamaz ve onlarla fazla uğraşılmaz. Cürcan ve Taberistan senelerdir Horasan ve Rey bölgelerinin idarecileri arasında çekişmeli bir yerdir. Bazen Horasan galip gelir. Samanoğulları adına hutbe verilir. Bazen de Rey sahibi Ruknu'd-Devle'nin adamları buraya galip gelirler. Bu sefer de Buveyhiler adına hutbe verilir. Hasan b. Feyruzan ve diğerleri gibi.

Bu bölgelerin mesâfeleri: Rey'den Âzerbaycan'a kadar olan yerler: Rey'den Kazvin'e dört merhaledir. Kazvin'den Ebher'e iki merhaledir. Oradan Zencan'a iki günlük yoldur. Kim bu yola girmek isterse Kazvin'den devam etmez. Yezdabad üzerinden Deşte semtinden devam eder. Rey'den Cibâl'a yol: Rey'den Kusâne'ye bir merhaledir. Oradan Meşkûye'ye bir merhaledir. (104B) Oradan Save'ye 9 merhaledir. Save bazen Cibâl bölgesine bazen de Rey bölgesine eklenir.

Rey'den Taberistan'a

384

yol: Rey'den Barziyân'a yol 1 merhaledir. Barziyân' dan Namehend'e büyük bir merhaledir. Oradan Esek'e 1 merhaledir. Esek'den Belvar'a 1 merhaledir. Oradan Amul'a bir merhaledir. Rey'den Kûmis üzerinden Horasan'a yol: Rey'den Efrend'in köyüne bir merhaledir. Oradan Kehd'e 1 merhaledir. Kehd'den Huvar'a 1 merhaledir. Huvar'dan Tuz köyüne 1 merhaledir. Tuz köyünden Rasu'l-kelb'e 1 merhaledir. Oradan Simnan'a 1 merhaledir. Simnan'dan Âliyâbâz'a 1 merhaledir. Oradan Cermcevâ'ya 1 merhaledir. Oradan Damegan'a bir merhaledir. Oradan Haddad'a 1 merhaledir. Oradan Bazaş'a 1 merhaledir. Bazaş'tan Murcan'a büyük bir merhaledir. Morcan'dan Hendir'e 1 merhaledir. Hendir'den Esedabâd'a 1 merhaledir. Esedabad'dan Nişâbur taraflarına yol devam eder. Esedabâd Nişâbur'un ilk idari bölgesidir.

Taberistan'dan Cürcan'a yol Amul'dan Mile şehrine iki fersâhtır. Oradan Burrucî'ye 3 fersâhtır. Burruci'den Sariye'ye 1 merhaledir. Sariye'den Marest'e 1 merhaledir. Marest'den Abazan'a 1 merhaledir. Oradan Tumeysa'ya 1 merhaledir. Oradan Esderabad'a 1 merhaledir. Esderabad'dan Hıfıs ribatına 1 merhaledir. Hıfıs ribatından Cürcan'a 1 merhaledir. Amul'dan Mamatir'e giden yol 1 merhaledir. Oradan Sariye'ye giden yol 1 merhaledir. Burruci üzerinden yol olmaz.

385

Birinci yolu zikretmemin sebebi, çünkü bu yolda iki tane minber vardır. Amul'den Deylem'e yol : Amul'den, Natil'e 1 merhaledir. Oradan Salus'a hafif bir merhaledir. Şalus'tan Kelar'a 1 merhaledir. Kelar'dan Cürcan'dan Horasan'a yol: Cürcan'dan Dinarzarey'e 1 merhaledir. Oradan Emelutlu'ya 1 merhaledir. Oradan, Ecağ'a 1 merhaledir. Oradan Seybdâst'a bir merhaledir. Seybdâst'dan Esferain'e 1 merhaledir. Cürcan'dan Kumıs'a yol: Cürcan'dan Cüheyn'e 1 merhaledir. Burası güzel bir köydeki güzel bir vadidir. Cüheyn'den Bistam'a 1 merhaledir. Oradan Kumıs ortasına 1 merhaledir.

Cürcan İnhilal ve İhtilal'e uğradıktan sonra bu zamanımızda Veşkin b. Zebar'ın ve Bahüstün b. Veşkin b. Zebar'ın elindedir. Bu bölgede ki vergilerden ve kabala usul gelen gelirler: Sultanın hukuku Taberistan gölünden Âbeskun'a giren çıkan gemilerden alınan vergiler 200000 altın dinar ve 1 000 000 dinardır. Senelerdir Taberistan vergileri tahsil edilememektedir. Çünkü burası sultanların elinde el değiştirip duruyor. Daha önceleri vergilerinin miktarı Cürcan'ınkiyle aynıydı. Taberistan'ın gelirleri azdır. Buğday ve arpa ziraatında da hali pek iyi değildir.

386

3.20. HAZAR DENİZİ

Hazar denizinin doğusunda, Taberistan Cürcan ve Cürcan'la Harezmi'nin arasındaki bölgenin bir kısmı vardır. Doğusunda Ran ülkesi, Serir'in sınırları, Hazar beldeleri, Oğuz bölgesinin bir kısmı vardır. Kuzeyinde Oğuz bölgesinin Siyahkûh nahiyesi Günel dağ Deylem ve bunlara yakın olan yerler vardır.

Bu Hazar denizi haritasının resmidir. 105z) Hazar denizi haritasında bulunan isim ve nasların izahı: deniz suretin ortasında bir daire gibi resmedilmiştir. Üst tarafta ismi olmayan bir dağın resmi vardır. Bu dağ Hazar denizi olan iki kelimesinin arasına yerleştirilmiştir. Resmin üst kısmına paralel olarak Oğuz yazılmıştır sonra bunun üzerine Hazar denizine paralellik takip eder. Sonra Azerbaycan yazılıdır. Sonra Dağ ve Taberistan yazılıdır. Soldan gelen bir nehir denize dökülür en üst kıyısında Atıl şehri yazılıdır. En alt kıyısında Hazran yazılıdır. Sahada en alttan başlayarak Serir bölgeleri yazılıdır. Sonra deniz sahilinde Bab şehri vardır. Solundan aşağı doğru Berzaa şehri vardır. Sonra bunun sağında iki nehir denize dökülür. Birisi Kerr diğeri Aras nehridir. Aras nehri üzerinde Versan şehri vardır. Bu nehrin döküldüğü yerin sağında deniz sahilinde Mokaan şehri yazılıdır. Sahilden uzak bir yerde Semiyran şehri yazısı takip eder, sonra bunu tâkiben Sahide Palus şehri, Aynılâhm ve Abeskun yazılıdır. Karada bunun sağında Cürcan yazılıdır. Denizin içinde iki ada resmedilmiştir. Bunlar Siyahkuh ve Babü'l-Ebvab adalarıdır. Denizin en altında resmin sağında dağ silsilesi resmi vardır. Yanında Deylem dağları vardır.

387

Hazar Denizi'nin haritasıdır.

388

(105B) Bu Hazar denizinin yeryüzündeki başka denizlerle hiçbir bağlantısı yoktur. Karışma da yoktur. Ancak Atıl nehri diye bilinen Rus nehri bu denize girer. Bu nehrin Konstantiniyye toprağının dışındaki körfeze dökülen bir nehrin koluyla irtibatı vardır. Bir adam Hazar denizi etrafında dolaşmaya başlarsa sonunda dolaşmaya başladığı noktaya kavuşur. Karşısına hiçbir engel çıkmaz. Yolunu bu denize dökülen nehirlerden başa hiçbir şey kesmez. Hazar tuzlu bir denizdir. Hazar'da medcezir olayı yoktur. Kızıldeniz'in tersine bu denizin derinliği karanlıktır. Çünkü bu denizin dibinde suyun rengi koyulaşmıştır onun için karanlık görünür. Fars denizinin altında beyaz taşlar vardır. Onun için çok yerde Fars denizinin dibi berrak olarak görünür. Bu denizde balıklardan başka bir gelir elde edilmez. Bu denizde ticaret için Müslümanlar'ın toprağından Hazar toprağına gitmek için gemilere binilir.

O da Ran ülkesi ile dağ arasında Taberistan Cürcan arasında gemi seferleri yapılır. Bu denizde insanların oturduğu mamur bir ada yoktur. Başka deniz adalarında nehirler, şehirler vardır. İçinde olan adalardan suyu ve ağaçları olan, fakat İslâmi devirde hiç kimsenin oturmadığı Siyahkûh adası vardır. Büyük bir adadır. Sular, çeşmeler, ağaçlar, ormanlar, vahşi hayvanlar vardır. Bu denizde Kürr'e'nin karşısında Bâb'a yakın büyük bir ada daha vardır. Bu adada sular, ormanlar vardır. Bu adadan bol miktarda kök boya elde edilir. Berzaa tarafından kök boya çıkarmak için çoğu insanlar bu adaya gelirler. Uzun müddet burada kalarak kök boya toplarlar ve bu topladıklarını Versan'a ve Berzaa'ya taşırlar. Ondan çok kar elde ederler. Bab adasına Berzaa, Versan ve daha birçok yerden yayılıp beslenmeleri için hayvanları taşırlar. Çünkü bu adada meralar ve otlaklar çoktur.

Âbeskûn'dan Hazar'a sağdan deniz kıyısı üzerinde köy ve şehir yoktur. Abeskun'dan 50 fersâh uzaklıkta bir yer vardır adı, Dihistan'dır. Köye benzer. İnsanları azdır. Sularında acılık vardır. Burada deniz derin değildir. Burası denize girmiş gibidir. Rüzgârlı dalgalı zamanlarda gemiler burada demirlenir. Çevreden çoğu insanlar avlanmak için buraya gelir ikamet ederler.

389

Siyahkûh'dan başka insanların durduğu bir yer bilmiyoRûm. Burada Oğuz Türkleri'nden bir Tâife oturur. Buraya yerleşmeleri yakın zamanlarda olmuştur. Kendi aralarında çıkan bazı ihtilaflardan dolayı bazı Oğuzlar buraya gelip sığınmışlar ve burayı yurt edinmişlerdir. Geniş meralar çoktur. Akarsuları vardır. Bu yer bu denizin sağında Abeskun'a yakın bir yerdir. Âbeskun'dan sola Hazar'a doğru bitişik mamur yerler vardır. Fakat azdır. Babü'l-ebvab ve Hazar ara sınırına girersin. Mukan'ı geçip oradan Babü'l-Ebvab'a iki günde varırsın. Şirvanşah diyarından Semender bölgesine dört günde varırsın. Semender mamur bir yerdir. Semender'den İtil geçidine 7 günde varırsın. Bu deniz de Siyahkuh bölgesinde tehlikeli bir yer vardır. Burada gemilerin kaza yapmasından, rüzgâr estiği zaman kırılmalarından korkulur. Burada gemiler inkisara uğrarsa bu geminin içindekilerden hiçbir şeyin kurtarılması mümkün değildir. Çünkü burada Türkler çoktur. Onlar inkisara uğrayan bu gemilerdeki her şeyi ele geçirirler, istila ederler.

Hazar ülkesi iklimin ortasındadır. Şehrinin adı İtil'dir. İtil aslında bir nehrin adıdır. Rus ve Bulgar taraflarından onlara akar ve Hazar denizine dökülür. Denilir ki bu nehrin çıkış kaynağı karanlık bir yeredir. Kimse başlangıcını bilmez ve kimse

başlangıç noktasına ulaşmamıştır. Memleket iki parçadır. Bir parça nehrin batısındadır. Buranın adı Atıl'dır. Kral batı tarafında oturur.

390

Burası büyük olan parçadır. Diğer parçası nehrin doğusundadır. Bu şehre Hazran adı verilir. Kral'a onların dilinde bey denilir. (106z) İki parça uzunlukta bir fersâh kadardır. Etraflarında sur vardır. Ancak binaları dağınıktır. Binaları ahşaptan kargir binalardır. Üstü keçelerle örtülüdür. Çok az evleri kerpiçtendir. Pazarları, çarşıları, hamamları vardır. İçlerinde Müslüman olan halk da vardır. Denilir ki bu Müslümanlar 10.000 kişiden fazladır. 30 kadar da mescit vardır. Kralların sarayı nehirden uzaktır. Saray tuğladan yapılmıştır. Bundan başka tuğladan yapılan bina yoktur. Çünkü kral başkasının tuğladan bina yapmasına izin vermez. Surun dört kapısı vardır. Bir kapı nehrin üzerindedir. Diğer bir kapı şehrin arka tarafındadır. Kralları Yahudi'dir. Etrafında 4.000 adamının olduğu söylenir. İki tarafta da Müslümanlar, Hristiyanlar ve putperestler vardır. En az grupları Yahudiler teşkil eder. Çoğunluğu Müslüman'dır. Ancak kral ve has adamları Yahudi'dir. Ahlâklarına galip olan şey putperestlerin ahlâkıdır. Karşılaştıkları zaman birbirlerine secde ederler. Hükümlerini eski kanunlarına göre yerine getiriler. Hem İslâm'a hem Hristiyanlığa hem de Yahudi dininin şeriatlarına terstir. Denilir ki Hazar'ın bütün askerleri 12.000 askerdir. Hepsisi rütbesine göre maaşlıdır. Biri öldüğü zaman yerine başka birisi geçer. Onların belli bir erzakı, belli bir bütçeleri yoktur. Tayin edilen belli bir maaş da yoktur. Uzun zamanlar için onlara az bir erzak ulaşır. Bu da korku ve harp zamanlarında olur. Onun için toplanırlar. Bu kralın gelirleri, gözetleme yerleri ve gümrüklerden gelir. Kendi kanunlarına göre, ticaret vergileri onlara bütün yollardan gelen ticaret mallarından vergi alınır ve krala verilir. Onun için bütün bölgelerdeki halkın üzerinde yerine getirmeleri gereken görevleri vardır. Muhtaç olduğu bütün ihtiyaçları temin ederler ve krala ulaştırırlar.

Kralın Müslüman, Hristiyan, Yahudi ve putperestlerden 7 hâkimi vardır. Bir isteği, şikâyeti olanlar hakkında bu hâkimler bu konuda karar verirler. İhtiyaç sahipleri kralın kendisine ulaşamazlar. Ancak bu hâkimlere ulaşırlar. İhtiyaçlarını onlara bildirirler. Bu hâkimlerle kral arasında olup bitenleri krala kavuşturan bir elçi vardır.

391

Hâkimlerin verdiği hükümleri bu elçi krala bildirir. Kral da bu hükümlerle ilgili kararını onlara bildirir. Ne yapacaklarını onlara ulaştırır. Çoğu zaman kralın

verdiği kararlarda çok hurafeler de vardır. Bu hurafelerden birini Halife Mutad'ın naklettiği hurafedir. Şöyleki: Hz. Peygamber'den rivayet edilir ki: Yüce Allah(c.c.) bir adamı bir kavmin başına getirmez ki ona bir çeşit doğru işler yapmasını teyit eder, destekler. Yani kâfir de olsa bazı kavimlerin krallarına Allah(c.c.) doğruyu yaptırır. Bu konuda hoş bir nükte olarak Hazarlar'dan bir adam ve bir de oğlu vardır. Ticaretle uğraşırlar. Ticarete maharet sahibi oldular. Oğlunu iç Bulgar tarafına ticarete gönderdi. Ona ticaret malları göndermeye devam etti. Oğlunu gönderdikten sonra bir erkek çocuğu evlatlık olarak aldı. Onu çalıştırdı. Ticaret gözünün açılmasına çalıştı. Bu köle güzel basiret sahibi bir adam oldu. Onu ticaret konusunda terbiye etti.

Hatta yakınlığından dolayı ona oğlum diye hitap etmeye başladı. İtaatkâr ve kendine yakın biri olarak ona evlat muamelesi yaptı. Kendi oğlunun Gûrbet günleri uzadı. Diğer oğlan da babanın hizmetine devam etti. Sonunda adam öldü. Oğlu gelen kervanı karşıladı. Babasının öldüğü ona bildirilmedi. Köle gelenleri tahsil ediyor fakat karşılık olarak ticaret malı göndermiyordu. Oğlu köleden üsulüne uygun şekilde ticaret malları göndermesini istedi netice alamadı. Hesaplaşmak için bizzat kendi geldi. (106B) Onun elindeki babasının malını almak için geldi. Oğlan babasının ticaret karargâhına geldi. Bu ticaret malları hakkında tartışıp çekişmeye başladılar. Karşılıklı deliller, belgeler, vesikalar göstermeye başladılar. Biri yeterli zannettiği bir huc.c.et getirse diğeri bunu şüpheli olduğunu iddia ederek kabul etmedi. Sonunda iş karşılıklı çekişmeye ve kavgaya dönüştü. Bu kavga tam bir sene böyle devam etti. Sonunda kral ikisi arasında hakem olmaya karar verdi. Kral hâkim makamına oturdu. Hâkimlerini ve halkı çağırdı. İkisi başından beri çekiştikleri davalarını hepsinin huzurunda tekrar ettiler. Belgeler, deliller yeterli olmadığı için kral bu davada bir karara varamadı. Her iki tarafın delilleri eşit çıkıyordu. Kral oğlana babanın mezarını tanıyor musun diye sordu. Oğlan mezar bana gösterildi, fakat ben defnedilmesine şahit olmadım. Kral ona hak verdi. Sonra köleye dedi: Sen babanın mezarını tanıyor musun? Evet dedi çünkü onu ben defnettim. Kral dedi ki; git onun mezarını aç, kemiklerini mezardan al

392

bana getir diye emretti. Köle kabre geldi kabri açtı. Mezardan kemikleri çıkardı. Krala getirdi. Kral, oğlu olduğunu iddia eden köleye dediki bir yerini kanat. Köle bir yerini kanattı. Kral kanını bu kemiklerin üstüne dök dedi. Köle döktü. Kan kemiklere tutunamadı yere döküldü. Oğluna sen bir yerini kanat dedi. Oğlan bir yerini kanattı

ve kanını kemiklerin üzerine döktü. Kemikler bu kanı emdi yere dökmedi. Kan kemiğe yapıştı. Kral köleyi dövdürdü. Azarladı. Onu da malı da adamın oğluna verdi.

Bu şehrin çok köyü yoktur. Ziraatları çoktur. Yazın topyekûn çıkıyorlar, ekmek istedikleri yere istedikleri şeyleri ekiyorlar. Yakında da ekinler var. 20 fersâh uzak olan ekinler de var. Ekinleri biçtikleri vakit arabayla nehre veya nehre yakın bir yere taşıyorlar. Sonra hepsini nehirde bekleyen gemilere yüklüyorlar. Yakın olanlar ise araçlarla taşıyorlar. Meskenlerin önüne yığıyorlar. Gıdaların çoğu pirinç ve balık. Başka yere gönderilen bal, mum ve deriler aslında Rus ve Bulgar bölgesinden onlara gelir. Onlar da başka yere gönderirler. Ok için kullanılan deriler de ancak bu bölgelerdeki nehirlerde bulunur. Slavlar'ın nehirlerinde bulunur. Bütün diyarlara gönderilir. Başka yerlerde de bulunmaz. Bunlar Slavlar diyarı olan körfeze taşınır. Bu körfezin bahsi daha önce yazıldı. Bu derilerin çoğunluğu Rus diyarlardaki nehirlerde bulunur. Onlarda Ye'cüc ve Me'cüc bölgesinden gelir. Oradan Bulgar diyarına çıkar. 358 h.yılına kadar böyle devam eder. Bu yıl Ruslar, Bulgar ve Hazarlar'ın diyarını tahrip ettiler. Yerle bir ettiler. Bu gelen deriler diğerleriyle beraber Harezmi'e çıkar. Çünkü Harezmi halkı Bulgar ve Slav diyarlarına çok sefer yapar. Onlarla savaşır. Onlara saldırırlar ve onları esir alırlar. Rus ticaret eşyaları sürekli Hazar bölgesine akar. Onlardan malların vergisini alırlardı. Kralın nehrin batısındaki şehirde yakınlarıyla beraber oturduğu bahsi daha önce yazılmıştı. Sadece Hazar olan askerleri de burada ikamet ederler.

393

Hazar'ların dili Türkçe'den başka bir dildir. Farsça'dan da başkadır. Onların diline başka hiçbir dil karışmamıştır.

İtil nehrinin doğu tarafında bir kolu daha vardır. Kırgızistan bölgesinden doğar. Kimekler ve Oğuz memleketlerinin arasında akar. Sonra şarka döner. Bulgar'ın kuzeyinden geçtikten sonra Hazar denizine dökülür. Denilir ki bu nehirden yetmiş nehir kolu meydana gelir. Asıl olan nehrin gövdesi Hazar bölgesini suladıktan sonra Hazar denizine dökülür. Denilir ki, eğer bu nehirler yukarıda bir araya toplanırsa Ceyhun nehrini geçer. Daha büyük ve geniş bir nehir olur. Bu nehrin suyu çokluğu ve bolluğuyla kollar halinde birbirlerine yakın olarak denize dökülürler. Denizin içinde iki günlük yol kadar akmaya devam ederler. Deniz suyunu bastırırlar. Hatta bu nehrin suyu kışın denizin içinde donar. Tatlı ve lezzetli olduğu çin denizin içinde onun suyu denizin suyundan farklı olarak görülür.

Hazar bir bölgenin bir iklimin adıdır. Semender adında bir şehri vardır. Semender şehri Hazar'la Babü'l-Ebvâb (kapıların kapısı) arasındadır. Bağları ve bahçeleri çoktur. Denilir ki Semender şehrinin etrafında kırk binden fazla bağ vardır. 580 h.yılında Curcan'da bunu sordum. Çünkü Cürcan oraya yakın bir şehirdir. Doğru dediler orada çok bağlar var idi. Fakat sahipleri bu bağlardan fakirlere hiçbir sadaka vermezlerdi. Dallarında tek bir yaprak kalsa dahi sonuna kadar hepsini toplarlar Bir fakire bir habbe dahi yedirmezlerdi. Sonunda Allah Teâlâ Rus kavmini onların başına bela olarak musallat etti. Bütün bu bağları tahrip ettiler bir tek bağ bile bırakmadılar. Hatta habbesi bile kalmadı. Burada Müslümanlar, yerliler ve putperestler oturuyorlardı. Çoğaldılar. Topraklarının verimliliği ve ürünlerinin güzelliği sayesinde çok zengin oldular. Fakat çok zaman geçmeden olan oldu ve Hazar'ların diyarı yerle bir oldu. Semender de mescitler kiliseler vardı. İtil nehri kenarda ne kadar mamur bölge varsa Ruslar tarafından Hazar, Bulgar ve Burtas memleketlerinin hepsi tahrip edildi.

394

Yerle bir edildi. Atıl halkı Babü'l-Ebvab adasına sığındılar. Bu adada canlarını kurtarmaya çalıştılar. Bazıları da Siyahkuh adasına sığındılar (107z) ve korku içinde orada oturdular. Semender şehrinin evleri kargir şeklinde evler idi. Ahşaptan örülür, çatıları da keçelerle kaplanırdı. Semender'in kralları Hazar krallarını akrabaları idi. Serir sınırıyla aralarında iki fersâh vardır. Serir'in sahibiyle Semender'in sahiplerinin aralarında sulh ve barış vardır. Serir'in halkı Hıristiyan'dır. Denilir ki bu Serir şehri Fars Kralının mülkü idi. Serir kral tahtı demektir ve som altından yapılmıştı. Krallıkları zail olunca bu mekâna zahirelerle mühimmatlarıyla beraber taşındı. Buraya taşınan kral Behram'ın oğullarından idi. Ondan sonra bu toprak bugüne kadar bu isimle söylenmeye devam etti. Denilir ki kral için bu tahtın altından yapılışı, senelerce devam etti. Sonra bu tahtını burada bırakıp gitti. Semender Hıristiyanları Müslümanlarla barış halindedirler.

Burtas Hazarlar'a komşu olan milletlerden meydana gelen bir yerdir. Onlarla Hazarlar arasında başka dil yoktur. İtil nehri vadisinde dağınık yaşayan bir kavimdir. Berte bir bölgenin ismidir. Rus, Hazar ve Serir memleket ve bölge isimleridir. İnsanların ve kabilelerin isimleri değildir.

Hazarlar Türkler'e benzemezler. Hazarların hepsi siyah saçlıdır. İki sınıfa ayrılırlar. Bir sınıfa Kara Hazar'ları denilir. Bunlar esmerdir. Esmerliğin şiddetinden zencilere yakın renktedirler. Sanki Hindistanlı bir sınıftır. Diğer sınıf ise beyazdır.

Güzellik ve cemal sıfatına sahiptirler. Hazarlar'dan köle olanlar putperestlerdir. Onlar çocuklarını köle olarak satmayı caiz gören insanlardır. Bazıları bazılarını köle olarak alır ve satarlar. Yahudililer ve Hıristiyanlar bunun haram olduğuna inanırlar. Hazar diyarında yağdan ve balıktan başka bir malları yoktur. İhraç ettikleri köleler, bal, mum, ipek ve deriler onlara dışarıdan gelir. Onlar da bu malları başka diyarlara gönderirler. Hazarlar ve onlara yakın olan halkın elbiseleri dış elbise, gömlek, şalvar ve pantolundur. İhtiyaçlarından fazla ihraç edilecek elbiseleri yoktur.

395

Ancak onlar dışarıdan elbise ithal ederler. Cürcan'dan, Taberistan'dan, Azerbaycan ve Rûm diyarından elbise ithal ederler.

Siyasete gelince bütün emirler işler başkanların şahsında toplanır. Onlar başkanlarına Hazarlar'ın Hakan'ı derler. Bu sıfat Hazar kralının sıfatından daha büyük bir sıfattır. Çünkü, Hazar kiralını da hakan tayin eder. Onu eğitir ve krallık makamına oturtur. Kral öldüğü zaman birisini kral yapmak isterse hakan onu getirir. Ona Allah (c.c.)'ı anmasını onu zikretmesini söyler. Leh ve aleyhine olan şeyler için ona nasihatte bulunur. Krallık hukuku hakkında onu eğitir. Kral üzerine yüklenen soRûmluluğunu yerine getirirken nelerin günah, neler sevap olduğunu ona öğretir. Yanlış nedir? Hak nedir? Ona bildirir. Eğer bu nasihatleri dinlerse İdaresi aleyhinde bir şey yapanlara icabet etmez. Vera¹²² ve zühde¹²³ sarılır. Dinlediği nasihatlere sarılmaya rağbet eder. Kralın velayeti terk etmesiyle veya görevini yapmaktan zayıf düşerse, başkasını krallığa kabul etmeyi kendi nefsinde ve aklında güzel görürse Allah(c.c.)'ın o makama onu getireceğini iddia eder. Krallık makamına oturması için onu getirdiklerinde Hakan onu boğarcasına sıkır ve ona sorar: Ne kadar zaman krallık yaparsın? Krallığın ne kadar sürsün? Kral aday şu kadar zaman sürsün der. Eğer bu zaman gelmeden önce kral ölürse kendi eceliyle Allah(c.c.)'ın kader ve kazasıyla ölmüş olur. Yok eğer kralın söylediği zaman geldiğinde kendisi ölmezse bu kral öldürülür. Hazarlar'da hakanlık makamı hiçbir emir ve yasaktan soRûmlu değildir. Fakat halk onu tazim ederler. Ona secde için yere kapanırlar. Sonra kalkar ayakta dururlar. İzin verilmedikçe oturamaz. Kral da ona secde eder. Hiç kimse hakanın yanına giremez Ancak bir ihtiyacı olduğu zaman girebilir. Bir kimse ihtiyaç için hakanın yanına girerse Hakan'a secde eder. Sonra kalkar ayakta durur. Hakan

¹²² Takvanın ileri derecesini ifade eden tasavvuf terimi. Bk. Süleyman Uludağ. (2013). "Vera", *DİA*, XLIII, s. 49-50.

¹²³ Kulun Hakk'ın dışındaki herşeyi terketmesi anlamında bir tasavvuf terimi. Bk. Semih Ceyhan. (2013). "Zühde", *DİA*, XLIV, s. 530-533.

otur demedikçe oturmaz. Ancak hakan izin verirse oturabilir. Büyük bir bela veya savaş geldiğinde Her bir Türk ve yakın olan küfür ehli onu görürlerse geri dönerler. Savaşı bırakırlar. Onun tazim ettikleri için hiç kimse onunla savaşmaz hakan ölüp defnedildiğinde kabrin yanından geçen herkes kabre secde yapar. Kabirden uzaklaşmadıkça bineğine binmez. Kralllarına o kadar çok itaat ederler ki birini öldürmesi gerekirse onu en kerim olanın, en hakkı olan bir kişinin ona hürmeten onu öldürmesi gerekir. Herkes onu öldüremez. Kral açıkça halkın gözü önünde o sevilen, saygın kişinin öldürülmesini istemez.

Kral o saygın kişinin kendi kendisini öldürmesini emreder. O kişi evine döner. Evinde kendini öldürür.

396

Hakanlık makamı bir ehli beyte ait olan belli kişilerin hakkıdır. Onların dışında hiç kimse hakan olamaz. Hakanlardan kolaylık taraftarı, zorluk taraftarı ve cimri olanı da vardır. Kişi hakanlık makamını hak ettiği zaman, hakan olarak makamına oturtulur. Önceki haline bakılmaz. Güvendiğim ve sağlam kabul ettiğim bir adamdan işitmişim. Bu kişi bana dedi ki: bir gün ben onların çarşılarında gezerken ekmek satan bir gence rastladım. Halk diyordu ki: eğer şimdiki hakan ölürse bu gençten başkası o makamı hak etmez. Layık da değildir. Bununla beraber o genç Müslüman'dı. Hakanlık ise Yahudi için akdedilir. Fakat bu Müslüman genç hakan oldu. Onların altından bir kubbe içinde Hakan tahtları vardır. Hakan'dan başka kimse için kurulmaz. Harp çıktığında veya onları ilgilendiren büyük bir olay olduğunda bu altın kubbe taht ile beraber kurulur. Hakan bu altın kubbenin altındaki taht'a oturur. Hakanın evinden yüksek ev olmaz. Onun evi en yüksek evdir. Hakan için gelir getiren kanunlar vardır. (107B) Herkesin verdiği vergilerden bir pay da hakanın hissesine ulaşır.

Burtâs bir bölgenin adıdır. Evleri ahşap olan bir kavimdir. Bölgede yoğun şekilde yerleşmiş olarak yaşarlar. Çünkü çoklar, güçlüler. Bescirt de bir bölgenin ismidir. Onlar iki sınıftır. Bir sınıfı, Oğuz diyarının en sonunda Bulgarlar'ın arka taraflarındadır. 2000 kadar adamları vardır. Kavga halinde topluca hücumla geçerler. Kimsenin onlara gücü yetmez. Onlar Bulgarlar'ın idaresi altındadır. Bescirtler'in diyarı Peçenekler'le sınırdır. Onlar ve Türk Peçenekler Rûm diyarında otururlar. Bulgarlar'ın dili Hazarlar'ın dili ile aynıdır. Burtas'ların dili başka bir dildir. Rus dili de Hazar ve Burtas dili değildir. Bulgar, bir bölge ve şehrin adıdır. Onlar Müslüman'dır. Bir Cuma mescitleri vardır. Burada hatiplik yapan bir zat bana dedi

ki: bu iki şehirdeki insanların sayısı 10.000 erkektir. Binaları ahşaptır. Kışın bu binalara sığınırılar.

397

Yaz gelince arazilerine dağılırlar. Tarlalarında bulunan kargir evlerde yaşarlar.

Hatip bana haber verdi ki: Kış mevsimi geldiğinde gündüzleri kısa olduğu için bir kişi iki fersâh bile yürüyemez. (Yazın ise geceler kısalmış, gündüzler uzar. Hatta yazın gecesi kışın gündüzü gibi kısa olur.) Onların diyarına yaklaştığımda kendim bu duRûma bizzat şahit oldum. Gündüz ancak dört vakit namaz kılabilirdim. Namaz vakitleri peşpeşe gelir. Kamet ve ezan arasında birkaç rekât namaz kılınabiliyor. O da çok değildir. Ruslar üç sınıftır. Bir sınıf Bulgarlar'a yakındır. Kralları Kuyaba şehrinde oturur. Bu Bulgar şehrinde büyüktür. İkinci sınıf onlardan daha yüksektir. Bunlara Saléviyye denilir. Krallar kendi şehirlerinde Sala'da otururlar. Üçüncü bir Rus sınıfı var ki onlara Ersaniler denilir. Kralları Ersa'da oturur. Hiçbir garip yolcunun buraya girdiğini duymadım.

Çünkü onlar topraklarına ayak basan bütün garipleri öldürüyorlar. Onlar suya iniyorlar, ticaret yapıyorlar. İşlerinden, ticaretlerinden kimseye bir şey haber vermezler. Kimsenin onlarla arkadaş olmasına ve memleketlerine girmesine izin vermezler. Ersa şehrinde siyah samur, siyah tilki derisi, kurşun ve civa maddeleri ihraç edilir. Ruslar, Hintliler gibi öldüklerinde ölümlerini yakarlar. Zenginleri ölüp yakıldığında cariyeleri kendi rızalarıyla efendileriyle birlikte yakılmak isterler. Hintliler'de bunun aynısını yapıyorlar. Ganalılar, Küğa ehli de böyle yapıyorlar. Bazı Ruslar sakallarını traş ediyorlar bazıları da hayvan kuyruğu gibi sakallarını uzatarak örerler. Elbiseleri küçük karatıktır. Hazar, Bulgar ve Peçenekler büyük karatık giyerler. Ruslar, Hazarlar'la ve Rûmlar'la ticaret yaparlar. En büyük Bulgar ülkesi kuzeyde Rûmlar'la sınırdadır. Sayıları çoktur. Eskiden yakınıdaki Rûmlar'a haraç ve vergiler yüklemişlerdi. İç Bulgarlar Hıristiyan ve Müslüman'dır. Bu zamanımızda Ruslar, Bulgarlar'dan, Bertaslar'dan ve Hazar'lardan kimseyi bırakmadılar, hepsini yok ettiler.

398

Ancak çok az kişi kaldılar. Ruslar onları tamamen çiğnedi. Maksatları hayal ettikleri emellerine ulaşmaktı. Çevredeki bölgeleri zaptetmekti. Aldığım habere göre Ruslar'dan kaçanlar Atul nehri vadisine ve Hazran'a geri döndüler. Şirvanşah'ın sahibi Muhammed b. Ahmed El Ezdi'nin desteğiyle bu dönüşü gerçekleştirdiler. Bu

emir adamlarıyla, milletiyle onları destekledi dönemlere oturmaları için toprak verdi ve onlarla anlaşma yaptı.

Hazar'ın ve çevresinin mesâfeleri Abeskun'dan Hazar ülkesine sağdan 300 fersâhtır. Sol taraftan da Hazar yine 300 fersâhtır. Âbeskun'a Dihistan'a soldan 6 merhaledir. Rüzgâr güzel eserse bu denizde Taberistan'dan Babü'l-Ebvab'a bir haftada ulaşılır. Bu denizin genişliğinin mesâfesidir. Abeskun'dan Hazar ülkesine gidersen burada genişlik fazladır. Çünkü burada açı farkı büyüktür. İtil'den Semender'e 8 gündür. Semender'den Babü'l- Ebvab'a 4 gündür. Serir memleketiyle Babü'l- Ebvab arası 3 günlük yoldur. İtil'den Burtas'ın ilk sınırına 20 günlük yoldur. Burtas'ın başından sonuna kadar ki masafe 15 günlük yoldur. Burtas'dan Peçenek diyarına 10 günlük yoldur. Atul'dan Peçenek'e 1 aylık yoldur. İtil'den Bulgar'a çöl yoluyla bir aylık yoldur. Suda ise iki aylık yoldur. İniş çıkışta ise mesâfe 20 gündür. Bulgar'dan Rûm'un sınırının başladığı yere kadar 10 günlük yoldur. Bulgar'dan Kuyabe'ye 20 merhaledir. Peçenek'ten İçbescirt'e 10 günlük yoldur. İçbescirt'e 10 günlük yoldur. İçbescirt'den Bulgar'a yol 15 merhaledir.

399

3.21. FARS VE HORASAN ARASI ÇÖLLER (ÇÖL BÖLGELER)

Fars ve Horasân arası çöl bölgeye gelince doğudaki sınırı Mukrân sınırı, biraz da Sicistân sınırındır. Batısındaki bölgeler Kûmıs, Rey, Kum ve Kâşân sınırlarıdır. Kuzeyinde Horasân sınırı birazda Isfahan sınırı vardır.

Fars ve Horasân arası bölgenin haritası, 108z Horasân ve Fars arası haritasında bulunan isimlerin ve nasların izahı: Resmin en üst tarafında Kirmân, Mukrân, Hind ve Sind arasındaki çöl yazılıdır. Bunun altında Fars çölü yazılıdır. Resmin sağ tarafına paralel olarak Kirman, sonra Fars yazılıdır. Sol tarafa paralel olarak Kuhistân, sonra Sicistân bölgeleri yazılıdır. Sicistân kelimesine bitişik olarak Zerenc şehri yazılıdır. Zerenc gölün ortasındadır. Gölün üst tarafında Sicistân ve Mutlan geçitleri yazılıdır. Kuhistân kelimesine bitişik olarak Kayin ve Tabsin şehirleri yazılıdır. Aralarında sola doğru Nerşebz yazılıdır. Bunun en altında sol zaviyede Damgan şehri yazılıdır. Sağında Simnân sonra sağ zaviyede Isfahan yazılıdır. Onun üstünde Fars kelimesinin sonuna bitişik Ardasiytan yazılıdır. Resmin ortasında bir saha vardır. Dört tarafını dört çizgi çevirmektedir. Üst çizgiye bitişik Senic, sonra sağ çizgiye bitişik Nermâşîr, Fehrec, Habîs, Toner, Yezd, Nâîn yazılıdır. Sol alt çizgide kavisli şekilde Kâşân, Kum Rey, Dürre, Huvâr, Sehrec yazılıdır.

400

Fars ve Horasân Arasındaki Haritalar

401

Sağ çizgide bu yerler bazı yollarla birbirine ulaşırlar. Bu yolların ilki yukarıdan başlayarak Senîc'den sol çizgideki noktaya kadar yeni yoldur. Yeni yol diye yazılıdır. Sonra Habîs'le Selamköy arasında Habis yolu, Zâver ve Kayın arasında Zavar yolu, Yezd ve Ukde arasında Yezd yolu, Nâîn ve Tabeseyn arasında Nâîn yolu, Ardestan ve Tabeseyn arasında orta yol yazılıdır. Bu yolun üst tarafında bir dağ silsilesi resmedilmiştir. Bu dağ silsilesinin yanında Siyâkûh yazılıdır. Altında bir dağ silsilesi daha vardır. Onun yanında Kırkiskûh yazılıdır. Bu yolun orta yerinden iki yol ayrılır. Biri Damgân'a gider. Yanında Kûmîs yolu diye yazılıdır. Diğer yol da İsfahan'a gider. İsfahan yolu diye yazılıdır.

(B108) Bu çöl bölgesi, İslâm diyarının sakinleri, köyleri ve şehirleri en az olan bölgedir. Çünkü bâdiye geçidinde sadece meralar va bazı Arap kabileleri vardır. Şehirler, köyler, Tihame ve Necid çölüne benzer. Diğer Necidlere, bölgelere, Hicaz çölllerine benzerler. Buradaki topraklar bölgeden bir kabilenin idaresi altında olur. Buralarda meradan meraya dolaşırlar. Yemen'in hepsi böyledir. Ancak Amman Yemâme arası denize yakın olan bölge, Yemen hududu üzerindeki yerler böyle değildir. Bu bölge Arap diyarında sakinlerden tamamen boştur. Kirmân, Mukrân ve Sind dağlarının hepsi göçebelerle meskûndur. Berberi çölleri de uzak ve karadan bitişiktirler. Güneyinde okyanus denizine giden bir yol yoktur. Denizin yakını mamurdur. Ben bunları berberi kabilelerinin verdiği haberlerden öğreniyorum. Fars ve Horasân çöllerinde yol bilgisinden başka bilgi yoktur. Bir de bu yol üzerindeki yolculara vakfedilen konaklama yerleri ve ribatlar bilinir. Yolcular şiddetli soğuklarda ve karda, bir de şiddetli sert sıcaklarda buralara sığınır ve buralarda barınırlar. Yolların dışına çıkıldığında mamur ve meskûn hiçbir yer bulunmaz.

402

Bu çöller hırsızları ve bozguncuları en çok olan çöllerdir. Çünkü bu çöller bir idare tarafından idare edilen bölgelerin dışındadırlar. Muhafazalı yerler değildirler. Çeşitli sultanların idaresine girer, çıkarlar. Bu çöllerin bazıları Horasân ve Kumîs bölgesine aittir. Bazıları da Sicistân bölgesine aittir. Bazıları Kirmân, Fars ve İsfahân bölgelerine aittir. Bazıları da Kum, Kâşân, Rey bölgelerine aittir.

Bu yollarda birini birileri ifsad ederse başka bölgeye girer. Bu yola atlarla girilmez. Ancak develerin sırtında girilir. Ama yüklü kervanlar ancak bilinen ve su

bulunan yoldan gidebilirler. Bir yolcu bilinen bu yolun dışına çıkarsa helak olur. Ben iki taraflı bütün bu yollara girdim. Bazen yolcularla bazen de yüklü ticaret kervanlarıyla yola çıktım. Bu çöldeki hırsızların bir sığınakları vardır. Kendilerini burada korurlar. Bu arayı sığınak olarak kullanırlar. Çaldıkları malları ve zahireleri burada saklarlar. Hırsızların bu sığınaklarının ismi Kırkıskûh'tur. Kırkıskûh, Rey bölgesine sınırı olan bir çölün adıdır. Kum şehri bu Kırkıskûh çölünün doğusunda günlerce uzaktadır. Kırkıskûh dağı büyük ve uzun değildir. Bu dağın diğer dağlarla ve çöllerle bağı yoktur. Altındaki devrin 2 fersâh uzaklıkta olduğunu duydum. Fakat ben bunun üzerinde durmadım. Çünkü ben bu yola, yoldan geçen bir yolcu gibi girdim. Bu dağda bir su vardır. Adı Beyde suyudur. Bu dağın üstü düz saha gibidir. Bu dağın bilinmeyen vadilerinde az sular bulunur. Üzerine çıkılması zor bir dağdır. UçuRûmlu ve tehlikelidir. Eğimli ve tehlikeli vahşi yollar vardır. Oralarda saklananın, kaybolanın görülmesi mümkün değildir. Beyde suyunda bulunursan sanki sen dağların kuşattığı bir Haziran'ın içindesin. Bu çölden Kırkıskûh dağı bir derin uçurûma ulaşır ki bu uçurûm iki fersâh kadar derindir. Rey tarafındaki dağlara ulaşır. Ondan sonra Cibâl bölgesinin dağlarına ulaşır. Dağda doğudan batıya doğru uzanır.

Bu çölde Senîc (Sepik) şehrinden başka köy ve şehir yoktur. Bu şehir de Kirmân bölgesindedir.

403

Sicistân yolu üzerinde çöldedir. Her tarafı da bu çöllerle çevrilidir. Bu çölde Isfahan ile Nîsâbûr yolu üzerinde Cermek diye bir yer vardır Üç köyden meydana gelir. Buradaki çölle çevrilidir. Burada Fars'a yakın en meşhur şehirler Yezd ve Ukde şehirleridir. Erdesten Isfahan'a aittir. Kirman sınırında Habîs, Zâver ve Nermâşîr şehirleri vardır. Cibâl sınırında Kum, Kâşân, Dürre, Rey, Horasân ve Huvâr şehirleri vardır. Kuhistân'ın şehirleri Tabbeseyn ve Nâyin şehirlerinin bölgeleri çölde son bulur.

Bu çöllerde bilinen yollardan birisi Isfahan'dan Rey Şehrine giden yoldur. En yakın yol budur. Bir yol da Kirmân'dan Sicistân'a gider. Fars ve Kirmân'dan Horasân'a iki yol gider. Onlardan Yezd yolu Fars sınırındadır. (z109) Şuver, Zâver ve Habîs yolları Kirmân sınırından Horasân'a giderler. Kirmân'dan Horasân'a yeni bir yol vardır. Bu yazdıklarım bilinen yollardır. Bu yazdıklarımın başka yolcular tarafından kullanılan bir yolu ben bilmiyoRûm. Sadece burada Isfahan'dan Kûmîs'a çıkan bir yol vardır ki bu yol çok az kullanılmaktadır. Ancak zaruret halinde

kullanılır. Bu yola ancak bu semti bilen ve yıldızlarla yoluna devam edebilenler bu yola girerler. Bu yolların uzunluklarını, bu yolda bulunup da bilinmesi gerekenleri Allah(c.c.)'ın izniyle tek tek yazacağım.

Rey'den Isfahan'a yol: Rey'den Zireh'e bir merhaledir. Zireh minberi olan bir şehirdir. Küçük bir de akarsuyu vardır. Rey'den buraya yolun ortasında iki fersâhtan başka mamur olan bir yer yoktur. Zireh'den Deyru'l-Cisse'ye bir merhaledir. Zireh ile Deyru'l-Cisse arasında Kırkiskûh dağları hizasında bir çöl vardır. Deyru'l-Cisse kireç ve tuğladan yapılmış bir askeri ribattır. Sultanın görevlileri orada otururlar. Aynı zamanda burası yoldan geçenler için bir konaklama yeridir. Ekin ve ağaç yoktur. Bir kuyusu vardır. Suyu tuzludur, içilmez. İçtikleri suları yağmur suyundandır.

404

Ribatın dışındaki iki sarnıçta birikirler. Burası çöl tarafından kuşatılmıştır. Deyru'l-Cisse'den Kâc'a bir merhaledir. Kâc da çöldedir. Daha önce bir köy idi. Şimdi harabtır. Oturan yoktur. Geçen yolcular için konaklama yeridir. Suyu sarnıçlarda biriktirilen yağmur sularıdır. Kuyu suları tuzludur. Kâc'tan Kum'a bir merhaledir. Çölde yol, şehirden iki fersâh sonra bir köye uğrar. Yolu bir merhaledir. Burası mamur bir yoldur. Bu köyde Mecûsiler otururlar. Başkaları onların işine karışamazlar. Oradan Kâşân'a bir merhaledir. Kâşân çölün yanı başında mamur olan bir şehirdir. Kâşân'dan Dürre kalesine iki merhaledir. Bundan sonra yolun bir kısmı çöldür. Dürre etrafı mamur bir yerdir. Halkının kalesidir. Ekinleri vardır. Elliden fazla ev vardır.

Dürre'den Ebu Ali b. Rüstem'in ribatına büyük bir merhaledir. Kırkiskûh çölüne ulaşan bir çöldür. Bu ribatta nöbetleşe görev yapan burayı mesken edinen Sultanın adamları vardır. Aynı zamanda yolcular için de konaklama yeridir. Buranın yakın bir köyden gelen akarsuyu vardır. Ribattaki havuza akar. Bu ribattan Dânecey bir merhaledir. Dânecey, mamur olan büyük bir köydür. Dânecey'den Isfahan'a hafif bir merhaledir. Dânecey'den şehre giden yol mamurdur. Rey'den Isfahân'a yol Siyahkûh, Kırkiskûh arasından geçer. Kırkiskûh solda, Siyahkûh sağda kalır. Siyahkûh dağlarında hırsızlar için bir sığınak vardır. Burada herhangi bir ev yoktur. Kırkiskûh'tan Deyru'Ciss'e 4 fersâhtır. Deyru'l-Cisse'den Siyahkûh 5 fersâhtır. Siyahkûh karadır ve manzarası çirkindir. Haberleri de çirkin olan bir dağdır. Siyahkûh ile Kırkiskûh arası 9 fersâhtır. Uçurûmlarla derin vadilerle doludur. Kırkiskûh'dan Zireh şehrine 7 fersâhtır.

Nâîn'den Horosân'a giden yol: Nâîn'den Mezra'a'ya çölden bir merhaledir.

405

Belki orada 2 veya 3 adam vardır. Bûne diye isimlendirilir. Burada bir de akarsu vardır. Bu üç şahıs burada Ziraatçilik yaparlar. Oradan Cermek'e 4 merhaledir. Yolda her iki ve üç merhaleden bir Canbese, Suberkes ve Cermek vardır. Buraya Sehde denilir. İsmi Beyâdik ikincisinin ismi Cermek, üçüncüsü Munadi Erâbe'dir. Horasân'dan sayılırlar. Bu köylerde hurmalıklar ekinler ve hayvan sürüleri çoktur. Bu üç köyde 1000 civarında adam vardır. Hepsi göz bakışı dâhilinde birbirine yakın yerlerdir. Cermek'ten Nevhânî'ye dört merhaledir. Her üç veya dört fersâhta bir ribat ve su vardır. Nevhânî'den Havrân ribatına bir merhaledir. Ribat'tan Ateşkuhân isimli köye hafif bir merhaledir. Ateşkuhân'dan Tabeseyn'e bir merhaledir. Nevhânî'den Deskervân'a gitmek isteyen yol bir merhaledir. Deskervân'dan Benne'ye büyük bir merhaledir. Benne'den Turşîz'e 2 merhaledir. Turşîz'den Nîsâbûr'a 5 merhaledir. Nâîn, Yezd ve Kûri yolları Kûri'de birleşirler. Burası bir köydür. 1000 adamları ve geniş arazileri vardır. Tabes ile Kûri arası üç fersâhtır.

Şuver yolu çölde tuzlu bir suya izafe olan bir yolun adıdır. Köy ismi değildir. (B109) Şehir ismi de değildir. Şuver çölünde Bîre adında bir köy vardır. Köy küçüktür. Nüfusu 10 kişidir. Kirmân sınırındadır. Oradan adı Magul olan bir Suyu yol bir merhaledir. Suyu yoktur. Oradan Gamr Surh bir merhaledir. Gamr derin bir yerde kırmızı çamurlu bir yerdir, büyük bir sudur. Yanında uzanan dağ da uzundur. Oradan Câh Birra adlı menzile bir merhaledir. Burası bir köydür. Bir kuyusu ve kubbeler vardır. Burada mukim kimse yoktur.

406

Oradan Havd Hezâr'a bir merhaledir. Havd Hezâr bir çukurdur. Burada yağmur suları toplanır. Havd Hezâr'dan suyu tuzlu olan Şuver bir merhaledir. Şuver üzerinde kaleler vardır. Kûri'ye büyük bir merhaledir. Kûri'den 4 fersâh sonra büyük bir volkan vardır. Orada sel suları toplanır. Şuver çölünde Şuver suyu ile kara arasında Horasân'dan Kirmân'a gidenin sağında 2 fersâh sonra taştan yapılmış elma, badem ve armut vb. meyve heykelleri vardır. İnsanlara, ağaçlara benzeyen başka heykeller de vardır. Bunlar da taştan yapılmıştır.

Zâver yolu mamurdur. Kalesi, akarsuyu olan bir yoldur. Kirmân hududundadır. Oradan Derkûcerâ denilen mekâna gidilir. Burada suyu akan bir çeşme vardır. Bina yoktur. Mesâfe bir merhaledir. Oradan Şuver-i Divâzdeh bir

merhaledir. Orada harap olmuş bir ribat vardır. Hurmaları olan bir yer vardır. Burada mukim kimse yoktur. Korkulu bir yerdir. Hırsızları hiçbir zaman eksik olamazlar. Oradan Dehri Berdan'a bir merhaledir. Dehri Berdan çöl bir yerdir. Kuyuları vardır. Hiçbir bina yoktur. Dehri Berdan'dan havuzlu konağa bir merhaledir. Bu havuzda yağmur suları birikir. Burada bina yoktur. Bu havuzdan Nâbend'e gidilir. Nâbend bir ribattır. 20 kadar mesken vardır. Bir akarsuyun üzerindedir. Bir küçük değirmen vardır. Akarsuyun yanında ekinleri, hurmalıkları vardır. Nâbend'den 2 fersâh önce bir su vardır. Yanında küçük hurmalıklar vardır. Kubbeleri vardır. Oturan kimse yoktur. Hırsızların sığınağıdır. Ancak Nâbend halkı bu hurmalıkları koruyorlar ve topluyorlar. Nâbend'den iki merhale yürüdükten sonra Bi'r-i Şekk denilen yere vardır.

407

Her iki açı fersâh arasında kubbeler ve su havuzları vardır. Oturan kimse yoktur. Bi'r-i Şekk'te suyu güzel olan bir kuyu vardır. Bi'r-i Şekk'ten Hûr'a bir merhaledir. Burada kimse yoktur. Hûr'dan Havst'a iki merhaledir. Hûr'dan Keri'ye 3 merhaledir.

Habîs Kirmân'ın sıcak çölünün kenarında bir şehirdir. Akarsuyu vardır. Hurmalıkları çoktur. Çok verimli bir yerdir. Fiyatlar çok ucuzdur ve uzun zamandan beri bu böyledir. Oradan Dervâzek diye bilinen yere bir merhaledir. Gözün görebildiği yere kadar yıkılmış binalar vardır. Yine burada büyük harabeler vardır ki eski büyük şahane sarayların binaların olduğuna delalet ederler. Bu yüksek harabe binalar iç içe omuz omuza duruyorlar. Burada herhangi bir nehir, çeşme ve kuyudan eser, iz yoktur. Buradan Şor denilen yere 1 merhaledir. Burası bir vadidir. İçinde yağmurlardan meydana gelen seller akarlar. Yağmur suyundan başka bir su akmaz. Suyun aktığı toprak çorak topraktır. Su bu vadiye tuzlu olarak gelir. Buranın toprağı tuzludur. Oradan Bâresk (dağa)'e 1 merhaledir. Buradan Nayma denilen yere bir merhaledir. Buradan havuz denilen yere bir merhaledir. Yağmur suyunun toplandığı bir havuzdur. Oradan suyun başına iki merhaledir. Burada bir su havuzu vardır. İçinde çeşmenin suyu toplanır. Onunla subaşında ekinler sulanır. Burada bir ribat vardır. 1-2 kişi burayı bekler. Subaşından Kûkûr'a bir merhaledir. Kûkûr çölün başında bir köydür. Kuhistân sınırındadır. Kûkûr'dan Habîs'e iki merhaledir. Habîs çölünde Subaşı'ndan iki fersâh uzakta Horasân tarafında küçük kara taşlar vardır. (z110) Bu taşlık alan 4 fersâh devam eder. Bâresk'ten haricinin mezarına kadar küçük çakıl taşlar vardır. Bazısı kâfur rengine benzerlikte beyazdır. Bazısı yeşil cam

rengindedir. Subaşından iki fersâh geçersen güneydeki bir dağa ulaşırsın. Mesâfe 1 merhaledir. Bu dağda bitki yoktur.

Yezd'den Horasân'a yol: Yezd'den Âbhîz'e 1 merhaledir. Burada bir su havuzu vardır. Havuzda yağmur suyu toplanır. Bu arada bir bina yoktur. Âbhîz'den Hizâne'ye bir merhaledir.

408

Aralarında mamur yer yoktur. Hizâne bir köydür. Köyde 200 kadar adam vardır. Ziraatçılık hayvancılık vardır. Bağ bahçeler vardır. Bütün bunlar verimli bir vadi içindedirler. Hizâne kalesinin altından geçen bir akarsu vardır. Çünkü bu kale vadinin yanbaşında yüksek bir tepenin üstündedir. Bu tepenin altından su çıkar. Bu suyun her iki tarafında bağlar, bahçeler, çok kıymetli üzümleri vardır. Eski zamanlardan beri burası verimli bir yerdir. Hizâne'den Siyâhsebîz tepesine 1 merhaledir. İkisinin arasında mesken yoktur. Burası bir handır. İçinde kimse yoktur. Yağmur sularının toplanması için iki havuz vardır. Siyâhsebîz tepesinden Sâgand'a bir merhaledir. Aralarında mesken yoktur. Sâgand bir köydür. 400 civarında nüfusu, kalesi, akarsuyu, su kanalı, mamur bostanları vardır. Hizâne buradan daha mamur ve daha sağlamdır. Sâgand'dan Puşt-i Bâzâm'a büyük bir merhaledir. Burada han ve konaklama evleri vardır. Suları kuyulardandır. Puşt-i Bâzâm'dan Muhammed ribatına hafif bir merhaledir. Aralarında mesken yoktur. Bu ribatta 30 civarında adam vardır. Ekinleri suları vardır. Muhammed ribatından Rîk'e bir merhaledir. Rîk konaklama yeridir. Havuzu, hanı ve suyu vardır. Oturani yoktur. Rîk iki fersâh uzunluğunda iki kumsaldır. Rîk'ten muhallebe bir merhaledir. Burası da bir handır. Yanında bir su kaynağı vardır. Bir de dağ vardır.

Arada mesken yoktur. Oradan Havrân ribatına bir merhaledir. Bu bir sudur, yanında ziraat yoktur. Havrân'dan Zâdâhurra'ya bir merhaledir. Zâdâhurra bir su kuyusudur. Bir de han vardır. Oturani yoktur. Binası da yoktur. Zâdâhurra'dan Bestedârân'a 1 merhaledir. Burası bir köydür. İçinde 300 insan yaşar. Kanla'dan gelen bir akarsuları vardır. Çok ziraat, koyunlar, saime hayvanlar, bağlar vardır. Aralarında mamur yer yoktur.

409

Bestedârân'dan Benne'ye bir merhaledir. Benne mamur bir köydür. Köyde beş kadar adam yaşar. Akarsuları vardır. Ekinleri, hayvanları, suları vardır. Verimli bir yerdir. Benne'den Râdûye'ye bir merhaledir. Aralarında mesken yoktur.

Râdûye'ye bir konaklama yeridir. Su kuyusu, hanı vardır. Oturani yoktur. Râdûye'den Rîk'e bir merhaledir. Aralarında mesken yoktur. Rîk'e bir ribâttir.

Akarsuyu ve ziraatı vardır. Burada 3–4 kişi vardır. Rîk'den İstelşet'e bir merhaledir. Aralarında mesken yoktur. İstelşet bir menzildir. Yağmur suyu için bir havuzu ve hanı vardır. Oturani yoktur. İstelşet'ten Tirşîz'e bir merhaledir. Burası Nîsâbûr'un¹²⁴ arkasında bir semttir. Güzel bir şehirdir. Halkı ve geliri çoktur. Her 2–3 fersâhta bir han ve bir su havuzu vardır.

Bu çölün yolları taş döşeme yollarıdır. İsfahan'dan Rey'e bir yol vardır. Sonra başka bir yol Erdesten'den Tabeseyn'e gider. Orada Erdesten'den Konus'a yol gider. Tabeseyn yolunun ortasından sonra yol Damgân'a döner. Onu Nâîn'den Tabeseyn'e giden bir takip eder. Oradan da Horasân'a yol gider. Onu Yezd'den Horasân'a giden yol takip eder. Bunu da Şuver yolu takip eder. Sonra Zâver yolu gelir. Bunu da Habîs yolu takip eder. Bunu da yeni bir yol takip eder. (B110) Sonra bunu Sicistân'dan Kirmân'a giden yol takip eder. Yeni yola gelince Sen Nermâşîr'den Dârustân'a gidersen yol 1 merhaledir. Burası bir köydür. Hurmalıklar vardır fakat mesken yoktur. Oradan subaşına bir merhaledir. Subaşı bir volkanik çukurdur. İçinde su toplanır. Sonra bu yol çölün genişliğini kat eder. Silm köyüne kavuşur. Subaşından Silm köyüne dört merhaledir. Bu çölün hepsi korkulu yerlerdir. Denilir ki: Silm köyü Kirmân'a aittir. Silm köyünden Herât'a 10 günlük yoldur. İsteyen Nermâşîr'den Senic yoluna girerse 5 merhale yürümesi gerekir. Senic'den Silm köyüne 5 günlük yoldur. Az bir su kaynağı üzerinde bir yerdir.

410

Sicistân yoluna gelince o yola giriş Nermâşîr'den Senic'e Kirmân sınırından 5 günlük yoldur. Senic'ten Sicistân'a 7 merhaledir. Sicistân'da Kirmân'ı anlatırken bunu tespit ederek yazdım. Bütün bu yollardan bizzat kendim sefer yaptım. Menzillerini, hanlarını gördüm. Sonra gördüklerimi tasvir ettim, yazmaya başladım ve hepsini sana şerhettim. Bundan sonra da Sicistân haritasını şerhettim devam edeceğim inşallah.

411

3.22. SİCİSTÂN

Sicistân haritasında ona bağlı olan yerler doğusunda Kirmân, Sind ve Sicistân toprağı arasında bir çöldür. Doğusunda biraz Multân toprağı vardır.

¹²⁴ İran'da tarihi bir şehirdir. Bk. Osman Gazi Özgüdenli. (2007). "Nişâbur", *DİA*, XXXIII, s. 149-151.

Batısında Horasân, biraz da Hint toprağı vardır. Kuzeyinde Hint toprağı vardır. Güneyinde Sicistân ve Kirmân arasındaki çöl vardır. Horasân, Gûr ve Hind'i takip eden bir kavis vardır. Bu Sicistân haritasıdır. (Z111)

Sicistân haritasında bulunan isimlerin ve nâsların izahı: Resmin en üstünde Sicistân haritası yazılıdır. Bunun sağındaki zaviyede kuzey yazılıdır. Sol zaviyede batı yazılıdır. Resmin en üst tarafının ortasında aşağı doğru akan bir nehir vardır. Bu nehrin kenarında bulunan şehirler: Hera, Malın ve Kuvasen şehirleridir. Sonra nehir sağa döner. Bu kısımda haç şeklinde kara bölgeleri yazılıdır. Nehrin sağında bir dağ silsilesi yazılıdır. Dairevi şeklindedir. Bir sahayı kuşatır. Bu sahada Gûr diyarı yazılıdır. Bu dağların en üst tarafında bir nehir doğar. Önce sağa doğru akar, sonra aşağı döner. Sağının başlangıcında Halac bölgeleri yazılıdır. Bu nehirden bir zira solda başlayan Beşank şehri hizasında Herat'tan çıkıp gelen bir nehir bu ziraya katılır. Gelen nehrin çizgisi Gûr dağlarına yürür. Bu nehrin sol kıyısında bulunan şehirler Dergâş ve Tellü'dür. Tellü'nün solunda karada Bagneyn şehri vardır. Sonra nehrin sağ kıyısında Revzan ve Büst şehirleri vardır. Büst'ün en üs tarafında haç şeklinde nehri kesecek şekilde Büst bölgesi yazılıdır. Bundan sonra nehir sola döner.

412

Sicistan Haritası

413

Sonra üst tarafa meyleder. Sonra dairevi şekilde resmedilen Zere gölüne dökülür. Büst hizasında nehrin bir kolu nehir gövdesinin diğer kısmında devam eder. Bu kolu üzerinde bulunan şehirler: Karnîn, Mahkan ve Zerenc şehirleridir. Zerenc hizasından bir yol en yukarı doğru gider. Bu yol üzerinde Esfizer şehri vardır. Nehrin ana gövdesinden Zerenc hizasından bir kol ayrılır. Bunun üzerinde de Sâlikan şehri vardır. Sonra aşağı döner Büst'ten başlayan kola karışır. Büst'in en alt tarafından üçüncü bir kol sola akar. Ğzerşnde Havac şehri vardır. Sonra yukarı döner sonra ilk nehrin gövdesine katılır. Sahada bu üçüncü kolun solunda bu kol ile asıl nehir arasındaki sahada Sicistân toprakları yazılıdır. Sol kolun yakınında Tak şehri, nehri kesecek şekilde yazılmıştır. Nehrin sağ tarafında Dergâş şehrinin karşısında Servan şehri vardır. Bu şehirden aşağı doğru nehre paralel şekilde devam eden yol üzerinde Kehek, Bencevây, Esfencây şehirleri vardır. Bu yol Sayva'da sona erer. Büst'ten bir yol Bencevây'dan Gazne'ye gider. Bencevây, Esfencây ve Büst arasında Rahc iklimi yazılıdır. Seyvan'ın en aşağısından Best ve Hint arasındaki çöl diye yazılıdır. Haç şeklindedir. Hint kelimesinin üst tarafında Keş şehri yazılıdır. Nehrin gövdesinden

başlayarak sağ tarafa ve sol alt tarafa paralel olarak Herât'tan gelen nehrin eğiminde bu Sicistan sınırları ve bölgeleri diye yazılıdır. Sicistan kelimesinin yanına solda sebic şehri vardır. Bölgeleri kelimesinin yanında da Neh şehri vardır. Gazne'nin altında ilk kelimeye paralel olarak kendisi ile resim arasında, aşağı tarafa paralel olarak Hint hududu yazılıdır. Sol zaviyede güney, buradan yukarı doğru hudud kelimesi haç şeklinde Kirmân ve Fars kelimeleri yazılıdır.

(Z112) Sicistân bölgelerine doğru ve bilinmesine ihtiyaç duyulan şehirler: Zerenc, Kiş, Neh, Tâk, Karnîn, Havaş, Kere, Cîzeh,

414

Büst, Rûzan, Servân, Sâlikân, Bagneyn, Dergaş, Tellü, Bişlenk, Bencevây, Kûhek, Gazne, Kasr, Sîvî İsfencây ve Câmân'dır.

Sicistân'ın en büyük şehri Zerenc'dir. Kalesi olan bir şehirdir. Geniş bir semti vardır. Binaları geniş halkı çoktur. Ali Saffar'ın imaret merkezleri bu şehirdedir. Bu şehirde ticarethaneler ve oteller vardır. Hem kalesi hem de suru vardır. Kale etrafında hayvan barınakları ve pazarları içine alan rabd semti vardır. Bu rabd etrafında hendek vardır. Hendek sağlamdır. İçinde su vardır. Suyu da hendeğin içindeki kaynaklardan doğar ve hendeğe dolar. Akarsuyun fazlası da bu hendeğe dolar. Zerencin beş kapısı vardır. Biri yeni kapıdır. Biri eski kapıdır. İkisinden de Fars taraflarına çıkılır. Bu iki kapı birbirlerine yakındır. Üçüncü Kûkûye kapısıdır. Bu kapıdan Horosân'a çıkılır. Dördüncü kapı Nîşek kapısıdır. Bu kapıdan Büst tarafına çıkılır. Beşinci kapı Taâm kapısı diye bilinir.

Bu kapıdan da şehrin semtlerine çıkılır. En mamur kapısı Bâbu't Taâm'dır. Bütün kapılar demirdendir. Rabd semtinin 13 kapısı vardır. Biri Mînâ kapısıdır. Oradan Fars'a gidilir. Onu Duhan kapısı takip eder. Sonra Şîrek kapısı takip eder. Sonra Şitârâk kapısı, Şuayb kapısı, Nevcuyek kapısı, Akan kapısı, Şitârâk kapısı, Kûkû'ye kapısı, Esteriş kapısı, Ganceze kapısı, Bâristân kapısı, Rûzkerân kapısı vardır. Bütün bu kapılar kerpiçtendir. Çünkü burada ahşap tez kurtlanır. Binalarda kullanılmaz. Cuma mescidi şehrin merkezindedir. Rebet'de mescit yoktur.

415

Fars kapısına girdiğin zaman imaret kapısı Rabddadır. Taâm kapısı ile Fars kapısı arasında şehrin dışındadır. Hapishane şehirde caminin yanındadır. Caminin arkasında, hapsin yanında bir saltanat kapısı vardır. Bu kapı eskidir. Buradan dışarıya Rabd'a nakledilir. Taâm ve Fars kapısı arasında Yakup b. Leys ve Amr b. Leys için iki saray vardır. İmaret kapısı Yakup b. Leys kapısındadır. Şehrin dâhilinde

Kûkûye ve Şitârâk kapıları arasında büyük binalar vardır. Bunlara erk denilir. Amr b. Leys'in hazineleri idiler. O bunları yaptırdı. Şehrin dâhili çarşıları, pazarları Cuma mescidinin etrafındadır. Bunlar son derece mamur olan çarşılardır. Rabd'ın çarşı pazarları da mamurdur. Bu pazarlardan birinin adı Amr çarşısıdır. Onu yaptı. Cuma mescidine, hastaneye ve Mescid-i Haram'a vakfetti. Bu çarşının günlük vergi getirisi bin dirhem kadardır. Dâhili şehirde nehirler vardır. Nehrin biri eski kapıdan şehre girer. İkinci nehir yeni kapıdan girer. Üçüncü nehir Taam kapısından girer. Bu üç nehrin suyu bir araya gelirse bir değirmeni idare edecek kadardır. Cuma mescidinin yanında iki büyük havuz vardır. İkisine de akarsulardan su girer, çıkar ve şehir halkının evlerine bu sular dağılır. Dehlizlerine kadar girer. Errecan nehrinin memleket halkının bodRûmundan, evlerinden akıp geçtiği gibi şehrin bütün evlerinde ve hayvan barınaklarında da akarsu vardır. Bütün evlerin bahçesinde bağlar, bostanlar vardır. Hayvan barınaklarına, kanallarla nehirlerden sular akıtılır. Çarşısı Fars kapısından Mînâ kapısına kadar uzanır. Bu çarşı kesintiye uğramadan yarım fersâh devam eder.

Sicistan'ın toprağı susuz ve kumdur. Sıcak memleketdir. Hurmalıkları vardır. Kar yağmaz. Toprağı düz bir ovadır. (B112) Dağ görülmez. En yakın dağları kara bölgesindedirler. Rüzgâr şiddetlidir ve devamlıdır. Hatta halk yel değirmenleri bina ederler. Buğdaylarını öğütmek için kurarlar. Değirmen taşlarını rüzgârla çalıştırırlar. Kumlar bir yerden bir yere naklolur. Eğer onlar bu kumları durdurmak için siyaset kullanmazlarsa ki bu siyasi aklı atalarından miras olarak almışlardır. Adamları bir mühendislik kafasını kullanarak bu kumları durdurmuşlardır. Eğer böyle olmasaydı bütün köyler, şehirler kum altında kalırdı, çünkü bütün memleket kumsallardan müteşekkildir.

416

Bana gelen haberlere göre onlar kumları bir yerden başka bir yere yakındaki yerlere zarar vermemesi için yere düşmeden nakletmek istedikleri vakit ahşap, kamyş, sac, çalı ve başka şeylerden duvar gibi naklini istedikleri kumun etrafında yaparlar. Bunun altında rüzgârın geldiği tarafa karşı kapılar açarlar. Rüzgâr giren kumu uçurur. En üste hortum gibi yükselir. Nakledilmesini istediği yere düşer. Onların ileri gelenlerinden biri h.360'da Mısır yolculuğunda bana arkadaş oldu. Bunu ona sordum. Bu kumun halini müzakere ettik. O adam dedi ki: Daha önce böyle bir âdetimiz yok idi. Rüzgâr kumları camimizin üzerine yığmaya başladı. Bu duRûm memlekete eziyet ve cefa vermeye, bela olmaya başladı. Bu sanatı bilen,

bunu defetmeye uğraşan insanları çağırdık. Çoğu bir şey yapmaktan aciz kaldılar. Bu kumlarla nasıl uğraşılacağını bilmediklerini itiraf ettiler. Çünkü korkunç bir olay idi, bunun maddesinin nereden olduğuna vâkıf olamadıklarını söylüyorlardı. Rüzgâr ızdırıp vericiydi. Onlardan genç bir adam ileri atıldı ve bu işin ilmi bendedir dedi. Bana istediğim şeyler verilirse bu kumları engelleyebilirim dedi. Bana 20.000 dirhem vereceksiniz dedi. Para çok olduğu için sözüne kimse iltifat etmedi. Bela daha da fazlaştı. Eğer böyle devam ederse bütün memleketin şüphesiz helak olacağını kanatına vardılar. Adama istediği parayı götürdüler. Adam kabul etti. Benim yorgunluğumu arttırdınız dedi. Fakat korkmayın sizi bu beladan kurtaracağım dedi. Siz artık emniyette olacaksınız dedi. Adam yardımcılarıyla beraber koşturmaya başladı.

Şehirden 18 fersâh uzağa rüzgârın estiği ters tarafa gitti. Rüzgâra karşı düşündüğü ve yapmak istediği çareye başvurdu ve sonra istediğini yaptı. Rüzgârı şehirden başka tarafa çevirdi. Onlara zarar vermeyecek şekilde rüzgârın yönünü değiştirdi. Memleketi bu beladan kurtardı. Rüzgârı şehirden başka tarafa yönlendirmeyi başardı ve adam bu ilimle uğraşanların başkanı seçildi. Güzel hatırayla anılmayı başardı. Sonra başka yönden gelen bir rüzgârın memlekete doğru esmesini başardı. Bu rüzgârda kumun geldiği yönden ters yöne çevirdi. Şehri bu kum belasından kurtardı, kumu da istediği yere düşürdü.

417

Denilir ki bu eski şehir acemlerin zamanında Kirmân ve Sicistân arasında Ra'sek hizasında Dârek'e yakın bir yerde idi. Sicistân'dan Kirmân'a giden yolcunun soluna düşüyordu. Dârek'e üç merhale yakın bir yerde idi. Binaları ve bazı evleri orada daha hala ayakta duruyor. Şehrin adı da Râme Şehristân idi. Denilir ki Sicistan nehri bu şehrin üzerine akıyordu. Sonra nehir ikiye bölündü. Şehre gelen bu nehrin suyu azalarak yok oldu. Bu yüzden su ile görülen bütün işler aksadı. İnsanlar bu Râme Şehristân'dan Zerenc'e gelip bu şehri kurdular, meydana getirdiler.

En büyük nehirleri Hindemend nehridir. Gûr memleketinin arka taraflarından çıkar, sonra bu Zuhhac sınırını geçer. Dâver memleketlerini geçer. Sonra Büst'e akar. Ondan sonra Sicistân'a ulaşır. Sonra Zereh gölüne dökülür. Bu Zereh gölü öyle bir göldür ki nehir sularının artmasıyla büyür. Suların azalmasıyla küçülür. Uzunluğu 30 fersâh kadardır. Kûrin nahiyesinden başlar. Kuhistân yoluna uzanır. Kantaratu yolunda Kirmân köprüsüne kavuşur. Genişliği de bir merhale kadardır. (z113) suyu tatlıdır. Bu gölde çok balık avlanır. Gölün etrafında şeker

kamışı yetişir. Çöl tarafı hariç etrafı köylerle doludur. Hindemend nehri Büst'ten bir merhale Sicistân içine kavuşuncaya kadar tek ırmaktır. Burada sulama işleri için şubelere ayrılır. İlk ayrılan nehir Bâbü't- Taâm nehridir. Bütün semtlere uğrar. Sonra Nişek sınırına ulaşır. Sonra Başterûz nehrinden başlar ve çok semtleri sular. Sonra Senârûz nehri ayrılır. Sicistân'dan bir fersâh akar. Bu nehir içinde gemilerin hareket ettiği nehirdir. Bu nehirden gemiler Büst şehrinden Sicistân'a gelirler. Gemiler su çoğaldığı zaman hareket ederler. Sular artarsa gemiler de yürür.

418

Azalırsa gemiler durur, hareket etmezler. Sicistân şehrinin bütün nehirleri bu Senârûz nehrinden ayrılan kollardır. Sonra aşağı doğru akar. Bütün semtleri sulaması için kollara ayrılır. 30 kadar köyü sular. Sonra ondan Mîley ırmağı ayrılır. Bu bölgeleri sular. Fazlası Zereh gölüne dökülür. Beşrenk nehri Gûr'un yakınından doğar. O bölgeleri suladıktan sonra azalarak Zereh gölüne dökülür.

Sicistân verimli bir yerdir. Gıda maddeleri, hurmaları, üzümleri çoktur. Halkının duRûmunun çok iyi olduğu açıkça görülür. Kendisiyle Mukrân arasındaki bölgeden haltından büyük bir gelir elde edilir. Hatta haltın bütün gıdalarında kullanılır. Bütün yemeklerine katarlar.

Bâlis bir bölgenin adıdır. Şehri de Sîvî'dir. Onların valisi Kasr şehrinde oturur. Esfencây Kasr şehrinde daha büyüktür. Zühhâc bir bölgenin adıdır. Şehri de Bencevây'dır. Kuhek ve Zühhac şehirleri vardır. Zühhac, Beled-i Dâver ve Bâlis arasında bir bölgenin adıdır. Ammesi Savvaf'dır. Yani yün alır, yün satarlar. Beytü'l-Mâl için buradan çok büyük vergiler gelir. Bu bölgenin halkı gelirleriyle zengindirler. Buranın halkı son derece refah, verimlilik ve bolluk içinde yaşarlar. Dâver memleketi verimli bir bölgedir. (Z117 satır 13) Burası Gûr'a ve Bagneyn'e karşı rabddir. Halac ve Bişlenk iki bölgedir. Kendi isimleriyle şehirleri vardır. Güzel şehirlerdir. Etrafında su yoktur.

419

Bir de kalesi vardır. Dâver memleketi bir bölgenin adıdır. Şehri de Beled-i Dâver'dir. Birde Dergaş şehri vardır. Bu iki şehir de Hindemend nehri kıyısındadır. Bagneyn, Halac, Kâbûl ve Gûr bölgeleridir. Bu bölgelerden bazıları Müslüman olmuşlardır. Onlar barış içindedirler. Buralar soğuk bölgelerdir. Halac kavmi Türkler'den bir sınıftır. Çok eski zamanlarda Hint ve Sicistân arasındaki yerlere yerleştiler. Yerleri Gûr'un arkasıdır. Şekilleri Türkler'in şekillerine benzer. Kıyafetleri de onlara benzer.

Zengindirler. Nimet sahibidirler. Büst Zerenc'den sonra Sicistân'ın en büyük şehridir. Kendisi vebalı bir yerdir. Kıyafetleri Irak halkınıninkine benzer. Şahsiyetli ve varlıklı kimselerdir. Hindistan'la çok ticaretleri vardır. Üzümleri hurmaları çoktur ve gerçekten çok verimli bir yerdir.

Karnîn bir şehirdir. Köyleri vardır. Gelişmiş bölgeleri vardır. Sicistân'a iki fersâh uzaktadır. Büst şehrine gidenin soluna düşer. Serûzen'dan iki fersâh uzaktadır. Fars, Horasân, Kirmân ve Sicistânâ'a galebe çalan Ali Saffar bu şehirdendir. Bunlar dört kardeşlerdir. Leysoğulları, Yakup, Amr, Tahir ve Ali kardeşlerdir. Tahir Büst kapısında öldürüldü. Yakup Cündey Sâbûr'da Bağdad'dan döndükten sonra yatağında öldü. Mezarı buradadır. Ali Cürcan da Rafi'den eman diledi. Dehistân'da öldü. Kabri oradadır. Yakup en büyükleri idi. Bazı Safariler'in kölesi idiler. Amr kurnaz bir adam idi. Bazı zamanlar duvar ustalığı yaptı. Ali b. Leys yaşça en küçükleriydi. Onların ortaya çıkmalarının ve yükselmelerinin sebebi; onların Kesir b. Rukat isminde bir dayıları vardı. Bazı kalelerde alışveriş yapardı. Tüç.c.ardı. Etrafında toplananlar vardı. Hâricilerin bazı ileri gelenleri de onların içinde idi. Bu dayıları kendine ait bir kalede muhasara edildi ve öldürüldü. Diğerleri kurtuldular. Best toprağına çekildiler. Bu nahiyede bir adam vardı. Yanında da çok kişi vardı. Savaşlarda hisbelik yapıyordu. Hâricilerle savaşıyordu. Adı Dirhem b. Nasır idi. Bu kardeşler onun ashabıyla beraber oldular. Sicistân'a saldırdılar. Oranın valisi İbrahim b. Hüseyin idi. Tahirîler'in valisiydi.

420

Zayıf bir durumdaydı. (B117) Şehrin kapısına indi. Dirhem b. Nasır kendini gönüllü gösteriyordu. O muhtesip olarak süratla savaşa kastediyordu. Herkese meylettirdi. Ona itaat ettiler. Şehre girdi. Valisi oradan çıktı. Başka bölgelere gitti. Savaşa devam etti. Süratle onunla savaştılar. Onların Amr b. Yasir adında bir reisleri vardı. Yakup b. Leys onunla savaşmaya başladı. Ammar öldürüldü. Ne zaman bir zorluk çıkarsa yola getirmek için Yakup b. Leys ortaya çıktı. Bu da onun yükselmesine sebep oluyordu. Zaten o da bunu istiyordu. Dirhem b. Nasır'ın ashabı ona meylettirdiler. Reisliği onun boynuna taktılar, başkan yaptılar. Bütün işler onun eline geçti. Dirhem b. Nasır da onun adamları içinde oldu. Dirhem iyilik yapmaya devam etti. Hac için izin istedi. Ona izin verdi. Hac.c.a gitti. Hac.c.ını yaptı. Bir müddet Bağdad'da ikamet etti. Halifeden elçi olarak Amr'a döndü. Yakup onu öldürdü, Yakup ve kardeşlerinin şöhreti çok büyüdü. Öyleki Fars'ı, Kirmân'ı, Horasân'ı, Huzistân'ı ve Irak'ın bir kısmını istila etti.

Tâk şehri Zerenc'den bir merhale uzaktadır. Sicistân'dan Horosân'a gelenin arkasına düşer. Küçük bir şehirdir fakat bölgesi büyüktür. Çok bağ ve üzüm vardır. Sicistân halkı bununla bolluk içinde yaşarlar. Havaş şehri Karneyn'den bir merhale uzaktadır. Büst'e gidenin solundadır. Orayla yolun arası yarım fersâhtır. Havaş Karneyn'den daha büyük bir şehirdir. Hurmalıkları, ağaçları vardır. Hem onda hem Karneyn'de akarsular vardır. Yer altından çıkan su kaynakları çoktur. Kara bu şehirlerden daha büyük bir şehirdir. Geniş bir semti vardır. 60 köyü vardır. Hurmalıklar, ekinler, bağlar, bostanlar, meyveler çoktur. Üzerinde Ferah nehri vardır. Binaları kerpiçtendir. Düz ova bir topraktır. Cezeh şehri Ferah şehri bölgesine Sicistân'dan Horasân'a gidenin sağına bitişiktir. Mesâfesi 1 merhaledir. Küçük ve sulu bir bölgedir. Karneyn tarafındadır. Ancak o daha mamur ve halkı daha çoktur.

421

Çok meyveleri vardır. Başka bölgelere gönderilir. Hurmalıklar ve üzüm bağları vardır. Buradan satın alınır ve başka diyarlara gönderilir. Büst'ten iki merhale uzaktadır. Konaklama yerleri bulunan iki nahiyesi vardır. Birinin adı Firuzkand'dır. Diğerinin adı Servân'dır. Dâver ve Zalkan şehirlerinin yollarının üzerindedirler. Büst'ten bir merhale uzaktadırlar. Hurmaları, meyveleri ve ekinleri vardır. Halkının çoğu dokumacıdır. Suları akarsulardandır. Binaları kerpiçtendir. Büyüklükte Karnin kadardır. Revzan şehri Karnin'den daha küçüktür. Firuzkand yakınındadır. Zuhhac'a gidenin sağındadır. En çok menc (Râvend darısı) yetiştirilen bir yerdir. Bununla beraber ekinleri, meyveleri ve akarsuları çoktur.

Mesâfelere gelince Sicistan'dan ilk Herât'a bir merhaledir. Buraya Kûkûye denilir. Kûkûye'den Bişter'e 4 merhaledir. Hindemend nehrinin fazla sularının altından geçtiği bir köprü üzerinden geçilir. Büst'ten Cuyin'e bir merhaledir. Büst'ten Kengen'e bir merhaledir. Kenkere'den Sersek'e 1 merhaledir. Sersek'den Ferah vadisi köprüsüne bir merhaledir. Kuvinsan'dan Fere'ye 1 merhaledir. Fere'den Cîzeh'e bir merhaledir. Cîzeh'den Köysan'a 1 merhaledir. Köysan'dan Haşan'a 1 merhaledir. Hâşân İsfizar'dandır. Haşan'dan Sırrı kanalına 1 merhaledir. Sırrı kanalından Karadağ'a 1 merhaledir. Karadağ'dan Cetman'a 14 merhaledir. Cetman'dan Herat'a 1 merhaledir. Sicistan'dan Best'e giden yol:

422

İlk merhale Zanbuk'a ulaşır. Zanbuk'tan Şeruzen'e 1 merhaledir. Burası mamur bir köydür. Sultanlara aittir.(Z118) Şeruzen'den Hârûrî'ye 1 merhaledir. O da sultanlara ait olan mamur bir köydür. Aralarında Nişek nehri vardır. Üzerinde

tuğladan bir köprü vardır. Oradan Dehek menzili ribatına bir merhaledir. Bu çöl de bir ribattır, konaklama yeridir. Bu ribata Âbşûr denilir. Âbşûr'dan Kerûdîn ribatına bir merhaledir. Kerûdîn'den Hefsiyan ribatına 1 merhaledir. Oradan Abdullah ribatına, oradan Büst şehrine, Dehek ribatından Büst'ten 1 fersâh uzağa kadar hepsi çöldür. Büst'ten Gazne'ye yol: Büst'ten Fîrûzkend ribatına 1 menzildir. Oradan Maygun ribatına 1 menzildir. Oradan Kesir ribatına 1 menzildir. Sonra Bencevây isimli Tuhaç şehrine 1 merhaledir. Oradan Bekirabad'a 1 menzildir. Sonra Horasân'a kadar bir menzildir. Sonra Serab ribatına 1 menzildir. Sonra Sevk ribatına 1 menzildir. Sonra Cenkelâbâz'a 1 menzildir. Sonra Garam köyüne 1 menzildir. Sonra Hâsid köyüne 1 menzildir. Sonra Cûme köyüne 1 menzildir. Sonra Hâbzâr'a 1 menzildir. Burası Gazne'nin sınırının başlangıcıdır. Sonra Heşbâcî köyüne bir menzildir. Sonra Hezâr ribatına bir menzildir. Hezâr mamur bir köydür. Sonra Gazne'ye kadar 1 menzildir. Gazne şehri büyük bir şehirdir. Önemi çok daha büyüktür. Sicistân'dan Bâlis'e yol çöl üzerindedir. Eğer sen Bencevây'dan yola çıkarsan oradan Haveriyye ribatına 1 menzildir. Sonra Cenkey ribatının menzildir. Sonra Berre ribatına 1 menzildir. Berre konaklama yeridir. Sonra Esfencây'a 1 menzildir. Sicistân'dan Kirmân ve Fars'a yol: Sicistân'dan sonra ilk menzil Hâverân'dır. İkinci menzil Dârek'tir. Oradan Berîn'e 1 menzildir. Oradan Kâvenîşek'e 1 menzildir. İki de ribattır. Sonra Nâsi ribatına 1 menzildir. Oradan kadı ribatına 1 menzildir. Oradan Kergan ribatına 1 menzildir.

423

Oradan Sebic'e bir menzildir. Sebic Kirman'ın şehridir. Sicistan sınırı Kâvenîşek'i geçtiğinde biter. Orayla Künder arasında bir ribat vardır. Bu ribatı Amr b. Leys bina etti. Burası Kirman köprüsü diye bilinir. Köprü yoktur. İsim olarak vardır. Cisim olarak yoktur.

Sicistân'da diğer mesâfeler toplu halde şöyledir: Sicistân'dan Cizeh'e 3 merhaledir. Ferah'la Karîneyn arası 2 merhaledir. Nih ve Ferah arası 1 merhaledir. Bu ikisi çöl yönünde ve aynı hizadadır. Kisse ve Sicistân arası 30 fersâhtır. Kirmân ve Tâk sınırı Kisse yolu üzerinde 5 fersâhtır. Büst yoluyla Havaş'a 1 fersâhtır. Orayla Karîneyn arası bir menzildir. Büst'ten Servân'a Dâver yolu üzerinden iki merhaledir. Sonra Hindemend nehri üzerinden Servân'a 1 merhaledir. Oradan Tellü'ye girersin. Dergaş'a kavuşmak için Hindemend kıyısında 1 merhale yürürsün. İki de aynı cihettedir. Tellü'den Bagnîn'e 1 gündür. Bişlenk kabileleri de Bagnîn'in

güneyindedir. Bencevây Gazne'nin arkasındadır. Orayla Kuhek arası Bencevây'ın batısından 1 fersâhtır. Bencevay'dan Esfincây'a 3 merhaledir.

424

Kasr onun hizasındadır. Araları bir fersâhtır. Esfincây güzel bir kaledir. Esfincây'dan Sîvî'ye 2 merhaledir.

Sicitan'dan resimde gösterdiğim, anlattığım ve Sicistan'a mucavir olan bölgelerin gelirleri, birbirlerine çok yakın oldukları için onları birbirine ekleyerek anlatmaktan başka çare bulamadım. Çünkü oraların halleri ihtilaflıdır. İdari bölgeleri bellidir. Her bölgenin bir sahibi bir kadısı vardır. Habercisi, postacısı vardır. Yardımlaşma soRûmlusu Bendar adı verilen selle kâtibi vardır. Sultana ödenmesi gereken haraçları ve sultanın hakkı olan diğer vergileri toplar. Toplanan vergilerin çoğunluğu Horosân'ın sahibine aittir. Bundan artanları da hakkı olan kimseye verilir. Davet görevini yapana, devletine bağlı olana verilir. O onun gideri olur. O an lazım olan bazı vazifeler vardır. Gerekli malzemeleri veya hediyeleri Büst'ün sahibi gibi onlar alır. Çünkü elindeki askerleri, adamları ve orduyu sevk ve idare eder. (Bu bölgede toplanan vergileri Horasan sahibi için toplar. Bazı yerlerde, bazı bölgelerde o bölgenin hâkimi, malın sahibi gibi davranır. Lazım olan nafakaları ona aittir. Yardımları ve teklifleri yerine getirmek de onun soRûmluluğundadır. Onlar Horasan sahibine bağlı kimselerdir. (B118) Eskiden Muhammed b. İlyas hayatta iken Hâcip Alptekin gibi idi. Alptekin, Gazne ve çevresini istila etti. Oradan onun adına toplananlar belli bir hesap dâhilinde ona gönderilirler. Gelip geçenlerden, gelen gelirlerden, arazilerden alınanlar da ona gönderilir. Herât da böyle bir bölgedir. Kıymetli bir şehirdir. Horasân bölümünde Herat'ı göreceğiz. Haritadan dolayı burada zikrettim. Gerektiği zaman orayla ilgili bilgiye tekrar döneceğim. (Z114 satır 8) Orası her sene haracı iki defa alınan bir yerdir. Horosan'ın çok bölgelerinde haraçlar bu şekilde toplanır. Bu şekilde kanunlaştırılmıştır. Bazı yerlerde böyle haraç toplanmaz. Sadece senede bir defa alınır. Bazı yerler de var ki haraç hiç alınmaz.

425

Bu bölgelerin gelirlerine gelince; çeşitli mallarından alınanların duRûmu: Mesela Cüzcan bunlardandır. Daha önce zikri geçtiği gibi 100.000 dinar, diğer gelirle beraber 400.000 dirhemdir. Sicistan ve Zuhac'inki Büst şehrinkinden azdır. Bütün bölgelerinde vergilerinde, ödeme kanunlarında 100.000 dinar 300.000 dirhemdir. Büst'ün bütün bölgelerinde toplanan haraçlar tabi olan şeylerle beraber 100.000 dinar 800.000 dirhemdir. Gazne ve Kabil şehirlerinin vergilerini Hâcip olan

Alptekin toplar. Toplamı 100.000 dinar ve 600.000 dirhemdir. Çok eski zamanlarda geçmiş asırlarda adalet yolunda vergiler bunlardan daha çok değildi. Bereketleri daha bol, gelirleri daha fazla değildi. Bu bölge hakkında özet olarak bildiklerim bundan ibarettir. Bunları bölgenin bilirkişilerinden aldım. Bilinmesi gereken şeyleri anlatmakta kusur yaptığımı sanmıyORûm.

426

Horasan Haritası

427

3.23. HORASÂN COĞRAFYASI

Horasân büyük bölgeleri, geniş memleketleri içine alan büyük bir iklimin adıdır. Doğusunda Sicistân, Hind ülkesi vardır. Çünkü ben Gûr'un arkasında görülen Sicistân'a ekledikten sonra hepsini Hind'e ekledim. Halac diyarını Kâbul ve Vahhân sınırında Huttel'in arkasından, hepsini bundan başka Hind memleketlerinin bölgelerini de Hind'e ekledim. Batısı Oğuzlar'ın diyarı ve Cürçân bölgeleridir. Kuzeyi Mâverâünnehir memleketi biraz da Türklerin Huttel'in arkasında devam eder. Güneyi Tûs ve Kûmıs çölü Deylem dağları bölgesine kadar devam eder. Cürçân, Taberistân Rey ve Rey'e bağlı olan yerlerde güneye düşer. Bütün buraların hepsini tek bir iklim saydım. Huttel'i Mâverâünnehir'e ekledim. Çünkü o Vahşâb ve Ceryâb nehirlerinin arasındadır. Hârzem'i de Mâvera'ya ekledim. Çünkü en büyük şehirleri Mâverâünnehir'in arkasındadır. Horasân'dan çok Buhârâ'ya yakındır. Horasân'ın doğu tarafına yakın Fars ve Herât arasında çölde bir Zenke vardır. Aynı zamanda Gûr'dan Gazne'ye giden yolun üzerindedir. Batıda Kûmıs sınırında bir Zenke daha vardır. Ferave'ye bölgelerine ulaşıncaya kadar devam eder. İki Zenke arasında Horasân toprakları daralmaya başlar. Orada Cürçân ve Hazar denizi kıyısından Hârzem'e mamur olan yerler üzerinde bir kavis vardır.

Horasan Haritası (B114)

Horasân hartasının 1.bölümünde bulunan isimlerin ve nâsların izahı: Sağ zaviyenin en üst tarafında Zere gölü yazılıdır. Haritanın ikinci bölümünden doğan bir nehir bu Zere gölüne dökülür. Bu nehir güney kelimesinin yazısını geçer, bu bölümün son çizgisine ulaşır. Zere gölünün altından sola doğru bir göl resmedilmiştir. Bu gölün yanında Zerenc şehri vardır. Horasân haritası, bunun solunda daire şeklinde bir dağ silsilesi vardır. Bu dairenin içinde Gûr dağları yazılıdır. Bu dağların sağında aşağı doğru yönelen bir nehir vardır. Kıyısında Mâlîn sonra Herah vardır. Bu nehir Herah'la birleşir. Mâlîn'den Zerenc'e bir yol gider. Bu yol üzerinde Kâşân vardır. Sonra Fere vardır. Karada buranın solunda Edresken

vardır. Adı geçen yolun sağına paralel olarak Esfizâr bölgesi yazılıdır. Bunun altında Horan sureti yazılıdır. Zere gölünün altında Zerenc gölüne bir meyil vardır. Sonra Gor dağlarının en altında Keşk ve Kavêrân şehirleri vardır. Herât hizasında başlayıp sola doğru Yebne ve Keyf şehirleri vardır. Zereh gölünün altında aşağı doğru Kuhistân yazılıdır. Bu yazıya paralel olarak Sicistân, Horasân ve Fars çölleri yazılıdır. Bu üç isim çöl kelimesiyle haç şeklinde kesişir. Çöl kelimesine bitişik olarak Hûr ve Kere şehirleri yazılıdır. Sonra bu ikisinin solunda Tabas, Ton ve Kâyîn şehirleri vardır. Sonra resimle çöl kelimesine paralel olarak ortada Mağrib yazılıdır. Herât'ın en altında nehir kenarında Kâyîn'den Bosanca bir yol gider. Bu yol üzerinde Zûzân, Harkirdeh ve Ferkerdeh şehirleri vardır. Bu yolun alt tarafındaki sahanın ortasında Nîsâbûr, Ben, Benabez, Kender ve Tarşir şehirleri vardır. Sonra Nîşâbur'dan Besenc'e giden bir yol üzerinde Kuvahraz ve Bozkan şehirleri vardır. Bu iki yol üzerinde sahada Sengan, Heymend ve Sülük şehirleri vardır. Nîsâbûr'dan bir yol sağdan en alta giden yerde Kûmîs hududu yazılıdır. Bu yol üzerinde Sebzaver, Husrûcird, Behmenabad ve Muziynan şehirleri vardır. Yine Nîşâbûr'dan sola bir yol yukarıdan gelen nehrin üzerindeki Serah'sa gider. Bu yolun en altında Taberan, Taragon şehirleri vardır.

428

Sonra bunun altında Tûs şehri yazılıdır. Bu yazının altında Tokan ve Berzave şehirleri yazılıdır. Bunun solunda nasihın yazısından Başkayubabe yazılıdır. Sonra Baykan, Sinc ve Dereh yazılıdır. Tûs yazısının solunda Ravyend ve Royand yazılıdır. Bunun altında İzzu Nusre diyarının sahibinin şehri Cuveyn yazılıdır. Sonra bunun altında Hudaşah ve Medrese yazılıdır. Bunun altında sola doğru Divara ve Azezver şehirleri yazılıdır. Curcan Azez verenin altına düşer. Oradan sola giden bir yol üzerinde Esferayın yazılıdır. Bu yolun altında Ferâve ve Cûrcân arasında çöl yazılıdır. Hârzem'in hacıları bu yoldan geçerler. Hacılar bu semti kat ederek geçerler.

Burada yol üzerinde olmayan bir suyun başına giderler. Buraların hepsi kumdur. Meralar vardır. Bu kelimenin sonuna Ferâve şehri yazılıdır. Üst tarafında kuzey yazılıdır. Bu kelimenin son tarafı ikinci bölüme taşmaktadır.(Z115)

Horasân'a haritasının ikinci kısmında bulunan isimler ve nasların izahı: Resmin en üst tarafına paralel olarak bir dağ silsilesi vardır. Son sağ tarafında Gazne şehri vardır. Enderâb dağlarının solunda Bezeşân şehri vardır. Bezeşân'dan bir küçük dağ silsilesi aşağı doğru devam eder. Orada Tâyekân ve Vervâliz vardır. Bu

silsilenin çizgisi Hulem'e kadar uzanır. Sonra Belh'e uzanır. Belh'den üçüncü bir silsile Gazne'ye bozuk bir çizgi üzerinde uzanır. Bu silsilenin dâhilinde bulunan şehirler: Mezr, Keh, Beşgarkent, Bâmiyând, Sekâvend şehirleri vardır. Sekâvend'in üstünden yukarı silsilenin bitişiğinde Ferâve şehri vardır. Solunda Bencehîr vardır. Segavent bir kerestecilik, marangozluk şehridir. Bencehîr'in altında Bâmiyân vardır. Bunun solunda en altta Tahbesistan şehri vardır. Bu yazıya paralel Enderâb'dan başlayan Hulm yakınına kadar bir çizgi vardır. Bunun sağında Endvab şehri vardır.

429

Endvab sarayı asım Mezrugah, Seklekend, Bağlan, Simincân şehirleri vardır. Çizginin solundaki açıda Reva, Sekîmeşt, Râven ve Ârhenü şehirleri vardır. Belh'in yanında başlayan silsilenin evvelinde bir nehir vardır. Dairevi şeklindeki dağ silsilesinden çıkar. Ortasında Bamyân dağlarının koruluğu vardır. Bu nehrin hizasında Bâmiyân dağlarına bitişik olarak bir dağ kitlesi vardır. Sağında Cüzcan bölgesi yazılıdır. Cüzcan dağ kısmının dâhiline üstten başlayarak bulunan şehirler: San, Endehez, Cerzavan, Nerben, Faryah, Eşberken, Kedren, Enbâr, Elyahûdiyye ve Fâyekân şehirleri vardır. Bamyân dağlarından başlayan bir nehir aşağı doğru akar. Sol kıyısında Merverûz, Semzer, Merv şehirleri vardır. Merverûz hizasında bu nehirden başka bir nehir daha vardır. Bu nehrin kenarında Basor şehri vardır. Sonra bunun altında nehrin kıyısında Kerrân, Cebrec şehirleri vardır. Merv'den başlayarak sağa Serahs'a giden yol üzerinde Dandanakan şehri vardır. Bu şehrin altında Horuk, Solsan, Mihne ve Aybard şehirleri vardır. Aybard'ın altında Nese şehri bitişir. Bunun solunda Nese ve Harend arasındaki çöl yazılıdır. Cürçân çölüne ulaşır. Hârzem'in hacıları bu yolu takip ederler. Oradan Cürçân'a giderler. Bu yolun çoğu kumdur, bulanıktır. Bazı kısmında Nedrad vardır. Bir kısmı da parça parçadır. Merv'den başlayan sola dönen Kuşmeyhen'den sona eren kumsallar vardır. Bu kumun zikri daha önce geçti. Yere ne kadar yayıldığı duRûmu zikredilmiş idi. Bu kumlar birbirine yetişir. Renkleri boyaları değişiktir. O bu bölgede bu renktedir. Kuşmeyhen altına bu kumsal tarafında Hürmüzhür şehri vardır. Merv yolunun altında Kuşmeyhen'e giden yol üzerinde Bâşân şehri vardır. Resmin sol tarafına paralel olarak büyük bir nehir resmedilmiştir. Solunda Ceyhun nehri yazılıdır. Bu nehrin sağına düşen şehirler: alttan itibaren Kerkenç, Curcâniye, Veyzen, Âmul, Zemme, Keyf ve Salih şehirleri vardır. Belh'ten gelen bu nehir döküldüğü yerin üst çizgisinin yanında Herbab nehrine dökülür.

430

Bu büyük nehrin sol kıyısı üzerinde bulunan şehirler: Kerder, Kes, ferber, Tirmiz vardır. Ferber'in solunda Beykent şehri vardır. Beykent'in solunda Buhâra şehri vardır. İkisinin arasında şark tarafına paralel olarak yazılıdır. Tirmîz'in yanında Vahşap nehri akar. Üst tarafta bunu dört nehir takip eder. Bahşar, Bermen, Fergar, İndicavag nehirleri yazılıdır.

(B115) Bölgeler halinde bir arada bulunan Horasân'a gelince, hâkimler ayrı ayırdılar. Postane ve gelir memurları vardır. Mâverâünnehir ve Horasân bölgeleri Samanoğulları ailesinin idaresi altındadır. 30 kûsur vilayettir. Oradaki mutasarrıfların erzakına o şehir ahvalinin miktarına delalet eder. O bölgenin ehlinin ihtiyaçlarını vergilerini miktarını belirleyerek bildirirler. Her vilayette kadı, postacı, yardımcıları toplama dağıtma amiri bündar vardır. Diğer vilayetlerde de bölge kadısının adına kadılık yaparlar. Oralarda da haberciler ve postacılar vardır. Haberleri bölge yetkilisine ulaştırırlar. Haraçları ve vergileri bölgedeki en büyük bendar adına toplayan vergi memurları vardır. Yardımlaşma memurları bölge emirine bağlı mahalli emirler vardır. İki bölgede bu idari işlere bakanların erzakıyla beraber bunları ileride anlatacağım. Hepsi de Horasan'ın sahibine aittir. Horasân'daki bütün valiler mutasarrıflar onun eli altındadır. Onun emir ve yasaklarını yerine getirmek için çalışırlar.

Bu bölgede en büyük derecede olan orduları, değeri yüksek olan vergileri en çok olan şehirler: Nîsâbûr, Merv, Belh ve Herât'tır. Horasân ve Mâverâünnehir'de bunlardan küçük yerler vardır. Halleri daha zayıftır. Kuhistân, Tûs, Nesâ, Ebîverdt, Serahs, Esfizâr, Buşenc, , Bâzegîs, Kencü, Rüstâk, Merverûz, Cûzecân, Garc eş-Şâr, Bâmiyân, Tuhâristân, Zemmüs, Âmul, Hârzem, Mahura, Mehirde, bunlar ikinci derece büyüklükte olan memleketlerdir. Çünkü Mâverâ'da bulunan şehirler ve Hârzem Horasân'dan daha çok Buhâra'ya yakındır. Nîsâbâbur 'un bir bölgesi vardır ondan ayrılmaz. Çünkü idari olarak onlarla beraberdi.

431

Nîsâbûr bölgesinden başkasına bağlı olanları yazacağım: Tuharistân Belh'e bağlıdır. Divanlarda müstakildir. Şehirleri, bölgeleri ayrı imtiyaz sahibidirler. Bu bölgenin ayrı ayrı ve topluca anlatılmasında haritada yazılmayan, tefrik edilmeyen bir şey yoktur. Horasan'daki her şeyin bilgisi ve ispatı Maverâ resminde de bütün mekânların bilgisine yer verilmiştir.

Nîsâbûr Ebreşehir diye bilinir. Nîsâbûr hakkında Şâir Ebu Temam Habib b. Evs Tâi der ki: Ey Ebreşehir gecesindeki seherin ondan başka bana bir uyku için beni kınadın. Şehir düz ova bir arazidedir. Binaları kerpiçtendir. Önce binaları çok dağınık idi. Bir fersâh bölgede yayılmışlardır.(h.549 senesine kadar Oğuzlar'ın Melikşah oğlu Sancar'ı mağlup edene kadar böyleydi. Onlar Horosân'ı istila ettiler. Bu sene oğuzlar Nîsâbûr'a girdiler. Yağmaladılar. Halkın çoğunu öldürdüler. Geri kalanlar da memleketi terk ettiler. Sonra onların üzerine zamanın belaları peş peşe geldi, felaketlerin sıkıntılarına uğradılar. Harabe hale gelinceye kadar böyle devam etti. Sonra zalimlerin eli onlardan çekilince Allahu Teâlâ rahmetiyle onlara yaklaşınca eski şehre yakın batıdaki bir yere döndüler ve bu yeni yere Şâyegan adını verdiler. Sonra yüksek tepe dediler. Burada evler ve saraylar yaptılar. Çarşılar, hamamlar, oteller, camiler yaptılar. Eskisinden daha çok güzel ve daha mamur bir hale geldi. Şehre Nîsâbûr adını verdiler. H.580'de mamur olan bölgenin eski şehrin yerine kavuştuğunu duydum. Bu tepenin üzerinde çok sağlam, girilmesi zor olan bir kale yaptılar. Buranın şehri hayvan barınakları olan Rebet semti iç kaleleri vardır. Hepsisi mamurdur. Cuma mescidi Rabd semtindedir. Karargâh ve Dârü'l- İmâre denilen yerdedir. Dârü'l- İmâre ile Cuma mescidi arası çeyrek fersâh kadardır. Darül- İmare'yi orada Amr b. Leys inşa etti. İç kalenin iki şehrin dört kapısı vardır. Bir kapı Köprübaşı kapısı diye bilinir. İkincisi Sikket'i Makıl kapısı diye bilinir. Üçüncüsü iç kale kapısı olarak bilinir. Dördüncüsü Dermiken köprüsü kapısı diye bilinir.

432

İç kale semti şehrin dışındadır ve şehri kuşatır. İç kale hepsi Rebet'tedir. Rebet'in kapıları vardır. Irak'a ve Cürcân'a çıkan kapı kubbeler kapısı diye bilinir. Belh, Merv'e ve Mâverâ'ya çıkılan kapı Cenk kapısı diye bilinir. İran ve Kuhistân'a çıkılan kapı Ahvasâbâz kapısı diye bilinir. Tûs'a ve başka yerlere çıkılan kapılar üzerinde durmayacağım. Bir kapının adı Sûhte kapısıdır. Bir kapının adı Sırr-ı Şerrîn kapısıdır, vs. pazarları şehrin dışındadır. En hayırlı pazarları iki pazardır. Birincisinin adı büyük Murabba'a, ikincisinin adı Küçük Murabba'adır. (Z116) Murabba'adan batıya doğru gidersen pazarın Hüseyniyyîn'lerin mezarlarına kadar uzandığını görürsün. Bu pazarların aralarında hanlar ve oteller vardır. Burada ticaretle uğraşanlar otururlar. Alışveriş için bu hanlarda Hanberat denilen yerler vardır. Her çeşit ticaretin olduğu otellere gidilir. Bütün oteller ticaret sebebiyle doludur. Boş otel ve han bulunmaz. Otellerde zengin olanlar ikamet ederler. Bu yola ticaret için çıkanlar otururlar. Büyük ticaret malları sahipleri ve büyük servet sahipleri otururlar.

Fazla zengin olmayan meslek sahipleri için de oteller hanlar vardır. Onlar içinde mamur olan dükkânlar ve odalar vardır. Meslek erbabıyla dolu iş yerleri vardır. Kalansutçuların çarşısında birden fazla otel dükkân ve meslek erbabıyla dolu işyerleri vardır. Ayakkabıcılar, dikiciler, iplikçiler vs. meslek erbabı bulunur. Pazarların bölümlerinde

433

oteller sanat sahipleri ile dopdolu idiler. Oradaki kumaşçılar ve işyerlerine gelince bütün alışverişler orada yapılır. Bütün memleketlerin tacirleri buraya ortaktırlar. Burayı hiç boş bırakmazlar. Halkın içtiği su evlerin altından geçen su kanallarından temin edilir. Şehrin dışında kanallar açıkta akarlar. O kanallardan biri Nîsâbûr'a akar. Evlerinden ve bahçelerinden geçen büyük bir nehirleri vardır.

İsmi Sağarud nehridir. Memleketin çok kanalları bu nehirden ayrılırlar. Bu kanallarla memleketin bütün bağları, bahçeleri semtleri ve arazileri sulanır. Bu vadi üzerinde muhafız memurlar vardır. Yerin altındaki kanalların da muhafızları vardır. Bazı kanallar hem yeraltında hem yer üstünde akarlar. Nîsâbûr içinde yüz derecede akarlar. Bazen çoğalır, bazen eksilirler. Horasân'dan havası Nîsâbûr'dan daha sağlam, fezası daha geniş imarı daha sağlam ticareti daha sürekli, geliri daha çok kabileleri daha büyük şehir yoktur. Nîsâbûr'da çok güzel kumaş ve pamuklu elbiseler ve en güzel ipekli kumaşlar bütün İslâm ülkelerine satılır. Bazı müşrik ülkelerine de gönderilir. Çünkü hem çok üretilir hem de çok kalitelidir. Kıymette ve güzellikte benzerleri bulunmaz.

Nîsâbûr'un hudutları çok geniş semtlerinin hepsi mamurdur. Kendi bölgesine düşen şehirler çoktur. Bûzcân ve Mâlinu gibi Mâlinu'n diğer ismi Kuvâharaz'dır. Heymend, Sülûmek, Senkân, Zûzen, Hudar, Turşîz, Hânrevân, Ezâzvâr, Husrûkird, Behmenâbâz, Mezniyân, Sâbzevâr, Divâreh, Mihrecân, Esferâîn, Hûcân, Ruyezle şehirlerinin hepsi Nîsâbûr'un iklimindedir.

434

Tûs da Nîsâbûr'la beraber zikredilse de, oranın şehirlerinden Râzekân, Tâberân, Nûkân, Terugud, Mûsâ er- Rızâ kabri Nûkân'ın dışındadır. Reşid'in kabri Senâbâz denilen köydeki güzel bir şehitliktedir. Kabrin üzerinde çok sağlam bir kale vardır. Orada bekçilik yapan bir kavim vardır. Orada da dururlar. Nukan şehri çömlek kazanlarının çok yapıldığı bir merkezdir. Bu çömlekler oradan Horasân'ın her tarafına gönderilir. Buranın dağlarının toprağından yapılır. Bu dağda birçok maden de bulunur. Bakır, demir, gümüş ve firuze madenleri vardır. Gamak ve

Dehec’de altın madeninin bulunduğu herkes tarafından bilinmektedir. Fakat ihtiyacı karşılayamaz. Bu dağda biraz da saf olmayan billur vardır

Tâhirîler’in¹²⁵ zamanına kadar hükümet merkezi Merv ve Belh’te idi. Taâhirîler, Dâru’l-İmâre’yi, Nîsâbûr’a taşıdılar. Nîsâbûr imar edildi. Büyütüldü. Halkın burayı yurt edinmesiyle servetleri gelirleri arttı. Hatta bütün yazarlar, udeba ve şuera buraya yerleştiler. Şehir onlarla daha da meşhur oldu. Âlimler ve Fakihler burayı doldurdular. Bu şehri övdüler. Nîsâbûr çok âlimler yetiştiren bir ilim merkezi oldu. Bu âlimlerin çoğu büyük fakihlerdir. Öyleki, isimleri şöhrete, kıymetleri zirveye ulaştı.

Merv çok eski bir şehirdir. Daha önce Mervü’ş-Şâhcehân diye bilinirdi. Tarihi çok eskidir. Şehirde kullanılan malzemelerin Tahmûrs kalıntılarından getirildiği söylenir. (b116) Eski Merv Zi’l-Karneyn’den kalan bir şehirdir. Düz bir ovadadır. Dağlardan uzaktır. Yakınında hiçbir dağ görülmez. Etrafındaki sınırlar içinde de dağ yoktur. Toprağı susuzdur. Kumsallar çoktur. Binaları kerpiçtendir. Üç tane Cuma mescidi vardır. İlk Cuma mescidi İslâmi devrin başında şehir merkezinde yapılan mescittir. Müslümanlar çoğaldıkça atik diye bilinen mescit şehrin kapısı yanında yapıldı. Burada hadis ehli namaz kılarlar. Bundan sonrada Mâcân Camisi yapıldı. Derler ki bu camiye çarşısını ve Dâru’l-Emâre’yi Ebû Müslim Horasâni yaptırmıştır.

435

Dâru’l-Emâre bu caminin arkasına düşer. Bu Dâru’l-Emâre’de Ebû Müslim’in yaptırdığı bir kubbe vardır. Kendisi orada oturur idi. Merv’in bütün emirleri de bu kubbede oturlardı. Şimdi burada harap halde bir iç kale vardır. Bir şehir büyüklüğündedir. Yüksek bir yerededir. Merv’e su kanalları sevk edilmiş. Bu kanallar üzerinde sebzeler ve bakliyat yetiştirilir. (h.580 yılı olan bu zamanımızda Ebû Müslim’in Mâcân’da yaptırdığı camiden başka hiçbir cami kalmamıştır. Hepsini harap olmuş haldedir. Bunu oranın halkında ve ihtiyarlarında dinlemiştim. Bu sözler iki asır sonra istinsah eden müstensihâ aittir.) Eskiden çarşısı kapının yanında caminin bitişiğinde idi. Ebû Müslim bu çarşıları Mâcân’a nakletti. Bu çarşılar çok temiz ve çok güzeldir. İstenilen her şey burada bulunabilir. Gece gündüz ticareti devam eder. Bayram namazgâhı meydanın başındaki yerededir. Ebi’l Cehm’in semtindedir. Namazgâhın etrafı mamur dükkânlar evler ve binalarla doludur. Burası Hürmüzferah nehri ve Mâcân arasındadır. Merv’in çok bölgeleri vardır. Sınırları

¹²⁵ Horasan ve Maveraünnehir’de hüküm süren bir hanedan. Bk. Hasan Kurt. (2010). “Tâhirîler”, DİA, XXXIX, s. 403-404.

bellidir. Her bölgenin bilinen nehirleri vardır. Bu nehirlerden biri Hümüzferrah nehridir. Bu nehrin kenarında çok binalar vardır.

Burası Serahs'a yakın bir yerdir. Dâhili şehrin dört kapısı vardır. Birisi Cuma mescidinin yanındaki kapıdır. Bir kapısı Sencan kapısı diye bilinir. Üçüncüsü Balın kapısı, dördüncüsü Derr-i Meşkan kapısıdır. Bu kapıdan Mâverâünnehir'e çıkılır. Bu kapının yanında Me'mun'un ordugâhı vardır. Hilafet eline geçinceye kadar ikametgâhını buraya kurdu.

Merv'in büyük bir nehri vardır. Şehre dağılan bütün nehirler bu nehrin kollarıdır. Bütün semtleri sularlar. Bu nehir Bâmeyân'ın arka taraflarında doğar. Mergâb nehri diye bilinir. Açılışı Merv abdır. Yani Merv'in suyu demektir. Bazı iddialara göre bu isim suyun çıktığı mekâna nisbet edilmektedir. Bu nehrin aktığı yatağı Merverûz'un üst tarafıdır. Bölgeleri de bu nehrin etrafındadır. Bu nehrin ilk sınırı Merverûz bölgesinde Kûkîn, Hûzân Karîneyn şehirleri vardır.

436

Hûzân, Merverûz, Karîneyn, Merv'e aittir.

Sular Zerk'de taksim edilir. Zerk bir köydür. Merv'in suları bu köyde taksim edilir. Bu nehirden her mahalleye, her semte, bir küçük su kanalı gider. Üzerinde ahşap levhalar vardır. Bu levhalarda mahallede, bölgede miktarı belli kanallar vardır. Bunlardan su gönderilir. Verilen su ne artar, ne azalır. Hepsine eşit şekilde su verilir. Bu konuda hiçbir kavme torpil yapılmaz. Bu levhalar Buhs-âb köyüne aittir. Şehirden bir fersâh uzağa kadar bu levhalar vardır. Bu suların mütevellisi müstakil bir Emire bağlıdır. Bu emir Merv'deki yardımlaşma valisinden daha üstündür. Bu suyun idaresinde 10.000 adamın çalışıp rızkını kazandığını duydum. Bunlardan her birinin bu sularla ilgili görevi vardır.

Merv şehri İslâm buralara ilk geldiğinde İslâm ordusunun karargâhı idi. Burası Fars ülkesindeki Müslümanlar'ın istikameti idi. Çünkü Fars Kisrası Yezdiücerd burada Zerk köyünün değirmeninde öldürüldü. Burada Abbasilerin devleti de ortaya çıktı. Buradan Âl-i Eb'in-Necm el-Muaytî'nin evinde karaya boyanan Abbasi elbisesi bu evde giyilmeye başlandı. Meyveleri çok sıhhatlidir. Kavunları kurutulur. Çok ufuklara gönderilir.(Z118) Başka diyarlarda böyle şeylerin olduğunu hiç duymadım. Oradan her yere gönderilir. Merv'de çok ibrişim ve ipek üretilir. Derler ki: İbrişimin aslı eskiden Cürçân ve Taberistân idi. Oradan Merv'e geldi. Pamukları bölge pamuklarına göre daha kıymetli ve daha çoktur. Son derece yumuşaktır. Bu pamuktan yapılan elbiseler çok diyarlara gönderilir. Buraya ait

minberler vardır. Kuşmeyhen bunlardandır. Bir merhale uzaktadır. Aynı kumsaldadır. Büyük bir minberi vardır. Çok ağaçları ve meyveleri vardır. Güzel çarşıları ve otelleri vardır. Rabdlar, hanlar ve hamamlar vardır. Hürmüzferah'da ve Sinc'de birer minber vardır.

437

Hirenc'de de bir minber vardır. Dendânekân'da, Karîneyn'de ve Başan'da birer minber vardır. Harak, Sevsekân'da da bir minber vardır. Bu minberler Merv'e ve Merv'e yakın yerlere aittir.

Herât bir şehrin adıdır. Üzerinde sağlam bir kale vardır. Kalenin hem içinde hem dışında su vardır. Dâhilinde iç kale vardır. Bir Rebet semti bir de Cuma mescidi vardır. Başkanlık sarayı kalenin dışındadır. Horasanâbâd denilen yerdedir. Şehirden ayrıdır. Şehirle arasında mesâfe 3 fersâhtır. Buşenc yolu üzerindedir. Herât'ın batısındadır. Binaları kerpiçtendir. (Z113 satır 14) Şehir yarım fersâhtır. İç şehrin 4 kapısı vardır. Kendisinden Belh'e çıkılan kuzeydeki kapının adı saray kapısıdır. Nîsâbûr'a çıkılan kapının adı Ziyâd kapısıdır ve batıdadır. Güneydeki kapının adı Fîrûzâbâd kapısıdır. Bu kapıdan Sicistân'a çıkılır. Gûr'a çıkılan doğudaki kapı Huşk kapısıdır. Saray kapısının dışındaki kapılar ahşaptandır. Saray kapısı ise demirdendir. Her kapının yanında bir pazar yeri vardır. Hem şehrin dâhilinde hem de Rabd'da akarsular vardır. Kalesinin 4 tane kapısı vardır. Her bir kapısı şehrin bir kapısının karşısındadır. Şehrin kapılarının adlarıyla adlandırılırlar. Kalenin dışında kaleyi çevreleyen bir duvar vardır. Hepsi bir insan boyundan yüksektir. Duvarla kale arasında 30 adımdan fazla mesâfe vardır. Şehre karşı bir harp ilan edildi. Valileri görevden alındı. Vali Horasân sultanı valisiydi. Adı Muhammed b. Cerrah idi. Ben onu görmüştüm. Halkına çok iyi bir valiydi. Onun isyanıyla beraber şehir halkı da isyan etti. Şehir kapılarını kapatarak onu Horasan sultanından korudular.

İsyanları uzun bir müddet sürdü. Eşas b. Muhammed barış ile şehri fethetti. İçindeki kaleyi de kılıç zoruyla ve kahrederek aldı. Horasân sultanı surların alçaltılmasını emretti. Eserlerin izini yok etti. Özelliklerini yok etti. Sanki suları ve kalesi hiç yokmuş gibi oldu.

438

Cuma mescidi şehrin içindedir. Etrafında çarşılar vardır. Hapis Cuma mescidinin kible tarafındadır. Horasân'da ve Merverûz şehrin de Sicistân ve Cibâl bölgesinde insanlarla dolup taşan bundan başka bir cami yoktur. Herât'ın camisi bütün zamanlar boyunca her gün beş vakit namaz da dolup taşar. Ondan sonra Belh

Camisi gelir. Ondan sonra da Sicistân Camisi gelir. Bütün bu camiler fakih âlimleriyle, kuran kıraat erbabıyla dolar, taşar. Aynen Şam ve Rabd'larındaki mescitler gibi dolup taşarlar.

Dağ Herât'tan 2 fersâh uzakta Belh yolu üzerindedir. Odun getirdikleri yer onlarla Esfirâz arasındaki yerdur. Bu dağın odunu ve merası yoktur. Ancak bu dağda bina için ve yollara döşemek için taş getiriyorlar, döşemelerde kullanıyorlar. Bu dağın başında bir ateş evi vardır. Sirişk adı verilir. Mamur bir evdir. Onunla şehir arasında bir de Hristiyanlar'ın kiliseleri vardır. Dağla şehir arasında suları yoktur. Şehrin kapısının yanındaki nehrinden başka bahçesi bostanı olan bir nehir de yoktur. Bu şehir nehrinin köprüsünden geçtikten sonra hiçbir su veya bir yeşillik göremezsin. Diğer kapılar ve yönlerde akarsular ve bahçeler vardır. En mamur kapıları Fîrûzâbâz kapısıdır. Sularının çıkış noktası Kirvân Ribatı'nın yakınındadır. Gûr sınırından Herât tarafına çıkıldığı zaman çok nehirler görülür. O nehirlerden biri Berhuvey nehridir. Sendâsenek semtlerini sular. Bâret diye bir nehir vardır. Kevâsân, Siyâvuşân, Mâlûn, Tîzân, Ruvâmuz semtlerini sular. Azerbeycân nehri Sûsân semtini sular. Sekûkân nehri Şuğle semtini sular. Kerâg nehri kûkân semtini sular. Gavsemân nehri, Kerek semtini sular. Kenek nehri Gûbân ve Kerbekerdeh semtini sular.

439

Fegar nehri Buşenç sınırındaki Suhin semtini sular. İncir diye bilinen nehir Herat şehrini ve bitişik Sicistan yolunda bir merhale uzağa kadar olan bütün bağları ve bahçeleri sular.

Herât'tan sonra bu bölgede en büyük şehir Kerûh ve Evfe'dır. Kerûh'tan bütün dünyaya satılan kışniş yetişir. Tâif'i üzüm yetişir ve Irak vs. yerlere gönderilir.(B113) Çoğu Malen'de üretilir. Kerûh şehrine her diyardan insanlar gelir. Ticaret ehli Cuma mescidi sabinden mahallesinde otururlar. Binaları kerpiçtendir. Dağlar arasındaki vadilerdendir. Bu vadiler 20 fersâh uzunluğundadır. Her tarafında yoğun şekilde bağlar, bahçeler vardır. Sular, ağaçlar, asmalar iç içedir. Mamur bir yerdir. Haysâr ise ağaçtan ve sudan mahRûmdur. Su çok azdır. Malen den küçük bir yerdir. Halkı ehl-i sünnet ve'l- cemaattir. Esterbeyân'ın ehli haricidir. Esterbeyân'da Mâlinu'dan küçüktür. Suları vardır. Bahçeleri azdır. Gelirlerinin çoğu zirattandır. Korkunç dağların içindedir. Marabaz şehrinin suları bağ ve bahçeleri çoktur. O da Mâlinu'dan küçüktür. Çok pirinç yetişir her tarafa gönderilir. Bâşân, Mâlinu'dan küçük bir şehirdir. Ekinleri ve suları vardır. Sular çok olduğu halde bostanları azdır.

Esfizan bölgesinde 4 şehir vardır. En büyüğü de Kevâsân'dır. Kerûh'tan küçüktür. Çok suları ve bahçeleri vardır.

440

Kevârân, köşk ve Adresken şehirleri büyüklükte birbirine yakındırlar. Suları bağ ve bahçeleri çoktur. Ehlisünnet ve'l cemaat mezhebindedirler.

Buşenc bölgesinde bulunan şehirler: Harkird, Ferkerd ve Kereh'dir. En büyüğü de Buşenc'dir. Herât'ın yarısı kadar bir şehirdir. Herât'la aynı düzlemedir. Buşenc'den dağa iki fersâhtır. Herât'tan da bu dağa iki fersâhtır. Binaları kireçtendir. Herât'ın binalarına benzemezler. Suları ve ağaçlıkları çoktur. Onların ağaçları var ki Horasân'ın başka yerinde yoktur. Bunun kerestesi bütün bölgelere gönderilir. Suları Herât nehrindedir. Bu nehir Serahs'a akan nehirdir. Çoğu zaman Serahs'a varmadan kesilir. Yazın kurur. Kışın suyu çoğalır ve Serahs'a kavuşur. Şehrin ortasından geçer. Buşenc şehrinin kalesi vardır. Kalenin etrafında hendek vardır. Kalenin üç kapısı vardır. Birinin adı Ali kapısıdır. Nîsâbûr yoluna açılır. Herât kapısı Herât tarafına açılır. İç kale kapısı yine iç kale tarafına açılır. Buşenc den sonra en büyük şehir Kevsevî'dir. Buranın toprakları verimlidir. Suları, bahçeleri azdır. Kevsevî şehri Buşenc'in üçte biri kadardır. Binaları kerpiçtir. Harkird şehrinin suları, bağları ve bahçeleri çoktur. Kevsevî'den küçüktür. Ferkerd, Harkird'den küçüktür. Akarsuyu azdır. Hepsi hayvan besicileridir. Bahçeleri azdır. Kereh şehrinin bağ ve bahçeleri çoktur. Ferkerd şehriyle aynı büyüklüktedir.

Bâzegîs bölgesinde Gümüş dağı, Kûgânâbâz, Büst, Câzevî, Kâberûn, Kâluvûn ve Dihistân şehirleri vardır. Sultan makamı Kûgânâbâz'dadır. En büyük en mamur şehri Dihistân'dadır. Buşenc şehrinin yarısı kadardır. Binalar kerpiçtir. Yerde çok serap görülür. Bir dağın üzerindedir. Az bir akarsuları vardır. Bağları ve bahçeleri yoktur.

441

Susuz bir yerdir. Kûfa şehri ve gümüş dağı şehri de böyledir. Kûfa, Gümüş dağından daha büyüktür. Gümüş dağı, gümüş madeni olan bir dağın üzerindedir. Odun azaldığından, gümüş madeni işletmesi iptal edilmiştir. Kûfa şehri sahradadır. Kûgânâbâz'da, Büst'de, Câzevî'de sular ve bahçeler çoktur. Ziraatleri yağmur sularıyla. Kâluvûn ve Kâberûn şehirlerinin akarsuları ve bahçeleri yoktur. Suları yağmurlardan ve kuyulardandır. Yağmurla sulanan ziraatle uğraşırlar. Koyun sürüleri vardır. Gümüş dağı Herât'tan Serahs'a şehrine giden yolun üzerindedirler. Bâzegîs

ehli cemaattir. Hucustan'dan Ahmed b. Abdullah'ın köyüdür. Halkı tüc.c.ardır, hepsi de zengindir.

Kenc bir bölgenin adıdır. Şehri Beben'dir. Keyf ve Bağşûr oraya aittir. Ebu Mansur El -Beğavî oralıdır. Nîsâbûr posta işlerinin sahibidir. Horasân'dakinden duRûmu daha iyidir. Onların en iyi yazı yazanı ve en güzel inşa kullananıdır. Arapça en güzel konuşanı, Farsçayı en fasih okuyandır. Horasân da gördüğüm insanlar arasında en çok hatırı sayılan birisiydi. Hem en çok susanları, hem de en çok konuşanlarıydı. En çok ticaretleri ve en çok bölgeleri olan kişiydi. Aynı zamanda sultanın en çok güvendiği kişiydi. Bu bölgenin sultanı Babend'de mukimdir. Babend bu bölgenin en büyük şehridir. Buşenc'den daha büyüktür. Bağşûr ve Keyf de Buşenc gibidir. Beben ve Keyf'in akarsuları bağları ve bahçeleri çoktur. Binaları kerpiçtendir. Bağşûr bir çöldedir. Kurak bir yerdir. Bütün ziraatleri yağmurladır. Suları kuyulardandır. Toprağı ve havası sağlıklıdır. Bütün bu şehirler Merverûz'un yolu üzerindedir.

Merverûz'daki şehirler: Ahnef, Serangil, Dîzeh şehirleridir. En büyük şehir Merverûz'dur. Buşenc'den daha büyüktür. Büyük bir nehri vardır. Bu nehir Merv şehrine akan nehirdir.

442

Bu nehir üzerinde bahçeleri bağları çoktur. Havası ve toprağı güzeldir. Ahnef sarayı ondan bir merhale uzakta Delh yolu üzerindedir. Dizeh Anber yolu üzerinden 4 fersâh uzaklıktadır. Ahnef sarayının güzel meyveleri vardır. Merverûz nehri, Dizeh şehrini ortadan ikiye böler. Aralarında bir köprü vardır. Bağ, bahçe ve meyveleri çoktur. Merverûz ile nehrin arası bir ok atımı kadardır. Tâlekân büyüklükte Merverûz gibidir. Akarsuları ve az da bahçeleri vardır. Evleri kerpiçtendir. Havası Merverûz'dan daha sağlıklıdır. Merverûz'un batısından dağa üç fersâhlik yol vardır. Dağ tarafından doğudan yol iki fersâhtır. Tâlekân Cûzecân dağlarına ulaşan bir dağın üzerindedir. Bu dağda semtler çoktur, hepsi de mamurdur.

Fâreyâb, Cûzecân bölgesinin bir şehridir. Tâlekân'dan küçüktür. (Z114) Fakat suları ve bahçeleri Taklan'dan fazladır. Binaları kerpiçtendir. Fâreyâb'da Cuma mescidi vardır. Fâreyâb salih bir yerdir. Şehirde her türlü sanat ve sanatkâr vardır. Cuma mescidinin minaresi yoktur. Cûzecân şehirlerinden biri de Yahûdiyye'dir. Bu şehirde de her türlü sanat, sanatkâr ve her türlü ticaret vardır. Camisinin iki tane minaresi vardır. Eğer ben Fâreyâb'daki minarelerin yapılışıyla, emirleriyle, ehlinin çokluğunu anlatırsam söz uzar. Onlar ancak bildiklerini söylerler. Selefin görüşüne

saygısızlık yapmak çirkin bir yoldur. Cûzecân bir bölgenin adıdır. En büyük şehirleri Yahûdiyye, Şabûrkân ve Enhuz'dur. Şehri Usturc ve Kündederem'dir. Cûzecân'ın şehirleri de Enbâr ve Sân'dır. Nakâmis, Celar şehrinin ismidir. Eşburken, Neriyan, Yahûdiyye ve Fâreyâb arasında bir şehirdir.

443

Cûzecân bölgesinin en büyük şehri Enbâr'dır. Ali Afrag'ın saltanat makamı kışın bu şehirdedir. Yazın ise Cerzevan'dadır. Cerzevan iki dağ arasında Mekke'ye benzeyen bir şehirdir. Dağlar arkasındaki vadilerde Mekke'nin ki gibidir. Enbâr Merverûz'dan daha büyüktür. Toprakları verimlidir. Suları, bağları, bahçeleri çoktur. Binaları kerpiçtendir. (B118 satır 6) Sân şehrinin suları bağları bahçeleri olan küçük bir şehir olduğunun zikri daha önce geçmiş idi ve Cibâl'dan olduğu da yazılmıştı. Yahûdiyye Sân'dan büyüktür. O da dağdadır. Bahçeleri, bağları vardır.

Kündederem dağ şehridir. Bağları, bahçeleri, üzümleri, cevizleri, bademleri, hayır ve bereketleri çok olan bir şehirdir. Şabûrkân'ın suları ihtiyaçlarından fazladır. Çoğunlukla çiftçilikle uğraşırlar. Bahçeleri azdır. Meyveleri başka yerlere celbedilir. Kündederem'den ve Sân'dan büyüktür. Büyüklükte Yahûdiyye'ye yakındır. Uşturc küçük bir şehirdir. Çöldedir. Yedi köyü vardır. Koyun sahibidirler. Kürtlerin evleri vardır. Develeri de vardır. Cûzecân'dan dabağlanmış deriler ihraç edilir. Bütün Horasân'a Mâverâünnehir'e yetecek kadar deri çoktur. Cûzecân'ın tamamı verimli bir bölgedir. Ticari metaa ve ithalat, ihracat çoktur. Halkında liderlik vasfı vardır. Cûzecân, bu zikrettiğim şehirlerin dışında suları, bağları, bahçeleri, meyveleri çok olan semtlere ve köylere sahiptir. Senelik vergi miktarı 100.000 dinar ve 400.000 dirhemdir. Mesâfelerine gelince Eşkberkan'dan güney taraftan Enbâr'a 1 merhaledir. Şabûrkân'dan Yahûdiyye'ye Efaryaab'a dönen bir yer vardır. Mesâfe 2 küsur merhaledir. Oradan Yahûdiyye'ye 1 merhaledir. Şabûrkân'den Enhûz kuzeyde 2 merhaledir. Şabûrkân'dan Kündederem'e 4 gündür. Yahûdiyye kadar üç gün Yahûdiyye'den oraya 1 gündür.

Garc eş-Şâr bölgesinin iki şehri vardır. Biri Nişîn diğeri Sûrmîn'dir. Büyüklükte birbirine yakındırlar. Sultanlarının burada makamları yoktur.

444

Bu memleketin bağlı olduğu emir dağdaki Balkıyan isimli köyde mukimdir. Burası geçmişte büyük bir krallığın bölgesiydi. Geçmiş zamanda Garc krallığı diye bilinirdi. Bu iki şehrin suları ve bahçeleri vardır. Nişîn'de çok pirinç yetişir. Belh'e ve diğer çevre şehirlere gönderilir. Sermîn'den de çok kuru üzüm elde edilir.

Çevredeki bölgelere gönderilir. Nîşîn ile Merverûz arası 1 merhaledir. Orası Merverûz nehrinden doğudaki bir verimli yerin üzerindedir. Nîşîn'den Sermîn'e güney tarafta bir merhaledir. O dağdadır.

Gûr Dâru'l- küfürdür. İslâm bölgesinde zikredilir. Çünkü aralarında Müslümanlar da vardır. Mamur olan dağlardır. Çeşmeleri, nehirleri, bahçeleri çoktur. Görülmesi zor bir kaledir. Önceleri burada Müslüman olmadıkları halde Müslüman görülen bir kavim vardı. Herât bölgesinden Fere'ye Fere'den Daver'e Daver'den Kervan ribatına oradan Gürcistan'a kadar olan yerleri Gûr bölgesini çevreleyen yerlerdir. Gûr'u çevreleyen bütün memleketler Müslümanların memleketleridir. (Z119) Gûr'daki ve Fas'taki Berğavata kabilelerinden başka İslâm toprağında bir küfür bölgesi yoktur. Sus, Sicilmase ve Mase okyanus denizinin kuşattığı geniş bir toprak üzerindedirler. Gûr'un kölelerinin çoğu Herât'a Sicistan ve çevresine gelir. Gûr dağları

445

Horosân sınırına Bamyân'ın tarafına, oradan Bençhiyre uzanır. Ta ki Vahan memleketine girer. Şâs sınırından Türk diyarına geçer. Oradan Kırgız iline uzanır. Bu dağ evvelinden sonuna kadar gümüş ve altın madenidir. En çok madenin olduğu bölge Kırgızistân'a yakın olan bölgedir. Bu dağlar Fergana'dan ve Ustrûşene'den geçer. Eğer bu madenler işlenirse Bencehîr'deki madenlerden daha çok maden çıkar

Serahs Merv ve Nîsâbûr arasında bir şehirdir. Düz ova bir yerdedir. Akarsuyu yoktur. Ancak senenin bir kısmında suyu Serah'sa ulaşan bir nehir vardır. Sürekli değildir. Herat nehrinin artanıdır. Serah'sın ziraatı yağmur suyu iledir. Serah Merv şehrinin yarısı kadardır. Mamur bir yerdir. Toprağı sağlıklıdır. Ziraattan sonra çevresindeki meralarda hayvancılık yaparlar. Köyleri azdır. Gelirlerinin çoğu deve ve koyunlardandır. Bu develerle Mâverâünnehir'in ve Horasân'ın yüklerinin taşıyıcılığını yaparlar. Suları kuyulardan gelir. Değirmenlerini hayvanlarla hareket ettirirler. Çünkü bu bölgede su değirmeni yoktur. Binalar kerpiçtendir. Nesâ toprağı verimli olan bir şehirdir. Suları bağları bahçeleri çoktur. Büyüklükte Serahs kadardır. Suları evlerinde ve sokaklarında akar. Nezih bir şehirdir. Geniş ve verimli semtleri vardır. Dağların arasındadır. Ferâve Oğuz'a karşı askeri ribatı olan bir şehirdir. Köylerle arası kesiktir. Mamur olan yerlerle bir irtibatları yoktur. Bir akarsuları vardır, ondan su içerler. Akarsu köyün ortasından geçer. Bahçeleri, ziraatları, bakliyatları yoktur. Binden az fakat çok güçlü kişilerdir.

Kuhisân Horasân'ın bir bölgesidir. Fars çölü üzerindedir.

446

Onda bu isimle bir şehir yoktur. Şehrinin adı Kâyîn'dir. Şehirleri Yunâbiz ve Tabeseyn'dir. Tabeseyn Kura diye bilinir. Hûr ve Tabes da denilir. Tabes'e Tabes-Mesinan da diyebilir. Kâyîn büyüklükte Serahs kadardır. Binaları kerpiçtendir. Kalesi vardır. Etrafında hendek vardır. Kalede Cuma mescidi ve Dâru'l-Emâre vardır. Suları kanal yoluyla gelir. Bahçeleri azdır. Köyleri dağmıktır. Soğuk bir bölgedir. Tabeseyn Kâyîn'den küçük bir şehirdir. Sıcak bir bölgededir. Kalesi ve hurmalıkları vardır. Binaları kerpiç suları kanaldandır. Hurmalıkları Kayının bahçelerinden daha çoktur. Surları yoktur. Hûr Tabeseyn'den küçüktür. Havseb'in yakınındadır. İkisinde de minber yoktur. Binaları kerpiçtendir. Kalesi de suru da yoktur. Bahçe azdır. Suları kanalla gelir. Suda darlık içindedirler. Halkı hayvancılıkla geçinir. Mefaze tarafındadır. Yunâbiz Hûr'dan daha büyüktür. Binaları topraktandır. Suları kanaldan gelir. Köyleri ve semtleri vardır. Tabs Yunâbiz'den daha büyüktür. Onların suyu da kanal suyudur. Harap olmuş bir kalesi vardır. İç kale yoktur. Kuhistân'da adı geçen hurmalıklar Tabeseyn bölgesindedir. Anlattığım şehirlerinin hepsi soğuk bölgededir. Kuhistân'daki bütün şehirlerin ve köylerin toprakları geniş ve birbirlerinden uzaktırlar. Aralarında çöller vardır. Kuhistân'da mamur olan yerler azdır. (b119) Horasân'ın diğer bölgelerinden daha az mamur olan bir bölgedir. Kuhistân bölgeleri arasında bazı çöller vardır ki oralarda Kürtler otururlar. Koyun ve deve sürüleriyle geçinirler. Kâyîn sınırından iki günlük uzak mesâfede Nîsâbûr'a yakın bir yerde Necahi çamuru diye bilinen bir çamur vardır. Yemek için her tafraya gönderilir.

447

Bütün Kuhistan'da su taşıyan kanallardan başka bir akarsu yoktur. Kanallar ve kuyular vardır. Burada çok kerbes yetişir ve her tarafa gönderilir. Onların bir de bilinen ve meşhur olan süpürgeleri vardır.

Belh çevresiyle Tuharistân'a, Huttel'e Bencehîr, Bâzehşân'a ve Bâmiyân bölgelerine ulaşan bir şehirdir. Tuharistân'ın şehirleri: Hulm, Sîmîncân, Baglânu, Seklekent, Varvâlîz, Ârhenü, Râven, Tâyekân, Sekîmeşt, Ruûb, Asun, Serâyâsım, Hastenderâb, Mezr ve Kâh şehirleridir. Huttel'in şehirleri, Helâverd ve Lâvekend, Vahş, Karabenk, Temeliyat, Hülbük, Sekendere, Münk, Endicârâg, Fârgâr ve Rustâk-u Benek'dir. Huttel Mâverâünnehir'dendir. Bâmiyân bölgesindeki şehirler: Bâmiyân, Besgûrfend, Sekâvend, Kâbul, Lecrâ, Fervân ve Gazne şehirleridir.

Bencehîr şehri tek başına bir şehirdir. Bencehîr diye isimlendirilmiştir. Bezehşân semtleri olan bir iklimdir. Şehri Bezehşân'dır. Burası İbnu'l Fethin şehridir.

Belh, tıpkı Merv ve Herât gibi önemli bir şehirdir. Düz bir ovadadır. En yakın dağlar arasında dört fersâhlık mesâfe vardır. Semtleriyle beraber alanı dört fesah karedir. 8550 h. yılında Oğuzların elinde harap oldu. Sonra halkı geri döndü ve şehri harap olan şehre yakın bir yere taşıdılar. Burası da düz bir yerdir. Binaları kerpiçtendir. Kapıları vardır. En meşhur kapısı Nâbehar kapısıdır. Rahbe kapısı, Demir kapı, Hindivân kapısı, Yahûd kapısı, Şişbend kapısı bir de Yahyâ kapısı vardır.

448

Etrafında sur vardır. Bütün bu kapılar bu surdan dışarı açılırlar. Doğusunu, batısını ve güneyini kuşatan mahalleleri çok güzeldir. Cuma mescidi şehrin ortasındadır. Çarşıları ve pazarları Cuma mescidini kuşatır şekildedir. Cuma mescidi bütün zamanlar boyunca Müslümanlarla dolup taşıyan mamur ve bakımlı bir mescittir. Dehaş diye bir nehri vardır. Dehas on değirmeni idare eden nehir demektir. Bu nehir Nevbahar kapısından geçer. Siyâhcird kadar bütün semtleri sular. Bütün kapılarını kuşatan bağlar bahçeler bostanlar vardır. Şehrin süsü topraktandır. Çok eski ezele bir şehirdir. Her çeşit ticaret malları bulunur. Her çeşit sanat ve sanatkâr vardır. Ticaret için her taraftan buraya yol çıkar. Halkı ilim ehlidir. Edebiyat galebe çalan en önemli ilimlerdenidir. Üzerinde dikkatle durulan ilim ise fıkıh ilmidir. Bir de anlaşılması zor olan ilimler burada okunur. Burası, çok reis ve çok mümtaz şahsiyetler yetiştirmiştir.

Tuhayristân bölgesinin en büyük şehri Tâyekân'dır. Düz yerde bir şehirdir. Dağlar arasındaki toprak çok verimlidir. Büyük bir nehri, bağları ve bahçeleri vardır. Tâyekân Belh'in dörtte biri kadardır. Ondan sonra en büyük şehir Vervaliz'dir. Büyüklükte Vervaliz'i Enderâbe takibeder. Enderabe dağlar arasında bir şehirdir.

Enderâbe dağlar arsında bir şehirdir. Cârîbâyeh ve Bencehîr'den elde edilen gümüş burada toplanır. İki nehri vardır. Biri Enderâb diye bilinir. Diğeri Kâsân nehri diye bilinir. Bağları bahçeleri çoktur. Toharistan'ın geri kalan bütün şehirleri büyüklükte birbirine yakın şehirlerdir. Hepsi Tâyekân'dan küçüktür. Vervaliz ve Enderâbe şehirleri nehirleri bahçeleri çok ekinleri olan gelişmiş iki şehirdir.

Huttel bölgesinin bütün şehirlerinin hepsi nehirlere, ağaçlara, bahçelere, sahip olan yerlerdir. Hepsi gayet verimlidir. Hepsi düz ve rahat yerdedirler. Sadece Sekendere şehri dağdadır. Huttel bölgesinin en büyük şehri Münk'tür. Sultan burada

oturur. Huttal bölgesi ormanlar ve Bedehşan nehri arasındadır. Buraya Harbab da denilir.

449

Bölgenin ova olan yerlerinde çok nehirler vardır. Hepsisi Tirmîz'den önce Kuvâziyân'da toplanırlar ve Ceyhun¹²⁶ nehrini meydana getirirler. Münk büyüklükte Enderâbe gibidir. Hülbük ondan küçüktür. Bu şehirlerin yapısı kerpiçtendir. Münk ve Sürün taş ve kerpiçtendir. Orayı küfür diyarında Hân ve Kerrân takibeder. Bezeşşân Münk'ten küçüktür. Sanatkârları çoktur. Verimlidir ve hepsi gelişmiş yerlerdir. Nehirleri bağları ve bahçeleri çoktur. Harbab nehrin batısı üzerindedir. (z120) Huttel'de çok meşhur bol üretimler vardır. Oradan atlar ve katırlar ihraç edilir. Tuhayristân beygirlerine ulaşmazsa da ona yakındır. Bezeşşân'da çok madenler ve nefis cevherlerden kıymetli taşlar elde edilir. Güzellikte ve parlaklıkta yakutla eşdeğerdir. Gül renklisi, nar renklisi, kırmızı renklisi ve ham boya renklisi vardır. Hepsisi çok kıymetli ve çok pahalıdır. Burası laciverd taşının kaynağıdır. Daha birçok madenleri vardır. Oraya Tibet dağlarından Vahhan üzerinden çok misk getirilir.

Bencehîr şehri dağın üzerinde bir şehirdir. On bin civarında erkeği vardır. Halkına hâkim olan ahlâk pislik ahmaklık ve bozgunculuktur. Ziraatlar iyidir. Nehrin etrafında bahçeler vardır. Cârâyê şehri Bencehîr'den küçük bir şehirdir. İkisinde de gümüş madeni vardır. Buranın halkı gümüş ve kıymetli taşları ihraç etmekle geçinirler. Çerbayedey bağ, bahçe yoktur. Bencehîr nehri, şehri ikiye böler. Cârâyê nehri Fervân'a akar. Oradan da Hint toprağına geçer.

Bâmiyân bölgesinin en büyük şehridir. Büyüklükte Belh'in üçte biri kadardır. Bu memleket Şirbanyan'a nispet edilir. Bâmiyân'ın kalesi yoktur.

450

Bir dağın üstündedir. Şehirlerinin arasında büyük bir nehir akar. Sonra Gürcistan' da akmaya devam eder. Meyveleri onlara celbedilir. Bahçeleri yoktur. Meyveleri Arsif ve diğer yerlerden getirilir. Bâmiyân'ın doğusunda Bâmiyân'dan başka şehir yoktur. Diğer bütün şehirler nehir, bağ, bahçe meyve sahibidirler. Gazne'de bağ, bahçe, nehir yoktur. Belh çevresinde Gazne'den daha zengin şehir yoktur. Çünkü Gazne Hindistan'ın limanıdır. Alptekin'in Hâcibi'nin¹²⁷ askerleri

¹²⁶ Orta Asya'nın en büyük iki nehrinden biridir. Bk. Emel Esin. (1991). "Amuderya", *DİA*, III, s. 98-99.

¹²⁷ Başlangıçta saray teşkilatındaki mabeyinci manasında kullanılan ancak daha sonra çeşitli bölgelerde farklı anlamlar kazanan bir terim. Bk. Aydın Taneri. (1996). "Hâcib", *DİA*, XIV, s. 508-511.

tarafından h.355 yılında istila edilmesiyle değiştiyse de yine Gazne varlıklı bir Şehir olmaya devam etti. Kâbul Şehri i kalesi olan bir Şehirdir. Tam muhafazalı bir Şehirdir. İddia edildiğine göre kralın krallığının geçerli olabilmesi için akdinin mutlaka Kâbul Şehrinde yapılması Şarttır. Radan uzakta olsa bile oraya gelip krallık akdinin orada yerine getirilmesi gerekmektedir. Bu Şart eskiden beri böyle devam edegelmiştir. Şimdi o Őartların birazını muhafaza etmişler. oğunu da unutmuşlar. Bu az Şarta tutunmuşlar. Kâbul da Gazne gibi Hind'in bir limanıdır. Kâbul'den her tarafa yol gider. Bu Şehirde ve çevresinde imal edilen ve her tarafa gönderilen çok çivit boya imal edilir. Tc.c.arlar aldıktan sonra fazla olanı ihraç edilir. Elde elden gelir bir milyon dinardan daha fazladır. Ben gördüğümde gelirleri bundan az idi. Bunun da sebebi hacibin ordusuyla buraya girmesi ve burada fitne çıkarması gelirlerinin azalmasına sebep olmuştur. Etraftaki krallarla ihtilafa düşmeleri onlarında eskiden daha çok vergi istemeleri geçmişteki külfetli vergiler, mallarından büyük vergilerin alınması, kelle başı cizye istemeleri ihraç olunan her Şeyden vergi istemeleri bu Şehrin gerilemesine sebep olmuştur. Kâbul'de güzel pamuklu elbiseler yapılır. Güzel savanlıklar kilimler imal edilir. Horasan'a ve Çin'e gönderilir. Sind'in tamamının ihtiyaını görür. Çok demir madeni vardır. Kâbul sıcak iklim memleketidir. Hurmalık yoktur. Bazı bölgelerine kar yağar.

Belh ve Belh'e bağlı bölgelerde cinsine göre en iyi dişi deve yetiştirilir. Meralarının sağlıklı olması ve cinsinin halis olmasından dolayı tercih edilir. Ancak Semerkand'ın hörgüçlü develerinin sulb bedenlerinin güçlü olması Belh'in dişi develerinden daha kıymetlidir. Hiç bir yerde de benzeri yoktur.

451

Kâbul'de güzel turunçgiller, ninofer ve Şeker kamışı yetişir. Bir de sıcak bölgelerde yetişen Şeyler Kabil'de yetişir. Ancak hurmalıkları yoktur. Kabil'de çeşitli güzel kokulu renkleri hoş başka yerlerde bulunmayan güzel çiçekler yetiştirilir. Kabil ve çevresinde çok kar yağar. (120b) Soğuk bölgelerinin büyük memleketlerindedir. Burada sular donar. Lecra, Sekâvend ve Kâbul sıcaktır. Fakat Hurmalkı yoktur. Şavgar Ceyhun nehrinin arkasında bir yerdir. Harezmi ile beraber Maveraünnehr'in özelliklerini taşır.

Âmul ve Zemmü büyüklükte birbirlerine yakın Şehirlerdir. İki de Ceyhun'un kıyısındadır. Akarsuları, bağları, bahçeleri, ekinleri vardır. Horasan'dan Mâverâünnehr'e giden bütün yollar buradan geçer. Hârzem de Ceyhun sahilindedir. Ceyhun gölü Harezmi'nin gldr.

452

Âmul Horasân'ın en büyük geçiş yeridir. Zam şehri Âmul kadar mamur değildir. Ancak Zemmü'de Mâverâünnehir'den Horasân'a geçiş yolu vardır. Her ikisinin Belh sınırında Hârzem gölüne kadar çöl kuşatır. Bu çölün tamamı kumsallardan meydana gelir. Çeşmeler ve akarsular yoktur. Kuyular ve meralar vardır. Merv'in yolunda Âmul'a kadar duRûm böyledir. Sonra burayla Oğuzlar'ın memleketi arasında kuyuları ve hayvanları az olan çöl vardır.

Horasân'da deve en çok Serahs ve Belh'te yetiştirilir. Koyunların çoğu Oğuz diyarından, Gûr'dan ve Halac diyarından oraya celbedilir. Horasân'da insanların muhtaç olduğu köleler, gıdalar, giyecekler onlara yeterlidir. Fazlası başka diyarlara satılır. Hayvanlar Belh'te yetişir, köleler Türk diyarından gelir. Türk köleleri benzerleri hiçbir yerde yoktur. Hem kıymetli hem güzeldirler. Birçok kölenin Horasan'daki değeri 3.000 altın dinardan daha fazlaya satıldığını gördüm. Horasan'da bir Türk cariye'nin fiyatı 3.000 altın dinardır. Yeryüzünün hiçbir yerinde bu kıymette köle ve cariye görmedim. Ne Rûmlar'da ne de Müvelledler (melez)de böyle bir haber duyulmamıştır. Ancak sesi güzel olanlar ve güzel çalıp söyleyenler belki bu fiyata yaklaşabilirler. Sanatkârlıkta meşhur olursan yine para eder. Bu cins kıymetli köle ve cariyeler Samanoğulları saraylarında çoktur. Horasân'da komutanların ve zenginlerin evlerinde de çoktur. En güzel pamuklu ve ibrişimli elbiseler Nisabur ve Merv'de imal edilir. Etləri ve lezzetleri en çok tercih edilen koyunlar Oğuz diyarından gelir. Bana göre suların en tatlısı ve en hafifi Ceyhun suyudur. Çünkü soğuk çabuk gelir sonunda da kısa zamanda sıcak gelir. Horasân'ın en zengin halkı Nisabur halkıdır. En çok din âlimi, mantık, kelim ve felsefe âlimi yetiştiren bölgeler Belh ve Merv halkıdır. En güzel Horasan arazisi Nisâbûr'un ulanan arazileridir.

453

Herât ve Merverûz arasındaki arazilerdir. Horasân'da Fars ve Kirmân sınırındaki Kuhistân bölgesinden başka sıcak iklim yoktur. En soğuk ve karın çok yağdığı yer Bâmiyân ve Hârzem bölgeleridir. Bu konu Mâverâünnehir yazıldığında zikredilecektir.

Horasan'daki mesâfeler: Burada konaklama yerlerini, fersâhları uzatmayacağım çünkü ben bu kitabı bazı meşhur yerleri zikretmek üzere bina ettim. Çoğunu anlatacağım fakat daha çok geniş bilgi isteyen kimseler Ebu'l- Ferec Kudâme'nin ve El- Ceyhâni'nin kitabına bakabilirler. (Z121) Ebu'l Kâsım Kabi'nin

kitabına da bakabilirler. Nîsâbûr'dan Horasân Kûmîs tarafındaki Esedâbâz'a yakın Kürtlerin köyüne kadar 7 merhaledir. Kürtlerin köyünden Dâmegân'a 5 merhaledir. Nîsâbûr'dan Serahs'a 6 merhaledir. Serahs'dan Merv'e 5 merhaledir. Âmul Ceyhun kıyısından 6 merhaledir. Kum'un yakınındaki Nisabur'dan Ceyhûn vadisine kadar 23 merhaledir. Nîsâbûr'dan Esferâîn'e 5 merhaledir. Esferâîn, Nîsâbûr'un son bölgesidir. Nîsâbûr'dan Bûzcân'a 4 merhaledir. Bûzcaân'dan Bûşenc'e 4 merhaledir. Bûşenc'den Herât'a 1 merhaledir. Herât'tan Esfizâr'a 3 merhaledir. Esfizar'dan Dereh'e 2 merhaledir.

Dereh Herât'ın son bölgesidir. Dereh'ten Sicistân'a 7 merhaledir. Nîsâbûr'un son bölgesinden Esfizâr üzerinden Dereh'e 19 merhaledir. Nîsâbûr'dan Tûs'a binek üzerinde 3 merhaledir. Bazen insanlar Nîsâbûr Akabesi'nde Nîsâbûr'a yaya olarak tırmanırlar.

454

Akabe'nin üstünden Tûs'a 1 merhale tırmanırlar. Nîsâbûr'dan Nesâ'ya 6 merhaledir. Nesâ'dan Ferâve'ye dört merhaledir. Nisabur'dan Kayîn'a 9 merhaledir. Kayîn'dan Herât'a 8 merhaledir. Merv'den Merverûz'a 6 merhaledir. Merv'den Herât'a 12 merhaledir. Merv'den Ebîverd'e 6 merhaledir. Oradan Nesâ'ya 4 merhaledir. Herât'tan Merverûz'a 6 merhaledir. Herât'tan Serahs'a 5 merhaledir. Herat'tan Nîsâbûr'a oranın son sınırına Sicistân tarafına Kuhistân'ın Kayîn şehrine giden yolu zikretmişim. Belh'ten Merverûz'a 12 gündür. Belh'ten Ceyhûn kıyısından Tirmîz yolu iki gündür. Belh'ten Enderâbe'ye 9 merhaledir. Belh'ten Bâmiyân'a 10 merhaledir. Bâmiyân dan Gazne'ye 8 merhaledir. Belh'ten Bezeşân'a 13 merhaledir. Belh'ten vadi kıyısının Huttel yoluyla Meyle ribatındaki Ebu'l Hasan Muhammed b. Hasanmah merhumun konaklarına 3 merhaledir. Bu zat (Allahu Teâlâ yüzünü ak eylesin) Allah(c.c.)'in kulları arasında hayra en çok rağbet eden bir zat idi. Salih amellere en çok çalışan bir kişiydi. Bu ribat onundur. Güzellik bakımından yüce bir ribattır. Yerinde çok faydalıdır. Çünkü o bölgede ona şiddetle ihtiyaç vardır. Çok insanlar ondan yardım talep ederler. Sıkıntı zamanlarında, düşmanlar saldırdığında, çok kar yağdığında, afetler olduğunda, insanlar ondan yardım isterler ve ona sığınır. Kendisi ribatının sağlamlığı ve yüksekliği, binaların geniş olması, evlerinin avlularının geniş olması, insanları ona muhtaç kılar. Eğer bir ordu misafir gelirse onun için az sayılır. Eğer çok büyük bir ordu gelirse bu orduyu saklar, barındırır, misafir eder. Ribatları çok yücedir. Hem Mâverâ da hem de Horasân'da rabdları büyük hizmetler görmektedir. En güzel ribatları da Tirmîz'dedir.

Buraya gelen misafirler ve halk için gelen gelirler ve nafakalar da ona aittir. Tirmîz'in sakinlerinden fakih olan zatlara ilim talebelerine Tirmîz'deki hastanelere ayrıca nafakalar bağlamıştır.

455

Tirmîz'e giden kimseler çevrenin güzelliğine vakıf olur. Savman, Samenci ve Sağaniyan'daki hastanelerin güzelliği, hastanelerin ve ribatlarının ihtiyaçlarının nasıl yerine getirildiğine vakıf. Buralar bizatihi hepsi nefis yerlerdir. Nafakaları, ihtiyaçları ve meramları için kurulmuş vakıflar vardır.

Horasân toprağına gelince, Bezehşân'dan Ceyhûn vadisinin üzerinden Hârzem gölüne kadar olan mesâfeler; (b121) Bezehşân'dan Ceyhûn vadisi kıyısı üzerinden nehir semtinden Tirmîz'e kadar on üç merhaledir. Tirmîz'den Zemme'ye kadar beş merhaledir. Zemme'den Âmul'a kadar dört merhaledir. Âmul'dan Medain Havuzuna kadar on iki merhaledir. Hârzem'in merkezinden Hârzem gölüne kadar altı merhaledir. Hepsî kırk merhaledir.

Horasân ve etrafındaki meşhur bölgeleri arasındaki mesâfeler kısaca bunlardır. Meşhur şehirlerin mesâfelerini yazacağım. Meşhur olmayan mesâfeleri gidene geleni olmadığı için gizli kalan yerlerin mesâfelerini de yazacağım. Nîsâbûr'dan Bûzcân'a dört merhaledir. Bûzcân'dan Herât'tan Nîsâbûr'a gelenin yolu bir merhaledir. Mâlîn şehirdir. Mâlîn-i Kuvâharez diye bilinir. Herât Mâlîni değil. Mâlîn'den Câyemend'e 1 merhaledir. Câyemend'den Senkân'a 1 gündür. Senkân'dan Yunâbiz'e 2 gündür. Yunâbiz'den Kayîn'e iki gündür. Sülûmek girsen Senkân'ın solundan ayrılırsan 2 günlük yol vardır. Sülûmek'den Zûzen'e 1 gündür. Zûzen'dan Kayîn'e üç gündür.

456

Nîsâbûr'dan Tûrşîz'e 4 merhaledir. Tûrşîz'den Kûnder'e 1 gündür. Kûnder'den Yunâbiz'e 2 gündür. Yunâbiz'den Kayîn'e 2 gündür. Nîsâbûr'dan Husrûcird'a 4 gündür. Zûzen Husrûcird'den 2 fersâh beridedir. Husrûcird'dan Behmenâbâz'a büyük bir merhaledir. Behmenâbâz'la Mihrecân arası Tûs yolu üzerinden 1 fersâhtır. Nîsâbûr'dan Hânrevân'a bir merhaledir. Hânrevân'dan Mihrecân'a 2 gündür. Mihrecân'dan Esferayîn'e 2 gündür. Behmencân'dan Mihrecân'a çıkarsan Ezâzvâr'a 1 gündür. Ezâzvâr'dan Dîvâreh'e 1 gündür. Dîvâreh'den Mehrican'a 2 gündür.

Merv memleketinin mesâfeleri: Merv'den Kûşmeyhen'e 1 merhaledir. Kûşmeyhen hizasında olan Hürmüzferrah'a solundan 1 merhaledir. Buradan Sifâne

çölüne bir yol vardır ki bu yol sonra Hârzem'e ulaşır. Başan Hürmüzferrah'dan 1 fersâh öncedir. Sinc şehre bir fersâh uzaklıktadır. Serahs ve Merverûz'un yolu üzerindedir. Cîrenc Merv'den önce şehre 6 fersâh mesâfededir. Zerk'e 1 fersâhtır. Burası vadidedir. Bu yol üzerinde Merverûz'dan Merv'e dört fersâhtır. Merv'den Dandânakân'a yol 2 merhaledir. Merv ile Serahs ve Karniyn arası 4 merhaledir.

457

Merv vadisi üzerinden ve Harak Serahs ve Ebîverd yolları arasında şehirden üç fersâh uzaktadır. Harak'ın solunda olan Sevsekân bir fersâh daha uzaktadır.

Herât ve çevresindeki Bûşenc Bâzegis Genç ve Rustâk bölgelerinin mesâfeleri: Herat'tan Esfizâr'a 3 merhaledir. Esfizâr'ın dört şehri vardır. Onların isimlerini vermişim. Her biri bir fersâhtan daha yakındır. Herât ile Kâyîn-i Herât arası 1 gündür. Herât ile Keruh arası 3 gündür. Herât ile Bûşenc arası 1 gündür. Bûşenc ve Kara arası Nisâbûr'dan gidenin solunda 4 fersâhtır. O ikisiyle cadde yolu arası 1 fersâh kadardır. Bûşenc'den Ferkerd'e 2 gündür. Ferkerd'den Harkirdeh'e 2 gündür. Harkirdeh'den Zûzan'a 1 gündür. Herât'tan Bâşân'a 1 merhaledir. Bâşân'dan Haysâr'a 1 merhaledir. Haysâr'dan Esterbiyân'a 1 merhaledir. Esterbiyan'dan Mârâbâz'a hafif bir merhaledir. Mârâbâz'dan Evfa'ya 1 merhaledir. Evfa'dan Haşt'a 2 gündür. Haşt'tan Gûr sınırına girilir. Herât'tan Bebne'ye 2 merhaledir. Bebne'den Keyf'e 2 merhaledir. Keyf'den Bağşûr'a 1 gündür.

Belh diyarının mesâfeleri: Belh'ten Hulm'e iki gündür. Hulm'den Vervaliz'e iki gündür. Vervaliz'den Tâyekân'a iki gündür. Tâyekân'dan Bezeşân'a 7 gündür. Hulm'den Sîmîncân'a 2 gündür. Sîmîncân'dan Enderâbe'ye 5 gündür. Oradan Cârâbâ'ya 3 merhaledir. Oradan Bencehîr'e 1 gündür. Bencehîr karargâhından Fervân'a iki merhaledir. Belh'ten Bağlân'a 6 merhaledir. Oradan Sîmîrcân'a 4 merhaledir. Bağlân'a iki merhaledir Belh'ten Mezz'e 6 merhaledir. Mezz'den Keh'e bir merhaledir. Keh'ten Bâmiyân'a üç merhaledir.

458

Fâreyâb'dan Tâyekân'a üç merhaledir. Tâyekân'dan Merveruz'a 3 merhaledir.

Kuhistan şehirlerinin mesâfeleri: Kâyîn'dan Zûvzen'e üç merhaledir. Kâyîn'dan Tabes-i Mesînân'a 2 gündür. Kâyîn'dan Hûr'a 1 gündür. Hûr'dan Havst'a iki fersâhtır. Kâyîn'dan Tabeseyn'e 3 merhaledir. Bütün bunlar Horasân diyarının mesâfelerinin tafsilatlı izahıdır.

459

3.24. MÂVERÂÜNNEHİR'İN HARİTASI

Mâverâünnehir'in¹²⁸ doğusunda Fâmir, Râşt, Hind'den ekvator çizgisinde Huttel'e sınır olan bölgesidir. Batısı Oğuz'ların ve Karluk¹²⁹ sınırından Tarâz sınırına kavisli bir şekilde Fârâb, Biskend, Semerkand'ın Sugd'una uzanır. Buhârâ bölgelerinde Hârzem oradan Hârzem gölünde sona erer. Kuzeyinde Karluk Türkler'in diyarıdır. Fergâna'nın en uzak bölgesinde müstakim çizgideki Tarâz'a kadar uzanır. Güneyi Bezeşân'daki Ceyhûn nehrinden Hârzem gölüne kadar yine müstakim çizgide sona erer. Hârzem ve Huttel Mâverâünnehir bölgesindedir. Çünkü Huttel, Ceryâb ve Vahşâb nehirleri arasındadır. Ceyhûn'un gövdesi Ceryâb'dır. Onun aşağısındaki Mâverâünnehir gölgesidir. Hârzem şehri Mâverâünnehir'dedir. Hârzem Mâverâünnehir'in şehirlerinden Horasân'ın şehirlerine daha yakındır. Daha önce bunu defalarca tekrar ettim.

Bu Mâverâ'nın haritası aynı zamanda bu kitaptaki son haritadır. Mâverâünnehir haritasında bulunan isimlerin ve nasların izahı: Bu harita İstahrî'nin nüshasında ona aittir. Hamburg şehrinin belediye kütüphanesinde mevcuttur.

460

Maveraünnehir Haritası

Haritanın 1 kısmı: Resmin en altında sağ zaviyede dairevi bir göl yanında Hârzem gölü yazılıdır. Bu Hârzem gölüne dökülen ve yukarıdan gelen bir nehrin yanında Ceyhûn nehri yazılır. Sağ tarafında bulunan şehirler: Vöbze, Esbas, Kefkanne şehirleridir. Ceyhûn nehrine beş tane nehir dökülür. Birincisinin adı Bahsu nehridir. Bu nehirle ikinci nehir arasında Fârgâr şehri vardır. İkinci ve üçüncü nehir arasında Münk ve Helâverd şehirleri vardır. Üçüncü nehir Beyrestakı yazısıyla keşişir. Üçüncü ve dördüncü nehir arasında Endîcârâg ve Lâvekend şehirleri vardır. Endîcârâg altında nehri kesecek şekilde Sarmencer nehri yazılıdır. Bu isim aynı zamanda nehrin hizasındaki şehre nispet edilir. Dördüncü ve beşinci nehirlerin arasında Tanlıyam ve Hülbük, Eavd, Şovman, Sahayan, Sarmencer, Cermuncan Kovanyan şehirleri vardır. Beşinci nehirde Şovman'ın yanına bir nehir şubesi uzaktan nehrin gövdesine ulaşır. Şube ile nehir gövdesi arasında burası Vahşâb'a ait memleket diye yazılıdır. Bu nehir restak yazısını keser. Beşinci nehrin gövdeye

¹²⁸ Mâverâünnehir, Ceyhun nehrinin kuzey ve doğusunda kalan bölgeye İslam tarihçi ve coğrafyacıları tarafından verilen isim. Bk. Osman Gazi Ödügenli. (2003). "Mâverâünnehir", *DİA*, XXVIII, s. 177–180.

¹²⁹ Orta Asya tarihinde önemli roller oynayan bir Türk boyu. Bk. Hüseyin Salman. (2001). "Karluklar", *DİA*, XXIV, s. 509–510.

döküldüğü yerin altında Ceyhûn nehrinin solunda Tirmîz şehri vardır. Sonra onun altında Ceyhûn çizgisi yanında Haşimcerd, Ferebr, Kas, Kerder vardır. Bu iki şehrin solundaki sahada Hârzem'in vilayeti yazılıdır. Ferker'den sola Beykent üzerinde Buhârâ'ya giden nehrin yanında sol tarafa düşen şehrin üstünden yuvarlak göle dökülür. Nehir üzerinde solda Tavâvis, Kermîniye, Halim, Teki ve Debusiye şehirleri vardır. Sogd nehri yazısı geçer. Nehrin üstündeki sahada bulunanlar: Kiş, Nevkad, Kureyş, Neseş, Bezde şehirleri vardır. Gölün tarafında eski Tavan ve Kerbe şehirleri vardır. Hârzem gölüne soldan gelen bir nehir dökülür.

461

Bu nehrin en üst tarafında Here, Yeniköy, Cend şehirleri vardır. Üstündeki sahaya paralel olarak Karatekin köyü, Hucâde, Nemcek, Mazyamcek, Harğanhesnur nehrin altında resmin diğer tarafında Keder şehrinin ismi yazılıdır. Haritanın 2.kısmı: resmin en üst tarafında üç dağ silsilesi resmedilmiştir. Yanında Elbetemu'l- evvel, Elbetemu'l- Sâni ve Elbetemu'l- Sâlis yazılıdır. Üçüncü dağ silsilesinden dört nehir çıkar ve Çin gölüne dökülür. Oradan Buhârâ'ya akan bir resmin birinci kısmından çıkar. Nehrin üstünde resim tarafında Semerkand'ın son şehir ismi yazılıdır. Soluna Abarek şehri vardır. Bu şehirden bir yol sola gider. Sonra yukarıda bu nehrin üstünde Zemci, Şubat, Hûende, Kend, Sûc, Hakend, Restan, Zendrameş şehirleri vardır. Sonra nehir boyunca Oş şehri vardır. Sonra ikinci nehir boyunca Evrest şehri vardır. Üçüncü nehir kıyısında Evrest şehri,. Harşah şehri var ki bu şehrin adı aslında Ūzkent'tir. 1. Nehrin yanında Kuba nehri yazılıdır. 2. Nehrin yanında Evrest yazılıdır. 3. Nehrin yanında Ūzkent nehri yazılıdır. Kûba nehrine paralel olarak sağında bulunan şehirler: Bamkahas, Tamahs, Musken ve Suh şehirleri vardır. Bu son isim yanlıştır. Belki doğru ismi Esbere'dir. Üçüncü Büttem'den çıkan en son nehrin solunda adı geçen yolla arasında Bamçek, Nağah, Gazalı, Ersiyanık şehirleri vardır.

Adı geçen bu üç nehirde aşağıya doğru akan nehre dökülür. Sonra sağa akar, bu nehirde başka bir nehre dökülür. Bu nehir resmin sol tarafının ortasından doğar, sağa akar, sonra Harezmi gölüne resmin ilk kısmında dökülür. Bu nehrin en altında paralel olan bir baraj, yanında bu duvar kalas duvarıdır. Onu Abdullah b. Hamit yapmıştır. Allah(c.c.) ona rahmet eylesin. Bu duvarın en alt tarafında sol zaviyede Bazhak şehri ve Tarâz şehri vardır. Duvarın üstünde nehirler arasında sağdan sola Çınancek, Storek, Denengamh, Bang, Hatung, Berküş, Hargan şehirleri vardır. Nehrin üst tarafının kıyısında Cekaçlı, Hazineg, Ganar, Esteybugu, Bulayın vardır.

Sonra nehre paralel olarak Cebozu, Cübgölü, Keberne, Coatranlı şehirleri vardır. Bulayan'dan bir yol yukarı gider. Yukarıdan gelen nehrin kıyısında sona eren bu yol üzerinde bulunan şehirler: Bulayan'dan sonra Nük, Pençaş, Sekak şehirleri vardır. Sonra ismi belli olmayan bir şehir vardır. Nehrin üzerinde Tûnet şehri vardır. Bu yolun sağında Sâmsîrek, Best şehirleri vardır. Sonra adı belli olmayan bir şehir vardır.

462

Sahanın sağında Erdilâneket, Hamah şehirleri ile Guzeymele ve Benak arasında Harşak vardır. Harşak'ın sağında Garken'de vardır. Sağında nehir üzerinde Necah vardır. Nehrin sağında nehirle Semerkand'a akan nehir arasında Harkune, Dizek ve Yezar şehirleri vardır. Tunkan üzerine akan nehrin solunda Sahach Şaş memleketi yazısı vardır. Altında ona paralel olarak bağnak Fernek, Kezak, Verdok şehirleri vardır. Yazının üstünde ona paralel olarak soldan sağa Havs, Kahsiym, Haş, Namusluğ, Erbelh, Kenkerak Ebrezak şehirleri vardır. Bu saffi yukarıda bir saf daha takip eder. Sanki ilk saffin şehir isimleri tekrar edilmiştir. Sonra yukarıda nehre paralel olarak Ahşik Kend, Kasan, Garcand, Bahle, Kerk şehirleri vardır. Bunun üzerinden Selas nehri boyunca ve nehrin kıyısının üzerinde Estiyakend ve Âval şehirleri vardır. İstanbul Ayasofya el yazısı kütüphanesinde 2577 nolu sayıdaki nüshadaki Mâverâ resminde bulunan isimlerin ve nasların izahları: Birinci kısım: resmin en altında sağ açıda yarım daire şeklinde Hârzem gölünün bir kısmı resm edilmiştir. Yukarıdan gelen bir nehir, bu gölün sağında Mağrib yazılıdır. Bu tarafında Hârzem şehri yazılıdır. Nehrin üstünde Amel kelimesi yazılıdır. Nehrin sol sahili üzerine aşağıdan itibaren bulunan şehirler: Kerder, Kas, Karir, Haşımcural, Tirmîz'dir. Resmin en üstünden gelen bir nehir, Tirmîzi üstünde bu nehre dökülür. Bu nehrin sağında Şoman şehri yazılıdır. Sonra aşağıya doğru Sağanyan şehri vardır. Bu nehrin yanında başka bir nehir yanında nevedes şehri vardır. Soldan gelen bir nehir daha Harezem gölüne dökülür. Alt kıyısında Bârâb, Keder, Şavgar, Sarban şehirleri vardır. Bunun altında resme paralel olarak Oğuz yazılıdır. Bu nehrin üst tarafında Hare, Yeniköy, Cent, Vesic, Şalci vardır. Bu nehrin döküldüğü yerin üstünde bir set vardır. Nehre paraleldir, sonra aşağı döner, nehri geçer altında bu Abdullah b. Hamid'in duvarıdır diye yazılıdır. Kalas duvarı diye bilinir bu sedde yukarıda paralel olarak sağdan itibaren Bakend Mahkan, Karartekin köyü, Gajade Memçeh, Mazyemçek,

463

Harganek, Keşaniye, Eştihan, Fereng, Kiyanaçang, Bezer ve Dîzek vardır. Sonra sanki Dîzek ikinci bir defa yazılmıştır. Yukarıdan buraya paralel bir nehir sağdan Ruhan'a gölüne dökülür. Bu nehrin iki tarafında da Buhârâ şehri vardır. Sonra nehrin solunda Tevâvis, Terminye, Debûsiye, Ergencan, Semerkand vardır. Saha'da nehrin en üst tarafında Kûfi harflerle Mâverâünnehir haritası yazılıdır. Bu yazının üstünden Kesbe, Belde, Eskienganas ve Keş vardır. Semerkand ve Buhârâ'ya uğrayan nehir altı nehrin birleşmesinden meydana gelir. Bu nehirler dört saf halinde sıralanmış olarak dağlardan gelirler. Bu dağların yarısı resmin ikinci kısmındadır. En yukarıdaki dağın yanında birinci Büttem yazılıdır. İkinci dağın yanında ikinci Büttem, sonra üçüncü Büttem, dördüncü Büttem yazılıdır. Haritanın ikinci kısmı: Resmin alt tarafında Kalas duvarının geri kalan kısmı vardır. Altında Esbaycab şehri vardır. Sonra Tarâz şehri, bunun solunda haç şeklinde Tarâz bölgeleri yazılıdır. Duvarın üst tarafındaki şehirler: Erkenek Berkuş Hatung ve Beng şehirleri vardır. Bunun üzerinde Hârzem gölüne dökülen bir nehir vardır. Bu nehrin üstündeki sahada Tung, Fereng, Erdelang, Hamreg şehirleri vardır. Bunun üst tarafında Şaş bölgeleri yazılıdır. Resmin sol tarafının ortasından gelen bir nehir buranın üzerinden geçer ve adı geçen nehre katılır.

Bu nehrin altında sağdan başlayarak bulunan şehirler: Merganan, Gevac, Necah, Ustrûşene, Bena, Çabgug, Hazbeng, Seka, Ebrezek, Ahşık, Nah ve Kurk şehirleri vardır. Bu nehrin kıyısında Kûba ve Zâmîn şehirleri vardır. İkisinin arasında yukarıda Sabat şehri vardır. Sonra bunun sağında Ebazek, Fagah ve Gazal şehirleri vardır. Kûba'nın solunda yukarıdan gelen bir nehir bu nehre dökülür. Bu nehrin üzerinde Gacanda şehri vardır. Bunun üzerinde nehir ile Büttem dağları arasında Arsiyanik, Baryap, Sûc, Gavakent şehirleri vardır. Adı geçen nehrin solunda dört nehir vardır. İkinci ile üçüncü nehir arasında Fergana yazılıdır. Üçüncü nehrin kıyısında Harşap yazılıdır.

Mâverâünnehir bölge olarak yeryüzünün en verimli iklimidir.

464

Harita

En nezih, temiz ve hayır bereketi en çok olan bir iklimdir. Halkı, hayra teşvik edene hayra davet edene derhal icabet eden bir halktır. En şerefli yüksek gaye için barışın selameti için insanlara ellerindeki imkânlarla yardımlarına koşmak için çalışırlar, gayret edeler. Bütün hayırlı konularda âli cenap insanlardır. Güçlü ve

kuvvetli oldukları düşmanı güçleriyle korkuttukları halde her türlü harp zahiresi ve silahlara sahip oldukları, silahlı kahraman oldukları, ehli ilim ve ehli barış oldukları halde bu güçleri hiçbir zaman kötü yere kullanmazlar. Aynı zamanda insanda bulunması gereken bütün faziletli sıfatlara sahip olan âli cenap insanlardır. Bu kitapda anlatılan bütün iklimlerde defalarca kuraklık ve kıtlık olduğu yazılıdır. Fakat Maveraünnehir’de bir defa kuraklık ve kıtlık olmaz. Sonra eğer bir bölgedeki mahsulâtı bir bela veya afete uğrarsa çevredeki diğer bölgelerin hayru bereketleri o bölgeyi mahRûm olmaktan kıtlıktan kuratarır. Bir bölgenin gelirleri ziraatleri zarara uğrarsa, diğer bölgelerin bereketli mahsulleri onlara kıtlık çektirmezler. Severeğ gönül rızasıyla onlara yardım ellerini uzatırlar. Kıtlık bölgesinin duRûmu iyileşinceye kadar ihtiyaç duyulan her şey diğer bölgelerden onlara taşınır. Maveraünnehir’de şehir veya köylerin olmadığı hiç boş bir yer bulamazsın. Bütün köylerin ve şehirlerin arazileri suludur veya yağmur suyuyla dolar. Hayvanları için çok meraları vardır. İnsanoğlu için lazım olan her şey onların bölgesinde yetişir. Yani insanın ihtiyaç duyduğu ne varsa onların topraklarında yeteri kadar yetişir. Onlardan artanlar da başka bölgelerin ihtiyacını temin eder. Gıdaları çoktur. Geniştir. Zikrettiğimiz gibidir. Suları yeryüzünün en tatlısı, en soğuşu ve en hafif suyudur. Bütün dağlarında, bütün bölgelerinde, bütün şehirlerinde her tarafta yeteri kadar buz ve donmuş su bulunur. Bütün bölgelerinde bol miktarda kar yağır. Hayvanlarına gelince kendilerine yettiği gibi artanı da başkalarının ihtiyacını karşılar. Katırlar, develer, eşekler, koyunların ihtiyaçtan fazlası Hazleciyye/Karluklar ve Oğuz bölgesinin her tarafına gönderilir. Koyun ve saime hayvanlardan aşırı derecede çok üretim vardır. Giyecek şeyleri de çoktur. Yünden, ipekten, kerbenin en zarif elbiseleri, pamuklu kumaşlardan elbiselerdir. Onların ihtiyaçlarından fazladır. Demir madenleri de onların ihtiyacından fazladır. Onun da ticaretini yaparlar. Altın gümüş ve civa İslâm diyarının hiçbir yerinde olmayacak kadar fazladır

465

Bu arada Pençhir’in madenlerinin payı olsa da onlara izafe edilir. İslâm diyarında Maveraünnehir’den başka yerde nişadır olduğunu ben bilmiyoRûm. Sicilya’da biraz nişadır görmüşüm fakat Mâverâünnehir’inkine benzemiyordu. Mâverâ’da bir çeşit kâğıt vardır ki ne çoklukta ne de sağlamlıkta benzeri yoktur. Meyvelerine gelince eğer sen Sugd’da, Usrûşene’ye, Fergâna’ya ve Şâş’a girersen dünyanın her tarafından daha çok meyvelerin buralarda olduğunu gözünle görürsün. Meyveler o kadar çoktur ki içine hayvan sürüleri bırakılır. Hayvanları bile

meyvelerle beslenir. Çevresindeki Türk diyarlarından köleler getirilir. Mâverâ'ya yettiği gibi bu köleler dünyanın her tarafına gönderilir. Onlar kölelerin en hayırlısı ve en refahlısıdır. Tibet'ten ve Kırgız diyarından misk-i amber getirilir. Bu da bütün ufuklara ve beldelere gönderilir. Hem güzellikte hem de paha da emsalinden çok üstündür. Sagâniyân'da Vâşecirdd'de safran, samur, sincap ve tilki postu getirilir. Her tarafa gönderilir. Bunun yanında bir de krallarının birbirine hediye ettikleri nadir bulunan altın işlemeli elbiseler, kıymetli parlak kâğıtları, tavus kuşları ve birbirleriyle yarıştıkları kıymetli şahin ve doğan kuşları vardır.

Müsamahakârlıklarına gelince Mâverâünnehir'deki bütün insanlar sanki hepsi bir evin halkı gibi birbirine yakındırlar. Bir eve girdiğin zaman sanki kendi evine girer gibi girersin. Ev sahibi misafirden asla yüz çevirmez. Bilakis onu memnun etmek için bütün gücünü sarfeder.(Z124) Daha önce tanımadığı halde bir mükâfat beklemediği halde bunu yaparlar.

466

Çünkü itikatları, inançları böyledir. Mallarını ikram etmede şeref duyarlar. Her kişi gücüne göre elindeki bütün imkânlarını misafirleri için sarfeder. Hem kendilerini hem kapısını çalanları yedirir içirirler ve de giydirirler. Muhabbetle güler yüzle karşılarlar. Ev sahibini sadece ikram da bulunup geçtiğini göremezsin. Ancak misafirlerini rahat ettirmek için geniş evler ve saraylar yaparlar. Ev sahibinin gün boyunca misafirini memnun etmek için çabaladığını görürsün. İkrâm için evine gelen misafiri aşkla ve şevkle karşılarlar. Bir misafir bir mahalleye geldiği zaman komşular onu kapmak için yarışa girerler. Mâverâünnehir'de insanların yaşadığı her yerde ve her zaman misafirperverlikleri böyle devam eder. Başkaları dünya malı kazanıp çoğaltmaya çalışırlar. Tam tersine Mâverâünnehir'de insanlar kazandıkları kazançlarını misafirlerine yedirmeye ve bu uğurda mallarını tüketmeye çalışırlar. Başkaları mallarının mülklerinin çokluğuyla övünürler. Bunlar mallarını misafirlerine harcamakla övünürler. İftihar ederler.

Ben Sugd'da bilinen bir evin eserlerine şahit oldum. Evin kapısına kazıklar çakılmıştı. Ben anladım ki bu kapı yüz seneden beri hiçbir misafirin yüzüne kapanmamıştır. Bazen geceleri ansızın yüz iki yüz insan hayvanlarıyla yükleriyle beraber gelirler. Hem kendilerine yemek ve yatacak yer bulurlar hemde hayvanlarına yem ve barınacak yer bulurlar. Ev sahibi bu hizmete karşılık hiçbir ücret almaz. Bu hizmetten sıkıntıda almaz. Bütün ihtiyaçları temin edilir. Bütün işler yerine getirilir ve bu hizmet böyle devam eder. Her şey önceden hazırlandığı için misafir geldiğinde

bir telaş olmaz. Ev sahibi bütün misafirlerinin hoş bir yüzle eşit şekilde hepsini tek tek karşılar. Öyleki gelen misafirlerin her biri ev sahibinin bu güler yüzüne, memnuniyetine ve cömertliğine şahit olurlar. Bununla beraber çok İslâm memleketlerinde servet sahiplerinin çoğunun servetlerini kendi şahıslarına Allah(c.c.)'ın razı olmadığı zevkü safada eğlence yerlerinde harcadıklarını görürsün. Mallarını kendi aralarında yarışmalarda kumar gibi haram olan şeylerde, kınanmış işlerde harcadıklarını görürsün. Mâverâ halkının mallarını hayır işlerde ribatlarda Allah(c.c.) yolunda cihat yapmak için sarf ettiklerini görürsün. Yol yapmada, cihat için vakıf kurmada, çeşitli hayırlı işler için vakfettiklerini, köprüler yaptıklarını görürsün. Ancak işleri olmayan az kimseler hayır işinde bulunmaz. Halkın bulunduğu her yerde ve her tarafta ribatlar vardır. Gelen herkesi barındırırlar. Aldığım bilgiye göre Maveraünnehir'de on binden fazla ribat varmış.

467

Bu ribatlara gelen bütün yolcular görülür. Kendilerine yemek, hayvanlarına yem hazırdır. Semerkand'da hiç hir sokak hiçbir dükkân yok ki orada sebil olan soğuk su olmasın. Semerkand'da dış surlar dâhil, sebil sularının yanında iki binden fazla sebîl olan soğuk su vardır. Bununla ilgili vakıflar vardır. Sulamak için yapılmış çeşmeler, duvarlara yerleştirilmiş bakır su kapları, topraktan yapılmış büyük su çömlekleri, küpleri duvalarda yerleştirilmiş ve sabit hale getirilmişlerdir.

Güç ve kuvvetlerine gelince, İslâm diyarının hiçbir bölgesinde cihatta bunlar kadar payı olan başka bir millet yoktur. Çünkü Mâverâünnehir'in bütün sınırları diyâr-ı küfür ile komşudur. Diyâr-ı harp ile takımdır. Hârzem bunlardan biridir. Esbîcâb bölgesindedir. Burası Oğuz Türkleri'ne karşı ribattır. İstiyca b bölgesi Fergana'nın en son noktasıdır. Burası Hazleciyye'ye karşı ribattır. Sonra Mâverâünnehir hududu Şikniyye'den ve Hint sınırından Huttel'in arkasından Türk sınıma kadar hepsi Mâverâünnehir'i çevreler. Müslümanlar bu sınırlarda düşmana galebe çalarlar. Müstefit bölgesi İslâm için darü'l- harp değildir. Onlar Türkler'den daha güçlüdür. Orası Türkler'e karşı İslâm'ın ribatıdır. İslâm diyarını onlara karşı korurlar.(B124) Onların zararlarına engel olurlar. Mâverâ'nın hepsi ribattır. Türkler'e karşı savaşırılar. Sabah akşam onlardan tehdit ve korku vardır. Müstefat bölgesindeki Mücahitler Nasr b. Ahmet'in komutasında olan Gazi Müslümanlardır. 300.000 kişilik bir orduyla daima savaşa, cihada hazırdırlar. 4.000 adam ordudan ayrıldılar. Günlerce kayboldular. Karargâha dönmediler. İçlerinde Mavera'dan olmayan mücahitler çok değildir. Hepsi ileri gelenleri tanıyorlardı. Bazı rivayetlere

göre halife Mutasım Abdullah b. Tahir'e sordu veya ona yazı yazdı. Horasân'da ve Mâverâünnehir'de ne kadar asker toplayabilirsin? Şöyle cevap verildi: Horasân'da ve Mâverâ'da 300.000 köy vardır.

468

Her köyden bir süvari bir de piyade çıkarsa bu sayı kaybedilse bile o aileler için çok bir şey değildir. Böylece 300.000 süvari, 300.000 de piyade asker toplanmış olur. Bu zamanımızda bile tartışılacak bir konudur. Denilir ki Şâş'da ve Fergânâ'da savaşa hazırlıkta benzerinin anlatılması mümkün değildir. Her haneden bir askeri ribata toplumda biri 100 hayvan, hatta 120 hayvan gönderir. Bu adam toplumdan herhangi biridir. Güçlü olmadığı halde bu katkıda bulunur. Yurtları uzak olduğu halde herkesten önce çok parayla ve geniş bir törenle en güçlü develerin sırtında hac.c.a giderler. Kalabalık halde vadileri dolduracak kadar cemeatle hac.c.a giderler. Bütün bunlara rağmen büyüklerine itaatte en iyi insanlardır. Büyüklerine en güzel şekilde hizmet ederler. Kendi aralarında birbirlerine iltifat ve hizmette kusur etmezler. Hatta basit halifeler bundan dolayı Maveraünnehir'den hilafet merkezine erkekleri çağırtdı. Gelen adamları Türkler'den idi. Çünkü onlar diğer askerlerden daha güçlü idi. Komutanları da onlardandı. Orduları diğer ordular içinde daha cüretli, daha atılgan ve daha muharib idiler. Liderleri de Mâverâünnehir'den onlara komutanlık yapıyordu. Halifelerin haşiyeleri hizmetçileri uzun hizmet ettikleri için ve itaatkâr oldukları için Türkler'den seçiyorlardı. Görüntüleri elbiseleri sultani savaş kıyafetleriyle halifenin yakın adamları oldular. Eskiden beri askeri reisleri Fergâna'dan ve Türkler'den gelirler. Dârü'l- halifenin şahneliğini yapıyorlardı. Bu duRûma galebe ederler. Afşin, Eşrosneli İbn Ebi'l Sâc Semerkand'dan, İhşidler Suğd'dan, Merzüban b. Keysifa yine Sugd'dan, Uceyf b. Anbes'e ve Buhârahudah ve diğerleri hilafetin ileri gelen emirleri komutanları ve ordularıydılar.

Bu iklimde ve Horasân'ın bütün bölgelerinde krallık Samanoğulları ailesindeydi. Onlar da Acem'de ismi geçen büyük güce sahip olan

469

meşhur Behramcubin'in sülalesinden gelmektedir. Şark diyarında krallık olarak onlardan daha çok düşmana karşı koyan askerleri ve harp zahireleri daha çok olan, düzenleri ve nizamları daha sağlam olan, daha çok mükâfat veren, fetih umutları daha çok olan, genç çıkarma bakımından onlardan daha güçlü hiçbir kral yoktur. Vergileri ve haraçları az olduğu, hazinelerinde az mal bulunduğu halde böyleydiler. Ben oradayken Horasân'ın ve Mâverâ'nın vergileri Ebi Salih Mansur b. Nuh'a aittir.

Her 6 ayda bir 20.000 dirhem toplanır ve gönderilirdi. İkinci altı ayla beraber 40.000 dirhem ediyordu. Bazı gerekli sebeplerden dolayı bu kadar vergi alıyorlardı. Onların ölçü aleti küçüktü. Haraçları dirhem dördte biri, bazen üçte biri, bazen de üç çeyrek dirhemdir. Nafakalar her sene için dört seferde kesintiye uğramadan dağılır. Her taksidi 90 günün başında dağılırdı. Önce kölelerine, cariyelerine dağıtır. Sonra has adamlarına, sonra komutanlarına, sonra diğer mutasarrıflarına dağıtır. Her 901 günde dağıtılan nafaka 5 milyon dirhemdir. Bu dört taksit nafakayı bir haraç karşılar ve her sene sonunda bütün memleketi kapsayacak şekilde dağıtılır. Onlara verilen vergilerden bu dağıtılanlar daha fazladır. Gönül rızasıyla, sevinçle, gıptayla bol bol ve tam bir adaletle dağıtırlar. Kendisine ve babasına ait ne kadar valileri ne kadar çeşitli bölgelerde hizmet eden memurları varsa hepsinin erzaklarını bu maldan maaşlarını verirler.(Z125) Halk arasında adaletli ve insafli olmaya dikkat ederler. Has adamların elinden tutarlar. Bunun için bütün bölgelerinde valileri ve kadıları mükâfat dağıtırlar. Vergi memurları hepsinin erzakını adaletli bir şekilde dağıtırlar. Eşit göreve eşit ücret dağıtırlar. Bir kadının maaşı, bir posta sahibinin maaşı kadardır. Vergileri toplama memuru yardımlaşma amirine eşittir. Bütün nahiyelerini bölgelerini gezdim gördüm. Bazılarının maaşı bazılarının maaşından eksik olmaz, fazla da olmaz. Eskiden beri bir usûlü düstürü ve programı vardır. Eğer bir nahiyenin yardım dağıtma amirinin bir resmî usulü varsa oranın benderi de aynen resmi kurala göre maaş alır. Eğer kadıya bir mükâfat verilirse posta sahibine de aynısı verilir. Bu iki gruba eşit şekilde mükâfat verilir.

470

Horasân ve Mâverâünnehir bölgelerindeki mutasarrıflara verilenlerin de miktarı belli olur.

Semer kand 75 dirhem, Erben can 300 dirhem, Ustrûşene 600 dirhem, Hocende 300 dirhem, Hüttel 400 dirhem, Âmul ve Ferbe 400 dirhem, Zemm bölgesi 300 dirhem, Curcâniye 600 dirhem, Merv 900 dirhem, Serahs 500 dirhem, Ebiverd 500 dirhem, Bâdğis 300 dirhem, Tûs 300 dirhem, Cûzecân 600 dirhem, Tâlakan 300 dirhem Keşâniyye 300 dirhem, Şaş 700 dirhem, İlâk 300 dirhem, Fergana 100 dirhem, Büst 300 dirhem, Kiş 300 dirhem, Hârzem 1000 dirhem, Deyirçenç 300 dirhem, Merverûz 300 dirhem, Belh ve çevresi 1000 dirhem, Herât 1000 dirhem, Bûşenç 300 dirhem, Kuvâziyan 200 dirhem, Tirmîz 300 dirhem, Sermenci 300 dirhem'di.

Eğer adı geçen mutasarrıflardan biri postadan tek bir dirhem alırsa kadı da aynısını alır. Eğer aynı nahiyede ve burada hâkim ise aynısını alır. Bender ve yardım sahibi de aynısını alır. Horasân sahiplerinin devletlerinin hallerini böylece beyan etmek istedim. Fahametlerini ve azimetlerini göstermek istedim.

471

İslâm diyarında bütün ordular birbirine şaz olan kabilelerden her taraftan toplanmış kimselerden meydana gelir. Bir yenilgiden sonra veya büyük bir olaydan sonra dağılıp parçalanırlarsa artık onları bir araya toplamak zordur. Ancak korkuyla zor kullanarak bazı çarelere başvurarak dağılan ordu bir araya getirilebilir. Buradaki kralların orduları başkadır. Onların orduları Memlûk Türkler'inden meydana gelir. Parayla alınmışlardır veya sözleşmeli askerlerdir. Hür olanların komutanların evleri adresleri bellidir. Ailesi ve komşuları bellidir. Hepsini birbirini tanır. Onlardan bazıları ölür veya öldürülürse onların yerlerini dolduracak çok sayıda adamları, tanıdıkları vardır. Eğer bir olaydan dolayı dağılacak olursa sonra hepsi aynı yerde tekrar bir araya rahatlıkla gelirler. Başka İslâm askerlerinin başına gelen dağınkılık bozgun duRûmu bunların başına gelmez. Ordugâhlardan dağılmalarına imkân yoktur. Başka yerlere intikal gerekmez. Başka memleketlerin fakir askerlerinin yaptığını yapmazlar. Onları hüsnü siyaset ile idare ederler. Başkanları onların hallerini sık sık teftiş ettiği için yanlarında olmasa bile yanındakini kontrol altında tuttuğu gibi uzağındakileri de aynı şekilde kontrol altında tutabiliyor. Eğer iyilik yaparsa iyiliği boşa gitmez. Başa bir bela gelirse mükâfatı geçikmez. Eğer suç işlerse sorguya çekilir. Hata yaparsa günahına göre bedel öder. Eğer kısas veya kan bedeli yapılacak bir suç işlemişse Allah(c.c.)'ın hükmüne havale edilir. Eğer uzak ise yakalanması için emir verilir. Allah(c.c.)'ın adaletinden kurtulamaz. Eğer akli siyaset doğru yapılırsa bütün işler saf olur. Doğrular çoğalır. Şeref yükselir. Hizmet kökleşir. Saygınlık artar.(B125) İsmail b. Ahmet'in kölesi Fars Abdullah b. muhafızın fitnesinde efendisi Ahmet b. İsmail'den kurtulmak için çıktı. İsmail ona bir görev yüklemişti ve onu sıkı tembih etmişti. Bu konuda onunla anlaşma yapmıştı. Burası bu olayı anlatacak yer değil. Irak'a kaçtı. Yanında da bir miktar adamları vardı. Sultan ve halifenin kapısına yığıldı. Güçlü duRûmdaydı. İşleri iyi değildi. Çok askeriyle harp zahiresiyle aletlerle silahlarla halifenin kapısına dayandılar ki halife de bu kadar güç, kudret ve kuvvet yoktu. Kalabalık ordusu yoktu. Ona denk değildi. Kaybolması, Horasân ordusundan kaçmalarının anlaşılması çok sürmedi. Ribata göndermeleri emredildi. Onların kalesiydi. Köle cemeatinden bir kaleydi. İslâm

memleketlerinde acemlerin zamanından kalan krallığın miras yoluyla devam etmesi yoktur. Onlar Fars ırkındandır.

472

Bu da Ebu Salih Mansur b. Nuh b. Nas b. Ahmet b. Ebi İbrahim hatırı sayılır büyük kral siyaseti övülmüş menkıbeleri iyilikleri çok şerefli askerleri çok harika amel ve işleri çoktur. İbn Ahmet b. esed b. Saman Huzah Cismen bi. Tağmas b. Naşarz b. Behram b. Çopin b. Behram idi. Siyaset olarak asrının en adil kralıydı. En örnek bir yol takip ediyordu. Cismi zayıf olduğu bünyesi ruhen çok zayıf olduğu halde fikri en doğru işleri en sağlam azim ve irade sahibiydi. Allah(c.c.)'ın zatı için en halis niyete sahipti. Bu gününü ve ilerisini en iyi görenlendendi. Bütün işleri sağlam ve mamur, siyaseti ahlâkı övülen bir kraldır.

İslâm diyarında dış görünüş olarak Buhârâ'nın manzarasından daha güzel bir manzara görmedim ve duymadım. Çünkü eğer sen iç kalenin üstüne çıkarsan Buhârâ'nın her tarafında gözlerin yeşillikten başka bir şey görmez. Sanki yemyeşil manzarası, gök nehriyle birbirine karışmıştır. Sanki mavi gök, yemyeşil halıların üzerine çökmüş gibidir. Bu manzara arasında saraylar, evler, konaklar, yeşil bahçeler içinde sanki bembeyaz nursaçan yüksek yıldızlar gibi görünürler. Eşit yükseklikte aynanın yüzü gibi parlak, güzel, özenli bir mühendislik ile yapılmışlardır. Mâverâ'daki bütün bölgelerde ve diğer memleketlerde imarları Buhârâ'nınkinden daha güzel bir şehir yoktur. Çok güzel yemyeşil gezinti ve mesire yerleriyle muazzam bir şehir ve çevresini görürsün. Bu sadece burada vardır. Çünkü işaret edilen Semerkand Sugd'unun mesire yerleri Ubelle nehri, Şam'ın Gouv'tası bu kadar göz alıcı değildir. Fars'ın, Sâbûr ve Cur şehri Şam Gouv'tasından eksik olmazlar. Çünkü sen Şam'da bir fersâh ötesine bakarsan dağları az ve çıplak olarak, ağaçların bitkilerin olmadığını, mamur olmayan boş yerler görürsün. En mükemmel göz dolduran mesire yerleri ufku dolduracak şekilde güzelliği sonsuzluğa uzanan yeşilliği göremezsin. Übülle nehrinde ve çevresinde ancak bir fersâha kadar göz güzel bir manzara görebilir. Yüksek bir yer de yoktur. Gözler bir fersâhtan daha fazlasına ulaşır. Kapalı olup hepsi görülmeyen yerlerle, kapalı olmayıp hepsi görülen yerler kadar manzaralar mesire yerleri tam görülmez. Ancak kapalı yeri olmayanlar tam görülür. Güzel manzara gözü üzerinde durdurur. Sonra göz bu güzel manzaraların her tarafında gezer dolaşır. Gözün de, ruhun da bu etkileyici manzaradan lezzet alır.

473

Semer kand'ın Sugd'unda yüksek bir yere çıkarsan çevrede mamur olmayan, çıplak çorak yerler görürsün. Çıplak dağlar veya kumsal çöller görürsün. Buhârâ'ya gelince Buhârâ'nın ekinleri, yeşil tarlaları, bağ ve bahçelerle şehri çevrelemiştir. Yeşillikle doludur. Ebu Osman dedi ki: bu yeşilliklerin arasında ekinlerin tozları yeşil çevre içinde daha başka ziynet meydana getiriyor. Tozu toprağı çok olan yerler imarla düzeltilmezse yeşilliğin güzelliği yok olur. Ziyneti ve süsü gider. Tatlı görünüşü kaybolur. Orada gezinti yapan lezzetten mahRûm olur. Maveraünnehir bölgesi bu anlatılan güzelliklerin hepsini içine alır. Buhârâ'yı, köylerini ve arazisini içine alan büyük bir sur vardır. Çapı 12 fersâh'tır. Hepsi mamurdur. Çiçeklendirilmiştir. Yemyeşildir. Semerkand'ın Suğdu yazdığım üç güzel yerden birisidir. Şam'ın Gûta'sı, Übülle nehri Farslar buraya Bu van vadisi derler. Çünkü Buhârâ'nın sınırından Sugd vadisi üzerinden sağlı sollu Büttem sınırına ulaşır. Yeşilliği kesintiye uğramaz. Çiçekli görüntüsü kesilmez. Miktarı 8 günlük yoldur. Yol boyunca bahçeler, bağlar, yeşillikler birbirine girift haldedir. Meydanlar nehirlerle çevrilmiştir. Bahçelerinin ortasında, meydanların ortasında güzel havuzlar vardır. Ağaçların ve ekinleri güzelliği vadinin her iki taraında uzanır, gider. (Z126) nehrin etrafındaki yeşilliklerin yanı başında yemyeşil ekili tarlalar, tarlaların ötesinde de hayvanlarını otlattıkları yemyeşil meralar hep peş peşe gözlerini dolaştırır, durur. Sarayları, şehirlerin iç kaleleri, yeşilliklerin ortasındaki köyleri de yeşillikle çevrilidir. Sanki bu şehirler, bu köyler, yeşil ipekten örülmüş, halkı ve yeşil elbiseyi giymiş akan sularıyla yeşil hulle içinde yürür gibidirler. Yükselen saraylarıyla da süslenmişlerdir. Burası Allah(c.c.)'ın yarattığı memleketlerin en güzeli ve en temizidir.

474

Allah (c.c.)'ın yarattığı topraklar içinde en güzel bağlısı bahçelisi, en güzel meyvelisi olan bir diyardır. Hemen hemen bütün evlerinde bahçe ve bahçenin içinde havuz ve havuza akan su vardır. Etrafı da güzel bir şekilde dizayn edilmiştir. Akarsuyu olmayan hiçbir sokağı hiçbir mahallesi, hiçbir pazar yeri, hiçbir bölgesi, hiçbir ev, hiçbir kasabası yoktur. Yani bütün bu sayılan yerlerin hepsinden akarsu geçer. Geniş bir havuz vardır. Fergâna'da Şaş'da, Uşruşene'de ve Mâverâ'nın diğer yerlerinde iç içe geçmiş halde ağaçlıklar, çok bol meyveler, bitişik haldeki bağlar ve bahçelerin örneği başka hiçbir memlekette bulunamaz. Fergâna'da Fergâna'yla Türkler'in memleketleri arasında uzanan dağlar boyunca üzüm bağları, ceviz

ormanları, elma bahçeleri vs. bütün meyveler, gül ve meenkşe bahçeleri ve her türlü reyhan çeşitleri, bütün bunlar oradan geçenlere yenilmesi helal kılınmıştır. Sahipleri yoktur. Engelleyen de yoktur. Mâverâ dağlarında böyle bir şeye hiçbir yerde rastlamak mümkün değildir. Ustrûşene'de ömrü sonbahara kadar devam eden güller ve reyhanlar vardır. Cûzecân toprağında Cerzevan'da da duRûm aynen böyledir. Horasan taraflarında çeşitli garip renklerde güller vardır. Tarih boyunca bu güller ve çiçekler varola gelmiştir. Yaprakların içi bir renk, dışı ise başka bir renktir. Dışı sarı içi siyah, içi kırmızı dışı mavi ve sürme renkli çeşit çeşit çiçek bahçeleri vardır.

Mâverâ'da büyük bölgeler, geniş vilayetler vardır. Buhârâ'nın geniş semti Ceyhûn'a yakındır. Horasân yolu üzerindedir. Semerkand'a bağlı olan Sugd'un sınırlarıyla bitişiktir. Ustrûşene ve Şâş'ın sınırlarıyla Buhârâ bölgesi sınırlıdır. Fergâna Keş ve Sugâniyân'ın ve Nesef'le Buhârâ toprağı sınırdır. Huttel'le de sınırdır. Ceyhûn nehri boyunca Tirmîz, Kuvâziyân, Ehsîsek ve Hârzem vardır. Ancak Fârab ve Esbîcâb, Tarâz, Eylâk kadar Şâş bölgesinin içindedir. Hucende ise Fergâna'ya aittir. Vâşecird ve Sugâniyân arasındaki yerler Sugâniyân idaresine dâhildir. Huttel Mâverâünnehir'e dâhildir çünkü orası Vahşâb ve Ceryâb arasındadır. Hârzem daha önce yazıldığı gibidir. Buhârâ, Kîşşe ve Nesef'in

475

hepsinin Sugd diyarı içinde zikredilmeri caiz olan yerlerdir. Fakat ayrı zikredilmiş ki birbirinden ayırmak daha kolay olsun diye. Bütün bu taraflarda birbirinin yanında olmadıkları gibi birbirlerinden uzak da değillerdir. Bölgeler arası, şehirlerarası, nehirler arası ve araziler arası sınırlar bellidir. Ceyhûn nehrini yazdıktan sonra inşaallah Mâverâünnehiri de geniş bir şekilde yazacağım.

Ceyhûn'a gelince onun ana gövdesi Ceryâb nehridir. Bezeşân hududun daki Vahhân diyarından doğar. Huttel ve Vahş sınırında birkaç nehir daha katılır. Böyle bu büyük Ceyhûn nehri ortaya çıkar. Bu nehirler için Ceryâb nehrine yakın bir nehir vardır. Adı Burbân'dır. Adı Hülbük nehridir. Sonra Burbân nehri vardır. Üçüncü olarak Fârgar nehri vardır. Dördüncü olarak Endîcârâg nehri vardır. Beşinci nehir Vahşâb nehridir. Bu nehir suyu çok olan nehirdir. Ârhan'dan önce bu suların hepsi Vahşâb'a katılır. Kuvâziyan'dan önce hepsi bir araya gelir. Sonra Büttem dağlarından çıkan başka nehirler de katılır. Sâgâniyân nehirleri Kuvâziyan nehirleri de katılır. Kuvâziyan'ın yakınında birleşirler. Vahşâb nehri Türkler'in diyarından doğar sonra Vahş diyarında görülür. Buradaki bu dağda büyük bir köprünün altında akmaya devam eder. Suyunun ne kadar çok olduğu bilinmez. Sonra burada hacim

daralır. Bu köprü Huttel ve Vahşcard memleketlerinin arasında sınırdır. Sonra bu nehir Belh sınırında Tirmîz'e akar. Sonra Keylef, Zemmü'ye, Âmul'a, Hârzem'e oradan da Hârzem gölüne dökülür. Huttel, Tirmîz ve Zemmü bölgesine kadar kimse bu nehrin suyundan istifade etmez. Onunla Zemmü, Ferebr, Âmul halkı mamur oldu. Hârzem'de sona erer, Hârzem'in her bölgesi bu nehir üzerinde imar edilmiştir.

Ceyhûn nehri üzerinde ilk bölgeler Hut, Huttel ve Vahş'dır.

476

Bu iki tane bölgedir. Fakat iki bölgesi tek bir bölgenin toprağı içindedir. Onlar Veryâb ve Vahşâb arasındadır. Huttel bölgesinin şehirlerinden Hülbük, Münk, Temliyât, Fârgar, (b126) Kârebenc, Endîcârâg, Benek, büyük restak bölgesinin şehirleridir. Vahş bölgesinin şehirleri: Helâverd, Lâvekend, Münk, Helâverd, Lâvekent'den daha büyüktür. Ancak sultanın makamı Hülbükte'dir. Vahş'a Huttel'e Hanra'ya Uşekniye'ye sınır olan iki yer küfür diyarıdır. Oralardan çok misk ve köle ihraç edilir. Vahhân'da çok gümüş madeni vardır. Huttel vadilerinde çok altın madeni vardır. Vahhân memleketinden akan seller burada toplanır. Vahhân ve Tibet arası yakın bir mesâfedir. Huttel toprağı ziraat ve meyve toprağıdır. Son derece verimli ve bolluk bölgesidir. Aynı zamanda çok hayvan sürüleri vardır.

Hüttel, Vahş'ı geçersen Vâşecerid, Kuvâziyân Tirmîz, Saganîyân bölgelerine kavuşursun. Bunların hepsi belli bir semt ve bölgedir. Güzel memleketleri. Kalabalık halkları vardır. Hassüam her türlü halk vardır. Tirmîz Ceyhûn nehri kıyısındaki bir şehirdir. Şehrin içindeki iç kalesi rabad semti vardır. İç kaleyi de Rabd semtini de içine alacak şekilde surlar vardır. Dâr'ül- Emare iç kalenin içindedir. Hapishane iç kalenin dışında, şehrin çarşısındadır. Cuma mescidi ve bayram musallası da surların içindedir. Pazarlardaki, dükkânları ve evleri kerpiçtendir. Bütün çarşı pazarları tuğla ve döşeme taşlarla ile kaplıdır. Mamur ve insanlarla dolu bir şehirdir. Bütün bu çevrenin limanıdır. Ceyhûn nehri üzerindedir. En yakın dağ bir merhale uzaklıktadır. İçtikleri su Ceyhûn nehrinin suyudur. Bir sağını yandan Tirmîz'in altında Ceyhun'a akan bir nehrin suyunu içerler. Sarmencen, Hâşimeird, Kuvâziyân şehirleri bir bölgedir ve Tirmîz'den çok küçüktür. Bu bölgenin adı Nevdîz diye isimlendirilir.

477

Şehri Nevdîz'dir. Kuvâziyân'dan daha küçüktür. Vâşecerid Tirmîz kadardır. Şûmân ondan küçüktür. Vâşecerid ve Şûmân'da Sagâniyân'ın yanında çok safran yetiştirilir. Yetiştirilen bu safran bitkisi çok bölgelere, memleketlere ihraç edilir. Kuvâziyân ilinde çok kök boya kızılboya çıkarılır. Hindistan'ın bütün bölgelerine

gönderilir. Sultanın da bunda hissesi vardır. Çoğu kere oraya işletene fiyat biçilir. Onun payı için belirlenen miktar ayrılır. Geri kalanın hepsi sultana verilir. Sagâniyân Tirmîz'den büyüktür. Fakat Tirmîz nüfus ve mal bakımından ondan daha büyüktür. Sagâniyân'da iç kale vardır. O Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Muzaffer b. Muhtac'ın asıl yeridir. O Horasân ordusunun sahibidir. Horasân'da o asırda onun gibi faziletli, kahraman, iffetli ve soylu kimse yoktur. Aynı zamanda hem riyaset hem de siyaset sahibi bir kişidir. Bunun doğru olduğuna dair herkes ona şahitlik yapar. Fakat sonu şerle bitti. Sahibine isyan etti. Nimetlerinin hepsini kaybetti.

Ahsîsek Zemmü'nün hizasındadır. Zemmü Horasân toprağındadır. Fakat ikisi de bölge olarak Mâverâünnehir idaresine bağlıdır. Verimli küçük bir şehirdir. Etrafında galip gelen gelirleri daha çok hayvancılıktır. Çok deve ve koyun vardır. Etrafında çöl vardır. Bu çölde kuyular, meralar ve meskenler vardır. Ferber Buhârâ'ya ait bir şehirdir. O bölgenin içindedir.

Harzem bir iklimin bir bölgenin adıdır. Bu iklim hem Horasân, hem de Mâverâünnehir'in dışındadır. Etrafında çöllere vardır. Sınırları Oğuz diyarının sınırı ile kuzeyde ve batıda bitişiktir. Güneyi ve doğusu Horasan'dır. Mâverâünnehir geniş bir bölgedir. Vilayetleri geniş, şehirleri çoktur. Ceyhun'dan sonradır. Ondan sonra nehirler üzerinde göle kavuşuncaya kadar mamur bir yer yoktur. Ceyhûn nehrinin iki tarafında bir yerdir. Yani Ceyhûn ortasından geçer. Büyük olan şehri nehrin kuzey tarafındadır. (Z127) Nehrin güney tarafında da büyük bir şehir vardır. Adı Curcaniye'dir. Hârzem kendi bölgesinde Hazar'dan sonra en büyük şehirdir. Oğuz diyarının alışveriş ticaret merkezidir. Buradan ticaret kafileleri Cürcan' gitmek için yola çıkarlar.

478

Kafileleri günlerce Hazar diyarına ve Horasân'a yolculuk yaparlar. Hârzem şehir merkezinden sonra Dergân, Hezâresb, Hîve Erdehuşmîsen, Sâferdez Nûzvâr, Karderân, Kürder, Berâtekin köyü, Mezmîriyye, Merdâcekân ve Curcâniye şehirleri vardır.

Merkez şehri Kârzemiyye'dir. Şehir helak oldu. Yakınında Curcâniye gibi başka yeri yurt edindiler. Kâs şehrinin kendisi vardı. Nehir şehrin iç kaleyle beraber harabeye çevirdi. Şehrin içindeki iç kalenin üzerinde bulunan camiye de yok etti. Hiçbir izi eseri kalmadı. Şehrin ortasında Harkerûn diye bir nehir vardır. Şehri de pazarı da ortadan ikiye böler. Şehir bu nehrin her iki tarafındadır. Uzunluğu bir fersâhın 1/3 dir. Pazarları mamur, ticaretleri bereketli ve devamlıdır.

Hârzem'in sınırının evveli Tâhiriyye diye isimlendirilir. Âmul tarafındadır. Öyle bir yerdir ki mamur olan Ceyhûn nehrinin güneyinden uzanır. Ceyhûn'un kuzeyinde Gârâbehşene köyüne varıncaya kadar mamur yer yoktur. Bu köyden Hârzem'e kadar hepsi mamur yerlerdir. Ceyhûn'un bütün güneyinde Gârâbehşene'den önce 6 fersâhta bir nehir Ceyhûn'dan başlar.

479

Bu nehrin etrafında şehre kadar mamur semtler vardır

Bu nehrin adı Kâvehuvâreh, Türkçesi sığır yiyen nehir manasındadır. Genişliği 5 kulaçtır. Derinliği 2 boydur. Gemileri taşır. Bu nehir 5 fersâh aktıktan sonra kendisinden Kerîh diye adlandırılan başka bir nehir ayrılır. Bazı semtler bu nehrin suyuyla imar edilmiştir. Ceyhûn Keyes'den Hezâresb'e kadar Tâhiriyye'den daha mamur bir yer yoktur. Bu nehir geniş bir nehirdir. Hezâresb'de şehrin karşısında nehir bir fersâh genişler. Sonra daralmaya devam eder. Curcâniyye'de iki fersâh kadar kalır. Sonra Keyf isimindeki köye ulaşır. Keyf köyü Kergenç'ten 5 fersâh ileridedir. Curcâniyye bir dağın yakınındadır. Bu geniş bölgede Curcâniyye'den başka mamur yer yoktur. Bu dağın arkası çöldür. Hezâresb'den Ceyhun'un batısına kadar olan bölgelerde çok nehir vardır. Biri Hezâresb nehridir. Ceyhun'dan ayrılır. Amul'a yakındır. Gâvhere nehrinin yarısı kadar suyu vardır. İçinde gemiler hareket ederler. Hezâresb nehrinden 2 fersâh sonra Kerderanhaş diye bir nehir vardır. Hezâresb'den büyüktür. Ondan sonra Hîve nehri vardır. Kerderân, Havâş nehrinden iki kat daha büyüktür. İçinde gemiler çalışır. Ondan sonra Medâr nehri vardır. Kâvehuvâreh nehrinden iki kat daha büyüktür. Ondan Medâr'a gemiler gider. Hîve nehri, Medâr nehrine 1 fersâh uzaktadır. Medâr nehriyle Vedâk nehirleri arasında gemiler Cürcaniye şehrine giderler. Vedâk nehriyle Medâr nehirlerinin arası bir mil kadardır. Vedâk nehrinden Hârzem'e 2 fersâh yol vardır. Şehrin en altında Cürcâniye bölgesinde Beveh isimli bir nehir daha vardır. Beveh nehri ve Vedâk nehri Endersten köyünün altındaki Curcâniye yakınında birleşirler. Vedâk, Beveh'ten büyüktür.

480

İçinden Curcâniye'ye gemiler gider. Curcâniye'ye bir ok atımı kadar yakındır. Sonra nehrin burasında gemilerin geçmesini engelleyen bir engel ortaya çıkar. Bu iki nehirle Curcâniye arası bir merhale kadardır. Kâvehuvâreh nehriyle şehrin arası on iki fersâhtır. Hârzem nehri şehrin yanında iki fersâh genişliğindedir. Kürder, Hârzem şehrinin en alt tarafında 4 fersâhtan sonra dört yerde birbirlerine

yaklaşırlar. Sonra Bevehh ve Vedâk nehirlerinin tek bir nehir oldukları gibi tek bir nehir olurlar. (b127) Derler ki Ceyhûn nehrinin eski mecrası burada idi. Ceyhûn'un suyu azalınca bu nehirde su ağırlaştı. Keyf kuzey tarafta Mezmîniyye hizasındadır. Ceyhûn'a dört fersâh uzaktadır. Fakat o Curcâniye'ye aittir. Sonradan böyle oldu. Sonra nehir Kerder'de tahvil oldu. Keyf ve Mezmîniyye şehirlerinin arasından geçerek Mezmîniyye sonra bu nehir üzerinde mamur olan bir yer yoktur. Kürder ve Ceyhûn arasına Mezdahken semti vardır. Mezdahken'le Ceyhûn arası 2 fersâhtır. Curcâniye'nin karşısındadır. Kürder'den şehre kadar her köyün Ceyhûn'dan gelen bir nehri vardır. Bütün buradaki nehirlerin hepsi Ceyhûn'dan ayrılır. Sonra Ceyhûn nehri Hârzem gölünde son bulur, buralarda çok avcı vardır. Fakat bir köy yoktur. Bina da yoktur. Buranın adı Hâlican'dır. Bu gölün kenarında Hâlican'ın karşı tarafında Oğuz toprağı vardır. Eğer barış varsa bu taraftan Berâtekîn köyüne gelirler. Diğer taraftan da Curcâniye'ye giderler. Bütün nahiyeler ribattır. Kâvehuvâehr nehrine bir merhale kala Ceyhûn nehrini ortadan bir dağ keser. Burada su daralır. Ceyhûn'un genişliği üçte birine düşer. Buranın adı Ebûkaşşe'dir. Burada geminin tehlike geçirmesinden korkulur.

481

Çünkü burada nehir çok süratli akar. Dar yerden çıkışında da tehlike vardır.

Ceyhûn nehrinin göle döküldüğü yer ile Şâş nehrinin göle döküldüğü yer arası on günlük yoldur. Ceyhûn nehri kışın çok defa donar. Üzerinden ağırlıklar, beygirler yükler develer geçer. Don, Hârezm nahiyesinden başlar. Donun sona erdiği yere kadar yükselir. Don yükseldikçe soğuk da o derece artar ve şiddetli olur. Ceyhûn nehri Hârzem bölgesinde daha çok soğuk olur, daha çok buz tutar. Hârzem gölünün kenarında bir dağ vardır. Adı Çakırı Oğuz'dur. Bu dağın yanında su donar yaz boyunca bu don olarak kalır. Kamışlıktan bir ormanı vardır. Hârzem gölünün etrafı 100 fersâh kadardır. Bu bilgiyi akli eren uzman kişiler haber vermektedir. Hârzem gölünün suyu tuzludur. Görünen sığ bir yeri yoktur. Bu göle Ceyhûn nehri, Şâş nehri ve bu çevredeki bütün nehirler kavuşur. Yine de suyu tatlı olmaz ve de artmaz. Allah(c.c.) bilir ya, bu gölle Hazar denizi arasında yer altından bir bağlantı olabilir. Yani bu gölün suyu Hazar Denizi ile bağlantılı olabilir. Bazı kimseler bunu yazıyorlar. Fakat ben bu konuda bir hakikata varamadım. İki deniz arasında 20 merhalelik bir mesâfe vardır.

Hârzem çok verimli bir bölgedir. Gıdaları hububatları meyveleri çoktur. Sadece ceviz yoktur. Burada pamuktan ve yünden çok çeşitli elbiseler yapılır. Bütün

diyarlara gönderilir. Halkının has olanları zengin, şahsiyetli ve şerefli kimselerdir. Hârzem halkı en çok sefere çıkan ve yeryüzüne dağılan bir halktır. Horasân'da, Hârzemliler'in bulunmadığı hiçbir şehir yoktur. Halkın dili Hârzem'e mahsus bir dildir. Horasan'da onların dilini konuşan başka bölge yoktur. Elbiseleri kalın kışlık elbise, başlıkları eğridir. Onlar için bu eğrilikte resmiyet vardır. Onlarla Horâsan halkının Oğuzlar'a karşı güçbirliği yapmaları, onlara karşı koymaları açıktır. Topraklarında altın gümüş madeni yoktur. Başka madenler de yoktur. DuRûmu iyi olanların hepsi Türkler'le yaptıkları ticaretten ileri gelmektedir.

482

Bir de hayvan sürüleriyle uğraşırlar. Slav köylerinin çoğu, Hazar ve çevresi Türk kölelerle beraber çöl tilkisi derisi, samur ve tilki derisi, dabağlanmış derilerle beraber Hârzem'e gelir. Buradan başka bölgelere gönderilir. Onların bazı ticaret erbabı Ye'cüc ve Me'cüc diyarına ticarete giderler. İpekli kumaşları ve deri çeşitlerini satın almak için giderler. Sakalı olanlar gitmezler. Ya da çok az giderler. Onlara benzeyenler, yüzü tüysüz olanlar oraya ticarete giderler. Çünkü Ye'cüc ve Me'cüc kavminin sakalları ve bıyıkları yoktur. Yüzleri cascavldır. Sakalı gür olan biri onların bölgesine girerse onların kralı bu sakallıyı yakalar. Bütün sakalını yoldurur, kendilerine benzetir. Ondan sonra ikramda bulunur ve onu zengin kılarlar. Bu bölge Ceyhûn'un üst taraflarına düşen bir bölgedir.

Buhârâ'da bütün Horasân'ı idare eden darü'l-imarenin başkanlık sarayının bulunduğu yerdir. Mâverâünnehir bölgesinin resifinin üzeri istikametindedir. Sonra onu, ona bitişik olan takip eder. Adı Bûmickes'tir. Bûmickes düz bir yerde kurulmuş bir şehirdir. Yapısı birbirine geçirilmiş ahşaptır. Bu ahşap binalar, saraylar, bahçeler, ticari mahaller hepsi taş döşeli sokaklardadır. Birbirine kavuşmuş köyler 12 fersâh kadardır. Bütün bu alanın etrafında bir sur vardır. Bu sarayları, binaları, köyleri, şehir merkezinin hepsini kuşatır. Bütün bu alanlarda boş yer, harap yer görülmez. Bu surun dışında şehre ait olan yerlerde saraylar, meskenler birbirine bitişiktirler. Şehirden sayılan ticari mekânlar vardır. Şehir ehli buralarda yaz kış otururlar.

483

Mesken edinirler. Bu surdan başka bir fersâh kare olan başka bir sur daha vardır. Bu surun içinde Buhârâ'nın bir şehri vardır. Etrafı sağlam bir sur ile çevrilidir. Şehrin dışında şehre bitişik bir kale daha vardır. Bir küçük şehir kadardır. İçinde bir kale ve Horasân valilerinin meskenleri vardır. Bunlar Samanoğulları'nın valileridir. Şehirdeki iç kalenin içinde otururlar. Hapis de iç kalenin içindedir.

Pazarları kenar semtlerdedir. Horasân'da ve Mâverâ'da Buhârâ kadar binaları birbirine girmiş ve halkı çok olan başka bir şehir yoktur. Buhârâ'nın rabd semtinde bu semti ikiye bölen bir nehir akar. Bu nehrin adı Sugd nehridir. Şehrin çarşı ve pazarlarını da ikiye böler. Bu nehir Sugd bölgesinin son nehridir. Bu nehrin üzerinde değirmenler, bağlar, bahçeler ve çiftlikler vardır. Bu nehrin fazla suyu Beykend civarındaki suya dökülür. Ferebr'e yakın olur ve adı Sâam-hâs'tır. Buhârâ'nın yedi demir kapısı vardır. Biri Medîne kapısıdır. Biri Nûr kapısıdır. Bir kapısının adı Çukur kapısıdır. Bir kapının adı Demir kapısıdır. Bir kapının adı İç kale kapısıdır. Bir kapının adı Benî Esed kapısıdır. Bu kapı Mihr kapısıdır. Bir kapının adı Beni Sâd kapısıdır. İç kalesinin iki kapısı vardır. Birinin adı Rikestân'dır. Cami kapısıdır. Çünkü Cuma mescidine açılan kapıdır. Rabd semtinin de semtinden çevreye çıkan yollar vardır. Bu yolların birisi Horasân'a çıkar. Meydan yolu diye bilinir. Biri doğuya açılır. İbrahim yolu diye bilinir. Bir yolunun adı Derbü'r-Riyû'dur. Ondan sonra Derbü'l-Merdkâşe yolu vardır. Onu Kelebâz kapısı takip eder. Bu son iki kapıdan Nesev ve Belh tarafına çıkılır. Kelâbâz'ı Derbü'n-Nûbehar kapısı takip eder. Ondan sonra Semerkand kapısı gelir. Onun adı Bâğâşkûr'dur. Sonra Râmisene kapısı, sonra Cedestrin kapısı gelir. Bu kapıdan Hârzem yoluna çıkılır. Onu Guşev kapısı takip eder. Rabd semtinin ortasında çarşıların kapıları vardır. Biri demir kapıdır. Onu Hasan köprüsü kapısı takip eder. Onu Mah camisinin yanında iki kapı takip eder.

484

İkisinden sonra adı Rahne olan bir kapı vardır. Bu kapıdan sonra Ebî Hâşim el- Kennânî sarayının yanında bir kapı vardır. Sonra Fârcek kapısı, Dervâzceh kapısı, Muğan Sokağı kapısı gelir. Sonra Semerkand iç kapısı gelir.

Şehirde iç kalede akarsu yoktur. Çünkü ikisi de yüksek yerdedir. Suları Semerkand'dan gelen en büyük akarsudandır. Bu nehir şehirde şubelere ayrılır. Bu kollardan biri Feşîdize'dir. Buhârâ nehrinden Varg denilen yerden gelir. Merdkâşe kapısından İbrahim civarına akar. Sonra Belam kapısına akar. Sonra Nûkendeh nehrine dökülür. Bu nehrin üzerinde iki binden fazla bahçeli saray vardır. Çok araziler bu nehrin suyuyla sulanırlar. Bu nehrin ağzından sonuna kadar bir fersâhtır. Bir kolda Cuveybar Bekâr'dır. Yine aynı büyük nehirden şehrin ortasında Ehîd mescidinin yanından ayrılır. Nûkendeh'deki nehre katılır. Bazı semtlerin suyu bu nehirdendir. Bin kadar bahçe vardır. Arazisi geniş, suyu çok olduğu için bu nehir üzerinde çok ağaç dikilir. Şehirdeki Arid isimli mescidin yanında nehirden ayrılır.

Bazı semtleri sular. Cuveybar nehrinden daha geniş ve arazi sulamak için daha mamur bir nehirdir. Cevgaşec denilen bir nehir daha vardır. Ârîd mescidinin yanında nehirden ayrılır. Bazı semtlerdeki arazileri suladıktan sonra Nûkendeh'teki nehre katılır. Nûkendeh nehri Dâru Hamdûne'nin yakınında nehirden ayrılır. Bu nehir bütün suların katıldığı koldur. Bazı semtler bu nehirden su kullanırlar. Çölde kaybolur. Kimse bundan su içmez. Sonra Tâhûne çayı gelir. Şehirde Nûbehâr denilen yerde nehirden ayrılır. Bazı semtlerin evleri bu nehrin üzerindedir. Çok değirmenleri idare eder. Beykend çayına ulaşır. Beykend halkı bu nehirden su içerler. Kuşne diye bir nehir daha vardır.

485

Şehirde Nûbehar denilen yerde nehirden ayrılır. Nûbehar semtinin halkı bundan su içerler. Çok kaleleri, zirai bölgeleri ve bahçeleri sular. Kuşne'yi geçer Mâyemurg'a ulaşır. Rabâh diye bir su vardır. Beykend denilen yerde nehirden ayrılır. Bazı semtleri suladıktan sonra Kasru Ribâh semtine akar. Orada bin kadar bağ bahçe ve çok arazi sular. Rabâh çayı Rîkestân yanında nehirden ayrılır. Reykent, İçkale ve Dâr'ul-Emâre halkı bu nehirden su içerler. Hamdûne köprüsü yanında yer altından nehirden ayrılır. Benî Esed kapısının yanındaki havuzlara akar. Fazlası içkaledeki Farikiyne akar. Zügârkende diye bir çay vardır. Verg denilen yerde nehirden ayrılır. Dervâzeceh kapısına akar. Dervâzeceh halkının evleri bu suyun üzerindedir. Semerkand kapısına kadar akmaya devam eder. Sonra Sebîdmâşah'a akar. Burayı bir fersâh geçer. Üzerinde saraylar bağlar bahçeler ve çok araziler vardır. Bu nehirler bütün Buhârâ'yı ve bütün bahçelerini dolaşırlar.

Şehrin çok semtleri mahalleleri ve çok övülecek nefis yerleri değerli semtleri ve kıymetli arazileri vardır ki hiçbir sürette başka hiçbir memlekette bulunmaz. Her ne kadar güzel bölgeler semtler şehirler varsa da hiç biri Buhârâ'yla boy ölçüşemez. Çünkü bu güzellikler Buhârâ'da daha çok ve daha boldur. Zer, Fergîded, Suhar, Tavâvis kuşları semti, Bevrek, Hargâne es-Süflâ nehri, (z129) Nec.c.ârcefr, Kâhuştuvân Rasâtîki, Endiyârı, Kendemân Sâmecân Mâverâ, Sâmecân Mâdûn, Ferâver es-Süflâ, Ferâver el-Ulyâ ve Erivân

486

semtlerinin hepsi harika güzellikte yerlerdir. Bütün bu güzel semtler kuşatıcı duvarın içindeki bölgeye dâhildir. Bu duvar bu geniş şehri kuşatan bir sur gibidir. Surun dışında Şâbehaş, Yesîr, Kermîniye semti, Hırgâneti'l-Ulyâ, Râmend, Beykend ve Ferebr semtleri vardır.

Semerkand taraflarından Buhârâ'ya ulaşan nehir Büttem dağlarından doğar ve Sugd nehri diye bilinir. Sugd ve Semerkand'dan sonra Buhârâ nehri diyebiliriz. Buhârâ'nın sınırında Şehrin dış duvarından önce Tavâvîs semtinde bu nehir birkaç kola ayrılır. Şehrin kapısına gelinceye kadar çok nehir meydana gelir. Sur içindeki semtlere, köylere, mezralara akarak dağılırlar. Buhârâ şehrinin bütün semtleri bütün mahalleleri, bütün evleri bu nehrin kolları üzerinde kurulmuştur. Bir kolun adı Sâferîkâm'dır. Büyük nehirden ayrılır. Köyleri suladıktan sonra Verdane'ye ulaşır. İçtikleri su da bu nehirdendir. Bir nehrin adı Hargân-rûd'dur. Büyük nehirden ayrılır. Köyleri suladıktan sonra Râveş'e ulaşır. Bu sudan içerler. Bir nehrin adı Nec.c.ârcefr'dir. Nehirden ayrıldıktan sonra köyleri sular. Hazmisen'de son bulur. İçtikleri su da bu nehirdendir. Yine nehirden ayrılan Curg diye bir nehir vardır. Nehirden ayrıldıktan sonra güzel bir köy olan Curg'a ulaşır. Ondan içerler fazlası nehre döner. Nûkendeş çayı vardır. Nehirden ayrılır. Köyleri suladıktan sonra Ferahşe'ye ulaşır. İçtikleri su bundandır. Büyük nehirden ayrılan bir kolun adı da Berahşa'dır. Köyleri suladıktan sonra Berahşa'ya ulaşır. Suyu ondan içerler. Keşne diye bir nehir vardır. Nehirden ayrıldıktan sonra köyleri sular. Sonra Keşne'ye ulaşır. Bundan içerler. Bir nehrin adı da Râmîsene nehridir.

487

Nehirden ayrıldıktan sonra köyleri sular, sonra Râmîsene'ye ulaşır. Ondan içerler. Bir nehir de aşağı Ferâver'dir. Nehirden ayrılır. Köyleri sular Bamyabek'te son bulur. Ondan içerler. Bir nehrin adı Arvan'dır. Nehirden ayrılır. Köyleri sular Bârab'ta son bulur. Ondan içerler. Biri de yukarı Ferâver nehridir. Büyük nehirden ayrıldıktan sonra köyleri sular sonra Evbûkâr'da son bulur. Suyu ondan içerler. Yine büyük nehirden ayrılan adı Hame olan bir nehir vardır. Köyleri suladıktan sonra Hâme'ye ulaşır. Ondan su içerler. Nûkendeş bir kol vardır. Nehirden ayrılır. Köyleri sular, sonra Emir Nev bağında son bulur. Ondan içerler. Bu nehirlerin ayrıldığı Sugd nehirden artan su Zer diye bilinen bir nehrin yatağında akmaya devam eder. Buhââ'nın Rabd semtini sulayan nehir budur. Rabd semti bu nehrin üzerindedir. Adı geçen bütün nehirler de bu nehirdendir. Bu nehirlerin çoğunda gemiler hareket eder. Hepsi Buhârâ surunun içinde Tevâvîs semtinde ayrılırlar. Şehre akmaya devam ederler.

Buhârâ binalarının hepsi birbirine bitişik şekildedir. Binalarının toprağının yüksek olması, toplu halde yapılmaları, bir arada bulunmaları ve iç kalelerle çok tahkim edilerek sağlamlaştırılmıştır. Surun dâhilinde herhangi bir dağ ve bir çöl

yoktur. İşlenmemiş boş bir arazi de yoktur. En yakın dağ Verke dağıdır. Şehir binlerinin yapılışında kullanılan taşlar bu dağdan getirilir. Caddelerde, sokaklarda döşenen taşlar da bu dağdandır. Çömlüklerin yapıldığı çamur da bu dağdandır. Kireçleri de çiçeklik için kullanılan toprakları da bu dağdandır. Surun dışında gezinti yerleri vardır. Odunları bahçelerinden gelir. Çölden ormanlardan da onlara odun taşınır. Buhârâ'nın bütün toprakları suların yakınındadır ve suludur. Çünkü büyük Suğd nehri bu toprakları sular. Bu topraklardan dağılır. Bunun için yüksek ağaçlar yetişmez. Ceviz ve dulap ve benzeri ağaçlar da yetişmez olsa bile çok kısa kalır.

488

Buhârâ meyveleri en sağlıklı meyvelerdir. Tadı daha lezzetlidir. Buhârâ'nın imarına gelince adam yeteri kadar bir tarla alır. Orada hem kendisi için, hem aile ferdi için, hem yakınları için evler yapar. Hem kendilerinin yaşatacak kadar da bu mülklerinden yeteri miktarda gelir gelir. Sayıları çok olduğundan (B129) çok nafaka gerektiğinden, memlekette yetişenler çok olduklarından gelir kifayet etmez eksik kalır. Mâverâ'nın diğer bölgelerinden muhtaç oldukları gıda maddelerini getirirler. Bölgelerine bitişik olan sıra dağlar Verke köyü yakınındadır. Bu dağlar Semerkand'a uzanırlar. Semerkand ve Kiş arasında Büttem dağlarına ulaşırlar. Fergâna genişliğinde Ustrûşene'ye döner. Şelcî ve Tarâz'a kadar Fergâna'yı geçtikten sonra araştırdığıma göre ve bir iş için o yola gidenlerden edindiğim bilgiye göre bu dağ silsilesi Çin denizine kadar uzanırlar. Ustrûşene'de Fergâna'da, Îlâk'ta, Şelcî'de, Lebân'da ve Kırgız toprağına kadar bu dağların hepsinde madenler vardır. Bu dağlara bitişik olan dağlarda da madenler vardır. Bu Büttem bölgesinde nişadır, cam, demir, civa, bakır, kurşun, altın, gümüş, petrol, zift, feyruze, madenleri bulunur. Kömür yerinde yakınan taşlar bu dağlardan çıkar. Adı geçen Fergana meyveleri bütün bu madenler hepsi bu dağların bereketidir. Hepsi bu dağlardan gelen sulardan beslenirler. Dağın yamaçlarından zirveden veya dağın eteklerinden çıkarlar veya bu dağlara ulaşan tepelerden ve düz araziden çıkarlar. Bu dağlarda Büttem bölgesinde ,Zabeş dağlarında, Semerkand bölgesinde hem sıcak hemde soğuk sular vardır. Bazı çeşmeler vardır ki sıcak şiddetli olursa suları donar. Hava şiddetle sıcak olursa bu donan su, kazıklar ve direkler gibi buz kalırlar. Akıntı durur. Kış gelince buzlaşan bu sular ısınır buzları çözünür sıcak olarak akarlar. Isı için, kışın hayvanlar bu sıcak suların olduğu yerlere, bölgelere ve vadilere sığınır.

489

Buhârâ'da hem surlar dâhilinde hem surların haricinde şehirler vardır. Dâhildeki şehirlerin en büyüğü Tevâvîs'tir. En büyük minber de buradadır. Ondan sonra Bûmickes, Zendene, Magkân, Hucâde şehirleri surun duvarları içindedir. Surun dışındaki şehirler: Beykend, Firebr, Germiniyye, Hadimenken, Hergankes, Mazyameckes, şehirleridir. Tevâvîs şehrine gelince onların pazarları vardır. Büyük bir ticaret alış veriş merkezi vardır ki Horasân topraklarının her tarafından insanlar buraya senenin belli bir mevsiminde alış veriş için gelirler. Buhârâ'da çok miktarda çeşitli pamuklu elbiseler yapılır. Fazlası da Irak'a kadar gönderilir. Bahçeleri akarsuları çok olan bir şehirdir. Toprağı verimlidir. İçinde bir iç kale vardır. Şehrin üstünde bir kale daha vardır. Cuma mescidi kalenin içindedir. Sur dâhilindeki şehirler büyüklükte ve imarda birbirine yakındır. Hepsinin içinde mamur olan iç kaleleri vardır. Güzel pazarları çok bağ ve bahçeleri vardır. Çok büyük mahalleler ticaret haneleri vardır ki hepsinin üzerinde sağlam hisar vardır. Kermîniye Tevâvîs'ten daha büyük bir şehirdir ve daha mamur, daha verimlidir. Halkı daha çoktur. Hûdîmenken, Kerîmine'nin semtidir. Onun içine girer. Bitişğinde Hârgankes ve Mezyâmeckes vardır. İmar duRûmları birbirine yakındır. Aynı eşitliktedir. Kermîniye'nin çok köyleri vardır. Her minberin köyleri ve zirai bölgeleri vardır. Ancak Beykend tek başınadır. Teklikte ortağı yoktur. Çevre bölgeleri de yoktur. Buhârâ'da çok ribatlar da yoktur. Mâverâ'nın hiçbir yerinde bu kadar rabd yoktur. Ona yakın miktarda da rabd yoktur. Denilrki Buhârâ'da bin kadar rabd vardır. Surların içinde mescidler vardır. Mescidlerin içi güzelleştirilmiştir. Mihrabı çinilerle bezenmiştir. Mâverâ'da Buhar mescidleri kadar güzel mescid yoktur. Ferber Ceyhûn'a yakın bir şehirdir. Mamur köyleri vardır. Verimli bir yerdir. Lezzetli ve hoş güzel yemekleri vardır. Yemekleri ve gıdaları için insanlar Ferber'e gelirler.

490

Buhârâ dili Sugd dilinin aynısıdır. Fakat Buhârâlîlar bazı kelimeleri tahrif ederek söylüyorlar. Bir de deri dilleri vardır. Buhârâ halkı edebiyat, ilim, fıkıh ehli olan bir halktır. Hepsi diyanet ehli, emanet ehli, güzellik ehli bir halktır. Muameleleri güzeldir. (Z130) Şehirleri az, hayırları çoktur. Hayra koşarlar, iyiliği çok yaparlar, iyi niyetlidirler. İşleri temizdir. Öyle ki bütün Horosân'dan daha üstün tutarlar. Paraları dirhem ve dinardır. Onlar dinarlarına gatrifiye diyorlar. Dirhemleri demir, altın, gümüş ve kurşundandır. Bir takım çeşitli karışımlardan meydana gelir. Bu dirhemler ancak Buhârâ ve çevresinde geçerlidir. Başka yerlerde geçerli değildir. Bir de

Muhamediye diye bir dirhemleri vardır. Okunamıyan harflerle tasfir edilmişlerdir. Alemetleri bellidir. İslâm devrinde Samanoğulları zamanında Esed b. Saman zamanında basılmış bir dirhemdir. Bir dirhem cinsi de müseyyibiyedir. Bu onların zahirasıdır. Hepsini keğıt dirhemden üstün tutuyorlar. Ebû İbrahim dirhemi gümüşten yapmaya karar verdi. Gümüşten ilk gümüş dirhemleri bastıran odur. Fulus ile alışveriş yaparlar. Ekseri elbiseleri kaftandır, yani dış elbisedir. Mâverâ'da olduğu gibi başlarına kalansüve(sivri külah) takarlar. Elbiseleri de Mavera'nın elbisesiyle aynıdır. Şehir duvarın hem içinde, hem dışında sıra halinde pazarlar vardır. Senenin her ayının belli günlerinde pazarlar kurulur. Her tarafta bilinir ve her tarafta alışverişe gelirler. Pazarlarda hayvanlar, elbiseler, köleler, diğer ticari eşya, altın, gümüş, bakır kaplar, zahire saklanacak kavanozlar, cam eşyalar, ailelerin işlerini kolaylaştıran aletler, Buhârâ markasıyla yapılan Irak'a vs. yerlere satılan elbiseler, pamuklu kumaşlar, kaba dokunmuş kilimler, halılar, ince iplikle dokunanlar Araplar'a çok satılır. Araplar buranın kumaşlarına çok rağbet ederler. Halılar yün elbiseler son derece güzeldir. Oturmak için kürsiler, mihrap namazlıkları çok satılır.

Çok eski zamanlardan beri Buhâra ehli hoş olan bir fıkra anlatırlar. Bu da şudur ki, Onlar ihtilafa düşmeden birbirini ziyaret ederler. Görüşürler ki onların kalelerinin ve iç kalelerinin bereketi ne zaman bir valinin cenazesi çıkarsa, bir sancak veya bayrak töreni yapılırsa kesin hezimet olur

491

Ve bereket gider. Bu sözlerde hayatta gerçekleşiyor ve bu da çok acayip bir tesadüftür. Denilir ki Buhârâ'nın aslı eski zamanlarda İstahir'dan naklolmuştur. Horasân valilerinin Samanoğulları'nın saltanat meskeni Buhârâ'dır. Horasân Buhârâ'nın önüne, Mâverâ'nın da arkasına düşer.

Hükümete Hüsnü Taât içindedirler. İdarecilerle çok az ihtilaf ederler. Mutasarrıfların onların gerekli işlerine bakar, yerine getirirler. Aralarında makam seçmede Mâverâünnehir'in iyiğini düşünerek, tercih yaparlar. Buhârâ'yı ilk hükümet merkezi yapan Ebu İbrahim İsmail b. Ahmet'tir. Allah(c.c.) onu affetsin. Ona Horasân valiliği verildiğinde Buhârâ'da mukim idi. Buranın toprağını bereketli ve mübarek saydı. Makamına burada devam etti. Oradan lezzet aldı. Orayı saltanat merkezi yaptı. Velayet makamı onun çocuklarıyla devam etti. Daha önce Mâverâünnehir valileri ya Semerkand'da, ya da Şâş'ta, Fergâna'da ikamet ediyorlardı. Buhârâ valileri Horasân'dan ayrı idiler. Benî Tâhir devri bitinceye kadar böyle devam etti.

Hucâde şehri Buhârâ'dan Beykend'e gidenin 3 fersâh sağına düşer. Orayla yol azalır. 1 fersâh kadar yol kalır. Magkân Beykend yolunun sağının 5 fersâh uzağındadır. Yolla arası 3 fersâhtır. Zendene şehrinden 4 fersâh uzaktadır. Şehrin kuzeyindedir. Bûmickes Tâvâvîs'ise gidenin solunda 4 fersâh uzaktadır. Yolla arası yarım fersâh kadardır. Kermîniye'den Hudîmenken'e 1 fersâhtır. Sağ taraftan yakındır. Hudîmenken ile Semerkand yolu bir ok atımı mesâfedir. Semerkand'a gidenin solundadır. Mezyâmeckes Sugd vadisinin arkasındadır. Hudîmenken'din 1 fersâh yukarısındadır. Hargânes Kermîniye izasında, vadinin 1 fersâh arkasına düşer.

Buhârâ doğuda Sugd'a sınırdır. Evveli Kermîniye'den

492

geçip Debûsiye'ye varırsın. Sonra Rabincen ve Keşâniye'ye varırsın. Sonra Semerkand'a varırsın. Bütün buralar Suğd diyarıdır. Bazı insanlar Buhârâ, Kiş ve Nesef'in Sugd'a ait olduğunu iddia ederler. Hâlbuki buralar divandaki bölgelere göre müstakil bir bölgedir. Sugd diyarının merkez şehri Semerkand'dır. Semerkand Sugd vadisinin güneyine düşen bir şehirdir. Vadiden yüksektedir. Bir iç kalesi, bir şehri, bir de Rabd semti vardır. Rabd demek bütün hayvan barınakları ve ticari semtin olduğu yer demektir. Bu zamanımızda hepsi iç kalenin içine alınmıştır. Dâr'ul-Emâre'ye daha önce buradaydı. Şimdi harap olmuştur. Bu harap olan sarayın üstüne çıktım bakan ve gören birinin görebilecek en güzel manzaraları seyrettim. Yeşil yeşil ağaçlar, çiçek çiçek saraylar, çağlayan nehirler, parlayan binalar gördüm. Göz hangi tarafa dönerse döndüğü her tarafta güzelliklerle dolar. Hangi istediğine bakarsa onu hoş olarak görür. Adeta bir çocuğun sevindiği kadar buraları seyreden de çılgınca sevinir. Meydanları tahsilâtli şekilde birbirlerine ayrılmıştır. Sonsuz derecede güzelleştirilmiştir. Servi ağaçları sıralamışlar ve aynı boyda budamışlar. Bu ağaçları her çeşit hayvan şekline biçimlendirmişlerdir. Bazılarını file, bazılarını develere, bazılarını sığırlara, bazılarını da aslan kaplan gibi vahşi hayvanlara benzetmişlerdir. Bunları da karşı karşıya duracak şekilde birbirlerini çağırıyor, birbirlerine sesleniyormuş gibi yapmışlar. Bazılarını da birbirlerine öfkelenmiş gibi şekillendirmişler. Amma da manzara. Acaba buna ne kadar para harcandı, acaba ne kadar adamların kalplerini kendilerine cezb ett? Bunun yanında bir de çağlayan nehirler havaya ateş fişkırان volkanik halde kükremeye devam ediyorlar. Güzel şarkılar söyleyenler, yükselen saraylar, protokol sarayları, misafirhaneler görürsün, sokakların kaldırımları döşeme taşlarla yapılmış. Çok kıymetli evler, meskenler, nefis meclisler, çok kralların yaşadığı ana dalalet eden duRûmlar görürsün.

Semer kand'ın 4 kapısı olan bir kalesi vardır. Doğuya bakan kalenin adı Çin kalesidir. Bu kapı yerden yüksektedir. Yüksek bir merdiven basamaklarıyla aşağı inilir. Sugd vadisine doğru uzanır. Batıya bakan kapının adı Nevbahar'dır. Bu kapı yerden biraz yüksektedir. Kuzey kapısının adı Buhârâ kapısıdır. Güneye bakan kapının adı Kiş kapısıdır. Büyük pazarları olan bir şehirdir. Büyük şehirlerde bulunan dükkânlar, hanlar, hamamlar, evler bu şehirde de vardır. Akarsuları vardır. Bir nehre gidersen, bazısının üzerinde köprüler vardır. Üzerinden geçilir. Yerden yüksek yollar yapılmıştır. Bazı yerlerinde çarşının ortasında Sayerife semtinde taştan yapılmış üzerinden aşağı doğru suların aktığı bir tepe vardır.

493

Bu tepe Saferin'den şehre girer. Kiş kapısına kadar devam eder. Bu nehrin yüzü kurşundur.

Çünkü şehrin çevresi surun yapılışında çok kazıldığı için çok çukurdur ve engindir. Çok büyük bir hendek bırakmıştır. İçinden toprak ve çamur çıkarılmıştır. Şehre suların akması için bu hendeğin içinde su kanalları yapılmıştır. Cahiliye devrinden kalan çok eski bir nehirdir. Çarşının ortasından akar. Semer kand'ın en mamur bölgesi olan güç merkezi diye bilinen yerden akar. Bu nehrin her iki tarafında çevresinde olan araziler şehrin ihtiyaçları için vakfedilmiştir. Bu vakıf arazilerin bekçileri Mecûsiler'dendir. Yaz kış bu vakıflara bakarlar. Bu hizmet onlara şart koşulmuştur. Bundan dolayı Onlardan Beytu'l -Mâlin hakkı olan cizye vergisi alınmaz. Cuma mescidi şehirde iç kalenin alt tarafındadır. Kaleyle cami arasında bir cadde genişliği kadar mesâfe vardır. Şehirde bu nehirden ayrılan kollar vardır. Bütün kolların üzerinde bağlar bahçeler, bostanlar vardır. Samanoğulları'na ait İsfizar denilen yerde başkanlık sarayları vardır. İç kaledeki başkanlık sarayından başkadır bunlar. Şehir Rabd semtinden itibaren Sugd nehrinin kenarında kurulmuştur. Nehir Rabd ile şehir arasında akar. Çünkü pazar ve Rabd Sugd vadisinin arkasından uzanır. Afşin denilen yerde akmaya devam eder. Kûhuk kapısından iki semti dolaşır. Fenek kapısının üzerinden geçer. Rîveded kapısından geçer sonra aslan sarayına kavuşur. Sonra Gadâved kapısına akar, sonra vadiye uzanır. Bu vadi rabd semti için hendek görevini yapar. Sonra kuzeye döner. Rabd'ı kuşatan bu surun çapı 2 fersâh kaledir. Fakat Rabat'ın göbeği bütün çarşı pazarlarının toplu halde bulunduğu yer su toplama mekezidir. Sonra bütün sokaklar, dehlizler, ticari mekânlar buraya ulaşır. Şehrin ara mahallelerinde de sokaklar taş döşemelidir. Ara mahallelere de saraylar, bağlar, bahçeler vardır. Akarsuyun olmadığı hiçbir dehliz hiçbir ev yoktur. Varsa da çok

azdır. Bahçesi olmayan evde çok azdır. Hatta sen gözünü şehrin iç kalesine doğru yukarı çevirirsen gözün onu görmez. (Z131) Çünkü iç kalesinin görüntüsünü bahçeler, ağaçlar kapatmıştır. Evlerdeki ağaçlar, nehirlerin kenarındaki bahçe ağaçları, caddelerindeki ağaçlar, yüksek oldukları için iç kalenin görüntüsünü kapatmaktadır.

494

Bütün hanlar, ticaret hanları rabd semtindedir. Ancak çok azı şehrin içindedir. Semerkand Mâverâ'nın limanıdır. Samanoğlu İsmail b. Ahmet'in zamanına kadar hükümet merkezi buradaydı. Rabd ticari semtinin ahşap ve demir kapıları meydana gelen bazı fitnelerden dolayı kapanmaz. Sultan bu kapıları kaldırttı. Kapılar açıktır, kapısızdır. Gadâved İsbek, Sûhâşîn, Afşîn Versenîn, Kûhek Rîveded Ferhaşiz kapılarının hepsi sökülen kapılardandır. Bazı insanlar Tubbea kralının bu şehrin kuruluşunu başlatmış. Zi'l-Karneyn bazı binaları bizzat kendi elleriyle yapmış olduğunu iddia ediyorlar. Ebu Bekir Dımaşk'ı bana haber vererek dedi ki : Ben bu şehrin büyük kapısının üzerinde bir demir levha gördüm, levhada bir yazı vardı. Buranın halkı bu yazının Himyerîler'in diliyle yazıldığını iddia ettiklerini söyledi. Kendilerinin de bu bilgiyi büyüklerinden miras yoluyla aldıklarını haber verdi ve bu yazının Tubbea krallığının sanatına ait olduğunu iddia ediyorlar. Kitabenin bazısında Sana'dan Semerkand'a mesâfe 1000 fersâhtır diye yazılıymış. Bu yazı da Sana'yı bina edenin bu şehri de yeni olarak kurduğunu ispat ediyor. Tubbaa kralı Sana' dan buraya kadar hükmediyordu. Diyorlar ki kral bir sene Sana'da ikamet eder. Bir sene de Semerkand'da ikamet edermiş. Semerkand'da fitne çıktı. Bu levhanın üzerinde bulunduğu kapı yandı. Bu levhayı tekrar yerine koyan iade eden kişi Ebû Muzaffer Muhammed b. Lokman b. Nas b. Ahmed b. Esed eskiden olduğu gibi yine bu levhayı demirden yaparak yerine koydu. Kitabesi değişti. Semerkand toprağı çok sağlıklı bir topraktır. Kuru bir topraktır. Eğer akarsuların buharı ve çok ağaçlar olmasaydı aşırı kuru olan bu toprak onların sağlığına zarar verebilirdi. Bazı doktorlar duRûmu bu şekilde hikâye ediyorlar. Binaları kerpiç ve ahşaptandır. Halkı iyilik sahibi bir halktır. Aşırı derecede şahsiyetlerini cömertliklerini göstermek için çok nafakalarını üzerlerine alırlar. Horasan memleketlerinin hepsinden nafaka, iyilik yapma altına giriyorlar ki bazen bu cömertlikleri onların bütün mallarını bitirir, kurutur. Semerkand Mavera'da satılan kölelerin satış merkezidir. Mavera'nın en hayırlı köleleri Semerkand'da eğitilen kölelerdir.

495

Semer kand'a en yakın dağların arası bir merhaleden daha azdır. Yalnız küçük bir dağ Semer kand'a ulaşır. Kûhek dağıdır.

Semer kand'ın suruna kadar uzanır. Uzunluğu yarım mil kadardır. Memleketin ağaçları, kap kacak yapılan çamurları bu dağdan gelir. Cam madeni de bu dağdan gelir. İştîğime göre bu dağda altın, gümüş varmış. Fakat üzerinde çalışılmıyormuş. Şehrin azı hariç bütün sokaklar, dehlizler, çarşı ve pazarları hepsi taş döşemedir.

Suları Sogd vadisindedir. Bu nehrin çıkış yeri Büttem dağlarıdır. Sugâniyân'nın sırtlarından doğar. Suları toplandığı bir yer vardır. Cin deresi bilinir. Bir göle benzer. Etrafında köyler vardır. Bölge Burgar bölgesi diye bilinir. Bu su dağlar arasında akmaya devam eder. Sonra Buncîkes'e ulaşır. Sonra Vergars diye bilinen semte ulaşır. Vergars demek şehrin başlangıcı demektir. Semer kand'ı sulayan nehrin kolları bu nehirden ayrılır. Semer kand tarafındaki vadinin batısında bazı semtler bu vadiye bitişir. Vadi üzerinde doğu taraftaki nehirler Vergars hizasında Gûbâr diye bilinen yerde nehirden ayrılırlar. Çünkü burada dağlar biter. Ziraat yapılabilecek topraklar görülür. Sular akabilir. Vergars'da başlayan nehirler Bereş, Bârmeş, Beşmîn nehirleridir. Bu nehre güney tarafında bir merhaleye kadar yakındır. Nehrin başından sonuna kadar üzerinde köyler vardır. Beşmîn nehri güney tarafından Bârmeş'den ayrılır. Baştan sona kadar çok köyleri sular. Fakat kesildiği bir iki nehir yerin alt tarafındadır. Bu nehirlerin en büyüğü Bereş nehridir. Sonra Bârmeş'dir. Hepsi de gemileri taşırlar. (B131) Bu nehirlerden de çok nehirler, kollara ayrılır ki bunları saymak, yazmak çok uzun olur. Bu kollarla da köyler, çiftlikler, mezralar sulanır, imar edilir. Vergars'dan sonuna kadar Dırgam diye bilinen bir büyük semt vardır.

496

Bu semt 10 fersâh kadar uzanır. Genişliği bir fersâhla dört fersâh arasında değişir. Bu semtler: Vergars, Maymurg, Sencerfeğan ve Dırgam semtleri diye bilinir. Gûbâr'dan ayrılan nehir kolları: İştîhan, Senâvâb ve Bûzemâcîz nehirleridir. Senâvâb nehri Bûzemâcîz'in arkasından geçer. Köyleri sular. Sonra Vidâr semtine ulaşır. Onu da geçer, İştîhan bölgesi sınırına kavuşur. Baştan sonuna kadar 2 merhale kadardır. Tek bir arazi gibidir. Bûzemâcîz nehri onun aşağısındadır. Şehir tarafındadır. Bûzemâcîz şehrini sular. İştîhan'dan baştan 4 fersâh akıncaya kadar kendisinden istifade edilmez. Sonra kollara ayrılır. 9 fersâh kadar yerleri sular. Sonra İtîhan'a ulaşır. Orayı ve semtlerini de sular. Adı geçen nehirlerin en büyüğüdür. Vadi

nehirinin evveli budur. Batısında ise nehirden Semerkand'ı geçinceye kadar hiçbir başka nehir ayrılmaz. Bu vadi Semerkand'a ulaşınca kadar ki mesâfe 20 fersâhtan fazladır. Semerkand'ı 2 fersâh geçtikten sonra bu nehirden fay diye bir nehir ayrılır. Sogd bölgesinde ondan daha çok mamur olan nehir yoktur. Halkı daha çok, ziraatleri daha fazla olan, sarayları daha büyük, köyleri daha çok olan, daha güçlü, ulaşılması daha zor bir semt yoktur. Fey Sogd'un üçte biri kadardır. Fay'da nehir çok kollara ayrılır. Her şehre, her memlekete, her köye her bölgeye birer nehir uzanır. Rebincen sınıma kadar akarlar. Oradan Kermîniye'ye akarlar. Rebincen nehirleri, Debûsiye nehirleri, Kermîniye nehirlerinin hepsi bu nehirlerdendir.

497

Buhârâ'da sona ererler. Semerkand'ın hizasında bu vadide nehirler ayrılır. Kincikes nehri bunlardandır. Buradaki köyler içinde başka nehirler akar. Kincikes semtini, Merzûbân semtini sularlar. Daha başka semtleri de sularlar. Bazen tek bir köye 2-3 nehir akar. Çok köylere vadiden ayrılan tek bir nehir ulaşır. Sonra bu nehirden her köy için bir kol ayrılır. Vadilerinde Kuşaniyye nehirleri ondan başlar. Buhârâ duvarı sınıma kadar akar. Köyler çok olduğu için nehrin kolları da o kadar çok olur. Bu nehrin uzunluğu Veragser'den Buhârâ sınıma kadar devam eder. Mesâfe 6 günlük yoldur. Orada da Buhârâ'nın bütün semtlerini sulayan kollara ayrılır. Daha önce Buhârâ nehirleri tek tek zikredilmişti. Nehirler, köyler, bağlar, bahçeler adeta birbirine girift ve sarmaşık haldedirler. Eğer bir insan dağ başında Sogd vadisine baksa peş peşe sürekli devam eden yemyeşil bağlar bahçeler manzaralar görür.

Öyleki bu yeşilliklerden dolayı şehirlerin sadece yüksek olan iç kaleleri görülebilir. Çünkü şehirlerin, köylerin bütün evleri, binaları, sarayları yeşillik içinde kaybolduklarından dağ başında bile baksan kaleden başka bina göremezsin. Ancak yüksek beyaz kaleler ve yüksek beyaz saraylar görebilirsin. Yeşillikten boş bir yer, boş bir toprak veya terk edilmiş bir yer yok denilecek kadar çok azdır.

Bu suyun üzerinde sınırlarda çok muheteşem bir vali, yerleşik hayat yaşayan bir halk saldırılara engel olmak için burada otururlar. Çarşılarını, pazarlarını, akarsularını sevk ve idare ederler. Veragser'de çok üzüm bağları vardır. Zirai arazileri ve haraç alınmayan bir semt vardır. Haraç ödeme yerine bu su ve bentlerinin ıslahıyla uğraşmak ve temizlemekle sorumludurlar. Bu Suğd vadisinden bu nehir kolları ayrıldığı zaman oradan Semerkan kapısı üzerinde bulunan Ceyred köprüsünün altından geçer. Uzaması köprüye yaklaştığı zaman, 3 dükkân yükseldiği kadar

yükselir. Bazen daha fazla yükselir. Genişliği de uzunluğu kadar olur. Bu nehir üzerinden Suğd bölgesinin keresteleri Semerkand'a taşınır. Yazın Büttem dağlarındaki karların erimesiyle Ustrûşene ve Semerkand'ın dağlarının erimesiyle su çok artar. Cîred köprüsünün bendini ters çevirir. Semerkand halkı bu taşan suya set çekmekte güçlük çekerler ve hayret içinde kalırlar. Çünkü bu su taşkın hale gelmiştir.

498

Semerkand'ın semtlerine gelince ilk Buhcîkes şehridir, minberi olan bir şehirdir. Sonra Veragser semti gelir. Şehri Veragser'dir. Buhcîkes'i Cibâl es-Sâvedâr takip eder. Minberi yoktur. (z132) Sâvedâr ve Veragser arasında Semerkand'a yakın Mâyemurg bölgesi vardır. Secerfagan semti vardır. İkisinde de minber yoktur. Mâyemurg'da bir yer vardır, Rîveded diye bilinir. Semerkand'ın kralı Işid'in makamı burada idi Işidiye krallığının saraylarının bulunduğu bir köy vardır. Secerfagan, Veragsers, Mâyemurg ait idiler. Daha sonra ondan ayrıldılar. Dırğam semti Mâyemurg semtine ulaşır. Minberi yoktur. Buhcîkes semtinde çok meyve yetişir. Meyve ağaçlarının verimli toprakları ve çağlayan nehirleri vardır. Gelirleriyle ve mallarının sağlamlığıyla her zaman tercih edilen bir yerdir. Meyvesinin yaşı da kurusu da para eder. Büyük bir yer değildir. Semerkand'ın bütün semtleri arasında Mâyemurg benzeri yoktur. Yolun şekliyle, ağaçların iç içe olmasıyla, köylerinin çokluğuyla, sarayların bitişik şekilde sıralanmasıyla, çağlayan nehirleriyle Mâyemurg yemyeşil bir manzara meydana getirir. Senecrafagan küçük bir semttir. Çevresinde az köy vardır. Sâvedâr Semerkand'ın güneyine düşen bir dağın adıdır. Semerkand etrafında havası Sezavardanda sağlıklı başka bir hesap yoktur. Ziraatı ve meyveleri ondan daha güzel olan bir yer de yoktur. Bura halkının vücutları diğer semtlerinin halkından daha sağlam, yüz renkleri daha güzeldir. Bu semtin uzunluğu 10 fersâhtan fazladır. İmar bakımından dağların en güzeli ve en nezih olanıdır. Mamureleri kesintisiz devam eder. Kaybolmayan, engellenmeyen ve sürekli artarak elde edilen büyük gelirleri vardır. Şavzer dağında Hıristiyanlar'ın bir mahallesi vardır. Güzel, temiz evleri mabedleri ve Hıristiyan cemaatleri vardır. Burada bulunan Irak Hıristiyanları'ndan bir cemaata yetiştim. Güzel olduğu için, temizliği için buraya göç etmişler. Bir de uzlet hayatı yaşamak için buraya göç etmişler. Burada vakıfları vardır ve itikâfa giren Hıristiyanlar vardır. Burası Suğd vadisinin hepsine hâkim olan bir yüksek yerdedir. Burası Vezkerde diye bilinir. Sâvedâr dağında vadiler, dereler vardır.

499

Her vadide de akan sular, nehirler vardır. Bu akan nehirler, güzel bölgelere akarlar. Bu vadilerde her türlü avcılık vardır, verimlidir, sulaması çoktur, hayat her yönden refah içindedir ve güzelliklerle dopdoludur. En güzel nimetler içinde refah içinde yaşarlar. Dırgam'da en iyi semtlerden biridir. Sulu ziraat ile her tarafa gönderilen güzel üzümleriyle meşhurdur. Dergam semtinin uzunluğu orta bir merhaledir. Abğar ise yağmur sularıyla sulanan bir semttir. Köyleri ise Semerkand'ın diğer semtlerinden daha fazla daha kalabalıktır. Malları ve hayvan sürüleri çoktur. Akarsuları yoktur. Aldığım bilgiye göre tek bir kafiz ölçüsü 100'den fazla fakiri idare eder. Ebgaru semtinin uzunluğu 2 fersâh kadardır. Ebgar'ın ekinleri hasat zamanına kadar sağ sağlam biterse Sogd bölgesinin tümüne yeterli olur. Bu semtler Semerkand'ın güneyindeki semtlerdir. Semerkand'ın kuzeyinde üst tarafı Berkes semtidir.

Usrûşene sınırdır. Minberi yoktur. Suları çeşmelerdendir. Sugd vadisine ulaşmıyorlar. Hem sulu, hem susuz arazileri vardır. Susuz arazileri daha çoktur. Çok verimli meralar vardır. Furnemed Usrûşene semtine yakındır. Şehri yoktur. Az köylerden ibarettir. Sonra Yârkes semtine Buzemâcîz semti ulaşır. Semerkand tarafındadır.

Şehri Ebarzeks'dir. Sugd vadisinin kuzeyindeki en geniş vadidir. En çok köyü olandır. Gûbâr'dan Semerkand yakınına kadar devam eder. Abadı bir merhale kadardır. Bu semte Kebûzencekes semti bitişir. Köylerle ve ağaçlarla doludur. Şehri de Kebûzencekes'dir. Bu semtin üst tarafında Vezâr semti vardır. Şehri Vezâr'dır. Ziraati çok verimli bir semttir. Ovası da dağı da vardır.

Hem sulu hem hem susuz arazisi vardır. Nevadin semti Veyzar semti köylerinde Bekir b. Vâil kabilesi oturuyor. Bunlar Subcai sistemini biliyorlar. Semerkand'da dostluk merkezleri, ziyafet evleri vardır. Ahlâkları güzeldir. Onların niteliklerini hatıralarını anlatmaya devam ediyorlar. Bunların az bir tarafına ulaştım. Az haberleri çok selef hakkında çok bilgiye ulaştırır. Bu semte Merzuban b. Keysefi semti bitişiktir. Sugd'den ileri gelen bütün idarecileriyle beraber Irak'a çağrılanlardandır.

500

Bu bölgede yani vadinin kuzeyinde 6 semt vardır, güneyinde de 6 semt vardır.

(B132) Semerkand'ın para birimi İsmaili dirhemdir. Bozuk paralar ve dinardır. Onların İsmailiyyesi de değerinde Buhârâ paraları da vardır. Bu paranın adı Muhammediye dirhemidir. Çeşitli madenlerin karışımından oluşmaktadır. Buhârâ'yı anlatırken bu para hakkında bilgi vermişim.

İştihan tek başına ve gayet nezih bir şehirdir. Bahçeleri, köyleri, parkları, mesire yerleri ve suları gayet çoktur. Suğd bölgesinin bütün semtleri verimlilikte, temizlikte, ağaçta, meyvede, ekinde, yeşillikte, parlaklıkta hepsi birbirine yakındır. Yalnız Kûşaniye hariçdir. Çünkü Kûşaniye Sugd'un kalbidir ve en çok mamur olan semtidir. Eşdihen şehrinde iç kale vardır. Hayvan ağılları, ticaret semtleri ve pazarları vardır. Akan suları vardır. Bazı köyleri Uceyf b. Anbese'ye aittir. Onun burada köyleri, çiftlikleri vardır. Mutâsım'ın yaptırdığı İştihan çarşıları, pazarları vardır. Mutemet adam olan Muhammed b. Tâhir'e vermiştir. Kûşaniye Sugd'da en mamur şehirdir. İştihan ile aynı büyüklüktedir. Kûşaniye şehri daha büyük daha mamurdur. Köyleri daha çok, halkı daha değerlidir. İştihan semtlerinin sınırları daha uzaktır. Çünkü İştihan sınırı Yegân'ın arkasından Sâğrac adlı dağlardan Kûşaniye sınırlarına uzanır. Arası 2 merhaledir.

501

Debûsiye Erbincen vadisinin güneyinde Horasân yolu üzerindedir. Erbincen daha büyük semtleri ve köyleri daha çoktur. Çünkü Debûsiye'de çok semt yoktur. Çok köy de yoktur. Kûşaniye Sugd şehirlerinin kalbidir. Halkı da Sugd'un diğer halklarından daha zengindirler.

Kiş hem kalesi hem de iç kalesi olan bir şehirdir. Hayvan barınaklarını, çarşı ve pazarlarını ihtiva eden rabd semti vardır. İkinci bir şehir bu rabd semtine bitişiktir. İç şehir iç kaleyle beraber harabe haldedir. Çarşıları pazarları Rabd semtindedir. Genişliği ve uzunluğu bir fersâhın üçte birinin karesidir. Binaları kerpiç ve ahşaptır. İklimi sıcaktır toprağı çok verimli bir şehirdir. Meyveleri Maverâ'nın diğer şehirlerinin meyvelerinde daha önce erişir olgunlaşır. Turfanda meyveleri Buhârâ'ya gönderilir. Kiş vebalı bir şehirdir. İç şehrin dört kapısı vardır. Birincisi demir kapı, ikincisi Ubeydullah kapısı, üçüncüsü kasaplar kapısı, dördüncüsü İç şehir kapısıdır. Dış şehrin iki kapısı vardır. Birisi İç şehre açılan kapısıdır. İkincisi Berknân kapısıdır. Berknân bir köyün adıdır. Bu kapının ismi bu köye nisbet edilmiştir. Şehrin iki büyük nehri vardır. Biri Kassâbun nehridir. Siyam dağından doğar, şehrin güneyinden akar. Diğeri Esrud nehridir. Keşk-rûd semtinden doğar. Şehrin kuzeyine akar. Bu iki nehir de şehrin kapısını üzerinden akarlar. Semtlerinde nehirleri vardır.

Biri Harûza nehridir. Semerkand yoluna bir fersâh mesâfededir. Diğer bir nehir Belh yolu üzerindedir ve Haşk-rud diye bilinir. Şehre bir fersâh mesâfededir. Bu suların fazlası olan birikintileri Nesef şehrine akan bir vadiye katılır. Şehrin ve Rebed semtinin bütün evlerinde akarsu vardır. Güzel bağları bahçeleri vardır. Bölgenin ebadı dört günlük yolun karesidir.

502

Etrafındaki şehirler şunlardır.

Nukad-i Kureys, Sûbah Huzar semtindedir. Eskifagan da Huzarin bölgesindedir. Kiş'te yerden çıkan tuz vardır. Horasan'ın her tarafına bu tuz gönderilir. Dağlarında akar mülk çoktur. Orada turunçgiller yetişir. Bu dağda Maverâ'nın iyi katırları yetişir. Horasan'ın her tarafına satılır. Çok güzel atları vardır. Hayvanlarının çok olduğu semtler vardır. Mahalleleri Keşk Mahallesi, Bozcan mahallesi, Siyam mahallesi, Ergam mahallesi Horoze semti, Hazarroz semti, Hezar semti, Sor Roz semtleri vardır. Dâhili ve harici Menküre semtleri ve Maymurğ semti bütün bunlar Keş şehrinin semtleridir

Nesef şehri iç kalesi harabolan bir şehirdir. Rabad semti vardır. Bu semtin dört kapısı vardır. İlk kapı Nec.c.ariye kapısıdır. İkinci kapı Semerkand kapısıdır. Üçüncü kapının adı Kiş kapısıdır. (z123) Dördüncü kapının adı Gûbezin kapısıdır. Buhârâ'dan Belh'e giden yolun üzerinde bir şehirdir. Düz ova bir yerdedir. Dağları Kiş tarafında iki fersâh uzaktadır. Nesef ve Ceyhun nehri arasında bir çöl vardır ki hiçbir dağı yoktur. Nesef şehrinin tek bir akarsuyu vardır. Şehrin ortasında akar. Bu nehir Kiş sularının bir araya gelmesinden meydana gelen bir nehirdir. Çıplak olan boş bir araziye akar. Dar'ül-imate bu nehrin üzerinde köprübaşı denilen yerdedir.

503

Cezaevi Dar'ülimare'nin yanındadır. Cuma mescidi Gobzayn kapısının yanındadır. Bayram musallası, Nec.c.ariye kapısının yanında kapının iç kısmındadır. Pazarları Rabd semtindedir. Cuma mescidi ve Dar'ul-imate'de Rabad semtindedir. Çok köyleri yoktur. Kendisi ve kendisine bağlı mahalle ve semtlerden ibarettir. Dehrin minberinden başka minberi olan iki yer daha vardır. Biri Bende minberi, diğeri Kesbe minberidir. Minberi bulunmayan köyleri vardır. Pezde Nesef'ten daha büyüktür. Köylerinin arazilerinin çoğu yağmur sularıyla sulanır. Sulama varsa da çok azdır. Nesef ve semtlerinde Kiş'ten gelen nehirden başka akarsuyu yoktur. Bu nehirde bazı seneler kurur. Sulamaları akarsu ile değil püskürtme ve serpme

şeklindedir. Bahçeleri ve bakliyat tarlaları serpmeye ve püskürtme ile sulanır. Neseף ve çevresine galip olan şey bolluk bereket içinde olan bir şehir olmasıdır.

Usrûşene bir bölgenin bir iklimin adıdır. Sogd'un bir iklim adı olduğu gibi. Usrûşene bölgesinde bu isimle bir şehir yoktur. Usrûşene etrafında bulunan Maverâya ait olan bölgeler doğusunda Fergana'nın bazısı ve Famir vardır, batısında Semerkand sınırları vardır. Kuzeyinde Şaş ve Fergana'nın bir kısmı vardır. Güneyinde Kiş'in bir kısmı Sağaniyan, Şûman, Vâşecird ve Raşt vardır. En büyük şehri Usrûşene diliyle Bûmeckes'dir. Arsiyanikes, Kerkes, Gazek, Vagkez, Sâbât, Zamin, Dizek, Narçeks, Harakane, Saks, Herde şehirleri vardır. Valilerin oturduğu il Bûmeckes'dir. Hazar da bir şehirdir. 10.000 kadar erkek vardır. Binaları kerpiç ve ahşaptandır. Bir de iç şehri vardır. İç şehir etrafında bir sur vardır. Bir de Rabat semti etrafında bir sur vardır. Bunun arkasında başka bir sur daha vardır. İç şehrin iki kapısı vardır. Birinin adı bâb-ü ala, en yüksek kapı manasındadır.

504

Diğer kapının adı Şehir kapısıdır. Cuma mescidi şehir içindedir. İç kale ve Dar'ü-imare Rebet semtindedir. Emirnin bölgesi içindedir. Şehrin içinde büyük bir ırmak geçer. Üzerinde bir değirmen vardır. Hapis içi kalenin içindedir. Cuma mescidi ise dışındadır. Pazarlar dâhili şehrin içindedir. Rebet semti de şehrin içindedir. Rebet'in duvarı 1 fersâh kadardır. Hendek'te evler yeşillikler, bağlar, ekinler vardır. Bütün bunlar şehrin surlarının dışındaki semtlerdedir. Şehrin 4 kapısı vardır. Zamin kapısı, Mermende kapısı, Noceks kapısı ve Kühûlbaz kapısıdır. Bu şehrin 6 ırmağı vardır. Birinin adı Sarin'dir. Şehrin içine akan nehir budur. İkinci nehir Ebürçen'dir. Üçüncüsü Yemacan'dır. Dördüncüsü Senkecan, beşincisi Rûycen altıncısı Setyenken nehirleridir. Hepsinin çıkış kaynağı birdir. 10 değirmeni idare edecek kadar suları vardır. Şehirden bu ırmakların kaynağına yarım fersâh mesâfe vardır. Bu şehri büyüklükte Zamin şehri takip eder. Zamin Fergana'dan Suğd'a giden yolun üzerindedir. Bu şehrin bir ismi de Sûsende'dir. Bu şehrin içinde çok eski bir şehir vardır. Sonra harab olmuştur. Çarşı pazar ve cami insan topluluğu Sûsende'de yani Zamin'de kuruldu. Bu yeni şehrin etrafında sur yoktur. Bugün bu şehir Suğd'dan Fergana'ya giden İbni Sebil'in konaklama menzildir. Akarsuyu bostanları bağları ve çiftlikleri vardır. (B133) içtikleri suları Sarin nehrindedir. Bu şehrin arkası Usrûşene dağlarına dayanır.

Yüzü Oğuz diyarına bakar. Çıplak sahradır. Dağları yoktur. Dîzek şehri düz ova bir yerdir. Fenkan diye bir semti vardır. Burada Semerkand ehli ribat görevini yaparlar. Çok insanları barındıran ribatları vardır. En muhkem

505

ribatı sınırındaki hadise ribatıdır. İki fersâh şehre uzaktır. Maverâünnehir'in en meşur ribatıdır. Meşhur komutan Afşin bu ribatı inşa etmiştir. Ortasına akan bir su vardır. Bu su üzerinde vakıf malı olan zirai araziler vardır. Afşin Irak'a gitmeden önce bunları sebil için vakfetmiştir. Bu ribat düşman diyarına en yakın ribattır. Dîzek'in akarsuyu vardır. Verimlidir. Bahçeleri vardır. Zikrettiğimiz bütün şehirler büyüklükte birbirine yakındır. Bağ bahçe ve yeşillikte de birbirine yakındır. Ancak Mersmen'de hariçtir. Mersmende sağlam bir şehirdir. Bağları bahçeleri yoktur. Akarsuları vardır. Fakat aşırı soğuklar bağ ve bahçeleri yetiştirmeyi engeller. Suyu çok, toprağı sağlıklıdır. Güzel parkları, parlayan yeşillikleri vardır. Güzel mesire yerleri vardır. Hârkane, Zamin ve Sabad Fergana'dan Şaş'a giden yolun üzerindedir. Kimse Zamin'den Harkane'ye ama yolundan gitmek isterse yolu Kerkes'e uğrar. Semerkand'dan Havkana'ya yol dokuz fersâhdır. Ustrûşene bölgesinin hepsinde gemileri hareket ettiren bir nehir yoktur. Çöl de yoktur. Fakat tarlaları, meraları köylerin hepsi mamurdur. Verimlidir. Hayru bereket boldur. Bu şehirlerinin her birinin büyük bir semti vardır. İçinde şehir bulunmayan semtleri Beşager, Mesha, Bergar, Fertengam, Mink, Besken, Esbikes semtleridir.

Büttem dağları çok yüksek dağlardır. Çıkılması çok zordur. Bu dağlarda ekseriyetle mesire yerleri, ağaçlar, baklagiller vardır. insanlara dolu köyleri vardır. Büttem dağlarında feth edilmesi zor olan çok kale vardır. Bu dağlarda altın, gümüş, sac ve nişadır vardır. Madenleri vardır ki birçok diyarlara gönderilir. Her bir dağında mağaraya benzeyen yerler vardır. Bu mağaralar bu dağlarda evlere benzer şekilde yapılmışlardır. Kapıları güvenlidir. Bu dağda bir su vardır. İçinden buhar çıkar. Bu buhar gündüz duman gibi, gece ateş gibi görülür.

506

Bu buhar bir evin duvarlarına ve çatısına inse o evin duvarları ve çatısı nişadire çevirir ki o ev son derce sıcak olur, hiç kimse giremez giren yanar kül olur. Ancak çamura bulanmış ıslak elbise giyerse o eve girebilir. Korkarak girer ve gücünün yettiği kadarını alır ve çıkar. Bu har bir yerden başka bir yere intikal eder. Üstü kazılırsa görülür. Bir yerde gizlenirse tekrar onun için yer kazılır. Bulununcaya kadar kazı devam eder. Eğer üzerinde onun dağılmasına engel bina yoksa yaklaşıp

zarar vermez. Eğer bu buhar bir eve girerse ve dağılmazsa o eve kimse giremez. Eğer girerse şiddetli harareten dolayı yanar Betem dağları üçe ayrılır. İlk Betem orta Betem ve dış Betem diye ayrılır. Semerkand Soğd ve Buhârâ bölgelerinin bu orta Betem ve dış Betem dağlarından, Cin denilen yerden doğarlar. Sonra Berger'e uzanırlar. Bencikez üzerinden Semerkand'a akar Mesha'dan bazı sular çıkar. Berger'e akar, ardından Semerkand'ın sularına katılır. Sağaniyan ve Fergana nehirleri Meshan'ın arkasından Cin ve Mink suyunun başının yakından doğarlar. Minek Kuteybe b. Müslim Müsevvide ile savaştığı yerdir. Burada bir kale vardır. Adı büyük Afşin kalesidir. (z134) Afşin Muhtasım'ın komutanıdır. Muhtasım geziye çıktığında Afşini beraber götürürdü. Meclisinde de oturturdu. Ustrûşene Ahmet b. Emi Halidin fethettiği bölgedir. Ali Ebi Sac Davduz b. Davdeş Çengaksi ve Suveydak isimli köyendirlir. Bu iki köy birbirine yakın evlerdir. Horasan'ın bütün demirli aletlerini Mink ve Semerkand'dan satın alırlar. Bu aletler ta Irak'a kadar satılırlar. Çünkü Fergana demiri yumuşaktır. Her türlü kap kacağın ve her türlü aletlerin kolayca yapılması mümkündür. Bu demirden çeşitli ilginç eşyalar yapılır. Evlerde süs olarak bulundurulur. Mersümende birçok pazar kurulur ki insanlar çok uzak bölgelerden alış veriş yapmak için bu pazarlara gelirler.

507

Bu pazarlar her ayın başında ayda bir defa kurulur. Çok meşur pazarlardır. Her tarafta insanlar buraya ticaret için gelirler.

Şaş ve İlâk her ikisinin genişliği iki gün çarpı üç gündür. Yani uzunluğu üç günlük yol, genişliği iki günlük yoldur. Horasan'da ve Maverâ'da bu kadar geniş başka bir iklim yoktur.

Buradaki kadar minberleri ve bunların ki kadar çok köyleri de yoktur. Buradakilerin hepsi tam mamur tam geniş ve sağlam imara sahiptirler buda buranın halkının kuvvet ve güçlerini gösterirler. Bir sınırları Şaş vadisine uzanır. Bu Şaş vadisinin suyu Harzem gölüne dökülür. Bir sınırları da orayla İspicap arasındaki topraklara uzanır, buraya Kalas denilir. Burası Meraksın olduğu yerdir. Bir sınırlarıda Şaş bölgesindeki dağlara dayanır. Fakat dağa kavuşmaz mamur yerleri imar bölgeleri dağımıktır. Bir sınırı da Hiristayanlar'ın köyü olan Vinkend'e uzanır. Şaş şehri düz ova bir yerdedir. Bu bitişik meskûn yerlerde dağ ve yüksek bir yer de yoktur. Burada düşmanlara ve Türkler'e karşı en büyük bir askeri ribat vardır. Binaları kerpiçtendir ve geniştir. Bütün evlerinden sular akar. Bütün evler yemyeşil ağaçlar arsında adeta gizlenmiştir. Şaş, Maverâ'nın en nezih kentlerinden biridir. Bu

bölgenin çok şehirleri vardır. Birbirine benzerler ve hepsi birbirlerine yakındır. Binkes Denfeganekes, Necakes, Fernakes, Haraşkes, İstbiği, Erdalankes, Huzeynkes, Kengrek, Keleşcik, Garkende, Gannâc, Cebûzen, Verdük, Keberne, Gadranc, Nuckles, Gazek, Eberdkes, Bağunkes, Berküş, Hatunkes, Cebgukes, Ferenkes Nekâlık ve Kezek bunların Şaş'ın şehirleridir. İlâk'ın şehirlerine gelince merkez şehri Tunkes'tir. Diğer şehirleri Sekakes, Banchaş, Tukkes, Balayan, Takes, Arpalih, Nemedlig, Hurmuk, Kuh-i Sîm, Dahkes, Haş, Harankes'tir.

508

Bunkes, Şaş bölgesinin başkentidir. Bir iç kalesi, bir şehri, vardır. Kale şehrin dışındadır. Kalenin duvarlarıyla şehrin duvarı tek bir duvardır. Şehrin rabdı yani ticari alanları ve hayvan barınakları semti vardır. Etrafı surlarla çevrilidir. (B134) Bu surun dışında başka bir rabd semti daha vardır. Bu ikinci Rebedin evleri, dağları, bahçeleri, bostanları vardır. Bu ikinci Rabd'in etrafında sur vardır. Kalenin iki kapısı vardır biri rabd semtine açılır. Diğeri şehre açılır. Şehrin surlarının üç kapısı vardır. Birisi Ebû'l- Abbas kapısıdır. Diğeri Bâb-u kesirdir, üçüncü kapı Kûmbed kapısıdır. Birinci Rabd semtinin de kapıları vardır. Birinin adı Hamdin ribatıdır. İkincis İç demir kapısı, üçüncü kapı Bâbul Emir'dir, dördüncü kapı Bâb-u Ferhandır, beşinci kapı Sirkede kapısı, altıncı kapı Kirmane kapısı, yedinci kapı Ova kapısı, sekizinci kapı Raşidi kapısı, dokuzuncu kapı Hakan darphane kapısı, onuncu kapı Dihkan sarayı kapısıdır. Dış rabdında kapıları vardır. Biri Fergad, Haşkes, Segendicek, Demir kapı, Bakırdicek, Seğrek, Derb-i Feryar kapılarıdır.

509

Dâr'el -İmare ve hapisane kalenin içindedir. Cuma mescidi kale duvarının üstündedir, dâhili şehirde bazı pazarlar vardır fakat pazarların çoğunluğu rabd semtindedir. Şehrin uzunluğu üçüncü Gûr'dan, genişliği sona erinceye kadar bir fersâhtır. Her tarafında sular akar, Rabd semtinde çok bağlar ve bahçeler vardır. Suları fazladan da fazladır. Binaları birbirlerinden ayrıdır. Bilinen dağda kalasa karşı bir duvar vardır. Bu duvar Pas vadisine kadar uzanır. Bu duvarının kurulmasının sebebi ihdas edilmesinin sebebi Türkler'in İslâm topraklarına saldırılarını önlemek içindir. Bu duvarı Abdullah b. Humeyd b. Sevr yaptırdı. Kim bu duvardan bir fersâh dışarı çıkarsa orada dağdan vadiye kadar bir hendek görürsün. Şaş'ın başka bir nehri vardır. Bu vadiye dökülür. Adı Berk nehridir. Bir kısım Biskam'dan çıkar. Bir kısmı da Cedgil'den doğar. İkisinin asıl kaynakları Türkler'in Karluk diyarındandır. Necakes sınırında Şaş vadisine dökülür. İlâk bölgesinin de İlâk ismi ile bir nehri

vardır. Türk sınırından çıkar, fazlası Şâş vadisine Benakes hizasında dökülür. Bu nehirden su içerler. Şâş memleketinin geri kalanlarının hepsi Berk nehrinden su içerler. Îlâk bölgesinin başkenti Tunkes'tir. Tunkes Binkes'in yarısından daha azdır. Tunkes nehrinin iç kalesi, şehri ve rabd semti vardır. Rabd semti Aylak nehrinin etrafındadır. Bakanlık sarayı iç kalenin içindedir. Cuma mescidi ve hapis kalenin yanındadır, pazarları şehrin içinde Rabd semtindedir. Şehirde ve Rabd semtinde akarsular vardır. Şâş bölgesi ve Îlâk bölgesinin bahçeleri ve bitişik saraylar bakımından bir farkları yoktur. İki ayrı bölgedir ama Îllak'ın sonundan Şâş vadisine kadar işleri birbirine karışmış şekilde yürüyor. Yoğun şekilde ağaçlıklar, yeşillikler olan bir memleketir. Meraları bağ bahçeleri çoktur sarayları, sanki sarmaşık gibi iç içedir. Bunun sebebi nezih bir bölge olması ve güzelliklerle dolu olan bir bölge olmasındandır. Bu güzellikler kesintisiz bir şekilde devam eder Îllak memleketinin dağlarında altın ve gümüş madeni vardır.

510

Bu dağın arkası Fergâna sınırlarına bitişiktir. Îlâk'ta hem madeni hem de kâğıt para darphanesi vardır. İki çeşit paradan da çok miktarda basılır. Benkez büyüklükte Haraçkes'e yakındır. Onu büyüklük iyi hali ve istikametiyle Starkoz şehri takip eder. (Z135) Şam'ın geri kalan şehirleri büyüklükte bunun altındadır. Îlâk bölgesinin en büyük şehri Tûneket'tir. Aradaki bütün şehirler ondan küçüktürler. Hepsi birbirine yakın haldedir. Mâverâünnehir'de ise darphane sadece Buhârâ'da Semerkand'da ve Îlâk'ta vardır.

Esbîcâb şehri Binkes şehrinin 3/1'i kadardır. Şehri iç kalesi ve rabd semti vardır. İç kale harap olmuştur. Şehir ve rabd semti ise mamur duRûmdadır. Dâhili şehrin etrafında sur vardır. Rabdın etrafında da sur vardır. Surun uzunluğu 1 fersâh kadardır. Rabd semtinde akan sular ve bahçeler vardır. Binaları kerpiçtendir. Düz ova bir yerdedir. En yakın dağlarla arasında 3 fersâh vardır. Şehrin 4 kapısı vardır. 1 kapısının adı Naceks kapısıdır. 2. sinin adı Ferhas kapısıdır. 3. kapının adı Senahrese kapısıdır. 4. kapının adı Buhârâ kapısıdır. Pazarları, hem şehirde hem de rabd şehrinde. Başkanlık sarayı Cuma mescidi ve hapisane dâhili semtin içindedir. Verimli ve bolluk şehridir. Horasân'da ve Mâverâunnehir'de Esbîcâb'dan başka haraç vermeyen memleket yoktur. Sadece Esbîcâb şehri haraç verir. Yakın olan şehirler Buzahkes, Sübânikes, Taraz, Otlak, Şilci, Kadar, Süt kent, Şavgar, Sabran ve Vesic'tir. Sübânikes şehri Gencdih küresinin merkezidir. Kadar, Barab'ın merkezidir. Vesic de Barab şehridir. Ebu Nasr el-Farabi buralıdır. Mantık

kitaplarının yanı ve eski mantıkçıların kitapların sarihidir nefesidir. Zamanımızdaki bütün mantıkçıların öncüsüdür.

511

Sabran Oğuzların sulh şükür için toplandıkları yerdir. Sulh zamanımızda aynı zamanda ticaretlerinin de merkezidir. Güvenli bir şehirdir. Barab bir bölgenin ismidir. Genişlik ve uzunlukta bir günden azdır. Girilmesi zordur. Halkı çoktur. Yağmur suyuyla sulanan bir yerdir. Şas'tan gelen verimli yakınında ormanlar ve mezralar vardır. Sütkend'de şehrinde minber vardır ve buranın ehli bir Türk toprağıdır. Onların çoğu kabileleri Müslüman olmuştur. Oğuzlar'dan ve Karluk Türkleri'nden çoğu İslâm dinine girmiştir. Türkler'e karşı onların engelleyici güçleri vardır. Barab, Gencdih ve Şaş'ın aralarındaki yerlerde meralar vardır. Onlarla Müslüman olmuş bir Türk evi arasında meralar vardır. Bu meralardaki kargir evlerde yaşanır. Evleri çadırdır. Binaları yoktur. Tıras Müslümanlar'n ticaret için gittikleri bir Türk şehridir. Aralarında buraya ait kaleler vardır. Hiç bir Müslüman orayı geçemez. Çünkü orayı geçen Haralhiye Türkleri'nin kargir evlerine dâhil olmuş olur. Bu bölgede zikredilen Şâş sınırları ve çevresidir.

Hucende bölgesi Fergânâ ile sınırdır. Fergânâ'dan sayılır. İdaresinde yalnızdır. Şâş nehrinin üstünde ve batısındadır. Uzunluğu genişliği fazladır. Kent bir fersâh uzaklıktadır. Hepsi üzüm bağları ve bahçelerden müteşekkirdir. Kent şehrinde başka şehir yoktur. Bahçeleri ve evleri birbirinden ayrılır. Köyleri azdır. Şehir ve iç kalesi ve camisi şehirdedir. Başkanlık sarayı Rabd semtindedir. Hapis iç kalenin içindedir. Nezih bir şehirdir. Güzel meyveleri vardır. Halkında güzellik vardır. Şahsiyet sahibi insanlardır. Ziraat bakımında kendi kendini idare etmeyen bir şehirdir. Fergana ve Ustrûşene bölgelerinden onlara zirai mahsuller gıdalar getirilir. Onların ihtiyacını göreceğ şekilde gelir. (B135)

Buraya Şâş nehrinde gemiler gelirler. Büyük bir nehirdir. Ana gövdesi Üzkend şehri sınırlarındadır. Türk diyarından çıkan bir nehirdir.

512

Sonra Herşah nehri Urast, Kuba nehri, Cidgil nehri diğerleri birleşir. Bu nehri büyük bir nehir yaparlar. Suyu çoğalır. Ahsikes'e uzanır. Sonra Hucend'e, Benakes'e, Sütkend'e uzanır ve Barab'a akar. Sabran sınırını geçtikten sonra Karad'a akar. Duryer'de Oğuz Türkleri'nin memleketinin haşiyesi olur. Yeniköy'e uzanır. Bir fersâh uzağından geçer. Sonra Yeniköy'den 2 merhale vardır. Hârzem gölüne dökülür. Bu nehir uzandığı zaman Ceyhûn'un 3/1'i kadar olur. Bu nehirden

Yeniköy'e erzak gıda maddeleri taşınır. Bu barış olduğu zaman olur. Türkler Müslümanlar'la sulh içinde olduğunda taşınır. Yeniköy'de Müslümanlar da vardır. Fakat Oğuzlar'ın yurdundadır. Oğuzlar'ın kralı Kışınba Yeniköy'de ikamet eder. Yakınında Cend ve Hvare şehirleri vardır. Buralarda da Müslümanlar vardır. Fakat Oğuzlar'ın idaresi altındadırlar. Bu şehrin en büyüğü Yeniköy'dür. Hârzem'den 10 merhale uzaklıktadır. Barab'dan 20 merhale uzaklıktadır.

Fergânâ bir iklimin bir bölgenin adıdır. Geniş bir bölgedir. Geniş şehirlerden ve köylerden oluşur. Baş şehri Ehsîket'tir. Şâş nehri kıyısında kurulmuş bir şehirdir. Düz bir yerde kurulmuştur. Dağlarla arasında yarım fersâh mesâfe vardır. Şâş nehrinin kuzeyindedir. Şehirde bir iç kale ve Rabd semti vardır. Başkanlık sarayı ve hapis iç kalenin içindedir. Cuma mescidi kalenin dışındadır. Bayram musallası nehrin kıyısındadır. Pazarlar hem şehirde hem de Rabd semtindedir. Çoğu da şehrin içindedir. Şehrin büyüklüğü bir fersâhın 3/1'i kadardır. Binaları kerpiçtendir. Rebel semtinin etrafında surlar vardır. Dâhili şehrin kapısı buradadır. Biri Büceyr, biri Murakkasa kapısı, Kâsân kapısı, Cami kapısı, Rihap kapısıdır. Şehirde ve rabd semtinde akan sular var ve çok havuzlar vardır. 2 fersâh boyunca hiç kesilmezler.

513

İzasında, Şâş nehri geçilirse hayvanları otlatmak sulamak için çok meralar vardır. Bir merhaleye kadar kumsaldır. Kûba şehri büyüklükte Ehsikes'e yakındır. Kûba buradaki şehirlerin en nezih olanıdır. Büyüklükte Ehsîket'e yakındır. İç kalesi şehri ve rabd semti vardır. İç kale harab olmuştur. Cami iç kalenin içindedir. Bütün pazarları başkanlık sarayları Cuma mescidi de rabd semtindedir. Rabd semtini kuşatan bir sur vardır. Bağ ve bahçeler çoktur. Bahçeleri de suları da Ehsîket sularından fazladır. Kûbası büyüklükte o şehri takip eder. Oş'un mamur bir şehri vardır. Sağlam bir iç kalesi vardır. Başkanlık sarayı ve hapisane içerisindedir. Şehrin bir Rabd semti vardır. Etrafı surlarla çevrilidir. Bu surlar üzerinde Türkler'in gözetlendiği bir dağla bitişiktir. Bu dağda bostanları ve yayılan hayvanlarının bekçiliği ve koRûması yapılır. Oş'un 3 kapısı vardır. Dağ kapısı biri Su kapısı biri de Mağkese kapısıdır. Oş şehrinin kapıları sağlamdır. Ūzkent Fergânâ'nın son şehridir. Dare'l-küfr en yakın şehirdir. Oş'un 3/1 kadardır. İç kalesi sağlam bir şehri bir de rebel semti vardır. Pazarlar rabd semtindedir. Ūzkent Türkler'in kapısında yani yakınında olan bir ticaret merkezidir. Bahçeleri ve akarsuları vardır. Fergânâ bölgesinde bulunan bütün şehirlerin mutlaka iç kalesi vardır. Bu iç kaleler tahkim edilmiştir. İçlerinde bağ bahçelerde akarsular vardır. Z136)

Mâverâünnehir'de Fergânâ'dan¹³⁰ daha çok köyleri olan ikinci bölge yoktur. Bazen köylerin uzunluğu bir merhaleye kavuşur. Çünkü halkları çoktur. Hayvanları ve meraları çok yaygındır. Fergana bölgesinde bir yukarı Nesya vardır. Bir de aşağı Nesya vardır. Esberâ, Miyân, Rûzan, Nukat, Cıdgıl ve Urast Bister ve Ust vardır. Yukarı Nesya Fergana'nın ilk bölgesidir. Hucende etrafında Nesya'ya girdiğin zaman şehirleri Vankest, Soh, Hokemt, Neştan'dır. Aşağı Nesya yukarı Nesya sınırındadır. Şehirleri Merginan, Zenderamiş, Necrenek, Uştikan,

514

Emdekan ve Heli'dir. Bu son iki bölge ovadır ve meralardan oluşur. Esberâ hem düz hem de dağlıktır. Şehirleri Tamahus, Bamkakus ve Sûh'tur. Sûh yüksek dağlar üzerinde kurulmuş bir şehirdir. Sûh'un 60 köyü vardır. Çok kısmetli bir bölgedir. İdari bölgelere ayrılan halkının çokluğuyla tek başına bir bölgedir. Eval bir şehrin adıdır. Köyleri vardır. Tek başına çevreyle ilgisi olmayan bir şehirdir. Nekand bir dağ şehridir. Aynı zamanda Nekand bölgesinin de adıdır. Kûba da şehir adıdır. Uş ve Kuba'nın halkı ve malları çok olan köyleri vardır. Kûba sınırında Oş'dan başka bir şehir yoktur. Başka bir bölge ona ulaşamaz. Uş'un sınırında adı Medva olan bir şehir daha vardır. Özkent'te şehir adıdır. Geniş iklimi ve gebiş köyleri vardır. Çevresinde ikinci bir şehir yoktur. Rûzan, Miyân bir bölgenin adıdır. Çok köyleri vardır. Çok da gelirleri vardır. Şehri Haylam'dır. Ebulcayş Nas b. Ahmet Hayrı b. Ebi'l Hayr'ın evinde dünyaya geldi. Kervan bir şehrin adıdır. Geniş bölgesi ve mamur olan köyleri vardır. Necim (yıldız) buradan toplu halde bulunan bazı köylerin adıdır. Yakındır. Burada muharib adamlar, süvariler, konuşan kimseler çoktur. Buraya hücum edenlerden korurlar.

Ortasında çok köyleri vardır. İstiyakent ve Selât'ın köyleri çoktur. Bu son ikisi iki kapıdır. Buraya Rûdan meydanına gelirler, Üzkent'in de Türkler'in kapısı olduğu gibi bu yer Heft-dih yanı yedi köy diye de bilinir. Türkler'in idi. Bu asrımızda yakın zamanda feth edildi. Üzkent'e yakındır. Müslümanların ülkesi oldu.

¹³⁰ Orta Asya'da coğrafi bir bölgedir. Genellikle Fergana vadisi şeklinde anılan ve Tanrı dağları ile Alay dağları arasında yer alan bölgenin toprakları Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan arasında bölünmüştür; bunlardan Özbekistan Cumhuriyeti'nde kalan kısım idarî bir birim teşkil eder ve buranın merkezi olan şehrin adı da Fergana'dır. Üçgen şeklindeki Fergana vadisi 23.000 km² yüzölçümünde ve kabaca 300 km. uzunluğunda, 70 km. genişliğindedir; kuzeyden Tanrı dağlarının Çotkal silsilesi, kuzeydoğudan Fergana dağları, güneyden Alay ve Türkistan sıradağları ile çevrilmiştir. Batıda 7 km. genişliğinde bir geçitle Açlık steplerine bağlı büyük bir çöküntü alanı olan vadinin önemli bir bölümü tarım arazisi, orta kısımları ise çöldür. Bk. Tahsin Yazıcı. (1995). "Fergana", *DİA*, XII, s. 375-377.

515

Daha önce Fergânâ'da Nukad ve Ahsîket bölgeleride altın ve gümüş madenlerinin bulunduğu zikredilmiştir. Suh dağlarında civa madeni çok çıkar. Yukarı Nesya'da zift çıkar, gümüş, altın, firuze, demir ve kurşun çıkar. Esbera'da kara taşların dağı vardır. Bu taşlar kömür gibi yanarlar. Külüyle de elbiseler beyazlatılır. Esberâ'da Balak dağları vardır. Kara bir bölgedir. Tehlikelidir. Diğer bir dağ kırmızıdır. Demir madenlidir. Diğer bir dağ sarıdır. Felaket ve musibet bölgesidir. Fergânâ dağlarında kızılçık ağaçları vardır ki tohumu her tarafa gönderilir. B (136) Nişadır madeni dünyada ancak burada vardır. Buralarda ve Türkler'in bölgelerinde Büttem dağlarındaki gibi çok nişadır madeni çıkar.

Mâverâ'daki meralar Ceyhûn vadisinde Ferebr'den Fergânâ'ya, Ferebr'den Beykend'e bir merhaledir. Beykend'den Buhârâ'ya bir merhaledir. Buhârâ'dan Tevâvis bir merhaledir. Tevâvis'ten Kermîniye'ye bir merhaledir. Kermîniye'den Debûsiye'ye bir merhaledir. Debûsiye'den Rebinca'n'a bir merhaledir. Rebinca'dan Zermân'a bir merhaledir. Zermân'dan Semerkand'a bir merhaledir. Semerkand'dan Ebârkes'e bir merhaledir. Ebârkes'den Ribât-ı Sa'd bir merhaledir. Bu merhaleden Ebû Ahmed'in ribâtına olursan burası Fergânâ ve Şâş'ın yollarının ayrıldığı yerdir. Ribât-ı Sa'd'dan Furnemed'e bir merhaledir. Furnemed'den Zâmîn'e bir merhaledir. Zâmîn'den Sâbât'a bir merhaledir. Sâbât'dan Erkent'e bir merhaledir. Erkent'den Şâveket'e bir merhaledir. Şâveket'ten Hucende'ye bir merhaledir. Hucende'den Kend'e bir merhaledir. Kend'den Sûc'a bir merhaledir. Sûc'dan Rişdân'a bir merhaledir. Zenderâmeş Kûba'ya bir merhaledir. Kûba'dan Ūş'a büyük bir merhaledir. Ūş'dan Ūzkend'de büyük bir merhaledir. Bu fersâhdan Ūzkend'de kadar gitmek isteyen yoludur. Ūzkend Mâverâ'nın sonudur. Hucende'den Fergânâ'na şehri Ehsîket'e giden yolu Kend'den Hokan'a büyük bir merhaledir. Hokan'da Ahsîket'e büyük bir merhaledir.

516

Hokan'dan iki yol vardır. Bir yol çölden kumsala gider. Ahsîket kapısına yedi fersâhdır. Sonra Şâş nehrini geçerek Ahsîket'e gider. Diğer yol nehri geçerek Bâb'a gider. Beş fersâhdır. Bâb'dan Ehsîket 4 fersâhdır. Ferebr'den Ūzkend'de yolun hepsi yirmi üç merhaledir. Şâş'dan Fergânâ'ya bir yol Ahu Ahmet ribatına gider, sonra sola dönerek Şâş'a gider. Ahu Ahmet ribatından çıkarsa Katavândizeh'e inersin istersen Harakâne'ye inersin. Oradan Dîzek'e gidersin oradan Hüseyin kuyusuna, Huma'ya kuyusuna gidersin. Sonra Veyenkerd'e, Ustûrkes'e, Benks'e sonra

Kulanta(Faran diye söylenir.), Gûzkerd köyüne, Esbîcab'a sonra Budahket'e ulaşırsın. Budahket'ten Traz'a iki gündür. Aralarından rival yoktur. Mamur bir yer de yoktur. Kim, Benks yoluna girmek isterse o kişi Abaskent'in Sağdin rivatına, oradan Zami ve Havs'a, Benaken'e, Ustûrkes'e ulaşır. Ceyhun vadisinden Tıraz'a yolun hepsi yirmi iki merhaledir.

517

Buhârâ'dan Tirmîz'e ve Buhârâ'dan Karâcûn'a bir merhaledir. Karâcûn'dan Miyânkâl'a bir merhaledir. Miyânkâl'dan Meymarg'a bir merhaledir. Meymarg'dan Nesef bir merhaledir. (z127) Nesef'ten Sûnec bir merhaledir. Sûnec'dan Dâdecî'ye bir merhaledir. Dâdecî'den Kendek'e bir merhaledir. Kendek'den Bâbe'l-Hadid'e bir merhaledir. Bâbe'l-Hadid Ribât-ı Râzîk bir merhaledir. Oradan Hâşimcerd'e bir merhaledir, oradan Tirmîz'e bir merhaledir. Ceyhûn'dan geçerek Siyahcerd'e bir merhaledir. Oradan Belh'e bir merhaledir. Hepsî 13 merhaledir.

Semer kand'dan Belh'e yol: Semer kand'dan Kîş'ye iki gündür Kîş'den Kendek'e üç merhaledir. Buhârâ ve Semer kand yolu Kendek'den Belh'e ulaşır. Buhârâ'dan Harzem'e yol bir çöldedir. Buhârâ'da Ferhaş'e bir merhaledir ve mamurdur. Çölde sekiz merhale yürürsün ne bir konak, ne bir ribat, ne bir sakın bulursun yani boş bir çöl. Buralarda meralar arasında sürekli dolaşıldığında belli bir menzili yoktur. Kim Ceyhân'dan Âmul'a geçmek isterse sonra oradan Hârzem'e yürürse Buhârâ'dan Ferebr'e iki merhaledir.

Ferebr'den vadi Âmul'e ulaşır. Sonra Âmul'dan Vîze'ye bir merhaledir. Vîze'den Merdûs'a bir merhaledir. Merdûs'dan Asbas'a bir merhaledir. Asbas'dan Seyfâne'ye bir merhaledir. Oradan Tâheriyye'ye bir merhaledir. Sonra Hezâresb'e bir merhaledir. Buraların hepsi mamur yerdir. Bu yol Hârzem'den Cürçâniyye'ye ulaştırır. Buhârâ'dan Hârzem'e on iki merhaledir. Ustrûşene'ye yol Fergânâ yoluna gider. Çünkü Harkân'a ve Zâmîn'e girersen bunlar Ustrûşene'nin şehirlerindedir.

518

Huttel'den Sagâniyan'a yol: Bedehşasin geçidinden Herbah nehri üzerinden Münk'e yol altı merhaledir. Münk'den Vahşâb üzerindeki Taşköprü'ye iki merhaledir. Vahşâb nehrinin üzerinde Lîvekend'e yol iki merhaledir. Su üzerinden inersen Haloverd'e bir merhaledir. Heloverd ve Lîvekent, Vahşâb nehrinin kıyısında dırlar. İkiside Vahş bölgesinin şehirleridir. Ârhen geçidinden Helaverd'e 2 merhaledir. Geçid'den Hülbük'e 2 gündür. Hülbük'ten Münk'e 2 gündür. Kârbenc Ârhen Geçidinin üzerindedir. Harbab'ın kıyısına kadar 1 fersâhtir. Temliyât, Taş

köprüden Münk yoluyla 4 fersâhtır. Bezehşân geçidinde Benek Restâk'ına 2 merhaledir. Endîcârâg nehri Beyk Restakın'dan geçer. Sonra oraya girer. Beyk Restakı'yla ve Endîcârâg arası 1 merhaledir. Fârgar nehri Endîcârâg'dan geçer. Sonra Fârgara girer. Araları bir gündür. Sonra Berban nehri Helbek'e geçilir. Bunlar Vahş bölgesi de Hûlbük bölgesi arası mesâfelerdir. (B137) Tirmiz'den Sagâniyân'a yol: Tirmiz'den Cerminkân'a yol bir merhaledir. Cerminkân'dan Sermence'ye yol 1 merhaledir. Sermence güzel bir şehirdir. Orada Hasan ribat vardır. Ebu Hasan b. Hasan ribatıdır. Bu adam her gün bin dinara ekmek sadaka dağıtır. Oradan Dârezencî'ye 1 merhaledir. Dârezencî güzel bir şehirdir. Ebû Hasan'ın burada bir ribat vardı. Oraya inmeden ve ribata girmeden Zenci'den Sağanayan'a 2 merhaledir. Ebu'l Hasan'ın burada birden fazla değerli ribat vardır. Büyük nimeti vardır. Sagâniyân Ali Muhtar'ın şehridir. Orada Ebû Ali Ahmet b. Muhammed b. Muzaffer b. Muhtaç Nuh b. Nasır

519

b. Ahmed'in ordusunun sahibidir. Yardımlaşma ve namaz işlerine bakarlar. Bütün Horasân'daki kendilerine ait bu işlere hizmet ederler. Bu bölgelerde buranın nimetleri de onların elindedir. Ebû Âlini selefi ve babalarının hizmetine riayet etmek için hizmet ederler. Sagâniyân'dan Huttel'e yol: Sagâniyân'dan Vâşecerid'e Şûmân'a 2 merhaledir. Şûmân'dan Endiyân'a 1 gündür. Endiyân'dan Vâşecerid 1 gündür. Vâşecerid'den Îlak'a 1 gündür. Îlak'tan Derbend'e bir gündür. Derbend'den Câvekân'a bir gündür. Câvekân'dan kaleye 2 gündür. Kal'a Râşt'a aittir. Sagâniyân'dan Bâsend'e 2 merhaledir. Sagâniyân'dan Zeynûr'a 1 merhaledir. Sagâniyân'dan Beverâb'a 1 merhaledir. Sagâniyân'dan Rîkedeşt'e 6 fersâhtır. Bevâreb üzerinden yol 12 fersâh geçer. Sonra Rîkedeşt semt üzerinden 3 fersâh geçer. Tirmîz'den Kuvâziyân'a 2 merhaledir. Kuvâziyân'dan Sagâniyân'a 3 merhaledir. Vâşecerid'den Taşkoprü'ye bir merhaledir. Sagâniyân'dan Huttel'e en son noktasına kadar mesâfeler bunlardır.

Hârzem'in mesâfeleri Hârzem Dehri olan Kast Hayve'ye 1 merhaledir. Hayve'den Hezâresb'e 1 merhaledir. Hârzem Cürcâniyye'ye 3 merhaledir. Oradan Erdehuşmîsen'e 1 merhaledir. Erdahûşmîsen'den Rûzvâr'a 1 merhaledir. Oradan Cürcâniyye'ye 1 merhaledir. Ceyhan bu aradan geçer. Hezâresb'den Kerdarân'a, Havâş'a 3 fersâhtır.

520

Oradan Hayve'ye beş fersâhtır. Hayve'den Sâferdez'e beş fersâhtır. (2138) Sâferdez'den Hârzem'e üç fersâhtır. Hârzem'den Kürder'e iki merhaledir. Kürder Dercâş'a kadar uzanır. Dercâş'tan Kürder'e bir merhaledir. Kürder'den Berâtekin köyüne iki gündür. Mezmîniye ve Berâtekin köyü birbirlerine yakındır. Fakat Ceyhûn'a daha yakın olan Mezmîniye'dir. O Ceyhûn vadisine kadar dört fersâhtır. Merdâcekân'la Ceyhûn nehri arası iki fersâhtır. Cürcâniyye tarafına düşer. Onun hizasındadır. Cürcâniyye ile Ceyhûn nehri arası bir fersâhtır.

Buhârâ şehirleri arasındaki mesâfeler: Buhârâ'nın baş şehri olan Bûmicket'ten Beykend'e bir merhaledir. Bûmicket'ten Hucâde'ye Buhârâ'dan Beykend'e gidenin sağında üç fersâhtır. Yolla arasında bir fersâh vardır. Magkân şehrinde Beykend yolunun sağından beş fersâhtır. Yolla arasında üç fersâh mesâfe vardır. Zendene şehrin kuzeyinde şehirden 4 fersâh uzaktadır. Kermîniye ile Hudîmenken arası 1 fersâhtır. Hudîmenken sağda yakındır. Hudîmenken'den Semerkand'a gidenin solunda Semerkand'a yol bir ok atımı mesâfededir. Semerkand'dan Ebârkete 4 fersâhtır. Semerkand'dan Verğasar'e 4 fersâhtır. Verğasar Buncîket'e fersâhtır. Semerkand'dan Vezâr'a iki fersâhtır. Vezâr şehrinde Veyzariyye diye meşhur olan pamuklu elbiseler yapılır. Ham olarak giyilir. Hiç de kısılmaz. Biraz sarıdır. Yumuşaklığından dolayı sanki ipektir. Fars'a, Irak'a ve diğer bölgelere ihraç edilir. Beğenilen ve kolay eskimeyen bir elbise çeşididir. Horasân'da emir olsun vezir olsun, kadı olsun, halktan biri olsun,

521

asker olsun herkes kışın vizar elbisesini beğenilen en iyi elbise olarak giyer, üzerinde görülür. Bu elbiselerle daha güzel görünürler. Ziyetlerini gösterişli hale getirirler. Yumuşak ve güzel elbiselerdir. Fiyatı iki dinardan yirmi dinara kadar yükselir. Bu elbiselerden birden fazla elbiseyi beş sene giydim. Irak'tan bu elbise hediye olarak istenir ve kıymetli hediye olarak kabul edilir. İthal edilir ve bu elbiseleri giymekle herkes övünür. Semerkand'dan Kebûzencekes'e iki fersâhtır. Semerkand'dan İştîhan'a Semerkand'ın kuzeyinden yedi fersâhtır. İştîhan'dan Kuşâniyye'ye bir merhaledir. Rabincen'a bir merhaledir.

Kiş'ten mesâfe yol üç merhaledir. Kiş'den Sagâniyân'a altı merhaledir. Kiş'den Nevkad'a, Kureyş'e Nesev yolundan beş fersâhtır. Kiş'den Sûnec'e soldan 2 fersâhtır. Eskîgan Sob'ah'tan bir fersâh uzaktır. Sob'ah Nesev'ten Eskîgan'a daha

yakındır. Nesef'ten Kesbey'e (b138) Buhârâ yolundan zikrettiğim yolun altından 4 fersâhtır.

Usrûşene bölgesindeki mesâfeler: Harakâne'den Dîzek beş fersâhtır. Harakâne'den Zâmîn'e 9 fersâhtır. Zâmîn'den Hâves'e 3 fersâhtır. Zâmîn'den Kerkes'e Hâves yolu üzerinden Ferguza'ya gidenin solundan 13 fersâhtır. Usrûşene şehrinde Sâbât'a güney ve doğu tarafından üç fersâhtır. Nûcekes ile Harakâne arası Harakâne'den güney ve doğudan iki fersâhtır. Vârsiyânîkes şehri Usrûşene şehrinin doğusunda Fergana sınırından 9 fersâhtır. Fegakes şehirden Hûcend'e yolundan üç fersâh uzaktır. Fegakes'ten Gazek'e iki fersâhtır. Gazek'ten Hûcend'e fersâhtır.

522

Bunlar Usrûşene bölgesindeki şehirlerarası mesâfededir.

Şaş, Îlâk ve Esbîcâb bölgelerindeki şehirlerarası mesâfedir. Benâkit Şaş nehri kenarından oradan Hareşket'e bir fersâhtır. Hareşket'ten Hadîneket'e bir fersâhtır. Oradan İstevraket'e üç fersâhtır. Oradan Denfegâneket'e iki fersâhtır. Oradan Zâlseyket'e bir fersâhtır. Oradan Binkes'e iki fersâhtır. Bunlar Benâkit-Binkes yolu üzerindeki şehirlerdir. Benâkit'le Aykakanbaş şehri Tûnet arasındaki şehirlere gelince: Benâkit'ten Nevgaket'e bir fersâhtır. Oradan Bâlâyân'a iki fersâhtır. Oradan Nevkes'e bir fersâhtır. Oradan Pançaş'a iki fersâhtır. Oradan Sekâkes'e bir fersâhtır. Oradan Tûneks'e bir fersâhtır. Amma Berk nehriyle doğu taraftaki Îlâk yoluyla Îlâk nehri arasındaki şehirler: Benkes, Cebgûkes'e iki fersâh uzaktadır. Oradan Ferenks'e iki fersâhtır. Oradan Boğaneks'e bir fersâhtır. Oradan Anûzeket iki fersâhtır. Gaerânek, Keberneh, Gazek Ğazak diye söylenir. Hârezm'e Hezaresef yerine Hezaresb denildiği gibi. Ruhaç şehri Bençvay denildiği gibi. Necvay, Verduk, Cabuzan her biri birine yakındır. Hepsinin arasındaki yol bir günlük yoldur.

523

Benaks, Toneks ve Berk nehri ve Îlak nehri Îlak yolunun batısındaki şehirler: İşbinegû, Keleşcek, Erdilâneket, Bisket, Sâmsîrik, Humrek ve Gannâc bu şehirlerin hepsinin arsasındaki yollar bir merhaledir. Benakes ve Taneks (z139) ve Şaş nehri ve Îllak nehri arasındaki şehirler: Gancerd, Hâş Dehkes, Tükkes ve Kûhsim şehirlerarasında mesâfeler bir merhale ile iki merhale arasında değişen mesâfelerdir. Amma Îlâk nehri ve Şaş nehri arası iki fersâhtır. Necâkes, Şaş vadisi üzerindedir. Onun yanında Türk nehriyle birleşir. Orayla Binâket arası üç fersâhtır. Kenkerâk Hadîneket arası bir fersâhtır. Kenkrek, Huzeynkes yakınında Türk nehri üzerindedir.

Türk nehriyle Şâş duvarı arası iki fersâhtır. Şâş duvarı Kaksın arasındadır. Abdullah b. Humeyd Hatunkes duvarı diye bilinir. Berkûş Hâtûnekes aynı semt üzerinde yolu üç fersâhtır. Oradan Harakâneket'e doğu semtinden dört fersâhtır. Benkes'ten İsbîcâb'a dört merhaledir. İsbîcâb'dan Usbânîket'e iki merhaledir. Usbânîket'ten Bârâb Rar şehri Keder'e Hafiv 2 merhaledir.

524

Keder'den Şâvegar'a bir merhaledir. Şâvegar'adan Sabrân'a 1 merhaledir. Vesiye Şar nehrinde nehrin batısındadır. 2 fersâh Kadar'ın aşağısındadır. Bârâb vadisinin doğusundadır. Keder ile nehrin arası yarım fersâhtır.

Ahsîket'ten Şikit'e yol 9 fersâhtır. Miyânruzân'ın ilk şehridir. Ahsîket'ten Selât, Miyânruzân en sondadır. Yol 5 merhaledir. Ahşikes'ten Kâsân'a 5 fersâhtır. Kâsân kuzeydedir. Kâsân'dan Erdilânket'e 1 merhaledir. Kâsân'dan Necm'e 1 fersâhtır. Necm kuzeye giderken doğuya düşer. Ahsîket'ten Kervân sınırına 7 fersâhtır. Vânket Ahsîket arası 7 fersâhtır. Sınırı Îlâk'a ulaşır. Ahsîket'in batısıyla kuzeyi arasındadır. Kervân'la Kâsân arası 4 fersâhtır. Ahsîket'ten Kervân'a 9 fersâhtır. Bârâb Ahsîket Şâş nehrinin kıyısındadır. Çenedde Şâş arası 1 fersâhtan fazladır. Vanker ile arasında 1 fersâhtan fazladır. Hokand ve vadi arası 5 fersâhtır. Kûba ile Rastan arası orayla Şâş nehri arası 1 merhaledir. Kûba'dan Eştikân'a 3 fersâhtır. Eştikân'dan vadiye 7 fersâhtır. Kûbada Ahsîket yolu üzerindedir. Sûc'a Bâmekâhaş'a 5 fersâhtır. Sûc'tan Avala, Evceneh yolundan 10 fersâhtır.

525

Kûba'dan Nekâd'a 7 fersâhtır. Sınırları bitişiktir. Uş'tan Meddû'ya 2 fersâhtır. Vânket'ten Haylâm'a 3 fersâhtır. (B139) Haylâm'dan Selât'a 7 fersâhtır. Selât ve Bîsken kentinde minber yoktur. İkisi askeri ribattır. Cihattaki yerleri önemli olduğu için adları zikredilir. O ikisi İslâm diyarının son noktalarıdır.

526

HATİMETÜL KİTAP (KİTABIN SONU)

Allah(c.c.)'in yardımıyla bu kitap gaib olan, uzak olan için yakın olanıyla göreniyle beraber hakikatı araştırıp öğrenmek isteyenler için tamam oldu. Bu kitapta eğer bir yanlışlık, bir hata, bir unutkanlık, saçma bir şey benim tarafımdan yapılmışsa, okuyucusundan özür dilerim. Bir kusuRûm varsa Allah(c.c.)'tan af dilerim. Çünkü insanoğlu isteğine cüz'i iradeyle, tamamıyla ancak hâkim ve Mecid olan Allah'ın muvaffakiyeti ve desteği olmadan kavuşamaz. Allah(c.c.)'a nasıl hakkıyla hamdetmek gerekirse o şekilde hamd olsun. İnsanlar için seçip çıkardığı,

O'nu asil olanların en temiz en iyi olarak seçtiği Hz. Muhammed(sav)'e salâtu selam olsun. O bana yeter, o ne güzel muındir yardımcıdır.

Bu kitabın yeryüzü şekilleri hakkında yazılan diğer kitaplardan üstünlüğü şudur: Bu konuda Batlamyus'un¹³¹ meşhur kitabında hikâye edilirki, güney kutbundan, Büyük Ayı yıldız kümesi altında dönen kuzey kutup arasındaki genişlik şöyledir: Feleğin yeryüzünü kuşattığı ekvator çizgisinde çember 360 derecedir. Sonra dedi ki, her bir derce 25 fersâhtır. Fersâh ise 12000 arşındır. (ziradır.) Her zira 24 parmaaktır. Her parmak saf halinde göbek göbeğe dizilmiş 6 arpa tanesi kadardır. Buna göre hepsi 7000 fersâhtır. Sonra dedi ki: Ekvator çizgisiyle hem kuzey kutbu, hem de güney kutbu arasında 90 derece mesâfe vardır. Daire şekli bunun gibidir. Ekvator çizgisinden sonra mamur olan mesâfe 24 derecedir.

527

Geri kalan yerlerin çoğunu okyanus suları kaplar. Biz kuzey yarım kürenin çeyreği üzerinde yaşıyoruz. Ekvatorun güneyindeki çeyrek bölge şiddetli sıcaklıktan dolayı boştur. Bizim altımızdaki (Kuzeyi kastediyor) yarısında yerleşik kimse yoktur. Diyor ki hem kuzeydeki hem güneydeki çeyrek bölgeler 7'şer iklimden meydana gelir. Bu sözler akla mantığa uygundur. Söyleyenin doğru söylediği kabul edilir. Her ne kadar ki bununla renklendirmiş, süslü göstermişse de yine caizdir. İnsanların kitaplarını birbirinden alıntı yaparak doldurmalarına göre sözünde haklıdır. Akıldan mantıktan uzak değildir. Sonra adam kendi kendine dünyanın uzunluğu 500 yıllık mesâfedir diyor. 200 yıllık mesâfe denizlerde, 200 yıllık mesâfe boş yerlerdir. 90 yıllık mesâfe Ye'cüc ve Me'cüc diyarıdır. Yedi yıllık mesâfe de zencilerin diyarıdır. 3 mesâfe de diğer bütün insanlar içindir. Bunun hata olduğu sözünün başında dünyayı toprak diye anlatırken belliydi. Yani dünyaya yer manasına gelen arz diyor. Arap dilinde dünya kelimesinin ulyanın yani yükseğin zıddı olan alçak manası olan dünyadır. İstiare yoluyla dünya olarak kullanılmıştır. Aşağı yakın manasında kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de Cenab-ı Allah Enfâl suresinde (O zamanı hatırla ki siz aşağı yamaçta onlar yukarı yamaçtaydı). Bu Ayet-i Kerime'de de dünya kelimesi aşağı alt mahallelerde kullanılmıştır. Bu amice bir sözdür. Zayıf ve şaşkınlık ifade eden bir sözdür. Ne sabit olur ne de tutulur. Memleketler için bir hakikat

¹³¹ İslam astronomisi üzerinde önemli etkileri olan İskenderiyeli astronom, matematikçi, coğrafyacı ve müzik bilginidir. 108 yılı civarında doğduğu tahmin edilmektedir. Greko-Romen literatüründe Claudius Ptolemaios, klasik İslâm kaynaklarında Batlamyus veya Batlamyus el-Kalûzî (يخولقلا) diye anılan bu ünlü astronom ve coğrafya bilgininin hayatı hakkında gerek Doğu gerekse Batı kaynaklarında yeterli bilgi yoktur. Mevcut bilgiler de yer yer birbiriyle çelişmektedir. Bk. Cengiz Aydın. (1992). "Batlamyus", *DİA*, V, s. 196.

bildirmez. Yerin bir yönünü bir yolunu da bildirmez. Yazıklar olsun ki, Ye'cüc Me'cüc diyarı 90 yıllık mesâfe deniliyor. Yafes'in oğullarının bütün memleketleri ve Ye'cüc ve Me'cüc diyarı da oradadır. 200 merhaleye ulaşamaz. Doğusunun ortasında, kuzeyin sonuna okyanus denizi kenarındaki bazı Rûm topraklarına kadar uzanır. Peki o zaman mesâfesi yedi senelik yol olan zencilerin diyarı nerededir? Bu yer gökte midir? Yoksa yerin altında mıdır? Onların bütün memleketleri ikinci iklimdedir. Evveli okyanus denizi kıyısı, Gana'dan başlar. Sonra Küğa, Sâme, Ğaraya ve Kezem'dir. Bazı çöllerde zencilerle okyanus denizi arasındaki yerler olan Nubya, Habeşistan, Zenc onlarla beraberdi. Onlardan geri kalan pay da Hint memleketi, Fars ve Hint denizi dâhil bütün arazileri 250 merhaledir. Uzunluk olarak fazla değildir. Bütün memleketlerin genişliği bir aylık mesâfe kadardır. Batıdaki okyanus denizinden şarktaki okyanus denizine kadar olan İslâm memleketleri nerede?

528

Bununla beraber bütün ehli küfrün memleketleri nerede oluyor? Ki ben onları tek tek saydım. Bütün niteliklerini, niceliklerini, vasıflarını tek tek anlattım. Hepsinin coğrafyadaki şekillerini gösterdim. Hakikatte bunların hepsinin mesâfesi 400 merhaleye ulaşmaz. Kim sağlam yürürse sağlıklı olursa bir senede hepsini başarıyla yürür. Peki, 500 senelik mesâfede.

Ey Allahım, bizi affet. O'na(Batlamyus'a) yani yalan yazana dokunma, cezalandırma. Şüphesiz sen duaları kabul edensin, bize yakınsın. Allah(c.c.)'a şükreden şakirlerin şükrü ile hamdolsun. Salâtu selam bütün Peygamberler'in Efendisi olan Hz. Muhammed(sav)'e ve tertemiz olan ehli beyti üzerine olsun.

Ben Ali b. Hasan b. Bündar H. 479 senesi Recep ayı başında Salı günü bu kitabı istinsah (elle yazmayı) etmeyi bitirdim.

SONUÇ

İbn Havkal gibi birçok müellif çeşitli coğrafya kitapları yazmışlardır. İslâm ülkelerini ve farklı coğrafyaları anlatan bu eserler; ülkelerin coğrafyası, ülke halklarının yaşayışları, örf adetleri, ekonomik yapısı, kültürel ve tarihi yapısı hakkında bilgi verirler. İbn Havkal'da Suretü'l- Ard isimli eserinde gezip gördüğü coğrafyaları, bu coğrafyaların fiziki özelliklerini, coğrafya üzerindeki ülkelerin çevresiyle olan uzaklık ve yakınlığını, mesâfelerini ve bu coğrafyalarda yaşayan insanların iktisadi, sosyal ve kültürel yönlerini yirmi dört bölüm olarak ele almış, teferruatlı bir şekilde anlatarak okuyucuya sunmuştur.

Şehirler, köyler, buralardaki bağ bahçe, sular, dağlar, şehir halkı, halkın ırkı, yaptıkları ticaret, ticaret malları, çarşıları, halkın yaşayışı, şehrin yer döşemeleri (taş, toprak vs.) yemek kültürleri, dini inanışları, komşularıyla ilişkileri, misafir ağırlamaları, yetiştirdikleri hayvan türleri, vadileri, suları, ovaları, geçim kaynakları, özellikle ülkeler, ülkelerin şehirleri, şehirlerin köy ve mahallelerine kadar aralarındaki mesâfeler ve yönler belirtilerek tanıtılmıştır. Yerlerin mesâfeleri ayrıntılı olarak hem anlatılmış hem de haritası çizilerek gösterilmiştir.

İbn Havkal, gidip gördüğü memleketlerde sadece bir kişi ile değil, birden fazla kişiyle görüşmüştür. Doğru bilgiye ulaşmak için aynı bilgiyi veren çoğunluğun fikirlerini, bilgilerini kitabına aktarmıştır. Yazar, gezdiği ülkeler hakkında edindiği bilgileri seleflerinin eserleriyle karşılaştırarak ortaya gerçek bir bilgi sunmuştur.

Gezdiği bölgelerle ilgili ekonomik, siyasi, idari, kültürel ve özellikle coğrafi bilgiler geniş yer tutar. Kitap tarih, coğrafya, sosyoloji, edebiyat gibi birçok alana kaynaklık eder. Bu alanda çalışan akademisyenler için yüksek değer ihtiva eder. Kitap içerisinde abartı denilecek anlatımlara az da olsa rastlanır. Bilgiler genellikle doğrudan verilmiştir. Aynı zamanda yazar kendi yorumunu fazla katmamış, kendi fikrini belirtse bile, gördüğünü duyduğunu değiştirmeden anlatmıştır. Bu eser aynı zamanda İbn Havkal'ın Müslüman coğrafyacılara arasındaki önemli yerini

belirtmektedir. Eser oluşurken titiz bir araştırma yapmak ve doğru bilgiye en iyi şekilde ulaşmak için yazarın gösterdiği uğraş ve çaba gözden kaçmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdülaziz ed-Dûrî. (1991). “Bağdat”, *DİA*, IV, s. 425-433.
- Ahmad, S. M. (1999). “İbn Hurdâzbih”, *DİA*, XX, s. 78-79.
- Ak, M. (2000). “İklim”, *DİA*, XXII, s. 28-30.
- Apaydın, Y. (2006). “Nas”, *DİA*, XXXII, s. 391-392
- Atar, F. “Sefer”, *DİA*, XXXVI, s. 296
- Avcı, C. (2003). “Medâin”, *DİA*, XXVIII, s. 289-291.
- Aycan, İ. (2007). “Rebîa”, *DİA*, XXXIV, s. 498-499.
- Aydın, C. (1992). “Batlamyus”, *DİA*, V, s. 196-199.
- Aydın, C. , AYDIN, G. (1992). “Batlamyus”, *DİA*, V, s. 196-199.
- Birişik, A. (2011). “Tefsir”, *DİA*, XL, s. 281-290.
- Bozkurt, N. (2002). “Künye”, *DİA*, XXVI, s. 558-559.
- Ca’feriyye. (1993). *DİA*, VII.
- Ceyhan, S. (2013). “Zühd”, *DİA*, XLIV, s. 530-533.
- Çetin, O. (1998). “Horasan”, *DİA*, c. 18, s. 234-241.
- Demirci, K. (1998). “Hıristiyanlık”, *DİA*, XVII, s. 328-340.
- Dursun, D. (1995). “Etiyopya”, *DİA*, XI, s. 488-491.
- Ebû Ubeyd el- Bekrî; İbn Havkal; İbn Hurdazbih; İstahri. (2004). “El- Mesâlik ve’l Memâlik”, *DİA*, XXIX.
- Erinç, S. (1998). “Hindistan”, *DİA*, XVIII, s. 69-73.
- Erkal, M. (1991). “Arşın”, *DİA*, III, s. 411-413.
- Erkal, M. (2007). “Öşür”, *DİA*, XXXIV, s. 97-100.
- Esin, E. (1991). “Amuderya”, *DİA*, III, s. 98-99.
- Es-seyyid, E. F. (1995). “Fâtımîler”, *DİA*, XII, s. 228-237
- Es-seyyid, E. F. (2001). “Kahire”, *DİA*, XXIV, s. 173-175.
- Fayda, M. (1992). “Bedevî”, *DİA*, V, s.311-317.
- Fayda, M. (1993). “Cerîb”, *DİA*, VII, s. 402.
- Fayda, M. (2005). “Hz. Muhammed”, *DİA*, XXX, s. 408-423.
- Gündüz, Ş. (2008). “Sâbîlik”, *DİA*, XXXV, s. 341-344.
- Halaçoğlu, Y. “Fersâh”, *DİA*, XII, s.412 vd.
- Harman, Ö. F. (1996). “Fıravun”, *DİA*, XIII, s. 118-121.
- Irving, T. B. (2002). “Kurtuba”, *DİA*, XXVI, s. 451-453.
- İbn Havkal. (1938). *Kitâbu Sûretü’l-Arz*, neşr. : Sezgin, F. (Çev.), Leiden, (Frankfurt, 1992), s. 2-528.
- Kallek, C. (1997). “Haraç”, *DİA*, XVI, s. 71-88.
- Kallek, C. (2001). “Kafîz”, *DİA*, XXIV, s. 155vd.
- Kallek, C. (2002). “Kudâme”, *DİA*, XXVI, s. 311-312.
- Kallek, C. (2005). “Mil”, *DİA*, XXX, s. 53-54.
- Kallek, C. “Miskal”, *DİA*, XXX, s.182 vd.
- Kıptiler. (2002). *DİA*, XXV, s. 424-426.
- Kopruman, K.Y. (1994). “Memlükler’de Divan”, *DİA*, IX, s. 383.
- Kurt, H. (2010). “Tâhirîler”, *DİA*, XXXIX, s. 403-404.

- Kurtuluş, R. (1993). “Ceyhâni”, *DİA*, VII, s. 467–468.
- Kutlu, S. (2006). “Mürchie”, *DİA*, XXXII, s.41–45.
- Kutluer, İ. (1992). “Belhî”, *DİA*, V, s. 412–414.
- Küçükaşçı, M. S. (2005). “Mudar”, *DİA*, XXX, s. 358–359.
- Mehmedoğlu, A. S. (1995). “Erdebil”, *DİA*, XI, s. 276–277.
- Özdemir, M. (1995). “Endülüs”, *DİA*, XI, s. 211–225.
- Merçil, E. (1992). “Büveyhîler”, *DİA*, VI, s. 496–500.
- Okumuş, F. (2009). “Sevâd”, *DİA*, XXXVI, s.576–578.
- Ödügenli, O. G. (2003). “Mâverâünnehir”, *DİA*, XXVIII, s. 177–180.
- Öz, M. “Hasan el-Alevî”, *DİA*, XVI, s. 287vd.
- Özaydın, Ö. (1997). “Hârizm”, *DİA*, XVI, s. 217–220.
- Özcan, A. (2009). “Sind”, *DİA*, XXXVII, s. 242–244.
- Özdemir, M. (2009). “Sanhâce”, *DİA*, XXXVI, s. 105–106.
- Özdemir, Ö. (1995). “Endülüs”, *DİA*, XI, s. 211–225.
- Özen, Ş.(1996). “Habbe”, *DİA*, XIV, s. 343–346.
- Özgüdenli, O. G. (2007). “Nişâbur”, *DİA*, XXXIII, s. 149–151.
- Özgüdenli, O. G. (2012). “Urmiye”, *DİA*, XLII, s. 179–180.
- Sahillioğlu, H. (1994). “Dinar”, *DİA*, IX, s. 352–355.
- Sahillioğlu, H. (1994). “Dirhem”, *DİA*, IX, s.368 vd.
- Salman, H. (2001). “Karluklar”, *DİA*, XXIV, s. 509–510.
- Sümer, F. (2007). “Peçenek”, *DİA*, XXXIV, s. 212.
- Şakiroğlu, M. H. (2009). “Sicilya”, *DİA*, XXXVII, s. 138–139.
- Şeşen, R. (1993). “Cezîre”, *DİA*, VII, s. 509–511.
- Şeşen, R. (1999). “İbn Havkal”, *DİA*, XX, s. 34–35.
- Taneri, A. (1996). “Hâcib”, *DİA*, XIV, s. 508–511.
- Tolmecheva, M. A. (2003). “Makdisî”, *DİA*, XXVII, s. 431–432.
- Tolmecheva, M.A. (2001). “İstahrî”, *DİA*, XXIII, s. 203–205.
- Topaloğlu, B. (2007). “Rahmân”, *DİA*, XXXIV, s. 415-417.
- Tuncel, M. (2007). “Nusaybin”, *DİA*, XXXIII, s. 269–270.
- Uludağ, S. (2013). “Vera”, *DİA*, XLIII, s. 49–50.
- Üzüm, İ. “Zeydiler”, *DİA*, XLIV, s. 326vd.
- Yazıcı, T. (1995). “Fergana”, *DİA*, XII, s. 375–377.
- Yıldız, H.D. (1992). “Berberiler”, *DİA*, V, s. 478–483.
- Yıldız, N. (2007). “Papurüs”, *DİA*, XXXIV, s. 162–163.
- Yiğit, İ. (2008). “Ribat”, *DİA*, XXXV, s. 76–79.

ÖZ GEÇMİŞ

Emine OPÇİN, 1978 yılında Osmaniye’de doğdu. Lise öğrenimini Osmaniye İmam-Hatip Lisesi’nde tamamladı. 1999’da Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nden mezun oldu. Gaziantep Özel İdare Anadolu Lisesi’nde tarih öğretmeni olarak görev yapmaktadır. Evli ve iki çocuk sahibidir.

VITAE

Emine OPÇİN was born in Osmaniye in 1978. She completed her high school education in Osmaniye Religious School. She graduated from Gazi University Faculty of Letters, the department of History, in 1999. She works as a teacher of History at Gaziantep Özel İdare Anatolian High School. She is married with two children.

EKLER

EK-A : SÛRETÜ'L- ARD KİTABINDAN ORİJİNAL ÖRNEKLER

BIBLIOTHECA GEOGRAPHORUM
ARABICORUM

PRIMUM EDIDIT M. J. DE GOEJE †

NUNC CONTINUATA CONSULTANTIBUS

R. BLACHÈRE H. A. R. GIBB P. KAHLÉ J. H. KRAMERS
H. VON MĀZIK C. A. NALLINO A. J. WENSINCK

PARS SECUNDA

OPUS GEOGRAPHICUM

AUCTORE

IBN HAUKAL

EDITIO SECUNDA

FASCICULUS PRIMUS

LUGDUNI BATAVORUM
APUD E. J. BRILL

OPUS GEOGRAPHICUM

AUCTORE

IBN HAUKAL

(ABŪ L-KĀSĪM IBN HAUKAL AL-NAŠĪB)

SECUNDUM TEXTUM ET IMAGINES CODICIS CONSTANTINOPOLITANI
CONSERVATI IN BIBLIOTHECA ANTIQUI PALATI N° 3346 CUI
TITULUS EST

LIBER IMAGINIS TERRAE

EDIDIT COLLATO TEXTU PRIMAE EDITIONIS ALIISQUE
FONTIBUS ADHIBITIS

J. H. KRAMERS

SUMPTIBUS PARTIM RECEPTIS A SOCIETATE C. E. N.
OOSTERSCH GENOOTSCHAP IN NEDERLAND ET A
FUNDATIONE C. E. N. *STICHTING-DE GOEJE*LUGDUNI BATAVORUM
APUD E. J. BRILL

Publications of the
Institute for the History of
Arabic-Islamic Science

Edited by
Fuat Sezgin

ISLAMIC
GEOGRAPHY

Volume 35

Opus geographicum
auctore Ibn Haukal
[K. Şırat al-ard]

Edited by J.H. Kramers

Reprint of the Edition Leiden 1939

1992

Institute for the History of Arabic-Islamic Science
at the Johann Wolfgang Goethe University
Frankfurt am Main

BIBLIOTHECA GEOGRAPHORUM ARABICORUM

II, II

كتاب صورة الأرض

تأليف

أبي القاسم ابن حوقل الصبيّ

وهو مجتوى على نصّ النسخة المرقومة ٢٢٤٦ المحفوظة في خزانة السراى العتيق فى استنبول وكذلك على صور هذه النسخة وقد استتمّ بمناقلة نصّ الطبعة الأولى وبعض المصادر الأخرى،

الطبعة الثانية

(القسم الثانى)

طبع

فى مدينة ليدن بمطبعة بريل

سنة ١٩٢٩

(٢) وهذا الذي يحيط بديار العرب فأكان من عبادان الى ايلة فإيه
بحر فارس ويشتمل على نحو ثلثة أرباع ديار العرب وهو الحد الشرقي
والجنوبي وبعض الغربي وما بقي من حد الغربي من ايلة الى البلس فمن
النمام وما كان من البلس الى عبادان فهو الحد الشمالي ومن البلس الى
آن | تجاوز الانبار فمن حد الجزيرة ومن الانبار الى عبادان فمن حد هـ حط
العراق، ويتصل بأرض العرب بناحية ايلة بترية تعرف ببي اسرائيل
وهي بترية وإن كانت متصلة بديار العرب فلبست من ديارهم وأما كانت
بترية بين أرض العاقبة والبونانية وأرض الفيظ، وليس للعرب بها ماء
ولا مري فلذلك لا تدخل في ديارهم،

(٤) وقد سكن طوائف من العرب من ربيعة ومضر الجزيرة حتى
صاروا لهم بها ديار ومراع ولم أر أحداً عزاً الجزيرة الى ديار العرب
لأن نزلهم بها وهي ديار لفارس والروم في أضعاف قري ممرورة ومدن
لها أعمال عرضة فنزلوا على خنافة فارس والروم حتى أن بعضهم تنصروا
وكان يدين النصرانية مع الروم مثل تغلب من ربيعة بأرض الجزيرة
وتسان وهراء وتوخ من اليمن بأرض الشام،

(٥) وديار العرب هي الحجاز التي تشتمل على مكة والمدينة واليامة
ومخاليبها ونجد الحجاز متصل بأرض البحرين وبادية العراق وبادية الجزيرة
وبادية الشام واليمن المشتملة على تهامة ونجد اليمن وعمان وهرة وبلاد صنعاء
وعدن وسائر مخاليف اليمن، فأكان من حد السنين حتى ينتهي على ناحية
يللم ثم على ظهر الطائف ممثلاً على نجد اليمن الى بحر فارس مشرقاً فمن
اليمن ويكون ذلك نحو الثلثين من ديار العرب، وما كان من حد السنين
على بحر فارس الى قرب مدن راجعاً في المشرق على البحر الى جبل
طى ممثلاً على ظهر اليامة الى بحر فارس فمن الحجاز، وما كان من اليامة

١ (أيلة) - (الايلة)، ١١ (عرا) - (عرا)، ١٥ (وهراء) كما في حط ناها
لصط وفي الأصل (وهرة) وكذلك في آل وحمر، ١٧ (ومخاليبها) - (ومخاليبها)،
٢٠ (نجد اليمن) ناهاً لصط - (بحر اليمن)، ٢٢ (البحر) ناهاً لصط - (الحجاز)،

[ديار العرب]

١٧ حط (١) فابنات بديار العرب لأن القبلة لها ومكة فيها وهي أم القرى
وبلد العرب وأوطانهم التي لم يشركهم في سكانها غيرهم،

(٢) والذي يحيط بها بحر فارس من عبادان وهو مصب ماء دجلة
في البحر فيند على البحرين حتى ينتهي الى عمان ثم يعطف على سواحل
مهرة وحضرموت وعدن حتى ينتهي على ساحل اليمن الى جدة ثم يند
على الحجاز ومدين حتى ينتهي الى آيلة ثم قد انتهى جيشه حد ديار العرب
من هذا البحر وهذا المكان من البحر لسان ويعرف ببحر القزم والقزم
مدينة على طرفه ويسميه فإذا استمر على تاران وجيالك وصل الى القزم

١. وينقطع جيشه وهو شرقي ديار العرب وجنوبها وهي ام غربها، ثم يند
عليها من آيلة على مدائن قوم لوط والبحيرة الميتة التي تعرف ببجيرة زغر
الى الشراة والبناء وهي من عمل فلسطين وادريات وحوزان والبينة وغوطه
ديشق ونواحي بعلبك وهي من عمل دمشق ودمر وسلمية وها من عمل
حمص ثم الى الحاضرة وبالس وها من عمل قنسرين، وقد انتهى الحد الى
١٥ الثرات ثم يند الثرات على ديار [ظ] العرب حتى ينتهي الى الرقة
وفريسيا والرحبة والداية وعانة والحديشة وهي لا انبار الى الكوفة
ومستنقح مياه الثرات الى البطائح، ثم يند ديار العرب على نواحي الكوفة
والحيرة على الخوزنق وعلى سواد الكوفة الى حد واسط فنصا قب ما جاور
دجلة وفارها عند واسط مقدار مرحلة ثم تستمد وتستر على سواد البصرة
٢. ويطاخمها حتى ينتهي الى عبادان،

١ (وجيالك) - (وجسلان)، ١١-١٠ (من ... عليها) مستم عن حط
وصط، ١١ (زغر) - (زغر)، ١٢ (وحوزان والبينة) - (الحوزا والس)،
١٤ (الحاضرة) - (الحاضرو)،

مدن، ثم حضرموت ثم في الزاوية بلاد عان وفيها رأس الجمجمة ومدينة صحار، ثم نلى ذلك على الساحل مدينة القطيف، وفي هذا القسم من البحر جزيرتا خارك لال، وفي وسط الصورة رُسمت مدينة مكة تحيط بها كلثة جبال متلاصقة وفيها أيضاً من أصل مكة الطائف، ويُقرأ عند هذه الجبال من الجانب الأيسر جبال ناهم، فعبقان، ديار راحه، وبين هذا الطرف من الجبال والبحر من المدن المعتد، زيد، المدبج، الكدرا، المهجم، ويأخذ من مدن على البحر طريق إلى الجبال وغايه من المدن صفها، صهه، بخران، بينه، جرش، ناهه، ثم يُقرأ عند الجانب المكوثا على شكل صليبي نجد الحجاز، ثم رُسم بين الجبل وحضرموت جبل شام وفيه مدينة شام، ويقرأ بين جبل شام ومدن ديار همدان وخولان، وتنتعّب الجبال الوسطية عن أصلها إلى جبل الفرج ومدية الفرج، وبين هذه البقاع والبحر بلد الباهمه وبلد البحرين وفيها من المدن العتير، الاحسا، حجر، ثم يأخذ عن بين القطيف على البحر إلى أعلى رمل الهير، ويُقرأ عند طرف الجبل الذي بين مكة ورمل الهير ابو قيس،

وعن بين مكة بينها ورمل الهير أيضاً من المدن المدية وقيد، والطريق المار على هاتين المدينين بعد اجباره رمل الهير يز على القادسيه والكوفه الى بغداد على هسر دجله، ويأخذ من المدينة طريق الى وادي القري ثم توك ثم معان ثم سلميه ثم الحاصره ثم بالس على نهر القرات، وبين توك والقرات يُقرأ النباه، ديار فزارة، ديار كلب، بره خشاف، صنين وأثناء ذلك من المدن ثبا وتدمر، وبين وادي القري والقرات ديار نخود وجبلى طى، وبينه والبحر ديار ثم وجدام وجهيه وبلى، ٢٠. وبين القرات ودجلة يُقرأ بلد الخيزره وديار ربيعه ثم على القرات من المدن الزه، الانبار وعند الخليج الأخذ من الانبار الى دجله الصراه ويجرى من بغداد الى هذا الخليج بهرعسى، وعلى دجله بين بغداد والبحر من المدن كليلدى، الدائق، واسط، الابله، ومن الابله يأخذ نهر الابله الى البصره وينصب تماثيلها في نهر معتل، ويقرأ بين البصره ورمل الهير ديار نبي اسد ثم في قرب الساحل قبائل مضر،

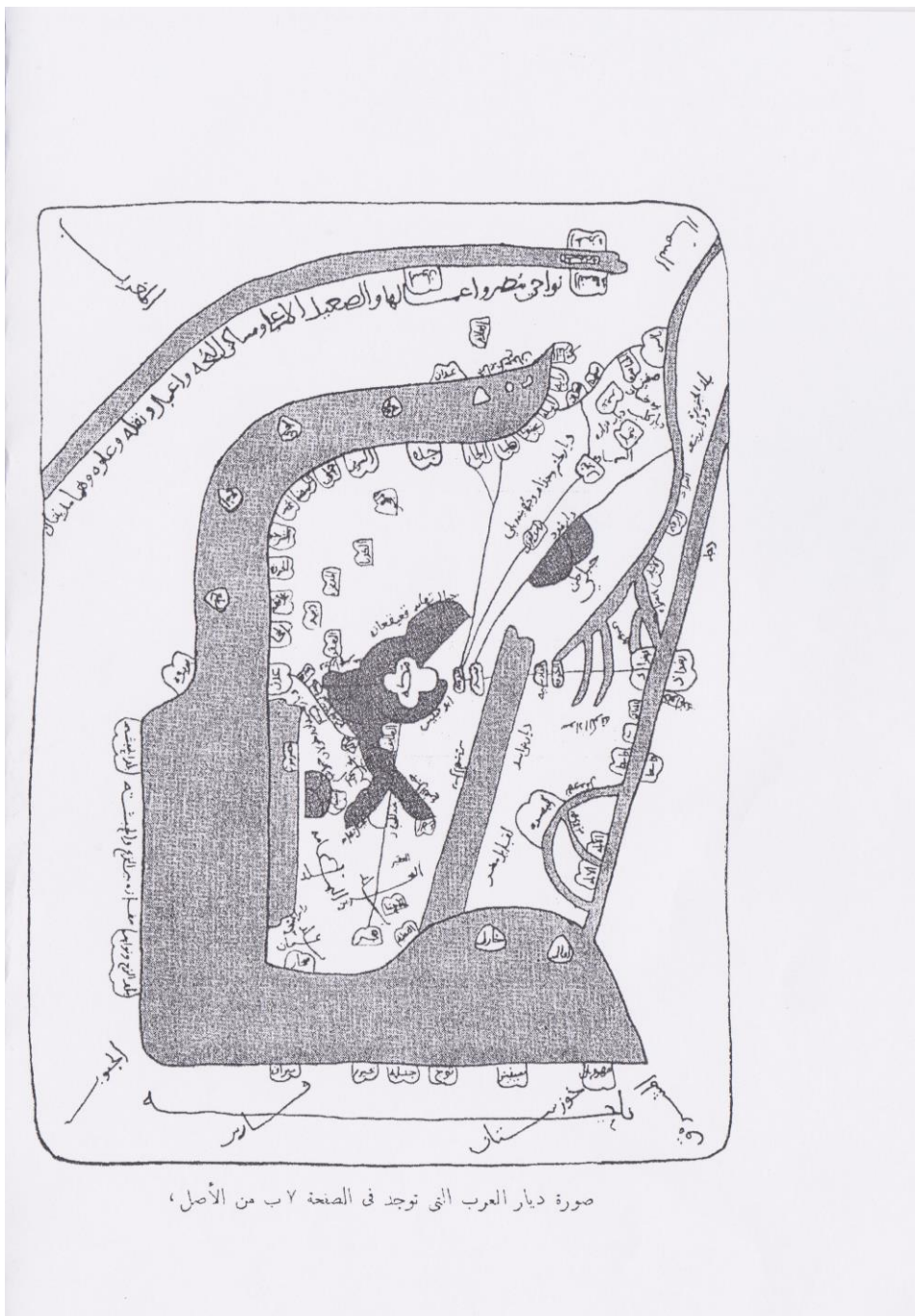
٥ (راحه) على التبعين وفي الأصل (راحمس ٥٥) كآه تصحح (مخس) الى (حه)، (المدبجوه) - (المدبجوه)، ١٢ (الاحسا) - (الاحشا)، ١٦ (سلميه) - (سلمه)،

وفي أصل الصورة على البحر من المدن هوروان، سينز، فوج، جنباه، بجرم، - براف وبتراً وراه ذلك في البركة ناحية التي أضيف اليها اما خوزستان وأرض الكتوريان عليها في شكل الصليب، وفي زاوية الصورة السلايين المشرق والجنوب،

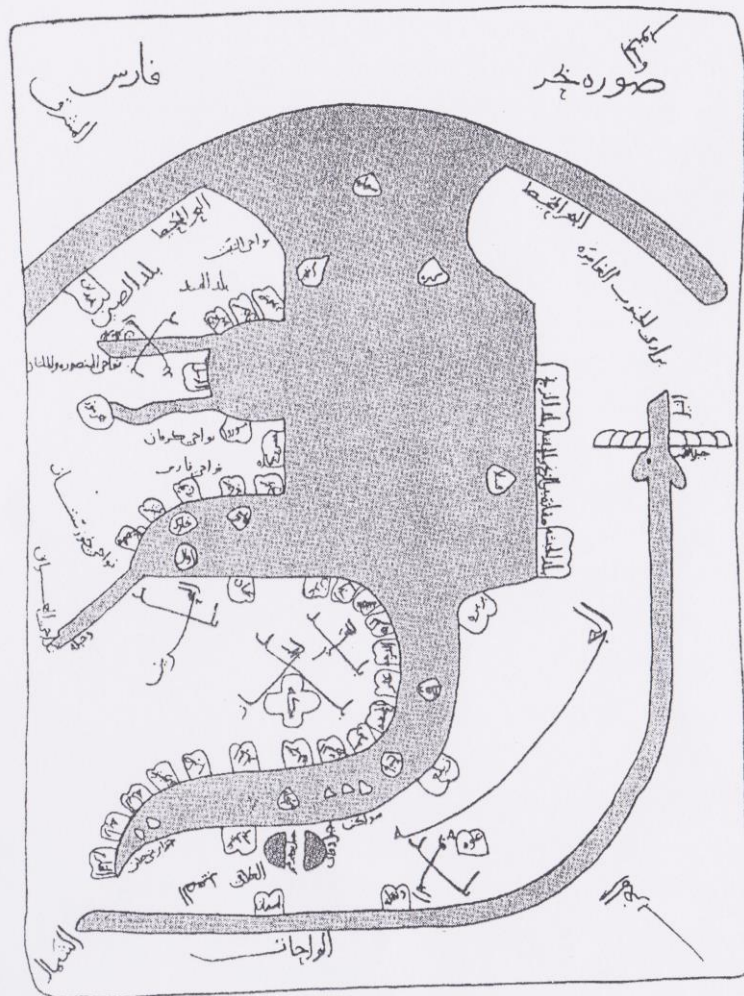
(٧) [ط] وكانت هذه الديار عظيمة خطيرة الملوك ملكها الفراعنة والنبايعة ومنهم من ملك أكثر أهل الأرض في سالف الزمان كنعن الذي مدن مدينتي صغفاء وسوقند وكان يقيم بهك حولاً وبهك آخر ومن أهلها فرعون إبراهيم وهو سبتان بن علوان وفرعون موسى مضعب بن الوليد، ويعت فيها كثير من الأنبياء وكان من أكرمهم نبينا صلى الله عليه وسلم، ولم يك فيما سلف من الزمان ولا على مر الدهور والأيام من علفت كلته وأسعت مملكته واستغلت جبايته كنعن وذى القرنين من ثبت الملك فيه وفي عقبه وجيبت اليه الأموال ونحرق في المروءة والإفضال كمن ملكها من أهلها في الإسلام مسح أكثر الأرض من حيث لم يريم أكثرهم عن مواطنهم ولا يرجحوا عن أماكنهم يدعى لم في أطرافها ويدر علم الأموال من أخلافها،

(٨) فاما أموالها في وقتنا هذا الواصلة الى سلاطينها وملوكها وأربابها ١٥ وأصحاب أطرافها فمن جلتهم خلف أبي الجيش إسحق بن إبراهيم بن زياد بعد أهل البحرين والذي تحت يده من الترخية الى عدن طولاً على ساحل البحر وأرض بهامة اليمن ويكون مقدار ذلك اثنتي عشرة مرحلة وعرضه من الجبال الى ساحل اليمن من عمل غلافقة ويكون مقداره مسيرة أربع مراحل، وأكثر أمواله المتفوضة من العشور وهي ما يُنيف على خمس مائة ٢٠. ألف دينار عتري ومن قبالات زيد عن جميع ما يدخلها ويخرج عنها وتنتقل عليه من وجوه الأموال مائتا ألف دينار عتري، وأكثر ملوك الجبال في وقتنا هذا يحطون له على منابرهم، ويصل اليه من جباية عدن

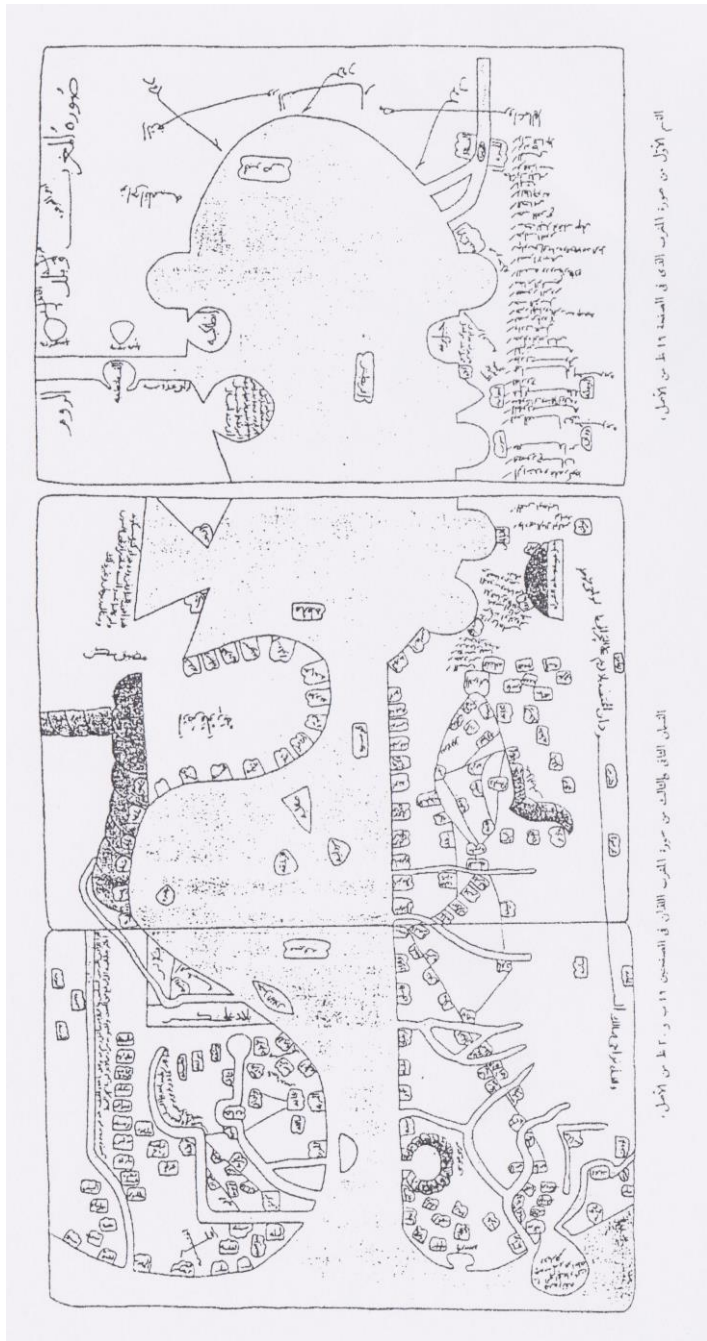
١٥ (في وقتنا هذا) يكتب في أحسب مكان ذلك (في تاريخ نفاذاته وستين للهجرة)، ١٧ (الترخية) - (الترخة)،

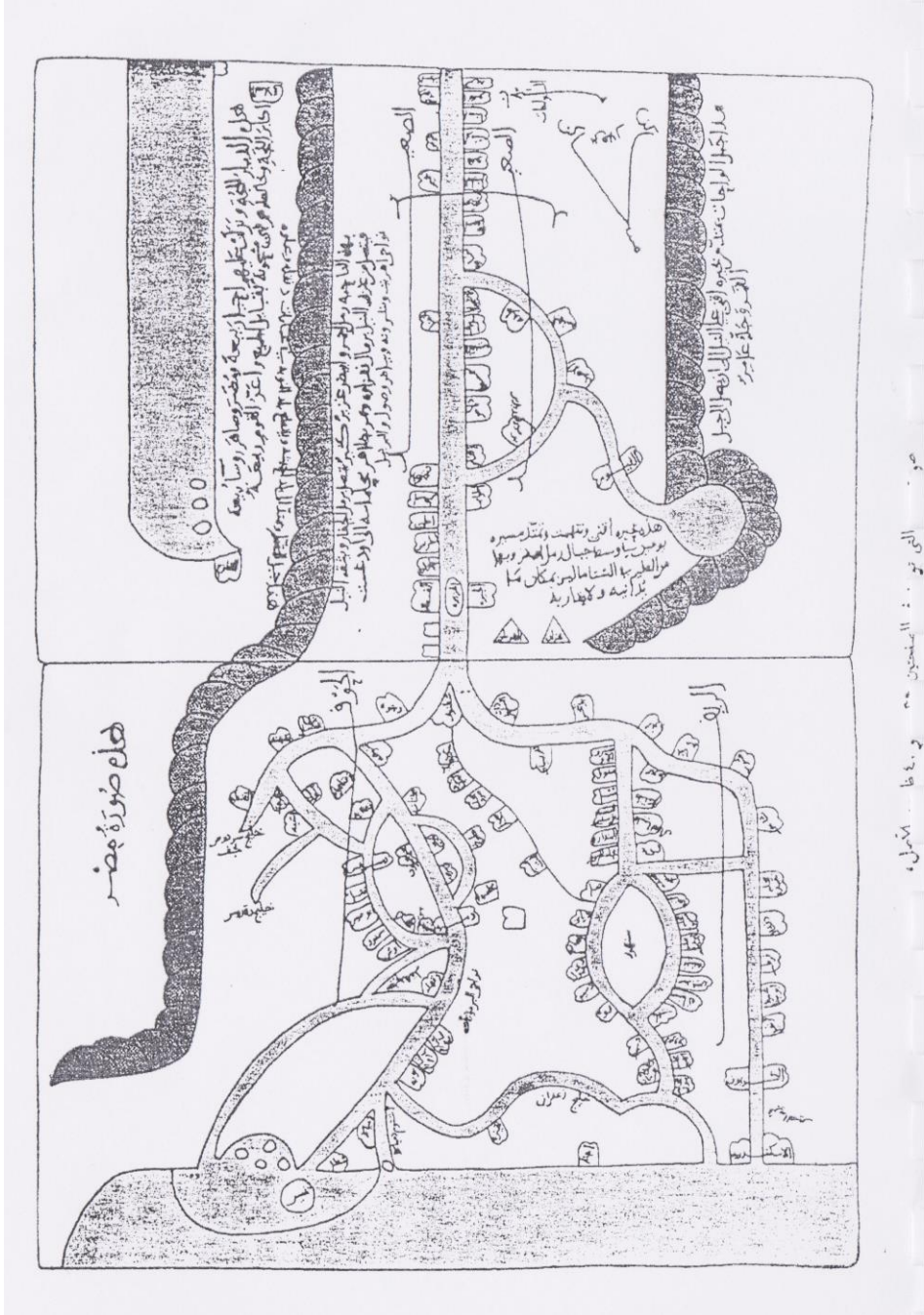

صورة ديار العرب التي توجد في الصفحة ٧ ب من الأصل،

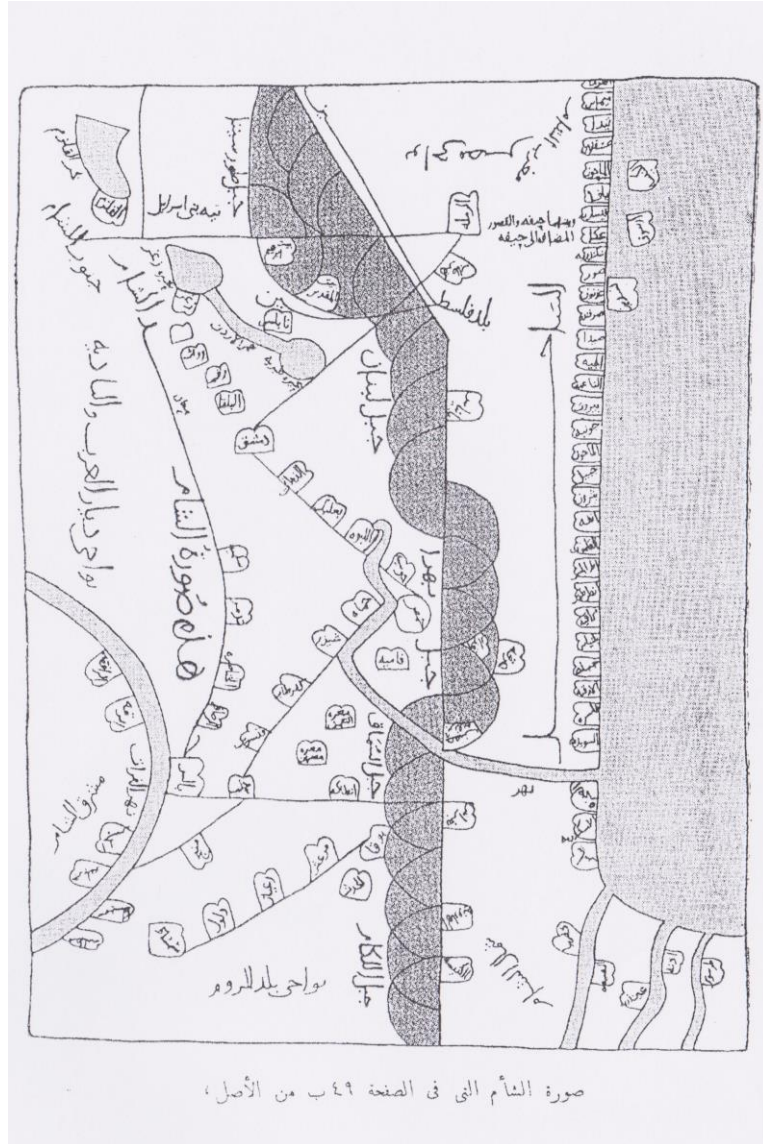

صورة بحر فارس التي في الصفحة ١٤ ط من الأصل،

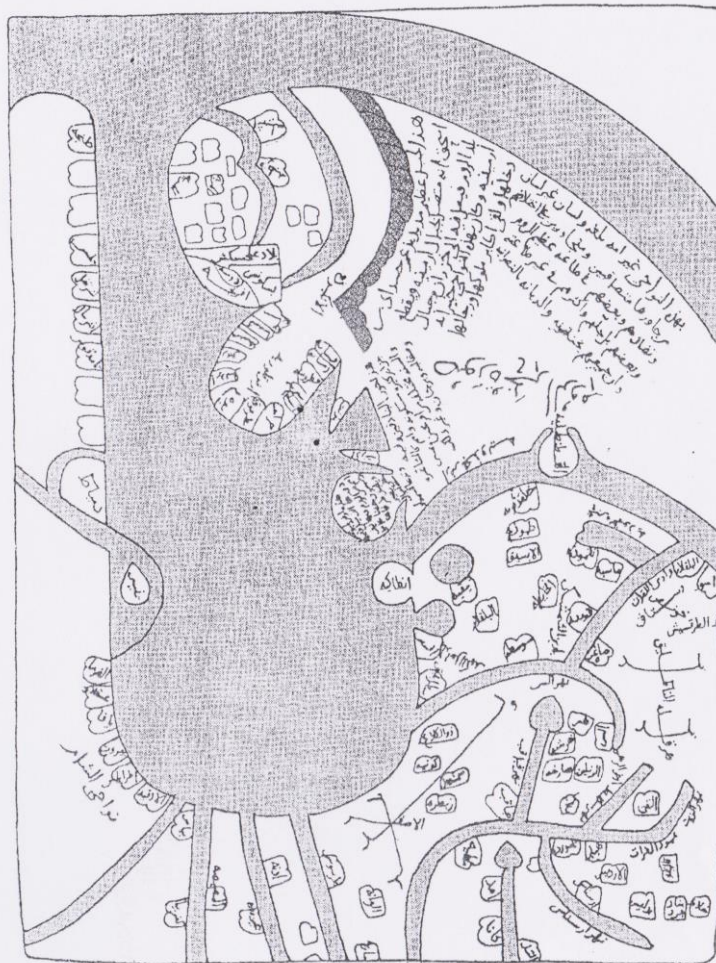

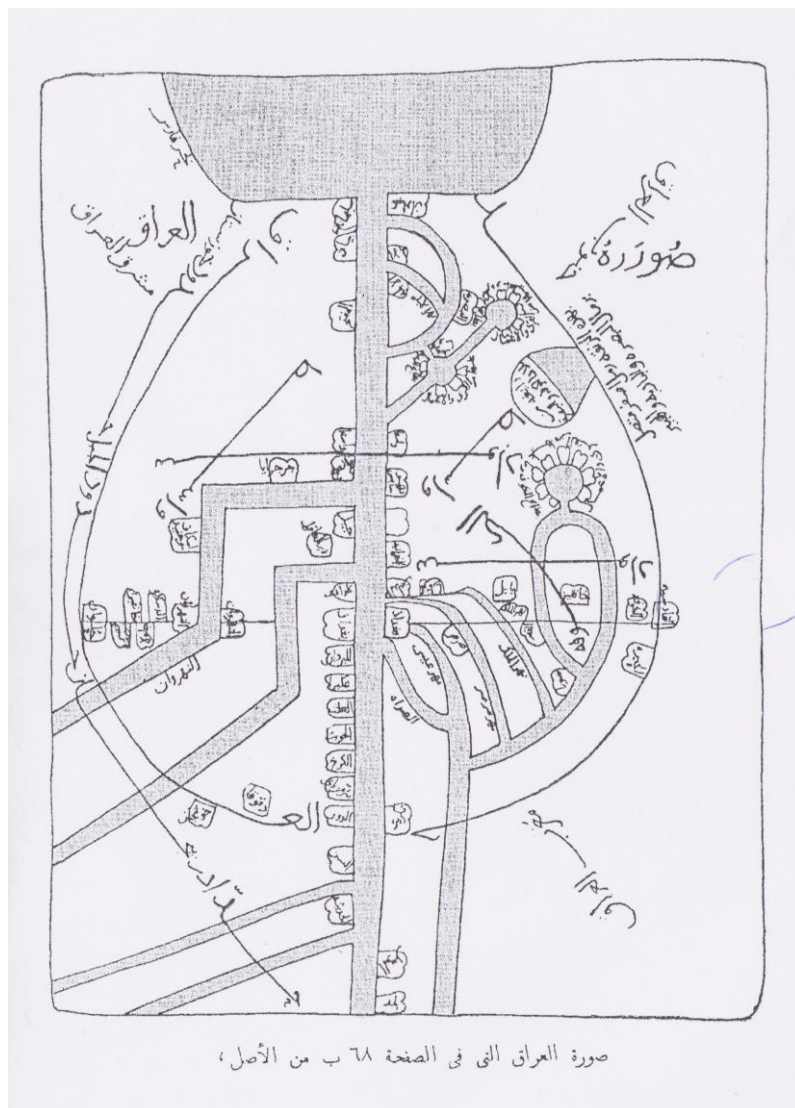
صورة التي تسمى : النيلين ٥٥ و٤٠ ط . النيل

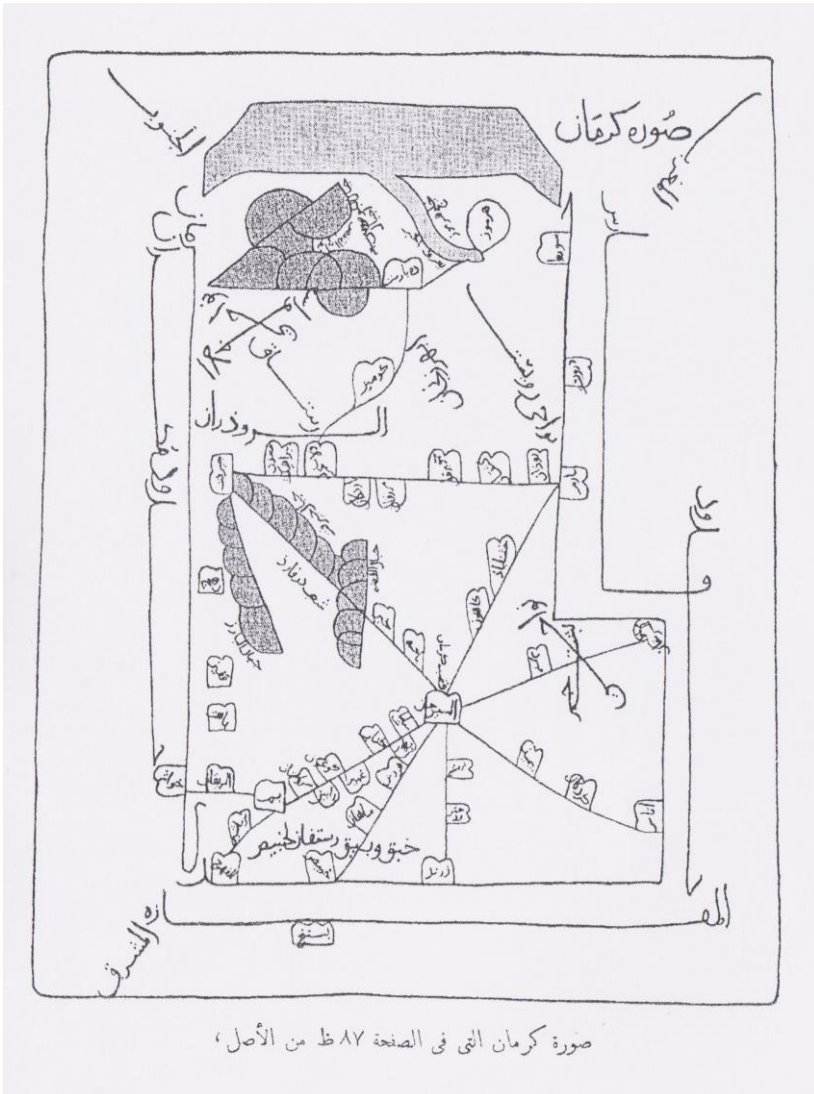

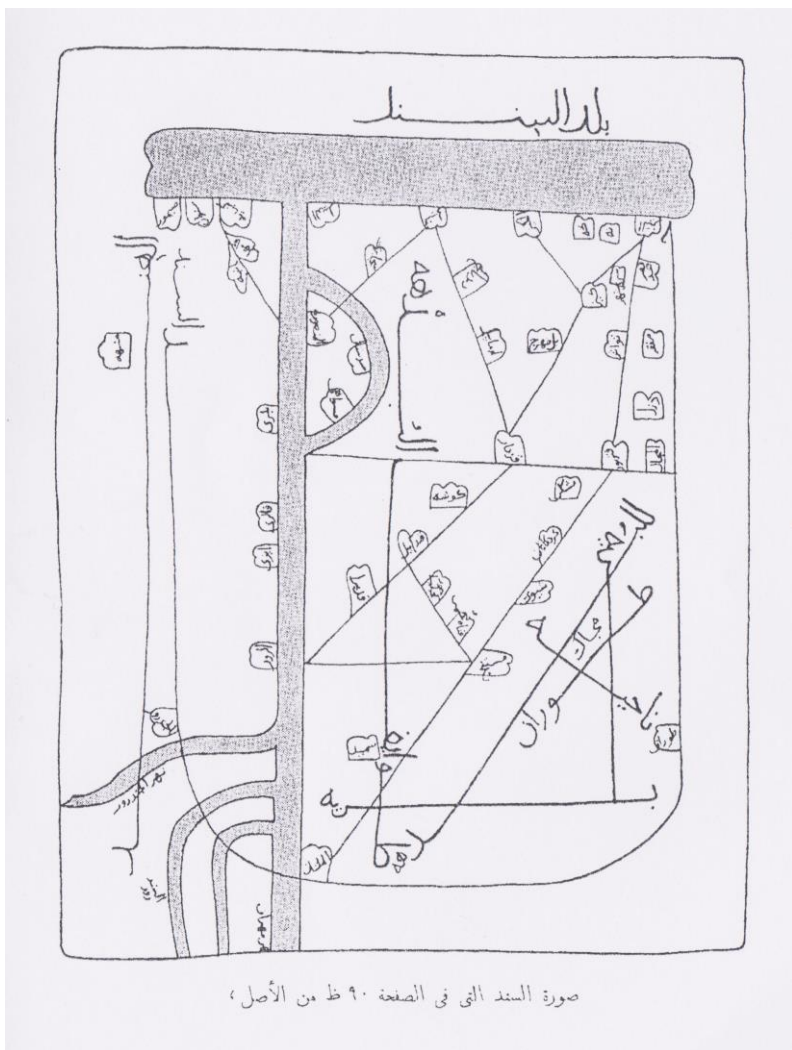
صورة الشام التي في الصفحة ٤٩ ب من الأصل،

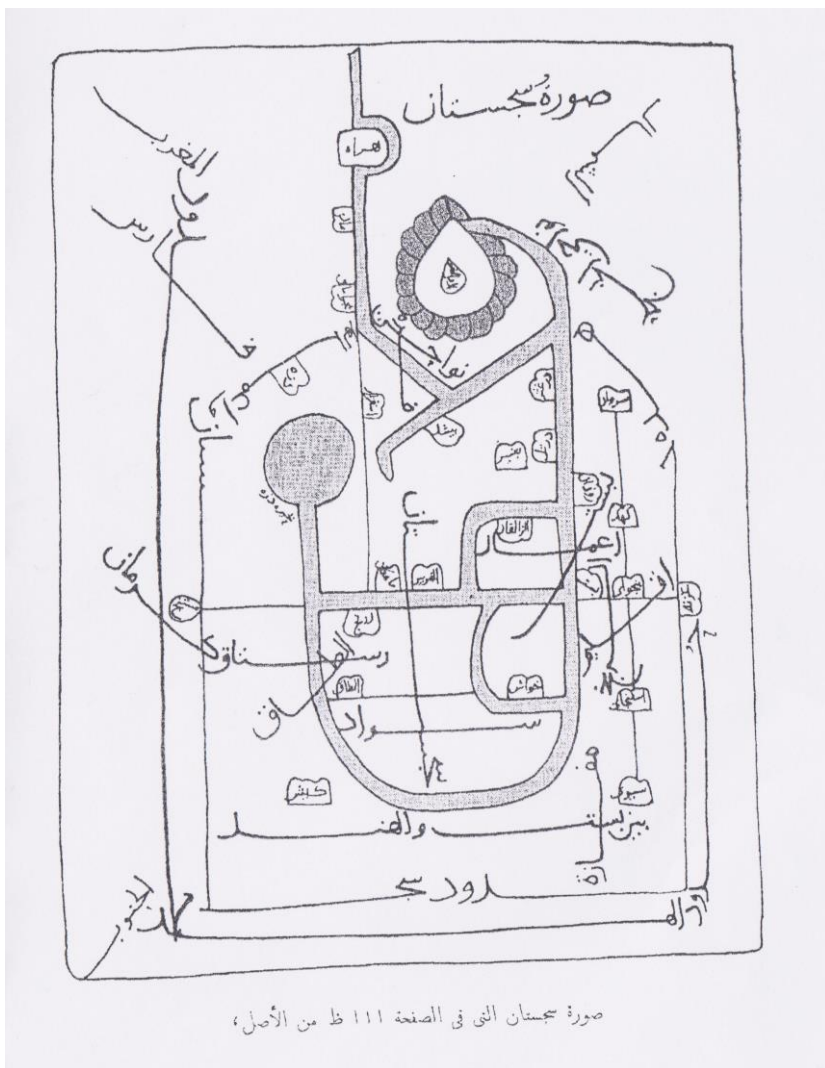

صورة بحر الروم التي في الصفحة ٥٧ ب من الأصل:

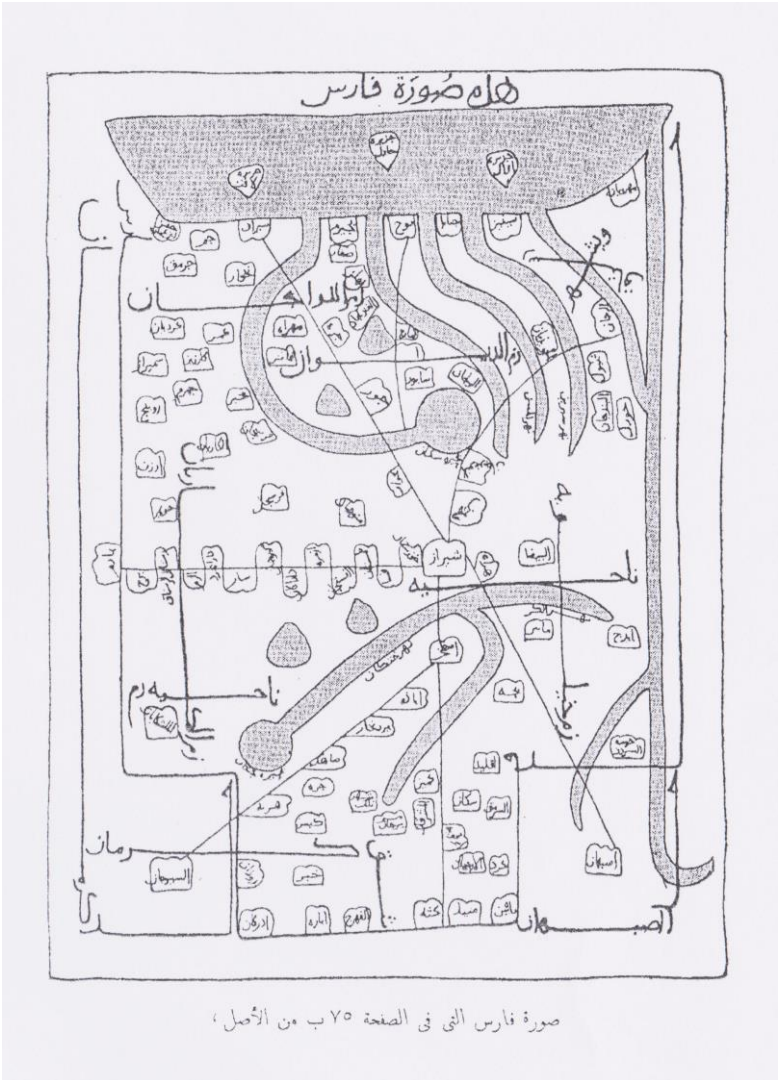

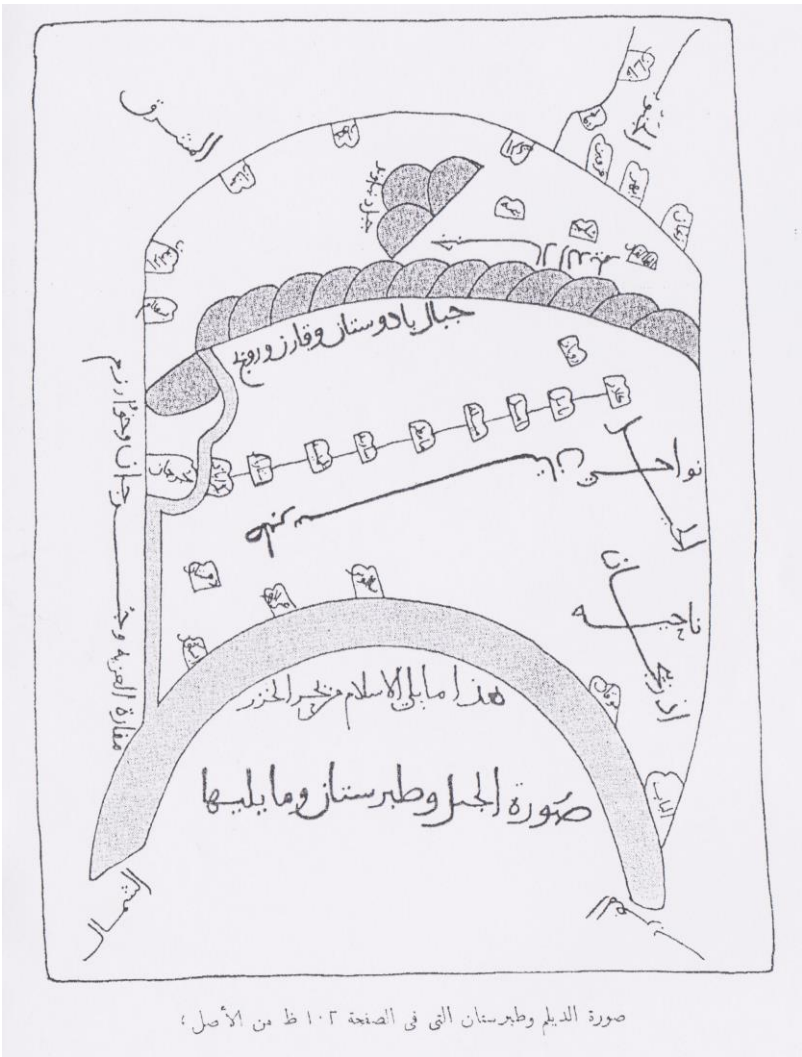

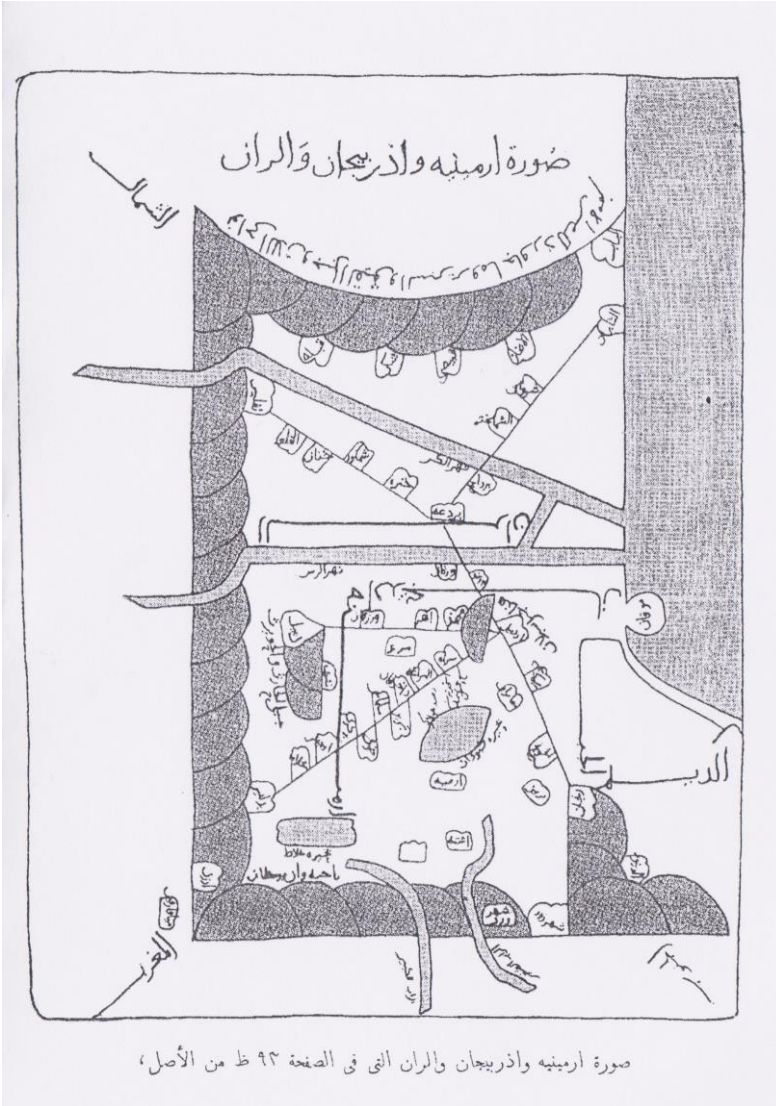

صورة مجستان التي في الصفحة 111 ظ من الأصل،

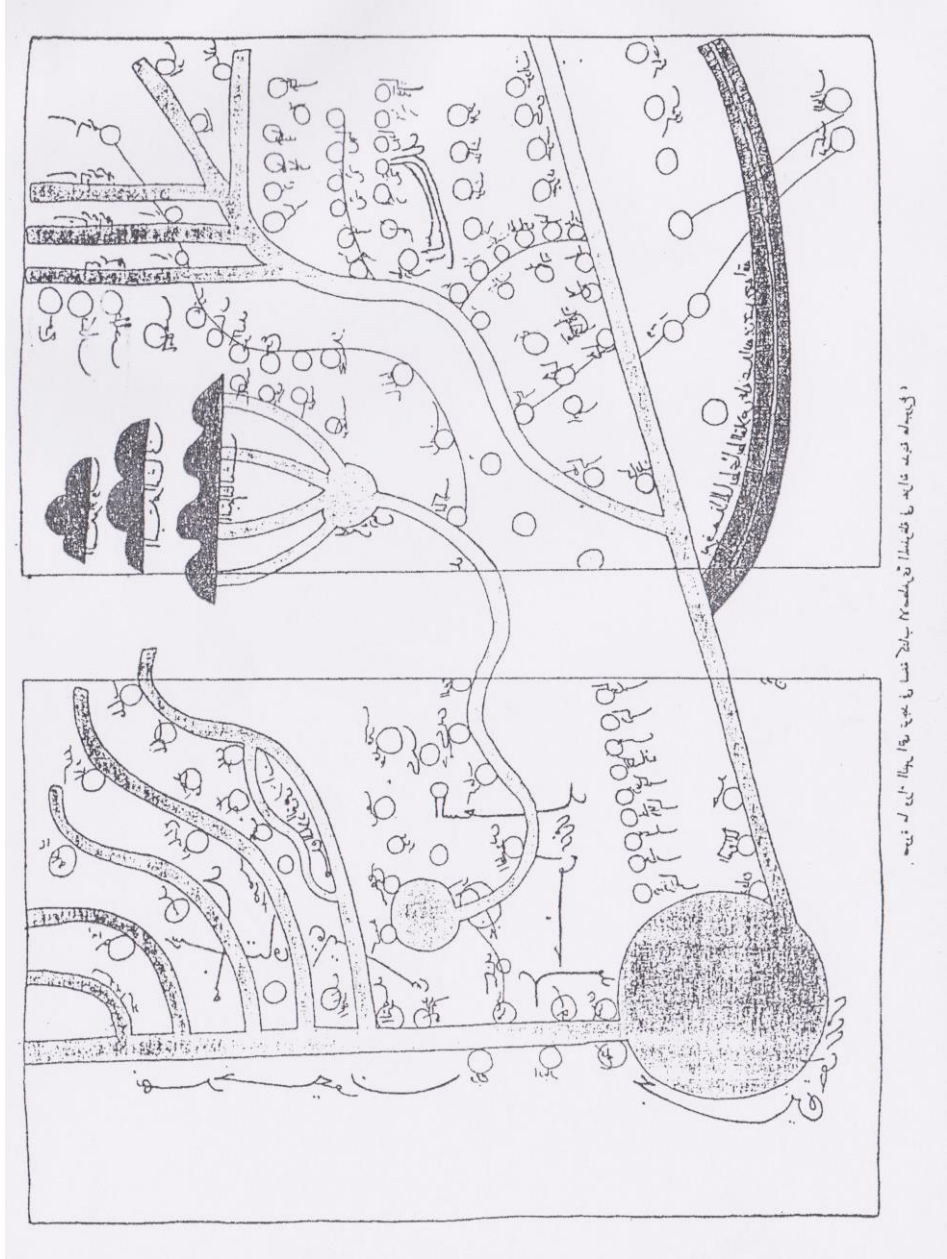

صورة الديلم وطبرستان التي في الصفحة ١٠٢ ط من الأصل؛

صورة أرمينية وأذربيجان والران التي في الصفحة ٩٢ ط من الأصل،

التي تسمى شجرة الماء في النباتات، حيث يتم نقل الماء والمواد الغذائية من الجذور إلى الأوراق.